

SEYYİD HASAN RİZÂYÎ EL-AKSARÂYÎ

Hayatı, Sanatı, Eserleri ve
"Miftâhu's-Sa'âde" Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi

Hazırlayan
Hasan CANKURT



T.C.
AKSARAY VALİLİĞİ
İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ

KÜLTÜR YAYINLARI - 11

YAYIN KOMİSYONU

Mustafa DOĞAN
İl Kültür ve Turizm Müdür V.

Mümin BERK
Müdür Yardımcısı

Yahya ÇAL
Şube Müdürü

Çağatay VAN
İl Halk Kütüphanesi Müdürü

Ömer OK
Ar-Ge Sorumlusu

Ali GÜNEŞ
Folklor Araştırmacısı

BASKI HAZIRLIK / KAPAK

H. Mehmet DEMİRKAPI
İlban SİNGİN
Gültekin ÖZBEK

AKSARAY / 2015

SEYYİD HASAN RİZÂYÎ EL-AKSARÂYÎ

Hayatı, Sanatı, Eserleri ve
"Miftâhu's-Sa'âde" Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi

Hazırlayan
Hasan CANKURT



Hasan CANKURT

1979 yılında Aksaray’da doğdu. İlk ve ortaöğretimini Aksaray’da tamamladıktan sonra 1998 senesinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde lisans eğitimine başladı. 2003 yılında mezun olduktan sonra Adıyaman’a Türkçe öğretmeni olarak atandı. 2008’de Manisa’nın Akhisar ilçesinde, 2012-2014 tarihleri arasında da Manisa’da görev yaptı. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı’nda 2011’de başladığı yüksek lisans eğitimini, “Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Miftâhu’s-Sa’âde Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi” adını taşıyan master teziyle tamamlayarak Mart 2014’te bilim uzmanı oldu. Ağustos 2014’te Tunus Büyükelçiliği’ne Türkçe öğretmeni olarak görevlendirildi. Halen Tunus’ta görevini ifa eden yazarın Eski Türk Edebiyatı alanında yazılmış, ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanmış birçok makalesi bulunmaktadır.

*Bu çalışmamı sevgili eşim
Melek CANKURT'a
ithaf ediyorum.*

TAKDİM

Türklerin İslam dinini kabulünden sonra hızla yayılmaya başlayan tasavvuf anlayışı, özellikle Anadolu coğrafyasında toplumsal birlik ve bütünlüğü sağlayıcı bir hüviyete bürünmüş, Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'ya gelen ilim ehli insanlar burada Türk-İslam kültürünü tesis etmişlerdir.

Anadolu'da Selçuklu Devleti ile başlayan süreç 14. yüzyılda yerini Osmanlı Devleti'ne bırakmış ve İslam Medeniyeti Anadolu üzerinden daha geniş bir coğrafyaya yayılma imkânını bulmuştur. Anadolu'da var olan güçlü tasavvuf anlayışı Osmanlı kültür ve medeniyetinin gelişimindeki en önemli faktör olmuş ve bu durum Osmanlı'yı dünya üzerindeki en teşkilatlı devletlerden biri haline getirmiştir.

13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da manevi bir iklim dairesi oluşmuş; Aksaray; Taptuk Emre, Cemaleddîn-i Aksarâyî, Yunus Emre, Somuncu Baba, Zenbilli Ali Cemâlî ve Hasan Rızâyî el-Aksarâyî gibi zahitlerle bu dairenin tam merkezinde yer almıştır.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Aksaray özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde stratejik öneme haiz olmuş, bu devletlerin siyasi, sosyal ve kültürel yönden şekillenmesinde rol oynamıştır. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan Aksaray'a ayrı bir önem vermiş ve Aksaray'ı her yönden mamur hale getirmiştir. O'nun döneminde Aksaray önemli bir ilim merkezi haline gelmiş ve "Dâr'üs-Sülehâ" ismiyle anılmaya başlamıştır.

Salihler şehri Aksaray'ın 17. yüzyılda yetiştirdiği âlim ve mutasavvıflardan biri de Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî'dir. Hasan Rızâyî Aksarâyî fikir ve icraatlarıyla Osmanlı ilim hayatına çok önemli katkılar sağlamıştır.

Aziz Mahmut Hüdâyî'nin en önemli talebelerinden biri olan Hasan Rızâyî, şair ve mutasavvıf olmasının yanında Osmanlı mahkemelerinde uzun süre görev yapmış bir kadıdır. Arapça, Farsça ve Türkçe kaleme aldığı eserleriyle yaşadığı döneme ışık tutan Hasan Rızâyî ve eserleri, henüz yeteri kadar bilinmemektedir. Valiliğimizce yayınlanan "Hasan Rızâyî el-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Miftâhu's-Sa'âde Adlı Kaside-i Bürde Şerhi" başlıklı bu eser, konu ile ilgili yapılacak çalışmalar için önemli bir kaynak olacaktır.

Aksaray'ın yetiştirdiği büyük mutasavvıflardan biri olan Hasan Rızâyî el-Aksarâyî'nin hayatı ve eserlerini konu alan böylesine önemli bir çalışmayı gerçekleştiren Sayın Hasan CANKURT'a ve eserin yayınlanmasına katkı sağlayan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğümüze teşekkür ederim.

Şeref ATAĞLI
Aksaray Valisi

SUNUŞ

Tarihî vesikalar ve belgeler Aksaray'ın önemli bir ilim ve kültür şehri olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Selçuklular döneminde yıldızı parlayan Aksaray, Osmanlılar döneminde de bu önemini korumuş, Osmanlı Devleti'nin çok önemli dinî ve idarî makamlarında Aksaraylı üst düzey din ve devlet adamları görev almışlardır. Bu ilim ve devlet adamlarından biri de 1599'da Aksaray'da doğan ve yaşadığı dönemin ilim ve idari hayatına çok önemli katkılar sağlayan Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarayî'dir.

İlk eğitimini Aksaray'da alan Hasan Rızâyî 17. yüzyılda yaşamış mutasavvıf, kadı ve şârihlerden biri olup dönemin Celvetî Şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyî'ye gönülden bağlanmıştır. Hasan Rızâyî kadılık yaptığı yerlerde ve gerçekleştirdiği seyahatlerde karşılaştığı kişileri ve yaşadığı olayları iyi bir biçimde gözlemleyerek bunları şiirsel bir biçimde kaleme almış ve bu sayede dönemin sosyal hayatına dair izlenimlerini bizlere aktarmıştır. Ayrıca görevleri süresince gerek Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin Anadolu halifeleri, gerekse diğer şeyhlerin bağlılarıyla yoğun temasları olmuş ve bu suretle pek çok şeyh ve halifeyi de yakından tanıma fırsatı olmuştur.

Bu çalışmada şairin hayatı ve eserlerine dair önemli bilgiler verilmiş olup, Hasan Rızâyî'nin "Miftahu's-Sa'âde" adlı Kaside-i Bürde Şerhi de edebiyatımıza gönül verenlerin istifadesine sunulmuştur.

Aksaray Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü olarak şehrimizin tarihinden gelen zenginliğini geniş kitlelere ulaştırmak amacıyla bu zamana kadar yapmış olduğumuz çalışmaların devamı olarak bu eseri de ilimizin ve ülkemizin kültür hayatına sunuyoruz. Bu ve benzeri çalışmaların gelecek dönemlerde yapılacak çalışmalara örnek teşkil etmesini temenni ediyor, eserin yayınlanmasına olur veren Sayın Valimiz Şeref

ATAKLI'ya, bu çalışmanın vücut bulmasında uzun uğraş ve gayretleri olan kıymetli hocamız Hasan CANKURT'a ve eserin yayına hazırlanmasında emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Mustafa DOĞAN

İl Kültür ve Turizm Müdürü V.

**“SEYYİD HASAN RIZÂYÎ EL-AKSARÂYÎ
HAYATI- SANATI- ESERLERİ ve
MİFTÂHÜ’S-SA‘ÂDE ADLI
KASÎDE-İ BÜRDE ŞERHİ”Nİ
TAKDİM...**

Üniversitelerde hazırlanan akademik çalışmaların hedefi hiç şüphesiz, üzerinde araştırma yapılan konunun bilimsel kıstaslar çerçevesinde titizlikle incelenerek, sonucunun diğer akademisyenlere, kültür gönüllülerine ve meraklısına duyurulabilmesidir. Bu noktada diğer bir amaç, araştırma kütüphanelerinin tozlu raflarında asırlar öncesinden, okunup anlaşılmayı bekleyen kültür hazinelerimizin ve bu hazinenin oluşmasında katkısı olan eski yazar, şair, düşünür ve mutasavvıfların, yeni nesil tarafından bilinmesini ve tanınmasını sağlamaktır. Teknoloji bombardımanı altındaki yüzyılımızın gençliğinin, eski kültür ve edebiyatımıza uzak mesafesi düşünüldüğünde, bu hizmet daha çok önem kazanmaktadır.

Elinizdeki “Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî Hayatı Sanatı Eserleri ve Miftâhü’s-Sa‘âde Adlı Kasîde-i Bürde Şerhi” başlıklı bu kitap, az önce bahsettiğim hizmetin küçük bir parçasını gerçekleştirebilmek gayretiyle uzun, yorucu fakat bir o kadar doyurucu bir çalışmanın neticesinde ortaya çıkmıştır. Aksaraylı Seyyid Hasan Rızâyî, 17. yüzyılda yaşamış sûfi-meşrep bir şair ve müelliftir. Son derece üretken bir yazar olan Rızâyî, Aziz Mahmud Hüdâyî’ye yürekten bağlı, mütevazı ve samîmî bir celvetî mürididir. Bu kitabın yazarı, Rızâyî’nin bütün eserlerini tek tek incelemek suretiyle, daha önceden Rızâyî ile ilgili yapılan az sayıda fakat eksik çalışmaları da göz önüne alarak Seyyid Hasan Rızâyî’nin biyografisini kurmuş ve eserlerini sırasıyla tanıtmıştır. Biyografik incelemenin en dikkat çekici tarafı; Hasan Rızâyî’nin hayatı ile ilgili farklı kaynaklarda verilen bilgilerin yanlışlığı ya da tutarsızlığını ortaya çıkarmış olmasıdır.

Yazarın hayatı ve eserleri dışında, kitabın edebî açıdan asıl önemli yönü; Hasan Rızâyî'nin yazdığı “Miftâhü's- Sa'âde” adlı manzum kasîde-i bürde şerhine ayrılmış olan bölümüdür. 13. yüzyılın meşhur mu-tasavvıf şairi Mısırlı İmam Bûsirî'ye ait olan “Kasîde-i Bürde”nin daha sonraları birçok şair tarafından tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Rızâyî'nin “Miftâhü's-Sa'âde”si işte bu Kasîde-i Bürde şerhlerinden birisidir. Araş-tırmacı bu nedenle kitabında öncelikle İmam Bûsirî'yi, onun “Kasîde-i Bürde”sini ve daha sonra bu esere yazılan tercüme ve şerhleri tanıtır, geniş bilgi verir.

Miftâhü's-Sa'âde'nin mevcut nüshaları, bunların tavsifleri ve karşı-laştırılması, çeviriyazılı metnin kuruluşunda takip edilen esaslar, eserin içeriği, biçimi üzerine değerlendirmeler diğer bir bölümün alt başlıklarıdır. Eserin tenkitli metni, çeviriyazı esaslarına göre verildikten sonra bir sözlük çalışmasıyla “Miftâhü's-Sa'âde”nin kelime kadrosu çıkarılmış, böylece metni okuyanlar için anlamı takip etmede kolaylık sağlanmıştır. Son olarak kitabın kaynakça kısmı, çalışmanın ortaya çıkarılmasında ne kadar çok emek ve zaman harcadığını, zorlu bir mesainin ürünü olduğun-u gözler önüne sermektedir.

Kıymetli öğrencim Hasan Cankurt tarafından Celal Bayar Üniver-sitesi'nde yüksek lisans tezi olarak, danışmanlığında hazırlanmış ve bitir-ilmiş olan bu çalışmanın, Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü taraf-ından kitap olarak yayımlanmasından duyduğum mutluluğu gururla be-lirtmek isterim. Daha yolun başındaki bir araştırmacıya sağladıkları fırsat ve edebî kültürümüze katkıları için Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdür-lüğü'ne, ayrıca bu naçizane takdim yazısını benden rica eden öğrencim ve meslektaşım Hasan Cankurt'a müteşekkirim. Eski kültür ve edebiyat-ımızın çehresini aydınlatmaya katkıda bulunacak daha nice başarılarla imza atması dileğiyle sevgili öğrencimi bir kez daha kutlar, bu kitabı okuyanların yapıcı eleştirileri ile genç bir akademisyeni bu yolda yürek-lendirmelerini arzu ederim.

Yrd. Doç. Dr. Yasemin ERTEK MORKOÇ

Bostanlı - İzmir /Temmuz 2014

ÖNSÖZ

17. yüzyıl, araştırmacılarımız tarafından “çözülme asrı” olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı’nın içeride ve dışarıda siyasî, sosyal ve iktisadî birçok sorunla uğraştığı bahse konu olan bu yüzyılda, idarî ve siyasî gerilemenin edebî ve kültürel yaşantıya tesirinin pek fazla olmadığı söylenmektedir. “Nef’î, Nâbî ve Nâilî” gibi gür sesli şairlerin yetiştiği 17. yüzyılda, “Kadıızâdeli-Sivâsî” çekişmesinin getirdiği birtakım olumsuzluklara rağmen tasavvufî yaşam, önceki yüzyıllardaki canlılığını koruyabilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’den ilham alan ve kökeni Peygamber Efendimizle onun sahabeleri döneminde yaşanılmış manevî hayat olarak telakki edilen tasavvuf, İslâmiyet’in kabulüyle Türkler arasında yayılmış, milletimizin sosyal, dinî ve edebî hayatının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Şairlerimizin önemli bir kısmının mutasavvıf olması, bir tarîkate intisap etmesi veya tasavvufî mecazları ya da remizleri sanatları içerisinde ele almaları, bu düşünce tarzının toplum ve sanat üzerindeki hâkimiyetini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Elinizdeki eser, Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî hayatı, sanatı, eserleri ve “Miftâhu’s-Sa‘âde” ismiyle bilinen Kasîde-i Bürde Şerhi üzerine yapılmış tez çalışması neticesinde ortaya çıkmıştır. Sözü edilen çalışmamızın konusu olan Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî, Celvetî tarikatının duyuş ve düşünüş tarzını hayatının düsturu haline getirmiş bir sûfidir. Tez çalışmamızın önemli bir kısmında Azîz Mahmud Hüdâyî’nin bu mütevacî sûfisini etraflıca inceleyerek tanıtmaya çalıştık. Rızâyî’nin eserlerinden olup, Osmanlı âlimleri ve şairleri arasında temâyüz eden Kasîde-i Bürde tercüme ve şerh geleneğinin mahsullerinden sayılan “Miftâhu’s-Sa‘âde” adlı manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi, çalışmamızın diğer bir kısmını oluşturmaktadır. Şerhin tenkitli metni, tarafımızdan hazırlanmıştır.

Rızâyî'nin tanınmaması, edebiyatımız ve kültürümüz açısından büyük bir eksikliklerdir. Eserleri, kütüphanelerimizin tozlu raflarında yeni nesil ile tanıştırmayı bekleyen yüzlerce şairden biri olan Aksaraylı Rızâyî'nin günümüz insanıyla buluşturulması gerektiği inancı; yazdığı eserlerin ilgililerin, araştırmacıların ve kadîm edebiyatımıza gönül veren herkesin hizmetine sunulmak istenmesi, bu çalışmayı yapmamızın başlıca nedenleri olarak sıralanabilir. Peygamber sevgisinin zirveye çıktığı “Miftâhu’s-Sa‘âde” adındaki Kasîde-i Bürde Şerhi'nin ortaya çıkarılmasının, ecdâda gösterilmesi gereken vefanın gereği olduğunu düşünmekteyiz. Rızâyî ve Miftâhu’s-Sa‘âde’yi konu edinmemizdeki diğer önemli bir âmil de şair ve mezkûr eseri hakkındaki bilgilerin azlığı, var olan bilgilerin de bir kısmının hatalı oluşudur. Bu eksik ve hatalı bilgiler, çalışmamızın muhtelif yerlerinde eleştiriye tabi tutulmuş, bilimsel kıstaslar içerisinde değerlendirilmiştir.

Türkçe şuarâ tezkirelerinde Rızâyî hakkında bilgiler bulunmamaktadır. Keşfü’z-Zünûn, İzâhu’l-Meknûn, Hediyyetü’l-Ârifin ve Mecelle-tü’n-Nisâb gibi biyografik ve bibliyografik kaynaklarda verilen bilgiler ise oldukça yetersiz olup bir kısım hatalarla doludur. Osmanlı Müellifleri’nde verilen bilgiler, zikredilen kaynaklardaki bilgilerin tekrarı niteliğindedir. Yüksek lisans tezimize başlamadan önce Rızâyî ve eserleri hakkındaki tek müstakil çalışmanın Mustafa Çağırıcı tarafından yapılan, “Hasan Rızâyî ve Tezkiretü’s-Sâlikîn İle Mahmûdiyye Adlı Eserleri Tahkîk Ve Değerlendirilmesi” adını taşıyan yüksek lisans tezi olduğunu gördük. Sözü edilen tez çalışmasının, bazı eksikliklere rağmen samimî bir çalışmanın ürünü olduğu kanaatimizce âşikârdır. Çağırıcı, çalışmasında Rızâyî hakkında kısa ve genel bilgiler vermiş, kısa adıyla “Mahmûdiyye” olarak isimlendirilen Arapça eserini tercüme etmiş ve “Tezkiretü’s-Sâlikîn ve Risâletü’n-Nâdimîn” adındaki Türkçe menâkıbnâmesinin de çeviriyazılı metnini vermiştir. Rızâyî'nin hayatı hakkında birtakım eksik ve hatalı bilgileri, bahsi geçen biyografik ve bibliyografik kaynaklardan iktibas ederek devam ettirse de Çağırıcı'nın, yaptığı çalışmayla önümüzü açtığını peşinen kabul etmekte yarar var. Biz her şeye rağmen, ihtiyatı elden bırakmayarak Çağırıcı'nın günümüze aktardığı eserlerin asıllarını, muhtelif kütüphanelerden elde ederek okumaya gayret ettik.

Çağırıcı'nın çalışmasını incelediğimizde; Rızâyî'nin hayatına geniş yer vermediğini, eserlerinden kısaca bahsettiğini, bazı eserlerinin varlı-

ğından hiç söz etmediğini, alanının gereği olarak, daha çok Rızâyî'nin Celvetî muhitlerindeki sûflerle olan ilişkileri üzerine yoğunlaştığını gördük. Araştırmalarımızın ilerleyen kısımlarında on beş adet eseri olduğu ortaya çıkan şairin sadece yedi eserinden söz edilmişti. Eserlerinin ortaya çıkarılarak müellif hattı ve bilinen bütün kopyalarıyla elde edilerek asıllarından okunması; Rızâyî'nin hayatı, sanatı ve eserleri hakkında somut bilgilere ulaşılması gerekiyordu.

Çağırıcı, çalışmasında Miftâhu's-Sa'âde'nin sadece Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu'ndaki nüshasından bahsetmektedir. Nr. 3705'te kayıtlı bu eksik nüsha dışında diğer beş nüshadan söz etmemekte, eserin tek nüshası olduğunu dile getirmektedir. Adem Ceyhan, "Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri" adını taşıyan ve bizim de epey istifade ettiğimiz çalışmasında -Rızâyî'nin "Sad-Kelime-i 'Alî Tercemesi" adlı eserini tanıtırken- Miftâhu's-Sa'âde'nin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu'ndaki nüshasından da söz etmektedir.

Araştırmalarımız devam ederken Rızâyî'nin "Kân-ı Me'ânî" adındaki Farsça-Türkçe manzûm sözlüğü üzerine bazı bilimsel çalışmalar yapıldığı haberini aldık. Söz konusu çalışmaları yapan arkadaşlarımızla Rızâyî konusunda -bilimsel etik dairesinde- fikir alış verişi yapmaktan kaçınmadık.

Çalışmamızın giriş bölümünde 17. yüzyıldaki siyasî, sosyal, kültürel, tasavvufî ve edebî gelişmeler hakkında bilgiler vererek, dönemle alakalı birtakım değerlendirmelerde bulunduk.

Birinci bölümde; Rızâyî'nin hayatı, ilgili kaynaklara başvurularak ve şairin kendi eserleri titizlikle taranarak etraflıca ele alınmıştır. Şaire ait on beş eser, asılları temin edilerek büyük oranda okunmuş ve muhteviyatları hakkında geniş açıklamalar yapılmıştır. Rızâyî'ye aidiyeti kaynaklarca belirtilen; fakat elimizde mevcut olmayan, "Ma'rifetü't-Tarîkati'l-Kâdiriyye" adlı eseri de, var olan bilgiler ışığında tanıtılmıştır. Şairin, Cevrî Çelebi'nin melhame türündeki eserine yaptığı istinsah, ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bazı kaynakların şaire atfettiği, ancak araştırmalarımız sürecinde kendisine ait olmadığı yönünde güçlü delillerin ortaya çıktığı bir kısım eserler, bu bölümde incelenerek konuyla ilgili çıkarımlarda bulunulmuştur. "Sanat Anlayışı" başlığı altında şairin edebî

dünyasına girilmiş, sanat tarzını belirleyen tasavvufî bakış açısı irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde; İmâm Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si gerek içerik gerek şekil yönünden tanıtılmış, Kasîde'nin havassı ve esrarına değinilmiş, İmâm Bûsîrî ve bu "kutsal metni"nin İslam toplumlarındaki izdüşümü hakkında bazı bilgiler paylaşılmıştır. Türk edebiyatındaki Kasîde-i Bürde şerh, tercüme ve tahmisleri, bu bölümde ele alınan diğer konulardır.

Üçüncü bölümde, Miftâhu's-Sa'âde'nin nüsha tavsiflerini yaptık. Çeviriyazılı metnimizi oluştururken takip ettiğimiz hususlar hakkında bilgi vererek eser hakkında değerlendirmelerde bulunduk. Sonuç kısmında yaptığımız çalışmayla varılan neticeleri paylaştık.

Dördüncü bölümde; eserin transkripsiyonlu ve tenkitli metni, aparatlarda nüsha karşılaştırmalarıyla verilmiştir. Metinde geçen kelimelere yönelik "sözlük" ve yararlanılan kaynakları sıraladığımız "kaynakça" kısmı, ilgililerin eserden faydalanmasını kolaylaştıracaktır.

Çalışmamızın her safhasını mükemmel itinasıyla an-be-an takip eden, kıymetli fikir ve tavsiyelerini bizden esirgemeyen tez danışmanım saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Yasemin ERTEK MORKOÇ'a; araştırmaların sırasında kendilerinden müstefit olduğum değerli hocalarım Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN ve Prof. Dr. Adem CEYHAN'a; Arapça kısımların tercümesinde epey yardımlarını gördüğüm Manisa ili merkez vaizleri Mustafa Şerif YENİÇAĞ ve Fatih YILDIZ hocalarıma; zengin kütüphanesini istifademe açan değerli dostum Murat REFAYELİ'ye ve her konuda sınırsız desteklerini şahsıma cömertçe sunan kıymetli eşim Melek CANKURT'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Hasan CANKURT

Şubat 2014 / Manisa

İÇİNDEKİLER

| | |
|------------------|--|
| ÖNSÖZ | |
| KISALTMALAR..... | |
| GİRİŞ | |

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYYİD HASAN RIZÂYÎ EL-AKSARÂYÎ

| | |
|--|--|
| 1. HAYATI..... | |
| 2. ESERLERİ | |
| 2.1. TECELLİYÂT-I HÜDÂYÎ'NİN NAZMEN ŞERHİ | |
| 2.2. TEZKİRETÜ'S-SÂLİKÎN VE RİSÂLETÜ'N-NÂDİMÎN..... | |
| 2.3. MAHMÛDİYYE FÎ-MENÂKIB-I RİCÂLİ'L-BİLÂD | |
| 2.4. NÜZHETÜ'L-EBRÂR MİN-EHLİ'L-ESRÂR | |
| 2.5. DÎVÂNÇE-İ RIZÂYÎ..... | |
| 2.6. KÂN-I ME'ÂNÎ (KİTÂB-I TUHFE-İ RIZÂYÎ) | |
| 2.7. MİFTÂHU'S-SA'ÂDE (ŞERH-İ KASİDE-İ BÜRDE) | |
| 2.8. TUHFETÜ'L-MENÂZİL Fİ'L-MENÂSİK | |
| 2.9. HAC KONULU BİR MANZÛME VE DİĞER MANZÛMELER..... | |
| 2.10. TUHFETÜ'L-MENÂZİL VE TUHFETÜ'L-HUFFÂZ (TUHFETÜ'MENÂZİLİ'L KA'BE)..... | |
| 2.11. TUHFETÜ'L-KUDÂT..... | |
| 2.12. KADILIK MERKEZLERİNE DAİR BİR DEFTER | |

- 2.13. CÛY-I RAHMET (GÛLİSTÂN TERCÜMESİ).....
- 2.14. SAD-KELİME-İ ‘ALÎ TERCEMESİ.....
- 2.15. MA‘RİFETÜ TARİKATI’L-KÂDİRİYYE.....
3. MELHAME-İ CEVRÎ ÇELEBİ’NİN İSTİNSAH EDİLMİŞ
NÜSHASI: RİSÂLE-İ AHKÂM-I SÂL-I TÜRKÂN
4. RIZÂYÎ’YE ATFEDİLEN BAZI ESERLER.....
5. SANAT ANLAYIŞI.....

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATINDA KASİDE-İ BÜRDE

1. İMÂM BÛSİRÎ’NİN KASİDE-İ BÜRDE’Sİ.....
2. KASİDE-İ BÜRDE ŞERHLERİ.....
3. KASİDE-İ BÜRDE TERCÜMELERİ
4. KASİDE-İ BÜRDE TAHMİSLERİ.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİFTÂHU’S-SA‘ÂDE (ŞERH-İ KASİDE-İ BÜRDE)

1. NÜSHA TAVSİFLERİ
2. ÇEVİRİYAZILI METNİN KURULUŞUNDA TAKİP EDİLEN
ESASLAR
3. MİFTÂHU’S-SA‘ÂDE HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER.....
4. SONUÇ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİFTÂHU’S-SA‘ÂDE’NİN TENKİTLİ METNİ

- SÖZLÜK.....
- KAYNAKÇA

KISALTMALAR

| | |
|------------------------|---|
| AKM | : Atatürk Kùltür Merkezi |
| akt. | : Aktaran |
| Ar. Yz. | : Arapça Yazmalar |
| bas. haz. | : Baskıya hazırlayan |
| bkz. | : Bakınız |
| Böl. | : Bölümü |
| C. | : Cilt |
| çev. | : Çeviren |
| Dan. | : Danışman |
| edit. vd. | : Editör ve diğçerleri |
| edit. | : Editör |
| Ef. | : Efendi |
| H. | : Hicrî |
| haz. | : Hazırlayan |
| Hk. | : Halk Kùtùphanesi |
| hzl. | : Hazırlayanlar |
| K. K. | : Kur'ân-ı Kerîm |
| Kol. | : Koleksiyonu |
| Ktp. | : Kùtùphanesi |
| M. | : Miladî |
| Mahmûdiyye | : Mahmûdiyye fî Menâkıbı Ricâli'l-Bilâd |
| MEB | : Milli Eğitim Bakanlığı |
| Nr. | : Numara |
| Nùzhetù'l-Ebrâr | : Nùzhetù'l-Ebrâr min Ehli'l-Esrâr |
| s. | : Sayfa |

| | |
|-------------------|---|
| S. | : Sayı |
| Tecelliyât | : Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi |
| Tezkire | : Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn |
| trc. | : Tercüme |
| Tür. Yz. | : Türkçe Yazmalar |
| TY | : İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar |
| vd. | : ve diğerleri |
| vr. | : Varak |
| vs. | : ve saire |
| yay. haz. | : Yayına hazırlayan |
| yay. | : Yayınlayan |

GİRİŞ

SEYYİD HASAN RIZÂYÎ EL-AKSARÂYÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

16. yüzyılın sonunda doğan ve 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar yaşadığı tespitlerimiz dahilinde olan Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî, Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda zor durumda olduğu çalkantılı bir dönemde yaşamıştır. Osmanlı Devleti, her şeye rağmen gücünü korumakla beraber siyasî ve sosyal olarak birtakım sıkıntılar yaşasa da kültürel ve edebî ortamın, bir önceki yüzyılda atılan sağlam temellere bağlı olarak bu dönemde de gücünü ve zenginliğini koruduğu görülmektedir. Rızâyî'nin eserlerine etki eden söz konusu dönemi; tarihî, siyasî, sosyal, kültürel, edebî ve tasavvufî açıdan ele almanın şairi tanımada ve eserlerini anlamlandırmada yararlı olacağı kanısındayız.

Siyasî ve Sosyal Durum

Hasan Rızâyî'nin doğduğu 1598/-99 yılında Osmanlı tahtında Sultan III. Mehmed (1595-1603) bulunmaktaydı. III. Mehmed'in vefatından sonra yerine oğlu I. Ahmed geçti. 1617 yılına kadar saltanatta kalan I. Ahmed Han, babasından miras kalan sorunları çözmek amacıyla Avusturya üzerine ordu gönderdi. Osmanlı ordusunun Viyana yakınlarına kadar ilerlemesi ve Erdel beyi İstvan Bocskay'ın Lala Mehmed Paşa'nın elini öperek Macaristan krallığına tayin edilmesi, Osmanlı'nın Avrupa'da halen güçlü olduğuna delil olarak sunulmuştur. Ancak, Avusturya savaşları sonucunda imzalanan Zitvatorok Anlaşması'yla, Avusturya kralına bundan sonraki yazışmalarda "kral" olarak hitap edilmesi, Osmanlı gücünün sarsıldığını gösteriyordu. I. Ahmed, Avusturya'yla imzalanan mezkûr anlaşmadan sonra, Celalîler üzerine yürüdü. Sokulluzâde Hasan Paşa ve

isyancılara karşı çok sert tedbirleriyle tanınan Kuyucu Murad Paşa, asiler üzerine gönderildi. I. Ahmed, Celalîleri dize getirdikten sonra onları kışkırtan ve III. Mehmed zamanında yapılan anlaşmalara sadık kalmayan İran şahı Şah Abbas üzerine yürüdü. İran savaşları devam ederken Sultan, 22 Kasım 1617 yılında yirmi sekiz yaşında vefat etti.

I. Ahmed'den sonra Osmanlı tahtına kardeşi I. Mustafa geçti. Aklî dengesinin yerinde olmadığı, psikolojik sorunlarının olduğu söylenen I. Mustafa, 1617-1618 yıllarında saltanat sürmüş, bir ara tahttan indirilmiş daha sonra yeğeni II. Osman'ın öldürülmesinin ardından 1622-1623 yıllarında tekrar tahta getirilmiştir. I. Mustafa'nın ilk saltanatının sonunda 1618 yılında tahta geçen II. Osman (Genç Osman), yaşına rağmen oldukça dirayetli bir sultandı. Tahta geçer geçmez devlet idaresinde bir dizi görev değişiklikleri yaptıktan sonra I. Ahmed devrinde yapılan Nasuh Paşa Anlaşması'na uymayan İran üzerine yürüdü. II. Osman, daha sonra Lehistan ve Boğdan taraflarına bir sefer düzenledi. II. Osman devrinin önemli tarihî olaylarından birisi de Hotin'e yapılan seferdir. Osmanlı ordusu, savaşın başında bazı başarılar elde etti. Ancak yeniçerilerin uygunsuz hareketleri yüzünden ordu geri çekilmek zorunda kaldı. II. Osman, Lehistan ile bir anlaşma imzalayarak kuşatmayı kaldırdı. Hotin seferi sonunda yeniçeri askerlerinin keyfî hareketlerine ve isteksizliklerine şahit olan Sultan, yeniçeri ocağını kaldırmayı ve onun yerine Mısır, Halep, Şam ve Anadolu'dan asker toplayarak yeni bir ordu kurmayı düşünüyordu. Durumdan haberdar olan yeniçeriler, Padişah henüz harekete geçmeden Süleymaniye'de toplandılar. İsyancılar, Ohrili Hüseyin Paşa'yı öldürdükten sonra Bosnalı Kara Davud Paşa'nın emriyle Sultan'ı Yedikule zindanlarına götürüp boğarak öldürdüler (20 Mayıs 1622).

II. Osman'dan sonra tekrar amcası I. Mustafa'nın tahta geçtiğini yukarıda belirtmiştik. I. Mustafa'nın tahtan indirilmesinden sonra yerine I. Ahmed'in diğer oğlu IV. Murad tahta geçti. IV. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa isyan etmişti. Halil Paşa ve Hüsrev Paşa'nın üzerine yürüdüğü Abaza, bazı tarikat büyüklerinin de araya girmesiyle affedildi ve kendisine Bosna valiliği verildi. Anadolu'da Celâlîlerle mücadele eden devlet, İstanbul'da yeniçerilerin ve sipahilerin isyanlarıyla uğraşmaktaydı. İstanbul'da asayişî sağlayan Sultan, çıktığı Lehistan seferinden sonra 1635 senesinde yaklaşık yüz bin kişilik bir ordu ile Revan üzerine yürüdü. Kaleyi ele geçirerek Tebriz'e

ilerledi. Otuz iki yıl aradan sonra Tebriz, yeniden Osmanlıların eline geçti. Daha fazla ilerlemeyen IV. Murad, İstanbul'a gelmek üzere yola çıktı. Sultan'ın İstanbul'a dönmesini fırsat bilen İran Şahı, kaybettiği yerleri geri aldı. IV. Murad bir müddet aradan sonra 1638'de Bağdat yakınlarına geldi. 1639'da aşağı yukarı bugünkü Türk-İran sınırını çizen Kasr-ı Şirin anlaşması imzalandı. IV. Murad, kendisinin sözü edilen meşguliyetlerini fırsat bilerek Osmanlı ticaret gemilerine saldıran Venedik'e sefer yapmaya karar verdi. Venedikliler, barış anlaşması yapmak istediklerini belirttiler. Osmanlıların lehine bir dizi anlaşma yapıldı. IV. Murad, Anadolu'da ve İstanbul'da bozulan devlet düzenini sağlamak için oldukça sert tedbirler almış, aldığı tedbirlerden dolayı yer yer eleştirilmiştir. Sadece askerî açıdan değil, devlet teşkilatında, toprak sisteminde ve adlî kurumlarda da birtakım ıslahatlar gerçekleştirmiştir.

Sultan IV. Murad'ın vefatından sonra, Osmanlı tarihinde Deli İbrahim ismiyle şöhret bulmuş olan I. İbrahim tahta geçti. I. İbrahim'in saltanatının ilk yılında Emirgüneoğlu hadisesi olarak bilinen, Emirgüneoğlu Yusuf Paşa'nın idam edilmesiyle sonuçlanan olaylar meydana geldi. Daha önce yapılan anlaşmaları ihlal eden Avusturya üzerine akınlar yapıldı. Sultan İbrahim devrindeki önemli olaylardan birisi de -Rızâyî'nin de manzûmelerinde söz ettiği- Girit kuşatmasıdır. Sultan İbrahim'in isyancılar tarafından tahtan indirilmesinden sonra 8 Ağustos 1648'de henüz yedi yaşında olan IV. Mehmed tahta geçti. Sultan'ın etkili sadrazamı Sofu Mehmed Paşa'nın iyileştirme çalışmalarına rağmen sipahiler ayaklandı. Yeniçerilerin keyfî hareketleri arttı. Anadolu'da ayaklanmalar oldu. Bir kısmının taşra yönetimindeki sorunlarla ilişkili olduğu anlaşılan isyanların bir kısmı da İran destekli olup dinî bir nitelik taşımaktaydı. Kara Haydaroğlu, Gürcü Abdünnebi, Abaza Hasan Ağa, Katırcıoğlu ve İbşir Paşa ayaklanmaları, bu isyanların belli başlılarındandır. Kösem Mahpeyker Sultan'ın öldürülmesinin akabinde ulemâ sınıfının da desteğini alan IV. Mehmed, başkentteki isyanlara ve ayaklanmalara destek vererek kargaşa çıkaran bütün başıbozuk takımını yakalatarak idam ettirdi. Tarhuncu Ahmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesiyle, kötü gidiş kısmen durduruldu. Tarhuncu Ahmed Paşa, mâlî alanda bazı yenilikler yaptı, bütçe açıklarını gidermek için masrafları gözden geçirdi. Yeniçerilerin, ileri gelenleri öldürerek Çınar ağacına astıkları "Çınar Vakası" yaşandı. Bazı devlet adamlarının önerisi ile Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi, tarihte "Köprülüler Dönemi" olarak isimlendirilen yeni

bir dönemin başlangıcı oldu. Sadrazam, asilerden Abaza Hasan Paşa ve çevresindeki diğer isyancı liderleri yakalatarak idam ettirdi. İsyan eden Erdel prensi üzerine yürüdü. Köprülü ailesinden Fazıl Ahmed Paşa, Avusturya'ya sefer düzenledi. Uyvar Kalesi kuşatıldı. Vasvar Anlaşması yapılarak savaşa son verildi. Yirmi altı ay süren kuşatmadan sonra 5 Eylül 1669'da Girit'in fethi tamamlandı. Paşa'nın vefatı üzerine yerine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildi. Dönemin en önemli hadisesi, hezimetle sonuçlanan Viyana kuşatmasıdır. Askerin isteksizliği ve düşmanın güçlü mukavemeti, Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu. Kara Mustafa Paşa, başarısızlığa sebep olduğu gerekçe gösterilerek idam edildi. Yeni sadrazam Siyavuş Paşa ve ulemânın da desteğini alan ordu içindeki isyancılar, Kasım 1687'de IV. Mehmed'i tahttan indirerek yerine kardeşi II. Süleyman'ı tahta geçirdiler. IV. Mehmed, 1693'te vefat etti ve Yeni Cami'de annesi Turhan Sultan'ın türbesine defnedildi. Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra Osmanlı tahtında en uzun süre kalan padişah, IV. Mehmed'dir. Otuz dokuz yıllık saltanatında, birçok ilim adamının ve sanatkârın yetişmesine vesile olmuştur.

Çalışmamıza konu olan Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî, dönemleri hakkında yukarıda kısa bilgiler verdiğimiz III. Mehmed (1595-1603), I. Ahmed (1603-1617), I. Mustafa (1617-1618/1622-1623), II. Osman (1618-1622), IV. Murad (1623-1640), I. İbrahim (1640-1648) ve IV. Mehmed (1648-1687) gibi Osmanlı sultanlarının saltanat yıllarında yaşamıştır. Rızâyî'nin yaşadığı dönem, Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda çok büyük meselelerle uğraştığı bir dönemdir. Devlet bazı konularda dış güçlerin nezdinde halen belirleyici bir konumda olarak yer alsa da; Celâli isyanları, yeniçerilerin ve sipahilerin başını çektiği başıbozukluklar ve devlet idaresinden hoşnut olmayan bazı yöneticilerin ayaklanmaları neticesinde devlet epeyce güç kaybına uğramış, duraklama dönemine girmiştir. Devlet yönetiminde padişahlardan ziyade valide sultanlar, sadrazamlar ve yeniçeri ağaları etkilidir. Eyaletlerde ve sancaklarda beylerin, valilerin ve beylerbeyi makamındaki yöneticilerin keyfi ve sorumsuz davranışları had safhadadır. Toprak yönetiminde, taşra idaresinde ve adli teşkilatlarda bozulmaların olduğu, kadıların rüşvet aldıklarının tespit edildiği, ulemâ sınıfının saygınlığını yitirmeye başladığı görülmektedir.¹

¹ Özet bilgiler için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 3, 2. Kısım, Ankara 1988, s. 116-496. Ömer Faruk Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, Osmanlı Yayınevi, C. 2, İstanbul 1999, s. 241-390. Yılmaz Öztuna,

Hiçbir sanatçıyı döneminin siyasî, sosyal ve kültürel gelişmelerinden bağımsız olarak düşünemeyiz. Muhakkak, içerisinde yaşadığı dönemden etkilenmiş ve sanatını, döneminin şartları içerisinde icra etmiştir. Eserleriyle dönemine bir nevi ışık tutmuştur. Rızâyî'nin de eserlerinde - bilhassa Mahmûdiyye'sinde- yukarıda özet olarak verdiğimiz sosyal, siyasal olaylara ve kültürel gelişmelere yer verdiği; söz konusu olaylar ve gelişmeler hakkında görüşlerini belirttiği, tespitlerimiz arasındadır. Örneğin; Mahmûdiyye'de kadılıkların ehil olmayanlara verildiğinden söz etmektedir. Rızâyî'nin beyanlarına göre, Kazasker Bâlîzâde Mustafa Efendi, fazilet ve olgunluğuyla bilinmesine rağmen ilmiyle âmil değildir. Kadılık makamlarını kısa sürelerle vaktinden önce verdiğinden niteliksiz kadılar artmıştır. Sultan IV. Mehmed, onun yerine Kemal Efendizâde İbrahim Efendi'yi atamış, çok geçmeden onu da azlederek yerine İmamzâde Efendi'yi göreve getirmiştir.² Maraşlı Türkmen ağası Yusuf

Büyük Osmanlı Tarihi, Ötügen Yayınevi, C. 4, İstanbul 1994, s. 6-254. Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, hzl. Mümin Çevik-Erol Kılıç, Üçdal Neşriyat, C. 4, Tarihsiz, s. 224-593. Kenan Seyithanoğlu (edit. vd.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Kombassan Yayınları, C. 10, Konya 1994, s. 403-505. Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi (Osmanlı Dönemi)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 3, Ankara 1991, s. 33-196. Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Âdâb-ı Osmaniyye*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 30-472. Ekmeleddin İhsanoğlu (edit. vd.), *Osmanlı Devleti Tarihi*, IRCICA (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi), C. 2, İstanbul 1999, s. 375-650. Alper Tunga Özel, *Pratik Osmanlı Tarihi*, Mavilale Yayınları, İstanbul 2011, s. 208-287. Feridun Emecen, "Mehmed III" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 28, Ankara 2003, s. 407-413. Mücteba İlgürel, "Ahmed I" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, İstanbul 1989, s. 30-33. Hasan Yaşaroğlu, "Osmanlı'da Bir Darbe ve Tahlili: Genç Osman Örneği", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/7 Summer 2013, p. 705-732. İlgürel, "IV. Murad" Maddesi, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 10, İstanbul 1989, s. 449-450. Emecen, "İbrahim, Osmanlı Padişahı" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 21, İstanbul 2000, s. 274-281. Abdülkadir Özcan, "Mehmed IV" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 28, Ankara 2003, s. 414-418. İlgürel, "Celâli İsyânları" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 7, İstanbul 1993, s. 252-257. Katip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fî İhtiyârü'l-Ahakk*, Milli Eğitim Basımevi, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, İstanbul 1971, s. 99-102. Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı Tarih Yazarlarına Göre Sultan I. Ahmed Devri Deniz Muharebeleri (1603-1617)", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 26, Erzurum 2004, s. 235-246. Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, Milli Eğitim Basımevi, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, İstanbul 1972, s. 11-152. Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin Sultan I. Ahmed'le ilişkileri hakkında bkz. Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarikatı*, Erkam Yayınları, İstanbul 2011, s. 63-69, 123.

² Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 198a, Mustafa Çağırıcı, *Hasan Rızâyî Ve Tezkiretî's-Sâlikîn İle Mahmûdiyye Adlı Eserlerin Tahkik Ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul 2006, s. 199.

Paşa'nın çevresinde "ibn-i Seyf" olarak anıldığını, insanlara zulmettiğini, zorba biri olduğunu belirtmektedir.³ Abaza Hasan Ağa'nın isyanından bahsetmekte, Erdebil seferine çıkan Halil Paşa'nın vezirlikten azledilmesine değinmektedir.⁴ Kars yöresinde güçlü birisi olan Varsak Davud'a verdiği öğütlerde IV. Murad'ın karşısına çıkmamasını, Sultan'ın bölgesinde güçlü insanlara pek sıcak bakmadığını belirterek, IV. Murad'ın sert tedbirlerinden yakınmaktadır.⁵ Yine aynı şekilde IV. Murad'ı, "*şeyh-i Rumiyye*" ismiyle meşhur *Şeyh Abdülaziz Efendi*'yi ayaklanacağı korkusuyla idam ettirmesinden dolayı eleştirmektedir. Sultan'ın Şeyh'i öldürttüğü aynı gün mübtela olduğu hastalığa bağlı olarak vefat ettiğini dile getirmektedir.⁶ Akşehir ulemâsından Avni Efendi'nin Hüsrev Paşa tarafından katledildiğinden bahsederek "*şehid*" olarak vefat ettiğini bildirmektedir.⁷ Rızâyî'nin belirttiğine göre, Konya'nın zâhirî ulemâsından - Mevlânâ'nın evlatlarından- Mollazâde Çelebi Efendi de IV. Murad tarafından idam edilenlerdendir.⁸ Hezarpâre Ahmed Paşa'nın parçalanarak öldürülmesi hadisesine değinen Rızâyî, Sofu Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesini, olayları yatıştırmak için Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'nin ulemâyı, ağaları ve rütbelileri toplamasını, Sultan İbrahim'in hapsedilmesini ve IV. Mehmed'in tahta geçirilmesi gibi siyasi ve sosyal

³ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 181a, Çağırıcı, s. 166.

⁴ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 184a, Çağırıcı, s. 173.

⁵ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 186a, Çağırıcı, s. 176.

⁶ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 191b, Çağırıcı, s. 187. Burada, Çağırıcı'nın tercümesinde verilen "*şeyh-i Rumiyye*" tabirinin doğrusu, "*Şeyh-i Urmiye*" olsa gerek. Rızâyî'nin Diyarbakır meşâyihından olduğunu belirttiği Şeyh Abdülaziz Efendi'nin, tarihte "*Urmiye şeyhi*" olarak bilinen ve IV. Murad tarafından birtakım nedenlerle idam ettirilen Şeyh Mahmûd Urmevî olma ihtimali kuvvetlidir. Kaynakların beyanına göre Seyyid Mahmûd Efendi, Tebriz yakınlarındaki Urmiye'de doğdu. Babası, "*Koç Baba*" ismiyle tanınan Seyyid Ahmed Efendi'dir. Diyarbakır'da tekke yaptırarak halkı irşada başlamış ve yörede "*Urmiye şeyhi*" olarak anılagelmiştir. Kaynaklar, tarikat kisvesi altında etrafına birçok kişiyi toplayan sahte şeyhlere kıyas edilerek, İran kökenli olmasından hareketle, etrafında toplanan binlerce müridinin olması ve şeyhliği şahlığa çevirebileceği korkusuyla IV. Murad tarafından idam ettirildiğini bildirmektedirler. Kiraata dair risaleleri olduğu belirtilen Mahmûd Efendi'nin bir eseri de Kenan Erdoğan tarafından bulunup bilim alemine tanıtılmıştır. Bkz. Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfiler Devlet ve Ulemâ*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 390-392. Kenan Erdoğan, "*Seyyid Aziz Mahmûd Urmevî, Urmevîlik ve Bilinmeyen Bir Eseri: Baba Kelâmı*" Bir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, S: 9, İstanbul 1998, s. 211-225.

⁷ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 193a, Çağırıcı, s. 190.

⁸ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 193b, Çağırıcı, s. 191.

olayları, biraz daha ayrıntılı olarak ele almaktadır.⁹ Bahaî Efendi'nin şeyhülislamlığa getirilmesi ve sipahi isyanlarına da değinen Rızâyî, sipahilerden 450'sinin, yeniçerilerden de 210'unun öldürüldüğü bilgisini vermektedir.¹⁰ Sadece Anadolu ve İstanbul'da vuku bulan gelişmelerden söz etmekle kalmamış Hama'daki Arap beylerinden Emir Şiblî ve Emir Âsaf arasındaki mücadelelerden de bahsetmiştir.¹¹

Tasavvufî, Edebî ve Kültürel Durum

17. yüzyılın tasavvufî-dinî hayatını, sosyal ve kültürel yaşantısını etkileyen en önemli meselelerin başında, “Kadızâdeliler” ismiyle bilinen fakihlerle “Sivasîler” olarak kümelenen mutasavvıflar arasında gerçekleşen hadiseler gelmektedir. Tasavvufa eleştiriler getirmesiyle bilinen İmam Birgivî'nin talebelerinin tedrisinden geçmiş Kadızâde Mehmed Efendi'den mülhem olan ve kendilerine “Fakılar” veya “Kadızâdeliler” ismi verilen grup, tasavvufun İslam'ın ruhuna aykırı olduğu yönünde fikir belirterek mutasavvıflara karşı düşmanlık beslemişlerdir. Yer yer devlet yöneticilerini ve sarayı da arkasına almışlardır. Kadızâdelilerin mensupları, daha çok medrese tahsili yapmış vâizler ve müftüler gibi ilmiye sınıfından olanlardır. Sarayı etkileyerek mutasavvıfların idam edilmelerine veya sürgüne gönderilmelerine sebep olan Kadızâdeliler, tekke ve dergâhların baskı altına alınmasında etkili olmuşlardır. Halvetî şeyhi Abdülmecid Sivasî'nin çevresinde -Kadızâdelilere göre daha pasif olarak- toplanan ve “Sivasîler” olarak tabir edilen mutasavvıflar, kendilerini daha çok sohbetler yaparak ve birtakım risâleler neşrederek savunmuşlardır. Kadızâde Mehmed Efendi'den sonra Üstüvânî Mehmed Efendi¹² ve Vânî Efendi¹³, Kadızâdelilere öncülük yaparken; mutasavvıflar, Abdülahad Nuri ve Niyâzî-i Mısrî ile kendilerini müdafaa etme yoluna gitmişlerdir. Söz konusu çekişmelerde sarayın veya devlet yöneticilerinin daha çok Kadızâdeliler yanında oldukları görülmektedir. Kadızâdelilerin

⁹ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 196a, Çağırıcı, s. 195.

¹⁰ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 196a, Çağırıcı, s. 196.

¹¹ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 197b, Çağırıcı, s. 198.

¹² Hakkında bilgiler için bkz. Hüseyin Yurdaydın, “*Türkiye'nin Dinî Tarihi İle İlgili Notlar I: Üstüvânî Risâlesi*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 10, Ankara 1962, s. 71-78.

¹³ Hakkında bilgiler için bkz. Mehmet Salih Kumaş, “*İslâm Hukuk Tarihinde Hukukun Araçsallaştırılmasına Bir Örnek Olarak Vânî Mehmed Efendi'nin Cehri Zikre Dâir Risâlesi*”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 17, 2011, s. 511-513.

medrese mezunu âlimlerden olmaları ve adli görevlere gelmeleri, sarayın desteğini alma konusunda onları avantajlı hale getirmiştir. Her ne kadar, zaman zaman ciddi çekişmeler yaşansa da ulemâ ve meşâyihın büyük bir kısmının, mezkûr kargaşadan uzak durduğu anlaşılmaktadır. Şeyhülislam da dahil ulemâdan birçoğunun tarîkatlara intisap etmesi, bir kısım meşâyihın medrese tahsili yapmış ilim erbabından olması, Kadızâde-Sivasî meselesinin bütün Osmanlı toplumuna mâl edilmemesi gerektiğinin açık delilidir.¹⁴

17. yüzyıl Osmanlı kültür hayatında belki de en etkili sima, Celvetî tarikatı şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyî'dir. Sekiz padişah dönemini idrak eden Hüdâyî, yazmış olduğu Arapça ve Türkçe eserleri, vaazları, tasavvufî dersleri ve Osmanlı idarecilerine yönelttiği tavsiyeleriyle dönemine damgasını vurmuş bir şahsiyettir. I. Ahmed'in Hüdâyî'nin müridi olduğu ve aralarında çok samimî ilişkilerin gerçekleştiği birçok kaynakta zikredilmektedir. Hüdâyî'nin elinden kılıç kuşanmış, Sultan Ahmet Camii'nin temel atma merasiminde ilk duayı Hüdâyî'ye yaptırmış, inşaat bitiminden sonraki törende de ilk hutbeyi Hüdâyî'ye okutmuştur. Sadrazam Halil Paşa'nın Hüdâyî ile mektuplaşmaları ve Hüdâyî'ye bizzat intisap ederek müridi olması dikkate alındığında Sultan I. Ahmed devrinde -devlet nezdinde- mutasavvıflara ve tarikat erbabına oldukça önem verildiği anlaşılmaktadır. II. Osman döneminde de Hüdâyî'nin devlet nezdindeki etkisinin devam ettiği görülmektedir. Sultan, Şeyhülislam Esad Efendi'nin kızı Akîle hanımla evlendiğinde kendi yerine Hüdâyî'yi vekil bırakmış, Hüdâyî'nin başka bir müridi Halil Paşa'yla olan kırgınlığına Hüdâyî aracılığıyla son vermişti. II. Osman, yeniçeri ocağını kaldırmak istemiş ve bu nedenle Anadolu ve Halep civarındaki halkın ve kendisine bağlı bazı beylerin desteklerine başvurmayı düşünmüştü. Bu niyete bağlı olarak hacca gitmek arzusuna kapılmıştı. Niyetinden yeniçerilerin haberdar olmasına müteakip Hüdâyî, bu fikrinden vazgeçmesi yönünde bir kısım telkinlerde bulunmuştu. Ancak Sultan, bu telkinlere rağmen hacca gitme fikrinden vazgeçmemişti. Daha sonra baş gösterecek gelişmeler, Sultan'ı üzecek ve mürşidi Hüdâyî'nin sözünü dinlemediği için hayıflanacaktır.¹⁵ Eyüp Sultan'da yapılan törenle bizzat Hüdâyî'nin elinden kılıç kuşanan

¹⁴ Mezkûr yorumlar paralelindeki bilgiler için bkz. Necdet Yılmaz, s. 449-451. Katip Çelebi'nin bu konuda yorumları için bkz. Katip Çelebi, s. 103-109.

¹⁵ Diyaloglar için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, s. 69-72. Ayrıca bkz. Reşat Ekrem Koçu, *Âşık Şair ve Padişahlar*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 73-76.

bir diğer Osmanlı sultanı da IV. Murad'dır. Arapça ve Türkçe birçok eser kaleme almış olan Hüdâyî, dinî-tasavvufî edebiyatımız içerisinde değerlendirilebilecek birçok manzûmeler ihtiva eden “Divân-ı İlâhiyyât”ındaki Yunus Emre ve Hoca Ahmed Yesevî tarzında kaleme alınan ilahileriyle¹⁶ başta Celvetî şairleri olmak üzere devrinde ve devrinden sonra birçok şairi etkilemiştir. Şiirlerinde genellikle tekke şairlerinde bulunan üslup üzere tasavvufî ve ahlâkî öğütler verme amacı gütmüş, sanat ve estetiği yer yer ötelemiştir. İlmî eserleri ve vaazlarıyla da hem yüksek zümrenin hem Osmanlı halkının hem de yakın çevresindeki Celvetî sûflerinin nabzını tutmayı başarmıştır.¹⁷

17. yüzyılda Celvetî tarîkatı, yukarıda zikrettiğimiz gibi gerek Osmanlı yöneticileri gerekse de Osmanlı halkı nezdinde çok ciddi taraftar kitlesine sahipti. Şair Rızâyî'nin de müntesibi olduğu tarikat, Hüdâyî'den sonra yerine geçen torunu Mes'ud Efendi ve Hüdâyî'nin diğer halifesi Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi zamanında da etkinliği korumuştur. Fenâyî Efendi'nin vaazlarının dönemin şeyhülislamı Minkârîzâde Yahya Efendi tarafından hayranlıkla takip edilmesi, Celvetî şeyhlerinin devrin ulemâsı nezdinde de kabul gördüğünün delili olarak kaynaklarda sunulmaktadır¹⁸. Celvetî şairlerinin ve mutasavvıflarının önde gelenlerinden Gafûrî Mahmûd Efendi, “Bîçâre” mahlasıyla şiirler söyleyen Zâkirzâde Abdullah Efendi, Mustafa Devâtî Efendi ve Atpazârî Osman Efendi¹⁹, 17. yüzyılın önemli Celvetîleri arasında zikredilebilir. Yukarıda kendilerinden söz edilen Osmanlı sultanlarını da Celvetî şeyhlerine bağlılıklarını düşünüp, dönemin yaygın geleneği Celvetîlikle ilişkilendirerek zikredebiliriz. Sultan III. Mehmed, “Adnî²⁰” ve “Muhammed” mahlaslarıyla şiirler

¹⁶ Şiirleri için bkz. Mustafa Tatcı-Musa Yıldız, *Aziz Mahmûd Hüdâyî Divân-ı İlâhiyyât Tıpkıbasım ve Çeviriyazı*, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 27-559.

¹⁷ Bkz. Tatcı-Yıldız, s. 23. İlmî, edebî ve tasavvufî şahsiyeti için ayrıca bkz. Hasan Kamil Yılmaz, s. 94-125.

¹⁸ Bkz. Alim Yıldız, *Fenâyî Cennet Efendi Divânı*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2010, s. 28.

¹⁹ Atpazârî Osman Fazlı Efendi için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, hzl. Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz, Bursalı Mehmed Tahir Osmanlı Müellifleri I-II-III Ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi, Bizim Büro Yayınevi, Ankara 2009, C. 1, s. 15. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, haz. Ramazan Ekinci, Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî Vefeyât-ı Ayvansarâyî (İnceleme-Tenkitli Metin), Tibyan Yayıncılık, İzmir 2012, s. 34. Hasan Kamil Yılmaz, s. 247-249. Necdet Yılmaz, s. 365-373.

²⁰ Bazı kaynaklarda da “Adlî” mahlasını kullandığı geçmektedir. Bkz. İsa Kayaalp, *Sultan Ahmed Divanı'nın Tahlili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999. s. 63.

yazmıştır. Bazı kaynakların “yirmi dört yıl” eğitim gördüğünü belirttiği III. Mehmed, divan sahibi olmamakla beraber şiir yazan ve sanata oldukça önem veren bir sultandı²¹. III. Mehmed’in oğlu olan I. Ahmed, divan sahibi olan şair sultanlardandır. Kaynaklar, “Bahtî²²” ve “Ahmed” mahlaslarıyla şiirler yazdığını bildirmektedir.²³ Sultan Ahmed’in şiirleri ele alındığında dönemindeki siyasî gelişmelerden bağımsız olmadığı, sade bir dille söylendiği, samimî ve içten olduğu görülmektedir. Şeyhi Hüdâyî’ye gönülden bağlılığı şiirlerine de yansımıştır. Şiirleri üzerinde düşüncelerini belirten kaynaklar, sultan değil de aciz bir kul olduğunu, samimî edasıyla mânâ âleminde de sultan olmaya aday olduğunu belirtmektedirler.²⁴ 17. yüzyılın şair padişahlarından birisi de Hüdâyî’nin manevî terbiyesindeki Sultan II. Osman’dır. “Fârisî” mahlasıyla şiirler kaleme alan Sultan’ın 80’in üzerinde şiiri ihtiva eden bir divana sahip olduğu bilinmektedir. Kaynakların belirttiğine göre 64 nazım parçasıyla önemli bir nazım şairidir. Şiirlerinde dünyanın geçiciliği, sevgilinin merhametsizliğinden dem vurmakta ve tasavvufî aşka sığınmaktadır. Şiirlerinde deyimlerin kullanımı dikkat çeken Sultan’ın dilinin sade olduğu terkiplere itibar etmediği belirtilmektedir.²⁵ Devrinin siyasî olaylarından esinlendiği şiirlerine bakılınca anlaşılan bir diğer şair sultan da “Murâd” ve “Murâdî” mahlaslarıyla şiirler kaleme alan Sultan IV. Murad’dır. Divanı bulunmayan Sultan’ın tezkire ve tarih kitaplarında bazı şiirlerine rastlanmaktadır. Kaynaklar eserlerinde daha çok siyasî ve sosyal olaylara değindiğini, küçük kelime oyunları yapma ve tarih düşürme gibi maharetlere sahip olduğunu belirtmektedirler.²⁶ Bir divana sahip olmamakla beraber, güzel şiirler yazdığı belirtilen IV. Mehmed’in şiirlerinde “Vefâî” mahlası kullandığı bilinir. Molla Hüsrev’in bir gazelinden esinlenerek, Affe Sultan’a yazdığı beyitleri meşhurdur.²⁷

Yukarıda her ne kadar -bilhassa- Celvetî şairler ve mutasavvıflardan söz ederek Celvetî tarikatına ve özellikle Aziz Mahmûd Hüdâyî’ye gönül bağı olan şair sultanlardan bahsetsek de bahsi geçen tarikatın dışında birçok tarikatın da etkin olduğunu hatta Celvetîler kadar olmasa da

²¹ Coşkun Ak, *Şair Sultanlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2001, s. 63.

²² Ak, s. 263.

²³ Şiirleri için bkz. Kayaalp, s. 199-238.

²⁴ Bkz. Ak, s. 265.

²⁵ Bkz. Ak, s. 285-290.

²⁶ Bkz. Ak, s. 67-71.

²⁷ Bkz. Ak, s. 75.

Osmanlı devlet yönetimi nezdinde kendilerine önem atfedildiğini görüyoruz. Bunların başında Abdülmecid Sivasî'nin başını çektiği Şemsiyye tarîkatı (Halvetîliğin bir şubesi) gelmektedir. Âlim olduğu kadar sûfî bir şair de olan Sivasî'nin yirminin üzerinde eseri bulunmaktadır. Şiirlerinde “Şeyhî” mahlasını kullanmıştır. Sultan I. Ahmed döneminde Hüdâyî ile birlikte Sultan'ın en çok hürmet ettiği şahsiyetlerin başında gelmektedir.²⁸ Kadızâde-Sivâsî çekişmesinin kurbanı olarak bir ara yönetim tarafından Sivas'a gitmeye mecbur bırakılsa da tekrar Sultan'ın fermanıyla İstanbul'a çağırılmıştır. Sultan IV. Murad'ın da her ne kadar Kadızâdelilerin etkisinde kalsa da Abdülmecid Sivasî'ye saygılı davrandığı bilinmektedir²⁹.

17. yüzyılda Şemsiyye tarîkatından neş'et eden başka bir tarîkat da Abdülmecid Sivasî'ye nisbet edilen Sivasiyye tarîkatıdır. İstanbul'daki Sivasiyye tekkelerinin en meşhur mürşidi Abdülahad Nûrî'dir. Abdülmecid Sivasî'nin manevî terbiyesinde yetişen Abdülahad Nûrî, Divan sahibi tekke şairlerindedir. Şiirlerine bakıldığında coşkun bir tasavvuf neşesiyle yazıldığı, Yunus Emre tarzında sade söyleyişler olduğu görülmektedir. Arapça ve Türkçe birçok ilmî ve edebî eser kaleme almıştır. Kadızâdelilere karşı mutasavvıfları desteklemiş; gerek vaazlarında, gerek sohbetlerinde, gerekse de ilmî eserlerinde fakihleri şiddetle tenkit etmiştir. IV. Mehmed ve dönemin devlet erkânı nezdinde hürmetle anılan şeyhlerdendir.³⁰

Abdülmecid Sivasî'nin Şemsiyye ekolü, Kadızâde Küçük Mehmed Efendi³¹yle Amasya, Sivas ve Zile merkezli devam ederken; Sivasiyye şubesi, İstanbul, Edirne, Filibe, Varna, Bosna, Bolu, Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Konya, Karaman ve Ankara gibi geniş bir coğrafyada faali-

²⁸ Bkz. Ayvansarâyî, s. 13. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 20. Necdet Yılmaz, s. 197-202, 430.

²⁹ Bilgiler için bkz. Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, hzl. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, C. 3, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 479-483. Necdet Yılmaz, s. 197-202, 430.

³⁰ Tasavvufî ve edebî kişiliği için bkz. Vassâf, C. 3, s. 485-497. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 121. Necdet Yılmaz, s. 203-212. Abdülahad Nûrî üzerine müstakil çalışmalar için bkz. İbrahim Baz, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Dan. Ethem Cebecioğlu, Ankara 2004. Divanı için bkz. Hüseyin Akkaya, *Abdülahad Nûrî ve Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003. Ali Osman Coşkun, *Abdülahad Nûrî Dîvânı*, Milli Eğitim Basımevi, Divanlar Dizisi, İstanbul 2001.

³¹ Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 153. Necdet Yılmaz, s. 202.

yet göstermiştir. Kaynakların zikrettiği tanınmış Sivasîye şeyhlerini şu şekilde sıralayabiliriz: “Hediyyetü’l-İhvân sahibi Muhammed Nazmi Efendi, Simkeşzâde Feyzî Hasan Efendi³², Kubûrîzâde Mustafa Efendi, Kutub Ahmed Efendi, Gevrekçizâde Mehmed Efendi, Bosnalı Karabaş Osman Efendi, Mekkî Mehmed Efendi, Nefes Anbarı Zâkir Osman Efendi, Esircizâde Hüseyin Efendi, Seyyid Hüseyin Efendi, Bülbülcüzâde Abdülkerim Efendi, Kasımpaşalı Ahmed Efendi, Konyalı Seyyid Mehmed Efendi, Abdurrahman Kuddûsî Efendi (Abdullâh Efendizâde), Ankaralı Karabaş Mahmûd Efendi vd.”³³

17. yüzyılda etkinliğini sürdürmüş tarikatlardan biri de Melâmî tarikatıdır. Her ne kadar kendilerini gizleseler de müntesiplerinin fazlalığı nedeniyle döneminde varlığı hissedilen ve yer yer “Hamzavî” olarak da zikredilen melâmîlerin en meşhuru Hacı Ali Bey ismiyle terzilikle uğraşan, melâmî geleneğine uygun olarak kendisini gizleyen ve bu nedenle “Muhtefî” nisbesiyle anılan İdris-i Muhtefî’dir. Melâmîler, tasavvufî hâllerdeki taşkınlıkları ve tasavvufun muğlak konularındaki fikirleri nedeniyle zâhir ulemâsı tarafından zındıklıkla suçlanmıştır. Hatta devrin bazı mutasavvıfları bile onlara mesafeli yaklaşmıştır. Bu nedenle kendilerini toplumdan tecrid etmişler, gizlenmek zorunda kalmışlardır. İdris Muhtefî de bunlardan birisidir.³⁴ 17. yüzyılda yaşamış önemli Melâmî şeyhlerinden birisi de Lebenî (Sütçü) Beşîr Ağa’dır. Sütçü Beşîr Ağa, İdris Muhtefî’den sonra irşad makamına geçen Hacı Bayrâm Kabâyî’nin halifesi olup, devrinde Melâmîlerin kutbu olarak bilinmektedir. Yeniçeri Ocağı’ndaki bir kısım hemşehrisi Arnavutlarla ilişkisi olduğu ve Hurûfîlik propagandası yaptığı gerekçesiyle boğularak öldürülmüştür. Öldürülmesi bağluları arasında infiale yol açmış, daha sonra suçsuzluğu anlaşılmıştır. Vassâf, müridlerini ve dostlarını daima şeriatın edeplerine, tarikat terbiyesine davet ettiğini belirterek “*kümmelîn*”den bir zât olduğunu, haksızlığa uğradığını ve şehidler zümresinden yazıldığını dile ge-

³² “Simî” mahlasını kullanan Feyzî Efendi’nin asıl adı Hasan’dır. Bıçakçızâde Mehmed Efendi, Salih Efendi, Hüsrevzâde Fâzıl Ali Efendi gibi melâmî büyüklerinden istifade etti. Abdülâhad Nûrî’den tasavvufî eğitimini tamamlayan Feyzî Efendi, Emir Buharî tekkesinde şeyhlik yaptı. Gamze vü Dil ile Cevabnâme, temsîlî konulu mesnevîlerinden olup, Miraçnâme’si önemli eserlerindedir. Vassâf, C. 3, s. 496. Ayvansarâyî, s. 54. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 139. Necdet Yılmaz, s. 216-217.

³³ Vassâf, C. 3, s. 498-502. Ayvansarâyî, s. 6-7, 34-35. Necdet Yılmaz, s. 212-233.

³⁴ Bilgiler için bkz. Vassâf, C. 2, s. 507-510. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 23. Necdet Yılmaz, s. 338-342, 435. Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Gri Yayın, İstanbul 1992, s. 123-128.

tirmektedir.³⁵ Melâmiyye-i Bayrâmiyye'den olmamakla beraber, Şemsiyye-i Bayrâmiyye'nin Himmetiyye şubesiinden Abaza Şeyhi Abdürrahim Efendi de devrin yönetimi tarafından idam edilen meşâyihdandır. Kayseri'de irşadla meşgul olduğu bir sırada Kayseri'ye gelen isyankar Abaza Mehmed Paşa'nın hürmet duyduğu şeyhlerden olduğundan, kendisine "Abaza Şeyhi" denmiştir. Abaza Mehmed Paşa'ya destek verdiği ileri sürülerek İstanbul'a çağrılmıştır. Sultan IV. Murad'ın emriyle idam ettirildiği kaynaklarda geçmektedir.³⁶ 17. yüzyılda kendisinden söz ettiren diğer melâmî (melâmiyye-i Bayramiyye'de dahil) şeyhlerini şu şekilde sıralayabiliriz: "Şârih-i Füsûs" olarak bilinen Bosnalı Abdullah Efendi³⁷, Lâmekânî Hüseyin Efendi³⁸, Olanlar (Oğlanlar) Şeyhi İbrahim Efendi³⁹, Sunullâh Gaybî⁴⁰, Tiflî Ahmed Efendi⁴¹, İznikli Hüsrevzâde Fâzıl Ali

³⁵ Bilgiler için bkz. Vassâf, C. 2, s. 530-533. Necdet Yılmaz, s. 353-355. Gölpinarlı, s. 158-161.

³⁶ Bkz. Necdet Yılmaz, s. 319-320.

³⁷ Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 43. Vassâf, C. 2, s. 350-352. Necdet Yılmaz, s. 321-324.

³⁸ İlmî yönü oldukça yüksek olan Hüseyin Efendi "Lâ-mekânî" mahlasıyla şiirler yazmıştır. Divan tertip eden şairin 537 beyitlik "İnsân-ı Kâmil" isimli bir risalesi bulunmaktadır. Vahdetnâme'si vahdet-i vücûd konusunu ele alır. Tasavvufî konulu "Küntü Kenzen Risâlesi" bir başka eseridir. Bilgiler için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 191. Vassâf, C. 2, s. 489-492. Ayvansarâyî, s. 59. Necdet Yılmaz, s. 324-326. Gölpinarlı, s. 80-85. İbrahim Halil Tuğluk, "Lâmekânî Hüseyin'in Esrârname Tercümesi", Turkish Studies International For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/4, Summer 2008, p. 818-865. Hakkında yapılmış müstakil çalışma için bkz. Tuğluk, *Lâmekânî Şeyh Hüseyin Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Cemal Kurnaz, Ankara 2001.

³⁹ Lâmekânî Hüseyin'in halifesi olup İstanbul Aksaray'daki Gavsî Tekkesi'nde irşadla meşguldü. Divan'ı bulunan bu mutasavvıf şairin "Tasavvufnâme" ve "Vahdetnâme" adında eserleri bulunmaktadır. Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Abdülahad Nûrî, kendisinin istifade ettiği mutasavvıflardandır. İdris Muhtefî, Sütçü Beşir Ağa, Hacı Kabâî, Sarı Abdullah Efendi, sohbetlerine katıldığı melâmî şeyhlerindedir. Şiirlerinde İbn-i Arabî'nin tesiri bulunmaktadır. Bilgiler için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 26. Vassâf, C. 2, s. 483-489. Necdet Yılmaz, s. 326-334. Gölpinarlı, s. 90-114. Hakkında yapılan müstakil çalışmalar için bkz. İlham Köse, *Oğlan Şeyh İbrahim Efendi'nin Kitâb-ı Müfîd ü Muhtasar Tercümesi'nin Edisyon Kitiği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Orhan Bilgin, İstanbul 1997. Bilal Kemikli, *Oğlanlar Şeyhi İbrahim Müfîd ü Muhtasar İnceleme-Metin*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003. Nuri Yılmaz, *Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi Külliyyâtı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Turgut Karabey, Erzurum 1998.

⁴⁰ Sunullah Gaybî, aslen Kütahyalıdır. Babası Elmalılı Ümmî Sinan'ın halifelerinden Çavdaroğlu Müftî Derviş'dir. Önceleri, Halvetî meşâyihından dedesi Şeyh Beşir Efendi'den tarikat eğitimini aldı. Daha sonra da Melâmî şeyhi Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'ye bağlanarak onun halifesi oldu. 17. Yüzyılın önemli şairlerindedir. Kütah-

Çelebi⁴², La'î Mehmed Efendi⁴³, Bursalı Seyyid Mehmed Hâşim Efendi⁴⁴ vd.”

Sadece 17. yüzyılda değil hemen hemen her dönemde faaliyetlerine etkili bir şekilde devam etmiş olan Nakşibendiyye tarikatı, söz konusu yüzyılda İstanbul'da ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde inşa ettikleri tekkelerde tasavvufi faaliyetlerini devam ettirmiştir. Nakşibendiler, bahis konusu yüzyılda, IV. Murad tarafından idam ettirilen -yukarıda kendisinden söz ettikimiz- Şeyh Seyyid Mahmûd Urmevî ile anılmaktadırlar.⁴⁵

ya'da tasavvufî fikirlerini yaymaya çalışmış, zındıklıkla itham edilmiştir. Şiirlerinden anladığımız kadarıyla Yunus Emre yolunu devam ettirenlerdendir. Divan'ından başka, "Rûhu'l-Hakîka, Makâd-ı Ayniyye, Risâle-i Esmâ, Akâidnâme, Risâle-i Redd-i Hulûl, Risâle-i Halvetiyye ve Bayramiyye, Sohbetnâme, Devrân Risâlesi, Bîatnâme, Keşfü'l-Gîtâ ve Huda Rabbim" adında mensûr ve manzûm birçok eseri vardır. Bilgiler için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 136. Vassâf, C. 2, s. 493-502. Necdet Yılmaz, s. 334-338. Gölpinarlı, s. 114-123. Abdürrezzak Tek, "XVII. Yüzyılda Melâmî Şeyhlerinden Sunullâh Gaybî'nin Bakışıyla Tarikat Âdâbı", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 18, Sayı: 1, Bursa 2009, s. 209-224. Bilal Kemikli, şairin divanı üzerine bir inceleme yapmış, hayatı ve eserleri konusunda çalışmıştır. Bkz. Kemikli, *Sunullâh-ı Gaybî Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, Akçağ Yayınları, Kaynak Eserler Dizisi, 1. Basım, Ankara 2000. Abdurrahman Doğan; hayatı, sanatı, eserleri, fikirleri ve Sohbetnâme'si üzerine çalışmalar yapmıştır. Bkz. Doğan, *Kütahyalı Sunullah Gaybi*, Önde Matbaacılık, İstanbul 2001. Diğer bir eser için bkz. H. Rahmi Yananlı, *Sun'ullâh Gaybî Sohbetnâme Biatnâme Devre-i Arşîyye*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2012.

⁴¹ 17. yüzyılın meşhur nüktedan şairi Tıflî. Aslen Trabzonlu olan Tıflî, çocuk yaşta şiirler söylediği için "Tıflî" mahlasını kullanmıştır. IV. Murad'a Şehnâme'yi nükteli bir şekilde okumuştur. Meddahlığı ile meşhur olup Bayrâmî silsilesini konu alan Sâkinâme'si önemlidir. Vassâf, C. 2, s. 517-520. Necdet Yılmaz, s. 342. Gölpinarlı, s. 130-131.

⁴² Kaynakların Şeyh Edebalı neslinden geldiğini belirttikleri bu zat, İstanbul Sütlüce'de ikamet etmiş, devrin sultanı III. Mehmed ve birtakım yönetici zevâtn iltifatlarını kazanmıştır. Devrin güçlü tarikatlarından olan Celvetîlik ve Melâmîlik yollarına intisap etmiş, hem Aziz Mahmud Hüdâyî'ye hem de İdris Muhtefî'ye bağlanmıştır. Hüdâyî'nin tarikat âdâbı konusunda kendisine gönderdiği mektup meşhurdur. Vassâf, Sultan I. Ahmed'e tahta çıktığı sırada kılıç kuşatan zâtın İznikli Fâzıl Efendi olduğunu belirtmektedir. Bilgiler için bkz. Vassâf, C. 2, s. 528. Necdet Yılmaz, 343-345. Gölpinarlı, s. 136. Hasan Kamil Yılmaz, s. 146-147. Hüdâyî'nin İznikli Ali Efendi'ye mektubu için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, s. 124.

⁴³ Necdet Yılmaz, s. 352. Gölpinarlı, s. 153-155.

⁴⁴ Şeyhi Lebenî Beşîr Ağa öldürüldüğünden dolayı kendisini devamlı gizlemek zorunda kalmıştır. Tek müridi Şeyhülislam Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'dir. Bursalı, "Hâşimî Muhammed Çelebi Bursavî" ismiyle kendisinden söz eder. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 488. Vassâf, C. 2, s. 533. Necdet Yılmaz, s. 355. Gölpinarlı, s. 161-162.

⁴⁵ Bkz. Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 191b, Çağırıcı, s. 187. Necdet Yılmaz, s. 390.

17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında tasavvuf kültürünü yayan tarikatların en önemlilerinden biri de kurucusu Cemâli-i Halvetî'den hareketle tesmiye edilen Cemâliyye-i Halvetiyye'dir. Şubenin 17. yüzyılda faaliyet gösteren kolları; Sünbüliyye, Şabaniyye, Karabaşîyye ve Nâsuiyye'dir. En meşhur Sünbüliyye şeyhleri; Necmeddin Hasan Efendi, Hasan Adlî Efendi ve Kenzî Hasan Efendi'dir. Necmeddin Hasan Efendi, önceleri ilmiyye sınıfındayken ilmiyyeyi terk ederek Gülşenî şeyhi Hasan Zarîfî Efendi'ye bağlandı. Akabinde Sünbülî şeyhi Yakub Efendi'nin yanında seyr-i sülûkunu tamamladı. Mezkûr şeyh tarafından Sofya civarına irşadla görevlendirildi. Necmeddin Hasan Efendi, I. Ahmed'in hürmet ettiği mutasavvıflardandır. 1609 senesinde Bağdat, Hicaz ve Yemen taraflarına seyahat etmek maksadıyla ayrılmak isteyince Ahmed Han, Sultan Ahmed Camii'nin açılışı hengamında hayır duada bulunmasını ve mümkünse İstanbul'da kalmasını rica etmiştir. Kaynaklar; ilme çok önem verdiğini, belâgat ve tefsir ilminde çok maharetli olduğunu, sünnete ve şeriate son derece bağlılık gösterdiğini, ibadete çok düşkün olduğunu belirtmektedirler. Tesirli vaazlar verdiğinden bahsedilen mutasavvıfın "Silsilenâme-i Tarîkat-ı Halvetiyye ve Sünbüliyye" isimli bir risalesi bulunmaktadır.⁴⁶ Hasan Adlî Efendi, Necmeddin Hasan Efendi'nin halifesidir. Sünbül Âsitânesi şeyhliğine bizzat I. Ahmed'in emriyle getirilmiştir. Şiirlerinde "Adlî" mahlasını kullanan mutasavvıf şairin cezbeli ve samimî bir karaktere sahip olduğu bildirilmektedir. Müretteb Divan'ı, Şeyhülislam Yahya Efendi'nin "Şâh u Gedâ"sına "Âhirkâr" isimli manzûm bir nazîresi, tasavvuf terimlerinin ele alındığı "Dürr-i Nâzım" isminde bir eseri ve Silsilenâme'si bulunmaktadır.⁴⁷ Kenzî Hasan Efendi ise asıl ismi Hasan olup "Kenzî" mahlasıyla şiirler yazmıştır. Sünbülî Alaaddin Efendi'nin halifesidir. Manisa'da irşadla bulunmuş ve orada vefat etmiştir. Kaynaklarda Divançe'sinden bahsedilmekte bir nüshasının Nail Tuman'ın özel kütüphanesinde bulunduğu belirtilmektedir. Şair, edip ve bestekâr olan Kenzî'nin sâlih, müttakî ve âlim bir zât olduğu, musikîye dair bir edvâr risâlesi bulunduğu kaynaklarda geçer.⁴⁸ 17. yüzyılın en meşhur Şabaniyy-

⁴⁶ Özet bilgiler için bkz. Vassâf, C. 3, s. 410-411. Necdet Yılmaz, s. 68-73.

⁴⁷ Bkz. Ayvansarâyî, s. 4. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 118. Vassâf, C. 3, s. 410-414. Necdet Yılmaz, s. 73-74.

⁴⁸ Bilgiler için bkz. Ayvansarâyî, s. 26. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 54. Vassâf, C. 3, s. 421. Necdet Yılmaz, s. 90-91. Müstakil bir çalışma için bkz. Tatçı, *Mutasavvıf Şair Bestekâr Manisalı Kenzî Hasan Efendi*, Akademi Kitabevi, İzmir 2005.

ye şeyhi Ömer Fuâdî Efendi'dir. "Menâkıb-ı Şabân-ı Velî" adlı eseri meşhurdur. Divan'ı, Kasîde-i Pendiyye'si ve Bülbüliyye'si diğer önemli eserlerindedir.⁴⁹ Karabaşîyye şubesinin en meşhur şeyhi Karabaş Velî Pîr Ali Alâaddin el-Atvel'dir. Muslihiddin Efendi ve Abdülahad Nûrî'nin sohbetlerinde bulundu. Üsküdar'da tekke şeyhliği yapan Karabaş Velî, bir kısım zâhir ulemasının tenkitlerine maruz kalarak Limni Adası'na sürgün edildi. Tasavvuf, tefsir, akaid, hadis ve rüya tabiri konularında yaklaşık on beş eseri bulunmaktadır.⁵⁰ Mustafa Manevî Efendi ve Ünsî Hasan Efendi de anılmaya değer Karabaşîyye meşâyihindedir. Karabaş Velî'nin oğlu olan Manevî Efendi⁵¹, Divan tertip etmiş bir şair olup, Füsûsu'l-Hikem'e yazdığı bir şerh mevcuttur. Ünsî Hasan Efendi⁵²'nin de Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerden oluşan bir Divan'ı ve "Kelâm-ı Azîz", "Sırr-ı Ehadiyyet" adlı eserleri vardır. Cemâliyye şubelerinden olan Nasûhiyye tarikatına ismini veren Muhammed Nasûhî Efendi, Muddurnu'da ve Üsküdar'da irşad vazifesinde bulunmuştur. Divan sahibi bir şair olan Nasûhî Efendi'nin muhtelif dinî ve tasavvufî konularda on iki civarında eseri vardır.⁵³

17. yüzyılda, dönemin siyasî ve dinî tartışmalarının merkezinde bulunan en önemli isimlerden birisi de şüphesiz Niyâzî-i Mısırî'dir. Kendisinden sonra "Mısriyye" olarak tabir edilecek olan tarikatın öncüsüdür. Niyâzî-i Mısırî, Elmalılı Sinan Ümmî⁵⁴'nin halifesi olup Şeyh'in Anado-

⁴⁹ Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 118. Vassâf, C. 4, s. 18. Necdet Yılmaz, s. 94-98. Müstakil çalışmalar için bkz. Mustafa Tatcı-Mustafa Sever, *Ömer Fuâdî Halvetî Divançe-i İllâhiyat Sadefiyye Pendiyye*, Şeyh Şabân-ı Velî Kültür ve Sanat Derneği Yayınları, Kastamonu 2012. İlyas Yazar, *Ömer Fuadi Hayatı Sanatı Edebi Kişiliği ve Bülbüliyyesinin Metni*, Hamle Yayınları, İstanbul 2001.

⁵⁰ Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 148. Vassâf, C. 4, s. 26-33. Necdet Yılmaz, s. 102-110.

⁵¹ Ayvansarâyî, s. 40. Vassâf, C. 4, s. 33-39. Necdet Yılmaz, s. 110-111.

⁵² Bkz. Vassâf, C. 4, s. 39-43. Necdet Yılmaz, s. 111-115. Müstakil bir çalışma için bkz. İbrahim Hâs, *Hasan Ünsî Halvetî ve Menakıbnamesi*, haz. Tatcı, Kırkambar Yayınları, Tasavvuf Dizisi, İstanbul 2013.

⁵³ Ayvansarâyî, s. 30. Vassâf, C. 4, s. 51-62. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 76. Necdet Yılmaz, s. 115-123.

⁵⁴ "Konya mülhakâtından Elmalı'dandır. Kibâr-ı evliyâu'llâhdandır. Rütbe-i kemâline, Hz. Mısırî gibi, bir sultanın ona bende olması delâlet eder. Ümmî ta'bîri, hazmen li-nefsihî isti'mâl olunmuş bir şeydir; ümmî-i âlemdir. Kutbu'l-Maâlî isminde mensûr bir eseri, müretteb ve matbû' bir Dîvân'ı vardır. 1075//1664-65) senesinde Elmalı'da irtihâl eylemiştir. Orada medfûndur." Vassâf, C. 5, s. 98. Bursalı, Sinan Ümmî'nin tarikat silsilesinin Halvetiyye'nin "Yiğitbaşıyye" şubesine dayandığını belirtmektedir. Bursalı, C. 1, s. 85. Ayvansarâyî, s. 65. Fuad Köprülü, Yunus Emre ve takipçile-

lu'daki en gür sesli sûflerindendir. Tasavvuf edebiyatımız içerisinde değerlendirilen manzûmeleriyle, Yunus yolundaki sûflerin en fazla ilgiyi görenlerindendir. Asıl adı Mehmed olan şair, şiirlerinde “Niyâzî” mahlasını kullanmıştır. Mısır'da bir dönem ikamet ettiği için “Mısri” nisbesiyle anılır. Gördüğü bir rüya üzerine Uşak'a gitmiş, Elmalılı Sinan Ümmî'ye intisap ederek kendisine bağlanmıştır. 1661 senesinde Bursa'ya gelerek Ulucami'de halka vaazlar vermeye başlar. Edirne Ulu Camii'ndeki vaazlarında dönemin yolsuzluklarına getirdiği eleştiriler neticesinde Rodos'a sürgün edilir. Dokuz ay sürgünden sonra tekrar Bursa'ya döner. Bursa'daki irşadları sırasında cezbe anında söylediği birtakım sözler ve kendisinden sâdır olan bir kısım hâllerden dolayı yanlış anlaşılmış ve devrin yöneticilerine şikayet edilmiştir. 1677 senesinde Limni Adası'na sürgüne gönderilmiş, iki yıl süren sürgünden sonra Bursa'ya dönmemiştir. 1692 yılında Limni'den Bursa'ya gelen Niyâzî-i Mısri, müridleriyle Avusturya seferlerine katılmak istemiş; fakat Sultan II. Ahmed, kendisine izin vermemiştir. Çok hızlı bir şekilde müridlerini etrafına toplayabildiği ve etkili bir karaktere sahip olduğu için Kadızâdelilerin kıskırtmasıyla devlet yöneticileri nezdinde şüphyle karşılanmıştır. 1693 senesinde Edirne'ye giden Niyâzî-i Mısri, halkın ciddi teveccühlerini elde etmiş, kendisini sevmeyenlerin dedikodularıyla Limni'ye tekrar sürgüne gönderilmiştir. 1694 yılında Limni'de vefat etti. Hayatına dair verdiğimiz bu bilgilerde de görüleceği üzere çok çalkantılı hayat sürmüştür. Yunus tarzındaki manzûmeleriyle, cezbeli ve coşkulu vaazlarıyla, tasavvufî fikirleriyle günümüze kadar etkisini sürdürmüş mutasavvıflardandır. Şiirleri üzerine şerhler yapılmış, Divan'ı incelemeye tabi tutulmuştur. Otuz beş civarında eseri bulunmaktadır.⁵⁵

rinden söz ederken, Elmalılı Ümmî Sinan'dan da bahsetmiş, Sinaniyye şubesinin kurucusu Ümmî Sinan'la karıştırılmaması için dipnotta her iki “Ümmî Sinan” a da değinmiştir. Bkz. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1976, s. 274. Necdet Yılmaz, s. 175-179. Divanı ve şiirleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bkz. Azmi Bilgin, *Ümmî Sinan Divanı (İnceleme-Metin)*, ekitap.kulturturizm.gov.tr. Tatçı-Kurnaz, *Ümmî Sinan Hayatı ve Şiirleri*, Akçağ Yayınları, Kaynak Eserler Dizisi, Ankara 1998.

⁵⁵ Bilgiler için bkz. Vassâf, C. 5, s. 73-97. Bursalı, C. 1, s. 172. Ayvansarâyî, s. 28-29. Necdet Yılmaz, s. 188-194. Sanatı, eserleri ve tasavvufî fikirleri hakkındaki müstakil çalışmalar için bkz. Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, Akçağ Yayınları, Klasik Divanlar Dizisi, Ankara 1998. Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998. Tatçı, *Niyâzî Mısri Burc-ı Belâda Bir Merd-i Huda*, H Yayınları, İstanbul 2012. Tatçı, *Dîvân-ı İlahiyyât / Niyâzî-i Mısri Halveti*, H Yayınları, İstanbul 2013.

Elmalılı Ümmî Sinan'ın diğer halifeleri, Gülaboğlu Muhammed Askerî ve Çavdaroğlu Müftî Dervîş de 17. yüzyılın anılmaya değer sûfi şairlerindedir. Gülaboğlu Muhammed Askerî, Niyâzî-i Mısrî'nin yol arkadaşlarından olup, onun tabiriyle, "beş er"den biridir. Doğduğu Kütahya'da tahsilini tamamladıktan sonra, Elmalı'ya giderek Ümmî Sinan'a intisap etti. Afyon'da Hisarardı Medresesi'nde uzun yıllar hizmet etti. Kaynakların bildirdiğine göre âlim ve sûfi şairlerdendir. Mahlası "Askerî" olup şiirlerini genellikle hece vezniyle kaleme almıştır. Şiirlerinin bir kısmı da aruz ölçüsüyle yazılmıştır. Divan'ının dışında "Câmiü'l-Esrâr" adında bir mesnevîsi ve "Sülûkü's-Sâlikîn fi Beyân-i Esrârî'l-Ârifîn" isimli bir risâlesi bulunmaktadır. Yunus tarzı edebî geleneğin devrindeki güçlü temsilcilerindedir.⁵⁶ Çavdaroğlu Müftî Dervîş, meşhur sûfi şair Sunullah Gaybî'nin babasıdır. Adından da anlaşıldığı üzere, müftülük yaparken mesleğini bırakarak tasavvufa yönelmiş, Ümmî Sinan'a intisap etmiştir. Niyâzî-i Mısrî'nin "beş er"den biri olarak isimlendirdiği yol arkadaşlarından. Diğer yol arkadaşları gibi Müftî Dervîş de Yunus yolunun takipçisidir. "Müftî", "Çavdaroğlu", "Çavdaroğlu Ahmed", "Müftî Dervîş" mahlaslarını kullanmıştır. Genelde hece veznini kullanan şairin şiirleri tasavvuf içeriklidir. Divan'ı bulunmaktadır.⁵⁷

17. yüzyılda saray ve halk nezdinde itibarı olan ve etkili bir şekilde faaliyet gösteren tarikatlar arasında Mevlevî tarikatını da sayabiliriz. Mevlevî dergâhlarının merkezi, Konya Mevlevîhaneleridir. Konya Mevlevî dergâhında Mevlânâ'nın soyundan gelen şeyhler postta oturmaktadır. 17. yüzyılın başında Ferruh Çelebi'nin vefatının ardından, Konya'da âsitânenin başına Çelebi'nin oğullarından Bostan Ekber Mustafa Çelebi

⁵⁶ Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 308. Vassâf, C. 5, s. 140-143. Necdet Yılmaz, s. 180-183. Mehmet Sarı, "Askerî Muhammed -Gülaboğlu- Dîvânî'nda Geçen Âyetler", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi, Sayı: 39, Hüseyin Ayan Özel Sayısı, Erzurum 2009, s. 631-633. Erdoğan, "Beş Er'den Biri, Kütahyalı Şeyh Muhammed Askerî", Yedi İklim Dergisi, C. 10, Sayı: 68, Kasım 1995, s. 80-83. Müstakil çalışmalar için bkz. Sarı, *Askerî Muhammed-Hayati, Eserleri, Edebî Kişiliği-ve Dîvânının Tenkitli Metni*, AKÜ Yayınları, Afyonkarahisar 2007. Aysel Akay Demircioğlu, *Askerî Muhammed Dîvânî'nda Din-Tasavvuf*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Mehmet Sarı, Afyon 2012. Mehmet Saadetin Aygen, *Şair ve Mutasavvıf Gülaboğlu Muhammed Askeri*, Türkeli Matbaası, Afyon 1979.

⁵⁷ Necdet Yılmaz, s. 183-186. Kemikli, "Kütahya Yöresinde Bir Mutasavvıf Aile: Pir Ahmed ve Ahfâdî", I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri, Ankara 1998, s. 283-285. Müstakil çalışma için bkz. Tatçı-Kurnaz, *Çavdaroğlu Müftî Dervîş Kütahyalı Bir Gönül Eri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

geçmiştir. Bir ara İstanbul'a gelip Eyüp'te ikamet etmiştir. Bostan Çelebi'nin İstanbul'a geldiğini haber alan Sultan I. Ahmed, Şeyh'e hürmette bulunmuş, kendisini saraya davet etmiştir. Sultan, Bostan Çelebi'nin huzurunda Mevlevî ayini tertip ettirerek, Şeyh'le birlikte Mesnevî okumuştur. Sultan ile Şeyh arasında samimî ilişkiler doğmuş, Sultan kendi yazdığı bir gazelini Şeyh'e takdim etmiştir. Bostan Çelebi ve I. Ahmed arasındaki bahis konusu sıcak ilişkiler, Mevlevîlerin sosyal ve iktisadî yaşantılarına da yansımış, Mevlevî dergâhları her açıdan rahat bir dönem yaşamıştır. Söz konusu tarihlerde birçok Mevlevî dergâhının inşa edilmesi de dostane ilişkilerin bir meyvesi olarak düşünülebilir.⁵⁸ Ancak Sultan'ın ve Şeyh'in vefatlarından sonra ilişkilerin aynı oranda devam etmediği görülmektedir. Bostan Çelebi'den sonra postnişin olan kardeşi Eubekir Çelebi, IV. Murad'ın Bağdat seferi sırasında Konya'ya uğramasından sonra bizzat Sultan tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştır. Sultan'ın böyle bir karar almasının altında yatan sebepler konusunda birçok rivayetler bulunmaktadır. Dönemin şeyhülislâmı Yahyâ Efendi ve bir kısım zevâtın araya girmesiyle Sultan, ölüm cezasını sürgün cezasına çevirir.⁵⁹ 17. yüzyılın en meşhur mevlevîleri arasında Ankaralı İsmail Rusûhî Dede, Cevrî İbrahim Çelebi, Doğanî Ahmed Dede ve Sabûhî Ahmed Dede'yi anmadan geçemeyiz. Ankaralı İsmail Rusûhî Dede, doğum yerinden hareketle "Ankaravî" olarak da anılmaktadır. Mesnevî'ye yazdığı şerhten dolayı kendisine "Hz. Şârih" nisbesi verilmiş, "Mu'cemü'l-Müellifin" adlı eseri kaleme almış, üç muteber dilde de şiirler söylemiş, müretteb Divan oluşturmuştur. "Şerh-i Füsûsu'l-Hikem, Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî, Şerh-i Kasîde-i Tâiyye-i İbn-i Fâriz, Minhâcü'l-Fukarâ" diğer önemli eserlerindedir. Kadızâdelilere karşı en ciddi mücadeleyi verenlerin başında gelmektedir.⁶⁰ İsmail Rusûhî'nin sohbetlerine katılarak kendisinden istifade eden ve "Cevrî" mahlasıyla edebiyatımızda önemli bir yer edinmiş olan Cevrî İbrahim Çelebi de devrin en tanınmış mevlevîlerindedir. Divan sahibi Cevrî'nin Melhame'si ve Divan'ı dışında da birçok

⁵⁸ Necdet Yılmaz, s. 253-255, 430. Sultan I. Ahmed'in Bostan Çelebi'ye sunduğu "Der Hakk-ı Hazret-i Mevlânâ" başlıklı gazeli için bkz. Kayaalp, s. 207.

⁵⁹ Bilgiler için bkz. Vassâf, C. 5, s. 230. Necdet Yılmaz, s. 255-258.

⁶⁰ Vassâf, C. 5, s. 168. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 24. Ayvansarâyî, s. 77. E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi III-V*, trc. Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1999, s. 211-214. Necdet Yılmaz, s. 262-263.

eseri bulunmaktadır.⁶¹ Mevlevî şeyhlerinin önde gelenlerinden olan Doğanî Ahmed Dede'ye gelince... Konya Aksaray'ında başlayan manevî yaşamına müteakip sekiz yıl Ebubekir Çelebi'nin hizmetinde bulunduktan sonra 1601 yılında yaklaşık otuz yıl sürecek olan Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhliğine getirilmiştir. IV. Murad'ın iltifatlarına mazhar olmuştur. Kaynakların beyanına göre İsmail Rusûhî Dede, Mesnevî'nin yedinci cildini yazarken kendisinin birikiminden istifade etmiştir.⁶² Vefatıyla boşalan Yenikapı Mevlevîhanesi postnişinliğine meşhur Sabûhî Ahmed Dede geçmiştir. "Sabûhî" mahlasıyla şiirler yazan Ahmed Dede, Konya'da manevî eğitimini tamamladıktan sonra Şam Mevlevîhanesi'ne görevlendirildi. Daha sonra bu görevinden azledilecek ve Şam'a yerleşip altı ciltlik Mesnevî şerhini kaleme alacaktır. 1631 senesinde Yenikapı Mevlevîhanesi'ne tayin edilmiştir. Kaynakların beyanına göre âlim, ârif ve cezbeli bir kişidir. Üç dilde şiir söyleme maharetine sahiptir. Tarih düşürme konusunda da ustadır.⁶³

17. yüzyılda saray ve tasavvuf erbabı arasındaki ilişkilere bakıldığında genelde dostâne ilişkiler olmakla beraber, bazen gerek zâhir ulemasının kıskırtması ile, gerek siyasî sebeplerden, gerekse de Sünnî gayretlerle birtakım anlaşmazlıkların yaşandığı görünmektedir. Sözü edilen dönemde devletin en iyi anlaştığı tarikat mensuplarının ekseriyetle Hüdâyî'nin başını çektiği Celvetî meşâyihî ve Abdülmecid Sivasî önderliğindeki Halvetî (Şemsî-Sivasî) mutasavvıflar olduğu anlaşılmaktadır. Kadızâdelilerin kıskırtmasıyla bazen yönetimle tasavvuf erbabının arası

⁶¹ Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 126. Necdet Yılmaz, s. 263-264. Cevri Çelebi hakkındaki müstakil çalışmalar için bkz. Hüseyin Ayan, *Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Basım Evi, Erzurum 1981. Cevrî Çelebi, *Melhame-i Cevrî*, yay. Sâbit Efendi, İstanbul 1294 (1877). Sema Gülmez, *Cevri İbrahim Çelebi ve Hilve-i Çihar Yar-ı Güzin Adlı Eseri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Hüseyin Elmalı, İzmir 2006.

⁶² Vassâf, C. 5, s. 232. Necdet Yılmaz, s. 272-274.

⁶³ Vassâf, C. 5, s. 232-233. Ayvansarâyî, s. 69-70. Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 282. Türk Ansiklopedisi, "Sabûhî Şeyh Ahmed Dede" Maddesi, C. 17, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978, s. 503. Necdet Yılmaz, s. 274-277. Türk Dili ve Ansiklopedisi/Devirler/İsimler/Eserler/Terimler, "Sabûhî Ahmed Dede", Maddesi, C. 7, Dergah Yayınları, İstanbul 1990, s. 389. Sarı, "Sabûhî'nin Türkçe Sâkinâmesi", Edebiyat Araştırmaları, Ankara 2007, s. 111-124. Hakkında yapılan müstakil çalışma için bkz. Sarı, *Sabûhî Şeyh Ahmed Dede Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divânı'nın Tenkidli Metni*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Dan. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Ankara 1992.

açılmıştır. Abdülmecid Sivasî'nin Sivas'a gönderilmesi, kendisinden söz edilecek olan Halvetî-Mısrıyye şeyhi Niyâzî-i Mısırî'nin muhtelif yerlerde zorunlu sürgünlere tabi tutulması, Semerkandiyye büyüklerinden Kösec Hasan Efendi'nin Bursa'dan çıkarılması, Mevlevîlerden Ebubekir Çelebi'ye idam cezasının askıya alınarak sürgün cezası verilmesi, Atpazârî Osman Fazlî Efendi'nin Kıbrıs'ta sürgünde vefat etmesi, zâhir ulemâsının etkisinde kalan devlet yöneticilerinin tavırlarına ve birtakım siyasî sebeplere bağlanabilir. Sünnî gayretlerle hareket eden zâhir ulemâsının tepkilerine maruz kalmış bazı meşâyihın, birtakım siyasî mülâhazalar neticesinde tarassut altına alındığı ve öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Bunların başında genellikle Bayrâmî şeyhleri ve özelde de Melâmî-i Bayrâmiyye (Hamzavî) mensupları olduğu görülmektedir. İdris-i Muhtefî'nin baskılara maruz kalarak birçok kez göz hapsine alınmak istenmesi, Sunullah Gaybî'nin zındıklıkla ve Hurûfilikle suçlanması neticesinde gaybî bir zırha bürünmesi, Bursalı Seyyid Mehmed Hâşim Efendi'nin on beş sene kendini gizleyerek yaşaması ve sadece tek mürid edinmiş olarak vefat etmesi ve Sütçü Beşîr Ağa'nın boğdurularak öldürülmesi mezkûr sebeplere bağlanabilir. Bayrâmiyye-i Şemsiyye'den Abaza Şeyhi Abdürrahim Efendi ve Nakşî Şeyh Mahmûd Urmevî'nin öldürülmeleri ise muhtemelen siyasî nedenlerdir.⁶⁴

Siyasî çalkantılara rağmen 17. yüzyılın çok verimli bir dönem olduğunu daha önce belirtmiştik. Siyasî gelişmeler elbette ki edebiyatı etkilemiştir; fakat divan edebiyatı bu etkiyi hemen hissetmemiştir. Mezkûr devirde şairleri etkisi altına alan birtakım edebî üsluplar bulunmaktadır. Edebî üslupların veya akımların başında Hint sarayından Fars şiirine, Fars şiirinden de Türk şiirine intikal eden ve edebiyatımızda genellikle Nâilî ve Neşâtî ile anılan Sebki-Hindî gelmektedir. Sebki-Hindî üslubunun -önemli bir kısmı Azerî kökenli olan- temsilcileri arasında; Urffî-i Şirâzî, Tâlib-i Amûlî, Kelîm-i Kâşânî, Sâib-i Tebrizî, Feyzî-i Hindî ve Şevket Buhârî'yi zikredebiliriz. Uzmanlar, Sebki-Hindî'nin İran'daki taassuptan bunalarak Hindistan sarayına giden İran şairleri tarafından başlatıldığını belirtmektedirler. Sebki-Hindî, şiirden mânâyâ önem atfeden bir üsluptur. Mânâ, derin ve ince olmak zorundadır. Mânâ derinliğini korumak isteyen Sebki-Hindî şairleri, hayale oldukça önem vermişlerdir.

⁶⁴ Yararlanılan bilgiler için bkz. Necdet Yılmaz, s. 429-448. Hasan Kamil Yılmaz, s. 58-74.

Bu nedenle şiirde kapalılığın ve belirsizliğin artmasına neden olmuşlardır. Anlatımda gerçeğin dışına çıkılmasıyla, akıl ve hayalin sınırları zorlanmıştır. Abartılı bir anlatıma gidilmiş, mübalağa sanatı önem kazanmıştır. Acı, ızdırap ve karamsarlık, Sebki Hindî şiirinin bâriz karakteridir. Şiirde soyut kavramların varlığı, şiiri şahsileştirmiştir. Sebki Hindî şairleri, soyut özelliğinden dolayı tasavvufa önem vermişlerdir. Daha önce rastlanılmayan yeni mazmunlar kullanmaya çalışan Sebki Hindî şairleri, şiiri anlaşılabilir kıldıkları ileri sürülerek eleştirilmişlerdir. Şiirde anlam derinliğine önem verdikleri için tezat, mecâz-ı mürsel, kinâye ve telmih sanatlarına sıkça başvurmuşlardır. Arapça ve Farsça yüklü ağır bir dil kullanmışlardır.

Türk şiirinde Sebki Hindî gibi ilgi görmüş diğer bir edebî üslup da -edebiyatımızda genellikle Nâbî ile anılan- Hikemî üsluptur. Hikemî üslupta asıl olan hikmetli söz söylemek, tecrübeyle sabit olarak iyi olanı nazarlara sunmak, toplumun manevî değerlerine dikkat çekerek insanları bilinçlendirmektir. Hikemî şiirde telmih ve irsâl-ı mesel sanatlarına sıkça başvurulmuştur. 17. yüzyılda gerek siyasî gerekse de sosyal alanda yozlaşmaların hissedilmeye başlanması, bazı şairlerin hikemî üsluba yönelmelerinde etkili olmuştur.

17. yüzyıl Türk edebiyatı -halk edebiyatı müstesna- genellikle dört üslup üzerinde şekillenmiştir. 16. yüzyılda Bâkî ile zirveye çıkan klasik şiir anlayışı, 17. yüzyılda sağlam temeller üzerine oturmuştur. Şeyhülislâm Yahyâ şahsında temsil edilen bu grup, kaynaklarda “klasik dönem temsilcileri” veya “Bâkî tarzını devam ettirenler” olarak anılmaktadır. Şeyhülislâm Bahâyî, Nedîm-i Kadîm, Mezâkî, Sükkerî, Vecdî ve İsmetî bu tarzın özelliklerini yansıtan şairler arasında zikredilmektedir. Kaynakların, “yeni üslup arayışında olan şairler” olarak değerlendirdiği sanatçıları; kasîde söyleyişte yenilik arayanlar, sade şiir söylemeye çalışanlar ve Sebki Hindî tarzına dönük şairlerdir. Klasik şiir anlayışında manzûmeler de kaleme alan Nefî ve İsmetî’yle, Nâilî başta olmak üzere Neşâtî Dede, Sabrî, Fehim-i Kadîm, Şehrî gibi şairler Sebki Hindî içerisinde değerlendirilmişlerdir. “Hikemî edebiyat geleneği”ni ve “mahallî tarzı” benimseyenler ayrı bir grup olarak nitelendirilmiştir. Nâbî, Bosnalı Sâbit, Nev’izâde Atâyî, Kâmî, Tıflî ve Râmî Mehmed Paşa, mezkûr gruba dahil edilmiştir. Başka bir grup da mutasavvıf şairlerdir ki yukarıda onlara genişçe yer verdik. Her ne kadar böyle bir sınıflandırma bazı kaynaklarda

tercih edilse de divan şairlerini sanat anlayışları bakımından kesin sınırlarla ayırmanın oldukça güç olduğu kanaatindeyiz. Divan şairlerinin büyük bir kısmının tasavvuftan istifade etmesi, klasik şiir geleneğini sürdüren bir şairin yer yer Sebki-Hindî üslubundan ya da Hikemî tarzdan etkilenmesi, mutasavvıf bir şairin klasik şiir kalıplarına ve şekillerine önem atfetmesi, yorumlarımızı destekler.⁶⁵

Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Neşâtî ve Nâilî devrin en önde gelen şahsiyetlerindedir. I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman ve IV. Murad dönemlerini yaşamış Nef'î'nin en karakteristik özelliği heccâv bir şair olmasıdır. Öyle ki babasını bile hicvettiği söylenmektedir. Övgü konusundaki hırsı ve çabası da heccâvlığını aratmaz. Kendini övmekten asla çekinmemiştir, narsist bir edâyla Hayyam, Hâfız, Urfi ve Feyzî gibi İranlı şairlerle kendisini karşılaştırmıştır. Hatta kaynakların beyanına göre sanat yeteneği açısından mezkûr şairlerden üstün olduğunu belirtmiştir. Kaynaklar, kendisini yüceltmesi noktasında, Nef'î'yi, Arap şair Mütennebî⁶⁶'ye benzetmektedirler. Vezni ve kafiyeyi başarıyla kullanmış, kendisinden emin bir üslubu vardır. Kelimeleri ve deyimleri şiirlerinde ustalıklı yerleştirmiştir. Tamlamalarda aşırılığa kaçması, tenkit edilen yönlerindedir. Kasideleri, gazellerine göre ağırdır. Yer yer Sebki-Hindî'nin tesirinde kalmıştır. Şairin en önemli eserleri Türkçe Dîvân'ı, Farsça Dîvân'ı ve Sihâm-ı Kaza'sıdır.⁶⁷ Devrin siyasî ve dinî meselele-

⁶⁵ Sebki-Hindî, Hikemî şiir, Divan şiiri-tasnifi ve 17. yüzyıl mesnevîciliği hakkındaki özet bilgilerimiz için bkz. Yekta Saraç-Muhsin Macit (edit. vd.), *XVII Yüzyıl Türk Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara 2013, s. 4-13, 39-43, 62-69, 81-92, 101-113. Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi-Metinler*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2008, s. 195-204, 216-218, 221, 224-226. Mustafa İsen (edit. vd.), *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2009, s. 116-121. Gibb, C. III-V, s. 231-238. Necla Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002, s. 311-315. Atilla Özkırmırlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 947-948. Cafer Mum, "Sebki-Hindî" Maddesi, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, Talat Sait Halman-Osman Horata (edit. vd.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007, s. 373-395. Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s. 1-128. Hüseyin Yorulmaz, *Dîvân Edebiyatında Nâbî Ekolü –Eski Şiirde Hikemiyat-*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 11-344.

⁶⁶ Mütennebî için bkz. Clement Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı Tarihi*, çev. Cemal Sezgin, Tisa Matbaacılık, Tarihsiz, s. 99.

⁶⁷ Bilgiler için bkz. Gibb, C. III-V, s. 177-195. İsen, 117-118. Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 202-205. Saraç-Macit, s. 40-43. Metin Akkuş, *Nef'î Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 13-37. Akkuş, *Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ*, Akçağ Yayınları,

rinde arabuluculuğuyla da dikkatlerden kaçmamış Şeyhülislâm Yahyâ; kadılık, müderrislik, kazaskerlik ve şeyhülislâmlık yapmış, devrinde saygınlığıyla tanınmış âlim bir şahsiyettir. Tasavvufî ve dinî olmayan şiirlerinde hayatın zevk ve eğlencelerini, rind ve samimî bir edâyla kaleme almış, şiirlerinde aşk ve şaraba yer vermiş ve zikredilen yönleriyle de devrinde eleştirilmiştir. İçtenliği ve nükteciliği ile dikkati çekmiştir. Nef'î'den etkilenmiştir. Genelde gazel yazmakla meşgul olmuş, kasîdeye itibar etmemiştir. Divan, Ferâiz Şerhi ve Nigaristan Tercümesi önemli eserlerindedir. İşret ve eğlence meclislerini ele alan 77 beyitlik Sâkînâme'si bulunmaktadır.⁶⁸

Neşâtî Dede, Mevlevî şeyhlerindedir. Edirne Mevlevîhanesi'nde dört sene şeyhlik yapmıştır. Tasavvufî üslupla beraber, âşıkâne tarzı da tebâruz etmiştir. Şeyhülislam Yahya gibi gazel vadisinde daha maharetli olduğu söylenmektedir. Sebki Hindî üslubunun şiirimizdeki en güçlü temsilcilerindedir. Divan'ından başka Hilye, Edirne Şehrengizi ve Şerhi Müşkilât-ı Urfî önemli eserleri arasında değerlendirilmektedir. Anadolu'da Sebki Hindî'nin en usta temsilcisi olarak görülen Nâîfî, şiirlerine bakıldığında derin bir kültüre sahip olduğu anlaşılmaktadır. Halvetî tarikatındandır. Fizikî görünümünün ufak tefek olmasından dolayı karamsar bir ruh hali içerisinde olduğu söylenir. Tasavvufî yönü, gazellelerinde daha bârizdir. Kaynaklar, dilinin ağır olduğunu, tamlamalara fazlaca yer verdiğini belirtmektedirler. Divan'ı bulunmaktadır. 17. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, 21 yaşında ölmüş olmasına rağmen geride hacimli bir divan bırakmış Fehim, anılması gereken şairlerdendir. Şiirlerinde Sebki Hindî'nin izleri görülmektedir. Nef'î'nin ve İran şairlerinden Urfî'nin etkisinde kalmıştır. Divan şiirinin gazel ustaları arasında yerini alan şairin Divan'ı dışında, müstehcenlik içerdiği söylenen ve bu nedenle de eleştirilen Şehrengiz'i bulunmaktadır. Fehim gibi Nef'î etkisindeki şairlerden biri de Sabrî mahlaslı şair İlmîzâde Muhammed Çelebi'dir. Kasîdeleriyle tanınmıştır. Az şiirleri olmasına rağmen zarif bir üsluba sahiptir. Gazellelerinde Şeyhülislâm Yahyâ'dan etkilenmiştir. Divan sahibidir. Şiirlerinde

Ankara 1998, s. 93-103. Haluk İpekten, *Nef'î Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2000, s. 55-98. Abdülkadir Karahan, *Nef'î Divanından Seçmeler*, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1972, s. 1-13.

⁶⁸ Bkz. Gibb, C. III-V, s. 190-202. Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 205-206. İsen, s. 115. Saraç-Macit, s. 23-30. Rekin Ertem, *Şeyhülislam Yahya Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 1-39. Hasan Kavruk, *Şeyhülislam Yahya Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Divanlar Dizisi, Ankara 1991, s. 13-32.

Nâilî, Neşâtî ve Fehim gibi Sebki-Hindî üslubunu korumuş bir başka şair de meşhur İmam Birgivi'nin torunu İsmetî'dir. Dedesinin meşrebine zıt bir şekilde Mevlevî tarikatına intisap etmiştir. Mutasavvıf şairlerdendir. Divançe'si dışında dedesi Birgivi'nin "Tarikat-ı Muhammediyye" adlı eserine yaptığı tercüme önemlidir. Sebki-Hindî'nin başarılı şairleri arasında sayılan Şehrî, Malatyalı Ali Çelebi diye tanınmaktadır. Görevi gereği Manastır, Halep ve Şam'da bulundu. Söz konusu şehirlere medhiyeleri vardır. Şiirlerinden anlaşıldığına göre iyi bir eğitim almıştır. Sebki-Hindî'nin özelliklerini şiirlerine başarıyla aksettirmiş olması, bunun delili olarak görülmektedir. Türkçe atasözleri ve deyimleri ustalıklı kullanması, Şehrî'nin önemli özelliklerindedir. Sebki-Hindî üslubuna yabancı olmayan şairlerden birisi de sūfimeşrep şair Azmizâde Hâletî'dir. Şair, edebiyatımızda genellikle rubaîleriyle tanınmaktadır. Anadolu'nun Ömer Hayyam'ı olarak anılmış olup, rubaîlerinde tasavvufî edâ hemen göze çarpar. Şiirlerinin çoğunda kederli bir hava bulunmaktadır. Kaynaklar onu; zamanın çok okumuş, yüksek kültüre sahip şairleri arasında saymaktadırlar. İki Divan'ı bulunan şairin Sâkînâme'si ve Münşeât'ı önemlidir. 515 beyitten oluşan Sâkînâme'sinde ilahî aşkı konu edinmektedir.⁶⁹

Devrin Şeyhülislâm Yahyâ gibi âlim şairlerinden birisi de Şeyhülislâm Bahâyî Efendi'dir. Çok az şiiri bulunmasına rağmen gazel ustaları arasında sayılan şair, Bakî ve Şeyhülislam Yahya yolunu takip edenlerdendir. Uzmanlar, az şiiri olmasını üslup konusundaki titizliğine bağlamaktadırlar. Kötümser, karamsar ve duygusal olan şair; rindâne ve âşıkâne tarzda şiirler yazmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ ve Şeyhülislâm Bahâyî gibi Bâkî tarzını devam ettiren gazel ustalarına Vecdî'yi de dahil

⁶⁹ Gibb, C. III-V, "Hâletî, Azmî-zâde Mustafa", s. 162-170, "Nâilî", s. 216-221, "Sabrî", s. 204-207, "Fehim", s. 207-209, "Vecdî", s. 216. Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, "Azmîzâde Hâletî", s. 215, "Nâilî", s. 208, "Neşâtî", s. 210, "Fehim", s. 211, "İsmetî", s. 213. İsen, "Vecdî", s. 115, "Neşâtî", s. 117, "Fehim", s. 117, "Nâilî", s. 117, "İsmetî", s. 117, "Şehrî", s. 117. Pekolcay, "Neşâtî", s. 315-316. Özkırımlı, "Nâilî", C. 2, s. 950-951, "Neşâtî", s. 983-984. Saraç-Macit, "Nâilî", s. 69-74, "Azmîzâde Hâletî", s. 111. Neşâtî'nin şiirleri için bk. Mahmut Kaplan, *Neşâtî Divanı*, Akademi Yayınları, İzmir 1996, s. 1-179. İpekten, *Nâilî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990, s. 12-21. İpekten, *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1999, s. 11-95. İpekten, *Nâilî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi, Ankara 1986, s. 7-15. Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Divân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s. 3-17. Rıdvan Canım, "Azmîzâde Hâletî", *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 60-61. Şener Demirel, *Şehrî Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, ekitap.kulturturizm.gov.tr, s. 1-12.

edebiliriz. Kendisi beylikçi makamında görevli memurlardan olup, siyasî birtakım nedenlerden dolayı idam edilmiştir. Kaynaklar, Divan şiirinin bilinen teşbih ve mecazlarını, sade ve akıcı bir dille güzel bir üslupla kullanmayı başardığını belirtmektedirler. Divançe'si ve Hilye'si bulunmaktadır. Bakî yolunun yolcusu başka bir şair de Nedîm-i Kadîm'dir. Sade ve külfetsiz şiirleri vardır. Lale Devri'nin meşhur şairi Nedim'den ayırmak için "Nedîm-i Kadîm" diye anılan şairin Divançe'si bulunmaktadır.⁷⁰

17. yüzyılın ikinci döneminde yetişen şairlerin en meşhuru şüphesiz Nâbî'dir. Urfa'da doğan Nâbî, Sebki Hindî üslubundan izler taşımakla beraber Hikemî üslupla adeta özdeşleşmiş bir şairdir. Bu yüzden hikemî şiir geleneğine Nâbî ekolü de denilmiştir. Urfa, İstanbul ve Halep'te yaşamış, hayatının önemli bir kısmını Halep çevresinde geçirmiştir. Sade dilden yana bir şair olmasına rağmen dilinin ağırlaştığı görülmektedir. Kaynaklar, şiirimize felsefî ve hikemî bir ses getirdiğini belirtmektedirler. Hikemî üslubu meşreb ve mizacına uygun gören Nâbî, Sebki Hindî akımının da temsilcisi olarak görülen Saib-i Tebrizî'den etkilenmiştir. Ancak Saib'den etkilenişi, İranlı üstadın daha çok hakimâne söyleyiş yönüyle alakalıdır. Şair, dindar kişiliği ve aldığı eğitimin de etkisiyle, dönemin sosyal bozukluklarına eserlerinde yer vermiş, iyiyi ve doğruyu göstererek insanları eğitime yolunu tercih etmiştir. Oğlu Ebulhayr Mehmed'e verdiği nasihatları içeren Hayriyye'sinde hikemî üslubunu canlı bir şekilde görebiliriz. Nâbî çevresine ibret nazarıyla bakabilen bir şairdir. Sıkıntılı bir dönemin şairi olan Nâbî, âşıkâne ve rindâne şiirden kopamasa da şiirde konunun yenilenmesi taraftarıdır. Sadece şiirlerinde değil diğer türlerdeki eserlerinde de renkli kişiliğini göstermiştir. Türkçe Divanı'ndaki manzûmeleri, sözü edilen üslubunu ve edebî kişiliğini yansıtmaktadır. Farsça bir Divançe'si vardır. Hayrâbâd'ı âşıkâne içerikli olup Feridüddin Attar'ın İlahînâmesi'nden esinlenerek yazılmıştır. IV. Mehmed'in şehzadelerinin sünnet düğününü ele alan Surnâme'si, dönemin sosyal ve kültürel yapısına ışık tutmaktadır. Fetihnâme-i Kamanîçe, gazavat türündeki eserlerindedir. Lehistan seferi sırasında Kamanîçe Kalesi'nin fethedilişini konu edinir. Önemli eserlerinden birisi de Tuhfetü'l-Harameyn'dir. Veysi'nin siyerine zeyl olarak yazdığı, Zeyl-i Siyer-i Veysî ve Münşeat'ı da kayda değer eserler olarak görülmektedir. Zikredi-

⁷⁰ Gibb, "Bahâî", III-V, s. 209-211, "Vecdî", s. 216. Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, "Şeyhülislam Bahâî", s. 207, "Nedîm-i Kadîm", s. 214. Saraç-Macit, "Bahâî", s. 30-34. İsen, "Bahâî" s. 115.

len son üç eserinde dili oldukça ağırdır. Nâbî tarzını 17. yüzyılda devam ettiren başka bir şair de Bosnalı Sâbit'tir. Nâbî kadar başarılı olamadığı zikredilen Sâbit'in kendine özgü bir çizgisi olduğu dile getirilmektedir. Divan'ı olan şairin asıl başarılı olduğu alan mesnevîdir. Zafernâme, Edhem ü Hümâ, Berbernâme, Amru'l-Leys önemli mesnevîlerindedir. Sâbit, kendisinden sonraki 18. yüzyıl şiirinin şekillenmesinde de önemli paya sahip olan bir şairdir. Eserlerinde atasözleri ve deyimleri ustaca kullanmış, halk söyleyişine uygun ifadelere yer vermiştir. Yerlileşme ve mahallileşme, eserlerinin önemli bir karakteridir. Mizaha başvurmuş; ancak bayağılaştığı yönünde eleştirilmiştir. Alışılmışın dışında müstehcen konulara girmesi, yine tenkit edilme nedenlerindedir. Sade bir dili olan Sâbit'in yer yer de Arapça ve Farsça yüklü terkipler kullandığı da belirtilir.⁷¹

17. yüzyılda sadece gazel ve kaside nazım şekillerinde değil mesnevî nazım şeklinde de önemli gelişmeler görülmüştür. Söz konusu yüzyılda İran mesnevîciliğinin tesiri devam etmekle birlikte, Türk mesnevîciliği yerli bir karakter kazanmaya başlamıştır. Toplumun sıradan tipleri mesnevî konularına girmiş, toplum yaşantısından kesitler sunulmuştur. Şehrengizler, mevlidler, hilyeler, kırk hadisler, manzûm surnâmeler, hasbihaller, sergüzeştler, kıyafetnâmeler, selimnâmeler, şehnâmeler, zafernâmeler, sâkînâmeler yazılmış; aşk, din, tasavvuf ve ahlak konulu manzûm mesnevîler kaleme alınmıştır. Manzûm tezkire yazılmıştır.⁷² Hamse yazma geleneği devam etmiştir. Bazı kaynaklar, 17. yüzyıl mes-

⁷¹ Özet bilgiler için bkz. Gibb, "Nâbî", C. III-V, s. 231-263. İsen, s. 119. Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, "Nâbî", s. 216-219. "Sâbit", s. 219. Saraç-Macit, "Sâbit", s. 82, 103-106, "Nâbî", s. 85-94. Pekolcay, s. 311-315. Özkırmı, "Nâbî", C. 2, s. 947-948. Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, s. 1-128. Yorulmaz, s. 11-344. Bilkan, "Şiir" Maddesi, C. 2, Halman-Horata, s. 276-282. Bilkan, *Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1999, s. 1-39. Bilkan, *Nâbî Hikmet-Şair-Tarih*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 12-56. Mehmet Kurtoglu, *Urfalı Nabi*, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008, s. 4-26. Nâbî'nin Divânı ve Hayriyye'si için bkz. Bilkan, *Nâbî Divân I-II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997. Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995. Sâbit'in mesnevîleri için bkz. Numan Külekçi, *XI-XX Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevî Edebiyatı Antolojisi*, C. 2, Aktif Yayınevi, Erzurum 1999, s. 504-511. Yasemin Ertek Morkoç, "17. Yüzyıldaki Balkan Fetihlerinin Bosnalı Sâbit ve Fevzi'nin Tarih Manzumelerindeki Görünüşü", III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri, yay. haz. Ünal Şenel, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2012, s. 167-169.

⁷² Güftî'nin manzûm tezkiresi için bkz. Kaşif Yılmaz, *Güftî ve Teşrifâtü'ş-Şu'arâsı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 69-72.

nevîlerini konularına göre beş başlık altında ele almaktadırlar. Birinci grup, aşk konulu mesnevîler olup İran edebiyatından ele alındığı üzere devam etmekle beraber daha gerçekçi bir şekilde işlenmiştir. Kaynaklar, geleneksel konuların önceki yüzyıllara göre daha az ilgi gördüğünü, genellikle Hikemî tarz mensuplarının mesnevîlerde aşk konusuna daha gerçekçi eğildiklerini belirtmektedirler. Leyla ve Mecnun, Yusuf ile Züleyha, Hüsrev ile Şirin, Mahmud ile Ayaz, Edhem ü Hümâ bu grup mesnevîlerdendir. İkinci grup, temsilî mesnevîlerdir. Temsilî mesnevîlerde genellikle didaktik ve tasavvufî konular ele alınmıştır. Bu mesnevîlerin belirleyici unsuru, tasavvufî remizler ve sembollerdir. Mantıku't-Tayr ve Bülbüliyye bu grubun en iyi örnekleridir. Üçüncü grup mesnevîler de dinî, tasavvufî ve ahlâkî konulu mesnevîler olup tamamen nasihat verme amacı gütmektedirler. Bu tür mesnevînin temsilî mesnevîden farkı, alegorik olmamasıdır. Nefhaları, hilyeleri, miraçnâmeleri, bu grupta sayabiliriz. Dördüncü grup içerisinde ele alınan mesnevîler, yerli ve realist mesnevîlerdir. Bu grup mesnevîler, sosyal ve siyasal yaşamdaki değişiklikler paralelinde gelişmiştir. Osmanlı halkının, sıradan basit tiplerin, yerli diyalogların karşılık bulduğu mesnevîler, bu grup içerisinde değerlendirilmiştir. Sâkînâmeleri ve şehrengizleri bu bağlamda düşünebiliriz. Tarihî ve destânî nitelikli mesnevîler de beşinci grup mesnevîlerdir. Zafernâmeler, Selimnâmeler ve Şehnâmeler, bu başlık altında incelenmektedir.⁷³

Yüzyılın önemli mesnevîcilerinden olan Nev'izâde Atâyî, hamse sahibi bir şairdir. Mesnevîlerinde didaktik ve tasavvufî üslup hemen göze çarpar. Meşhur Şakâyık zeylini kaleme alan şairin Divan'ından ziyade mesnevîleri ön plandadır. Didaktik ve tasavvufî hikâyeleri içeren ve "nefha" adı verilen bölümlerden oluşan Nefhatü'l-Ezhâr'ı, Nizâmî-i Gencevî ve Emir Hüsrev Dihlevî'den esinlenerek yazılmıştır. Sohbetü'l-Ebkâr, kırk sohbet ve kırk hikâyeden oluşan ve dinî, tasavvufî, ahlâkî içeriğe sahip bir mesnevîdir. Sâkînâme'si, yerli ve realist mesnevîler içerisinde en başarılı olanlarındandır. Hilyetü'l-Efkâr'ı hilye türünde yazılmış bir mesnevîdir. Diğer bir mesnevîsi de Heft-hân da tasavvufî içeriklidir. Tasvirde başarılı olarak görülen şairin, mesnevîlerinde dilinin ağır olduğu söylenmektedir.⁷⁴ Şehnâme ve miraciyye türünün zengin örnekle-

⁷³ Saraç-Macit, s. 101-116. Bilkan, "Mesnevîler" Maddesi, Türk Edebiyatı Tarihi, C. 2, Halman-Horata, s. 293-309. Canım, s. 42-51. Külekçi, C. 2, s. 14-22, 27-33, 323-338, 345-351, 421-422, 427-427-439, 504-513, 520-530. M. Fatih Köksal, *Klâsik Türk Şiiri Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005, s. 165.

⁷⁴ Atâyî hakkında bkz. Gibb, III-V, s. 170-177. Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 222. Saraç-Macit, s. 101, 107. Bilkan, "Mesnevîler", C. 2, Halman-Horata, s. 300-

rini veren Ganîzâde Nâdirî, ilmî yönü zengin şairlerdendir. Mısır, Selanik ve Edirne kadılıklarında; Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunmuştur. Divan'ı ve münşeâtı da diğer eserlerindedir.⁷⁵ Tezkireci Riyâzî de kendine özgü şiir anlayışıyla 17. yüzyıl şairleri arasında anılmaktadır. Kasîde yazma konusunda Nef'î'den etkilenmiştir. 1025 beyitlik Sâkînâme'si vardır. Sâkînâme'sinde ayrıntılı tasvirler yapmış, rubâîlere de yer vermiştir. "Düstûrî'l-Amel" adında Farsça-Türkçe ansiklopedik lugatı önemlidir.⁷⁶ Mustafa Nazîm, naatlardan oluşan hacimli bir divana sahip 17. yüzyıl şairlerindedir. Kasîde ağırlıklı bu eserde gazeller de bulunmaktadır. Kaynaklar, Osmanlı şairleri içerisinde en büyük naat şairlerinden olduğunu belirtmektedirler.⁷⁷

17. yüzyılda nesir sahasında genellikle süslü bir dil tercih edilmiştir. Her ne kadar dil bol secîlerden örülü olsa da, klasik nesir üslubundan uzaklaşarak sadeliği tercih eden sanatkârlar da vardır. Mensûr eserlerin başında sadelikten uzak olan tezkireler ilk sırayı almaktadır. Riyâzî'nin yazdığı Riyâzû's-Şu'arâ, asrın önemli tezkirelerindedir. Riyâzî, eserinde biyografik bilgilere kısaca değinmiştir. Kafzâde Fâizî'nin Zübdetü'l-Eş'ar'ı antoloji niteliğindeki şiir mecmuası görünümündedir. Yümnî'nin Tezkire'si ve Seyrekzâde Âsım'ın Tezkire'si, Fâizî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ına zeyl olarak yazılmışlardır. Fâizî'nin eserine yazılmış diğer bir zeyl de Mucib Tezkiresi'dir. Rızâ Tezkiresi, Fatih ve IV. Murad arasındaki şair padişahlarla 1591 tarihinden Rızâ'nın yaşadığı dönem arasında yetişmiş şairlere yer vermiştir. Riyâzî'nin eseri hariç diğerleri antoloji niteliği taşımaktadırlar.⁷⁸ Devrin diğer önemli eserleri, tarih sahasında kaleme alınmış eserlerdir. Peçevî Tarihi, devrin en önemli tarihî yapıtıdır. Peçevî Tarihi dahil, diğer tarih kitaplarının söz konusu dönemde yaşamış şair ve ediplerden de örnekler sunmaları, mezkûr eserlerin Türk edebiyatı açısından önemini artırmaktadır. Karaçelebizâde Aziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr'ı, kaynakların beyanına göre dünya tarihi niteliğindedir. Sü-

301. Külekçi, s. 523-530. Atâyî'nin söz konusu edilen hamsesi için bkz. Tunca Kortantamer, *Nev'îzâde Atâyî ve Hamse'si*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1997.

⁷⁵ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 223. İsen, s. 120. Saraç-Macit, s. 113-116. Bilkan, "Mesnevîler", C. 2, Halman-Horata, s. 297. Külekçi, s. 427-439.

⁷⁶ Gibb, C. III-V, s. 202-204. Canım, s. 67.

⁷⁷ Gibb, C. III-V, s. 226-229.

⁷⁸ Bkz. İsen, s. 30-31. Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 224. Saraç-Macit, s. 124. Filiz Kılıç, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1998, s. 30-35.

leymannâme'si ise Kanunî dönemini aydınlatmaktadır. Naimâ Tarihi, altı ciltlik bir eserdir. Diğer tarih kitaplarına göre daha sadedir. Abdurrahman Hibrî'nin Defter-i Ahbâr'ı önemli tarihî eserlerdendir. Koçi Bey'in Risâlesi'ni de tarihî eserler içerisinde değerlendirebiliriz.⁷⁹ Devrin kayda değer gazavatnâmeleri; Ahmet bin Osman'ın "Menâkıb-ı Tiryakî Hasan Paşa" adlı eseri, Fâizî'nin Hasenât-ı Hasan'ı, Vasıtî'nin Kuyucu Murad Paşa'ya dair Telhisât'ıdır.⁸⁰ Yazışma örneklerinin gösterildiği, mektupların ele alındığı münşeat mecmuaları, edebî zenginliğe haiz eserlerdendir. Süheylî'nin Münşeat'ı, 17. yüzyıl nesrinin Nergisi'yle birlikte anılan en güçlü temsilcilerinden Veysi'nin Münşeat'ı dönemin önde gelen münşeat mecmualarındandır.⁸¹ Seyahatnâme türünün en güzide eserleri Evliya Çelebi Seyahatnâmesi ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'idir. Evliya Çelebi, Katip Çelebi'yle 17. yüzyılın iki çelebisinden biri olarak anılmaktadır. Seyahatnâme'si kaynaklara göre türünün şaheseri olup, ünü ülkemiz dışına taşmıştır. Katip Çelebi ise ilmî yönü oldukça yüksek, çok yönlü bir zât olarak bilinir. Bibliyografik eserlerinden Keşfü'z-Zünûn, Arapça ve Türkçe Fezleke, devrindeki olaylara ve tartışmalara ışık tutan Mizânü'l-Hak, Tuhfetü'l-Kibâr, Cihannümâ tanınmış eserlerindedir. Kaynaklara göre Osmanlı bilimsel üslubunun güzel örneklerini vermiştir.⁸² 17. yüzyıla özgü mensûr eserler arasında sefaretnâmeleri de zikretmek gerekir. Kara Mehmed Paşa'nın Viyana Sefaretnâmesi, türün yüzyıldaki tek örneğidir.⁸³ 17. yüzyılda estetik nesrin en ilgi çeken temsilcileri Veysi ve Nergisi'dir. Veysi'nin en önemli eserleri Habnâme ve Siyer'idir. Nergisi, hamse sahibi olup Nihalistân'ı ve Meşakku'l-Uşşâk'ı öne çıkan eserleridir.⁸⁴

⁷⁹ Saraç-Macit, s. 124-125. İsen, s. 121-122.

⁸⁰ Saraç-Macit, s. 125.

⁸¹ Saraç-Macit, s. 125.

⁸² Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 224-225. Saraç-Macit, s. 131-139. İsen, s. 123. Menderes Coşkun, "Seyahatnâme ve sefaretnâmeler" Maddesi, C. 2, Halman-Horata, s. 329-347. Robert Dankoff, "Bir Edebiyat Anıtı: Evliya Çelebi Seyahatnâmesi", C. 2, Halman-Horata, s. 347-357. Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i ve hac seyahatnâmeleri hakkındaki müstakil çalışma için bkz. Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002. Katip Çelebi hakkındaki müstakil çalışma için bkz. Orhan Şaik Gökyay, *Katip Çelebi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Tarihsiz.

⁸³ Saraç-Macit, s. 127. Coşkun, "Seyahatnâme ve sefaretnâmeler", C. 2, Halman-Horata, s. 341-342.

⁸⁴ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 226. Saraç-Macit, s. 128-131. Christine Woodhead, "Estetik Nesir" Maddesi, C. 2, Halman-Horata, s. 323-324.

Bahsi geçen yüzyılda bazı halk şairleri; divan edebiyatı nazım şekilleriyle şiirler yazmışlar, divan şiirine has mazmunları şiirlerinde kullanmışlardır. Söz konusu etkileşim, divan şiirinin güçlü ve etkili olduğu yorumunu akla getirebileceği gibi divan şiirindeki yerlileşme ve mahallileşmenin tezahürü olarak da değerlendirilebilir. Klasik şiirin dil, üslup ve sanat anlayışından etkilenen halk şairlerine Gevherî ve Âşık Ömer'i örnek verebiliriz. Dönemin halk şairi hâkim vasıflarını taşıyan şairleri ise Kayıkçı Kul Mustafa, Kâtibî, Şahinoğlu, Kâtip Ali, Karacaoğlu, Gâzî Âşık Hasan, Üsküdârî, Âşık Halil, Benli Ali ve Âşık Mehmed'dir.⁸⁵

Kaynaklar, 17. yüzyılda edebî gelişmelerin yanında kültür ve sanatta da ilerlemelerin kaydedildiğini belirtmektedirler. Musikî ve hat sanatı bunların başında gelir. Dönemin musikîşinasları şu şekilde sıralanır: “Bursalı Yakubzâde Şeyh Mehmed Efendi, Halvetî Ebubekir Efendi, Halvetî Hâfız Abdüllatif Efendi, Kenzî Hasan, Nakşî İbrahim Efendi, Nefes Anbarı Zâkir Osman Efendi, Çengî Yusuf Dede, Ümmî Sinanzâde Ced Hasan Efendi, Eşrefî Şeyh Lütfullah Efendi, Şeyh Muhammed Nazmî Efendi, Gülşenî Derviş Ali Şîruganî, Tablîzâde Aklî Efendi, Lütfullah Efendi, Köçek Mustafa Dede, Nakşî İsmail Çelebi, Bursalı Derviş Ali Esved, Ebûbekir Zâkirî, Kefeli Derviş Abdî, Muhzirzâde Sâlih Çelebi, Derviş Abdî, Derviş Kâsım, Derviş Ömer, Derviş Mehmed Serneyzen, Derviş Sadâyî, Hâfız Kömür, Hocasâde Mehmed Enverî vd.”

Saray tarafından desteklenen hat sanatına tekkelerde ayrıca bir önem atfedilmekteydi. Kaynakların belirttiği meşhur hattatları şu şekilde sıralayabiliriz: “Suyolcuzâde Eyyübî Mustafa Efendi, Hâfız Osman Efendi, Haydarzâde Hüseyin Efendi, Receb Tarîkatî Dede, mevlevî şair Cevrî Çelebi, Derviş Abdî, Fasih Ahmed Dede, Hâfız Ubeyd, Hocasâde Mehmed Enverî, Sünbülî Hasan Adlî Efendi, Gülşenî Şemlelizâde Ahmed Efendi, Sivasî Kubûrîzâde Mustafa Efendi, Celvetî Osman Fazlî Efendi, Bayrâmî Sarı Abdullah Efendi, Himmetzâde Abdullah Efendi, Mevlevî Gavsî Ahmed Dede ve Ulûfecizâde Mehmed Dede vd.”⁸⁶

⁸⁵ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 10.

⁸⁶ Özet bilgiler için bkz. Muhittin Serin (edit. vd.), *İslam Sanatları Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012, s. 64-93, 214-238. Necdet Yılmaz, s. 464-467. Nuri Özcan, “*Osmanlılarda Müsikî*”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 3, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 225-233. Nuri Özcan-Yalçın Çetinkaya, “*Müsikî*” Maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul 2006, s. 257-261.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti, her şeye rağmen gücünü korumaktadır. Siyasî ve sosyal olarak birtakım sıkıntılar yaşasa da edebî ve kültürel açıdan yükselişini sürdürmüştür. Bir önceki yüzyılda atılan temellerin sağlam oluşu ve bahsedilen asırdan elde edilen birikim, edebî ve kültürel yükselişin ana nedeni olarak düşünülebilir. Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî, 17. yüzyılda mezkûr tasavvufî, edebî ve kültürel çevre içerisinde yaşamış, kanaatimizce eserlerinde bahsi geçen çevrenin özelliklerini yansıtmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYYİD HASAN RIZÂYÎ EL-AKSARÂYÎ

1. HAYATI

17. yüzyılda yaşamış, çok üretken bir şair ve müellif olmasına rağmen çok fazla tanınmayan veya tanıtılmayan Hacı Efendizâde Seyyid Hasan Rızâyî ibn-i Abdurrahmân el-Aksarâyî, 1599 (H. 1007) yılında Aksaray’da doğmuştur.

Tezkirelerde kendisinden hiç söz edilmeyen şair hakkında muhtelif bazı biyografik eserlerde kısa bilgiler bulunmaktadır. Sûfî-meşrep bir şair olan Rızâyî’nin tercüme eserlerinin, telif eserlerinin ve bir kısım şerh eserlerinin olması, samimi bir mutasavvıf oluşu, manzum nasihatlar kaleme alması, Arapça ve Türkçe menâkıbnâmeler yazması onun çok yönlü ve renkli kişiliğini göstermektedir. Hayatı hakkındaki önemli bilgileri de yine kendi eserlerinden öğreniyoruz. Bu bağlamdaki en önemli eserlere - üzerine tez çalışması yapılmış olan- “Tezkiretü’s-Sâlikîn ve Risâletü’n-Nâdimîn” adındaki eseriyle “el-Mahmûdiyye ve fî Menâkıbı Ricâlî’l-Bilâd”¹ isimdeki eserlerini örnek gösterebiliriz. Celvetî tarikatına mensup olan Rızâyî’nin eserlerinde Aziz Mahmud Hüdâyî’ye duyulan derin ve içten sevgiyle serâpâ bağlılık hemen göze çarpar. Eserlerinden öğrendiğimize göre Aksaray’da eğitim almış, Hüdâyî dergâhlarında bulunmuş ve Aziz Mahmud Hüdâyî ile görüşmüştür. Hama², Kastamonu, Adana,

¹ Mustafa Çağırıcı, *Hasan Rızâyî Ve Tezkiretü’s-Sâlikîn İle Mahmûdiyye Adlı Eserlerin Tahkik Ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul 2006.

² Suriye’nin bir şehri. Bkz. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001, s. 67.

Kayseri, Denizli, Manisa (Alaşehir), Malatya, Sivas, Antakya, Çorum, Sakarya (Akyazı), İstanbul-Balat gibi şehirlerde kadılık ve nâiblik yapmış; Humus³, İdlîb⁴, Halep, Bilecik, İzmir (Tire), Manisa, Bursa, Antalya, Aydın (Nazilli, Kuyucak), Afyon, Ankara (Ayaş), Konya (Ereğli-Akşehir-İlgın), Karaman, Kırşehir, Niğde (Bor), Amasya, Tokat (Niksar-Zile), Adıyaman, Diyarbakır, Antep, Kars gibi şehirlerde çeşitli vesilelerle bulunmuştur.

Yukarıdaki girişte de belirttiğimiz gibi Hasan Rızâyî hakkında suarâ tezkirelerinde hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat bazı biyografik kaynaklarda ve bibliyografik eserlerde hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır. Mustafa Çağırıcı tarafından hazırlanan “Hasan Rızâyî Ve Tezkiretü’s-Sâlikîn İle Mahmûdiyye Adlı Eserlerin Tahkîk Ve Değerlendirilmesi” adındaki yüksek lisans tezi, Hasan Rızâyî üzerine yapılmış tek müstakil çalışmadır. Bahis konusu bu çalışmada tahkik edilen iki eseri, tezkire ve menâkıb türünde kaleme alınmış eserlerdendir. Biz, şairin hayatını ele alırken söz konusu tez çalışmasından epey istifade ettik. Aziz Mahmûd Hüdâyî ve kendisine bağlı sûfî dervişler etrafında gelişen tasavvufî hayattan kesitler sunan bu eserler, Rızâyî’nin hayatı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Anlatıcının bizzat Rızâyî olması, söz konusu metinlerin önemini daha da artırmaktadır.

Hasan Rızâyî, 1599 (H. 1007) yılında Aksaray’da doğmuştur. Babası, kendisi gibi kadı olan Aksaraylı Abdurrahman Efendi’dir⁵. Aksaray-

³ Suriye’nin bir şehri. Bkz. Akbayar, s. 76.

⁴ Suriye’nin bir şehri. Bkz. Akbayar, s. 78.

⁵ Rızâyî, babasının kendisi gibi Hama şehrinde kadılık yaptığını ve oradan hacca gittiğini dile getirmektedir:

Hamâda kâdî iken hacca gitdi
Dirüp çatup idüp ol cehd ü ciddi

...

Varup sıhhatle geldi Aksarâya
Du‘â eyler idi ehl-i Hamâya

Didi hîn-i vedâ‘ itdüm ziyâret
Resûlûn Ravzasun ber-vech-i ‘âdet

O hâlde eyledüm biraz niyâzı
Didüm ey dertli kullar çâre-sâzı

bkz. Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî, *Tezkiretü’s-Sâlikîn ve Risâletü’n-Nâdimîn*, vr.14b, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yaz-

lı Abdurrahman Efendi'nin 65 yaşında, 1639-1640 (H. 1049) yılında vefat ettiğini ve Üsküdar'da Hüdâyî dergâhında -yol üzerinde- medfûn olduğunu Tezkiretü's-Sâlikîn'deki şu beyitlerden⁶ öğreniyoruz:

Babañ altmış beşinde oldu merhûm
Kalup bir yıl o sinne saña ma'lûm

...

Vefât-ı vâlidûñ biñ kırk tokuzdur
Garîb öldi Sitanbul içre bizde

...

Komişlar ol garîbi Üsküdâra
Hele tâli' müsâ'id yâr sitâre

Fukarâ-ı Hüdâyî ile medfûn
Yol üzredür du'â-ı hayra makrûn
(13b)

Nihâyet bulduğı yerde mezâruñ
Gözedür yolcısını Aksarâyûñ

Boyanmış yeşile seng-i mezârı
Nasûh Paşanuñ oğlu oldu cârı

Yazılmışdur taşında Hâcı Efendi
Babacığım aña târih bilindi

Egerçi anı çekmişdür türâbı
Velî 'Azîze itdi intisâbı
(14a)

maları, Nr. 41. Ayrıca bkz. Rızâyî, *Mahmûdiyye fî-Menâkıb-ı Ricâli'l-Bilâd*, İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi, Nr. 66, vr. 188b, trc. Çağırıcı, s. 18.

⁶ Rızâyî, *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn*, vr. 13b/14a. Yusuf Öz, Rızâyî'nin Kân-ı Me'ânî adındaki manzûm lugatinde bulunan bir beyte (52b) dayanarak Abdurrahman Efendi'nin 1613 (H. 1022) yılında vefat ettiğini söylemektedir. Abdurrahman Efendi'nin, 1624 yılında oğlu Rızâyî'nin mülâzımlık elde etmesi için bir kısım zevâttan yardım istemesi, 1636 yılında vefat ettiğinin bizzat oğlu -Rızâyî- tarafından belirtilmesi ve 1618 yılında oğluyla birlikte Antep'te bulunması Öz'ün verdiği tarihin hatalı olduğunu göstermektedir. Verilen tarih beyti şudur:

“Bul makâm-ı 'adni oldı târih
Gire cennete ebed Aksarâyî”

Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Manzûm Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 201.

Rızâyî, Tezkire'sinin 14b/15ab yapraklarında bulunan “fî beyân-ı zikr-i hüsn-i hâl-i merhûm” başlığını taşıyan manzûmesinde babasının bazı hasletlerini anlatmakta ve onu takip eden diğer manzûmede de kendisine yaptığı nasihatları sıralamaktadır:

Kimesne hâtırun itmezdi hakîr
İderdi hayrı kâdir olsa ekser

Fakîre dervîşe iderdi ihsân
Husûsan bî-kes ol tul ola nisvân

Neye kâdir ise ihsân iderdi
Niçe ma‘ûsûmları handân iderdi

...
İderdi herkese lütfi hâlince
Disem incinmedi câ'iz karınca

Begâyet hakkı çokdur üstümüzde
Babalık hakkı ma‘lûm cümlemüzde

Fî-beyân-ı nasîhat-ı merhûm:

Fakîre eyler idi ol nasîhat
Ben ölem vire Hak sizlere sıhhat

Benüm bu pendümi dirdi kabûl it
Baba virür ogul hayırlı ögüt

Dir idi tagılır bu meclisüm hep
Gider kardaş ogul ana ile eb

...
Hemân ‘âdet ide gör hüsn-i hâli
Geçür eylükler ile mâhı sâli

Düriş ‘ilmle kemâle gâfil olma
Kimesnenüñ sakın ‘aybına gülme

Kazâda kimseye itme cefâyı
Vire Hak zâhir ü bâtın safâyı

Sakin bir demde sen hakkı unutma
Alup nâ-hak ki bâtilı hak itme

...

‘Azîz oldı kamu ehl-i kanâ‘at
Kanâ‘at ehlidür ehl-i hidâyet

...

Mu‘înüñ ola Hak dünyâ vü ‘ukbâ
Budur dir idi Mevlâdan temennâ

(15b/16a)

Şair, 1599 (H.1007) senesinde Aksaray’da doğduğunu birden fazla eserinde dile getirmiştir. “Tecelliyât-ı Hüdâyî’nin Nazmen Şerhi”⁷ adlı eserindeki hastalıkların şifasına dair manzûmelerinde söz konusu tarihi şu şekilde zikreder:

Oldı biñ yetmiş altı târihi
Sinn ü sâlim benüm biline dahı

Biñ yedi Ramazânı mevlidüm
Kocalıgum beyânı maksûdum

Aynı tarihi, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Bölümü, numara 561’de bulunan hac konulu manzûmede (veya manzûmelerde) de vermektedir. Burada belirttiğine göre babası Abdurrahman Aksarâyî tarafından doğumuna tarih düşürülmüştür:

Vilâdetime târih yazdı peder
Hasan devletle ola pek mu‘ammer
1599 (H.1007)
(53b)

Hayatını ele alırken sıkça başvurduğumuz Tezkire’sinde (13b) bulunan “Gülzâr-Niyâz” manzûmesinde de aynı tarihi vermektedir:

Yetişdi sinnüñ altmış dörde kâmil
Togupsun biñ yedide olma gâfil

⁷ Rızâyî, *Tecelliyât-ı Hüdâyî’nin Nazmen Şerhi*, vr. 166a, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, Nr. 3347.

Rızâyî, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin manevî bir işaretine istinaden kendisinin Peygamber efendimizin soyuna dayandığını, yani "seyyid" olduğunu söylemekte ve Hüdâyî'nin şahitliğini siyâdetine önemli bir delil sunmaktadır. Eserinde belirttiği üzere Hüdâyî, kendisinin seyyidliğini nakîbü'l-eşrâf⁸ Ebü'l-Kâsım Gubârî⁹'ye tescil ettirmiştir:

"Bu fakîr bendeleri Hazret-i 'Azîz'e vâlidimiz el-hâc 'Abdu'r-rahmân el-Aksarâyî merhûm ile defâ'atile geliip du'â-ı hayrlarına ve hüsn-i nazarlarına mazhar olduğumuzdan gayri bi-hamdi'llâhi te'âlâ dünyâda -iki def'a- şefâ'atlarına ve himâyetlerine mazhar olup merhûm ve magfûrun leh cennet-mekân ve Firdevs-âşiyân nakibü'l-eşrâf Ebu'l-Kâsım Gubârî- 'aleyhi rahmetü Rabbihi'l-bâri- hazretlerinin hâk-i pâylerine 'asâ-darları olan Hâdim Osman Dedeyi tâyin ü irsâl buyurup bunların ecdâdları bizim ma'lûmumuzdur. Sılamuz olan Kocahisâr-ı Karaman¹⁰'a karîb kubbetü'l-İslâm mahmiyye-i Aksarâyî'da tahsîl-i 'ulûm ederken ecdâdlarını görüp ve niçe kremlerün müşâhede eyledük."¹¹

Rızâyî, küçük yaşlardan itibaren, babası Abdurrahman Efendi ile birlikte defalarca Hüdâyî'ye ziyarette bulunmuştur. Üsküdar'a her gelişlerinde, Aksaraylı olması hasebiyle, Hüdâyî'nin çok değer verdiği

⁸ "Osmanlılar zamanında seyyid ve şerifler, saygı görmüş ve toplum içindeki üstün ve saygın yerlerini korumaları için nakîbü'l-eşrâflık adı altında bir memuriyet oluşturulmuştur. Nakîbü'l-eşrâflar Şeyhülislamdan sonra en yüksek makam olarak kabul edilmiştir." Alper Tunga Özel, *Pratik Osmanlı Tarihi*, Mavilale Yayınları, İstanbul 2011, s. 2-13. Ek bilgi için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İRCICA (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi), C.1, İstanbul 1999, s. 271. Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı-Âdâb-ı Osmâniyye-*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 264-265. Nakîbü'l-eşrâfların biyografilerini ele alan müstakil eserler de vardır. Devhatü'n-Nükabâ ve Riyâzü'n-Nukabâ'yı bu bağlamda düşünebiliriz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2008, s. 372-374.

⁹ Âlimlerin ve hattatların meşhurlarından Nakîbü'l-Eşrâf Kâsım Âmedî, Diyarbakırlı seyyidlerdendir. Şemseddin Sami, neseben seyyid olmadığını söylese de nakîbü'l-eşrâflık yapmış olması seyyidlerden olduğuna güçlü delildir. Çünkü, bu kurum üzerinde önemle durulmuş, nakîbü'l-eşrâflar seyyidler arasından titizlikle seçilmiştir. Ebü'l-Kâsım Âmedî, bir pirinç tanesi üzerine gubar hattı ile İhlas Suresi'ni yazdığından Gubârî ismiyle meşhur olmuştur. 1624/25 (H.1034) yılında vefat etti. Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, Kaşgar Neşriyat, C. 5, Ankara 1996, s. 3532.

¹⁰ Konya, Aksaray gibi illere de bağlanmış, Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesi. Koçhisar hakkında kapsamlı bilgiler için bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Şerefli Koçhisar Tarihi*, Fatih Matbaası, İstanbul 1971.

¹¹ Rızâyî, *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn*, 7b.

“makhbûle bacı”larından Aksaraylı Ümmî Bacı’ya uğramayı ihmal etmeyen Abdurrahman Efendi, bir gün Ümmî Bacı’nın da hâzır olduğu bir sırada -huzûr-ı Hüdâyî’de- Aziz Mahmûd Hüdâyî tarafından taltif edilir. Hüdâyî, kendisine “soyundan gelen birinin âsitânenin (Hüdâyî dergâhının) manen çok yakınlarında olacağını ve hidayete ereceğini” söyler:

“Ve yine Hazret-i ‘Azîzüñ makhbûle bacılarından Aksarâyılı Ümmî Bacı merhûmeye her zamân ki ‘Azîz hazretleriniñ ziyâretine geldigimizde Aksarâyılı olmak münâsebetiyle¹² vâlid-i merhûm ile ugrayup ‘Azîz hazretlerine ba’zı umûrumuz tenhâsında ‘arz iderlerdi. Bir gün vâlid-i merhûm tebşîr iderler ki, Hazret-i ‘Azîz buyurdu ki: Aksarâyılı Hâcî ‘Abdu’r-rahmânuñ silsilesinden biri bu âsitâneniñ ziyâde yakınlarından olacaktur ve bu yüzden hidâyet-i Hak bulacaktur. ...¹³”

Rızâyî bu müjde karşısında babasının yaşadığı sevinci ve hissettiği manevî hazzı şu şekilde şiirleştirir:

Îlâhî ben kimüm ki gele neslüm
Benüm bu Hazretüñ ola karîbi
Meger ‘avn ü ‘inâyet ola senden
İdesin sen ola anuñ nasîbi
Hidâyet gülşeninüñ fazluñ ile
Olaydı bârî oğlum ‘andelîbi¹⁴

¹² Hasan Rızâyî, eserlerinden anladığımız kadarıyla memleketi Aksaray’a husûsî bir sevgi beslemektedir. Hemen hemen her eserinde Aksaraylı olduğunu dile getiren şair; Mekke, Medine, Kudüs, Şam ve Bağdat gibi İslâm kültür ve medeniyeti açısından önemli olan şehirleri sıralarken Aksaray’ı da ilave eder. Şairin nazarında Aksaray, “mübarek toprak, âlimlerin vatanı, velilerin ve şehitlerin meskeni, latif ve temiz şehir”dir: “Mahmiyyetü’l-Aksarây; kubbetü’l-İslâm, arâziyyü’l-mutahharât, muvâtinu’l-‘ulemâ, mesâkinü’l-evliyâ ve ‘ş-şühedâ, medînetü’l-latîfe ve nazîfetü’l-kadîme.” Rızâyî, *Nüzhetü’l-Ebrâr min Ehli’l-Esrâr*, İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi, Nr. 65, 155b/ Rızâyî, Tezkire, 8b.

*“Lik elfâz-ı belîğ lâzım olupdur terceme
Bu fakîr Seyyid Hasan şehridür anuñ Akserâ”*

Rızâyî, *Miftâhu’s-Sa’âde*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İbn-i Mirza Bölümü, Nr. 201, 67a.

¹³ Rızâyî, *Tezkiretü’s-Sâlikîn ve Risâletü’n-Nâdimîn*, 11a.

¹⁴ Rızâyî, *Tezkiretü’s-Sâlikîn ve Risâletü’n-Nâdimîn*, 11a.

Rızâyî, “tebşîr” edilen kişinin kendisi olamayacağını, çünkü çok günahkâr olduğunu, affa layık olmadığını, mezkûr şahsın kendisi olabileceği ümidiyle küstâhâne bu risâleyi¹⁵ kaleme aldığını söylemektedir:

“... bu mu ‘âmeleyi istimâ’ eylediğümde böyle ki ol ‘andelîb-i gülşen-i hidâyet ve ol karîb-i gülbün-i nahl-ı sa‘âdet bu ‘abd-ı kesîrû’z-zenb ve bî-liyâkat ben olaydum deyü gıpta idüp küstâhâne bu risâleyi inşâya cür’et olundu.”¹⁶

Kendi eserleri dahil, Rızâyî’nin hiçbir eserinde ilk eğitimini kimden ve nereden aldığı bilgisine raslayamadık. “Rızâyî’nin ilk eğitimi ile ilgilenen babası olmalıdır. Bununla beraber Aksaray’ın diğer meşâyihü ile irtibatının bulunması da uzak ihtimal değildir.”¹⁷ Hüdâyî’nin Koçhisar halifesi Akbaba Mustafa Efendi¹⁸, nin Aksaray’daki evlerine gelmesi, kendisine tevbe ve istiğfar tavsiyesinde bulunması Celvetî muhitine ne kadar yakın olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Mustafa Efendi’den “tevbe ve inâbet” alan Rızâyî, Celvetî müridleri arasına katılmıştır:

“... mahmiyye-i Aksarây’da vâlid-i merhûmuñ hânelerine nüzûl ve bu fakîrûñ kitabhânesine duhûl eylediler. Ol hînde fakîr dahu sinn-i bülûga yetişip şimdigidinden ziyâde meylüm hevâda ve muhabbetüm mâ-sivâda iken baña hitâb itdiler kim: Ey begüm, gel baña irâdet getir, saña bî‘at vireyin. Ve gel tevbe ve inâbet ey-le, râh-ı sa‘âdet göstereyin, deyü ikdâm ve ibrâm iderek bu fakîre tevbe inâbet itdirüp telkîn-i tevhîd-i şerîf ve ta’yîn-i istiğfâr ve ihlâs eyledi.”¹⁹

İstanbul’da medrese eğitimine devam eden Rızâyî, Şeyhülislâm Es‘ad Efendi²⁰’ye dört sene danışmendlik yapmış ve onun ölümünden

¹⁵ Tezkiretü’s-Sâlikîn ve Risâletü’n-Nâdimîn.

¹⁶ Rızâyî, Tezkiretü’s-Sâlikîn ve Risâletü’n-Nâdimîn, 11b.

¹⁷ Çağırıcı, s. 15.

¹⁸ Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin Koçhisar halifesi. Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatu*, Erkam Yayınları, İstanbul 2011, s. 137.

¹⁹ Rızâyî, Tezkiretü’s-Sâlikîn ve Risâletü’n-Nâdimîn, 9a.

²⁰ Hoca Sa‘adeddin Efendi’nin oğlu olan meşhur şeyhülislam Mehmed Es‘ad Efendi. “Hocası Molla Teyfik’in himmetiyle ilmîni geliştiren 994 Cumâdelûlâ’da (Nisan-

sonra da mülâzım olmuştur.²¹ 1620-1624 (H.1030-1034) yılları arasında danışmendlik yaptığı anlaşılan²²Rızâyî, Mahmudiyye-184b'de verilen bilgilere göre, Aksaray'da Râmûniyye²³ Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Burada, müderrisken gördüğü bir rüyayı anlatmaktadır:

Mayıs 1568) babasından mülâzım olup, aynı gün İsmihan Sultan müderrisliği payesini almıştır. 1589'da Sahn-ı Semân, 1591'de Sultan Selim, aynı yıl Süleymaniye Medreselerinden birinde müderrisliklerde bulundu. 1593'de görevi kabul etmeyen Bakâyî Efendi'nin yerine Mekke kadılığına getirilrnişse de feragat etmiş ve 120 akça vazife ile emekli olmuştur (Nisan 1593). 1596'da Mevlânâ Şemseddin Efendi'nin yerine İstanbul kadısı, aynı yıl Muhyiddin Efendi'nin yerine Anadolu kadıaskeri oldu. Yine bu yıl padişahla birlikte Eğri seferine katılmış, sefer dönüşü 1597'de azledilerek yerine Kuş Yahya Efendi getirilmiştir. 1599 haziranında Rum-ili kadıaskeri Ebusu'üd-zâde Mustafa Efendi'nin rahatsızlığı sebebiyle onun yerine kadıasker oldu. 2 Safer 1010/2 Ağustos 1601'de ise Sun'ullah Efendi'nin yerine Şeyhülislâm olan Hoca-zâde Mehmed Efendi Ocak 1603'de azledilince yerine tekrar Sun'ullah Efendi getirildi. Sun'ullah Efendi'nin dördüncü defa azledilmesi ile Mehmed Efendi ikinci defa Şeyhülislâm tayin edilir (Haziran 1608). Yedi yıldan fazla bu görevde kalan Mehmed Efendi'nin rütbelerine 60 bin akça zemet olan Kalkandelen hasları ilâve olunmuş, vefatına kadar bu makamda bulunmuştur.” Ahmet Akgün, “Şeyhülislam Hoca-zâde Mehmed Efendi ve Eseri İbtihâcü't-Tevârih”, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 1, S. 2, Balıkesir 1998, s. 69. / “Eserleri: Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinden meydana gelen mükemmel bir divanı vardır. Fezâil-i Cum'a, Tahmîsü Kasîde-i Bür'e, Gül-i Handan, Gülistân Tercümesi isimli eserleri vardır. Zeyl-i Tâcü't-Tevârih adlı tarihi bitmemiştir. Tercüme-i Şemâil adlı bir de manzûm eser yazmıştır.” Abdülkadir Altınsu, Osmanlı Şeyhülislamları, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972, s. 59. Ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî-Osmanlı Ünlüleri, yay. haz. Nuri Akbayar, Akt. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 492.

²¹ Medreselerde Arapça gramer, mantık, kelam, edeb, me'ânî, beyân, bedi', geometri, astronomi, İslam hukuku gibi dersleri danışmendler vermektedir. Kendilerine küçük görevler verilmektedir. Kıdemli danışmanlar müderris yardımcıları olmaktadır. Bundan sonra da mülâzımlık gelir. Hukuk ilmi ve bunun dallarında ilerleyen mülâzım; artık kadı, nâib ve müderrisliğe geçer. Kadı, müderrisden önce gelmektedir. Fakat müderris olanın önü açıktır. Bkz. Gibb, C. I-II, s. 551.

²² Çağırıcı, s. 16. Rızâyî ve babası, Şeyhülislam Esad Efendi ölmeden kısa bir süre önce ona mülâzımlık teklifi götürdüklerine göre ve kısa bir süre sonra da Rızâyî mülâzım olduğuna göre verilen tarih doğrudur. Çünkü, Esad Efendi'nin 26 Mayıs 1625 yılında vefat ettiğini biliyoruz. Bkz. Özdemir, “Mütercim ve Müellif Bir Şeyhülislam: Hoca-zâde Es'ad Efendi ve Eserleri”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/2 Spring 2011, p(s). 715.

²³ Arapça eserden “Râmûniyye” olarak çevrilen söz konusu medrese, bugün de Aksaray'da kalıntıları olan Berâmûniyye Medresesi olsa gerek. Berâmuniyye Medresesi'nin kalıntılarının bugün Aksaray'da Gündoğdu Mahallesi'nde olduğu söylenmektedir. Söz konusu medresenin Danışmen-toğulları'ndan Bedrettin Berâmûnî tarafından Sultan I. Alaaddin Keykubad zamanında yaptırıldığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, Fatih Yayinevi, C. 1, İstanbul 1974, s.

“Aksaray’da Râmûniyye [Berâmûniyye] medresesinde müderris iken bir gün bir rüyâ gördüm. Kadılık makâmını istiyordum. Rüyamda Hızır (a.s)’mı gördüm. Bana “Allah, dünyanı ve ahiretini mâmûr eylesin.” diye duâ etti. Elini öptüm.”²⁴

Şairin Berâmûniyye Medresesi’ndeki müderrislik görevinin, mülâzım olduktan sonraki yakın dönemde olduğu düşünülebilir. “Kadılık makâmını istiyordum.” demesi bu tahminimizi doğrular niteliktedir. Rızâyî’nin ilk kadılığının, 1645 (H. 1055) yılında (Denizli’de) olduğu bilgimiz dahilindedir. Babasının Hama kadılığı münasebetiyle Hama, Humus, Sermin²⁵ ve Halep coğrafyasında bulunmuştur. Mahmûdiyye 183b’de: “Vezir Halil Paşa²⁶’nın Erdebil Seferi²⁷ sırasında Antep’e gir-

1309-1320. Başka bir kaynak da, eserin İlhanlı sultanlarından Gazan Han tarafından 1299 tarihinde Aksaray’a gönderilen, sultanın oğlu Boran Bay tarafından yapıldığını ileri sürmektedir. Bkz. Nevzat Topal, *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*, Enstitü Matbaacılık, 1. Baskı, Ankara 2004, s. 92-93. Kırk Bir Kere Aksaray Dergisi’nde yeni kaleme alınan bir yazıda da bahis konusu bu medrese hakkında şu ifadeler kullanılmaktadır. “Beramuniye, diğer adıyla Taciye Medresesi şehir merkezi Sofular Mahallesi’nde İl Millî Eğitim Müdürlüğü’nün bahçesinde bulunmaktadır. Yapıdan sadece portalın bir kısmı ayakta kaldığı için üzerinde kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığını gösteren bir kitabe bulunmamaktadır. A. Kuran mevcut kalıntının bir medreseye ait olduğunu süslemelerine dayanarak XIII. yy’ın II. yarısına muhtemelen de 1260-80 yılları arasında inşa edilmiş olabileceğini söylemektedir. M.Sözen ise yapının Taceddin Mutez tarafından XIII. yy’ın III. Çeyreğinde yaptırıldığını belirtmektedir. Konyalı ise yapıyı I. Alaeddin Keykubat (1220-1237) ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde görev yapan önemli devlet adamlarından Bedreddin Beramuni tarafından yaptırıldığını 1239-40 yılında meydana gelen yer sarsıntısı nedeniyle yıkıldığını yazmaktadır. Konyalı, Aksaray halkının yapıyı Beramuniye şeklinde adlandırdıklarını da belirtmektedir. Ahmed Eflaki’nin kaleme aldığı eserde Taceddin Mutez’in Aksaray’da bir medrese yaptırıldığını Mevlana Celaleddin-i Rumi’den Kayserili Şerâfeddin’i bu medreseye atamasını istemiş ve bu isteği kabul görmüştür.” Zekai Erdal, “Beramuniye (Taciye) Medresesi”, Kırk Bir Kere Aksaray Dergisi, C. 1, S. 1, Aksaray 2012, s. 15. Bugün, Beramuniye Medresesi’ne atfedilen bu kalıntılarla, Rızâyî tarafından inşa ettirildiği söylenen “Rıza Hasan Camii” karşı karşıya bulunmaktadır.

²⁴ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 184a, trc. Çağırıcı, s. 173.

²⁵ Suriye’de Halep ve İdlîb şehirlerine yakın bir kasaba. Halep livâsı tahrir defterlerinde Halep’e bağlı Cebel-i Akra, Süveyde, Kusayr, Şugur, Ruc, Cebel-i Sumak, Cebel-i Ben-i Âlim ve Zâviye nahiyeleri ile birlikte anılmaktadır. Bkz. 397 Numaralı *Haleb Livâsı Mufassal Tahrir Defteri* (943/1536), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nr. 109, Defter-i Hâkânî Dizisi: XVI, hzl: Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu, Ankara 2010, s. 6.

²⁶ Maraş’ın Zeytun kasabasında doğan Ermeni asıllı bir devşirme olan Halil Paşa, Sadrazamlık ve Kaptan-ı Deryâlık yapmış, önemli bir şahsiyettir. I. Ahmet, I. Mustafa, Genç Osman ve IV. Murat dönemlerinde görev almış Paşa, Genç Osman’ın tahta çık-

miştim. Babam da yanımdaydı."²⁸ ifadesini kullanması ve aynı sayfada: "*Halep yoluna yöneldik.*" demesi, onun 1618 yılında babasıyla beraber Şam eyaletinde bulunduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Büyük bir ihtimalle babası Hama kadılığına atandığından; Antep, Halep, İdlib yolundan Hama'ya gitmektedirler. Şair, Mahmûdiyye 181b'de meczup şeyh Arslan Dede'den söz ederken: "*Arslan Dede'yi Hama'da babamdan on dört sene sonra, ben orada kadı iken, 1060 senesinin 3 Cemâziye'l-âhiri olan bir Cuma günü (3 Haziran 1650) ziyaret ettim. Bana ikramda bulundu.*"²⁹ demektedir. Bu cümleden hareketle babasının 1636 yılında Hama'da kadı olduğu ve bu görevi sonlandırdığı anlamı çıkarılabilir. Babasının 1618 yılıyla 1636 yılları arasında uzun bir dönem Hama kadılığı yaptığı veya bu coğrafyada görevler aldığı düşünülebilir. "*Babamdan on dört sene sonra*" ifadesi, "babamın vefatından on dört sene sonra" şeklinde de anlaşılabilir ki, Abdurrahman Efendi'nin 1636 yılında vefat ettiği bilgimiz dahilindedir. Rızâyî'nin Hama'ya gezi amaçlı gittiği, babasının yanında devamlı kalmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, o tarihlerde İstanbul'da medrese tahsili yaptığı verilen bilgilerle sâbittir. Mahmûdiyye'de; babasıyla birlikte Hama'da bulunduğundan, meczuplardan Şeyh Ebubekir Efendi'³⁰yle hasbihal ettiğinden, Sermin'de Şeyh Berî'yle karşılaşmalarından³¹, Halep'te cezbe ehlinden Arslan Dede'³²yle müşerref

tığında İran seferindeydi. Erdebil yakınlarında komuta ettiği ordu bozguna uğramış, İran'la 1618'de Serav Barışı'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Sultan I. Ahmet'e damat olduğundan Damat Halil Paşa diye de anılmıştır. Hüdâyî'nin müritlerindedir. Hüdâyî dergâhına yakın bir yerde defnedilmiştir. Kaynaklarda çok zengin bir vakfiyeye sahip olduğundan söz edilen Paşa'nın gazalarını anlatan bir eser, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Esat Efendi Bölümü'nde nr. 2139'da kayıtlıdır. Ayrıntılı bilgiler için bkz. Uzunçarşılı, C. 3, s. 370-378. Ömer Faruk Yılmaz, C. 2, s. 289. Hasan Kamil Yılmaz, s. 139-141.

²⁷ Yukarıdaki bilgiler ışığında 1618.

²⁸ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 183b, trc. Çağırıcı, s. 172.

²⁹ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 181b, trc. Çağırıcı, s. 168.

³⁰ "*Hama'da kendisine Şeyh Ebubekir denilen meczuplardan bir sâlih vardı. Kur'ân ehliydi. Merhûm babam onu severdi. ...*" Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 181b, trc. Çağırıcı, s. 168.

³¹ "*Sonra Sermin kazâsına geldik. Orada kendisine Şeyh Berî denilen bir şeyhle karşılaştık. Deli gibi ateş yiyordu. Aslâ onu yakmıyordu. Dedi ki: "Ey oğlum eğer istersen benim tarîkîme gir, bunu sana bırakayım." Kabul etmedim.*" Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 181b, trc. Çağırıcı, s. 167.

³² "*Halep'te cezbe ehlinden biri de Arslan Dede'dir. Kahvesindeki meclisine girdim. Anladım ki meczub birisi. Babam yanımdaydı. Pek çok kere ellerini uzatarak bize ikrâm etti; fakat hareketlerinden bir şey anlaşılmıyordu. ...*" Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 181b, trc. Çağırıcı, s. 167.

olduğundan sitayişle bahsetmektedir. Berâmûniyye Medresesi'ndeki müderrislik görevinin 1624-1645/46 yılları arasındaki bir dönemde olabileceği ihtimali, çok güçlü bir ihtimaldir.

Rızâyî, Mahmûdiyye 183b'de:

*“Bir ay kadar bir zaman geçti. Eski Vezir Halil Paşa'nın tarafına doğru yöneldim. Sultan Murad onun yerine Abaza Paşa'yı tayin etmişti. Halil Paşa'yı da o sırada kışlak için Amasya'ya yerleştirmişti. Gittim. Zile kasabasına ulaştım. Duyduk ki vezirlikten azledilmiş. İstanbul'a gitmiş. Şaşırдық. Amasya'da on gün kaldık.”*³³

demektedir. Biz, tarihi kaynaklardan Vezir Halil Paşa'nın 1627 yılında bölgede isyan çıkarttığı için Abaza Mehmet Paşa'yı Erzurum'da kuşattığını biliyoruz. Abaza, karşısında dayanamayan Halil Paşa daha sonra Tokat tarafına çekilmek zorunda kalmış ve 1628'de vezirlikten ikinci kez azledilmişti.³⁴ Bu bilgilerden hareketle Rızâyî'nin 1627-1628 yıllarında Amasya ve Tokat (Zile-Niksar) civarına bir seyahat yaptığı anlaşılmaktadır. Amasya ve Tokat'a bölgenin ulemâ ve meşâyihini ziyaret etmek maksadıyla seyahat amaçlı gittiği, söz konusu bölgede herhangi bir görevde bulunmadığı açıktır. Şair, Çorum'da da kadılık yapmıştır; fakat bu görevi ne zaman ifa ettiği tam olarak anlaşılamamaktadır³⁵. Biz, Mahmûdiyye'de gezip gördüğü şehirleri ele alırken gözetmiş olduğu sıradan hareket ederek Çorum kadılığının, 1627 yılının sonu ile 1628 yılının başlarındaki Amasya ve Tokat ziyaretlerinin akabinde olma ihtimali üzerinde duruyoruz. Mahmûdiyye'de Amasya ve Tokat ziyaretlerinden sonra Çorum kadılığından söz etmesi, 1628-1645 yılları arasındaki bir dönemde bu vazifede bulunduğu ihtimalini de düşündürmektedir. Şayet bu tahminler doğruysa; Rızâyî'nin ilk kadılık görevinin Çorum kadılığı olduğu sonucu ortaya çıkacak, Berâmûniyye'deki müderrisliğinin 1624-1627 yıllarında gerçekleştiği anlaşılmış olacaktır.

1635 yılında da Kars'ta bulunan şairin, kadılık veya başka bir görevle mi yoksa sadece ziyaret maksadıyla mı bu şehirde bulunduğu tam olarak anlaşılamamaktadır:

³³ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 183b, trc. Çağırıcı, s. 173.

³⁴ Bkz. Uzunçarşılı, C. 3, s. 370-378.

³⁵ “Nâib Molla Mehmed de Çorumlu sâlihlerdendir. Sâkin, suskun bir adamdı. Dört ay gibi bir süre Çorum beldesinde kadydım. O da benim nâibimdi. Ağzından bir tek dünya kelâmı işitmedim.” Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 185a, trc. Çağırıcı, s. 174.

“Kars ’da kendisine Varsak Dâvud denilen biri vardı. Yaşsı altmıştan fazlaydı. Kurt gibi yapısı güçlüydü. Evladı çokdu. Bir vakit kendisinden şunu işittim. O sırada Sultan Murad Revan kalesine gitmiş³⁶, orayı fethetmeyi hedeflemiş, Allah ’ın yar-dımıyla fethetmişti. ...”³⁷

Rızâyî, Mahmûdiyye’ sinde Kars’tan sonra Kırşehir, Niğde, Karaman, Ereğli ve Kayseri’ de karşılaştığı ve görüştüğü şahısları anlatmakta ve onların etrafında oluşan menkıbelere yer vermektedir. Kayseri’deki ulemâ ve meşâyihî ele alırken orada kadılık yaptığını söylemektedir. Şayet bu şehirleri yukarıdaki sıraya göre ziyaret ettiyse, Kayseri’deki kadılık görevinin de Denizli kadılığından önce olması muhtemeldir:

“Enbiyâzâde Mehmed Efendi de Kayseri şeyhlerindedir. Ulemâdandır. Onunla İstanbul’da şerefledik. Şeyh Kabak’ın halîfelerinden -ismi Allahu a’lem Şeyh Ömer olacak- o da salihlerden ve hal ehlidir. Onunla Erciş [Erciyes olsa gerek] dağında yaylagda şerefledik. Ben de Türkmen Danişmendi’nde kadıydım.”³⁸

Rızâyî’nin bilinen ilk resmî görevi Lazkiye³⁹ (Denizli) nâibliği ve kadılığdır. 1645-46 (H. 1055) yılında Denizli’de nâiblik ve kadılık yapan şair, başta Celvetî meşâyihî olmak üzere şehrin önde gelen âlim, fâzıl ve sâlihlerinden birçok manevî şahsiyetle görüşmüştür. Mutasavvıf kimliğinde önemli izler bırakan Celvetî şeyhi (Hüdâyî’nin halifesi) Arnavut Mustafa Efendi, bu kişilerin en önde gelenlerindedir. Onunla karşılaşmasını şu şekilde dile getirmektedir:

“İşbu biñ elli beş târihinde hikmet-i Hudâ Deñizli nâm bir kazâyâ nâ’il olup zi’l-hicce ‘arefesi kazâ-i mezbûrda Hazret-i ‘Azîzüñ hulefâsından kutbu’l-‘ârifîn mürşidü’s-sâlikîn Arnavud Şeyh Mustafa Efendi⁴⁰ hazretlerine li’llâh ziyâret ve

³⁶ “Sultan Murad Han, dâhili ve hârici meseleleri hallettikten sonra, 1635 senesi Mart ayında birinci Revan seferine çıkmak için Üsküdar’daki ordugâha geçti.” Ömer Faruk Yılmaz, C. 2, s. 315.

³⁷ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 185b, trc. Çağırıcı, s. 176.

³⁸ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 189a, trc. Çağırıcı, s. 182.

³⁹ Lazkiye ve Lazkiye için bkz. Akbayar, s. 108.

⁴⁰ Aziz Mahmud Hüdâyî’nin Denizli halifesidir. Celveti tarikatını konu alan en kapsamlı çalışmalardan “Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı” adlı eserde tarihçe-i

*'ayn-ı 'inâyet-recâsına yüz sürdüğümde hâtırına lâyh oldu ki Akbaba Mustafa Efendi'nüñ mukaddemen işâret itdükleri merd-i kâmil bu olmak gerek. Zîrâ cemâl-i bâ-kemâlinüñ nûri günden berter ve kelâm-ı dürer-bârları âsâr-ı kalbde ekser, her sözi çeşme-i âb-ı hayât ve her kelâmı tasavvuf ve bâ'is-i 'aberât-dür.'*⁴¹

Rızâyî, Denizli'de Hüdâyî'nin Kuşadası halifesi Pâlânî Mustafa Efendi⁴²'yle görüşüp bu şahıstan birtakım "evrâd ve ezkâr" aldığını dile getirmektedir:

*"Ba'dehu yine mahmiyye-i Deñizli'de sâkin Kuşatası nâm kasaba halîfesi olan Hazret-i Azîz hulefâsından kutbu'l-'ârifîn ve mürşidü's-sâlikîn Pâlânî diğer eş-şeyh Mustafâ Efendi ile müşerref olup ve hüsn-i nazarlarına mazhar ve enfâs-ı tayyibelerinden behrever olup anlar dahı ol mahalde subh u mesâ ta 'yîn-i esmâ eylediler.'*⁴³

Denizli'de kendisinin iftiraya uğradığını söyleyen Rızâyî'nin Denizli'deki kadılık macerası 1647 (H. 1057) senesinde bir gece vakti gizlice ayrılmasıyla son bulmuştur. Denizli'de çok haksızlıklara uğradığını, yapmadığı bir şey konusunda kendisine iftira atıldığını, ahalinin kendisi-

hayâtı bilinen halifeler arasında zikredilmemekte; fakat tarihçe-i hayâtı bilinmeyen halifeler sıralanırken "Mustafa Efendi" ismiyle birkaç kişiden söz edilmektedir. Ancak bu kişilerin halifelik yaptığı bölgeler farklıdır. Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, s. 131-139. / Osmanzâde Hüseyin Vassaf'ın verdiği "Âsitâne-i Pîr'de Şimdiye Kadar İcrâ-yı Meşihat Eden Zevât-ı Kirâm" ve "Silsile-i Mübareke-i Celvetiyye" başlıkları altında verilen isimler arasında da Arnavut Mustafa Efendi'nin adı bulunmamaktadır. Aynı ismi taşıyan diğer şahısların da sözünü ettiğimiz şahıs olmadığı açıktır. Arnavut Mustafa Efendi'nin başka bir isimle çağrılmış olabileceği de ihtimal dahilindedir. Hüseyin Vassaf, Hüdâyî halifelerinin isimlerini sıralamış; bazı isimlerin kayıt altına alınmamış, hatırdâ tutulamamış veya isimlerinin korunamamış olabileceğini bizzat Şeyh Gülşenî Efendi'den işittiğini yazmaktadır. "... merhûm Şeyh Gülşenî Efendi'ye mürâcaat eyledim, buyurdular ki: Cenâb-ı Pîr vâcibü't-tevkîr efendimiz hazretlerinin bi'z-zât istihlâf buyurdıkları zevât-ı kirâm zîrde isimleri muharrer olduğu üzere almış sekiz ricâl-i âliye olup, fakat bunların ba'zısından yürüyen silsile-i Celvetiyye mazbût değilse de bir kısmı mazbûttur." Vassâf, C. 3, s. 26-34.

⁴¹ Rızâyî, *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn*, 9a.

⁴² Hüdâyî'nin Kuşadası halifesi. Vassaf'ın verdiği Celvetî halifelerinin isimleri arasında bulunmamaktadır. Fakat bu isimler içerisinde zikredilen ve İzmir'de halife olduğu yazılan "Mustafa Efendi"yle aynı şahıs olabileceği ihtimal dahilindedir. Bkz. Vassâf, C. 3, s. 27.

⁴³ Rızâyî, *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn*, 9b-10a.

ne tuzak kurduğunu söyleyen şair, ayrılışında bir kısım manevî kudret sahibi mübarek zâtların kendisine yardım ettiğini belirtmektedir:

*“Denizli ahâlîsinden kaçmıştım. Yapmadığım bir şey konusunda bana iftirâda bulunmuşlardı. Tuzaklarından korkmuş-
tum. ... Tuzaklarını hissettim. Mübâşirin elinden gece yarısı
hizmetçim Seyyid Halil’le birlikte kaçtım. ... Pek çok kereler
yanıma geldikleri halde beni göremediler.”⁴⁴*

Şair, Denizli’den ayrıldıktan sonra Aydın, Nazilli, Kuyucak, Tire ve İzmir gibi şehirlerde dolaşmış; bu şehirlerde başta Celvetî tarikatına mensup mutasavvıf, âlim, sâlih, kadı ve meşâyıhtan birçok kişiyle görüşmüştür. Manisa’dan Bursa’ya geçen Rızâyî’nin burada Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin halifesi Aksaraylı Abdürrahim Efendi⁴⁵yle görüştüğü bilinmektedir. Tezkire’sinden alınan şu bölümden, onun mezkûr şahıs ile önce de görüştüğü ve kendisini ziyaret ettiği anlaşılmaktadır:

*“Ve yine mukaddemen Hazret-i kutbu’l-‘ârifîn ve mü-
şid-i cemî’i’l-hulefâ’i’r-râşidîn eş-şeyh Mahmûd Efendi tâbe
serâhü hazretlerininüñ kırk seneden ziyâde hıdmet-i şerîflerinde
ifnâ-ı vücûd ve tahsîl-i maksûd idüp irşâda sâlik ve mahmiyye-i
Burusada hilâfete mâlik olan pîr-i ma’nâ ve şeyh-i muhyî ve
sâbikan kasaba-i Lefke⁴⁶de yine halîfe olan Aksarâyılı ‘âlim ve
‘âmil ve merâtıb-ı kudsiyyede merâmına nâ’il eş-şeyh ‘Abdu’r-*

⁴⁴ Rızâyî, Mahmûdiyye, 194b, trc. Çağırıcı, s. 193.

⁴⁵ “Aksaraylıdır. Hz. Hüdâyî’den feyz alıp, zâhîr ve bâtını ma’mûr ederek ricâlu’llâh sırasına dâhil olmuştur. Bursa’da neşr-i tarîkata me’mûr olmakla Umurbey Mahallesi’nde irşâd-ı tâlibân ile meşgûl iken 1057/1648 senesinde rihlet edip, orada çâr-bâliş-i mehd-i rahmettir.” Vassâf, C. 3, s. 35. Hasan Kamil Yılmaz, Abdürrahim Efendi’nin vefat tarihini 1645 (H. 1054) olarak vermektedir. “Konya-Aksarayı’ndan olan bu zât, ilim tahsîli için İstanbul’a gelmiş ve Hz. Hüdâyî’ye intisâb etmişti. Hz. Hüdâyî vefât edince Bursa’da Eyyüb Efendi Zâviyesi’nde şeyh olan Ahmed Efendi, Hüdâyî Âsütânesi’ne şeyh olmuş, kendi yerine de Abdürrahîm Efendi’yi ta’yin etmişti. Fakat bir müddet sonra ba’zı şikâyetler üzerine Abdürrahîm Efendi azledilmiş; yerine Kemâleddîn Efendi gönderilmişti. Abdürrahîm Efendi, Umurbey mahallesinden bir yer satın alıp uzun yıllar burada zikir ve tevhîd ile meşgûl olarak 1054 Zilhicce/1645 Ocak’ında vefât etmişti.” Hasan Kamil Yılmaz, s. 135.

⁴⁶ “Bilecik (Eskiden Bursa) ilinin Osmaneli ilçesi” Akbayar, s. 109. “Lefke” ismi için ayrıca bkz. Özlem Çiçek Ünal, *Bilecik-Osmaneli (Lefke)’de Hagios Georgios Rum Kilisesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. İsmet Ağaryılmaz, İstanbul 2007. Bu isim, “Edirne (Cisr-i Mustafa)” şehri için de kullanılmaktadır. Akbayar, s. 109.

rahîm Efendi ‘aleyhi rahmetü Rabbihi’l-hâdî hazretlerinin Lefkede ve Burusada⁴⁷ ve Aksarâyda hâk-i pâylerine rû-mâl ve du‘â-ı hayrlarına cânile ikbâl idüp nâ’il-i merâm oldum.”

Samimi bir Hüdâyî bağılısı, mütevazî bir Celvetî müridi olduğu anlaşılan Rızâyî, Aksaraylı Abdurrahim Efendi’yi ziyaret etmekteki maksadının, “hesap gününde Peygamber sancağı altında onunla beraber bulunmak ve kıyamet günü birlikte haşrolmak” olduğunu belirtmekte; Allah’tan kendisini affetmesini ve cehennem ateşinde yakmamasını dileyerek münâcâta bulunmaktadır:

Refik ide bizi ‘Abdu’r-rahîme
Gidevüz bile râh-ı müstakîme

Suçumuz ‘afv ide lütf ıssı Mevlâ
Yakup yandırmaya nâr-ı cahîme

Hidâyet eyleye idüp ‘inâyet
Hemân hak kalmaya cürm-i ‘azîme

(Tezkire-10b)

1647 (H. 1057) senesinin sonlarında memleketi Aksaray’a döndüğü anlaşılan şairin, burada bir buçuk sene kaldığı bizzat kendisi tarafından belirtilmektedir:

“Sonra Aksaray’a yöneldim. Sıhhat ve selâmet içerisinde oraya ulaştım. Bütün evlatlarımı sıhhat ve âfiyet içerisinde buldum. ‘Âlemlerin Rabbine hamd olsun! Orada bir buçuk sene kaldım.”⁴⁸

Bu alıntı cümlelerden, Rızâyî’nin birden fazla evlâda sahip olduğu ve seyahatleri süresince ailesini Aksaray’da bıraktığı anlaşılmaktadır.

⁴⁷ Aksaraylı Abdurrahim Efendi, yine Bursa’da Celvetî şeyhliği yapmış Abdurrahim Efendi ile karıştırılmamalıdır. Diğer Abdurrahim Efendi, “Burusalıdır. Mülâzım-ı ilmiyeden olup, sonra Celvetî şeyhi oldu. 1115 (m.1703)’te bâde’l-hac Maane’de fevt oldu. Müttakî, sâlih idi.” Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhiri Osmâniyye*, hzl. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülâgû, C. 3, Sebil Yayınları, İstanbul 1996, s. 37.

⁴⁸ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 195a, trc. Çağırıcı, s. 194.

Ayrıca, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Nr. 561’de bulunan manzûmelerindeki bir beyti de bu bilgiyi desteklemektedir:

Ala cânımı Hak hayr-ı ‘amelle
Olalar cümle evlâdum mu‘ammer

Rızâyî, çocuklarından sadece Muhsin’den söz etmektedir. Muhsin, 1646-47 (H. 1056) yılında dedesinin vefatından yedi yıl sonra dünyaya gelmiş, 1661 [H. 1072 (safer)] yılında 15-16 yaşlarında vefat etmiştir. Rızâyî, oğlu Muhsin’i Üsküdar’da babasının yanına defnetmiştir:

On altı yıl⁴⁹ yalñuz yatdı anda
Bugün Muhsin olupdur aña mihmân

Biñ elli altıda ol Muhsinu’lîâh
Baña Muhsin kulun eyledi ihsân

Yine aldı anı yetmiş ikide
İde Mevlâ efendî aña gufrân

Safer ayı idi eyledi rihlet
Cigerüm itdi hûn gözümü giryân

Babamuñ yanına defn itdüm anı
Garîb yatmaya babam anda her ân

Dedeler ogul oglun pek severler
İde du‘â-yı hayrı bile ihvân

(Tezkire-14a)

1649 (H. 1059)’un sonlarında Aksaray’dan İstanbul’a hareket eden Rızâyî, İstanbul’da Celvetî muhitini ziyaret eder. Kazasker Memikzâde Mustafa Efendi⁵⁰ tarafından Malatya kadılığına atanır. Rızâyî, kırk aylık

⁴⁹ Muhsin’in dünyaya gelişinden sonra on altı yıl.

⁵⁰ 1656 senesinde sadece on üç saat şeyhülislamlık yapmıştır. IV. Mehmed zamanında şeyhülislamlık yapan Memikzâde, 1657’de öldü. Bkz. Esra Yakut, *Şeyhülislamlık*:

bir süre, bu şehirde kadılık yapacağını söylemekte; fakat dört ay sonra görevinden uzaklaştırıldığını belirtmektedir. Malatya’da birçok sıkıntı yaşamasına rağmen, Denizli’nin aksine, bu şehirden çok memnun ayrıldığını söyleyen şair; yöre halkının yaşantı olarak sünnete ve şeriata bağlı olduğunu zikretmektedir:

“Malatya beldesinde kadyiken, 1050 senesinin Rebû’l-âhir ayındaki (Temmuz 1640)⁵¹ belâ ve âfetlerden korundum. Burası eski, nazif bir beldedir. Ahâlîsinin yaşantısı latiftir. Ulemâsı, eşrâfı ve fukarâsı şer‘-i Nebeviyye’ye itaatkârdırlar. Bunu gördük ve yaşadık.”⁵²

26 gün gibi kısa bir süre Sivas’ta bulunan Rızâyî, 1650 (H. 1060) yılının ilk aylarında Hama kadılığına atandı. Babasının kadılık görevinden dolayı Hama’ya daha önce de gelmiş olan Rızâyî, yaklaşık 14 ay bu şehirde kaldı ve oradan Hicaz’a geçerek hac farızasını yerine getirmeyi niyet etti⁵³; fakat bu niyetini gerçekleştiremediği anlaşılmaktadır. Hama şehri, şairin tasavvufi yaşamında önemli etkiler bırakmıştır. Çünkü, burada Abdülkadir Geylanî’nin soyundan gelen Kâdirî ulemâsı ve meşâyihından önemli birçok zâtle ve seyyidlerle görüşmüş, Kâdirî şeyhi Şerefeddin Kâdirî’den tövbe, inâbe, biat, kisve ve hilâfet olarak söz konusu tarîkatta önemli bir mevki edinmiştir⁵⁴:

“Merhûm eş-şeyh Şerefü’l-dîn Efendi-tâbe serâhu ve ce‘ale’l-cenneti mesvâhu- işbu fakîr [ü] ‘abd-ı ‘âsiye ve râciyy-i

Yenileşme Döneminde Devlet ve Din, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2005, s. 243.

⁵¹ Çağırıcı, çalışmasının 17. sayfasında bu tarihi Rebû’l-âhir 1059/Nisan 1649 şekliyle doğru olarak vermesine rağmen burada sehven Rebû’l-âhir 1050/Temmuz 1640 olarak vermiştir.

⁵² Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 196a, trc. Çağırıcı, s. 196.

⁵³ “Babamın vazife yeriydi. Oradan hacca gitmişti. Biz de oradan hacc-ı şerife niyetlenerek vazifeyi teslim aldık.” Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 197a, trc. Çağırıcı, s. 198.

⁵⁴ Hama, bir dönem Kâdirîlik’in merkezi olmuş, ilim ve kültür merkezi olarak ün yapmıştır. Eşrefoğlu Rûmî’nin de burada Kâdirîlik hilâfeti aldığını biliyoruz. “Hacı Bayram-ı Veli hazretleri, müridi ve damadı olan Eşrefoğlu Rûmî hazretlerinin ezeli nasibinin Kâdirî tarikatında ve o tarihte Suriye’nin kuzeyinde ve Asi nehrinin kuzey sahlinde kâin Hama şehrinde bulunan gavsü’l-a’zâm Hz. Abdülkadir Geylanî’nin torunlarından olan Şeyh Seyyid Hüseyin Hamavî’nin irşadında olduğunu keşfen anladığından, Hama şehrine göndermişlerdir. bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekkin Nüfus*, Tanzim: Nedim Duru, Salah Bilici Yayınları, İstanbul 1972, s. 8.

magfîret-i Kadîre bi'at virdükde mübârek sag elleri ile niçe tutar gibi sag elime muhkem yapışup ve eñsemden Tarikatçı Dede başımı basup böylece ta'lîm eyledi: ...” Ba'dehu birkaç eyyâmdan soñra yine bir sûfiyy-i ehl-i vukûfi ile kisve-i şerîf 'alâmeti irsâl buyurup İmâm-ı A'zam hazretleriniñ kisve-i şerîfi üzerine diküp başıma ol tâc-ı sa'âdeti geydürdi. Ba'dehu bir müddetden soñra 'âmme-i bilâd-ı müslimîn üzre halîfe nasb idüp memhûr u tavîl-mestûr yedime temessük gönderdi.”⁵⁵

Rızâyî, Kâdirî şeyhi tarafından kendisine verilen hilâfete layık olmadığını⁵⁶ ve bu yüzden de kendisine gelenlere tevbe ve inâbe vermeye yetkisinin bulunmadığını söyleyerek Allah'ın affına sığınmaktadır. “... *Lâkin mücâhede ve riyâzet ve dergâh-ı 'izzetine lâyük hüsn-i 'ibâdet vir-mege liyâkat bulmadum.*” diyen şair, kısa bir manzûme kaleme alarak şu şekilde tevâzu göstermiştir:

Sadef-i sînede lâkin güher-i tevhîdi
Saklarum cân gibi dâ'im ide ihyâ Mevlâ

Bahş ideydüm anı ben dahı niçe mürde-dile
Fazl-ı Hakkile Rızâyî bula yâ Rabbi ziyâ

Kâdirî silkine sâlik deyü men' itme beni
Yine bir kapukulı Kâdiri erbâb-ı hüdâ

(Tezkire-36b)

Rızâyî, Hama'daki yaşamından da anlaşıldığı üzere “*temelde Celvetî olmakla birlikte o dönemin yaygın bir geleneği olarak Kâdirîlik'le de irtibat kurmuş*”⁵⁷ ve 1650 (H. 1061) tarihinde Aksaray'a dönmüştür.⁵⁸ Hama'dan Aksaray'a döndüğünde, elde ettiği hilâfet, halk arasında du-

⁵⁵ Rızâyî, *Tezkire*, 36b/37a.

⁵⁶ “... *Hatta Şeyh Abdülkâdir Geylânî'nin evlatlarından, büyük şeyh Şeyh Şerâfeddin Hazretleri bana tevbe, ahid, kisve ve tüm İslam beldelerinde Geylânî fukarâsına hizmet için hilâfet verdi. Fakat bu in'âm ve ihsân hizmetle değil himmetle oldu. Çünkü ben bu makâma lâyük değildim.*” Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 197b, trc. Çağırıcı, s. 198.

⁵⁷ Çağırıcı, s. 200.

⁵⁸ “*Hama kazasını on dört aydan on gün eksik olarak zabtettim. Oradan safâ ve refâh içerisinde ayrıldım. Bütün meşâyih ve sevenlerimle ayrılışım du'â ve senâ ile oldu.*” Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 197b, trc. Çağırıcı, s. 198.

yulmuş ve halk, İbrahim Bey Camii ve Sûfîler mahallesi mescidinde (Mahmûdiyye'de Tirzâr mahalle mescidi)⁵⁹ her hafta Kâdirî zikri tertip etmek için Rızâyî'nin etrafında toplanmışlardır:

“... *Ve yine du'â-yı hayr idüp vatan-ı aslîmüz olan kubbetü'l-İslâm Aksarâya gönderüp Aksarâyda vâki' Câmî'-i Kebîrde ve Sûfîler mahallesi mescidinde ehîbbâ ile cem'iyetler eyleyüp ve lâkin kimesneye bi'at ve icâzet virmege cür'et ve cesâret idebilmedüm. Riyâzet ve mücâhedede noksânüm ve ism ü 'isyânüm çok olmagile Rabbimden hicâb idüp müzekkir-i mâcerâ olmak ahvâlimi bir kitâb itdüm.*”⁶⁰

1652 (H. 1061) yılında zilhicce (kasım-aralık) ayının ortalarında tekrar İstanbul'a giden şair, Kazasker Bâlîzâde Mustafa Efendi⁶¹ nin mülâzımlığına getirildi. Kısa süren bu görevinden çok memnun olarak ayrılmadığı anlaşılan Rızâyî'nin, Mustafa Efendi hakkında bir kısım eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Bu eleştiriler dönemindeki adlî yozlaşmalara değinmesi açısından önemlidir:

“*Sonra 1062 yılının zilhicce ayının ortalarında (Kasım 1652) İstanbul'a yöneldim. Kadıasker Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin mülâzımlığına bağlandık. Fazl ve kemâliyle bilinirdi. Fakat ilmiyle âmil değildi. Rüşvet yediğini işittik. Kadılık makamlarını kısa sürelerle vaktinden önce verirdi. Bu yüzden kadılar çoğalmıştı.*”⁶²

⁵⁹ “*Sonra hilâfet işi, kâdirî fukarâsı arasında yayıldı. Biz de toplandılar. Tirzâr mahalle mescidinde pazartesi ve cuma geceleri toplanmaya başladık. Her hafta Mustafa Dede'nin başkanlığında kâdirî fukarâsıyla berâber kâdirî âyinini icrâ ettik. Sonra her cuma namazından sonra İbrâhim Bey ismiyle meşhûr Büyük Câmî'de zikrullâhî açıkça yaptık. Allahım bizden kabul eyle!*” Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 197b, trc. Çağırıcı, s. 199.

⁶⁰ Rızâyî, *Tezkire*, 37a.

⁶¹ Bâlî Efendi isimli birinin oğlu olan Mustafa Efendi, medrese tahsilinden sonra Galata mevleviyetinde bulunmuş, 1648-49 (H. 1058) senesinde def'aten Rumeli kazaskerliğine getirilmiş, Kasım-Aralık 1656 (H. Safer 1067) yılında şeyhülislam olmuştur. Kendisine yakın kişileri göreve getirdiği iddiasıyla, Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın emriyle görevinden alınarak Filibe ve ondan sonra da Yanbolu kadılığına getirildi. 1658-59 (H. 1069) yılında Sütlüce'de kendi evinde vefat etti. Buraya yakın bir yerde de defnedildi. Eyyüb el-Ensârî'nin naklettiği hadisleri içine alan eseri vardır. Bazı fıkıh kitaplarını şerh etmiştir. Bkz. Şemseddin Sâmî, C. 2, s. 1219.

⁶² Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 198a, trc. Çağırıcı, s. 199.

Yukarıda zikredilen mülâzımlıktan sonra Antakya kadılığına atanan Rızâyî, 13 Kasım 1653 (H. 1063-zilhicce ayının 22'si)'te, şeyhülislamlik makamından azledilen Esad Efendizâde Ebû Saîd Efendi⁶³'nin elini öpüp duasını alarak İstanbul'dan Antakya'ya hareket etti. Ebû Saîd Efendi, Antakya'dan hacca gideceğini kerameten müjdeledi.⁶⁴İleride ele alacağımız hac menâzili ve menâsiki konulu eserlerinden Rızâyî'nin hacca gittiği anlaşılmaktadır. 1658 (H. 1069) yılında Manisa-Alaşehir'de kadı olarak görev yaptığını bildiğimiz Rızâyî, burada ve buraya yakın şehirlerdeki Celvetî meşâyihı başta olmak suretiyle birçok âlim ve sâlih kişilerle evliyadan birtakım zevâtı ziyaret etmiştir. Hüdâyî'nin Kuşadası halifesi Pâlânî Şeyh Mustafa Efendi, bu zâtların başında gelmektedir. Denizli'de kadıyken de kendisiyle görüştüğü Mustafa Efendi, Rızâyî'ye tâlim etmesi için bazı "evrâd ü ezkâr" vermiştir. Şair, Hüdâyî'nin meşhur halifesi Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi⁶⁵'yi ziyaret etmek amacıyla İstanbul'a gitmeden önce Alaşehir'de 18 Kasım 1660 (H.1070-Rebiü'l-evvel'in 15'i)'da Şeyh Pâlânî ile karşılaştığını yazmaktadır:

"Ba'dehu mezbûr Pâlânî eş-Şeyh Mustafâ Efendi biñ yetmiş Rebî'ü'l-evveliniñ on beşinde fakîr Alaşehir kâdîsi iken âsitâne-i sa'âdete hâlâ Üsküdar'da Hazret-i 'Azîzüñ halîfesi olan kıdvetü's-sâlikîn ve mürşidü't-tâlibîn ve kutbu'l-'ârifîn

⁶³ 1593-1662 yılları arasında yaşamış, Esad Efendizâde Ebû Said Efendi, I. İbrahim döneminde 1644-1646 yıllarında; IV. Mehmet döneminde 1651-1652 ve 1654-1655 yıllarında şeyhülislamlik yapmış ve 3 kere azledilmiştir. Bkz. Yakut, s. 243.

⁶⁴ "Azledilen Şeyhü'l-islâm Ebû Said Efendi'nin ellerini öptüm. Bana Fâtihâ-i şerîfeyi okuyarak hayır ve saâdetle duâ etti. Sonra sülehânın önderi Müftü Efendi beni uğurlamak için geldi. Beni Ravza-i fahru'l-ekrem'in ravzasını ziyaretle müjdeledi. Hayır ve bereketle duâ etti." Rızâyî, *Mahmüdiyye*, 198a, trc. Çağırıcı, s. 199.

⁶⁵ "Cennet Muhammed Efendi", "Muhammed Fenâi Cennet Efendi"; İsmail Hakkı Hazretlerinin beyanına göre, "Ehl-i Cennet Efendi" diye tanınmıştır. Kibâr-ı meşâyih-i Celvetiyye'den muhterem bir zattır. Tophanelidir. Hz. Pîr'den sonra seccâde-nişîn olanların üçüncüsüdür. Pederinin ismi İshâk'tır ki, Hz. Pîr'in asâ-dârı idi. İnâbet ve hilâfeti Hz. Pîr'dendir. Şiirde Fenâi tahallus buyurdu. Divân-ı İlâhiyyât'ı ve Tecelliyyât nâmında risâlesi ve tefâsire müteallik ta'likâtı vardır. Vassâf, C. 3, s. 38. Ayrıntılı bilgiler için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, s. 132. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 54; Ayrıca bkz. Alim Yıldız, *Fenâyî Cennet Efendi Divanı*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2010, s. 17-34. Abdullah Aydın, *Üsküdarlı Fenâyî Cennet Mehmed Efendi ve Divânı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004, s. 15-25. Kenan Erdoğan-Hasan Cankurt, "Fenâyî Ehl-i Cennet Efendi, 'Tecelliyyât' Adlı Arapça Eseri ve Tecelliyyât'a Hasan Rızâyî el-Aksarâyî Tarafından Yapılan Manzûm-Mensûr Türkçe Tercüme/Şerh Üzerine", *Turkish Studies Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/4 Spring 2013, Ankara-Turkey, p. 783-816.

Ehl-i Cennet eş-Şeyh Mehemed Efendi Hazretleriñ ziyârete giderken yine bir isim ta'yîn buyurup gitedüklerinde 'Azîz-i müşârün ileyhden kasaba-ı Deñizli ve [Afyonkara]hisârda olan fukarâ üzerine halîfe nasb olunup geldükde ta'yîn buyurdıkları ism-i şerîfi tebdîl idüp ve buyurdılar ki..."⁶⁶

Rızâyî, Temmuz-Ağustos 1661 (Zilhicce-H. 1071) yılında, babasının kabrine ve Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin türbesine uğramak; dönemin Celvetî şeyhi Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi'yi ziyaret etmek amacıyla İstanbul'a geldi. İstanbul'da Hüdâyî Camii'nde Fenâyî Efendi'ye uyarak cuma namazını kıldı. Celvetî zikir ve âyinlerine katılarak, Fenâyî Efendi'nin vaazlarını dinledi. Şeyhinin elini öperek, tevbe ve inâbet almak amacıyla "Gülzâr-ı Niyâz" adındaki manzûm eserini Ehl-i Cennet Efendi'ye sundu:

*"İşbu biñ yetmiş bir zi'l-hiccesinde 'arefe gün yevm-i cum'a kable's-salât vâlid-i merhûm rahmetu'llâhi 'aleyhüñ merkadların ziyâret idüp ba'dehu 'Azîzüñ merkad-ı şerîflerine girüp ba'dehu cum'a namâzun beytu'llâhda ya'nî Hazret-i 'Azîzüñ câmi'-i şerîfnde Ehl-i Cennet Mehemed Efendi Hazretlerine iktidâ idüp ba'de'l-edâ istimâ'-ı zikru'llâh idüp ve bir zümürüdfâm kürsî üzerinde mezbûr Ehl-i Cennet Efendiniñ va'z-ı şerîflerine hâzır ve cemâl-i bâ-kemâllerine nâzır olup Hazret-i Mûsâvâr bir lüknete -lisân-ı şerîfnde- pür-hikmet müşâhede eyledüm. ...mübârek ellerin bûs eyledüm. Lâkin hâssaten du'â-ı hayrların almak ve himmet-i vâlâlarına irmek ve kendilerden tevbe vü inâbet kılmak ve ol vech-i kerîmden 'inâyet ve hidâyet bulmak recâsına bu Gülzâr-ı Niyâzı vesîle eyledüm. Allâhu Te'âlâ Hazretlerine recâ olunur ki Ehl-i Cennet ve sâhib-i velâyet ve mazanne-i kerâmet ve hidâyet meclislerinden ayırmaya. Âmîn."*⁶⁷

Rızâyî'nin Adana'da kadılık yaptığını ve buradayken 1662-63 (H. 1073)'te hacca gittiğini, Adana şehrinin de hac güzergâhlarından olduğunu öğreniyoruz.⁶⁸ Müstakimzâde⁶⁹ de 1663-64 (H. 1074) senesinde onun haccı edâ ettiğini söyleyerek yakın beyanlarda bulunur:

⁶⁶ Rızâyî, *Tezkire*, 10a.

⁶⁷ Rızâyî, *Tezkire*, 33b/34a.

⁶⁸ Rızâyî, *Tuhfetü'l-Menâzil fi'l-Menâsik*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Nr. 249. / *Tuhfetü'l-Menâzil ve Tuhfetü'l-Huffâz*, Cambridge University Library, Nr. 284 (t) or. 662 (8).

Gidüp biñ yetmiş üçde Hazret-i Mevlâ beni saldı
Varup geldüm Adana şehrine ol kazâdur baña⁷⁰

Bilim âlemine ilk defa Adem Ceyhan'ın⁷¹ duyurduğu bir manzûmesinde (ve diğerk manzûmeler), 1664-65 (H. 1075) yılında Kastamonu'da kadı olduğu bilinen Rızâyî'nin, şeyhi Ehl-i Cennet Efendi'nin ölümü üzerine İstanbul'a gelmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır:

“Merhûm ve münevverler? kutbu'l-ârif Ehl-i Cennet Mehemed Efendi envâr-ı bekâya irtihâl idüp Sultân Mehemed Câmi'inde vâ'iz olan Gelibolu nâm kasabadan Gafûrî Mahmûd Efendi Hazretleri⁷² Üsküdar'da seccâde-nişîn oldukda bu fakîr Kastamoniden gelüp yazdığı târihdür (1075).”

Hamdü'li'llâh ki 'acîb eyledi ihsân Ma'bûd
Bu Gafûrî kulını eyledi Mevlâ ma'mûr

⁶⁹ Müstakîm-zâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb*, Kültür Bakanlığı Yayınları/2355, Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Yayın No/32, Ankara 2000, 232b. *Mecelletü'n-Nisâb* fihristi için bkz. Ahmet Yılmaz, *Mecelletü'n-Nisâb Fihristi*, Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, Konya 2000, s. 183.

⁷⁰ Rızâyî, *Tuhfetü'l-Menâzil fi'l-Menâsik*, 27b.

⁷¹ Adem Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara 2006, s. 248.

⁷² Gafûrî mahlasıyla şiirler yazan Şeyh Mahmûd-ı Gafûrî Efendi. *“Geliboluludur. Dizdâr-zâde Muk'ad Ahmed Efendi'den ahz-ı tarikat etmiştir. Fâtih Câmi'-i şerifinde kürsî şeyhi idi. Ulemâ ve urefâdan bir zât-ı âlî-kadr olup Cennetî Efendi'den sonra âsitâne-i Hz. Pîr'de seccâde-nişîn olmuştur. Âbid, hâşî', nâsîh ve mütevâzî' bir rehber-i tarikat idi. Gelibolu'da neşr-i tarikata me'zûn olup bi'l-âhare İstanbul'a da'vetle Zeyrek Câmi'-i şerifi meşihati tevcîh ve Üsküdar'da Vâlîde-i Atîk ve İstanbul'da Süleymâniyye ve bi'l-âhare Fâtih cevâmi'-i şerifesi kürsî şeyhliğinde bulunduğu tahkîk kılındı. İrtihâli 1078 Cemâziye'l-evvelindedir (Kasım 1667)”* Vassâf, C. 3, s. 39. *“Gelibolulu Şeyh Mahmûd Efendi, Üsküdar'da Şeyh Mahmûd Efendi Zâviyesi'nde câ-nişîn iken biñ yetmiş sekizde 'azm-i huld-i berrîn eyledi.”* İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr li-zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*, haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 287. Abdullah Aydın, Fenâyî Efendi Divanı'nı tanıtırken, eserin 116-125. varaklarında Gafûrî Efendi'nin Divançe'sinin metninin bulunduğundan söz etmektedir. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Hüdayî Bölümü Nr. 1262/1'de kayıtlıdır. Bkz. Aydın, s. 66-67. Vasfî Mahir Kocatürk de Gafûrî'den kısaca bahsederek ilahîlerinden örnekler sunmuştur. Vasfî Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1968, s. 323. Ayrıca bkz. Hasan Kamil Yılmaz, s. 268-269. Selami Şimşek, *“Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler”*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 22, s. 292-293.

Ehl-i Cennet yerini itdi nasîb aña Hudâ
Nâgehân buldı keremle o makâm-ı Mahmûd

Bu sa‘âdet ki aña Hazret-i Mevlâ virdi
Buldı erbâb-ı tarîk içre ziyâde maksûd”⁷³

Kaysûnîzade’nin hastalıklar ve devaları konusundaki eserini nazmederken⁷⁴ verdiği tarihte 1666 haziran-temmuz (H. 1076-zilhicce)’da, Kastamonu’dan ayrıldığını ve Sakarya-Akyazı’ya görevlendirildiğini dile getiren şairin Akyazı’da hangi görevle bulunduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Büyük bir ihtimalle kadı olarak gönderilen şairin, kadı nâibi olarak vazifelendirilebileceği de ihtimal dahilindedir:

Mansıbum Akyazı olup te’bid
Kastamonîden itdiler takyîd

Şeyhü’l-İslâm efendimüz dâmâd⁷⁵
Böylece itdiler bize berâd

Rızâyî’nin bilinen son görevi, İstanbul’da Balat kadı nâibliğidir. Balat’da kadı nâibliği yaparken 19 Şubat 1669 Salı günü (H. 1079-Ramazan’ın 18’i) “Cûy-ı Rahmet” adını verdiği Gülîstân şerhini telif etmeye başlamış⁷⁶ ve 1670 (H. 1080)’te⁷⁷ tamamlamıştır. Rızâyî’nin, bu sırada 71 yaşında olduğu anlaşılmaktadır.

⁷³ Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, Nr. 561, 56b.

⁷⁴ Rızâyî, *Tecelliyât-ı Hüdâyî’nin Nazmen Şerhi*, 166a.

⁷⁵ Şeyhülislam Minkârizâde Yahyâ Efendi olsa gerek. Onun soyundan gelenlere “Damadzâdeler” denirdi. Yahyâ Efendi, 1662-1674 yılları arasında yaklaşık 12 yıl seyhülislamlık yapmıştır. “Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi” adını taşıyan fetvaları meşhurdur. Hayatı için bkz. Mehmet İpşirli, “*Minkârizâde Yahya Efendi*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 30, Ankara 2003, s. 114. İpşirli, “*Üsküdar’da Medfun Şeyhülislamlar*”, Üsküdar Sempozyumu-IV Sempozyum Bildirileri, İstanbul 2006, s. 448-451. Mehmet Koç, *Şeyhu’l-İslâm Minkârizâde Yahya Efendi’nin Talak İle İlgili Fetvaları Ve Tahlihi*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Nasi Aslan, Adana 2008, s. 6-7. Bünyamin Karadöl, *Şeyhu’l-İslâm Minkârizâde Yahya Efendi’nin Nikâh Akdi/Evlilik İle İlgili Fetvaları*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Nasi Aslan, Adana 2006, s. 3-4. Hakkı Duran, “*Çankırlı Bir Ulema Ailesi: Damadzâdeler*”, Çankırı Araştırmaları Dergisi, Yeni Gün Ofset, C. 4, S. 4, Çankırı 2009, s. 85-90.

⁷⁶ “*Ramâzan on sekizi erbi‘â gün
Olup kalbime ilhâm işbu ihsân*

Rızâyî'nin ne zaman ve nerede vefat ettiğini maalesef tespit edemedik. Arap şair Abdurrahman İmâdî eş-Şâmî⁷⁸'nin menâzil ve menâsik konulu bir eserini istinsah eden şairin bahis konusu eserde verdiği 1676 (H. 1087) tarihine dayanarak 77-78 yaşlarında sağ olduğu sonucunu ortaya çıkarıyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Rızâyî hakkında tezkirelerde bilgi olmamakla beraber, biyografik eserlerde ve kaynak kitaplarda verilen bilgiler oldukça yetersizdir. Osmanlı Müellifleri'nde kendisinden sehven Halvetî⁷⁹ şeyhi olarak söz edilerek Aksaraylı olduğu ve Gülistân'ı nazmen tercüme ettiği belirtilmektedir: “*Hasan Rızâyî Efendi. Hasan Rızâyî bin 'Abdu'r-rahmân, meşâyih-ı Halvetiyyeden 'âlim, tabi'at-ı şî'riyyeye mâlik bir zât olup Konya vilâyetindeki Aksarâydandır. 1080 târîhinde Gülistânı nazmen terceme itmîşdür ki bir nüshası Rüstem Paşa Kütübhanesinde mevcûddur.*”⁸⁰ Mecelletü'n-Nisâb müellifi Müsta-

*Ki biñ yetmiş tokuzda işbu inşâ
Bula Yâ Rabbî itmâm koma noksân”*

Rızâyî, *Cüy-ı Rahmet (Şerh-i Gülistan)*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Süleymaniye 869, 2a.

⁷⁷ “Okıya yârân Rızâyî ide rûhıma du'â (1080)” Rızâyî, *Cüy-ı Rahmet*, 416a.

⁷⁸ “İmâdî, İmâdüddîn Abdurrahmân bin Muhammed (1051/1641), Dimeşk'de 978/1571'de doğdu. Burada yetişip müderris ve müftî oldu. İstanbul'a da gelip müderrislik yaptı. Şam kâdılığına tayin edildi. El-Hediyye fi'l-İbârâti'l-Fikhiyye kitabı meşhurdur. Fetâvâ-i İmâdiyye, ibn-i Âbidîn tarafından şerhedilmiştir.” Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınevi, Din Tarih ve Sosyoloji Dizisi, İstanbul 2006, s. 144. Aynı zamanda şair olan Abdurrahman İmâdî, İstanbul'da bulunduğu Osmanlı şiiirini de yakından takip etme fırsatı elde etmiştir. Şair Yahyâ Efendi'nin ilk şeyhülislam olduğu 1621-22 yılında söylediği anlaşılan şu mısrası anılagelmiştir: “Li-Mevlâyê Yahyâ mansıbu'l-'ilmi ve'l-fetvâ (Yahya Efendi, ilim ve fetvada makam sahibidir.)” Bkz. Muallim Nâcî, *Osmanlı Şairleri*, haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 46. Nâcî, Şamlı şair Ahmet Mantıkî'nin hal tercümesini ele alırken, Abdurrahman İmâdî'nin Salihyye'de bulunan Selimiye Medresesi'nde müderris olduğunu söyler. Daha sonra İmâdî görevden alınacak ve Mantıkî mezkûr medreseye müderris olarak görevlendirilecektir. Çok sürmeden postadan gelen ikinci bir emirle müderrislik tekrar İmâdî'ye verilecek, Mantıkî de Halap'te Öküz Mehmed Paşa'nın himayesine sığınacaktır. Bkz. Nâcî, s. 92.

⁷⁹ Halvetiyye ve Celvetiyye tarikatları arasında esasında çok ciddi farklar yoktur. Hatta silsilelerindeki birçok kişi (yani şeyh) aynıdır. Anadolu'da silsileleri, Şeyh Hamideddîn-i Aksarâyî (Somuncu Baba)'de birleşmektedir. Hasan Rızâyî, Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi'nin Konyalı İbrahim Hakkı nüshasında 136b'de bu konuya değinmektedir. “*Tarikat-ı Halvet ve Celvetten su'âl olunmuş. İki tarik bile Hakka gider yoldur, hacc-ı sürîde ba'zı hüccâc bahrden ba'zı berreden gitdikleri gibi. Tarikimüz halvet ve celveti câmi'dür.*” Celvetiyye'nin Halvetiyye ile olan münasebeti ve Celvetî silsilesi için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, s. 161-162 / 234-237.

⁸⁰ Bursalı Mehmet Tahir, C. 1, s. 62.

kimzâde Süleyman Efendi⁸¹, şairin “Ma‘rifetü Tarîkati’l-Kâdiriyye” adlı eserinden hareketle onun Kâdirî olduğunu belirtmekte, Hama’da Abdürrezzâk bin Şerefeddin el-Kâdirî’den ahz-ı tarîkat eylediğini, Anadolu beldelerinin ihlaslı kadılarından olduğunu dile getirmektedir. Onun beyanına göre Erîhâ⁸² kadılığı yapmış bir kardeşi bulunmaktadır. Müstakimzâde’nin “bi-civâr-ı Ebî Eyyûb el-Ensârî” ifadesini kullanması, bahis konusu kardeşinin Eyüp Sultan civarında medfun olduğunu göstermektedir. Başka bir araştırmacı Bağdatlı İsmail Paşa da Hediye-tü’l-‘Ârifin⁸³’de, aynı fikri destekleyerek (Kâdirîliğine atfen), Rızâyî’nin “Tuhfetü’l-Menâzil fi’l-Menâsik” ve “Ma‘rifetü Tarîkati’l-Kâdiriyye” eserlerini zikretmektedir. Fakat, ölüm tarihini 1660-61[H. 1071(Hama)] vererek hataya düşmüştür. Oysa biz, ölüm tarihini bilmemekle beraber, 77-78 yaşlarında sağ olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Tuhfe-i Nâilî’de Rızâyî, farklı ciltlerde iki ayrı maddede ele alınmıştır: “Rızâyî veyâ Rızâ-Hasan Rızâyî Efendi, ‘Abdu’r-rahmân Efendi’nin oğludur. Konya Aksarâyî’ndan. Şeyh Celvetî Rızâ maddesine bakın. Numro (numara) 1462”⁸⁴ şeklinde 1.ciltte yer alırken, 2. ciltte, numara 4887⁸⁵de: “Rızâ veyâ Rızâyî-Şeyh Hasan Rızâ Efendi, ‘Abdu’r-rahmân el-Aksarâyî’nin oğludur. Vefâtı, H.1081/M.1660.” şekliyle yer almaktadır. Görüldüğü üzere, Hediye-tü’l-‘Ârifin’de olduğu gibi, Tuhfe-i Nâilî’de de

⁸¹ Müstakîm-zâde Süleyman Sa’deddin, 232b. Fihristi için bkz. Ahmet Yılmaz, s. 183.

⁸² Filistin’in Batı Şeria bölgesinde, Ürdün’ün doğusunda Lut Gölü’nün sekiz kilometre kadar kuzeyinde bulunan bir şehirdir. 1517-1918 yılları arasında Osmanlı hakimiyetinde bulunmuştur. Osmanlılar, 19.asrın ikinci yarısında Filistin’de büyük şehirleri birbirine ve mücâvir Osmanlı vilayet merkezlerine bağlayan kara ve demiryolu ağını geliştirmişlerdi. Bununla merkezi otoriteyi güçlendirmek, memurların payitahta bağlılıklarını artırmak, asayiş ve istikrarı sağlamak amaçlamışlardır. Bu bağlamda inşa edilen yollardan biri de Eriha’yı Kudüs’e bağlayan yoldur. Bilgiler için bkz. Orhan Hülagü, “Osmanlı’nın Son Döneminde Filistin’in İktisadî ve İctimâî Durumuna Bakış”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi, S: 9, Ankara 1998, s. 512.

⁸³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediye-tü’l-‘Ârifin Esmâ’ü’l-Mü’ellifin ve Âsârü’l-Musannifin*, Millî Eğitim Basımevi, C. 1, İstanbul 1951, s. 295.

⁸⁴ M. Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, hzl. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, *Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. 1, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001. s. 258. Ayrıca bkz. Mihrican Odabaşı, *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhteva 1. Cilt, Sayfa 234-667*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Alim Yıldız, Sivas 2009, s. 242 / Resul Kaya, *Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâilî’si (İnceleme-Metin-İndeks) Sayfa 301-400*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Sadık Erdem, Balıkesir 2008, s. 161.

⁸⁵ Tuman, C. 2, s. 1644.

vefat tarihi yanlış verilmiştir. Keşfü’z-Zünûn Zeyli İzâhu’l-Meknûn’da Hasan Rızâyî, dört ayrı eseriyle birlikte anılmaktadır. Söz konusu eserleri, şairin eserleri bahsinde ele alacağız. Bağdatlı İsmail Paşa; Hasan Rızâyî’yi, “*Seyyid Hüseyin el-Aksarâyî er-Rûmî*”⁸⁶, *es-Seyyid Hasan Rızâyî ibn-i ‘Abdu’r-rahmân el-Aksarâyî er-Rûmî el-Kâdirî, Rızâyî ve Hasan Rızâ ibn-i ‘Abdu’r-rahmân el-Aksarâyî el-Kâdirî*” isimleri, künyeleri ve nisbeleriyle zikretmektedir. Çağırıcı, eserinde: “*Yakın tarihimizde Rızâyî Aksarâyî, Vasfî Mahir Kocatürk’ün Tekke Şiiri Antolojisi adlı eserinde Tecelliyât-ı Hüdâyî’nin Nazmen Şerhi adlı eserinden yapılan bir alıntıyla yer alır.*”⁸⁷ demektedir. Fakat, biz bu eseri incelediğimizde Kocatürk’ün bahis konusu ettiği kişinin Hüdâyî’nin halifesi olan Celvetî şair Gafûrî Mahmûd Efendi olduğunu gördük. Kocatürk, Gafûrî’nin “Estagfirullâhe’l-‘azîm” redifli ilahisini kitabına almış ve Gafûrî’den kısaca bahsetmiştir.⁸⁸ Rızâyî’nin de aynı redifli şiiri bulunmaktadır.⁸⁹ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde şair, verilen bilgiler birbirine yakın olmakla beraber “Rızâî” ve “Rızâî Hasan Efendi” maddeleriyle -üstelik aynı sayfada- ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.⁹⁰ İlk maddede (Rızâî maddesi), şairimiz Rızâyî’ye ait olmayan bazı eserlerin ona aitmiş gibi gösterilmesi başka bir Rızâyî’yle karıştırılmış olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir. Yaklaşımlarımızı eserleri bahsinde ele alacağız.

Evliya Çelebi, Seyahatnamesi’nde Aksaray şehrini anlatırken, doğrudan Hasan Rızâyî’yi zikretmemekle birlikte, Hasan Rızâyî’nin yaptırdığı tahmin edilen ve şu an Rıza Hasan Câmîi (Başköprü Câmîi) olarak adlandırılan el-Hac Seyyid Hasan Efendi Câmîi’nden şu şekilde bahsetmektedir: “*El-Hac Seyyid Hasan Efendi Câmî’i Başköprü kurbunda bir câmi’-i dil-küşâ ve şîrindir.*”⁹¹ İbrahim Hakkı Konyalı, Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi’nde Hasan Rızâyî’yi “*şair ve ergin*” olarak tanımlamış, Osmanlı Müellifleri’nden alınmış bir kısım bilgileri

⁸⁶ Verilen bilgiler, bu zâtın Hasan Rızâyî olduğunu doğrulamaktadır. “Hüseyin” ismi sehven verilmiş. Bağdatlı İsmail Paşa, *Keşfü’z-Zünûn Zeyli İzâhu’l-Meknûn fî ez-Zeyli ‘Alâ Keşfü’z-Zünûn ‘An-Esâmî el-Kütûbi ve’l-Fünûn*, tashih: Şerefettin Yaltkaya, Muallim Kilisli Rifat Bilge, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 525.

⁸⁷ Çağırıcı, s. 13.

⁸⁸ Kocatürk, s. 323.

⁸⁹ Bkz. Rızâyî, *Tezkire*, 23b.

⁹⁰ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, Kolektif, Dergah Yayınları, C. 7, İstanbul 1990, s. 329.

⁹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, hzl. S. Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, C. 3, İstanbul 1999, s. 116.

tekrar ederek, Aksaray Tarihi'ni yazarken yaptığı gözlemleri ve değerlendirmeleri sıralamıştır.⁹² Konyalı'nın belirttiğine göre Rızâyî, Aksaray'da bulunan bugünkü Rıza Hasan Camii'ni (Başköprü Camii) yaptıran kişidir. Söz konusu cami, harap olduğu için sonradan yenilenmiştir. Konyalı; caminin Cumhuriyet'ten evvel ibadete açık olduğunu, burada namaz kılındığını Aksaraylı tarihçi ve koleksiyoncu Mehmed Hamzakadı⁹³ dan dinlediğini ifade etmekte, Aksaraylı Perekzâde⁹⁴ İbrahim Bey'in⁹⁵ I. Dünya Savaşı sırasında harap olduğu için camiyi yıktırarak yaptırdığını söylemektedir. Perekzâde, camiyi yenilerken, kitabeyi caminin kapısının üstüne koymamış, şehir dışında Kuzlacıkaya denilen yere molozlarla beraber attırmıştır. Kayserilioğlu İbrahim Karadal adındaki Aksaraylı

⁹² Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 2433.

⁹³ Aksaraylı tarihçi ve koleksiyoncu. “*Dedesi büyük bilgin, kadı ve müftü Mehmed Hamza'nın adını taşıyan ve ailesine soyadı yapan Mehmed Hamzakadı, 17 Haziran 1324 (1906-7)'de Aksaray'da doğmuştur. ... Bilgi sahasında kendi kendisini yetiştirmiş, iyi kitabe okumayı öğrenmiş ve bir Aksaray tarihi yazmak için büyük gayret sarfetmiştir. Bu sahadaki çalışması 1953 yılında başlamış ve 1955-1958 yılları arasında Aksaray merkezindeki bütün tarihî abidelerin, tarihî Ervâh, Bedir Muhtar (mezarlıklar), şehir içinde ve çevresindeki başka kabristanlardaki mezar taşlarının kitabelerini toplamıştır. Mehmed Hamzakadı, bazı gazetelerde ilmi ve tarihî yazılar neşretmiştir.*” Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 2507-2508.

⁹⁴ Aksaray'ın çok saygın, münevver ve ehl-i tarîk ailelerindedir. Kaynaklar; bu ailenin soyu Hz. Ebûbekir'e dayanan Fahreddin Râzî'nin dördüncü göbekten torunu, Molla Azam Şeyh Cemaleddîn b. Muhammed el-Aksarâyî'ye dayandığını söylemektedirler. Cemaleddîn-i Aksarâyî, “*İlim sahibi ilmiyle âmil, Arap Dili ilimlerini, dinî ve aklî ilimleri bilen, fazilet ve kemal ehli, takvalı bir kişiliktir. ... el-Keşşâf üzerine hâşiyeler yazmış, Şerhu'l-izâh fi'l-meânî ve Şerhu'l-mûcez fi't-tib gibi eserleri kaleme almıştır.*” Taşköprülüzâde İsmâeddin Ahmed, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan, *Osmanlı Bilginleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 36-38. Cemâleddîn-i Aksarâyî neslinden geldikleri için Cemâlîzâde künyesini kullanan bu ailenin, bir kolu da Amasya'da olup, 17. yy'da hem “Cemâlîzâde” hem de “Perekzâde” künyesini kullandığı anlaşılmaktadır. Halen bu ailede “Cemaleddin” ismi yaygın olarak tercih edilmektedir. Meşhur mutasavvıf Cemâl-i Halvetî, Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi ve Sadrazam Pîrî Mehmet Paşa'nın bu aileden oldukları kaynaklarda geçmektedir. Bilgiler için bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 2264, 2285, 2325, 2721. Rızâyî, *Nüzhetü'l Ebrâr min Ehli'l-Esrâr*, İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi, Nr. 65, 173a. Vassâf, C. 3, s. 323-329. Muharrem Çakmak, *Cemâl-i Halvetî Hayatı Sanatı Eserleri Tasavvufî Düşüncesi Ve Cemâliyye Kolu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000.

⁹⁵ Perekzâde İbrahim Cemâlî Efendi. 1925 yılında Rızâ Hasan Camii'ni yenileyen kişidir. Bu yüzden camiye Perekzâde Hacı İbrahim Camii de denilmiştir. Aynı zamanda bu camide hatiplik yapmış, askerlikten muaf tutulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 1, s. 1197-1198.

eşraf da buradan taş toplarken kitabeyi bulmuş, Aksaray-Kızılca Mahalle⁹⁶deki evinin duvarına yerleştirmiştir. Konyalı, kitabenin resminin kendisine, Niğde Milletvekili Oğuz Demir Tüzün⁹⁷ tarafından temin edildiğini belirterek, kitabenin Arapça aslını ve çevirisini eserinde⁹⁸ vermektedir. Çevirisi, şu şekildedir:

“Kim bir mescid yaparsa, o kişi Allah’ın rızasına lâıyk olmuştur. Allah da cennette onunki gibi bir mescid yapar. Bu mübarek mescidi... Mahmud oğlu Hacı Hasan Allah rızası için 925 yılı Recebi başlarında yaptırmıştır. Allah sa’yini meşkûr etsin.”

Konyalı; mescidin 1519 (h. 925) yılında Sultan II. Bayezid’in hükümdarlığı zamanında Mahmudoğlu Hacı Hasan tarafından yaptırıldığını, Hasan Rızâyî mescidi de denildiğini, Rızâyî’nin onun mahlası olduğunu belirtmektedir. Hasan Rızâyî hakkında verilen bilgilerin bir kısmı doğru olmakla beraber; bir kısmıysa ihtilafli ve tartışmalıdır. Konyalı, Rızâyî’nin, Aksaray’daki Başköprü Camii (Rıza Hasan Camii)’nin ilk bânîlerinden olduğunu söylüyor. Söz konusu camide bulunduğu söylenen bir kitabeye dayanarak: *“Camiyi, kitabeye göre 925 yılı Receb’i evvellerinde Mahmud oğlu Hacı Hasan yaptırmıştır.”* diyor. Fakat biz Rızâyî’nin; Mahmûdiye, Tezkiretü’s-Sâlikîn, Tecelliyât-ı Hüdâyî’nin Nazmen Şerhi gibi eserlerine dayanarak 1599 yılında doğduğunu biliyoruz. Ayrıca Hasan Rızâyî’nin babasının adı Mahmud değil Abdurrah-

⁹⁶ Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Aksaray’ın mahallelerini sayarken, Aksaray’daki mahalle sayısının otuz olduğunu söyler ve Kızılca Mahalle ismini de zikreder. Bkz. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. 3, Kahraman-Dağlı, s. 116. Nevzat Topal, Anadolu Selçukluları dönemindeki Aksaray mahalle isimlerini sayarken bu isimden söz etmez. Bu da göstermektedir ki, Kızılca Mahalle ismi büyük bir ihtimalle Osmanlılar döneminde ortaya çıkmıştır. Bkz. Nevzat Topal, *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*, Enstitü Matbaacılık, Ankara 2009, s. 67-72. Aksaray’da şu anda bu mahalleye Bedir Muhtar (Gırca Mahalle) Mahallesi denilmektedir. Bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 1440.

⁹⁷ *“Aksaray’ın Taşpınar Bucağı’nda [şu an belde] 1911 yılında doğmuştur. Babası Ahmed Ağa, Taşpınar’ın köklü ailelerinden Hacı Mehmed’in evlâdındandır. Kısaca bazı memuriyetlerde bulunmuştur. ... 1961 ve 1969 yılları arasında iki devre Niğde Milletvekilliği, 1950-1960 yılları arasında iki devre İl Genel Meclis üyeliği ve üç yıl Daimî Encümen üyeliği yapmıştır. Ayrıca dört yıl Aksaray Ziraat Odası Başkanlığı’nda bulunmuştur.”* Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 1662.

⁹⁸ Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 1, s. 1199/1205-1206.

man'dır. Eserde Rızâyî, Halvetî şeyhlerinden birisi olarak zikredilmektedir. Oysa Rızâyî, eserlerinde belirttiği üzere, samimi bir Hüdâyî bağlı olup Celvetî'dir. Bir ara Kâdirî yoluna sülûk ettiği de kendisi tarafından belirtiliyor. Yine kendisinin belirttiği gibi hiçbir zaman şeyhlik makamında olmadığı bilgimiz dahilindedir.

Aksaray Tarihi'nde zikredilen kişinin Şeyh Hasan isminde bir halvetî şeyhi olabileceği de olasılıklardandır. Bugün mezkûr caminin bulunduğu yere yakın bir mahallenin adı Hacı Hasanlı Mahallesi'dir. Ancak bu ismin, Hasan Rızâyî'den de kaynaklanmış olabileceği ihtimali de unutulmamalıdır. 1669 (H. 1080) yılında Gülistân'ı manzûm olarak dilimize çevirdiği, Rızâyî mahlasıyla şiirler yazdığı Aksaray Tarihi'nde geçen "vâkıf olduğumuz en kesin bilgiler"dir. Rızâyî daha önce de belirttiğimiz gibi "Mahmûdiyye" ve "Tezkiretü's-Sâlikîn" adlı eserlerinde kendisinin Hama'dayken Şerefeddin Kâdirî'den hilâfet (tevbe, inâbe, el) aldığını, Aksaray'a geldiğinde Sûfiler mahallesinde (Mahmûdiyye'de Tırzâr) insanların etrafına toplandığını, buradaki mescitte ve İbrahim Bey Camii⁹⁹ diye bilinen büyük bir camide zikirler yaptığını söylemektedir. "Sofular Mahallesi" adlı bir mahallenin bugün de Aksaray'da var olduğunu tespit ettik. Evliya Çelebi'nin el-Hac Seyyid Hasan Efendi Camii olarak zikrettiği¹⁰⁰ bu cami, Aksaray Tarihi'nde de geçtiği üzere, bugün de Sofular mahallesindedir. Bugünkü adı Rıza Hasan Camii¹⁰¹ olan söz konusu camiye, Köprü Başı veya Serköprü Mescidi¹⁰² de denmektedir. Rızâyî'nin Tırzar mahalle mescidi olarak zikrettiği cami belki de budur. Rızâyî'nin müderrislik yaptığını söylediği Beramûniye Medresesi'ne atfedilen kalıntılarda bugün bu caminin karşısında eski İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün bahçesinde bulunmaktadır. Sofular Mahallesi ve çevresi, Aksaraylılar tarafından "Eski Aksaray" diye adlandırılır. Tarihi bir görünüme sahiptir.

⁹⁹ "Câmi-i Kebîr" adıyla da kaynaklarda geçen Aksaray Ulu Camii'dir. Vaktiyle burada bulunan bir kitabe de İbrahim Bey isminin geçtiğini, Konyalı söylemektedir. "*Bu kitabede adı geçen İbrahim Bey Karaman hükümdarlık zincirindeki İkinci İbrahim Bey'dir. ... Aksaray'daki Ulucami, Sultan Mes'ud tarafından yaptırılmış, oğlu Kılıçarslan ve sonra Karamanoğlu İkinci Mehmed Bey tarafından iki defa yenilenmiştir.*" Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 1, s. 1227. Ayrıca bkz. Topal, s. 80-82.

¹⁰⁰ "*el-Hac Seyyid Hasan Efendi Câmi'i, Başköprü kurbunda bir câmi-i dil-kûşâ ve şîrindir.*" Evliya Çelebi, C. 3, Kahraman-Dağlı, s. 116.

¹⁰¹ Bkz. Erdoğan Kaya, *On Bin Yıllık Tarihi Kent Aksaray*, Yeni Aksaray Basın Yayın, Aksaray 2009, s. 17.

¹⁰² Bkz. Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Tablet Yayınları, Konya 2005, s. 133.

Bahis konusu ettiğimiz caminin Hasan Rızâyî tarafından yaptırıldığı ve kendi döneminde “Sofular Mahallesi” ismiyle geçen mahallenin bugün de aynı adla anılmasından hareketle mezkûr kitabenin ona ait olduğu ihtimal dahilindedir. Kitabe üzerindeki tarihin ve “Mahmud” isminin yanlış yazılmış olabileceği, çok ilmî gözükme de olasılıklar olarak sayılabilir.

Hasan Kamil Yılmaz, daha önce zikredilen eserinde Hüdâyî'nin doğum yeri bahsinde, Hasan Rızâyî Divanı'ndan bir alıntı yaparak, Rızâyî'nin, Divân'ını 1666 (H. 1077) (Hüdâyî'nin ölümünden 29 yıl sonra) yılında yazdığını dile getirmektedir:¹⁰³

Dahî hısn-ı hasînde vâlideyni
Koçhisârî biri Seferîhisârî¹⁰⁴
Selâmet var tarîkinde efendi
Özü pak vâlideyni pak-dârî
(vr. 152b)

Yukarıdaki dörtlüğe yer veren Necdet Yılmaz, “Osmanlı Toplumunda Tasavvuf”¹⁰⁵ adlı eserinde Celvetiye meşâyihî, halifeleri ve müridânî arasında Rızâyî'den ayrı bir başlık altında söz etmektedir. Çağırıcı'nın da çalışmasında belirttiği gibi bu kitaptaki bilgilerin bir kısmı yanlıştır. Hasan Rızâyî'nin babasının Aksaraylı Abdurrahim Efendi olduğu söylenmektedir. Oysa Hasan Rızâyî, babasının isminin “Abdurrahman” olduğunu birçok eserinde -ileride belirteceğimiz üzere- dile getirmekte kendisini “*Seyyid Hasan eş-şehîr Rızâyî ibnü'l-hac Abdurrahmân el-Aksarâyî*”¹⁰⁶, “*Hâcî Efendizâde Seyyid Hasan Aksarâyî*”¹⁰⁷, “*Aksarâyî Hâcî Efendi-zâde Rızâyî*”¹⁰⁸ nisbeleriyle takdim etmektedir. Aksaraylı Abdurrahim Efendi ise Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifelerinden olup

¹⁰³ Hasan Kamil Yılmaz, s. 46.

¹⁰⁴ Nevzat Özkan, bu yer isminin “Seferîhisâr” değil “Sivrihisâr” olduğunu, Rızâyî'nin bunu yanlış okuduğunu, bu yanlış okumanın da Hüdâyî'nin doğum yeri konusunda bazı karışıklıkların doğmasına ve birtakım tartışmaların ortaya çıkmasına neden olduğunu söylemektedir. Bkz. Nevzat Özkan, *Aziz Mahmud Hüdâyî Arapça ve Türkçe Tarikatnâme*, Kivılcım Yayınları, Kayseri 1998, s. 5.

¹⁰⁵ Necdet Yılmaz, s. 373.

¹⁰⁶ Rızâyî, *Tezkire*, 3b.

¹⁰⁷ Rızâyî, *Sad-Kelime-i 'Alî Tercemesi*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saib-I, Nr. 5266, 8a.

¹⁰⁸ Rızâyî, *Miftahu's-Sa'âde*, Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Nr. 2549, 3a.

Bilecik-Osmaneli (Lefke), Bursa ve Aksaray'da tarikat hizmetlerinde bulunmuştur. Osmanzâde Vassaf'ın Sefine¹⁰⁹sinde Celveti meşâyihü arasında zikrettiği Abdurrahim Efendi, Bursa'da Umurbey Mahallesi'nde irşadla vazifeliyken 1648 yılında vefat etmiştir. Rızâyî, Tezkire'sinde ondan hürmetle bahsetmektedir.¹¹⁰Aynı çalışmada (Osmanlı Toplumunda Tasavvuf), Hüdâyî'nin seyyidliği bahsinde: “*Rızâyî Hasan Efendi, mezkûr eserinde*¹¹¹, ‘*siyâdetlerine şahidüz.*’ ifadesini kullanmakla da onun seyyidliğinin ma‘nevî değil sulbî olduğuna işaret etmiştir.”¹¹² denilerek bu konuda yazılanın tam aksi iddia edilmiştir. Oysa Hüdâyî, Rızâyî'nin seyyid olduğuna işaret etmekte: “*Sılamuz olan Kocahisâr-ı Karaman'a karîb kubbetü'l-İslâm mahmiyye-i Aksarâyda tahsîl-i 'ulûm iderken ecdâdlarını görüp niçe keremlerün müşâhede eyledük. Siyâdetlerine şâhidüz.*”¹¹³ diyerek bu şehâdetini, zamanın nakîbü'l-eşrâfı Ebu'l-Kâsım Gubârî'ye bildirmektedir. Ayrıca söz konusu çalışmada Cûy-ı Rahmet ve Gülistân Tercümesi'nden farklı eserlermiş gibi söz edilmektedir.

Adem Ceyhan, “Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri” adlı eserinde “Seyyid Hasan Rızâyî- Sad-Kelime-i Alî Tercemesi” başlığı altında yaklaşık dört buçuk sayfa Rızâyî ve eserleri hakkında bir kısım bilgiler vermektedir. Bilgilerin yaklaşık 2,5 sayfası “Sad-Kelime” muhtevasıyla ilişkiliyken, 2 sayfası Rızâyî ve diğer eserlerine derli toplu bir bakıştır. Ceyhan, yukarıda sıraladığımız birtakım biyografik ve bibliyografik eserlerde Rızâyî hakkında yapılan değerlendirmeleri, verilen bilgilerle eser künyelerini tekrar sıralamış, şairin Gülistân Şerhi, Kân-ı Me‘ânî, Tuhfetü'l-Menâzil ve Tuhfetü'l-Huffâz, Miftâhu's-Sa‘âde, Tuhfetü'l-Kudât ve Divan-ı Rızâyî gibi eserlerinden bahsetmiştir. Tuhfetü'l-Kudât'ı ve Rızâyî'nin babasının şairin doğumuna attığı tarihi ihtiva eden “Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, Nr. 561'de kayıtlı manzûmeyi (veya manzûmeleri) bilim âlemine duyurmuştur.”¹¹⁴

¹⁰⁹ “*Aksaraylıdır. Hz. Hüdâyî'den feyz alıp, zâhir ve bâtını ma'mûr ederek ricâlu'llâh sırasına dâhil olmuştur. Bursa'da neşr-i tarîkata me'mûr olmakla Umurbey Mahallesi'nde irşâd-ı tâlibân ile meşgûl iken 1057/1648) senesinde rihlet edip, orada çâr-bâliş-i mehd-i rahmettir.*” Vassâf, C. 3, s. 35.

¹¹⁰ Rızâyî, *Tezkire*, 11a.

¹¹¹ Rızâyî, *Tezkire*, 7a.

¹¹² Necdet Yılmaz, s. 373.

¹¹³ Rızâyî, *Tezkire*, 7a.

¹¹⁴ Bkz. Ceyhan, Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri, s. 248-252.

Biz, bu eserlerden birisi olan Tuhfetü'l-Kudât'ın varlığından haberdardık; fakat nerede olduğu konusunda bilgimiz yoktu. Diğer manzûmenin ise varlığından haberdar değildik. Bu sayede her iki eseri de temin edip inceleme fırsatı elde ettik.

Hasan Rızâyî, 17. yüzyılda yaşamış, hareketli ve renkli bir mizaca sahip, son derece verimli bir şairimizdir. Kadılık, müderrislik ve nâiblik yapması hasebiyle birçok şehir ve beldede bulunmuş, gözlemlerini ve değerlendirmelerini yazıya geçirmiş, dönemindeki yozlaşmalara ve aksaklıklara kalemiyle ayna tutmuştur. Döneminin en muteber dilleri olan Arapça ve Farsça'yı bu dillerde eser verecek ve tercüme yapabilecek kadar iyi bilmektedir. Manzûmelerine baktığımızda çok samimi ve mütevâzi bir Celvetî sûfisiyle karşılaşırız. Onun bütün sanatını etkileyen ve hemen hemen her eserine sinmiş bir yönü ise Aziz Mahmud Hüdâyî ve onun yolunu takip ettiren halifelerine duyduğu içten sevgiyle samimi bağlılıktır.

2. ESERLERİ

2. 1. TECELLİYÂT-I HÜDÂYÎ'NİN NAZMEN ŞERHİ

Tasavvuf inancında, harikulâdelikleri gizlemek esastır. Fakat bazı mutasavvıflar sûfilerine metafizik gerilim yaşatmak için veya sahip oldukları konuma “tahdis-i nimet” türünden şükür ve vefa amaçlı işaret maksadıyla, yaşadıkları fevkalâdelikleri paylaşırlar. Tecellîleri bu şekilde izah edebiliriz. Tecellîleri kapıldıkları cezbe ve sekrin bir tezahürü olarak da düşünebiliriz ki derece bakımından yukarıdaki zikredilen iki gayeye göre daha aşağı konum arz eder. Aziz Mahmud Hüdâyî de “Tecelliyât”¹¹⁵ adındaki Arapça eseriyle yaşadığı mânevî hâlleri yazarak, Celvetiyye ekolünde “tecellîlerin yazılması” geleneğini başlatmış, kendisinden sonra birçok Celvetî mensubu yaşadıklarını kaleme almıştır.”¹¹⁶

Hasan Rızâyî de Hüdâyî'nin eserine manzûm bir şerh yazmıştır. Necdet Tosun'un bildirdiğine göre Hüdâyî'nin Tecelliyat'ına yapılmış tek Türkçe şerh budur. Yaptığımız araştırmalar sonucunda bu adı taşıyan

¹¹⁵ “Arabıyyü'l-ibâredir. Bunu fahrü'l-muhakkıkîn Abdulganiyy-i Nablûsî şerh etmiştir. Nâmi, Lemeâtü'l-Berki'n-Necdî Şerhu Tecelliyâtı Hüdâyî Mahmûd Efendi'dir. Üsküdar'da Selimağa Kütüphanesi'nde vârid-i hâtur-ı kâsırımdır. Vefâ'da Atıf Bey Kütüphanesi'nde 1415 numarada mevcûddur.” Vassâf, s. 13. “Hüdâyî'nin hâl-i hayâtında mazhar olduğu tecellîleri anlatan ve onları târihleriyle tesbit eden bir risâledir. “Hicret-i şerîfe-i Nebeviyye'den 1010 H. senesinden beri dâire-i vücûd, şems-i sînâ-yı irfân ve şühûd Üsküdarî Şeyh Mahmûd (k.s.) aziz hazretlerinin kalem-i şerifleri tahrîr buyurdıklarıdır.” kaydı da bunu göstermektedir. Nakşi meşâyihından Abdulgani Nablûsî (1143/1730) tarafından şerhedilen ve Lemeâtü'l-berki'n-necdî şerhu tecelliyât-ı Mahmûd Efendi adı verilen şerhde Hüdâyî'nin ma'nevî büyüklüğü övülmüş, kemâli ortaya konulmuştur. Nablûsî'nin şerhi Süleymaniye – Dügümlü Baba 298; Atıf Ef. Ktp. 1415; İ.Ü. Ktp. A.Y. 2447'de mevcuddur.” Hasan Kamil Yılmaz, s. 117-118.

¹¹⁶ Bkz. Necdet Tosun, “Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Tecelliyât İsimli Eseri Ve Tasavvufta Rûhî Tecrübelerin Aktarılması Geleneği”, Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu I-II, C.1, İstanbul 2005, s. 223.

esere Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Nr. 3347’de rastladık ve bu eseri temin ederek inceledik. 227 varaktan oluştuğunu gördük. Satır sayısı 11’dir. Eserin önemli bir kısmı Hüdâyî’nin Tecelliyât’ına yapılmış şerh ve tercümedir.

Bu eserin muhteviyatı hakkında, Hasan Rızâyî’nin iki eserini inceleyip tetkik eden Mustafa Çağırıcı’nın bazı bilgiler vermiş olduğunu gördük. Hem Mustafa Çağırıcı’nın bilgilerini teyit etmek, hem de bilgileri bizzat tetkik edip okuyucuya sunmak ve yeni yeni çıkarımlarda bulunmak amacıyla eseri etraflıca inceledik. Kapak sayfasında eserin, Hüdâyî’nin fukarâsından el-Hâc Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî tarafından yazıldığı söylenmektedir. Burada Rızâyî, ahirette Hüdâyî’yle birlikte Peygamberimizin sancağı altında birlikte olmayı umduğunu söylemekte, bunun kolaylaşması için Allah’a dua etmektedir: “*Allâhümme yessiri’l-ictimâ’ê me’ahu fî-tahtî’l-livâ’i Muhammed Mustafâ ‘aleyhi’s-selâm. Âmîn yâ Rabbe’l-âlemîn.*” Eser takdiminin kenarında Aziz Mahmud Hüdâyî’nin vefatına bahr-i hezec’in Mefâ’îlün Mefâ’îlün Fe’ûlün kalıbıyla tarih düşmüştür. Hemen altında da sonuna 1667 (H. 1078) tarihi yazılmış bir manzûme bulunmaktadır:

Elifî koyalum gitsün Rızâyî
Bu fevt târîhi Şeyh Mahmûd Hüdâyî¹¹⁷

Biñ otuz sekizde bil işbu sultân
Ki ya’nî Şeyh Mahmûdü’l-Hüdâyî

İdüp rihlet hemân dâr-ı fenâdan
Tutup ‘izzet ile dâr-ı bekâyı

Gelüp Ahmed Efendi¹¹⁸ menziline
Geçüp seccâdeye itdi du’âyı

¹¹⁷ 1628 (H. 1038).

¹¹⁸ Ser-halîfe Muk’ad Ahmed Efendi [ö. 1639 (H. 1049)]. “*Balikesirlidir. İlim tahsilini ikmâlden sonra tasavvuf neşvesiyle İstanbul’a gelerek Azîz Mahmûd Hüdâyî’ye intisâb etmişti. Sülûkünü ikmâlden sonra Hz. Hüdâyî kendisini Bulgurlu’daki tekkeye halîfe olarak göndermişti. Dört sene kadar burada irşâd ile meşgûl oldu. Bu sırada (1030/1621) Bursa’da Hüdâyî halîfesi bulunan Eyyûb Efendi vefât edince onun yerine halîfe olarak nasbedildi.*” Hasan Kamil Yılmaz, s.131. “*Edirne’de neşr-i tarîk*” buyurmuşlardır. *Tebrîziyyü’l-asl olup, Çelebi nâm zât tarafından Edirne’de Kayak yolu üzerinde bir zâviye inşâ edilmekle burada seccâde-nişîn olup, fakat ahiren âsitâne-i Pîr’de post-nişîn oldular. ... Âsitâne-i Pîr’de hizmetleri on iki senedir. Civar-ı Pîr’de medfûndur.*” Vassâf, C. 3, s. 36. Hasan Kamil Yılmaz, Vassaf’ın Ah-

O dahı eyledi irşâdı tekmîl
Gidüp hayretde kodı fukarâyı

Zuhûr itdi kızı evlâdı¹¹⁹ pür-nûr
Münevver oldı ol tekye sarâyı

...

Anuñ yerine geçdi Ehl-i Cennet
Mehammed nâmıdur mahlas Fenâyî

Fenâfi'llâh bekâbi'llâh olunca
Gelüp Mahmûd Efendi ey Rızâyî

Gafûrî mahlas olmış ol 'azîze
Bu biñ yetmiş beşi¹²⁰ aña Rızâyî

Hemen altına da şu beyit yazılarak, altına 1667 (H. 1078) tarihi atılmıştır:

Ehl-i Cennetle Gafûriye bu târîh budur
Ehl-i Cennet yeri dindi çü makâm-ı Mahmûd
(h.1078)¹²¹

Bu manzûmenin yedinci beytini Alim Yıldız: “*Hasan Kamil Yılmaz, Rızâyî, Divan, Kapak sayfası*”¹²² dipnotuyla vermektedir. Kapak sayfasından sonra, bir nevi içindekiler kısmı olarak nitelendirilebilecek fihrist bulunur. Bu fihrist Tecelliyât’ın muhtevası konusunda bizi epey bilgilendirecektir. Fihristten sonraki varak, numaralandırılmamış olsa da bir sonraki varak 2 rakamıyla numaralandırılmış olmasından dolayı 1a olduğu anlaşılmaktadır. 1a’dan önceki sayfaya numara verilmemiştir.

med Efendi’leri birbirine karıştırdığını belirtmektedir. Yılmaz’ın beyanına göre Vassâf’ın belirttiği Ahmed Efendi, “Muk’ad Ahmed Efendi” değil “Dizdarzâde Ahmed Efendi”dir. Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, s. 132.

¹¹⁹ Kastedilen Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin kızının oğlu Seyyid Mes’ûd Efendi’dir. Bkz. Vassâf, C. 3, s. 37. Hasan Kamil Yılmaz, s. 268.

¹²⁰ Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi’nin ölüm tarihi 1664 (H. 1075)’tür. Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, s. 131.

¹²¹ Gafûrî Mahmûd Efendi’nin vefat tarihidir. Bkz. Kocatürk, s. 323. Ayrıca bkz. Vassâf, C. 3, s. 39.

¹²² Yıldız, s. 18.

Burada, “Hutbe-i Hazret-i Mahmûd Efendi” adlı manzûme bulunmaktadır. Daha sonra bir “Na‘at-ı Şerîf “ yer alır. 1a’da Arapça bir münâcât vardır. Aynı sayfada, “Ta‘rif-i Hazret-i Hüdâyî ” başlığıyla bir metin bulunmaktadır:

Hudâya hamd ü minnet evvel âhir
Ki oldur zâhir ü batında zâhir

Zuhûrı perde olmuşdur zuhûra
Gözi olan delîl ister mi nûra

Salâtile selâm olsun Resûle
Ki oldur reh-nümâ olan bu yola

Kutb-ı evliyâ sadr-ı asfiyâ fahr-ı enbiyâ
Mazhar-ı tâmm-ı Hudâ Hazret-i Muhammed Mustafâ

1b’den itibaren yazılar veya manzûmeler cetvel içine alınmıştır. Başlıklar ve duraklar kırmızı mürekkeble yazılmış, aynı zamanda cetvelin dışında yan tarafta Rızâyî’ye ait beyitlerdeki “Muhammed Mustafâ” isimleri de kırmızı mürekkepledir. Yine aynı sayfada Latîfî Efendi’ye ait olduğu yazılan bir manzûmeye yer verilmiştir. Manzûme tahriri, 4a’nın sonunda biter:

Rızâyînüñ ahvâli bilmem ki n’ola yâ Rab
Hayır işlemedi gitdi kurtara meger Allâh

Nefy ile idüp isbât her derüm? Allâh Allâh
Kefâret ola cümle zünûbıma ser-tâ-pâ

Derkenarlarda Rızâyî’ye ait beyitler vardır. Bundan sonraki bölümleri önce de söylediğimiz gibi müellif, fihrist halinde vermiştir. Bunları sıralamak eserin içeriğini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Müellif, “Tarîkatnâme-i Hüdâyî” başlığının altına “5” sayısını koyarak, Hüdâyî’ye

ait olup Celvetîliğin âdâbını anlatan bu eseri¹²³, 4b'den (tam olarak 5a) başlayarak istinsah ettiğini bildiriyor:

...
Şerî'atle tarîkat hâdimiyüz
Umaruz fazl-ı Mevlâyı hakîkat

...
Tarîkatnâme-yi gel eyle tahrîr
Fakîre ide Hak 'avn u 'inâyet

Rızâyî eyle tahrîr olma gâfil
Olayın dir iseñ ehl-i sa'âdet

Okıyanlar ide hayır du'âyı
Bulasın rûz-ı mahşerde selâmet

Yukarıdaki beyitlerden sonra hamdele, salvele ve besmeleyle Tarîkatnâme'nin mensûr metni başlar. Daha sonra fihristte şu kısımlar yer almaktadır:

¹²³ “Muhtemelen daha sonra bizzat kendisinin Arapça'ya “et-Tarîkatu'l-Muhammediye” adıyla tercüme ettiği bu Türkçe eserini, Arabî bilgisi olmayan ve dolayısıyla herhangi bir şekilde ilim tahsili yapamamış halktan insanların bile anlayabilmesini amaçlamış olmalıdır. Kendisinin ifadelerini zikrederken de görüleceği gibi, yaklaşık 400 sene önce, bugün bile gâyet rahat anlaşılabilen bir dille ve anlamayı kolaylaştıracak örneklerle kaleme alınan eser, sadece Celvetiyye tarîkına mensup olan dervişlere değil, herhangi bir tarîkatta bir şeyhe intisap etmiş bütün sâliklere düstur ve yol gösterici bir özellik arz etmektedir.” Rıfât Okudan, “Azîz Mahmud Hüdâyî Kudûse Sırruhû'nun Tarîkatnâme-i Türkî Adlı Eserine Göre Tarîkat Edepleri”, Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, C.I-II, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006, s. 261. “Adabın tasavvuftaki yerini anlayan Hudâyî, Tarîkatname'sinin bir kısmını tarîkat ehlinin edepi ve güzel vasıfları konusuna ayırmıştır ve müridin zâhir ve bâtınını temiz tutması, nefsanî ve seytanî arzularla mücadele ederek, gönül âlemlerini riya, hased, gıybet, gammazlık, mâlâyânî söz söylemek gibi çirkinliklerden pak etmesi, ahlak güzelliğine ermesi, riyâzât ve mücahede ile nefsinin daima muhasebe altında tutması, güzel ahlâka ermesi, fütüvvet sahibi olması, halkın iltifatından gurur duymaması gibi muhim meseleleri telkin eder.” Nadirhan Hasan, “Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Tarîkatnâme ve Hazîni'nin Cevâhiru'l-Ebrâr İsimli Eserlerinde Tarîkat Âdâbı, Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, C. I-II, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006, s. 288. Hüdâyî'nin Türkçe ve Arapça Tarîkatnâme'si Nevzat Özkan tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Nevzat Özkan, *Aziz Mahmud Hüdâyî Arapça ve Türkçe Tarîkatnâme*, Kıvılcım Yayınları, Türk Kültürü Serisi, Kayseri 1998.

Hikâye-i Bâyezîd-i Bistâmî: Bu kısım için de “14” sayısı verilmiş. 14a’dan itibaren söz konusu mutasavvıfa dair küçük hikâye etrafında bazı edepler verilmektedir. Bu kısım da “Tarîkatnâme” başlığına dahil edilmektedir. Zira, Tarikatname-i Hüdâyî içerisinde Bâyezîd-i Bistâmî¹²⁴’ye dâir küçük hikâyeler veya anekdotlar olduğu, bilgimiz dahilindedir.¹²⁵ Hasan Rızâyî; Aziz Mahmud Hüdâyî’ye ve Celvetiyye düsturlarına sıkı sıkıya bağlı, Kur’an ve hadis esaslarına sadık, temkin ehli sûfilere dendir. “Osmanlı’nın şaşaalı döneminde yaşamış olan Aziz Mahmud Hüdâyî de kendisinden önce ve sonraki nice sûfi gibi belli konulardaki görüşlerini ortaya koyarken sıklıkla III./IX. Asır mutasavvıflarına müracaat etmiştir.”¹²⁶ Onun Tecelliyat’ında geçen ve kendilerinden küçük hikâyeler naklettiği sûfiler de genelde IX. asır sûfileridir.

Rızâyî, yeni bir konuya veya ahlâkî derse “dahı, ve dahı, rivâyet, hikâyet olunur ki” gibi ibareleri kırmızı mürekkeple yazarak geçer. Hikâye-i Ma’rûf-ı Kerhî¹²⁷: Yine Tarîkatnâme içindeki bu küçük hikâye¹²⁸ fihriste göre “15” sayısı ile verilmiş. 15a’da bu kısım, Ma’rûf-ı Kerhî ismi kırmızı mürekkeple yazılarak: “*Ve Ma’rûf-ı Kerhî kuddise sırrihu bir imâma iktidâ eylediler.*” cümlesiyle başlıyor. Hikâye-i Ahmed Havârî¹²⁹, yine aynı sayfada bulunmaktadır ve altında “15” sayısı vardır.

¹²⁴ “Sûfilerden Ebu Yezîd Tayfûr b. İsâ Bistâmî (sultanu’l-ârifin). Mecûsî iken Müslüman olan bir şahsın torunudur. Üç kardeş idiler. Adem, Tayfur (Bayezid) ve Ali. Hepsisi de âbid ve zâhid insanlar olmakla beraber Ebu Yezid hal bakımından bunların en ulusu idi.” Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1991, s. 126. Ayrıca bkz. Ali b. Osman b. Ebû Ali Cüllâbî Hucvirî, *Keşfü’l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1982, s. 204-206.

¹²⁵ Bkz. Okudan, s. 272.

¹²⁶ Salih Çift, “III./IX. Yüzyıl Sûfileri’nin Aziz Mahmud Hüdâyî’ye Tesirleri”, Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, C. I-II, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006, s. 171.

¹²⁷ “...meşâhir-i evliyâullâhtandır. İmâm Ali Rızâ bin Mûsâ el-Kâzım hazretlerinin azâdlısı idi. ...Ebeveyni aslen nasrânî idi. ...İbn-i Semmâk’ın va’zından âgâh olarak, âlâyış-i dünyâyı terk edip, zümre-i nâciye-i sûfiyyûna iltihâk etmiş idi. ... Akvâl ve ahvâl-i ârifânesi meşhûr olup, hakkında pek çok nevâdir menkûldür. Vassâf, C. 1, s. 46-47. Türk mutasavvıflarını derinden etkilemiştir. Bkz. Mertol Tulum, *Tazar-ru’nâme-Sinan Paşa*, Milli Eğitim Basımevi, 1. Basım, İstanbul 1971, s. 353./ Aynı eser “İşâret-i Evsâf-ı ‘Aşk” bölümü, s. 196. Ayrıntılı bilgi için Kuşeyrî, s. 116-117. Hucvirî, s. 212.

¹²⁸ Bkz. Okudan, s. 273.

¹²⁹ “Vaktin meşalesi, kin âfetlerinin aşınası Ebu Hasan Ahmed b. Ebu Havârî, Şam’daki şeyhlerin en ulularından idi. Şeyhlerin tümü tarafından övülmüştü. Hatta Cüneyd bi-

16b'de Hüdâyî'nin Tarikatnâme'si: "*temmeti'r-risâletü't-tarîkat*" ifade-siyle son bulur. Rızâyî: "*İtdi tahrîr bunı Rızâyî fakîr / Bu Hüdâyî muhibbi hor u hakîr*" beytiyle Hüdâyî ile mahşerde birlikteliği temenni eder. Daha sonra aynı sayfada, Tezkire'sinde ve Mahmûdiyye'sinde de ismi geçen¹³⁰ Hama şehrindeki Kâdirî şeyhi Şerefeddîn el-Kâdirî'den bahseder. Ondan inâbe ve hilâfet aldığı, fakat buna layık olmadığını söyler.¹³¹

Mektûb-ı Münir Efendi, 17 başlığı altında verilir, 17b'den başlar. Hüdâyî, halifesi olan bu vâ'iz ve nâsîh zata¹³² bir risale göndermiştir. Rızâyî bu bölümde bahis konusu risalenin tahririni yapar. 19b'ye kadar sürer ve dua ile biter. Dört sayfa sürmektedir:

“Ve yine sultânü'l-meşâyih işbu sâhibü'r-risâle Üskü-dârî Mahmûd Efendi eş-şehîr bi-Hüdâyî Belgradî vâ'iz ve nâsîh Münîrî Efendi Hazretlerine irsâl itdükleri mektûb-ı şerîfüñ sûre-tidür ki Karaman Koçhisârında halîfeleri olan Müstedâm Efen-di Hazretleri nüshalarından tahrîr olundu.”

Münîrî-i Belgradî üzerine, Marmara Üniversitesi Temel İslam Anabilim Dalı'nda “Münîrî-i Belgradî ve Silsiletü'l-Mukarrebîn Adlı Eseri”¹³³ adını taşıyan bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Ayrıca, söz konusu bu tezi hazırlayan ve bizim de bizzat görüştüğümüz Kosovalı yazar Tacettin Bitici'nin “Balkanlarda Celvetîlik ve Münîrî-i Belgradî”¹³⁴

le, 'Ahmed b. Ebu Havârî, Şam'ın güzel kokulu bir gülüdür.' demişti.” Hucvirî, s. 217-219. Ayrıca bkz. Kuşeyrî, s. 133.

¹³⁰ Rızâyî, *Tezkire*, 37a; *Mahmûdiyye*, 197b. Aynı bilgiler için bkz. Çağırıcı, s. 105, s. 198-199.

¹³¹ Rızâyî, *Tecelliyât*, 17a.

¹³² Münîrî İbrâhîm Efendi bin İskender. Bkz. Vassâf, C. 3, s. 28. Belgrad'ta Hüdâyî'nin Celvetî halifesi olmakla beraber Osmanlı fâkihlerinin de etkililerindendir. Bkz. Ferhat Koca, “Osmanlı Fâkihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* Yıl: 5, Sayı: 13, Ankara Temmuz-Aralık 2004, s. 69.

¹³³ Tacettin Bitici, *Münîrî-i Belgradî ve Silsiletü'l-Mukarrebîn Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Mahmut Erol Kılıç, İstanbul 2001.

¹³⁴ “Çalışmaların tümü Münîrî Efendi'nin Bosnalı olduğunu söylemektedirler. Fakat doğduğu şehir hakkında kesin bilgiye sahip değiliz. Müellifin “Silsiletü'l-Mukarrebîn” adlı eserinde, Dimitrofça'dan Belgrad'a göç etmesini anlattığına dayanarak, Dimitrofça'da doğmuş olsa da, orada bir müddet yaşamış olduğunu anlamaktayız. ... Yapılan araştırmalara dayanarak, Münîrî Efendi mezuniyetinden son-

başlığını taşıyan makalesi oldukça önemlidir. Bu makalede Belgradî'nin hayatına, tasavvufî yaşamına yer verilmiş; eserleri, bulunduğu kütüphanelerle birlikte sıralanmıştır. Hüdâyî'nin Belgradî'ye gönderdiği bahis konusu mektup da burada zikredilmiş, eserin Berlin Kütüphanesi Şark Yazmaları Bölümü'nde bir suretinin olduğu dile getirilmiştir. Hasan Kamil Yılmaz da mezkûr eserinde Hüdâyî'nin Türkçe Eserleri bahsinde Belgradî'nin mektubundan söz etmektedir. Tespit ettiği nüshaları bulunduğu yerlerle birlikte vermiştir.¹³⁵ Vassâf, Sefine'sinde mektubun bir kısmını yayınlamıştır.¹³⁶

Hikâye-i Abdu'l-kâdir Geylânî, 19b'de: "*Hikâyet olunur ki Hazret-i 'Abdü'l-kâdir Geylânî rahmetullâhi 'aleyh...*" girişiyle başlamaktadır. Daha önceki benzer uygulamalar gibi bu özel isim de kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Aynı hikâye Tezkire'de de bulunmaktadır.¹³⁷ Beş sayfa civarındadır.

Risâle-i Cem' ü Tefrîk: 22a'dan başlamaktadır. Anlaşıldığına göre bundan sonraki kısımlar risâle içinde değerlendirilmektedir (münâcâta kadar). Söz konusu risâlede Hüdâyî'ye ait olup "*Lisân-ı tasavvuf üzere yazılmış ve cem' ve farktan bahis olunmuştur.*"¹³⁸

ra Belgrad'da vaiz, muzekkir, muderris ve müftülük görevlerinde bulunmuş olduğunu anlamaktayız. Ömrünün büyük bir kısmını Belgrad'da fetva vererek, eserlerini te'lif ederek ve talebe yetiştirerek sürdürmüştür." Bitici, "*Balkanlarda Celvetilik ve Münîrî-i Belgradî*", Uluslararası Aziz Mahmud Hüdayi Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, C. I-II, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006, s. 219-238.

¹³⁵ "*Belgradlı Münîr veyâ Münîrî Efendi'ye Mektubu: Müntesiplerinden Belgradlı Münîr ve Münîrî Efendi'ye tarikat âdâbı ile ilgili ba'zı mes'eleleri açıklamak üzere yazılmıştır. Bir varaklık bu mektubun tesbit edebildiğimiz nüshaları: H. Selimağa – Hüdâyî 269/3; Süleymaniye – Mahmûd Ef. 2487/7, 2848/9, 3347/3 [müellif Rızâyî-i Aksarâyî'ye ait]; Bursa Halk Ktp. Câmîi Kebir (Ulucâmi) 1750 (vr. 58'de).*" Hasan Kamil Yılmaz, s. 123.

¹³⁶ Vassâf, C. 3, s. 24-25.

¹³⁷ Rızâyî, Tezkire, vr. 36a-36b. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çağırıcı, s. 24.

¹³⁸ "*Necâtü'l-Garîk fi'l-Cem'-i ve't-Tefrîk.*" Vassâf, C. 3, s. 14. Eser üzerine yüksek lisans çalışması yapılmıştır: Murat Özaydın, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Eseri Necâtü'l-Garîk*, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. İbrahim Düzen, Şanlıurfa 1999. "*Hüdâyî'nin tasavvufî makâmlardan olan cem ve farkı anlatmak için yazdığı manzûm bir risâledir. Âyet, hadîs, evliyâ menâkıb ve sözleri sözbaşı ve mevzû olarak alınmış ve sâde bir üslûpla açıklanmıştır. ... Necâtü'l-Garîk on-onbeş varaklık bir eser olup Divân ile birlikte iki def'a eski harflerle tab'edilmiştir.*" Hasan Kamil Yılmaz, s. 121-122. Bu eserin günümüz Türkçe'sine aktarılmış metni şu dipnot verilerek yayınlanmıştır: "*Boğulanın Kurtuluşu' anlamına gelen bu risale; Aziz Mahmud Hudayi (ks.)nin Türkçe ve manzûm*

Merâtibü't-Tevhîd: 25a'da : “*Fî- beyân-ı merâtibi't-tevhîd*”¹³⁹ başlığı altındadır. 6 sayfa halindedir. Kıssa-i Bâyezîd-i Bistâmî: 27b'de “Kıssa-i Ebî Yezîd el-Bistâmî kuddise sırrıhu” başlığı altındadır.

Kıssa-i Diğer Bâyezîd-i Bistâmî: 30b'de zikredilen başlık altında bulunmaktadır. Ebî Yezîd el-Bistâmî de Bâyezîd-i Bistâmî de aynı şahıstır. Bu bölümden sonra Hasanü'l-Basrî¹⁴⁰ ve Süleyman Dârânî¹⁴¹ gibi tabîîn ve tebe-i tabîîn büyüklerinin sözlerini nazımlaştırır.

Vasiyyetü's-selâtin: Bu bölüm 36b'de, “*Vasiyyetü's-selâtin ve'l-mülûk*” başlığındadır. Bu bölümde sultanlara nasihatlar yapılır, âdil sultanların ahirette ödüllendirileceği, vasiyet olarak hayır bırakmaları gerektiği ve hakiki sultanların (Hz. Muhammet ve velîler) onlarla diğer insanlara vasiyeti ve “Sultân-ı âdil”e ibadet vs. konular ayetler ve hadisler ışığında dile getirilir. Ayetleri yazarken kırmızı mürekkeple “*kâle'llâhu*” ifadesi kullanılmıştır.

olarak telif ettiği bir eserdir. Orijinal adı “Necâtü'l-Garîk fi'l-Cem'i ve't-Tefrik” dir. Tasavvuf terimlerinden Cem' ve Tefrik'i manzum olarak anlatır. (Cem' ve Fark kavramlarına metin içinde değineceğimiz için burada yer vermek istemiyoruz.) 15 alt başlık ve toplam 340 beyitten müteşekkildir. Daha önce birkaç defa farklı eserlerle birlikte yayınlanmıştır: Tarikatname ve Divan'la birlikte Nuri adlı bir kişi tarafından Külliyyat-ı Hazreti Hüdayî adıyla yayımlanmıştır. (İstanbul 1287) Bu neşrinde Hüdayî'nin kısa bir hal tercümesiyle tarikat silsilesine de yer verilmiştir. Aynı eserleri Mehmed Gülşen Efendi (1925) başına geniş bir hal tercemesi ve Hüdayî'nin Arapça bir eseri olan Tarikat-ı Muhammediye adlı eserini de ilave ederek yeniden neşretmiştir. (İstanbul 1338) (İslam Ans. Hüdayî md.). İstanbul Selimağa Kütüphanesi Hüdayî Bölümünde yazma nushası bulunmaktadır. Eserin orijinal nazmını bozmamak amacıyla günümüzde sık kullanılmadığı için anlamları bilinemeyecek kelimeleri dipnotta açıkladık.” Ahmet Ağralı, “Aziz Mahmud Hüdayî'nin Necâtü'l-Garîk Adlı Eseri”, Uluslararası Aziz Mahmud Hüdayî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, C. I-II, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006, s. 321-355.

¹³⁹ Tevhid mertebelerinin beyan edilmesi hakkındadır.

¹⁴⁰ “*Kâbe-i dâniş-i ilm, hulâsa-ı verâ' ü hilm, Hz. Hasan-ı Basrî, kibâr-ı tabîinden ve meşâhir-i etkiyâdandır. ... Ahkâm-ı şerîyye ve fıkıh ve hadîste zamanın ferîdi olup, Basra'da halka-i tedrîs ve va'zına pek çok halk toplanırdı.*” Vassâf, C. 1, s. 44. Ayrıca bkz. Hucvirî, s. 179-181.

¹⁴¹ “*Süfî zâhidlerden Ebu Süleyman Abdurrahman b. Atiyye Darânî, Şam'ın köylerinden Darrânlı olup 215/830 senesinde vefat etmiştir.*” Kuşeyrî, s. 129-131. / “*Vaktinin şeyhi, hak yol için tecrid ehli Ebu Süleyman Abdurrahman b. Atiyye Darânî (r.a) süfîler taifesi'nin bir azizi, gönüllerin misk gibi kokan bir çiçeği idi. Zor riyazetler ve çetin mücahedeler ona mahsustu. Vaktin ilmine ve nefsin afetlerine vâkıf, nefsteki gizli hususlara âşina idi. Kalpleri koruma, organları yerli yerinde kullanma ve muameleler hususunda hoş sözleri vardır.*” Hucvirî, s. 211.

Vasiyyetü'l-mürîdîn: Fihristte 39a'da bu verilmiş; fakat buna geçmeden önce yaklaşık bir sayfa "Vasiyyetü'l-'ulemâ" manzûmesi vardır. Burada bazı önemli mutasavvıflar¹⁴² vesilesiyle bir kısım nasihatlar verilmektedir.

Fi'd-Du'â ve'l-Münâcât: Burada (42a), Rızâyî'nin kendisine ait olan bir münâcât bulunur. 42b'de bu münâcât sonunda Cem' ve't-Tefrîk risalesi biter. Şöyle bir ifadede bulunulur: "*Temmeti'r-Risâletü'l-Cem' ü ve't-Tefrîk.*" 43a'da "Münâcâtü'l-fakîr" adıyla Rızâyî'ye ait bir manzûme bulunur. 44b'de Rızâyî'ye ait münâcât ve du'ânın Girit seferi sırasında yazıldığı anlaşılıyor. Çünkü Rızâyî düşman kuvvetlerini mağlup olması için dua ediyor. Sultana zafer temenni ediyor. Sultan Genç Osman, Sultan I. Ahmed, Sultan III. Mehmed ve Sultan İbrahim'den söz eder. Onların ruhaniyetlerine duacıdır. Girit kuşatması, 1645-1669 yıllarında yapılmıştır. Manzûmeye göre Sultan İbrahim saltanattadır. Onun saltanat yılları 1640-1648¹⁴³ yılları arasındadır. Manzûme, bu tarihlerde yazılmış olabilir.

İbtidâ-yı Tecelliyât (46a) ve Keşf-i Sırr-ı Mahmûd(46a) fihriste de görüldüğü gibi aynı konudur. Tecelliyat'ın manzûm olarak şerhi, 45b'de bahr-i hezec'in, mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün kalıbıyla yazılmış bir manzûmeyle başlamaktadır¹⁴⁴:

Yine başlayalum asl-ı usûle
Müeyesser ola tevhîd işbu kula

'Azîzüñ yazalum hep sözlerini
Tecellîde olan rumûzlarını

¹⁴² Örneğin, Cüneyd-i Bağdâdî. "*Tasavvuf yolunun şeyhlerinin şeyhi, şeriat imamlarının imamı Ebu Kasım Cüneyd b. Muhammed b. Cüneyd Kavarîrî Bağdâdî (r.a) zâhir ehline makbul, gönül sahiplerince muteber, ilmin fenlerinde kâmil; usûl ve furû, vusûl ve muameleler konusunda Ebu Sevr'in talebe ve dostlarının imamı ve müftüsü idi. Değeri yüksek olan kâmil halleri vardı. Öyle ki, tasavvuf ehli olanların cümlesi, onun imam olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.*" Hucvirî, s. 229-230. Ayrıca bkz. Kuşeyrî, s. 139-140. Vassâf, C. 1, s. 48-49.

¹⁴³ Bkz. Ömer Faruk Yılmaz, C. 2, s. 327-345.

¹⁴⁴ Rızâyî'ye ait manzûm Tecelliyât şerhi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Muhittin Turan tarafından 10-12 Mayıs 2013'te Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nde gerçekleştirilen Uluslararası Türkçe Konuşan Öğrenciler Kongresi'nde, "17. Yüzyıl Divan Şairlerinden Hasan Rızâyî" başlığı altında tebliğ olarak sunulmuştur.

N'ola ba'zı kişi eylerse inkâr
Açılmaz her kulûba keşf-i esrâr

Rızâyî cümle eyler i'timâdı
Hakikatdür sözi itmem 'inâdı

...
Kamu sözleri esrâr-ı ilâhî
Kerem it pâdişehler pâdişâhı

Burada şair, küçüklüğünde Hüdâyî'nin kendisine nazar ettiğini söyler ve Peygamberimiz'le Hüdâyî'nin şefaatlarına nail olma ümidini belirtir. "Allah'ın Hz. Hüdâyî'ye H.1010'da şevvâl'ın 22. Pazartesi günü tecellî ihsan eylediğini (Hüdâyî'nin dilinden) ve ona makâm-ı Mahmûd'u keşf ettirdiğini" manzûm olarak ifade eder. Bu keşf, tecellîlerin ilkidir. 1601-1602 (H. 1010) yılına tekabül eder. Bu kısımda anlatılanlar Tezki-re'de 4b'de de zikredilmektedir. Her tecellî arasında Rızâyî'ye ait ilk mısraları aynı olan geçiş beyitleri vardır:

Rızâyî itdi tasdîk bu kelâmı
Vire Mevlâ bize 'aşkile câmı

...

Rızâyî itdi tasdîk bu kelâmı
Belî bezm-i elestden suna câmı

...

Rızâyî itdi tasdîk bu kelâmı
Vire Hakk kutb elünden aña câmı

Selâmü'llâhi 'ale'ş-Şeyh: Bahis konusu kısım 53b'de bulunur ve şu beyitle başlar:

Yigirmi altı idi şehr-i şa'bân
Ehad gün târih-i evvelde ey cân

Yine yukarıda zikrettiğimiz gibi geçiş beyitleri devam eder:

"Rızâyî itdi tasdîk bu kelâmı
İdelüm rûhına yüz biñ selâmı

...

Rızâyî itdi tasdîk bu kelâmı
Resûl ruhına idelüm selâmı”

57a’da “Fî seneti hamsete ‘aşera ve elf” başlığı altında bir manzûme bulunmaktadır. Hicri olarak 1015 yılını gösteren bu başlık, milâdî olarak 1606-1607’yi gösterir. Da‘vetü’t-Te‘alliyet: 60b içerisinde yer alır. Islâhu’z-zâhir ve’l-bâtın: 62b’de “Islâhu’z-zâhir-i tarîk-i Mûsâ ‘Aleyhisselâm ve Tashîhi’l-bâtını’t-tarîk-i ‘Îsâ ‘Aleyhisselâm” başlığını taşımaktadır. Daha önceki manzûmeler arasında olduğu gibi yine Rızâyî, geçiş beyitleri söylemektedir:

Rızâyî itdi tasdîk bu kelâmı
Tarîkine giren bulur merâmı

Temsîl-i Ebû Yezîd Bistâmî: 66a’da bulunmaktadır; fakat bu kez kırmızı mürekkeple yazılmamıştır.

Temsîlü’n-Nebiy-i ‘Aleyhisselâm: 69a’dan başlamaktadır. Yine yukarıdaki kısımda olduğu gibi burada da kırmızı mürekkeple yazılmış bir başlıktan söz edilemez. Tecelliyât’ın manzûm şerhi 70a’da son bulur [1666 (H. 1077)]. Eseri kendi eliyle yazdığını ve tamamladığını söylemektedir:

“Temmeti’t-Tecelliyâtü ve’l-mükâşefetü ‘an yedi’l-fakîri’l-hakîr el-hâc Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî.”

Hasan Rızâyî, 71a’dan itibaren cetvelin dışında, derkenarlarda Tezkire’nin mensûr kısımlarını vermiştir. Bunlar aynı şekilde 76b’ye kadar sürmektedir. 76b’de tamamladığı tarihi (H.1051)¹⁴⁵ yazının sonunda belirtir.

69b’den itibaren, besmele ile başladığı manzûmede Hüdâyî’nin şiirlerini istinsah edeceğini söyler:

Bu cem‘ıyyeti itmişdür Hüdâyî
Ne hoş sözler kulak tut ey Rızâyî

¹⁴⁵ 1641-42.

İbtidâ-yı İlähiyyât-ı Hazret-i ‘Azîz: 70a’ dan itibaren başlar. Divân-ı İlähiyyât¹⁴⁶ adını taşıyan eser Hüdâyî’nin ilahîlerinin bulunduğu kitaptır. En meşhur eserlerindendir.¹⁴⁷ Dîvân-ı İlähiyyâtı istinsah etmede, Celvetî fukarâsının duasını beklemektedir. Bu kısım, Hüdâyî’ye ait şiirlerdir. “Harfû’l-elif” başlığı altında başlar. Geçişlerdeki beyitler de Hüdâyî’ye aittir. Hüdâyî mahlası kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bazı sayfaların yan taraflarında Rızâyî’nin kendi şiirleri de vardır. İlahîlerin başındaki “ve lehu eyzan” ifadesi (Hüdâyî için) bazen derkenarlardaki şiirler için de kullanılır (örneğin; 89b).

100a’da Rızâyî’nin kendisine ait “Sultânımız” redifli bir münâcât bulunmaktadır. 112a’da, 120b’de, 124a’da, 128b’de, 129ab’de, 132b’de, 134b’de, 135a’da, 136b’de, 139b’de, 145b’de, 150a’da, 151ab’de ve 152b’de de cetvelin dışındaki derkenarlarda yine şaire ait manzûmeler vardır. Bunlardan 112a’dakinin altına H. 1057 tarihi (1647-48), 134b’dakinin altına da H. 1049 (1639-40) atılmıştır.

152b’de Divân-ı İlähiyyât son bulur:

Hüdâyî hazretinüñ hep kelâmun
Tamâm tahrîr idüpdür bu Rızâyî

‘Azîz Mahmûd Efendi Üsküdârî
Fakîr Seyyid Hasandur Aksarâyî

Yazup her sözünü itmedi noksân
Velî itdüm yazarken çok hatâyî”

...

Bu hizmetiyle, dünyadan imanla gitmeyi ve ahirette Hüdâyî’nin komşusu olmayı Allah’tan temenni eder:

Hemân fazlı ile eyleye gufrân
Gidem îmân ile Hak ide cârı

Âmîn yâ Rabbe’l-âlemîn.

¹⁴⁶ Bkz. Aziz Mahmud Hüdâyî, *Divân-ı İlähiyyât*, çev. Mustafa Tatcı- Musa Yıldız, H Yayınları, İstanbul 2008. Hakkında bilgi için bkz. Vassâf, C. 3, s. 14-15. Hasan Kamil Yılmaz, s. 119-120.

¹⁴⁷ “İlähiyyâtı pek çoktur. Kısım-ı a’zâmı muhtelif makâmlardan bestelenmiştir. El’ân tekkelerde okunur.” Vassâf, C. 3, s. 19.

154a'dan itibaren Tecelliyât-ı Ehl-i Cennet Efendi'nin tercümesi başlamaktadır. Hüdâyî gibi Cennet Efendi'nin de "Tecelliyât" adında bir eseri vardır. Alim Yıldız, söz konusu Tecelliyât'ın sülûk hallerine dair bir risale olduğunu, müritleri tarafından yazılmış olabileceğini ve biri Arapça diğeri Türkçe iki nüshası bulunduğunu söylemekte ve nüshaların künyesini vermektedir.¹⁴⁸ Nüshalardan birisi, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, numara 3822'de, 154-159 yaprakları arasında kayıtlıken diğeri yine aynı kütüphanede Mihrîşah Sultan Bölümü, numara 160'da, Fenâyî Divânı içerisinde 3b-4a arasındadır. Yıldız'dan iktibas ederek aldığımız bu bilgilerden Hacı Mahmut Efendi'deki nüshanın (nr.3822) Rızâyî'nin manzûm-mensûr tercümesi/şerhi olduğu anlaşılmaktadır. 3347'de kayıtlı bizim nüshamız, muhtemelen Yıldız tarafından sehven 3822¹⁴⁹ olarak zikredilmiştir. Her ikisinin de başlangıç ve bitişlerinin 154-159 olması bu fikri desteklemektedir. Yine Yıldız'dan alınan bazı bilgiler bunu teyit etmektedir:

"Hacı Mahmûd Efendi bölümündeki nüsha: Cennet Efendi hazretleri buyurmuşlardır ki, Hazret-i Resûl-ı Ekrem'i vâkı'ında gördüm ki yanlarında yedi kimesne var idi...(154a)¹⁵⁰ diye başlamakta ve Fenâyî'nin tecellileri anlatılmaktadır. Aralarında yer yer Rızâyî'nin, şiirlerine rastlanmaktadır. 159a'da yine Rızâyî'nin, Fenâyî'nin vefatına tarih düşürdüğü, bir şiiri ile risale sona ermektedir."

Tecelliyât, Arapça¹⁵¹ olarak yazılmıştır; fakat Rızâyî bu kitabı Türkçe olarak tercüme ve şerh etmiş (Bahr-i hezec, Mefâ'îlün Mefâ'îlün

¹⁴⁸ Yıldız, s. 32-33. Tecelliyât-Ehl-i Cennet Efendi üzerine müstakil çalışma için bkz. Erdoğan-Cankurt, s. 783-816.

¹⁴⁹ Bu numara ile kayıtlı olan eser, Fenâyî Mehmed Efendi Divanı'dır.

¹⁵⁰ Yıldız, s. 33.

¹⁵¹ Arapça olan, "Mihrîşah Sultan nüshası: 'Fenâyî pîr-i fânî itdi rihlet' mısraıyla başlayan üç beyitlik bir kut'adan sonra "ez-Tecelliyât-ı şeyh namdâr-ı 'azîz Şeyh Mehmed Efendi eş-şehîr bi-Ehl-i Cennet (k.s) başlığından sonra; Raeytü Rasûle'llâhi (sav) fî mahallin ve fî-cenbihî seb'atü reculin..." Arapça ifadeleriyle bir önceki nüshada geçen tecelliler anlatılmaktadır. Yanında Aziz Mahmud Hüdâyî olduğu halde Hz. Peygamber'i gördüğü ve onunla konuştuğu, göğe urûc ettiği ve sidreye yükselerek meleklerle konuştuğu, bir bayram namazından çıktıktan sonra uğradığı mezarlıkta gaipten "Benden istediğiniz her şeyi size verdim" diyen bir ses duyduğu ve Hüdâyî'nin yanında ezberden Haşr Suresi'nin son âyetlerini okurken kendisinde bir hal meydana gelerek bu hal üzereyken Haşr Suresini sonuna kadar okuyan bir ses duyduğu ifadeleriyle risale sona ermektedir." Yıldız, s. 33.

Fe‘ûlün) ve bunu da başında (154ab) belirtmiştir. Tercüme ve şerh etmekteki amacı; Allah’ın rızasını kazanmak, iman ile dünyadan gitmek ve Hüdâyî fukarâlarıyla haşr olmaktır:

Tecelliyâtı yazmış Ehl-i Cennet
Efendî bildüm o sâhib-velâyet

‘Arabîdür anuñ hüsn-i kelâmı
Ki zîrâ cennet ehli subh u şâmı

‘Arapca söyleşirler cennet içre
Kamusı ‘izzet içre rahmet içre

Muhammed hak Resûl kavm-i ‘Arabdur
Dahı Kur’ân ‘azîm kelâm-ı Rabdur

‘Arabî’dür ‘Arabî oldu makbûl
Anı terceme it Rızâyî ma‘kûl

...

Arabca cennet ehlinüñ lisânı
Rızâyî terceme eyledi anı

...

İrişe işbu hâle bu Rızâyî
Koşa himmet bize kavm-i Hüdâyî

(154b)

Hüdâyîler muhibbidür Rızâyî
Vire cennetde kasrı Aksarâyî

Âmîn yâ Rabbe’l-‘âlemîn

(155a)

Hüdâyîlerle haşr ola kıyâmetde şefâ‘at kıl
Şefî‘ü’l-müznibîn sensün meded it yâ Resûlallâh

(155b)

‘Âkıbet îmânile götür anı yâ Rabbenâ
Bula rahmet ehlimüz evlâdımız ana ata

(156b)

Geçişlerde genellikle kırmızı mürekkeple “ba‘dehu” ifadesini kullanmıştır. Toplam altı tecellîye yer verilmiştir. 157b’de “Türbe-i Ehl-i Cennet Efendi” ismiyle fihristte belirtilen kısım bulunur. Ehl-i Cennet Efendi’nin kendisine ait olan bazı beyitleri ondan izin alarak¹⁵² yazdığını söyler. Söylediğine göre bu beyitler onun irtihal isteği üzerine kendi yazdığı beyitlerdir¹⁵³ ve bu beyitler türbe-i şerîfine yazılmıştır:

N’ola görse dü ‘âlemde likâyı
Civâr-ı kudse ‘azm itdi Fenâyî¹⁵⁴
(h.1072/1661-62)

Aynı tarih bir sonraki sayfada da atılmıştır:

Bârekallâh ey Rızâyî buldı ‘izzet bu ‘azîz
Dindi târîh meskenüñdür Ehl-i Cennet bu makâm
(h.1072/1661-62)

159a’da Ehl-i Cennet Efendi’nin ölüm tarihini şu beyitle verir:

Ey Rızâyî olagör Hak ile işbu târîh
Ehl-i Cennet yeri dindi çü makâm-ı Mahmûd
(h.1075/m.1664-65)¹⁵⁵

159b’de Rızâyî’nin kendisine ait şiirler devam eder, yan taraflarda da Rızâyî ismi kırmızı mürekkeple yazılarak burada da ona ait şiirler verilmiştir. Bazen de “ve lehu eyzan” ifadeleri kırmızı mürekkeple yazı-

¹⁵² 158b’deki Ehl-i Cennet Efendi’ye ait manzûme, Fenâyî Divanı’ndaki 93. manzûmedir. Bkz. Yıldız, s. 266-267.

¹⁵³ “Bu ‘asî ‘abd-ı fakîr gitdiler i’tikâd-ı tâm ile ekser ziyâret-i şerîflerine varup hayır du‘âların recâ iderdüm. Bir cum’a yine ziyârete vardugumuzda bu târîh bize münâsebet ile okudılar. Bu iltifâtda bize bir inşirâh-ı sadr hâsıl olup didüm ki: Sultânüm emriñüz olursa bu fakîriñüz dahı bu makâm-ı cennete ve mekân-ı rahmete bir târîh yazayım.” Rızâyî, *Tecelliyât-ı Hüdayî’nin Nazmen Şerhi*, 157b.

¹⁵⁴ Beyit için bkz. Yıldız, s. 27. Bu beytin ebced karşılığı 1661-1662 (H. 1072) olup, Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi ve müridi Rızâyî arasında yukarıda temas edilen sohbet esnasında bizzat Fenâyî tarafından söylenmiştir.

¹⁵⁵ “Bu târîh Şeyh Nazmî Efendi merhûm tarafından [da] söylenmiştir: Ehl-i Cennet aldı bûyın cennetin (اهل جنت الذى بوين جنتك) = 1075/ (1665-67)” Vassâf, C. 3, s. 38.

larak şiirler verilir. Burası için fihristte “Rızâiyyât” denilmiştir. Bu, 162b’ye kadar sürer.

162b fihristte “İbtidâ-yı Kitâb-ı Kaysûnîzâde” adıyla zikredilmektedir. Bu bölüm bazı hastalıkların şifası ile ilgili olup, Kaysûnîzâde¹⁵⁶’nin hastalıklarla alakalı yazdığı bir eseri manzûm olarak ele alır. Bu eserin Kaysûnîzâde’nin eserinin istinsah edilmiş bir nüshası mı, yoksa eserin şerhi mi olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Kanaatimizce bunun doğrusu, eserin günümüz harflerine çevrilmesiyle ve Kaysûnîzâde ile eserleri hakkında yapılacak olan etraflıca bir araştırmayla ortaya çıkacaktır. Dipnotta da verdiğimiz bilgilerde de görüldüğü üzere Kaysûnîzâde, eserlerini manzûm olarak yazmıştır ve tıbbı dair Türkçe manzûm bir eseri ve yine tıbbı dair risâlesi vardır. Burada verilen eser belki de bu Türkçe manzûm eserdir. Söz konusu manzûmeler, 162b’de kırmızı mürekkeple yazılmış. 162b’den 166b’ye kadar eseri yazma sebebini ve nazmetme düşüncesini anlatmaktadır. Şu beyitlerle sebep-i telif kısmı başlar:

Bunu te’lif idüp Kaysûnîzâde
Komişdur hoş eser dârü’ş-şifâde

Marîze Hak virür cümle şifâyı
Sebeb virmiş kerîm Allah devâyı

¹⁵⁶ Kaysûnîzâde Bedreddin Mahmud bin Muhammed. “*XVI. asırda yetişmiş meşhur doktorlardandır. Mısır’da Kahire şehrinin yanında Kaysun ismindeki bir köyde doğduğu için, Kaysûnî diye şöhret kazanmıştır. Kaysûnî Bedreddin Muhammed (ölm. 1514)’in oğludur. Kaysûnîzâde Bedreddin Mahmud, babası İstanbul’a geldiği zaman henüz çok küçük yaşta olduğu için Mısır’da kalmıştı. Doğum tarihi belli değildir. Doktorluğu Mısır’da öğrendi. Sonra Mısır mollası Malul Emir Efendi ile birlikte İstanbul’a geldi. Bu sırada hasta olan Kanuni’nin oğlu Şehzade Bayezid’i tedavi ederek iyileştirmiş, bu olay isminin bütün İstanbul’da yayılmasına sebep olmuştur. Yine bu sırada nikris hastalığına yakalanan Kanuni, kendisini tedavî eden Yahudi doktor Haman’ın muvaffakiyetsizliği üzerine, Kaysûnîzâde’yi tedaviye görevlendirdi. Kaysûnîzâde, padişahı tedavi ederek iyileştirmiş, bunun üzerine bol miktarda bahşiş, İstanbul ve Edirne’de evler, bahçeler kendisine hediye edilmiştir.*” Veli Behçet Kurdoğlu, *Şair Tabibler*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 116. “*Kaysûnîzâde, II. Selim devrinde 1569’da vefat etti. Usta bir tabib olan Kaysûnîzâde, aynı zamanda çok iyi bir şairdi. İyi Türkçe konuşmadığı halde, Arapça güzel şiirler yazdığı söylenilmektedir. Eserlerini manzum olarak yazmıştır.*” Mahmut Karakaş, *Müsbet İlimde Müslüman Âlimler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 560. Bağdatlı İsmail Paşa, İstanbul’da “re’isü’l-etibbâ” ismiyle meşhur olduğunu, Kaysûnî Mahmud bin Muhammed el-Misrî’nin oğlu olduğunu, 1569 (H. 976)’da vefat ettiğini, “*Manzûme-i fi’t-Tıbb*” adlı eseri olduğunu belirtmektedir. Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifin Esmâ’ü’l-Mü’ellifin ve Âsârü’l-Musannifin*, C. 2, s. 413.

Olur her derdüñ elbette devâsı
 Rızâyî bula gufrân ‘abd-ı ‘âsî
 Âmîn yâ Rabbe'l-‘âlemîn

Bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm
 Şifâyı Hakdan ister ‘abd-ı sakîm

...
 Cân ü dil birliğine şâhiddür
 Zât-ı pâküñ hemîşe vâhiddür

...
 Mustafâ hürmeti ‘inâyet it
 Rahmet ü fazlile hidâyet it

Rûh-ı pâkine çok selâm olsun
 Âl ü ashâba subh u şâm olsun

Fazluñile günâhımız ‘afv it
 Defter-i seyyi’âtimüz mahv it

...
 Yok enînden başına dermânı
 Virdi cân-ı Hekîm-i Lokmânı

Eyle ilhâm tamâm bu levh-i dile
 Anı yazam ‘inâyetüñle bile

...
 Muhtasar bunı bir risâle idem
 ‘İlm-i hikmetde bir makâle idem

...
 Bula fâidesün kamu kardaş
 Cümle dertden tamâm esen ola baş

Hak Te‘âlâ vire aña sıhhat
 İde Mevlâya şükr ile minnet

...
 Anı neşr eyledüm fesâhatile
 Bunı nazm eyledüm belâgatile

Bunı andan çok ihtisâr itdüm
 Gizli râzum hep âşikâr itdüm

...

Cümle emrâza hep birer dermân
Yazmışam ger şifâ vire Rahmân

Kanda kim ola bu kitab-ı lebîb
Lâzım olmaya ol kişiye tabîb

...
Bu kitâbum içinde ücret yok
Kendi alur ne ise az ile çok

Gördi bu nüshayı Rızâyî fakîr
Haz idüp eyledi hemân tastîr

Şair, bir kısmını vermiş olduğumuz sebab-i telif'te de görüldüğü üzere, bu kitabı tahrîr etmedeki amacının hastalıklara şifa olabilecek yollar göstermek olduğunu, bu reçeteleri uygulayanların, Allah'ın rahmeti ve fazlı ile deva bulacaklarını, tabibe ihtiyaç hissetmeyeceklerini dile getirmekte; eseri kısa, belîğ ve fasih dille kaleme aldığını, Hak rızasından başka bir amaç gütmeyeceğini, ücret talebinde olmadığını belirtmektedir. Bu geniş bölümde hastalık ve şifalarıyla ilgili ayet ve hadisler verilmiş; insan vücudu için yararlı olabilecek bitkiler, sebzeler, meyveler zikredilmiş; bazı hastalıklar belirtilerek bunların ilaçları söylenmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Baş ağrısı (es-sudâ'), kalp rahatsızlığı, nefes darlığı, ateşlenme, kulunç, mesânede taş olması, ishal, nezle, kabızlık, iştahsızlık, uykusuzluk, hayz hali gibi hastalık ve rahatsızlık halleri... Mastakî, hına(kına), tarçın, sinemaki, deve diken, nohut, pirinç, incir, kavun, turp, havuç vs. bitkiler, sebze-meyve çeşitleri ve hulviyyât...

Risâlede 166a'da verilen bir beyitte, eserini 1666 [H. 1076 (zilhicce)] yılında tahrir ettiğini söylemektedir. Bu sırada Kastamonu'da kadınlık görevini sonlandıran şair, Sakarya Akyazı'da vazifelendirildiğini dile getirmektedir:

Mansıbum Akyazı olup te'bîd
Kastamonîden itdiler takyîd

Başka bir beyitte doğum tarihini de vermektedir.¹⁵⁷ 202a'da risâle son bulmaktadır; fakat 203b'ye kadar Rızâyî'nin bu risaleyi kaleme almasına ilişkin beyitler devam eder, tahrir tarihi tekrar verilir ve “ma‘cûn-ı sinemakî” adında bir manzûmeyle eser tamamen son bulmaktadır. (204a):

Hîç devâdan bulunmasa dermân
İde tiryâk ile devâyı hemân

Temmeti'r-risâle...

Oldı biñ yetmiş altı târîh hem
Hicret itdi Resûlümüz Ekrem

Kâtibidür Hasan Rızâyî yine
Hâcı oğlu ki Aksarâyî dine

Anuñ içün bunı idüp tahrîr
Bir şifâ kim bulur ise o fakîr

Okıyanlar ide du‘â-ı hayrî
Yokdurur hîç murâd[um] bir gayrî

Lütf idüp eyleye du‘â yârân
Fâtiha okıya dahı ihvân

(202b)

204a'da Rızâyî'nin kendisine ait bir şiirin başına 1659-60 (H. 1070) tarihi atılmıştır. 206b'de mensûr Arapça bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde Hz. Muhammed'e kadar Celvetî silsilesini götürmekte ve son olarak da Aziz Mahmûd Hüdâyî'yi anmaktadır. Bundan sonraki kı-sımlar yine Rızâyî'ye ait şiirlerdir ve eserin sonuna kadar devam eder. Kütüphane kayıtlarında eserin bu kısmı Hasan Rızâyî Divanı olarak ge-çer. Bu şekilde adlandırılmasında eserin sonuna kadar olan bütün manzûmelerin şaire ait olması, tercüme ve nazmen şerh olmaması etkili olmuştur. Biz, hacminden dolayı “Divançe-i Rızâyî” olarak adlandırdı-ğımız bu kısmı ayrı başlık altında incelemenin daha yararlı olacağı ka-naatindeyiz.

¹⁵⁷ Söz konusu beyitler hayati bahsinde verildi.

Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi'nin Hacı Mahmud Efendi nüshası, aslında içerisinde baştan sona aynı konuyu barındıran müstakil bir eser değildir. Rızâyî'nin verdiği fihriste de görüldüğü gibi verilen her bölüm adeta başlı başına bir eserdir. Nazmen şerh, sadece 46a-72b arasındaki bölümdür. Bu bölüm, bütün eserin ismi olmuştur. Rızâyî'ye ait münâcâtlar ve şiirlerle bazen bir divanı hatırlatmıştır. Yine Hüdâyî'ye ait üç farklı eseri de içerisinde barındırır: Tarikatnâme, Divân-ı İlahiyât ve Cem' ü Fark Risalesi... Ehl-i Cennet Efendi'nin Tecelliyâtı da bu rengarenk külliyyatın parçalarındandır. Bütün bunlar göstermektedir ki Hasan Rızâyî Efendi, bütün varlığıyla Celvetî şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyî ve onun halifesi diğer bir Celvetî büyüğü Ehl-i Cennet Efendi'ye gönülden bağlıdır. Öyle ki bu iki şahsın eserlerinden söz etmek, onları nazmetmek hatta onların eserlerini aynen eserlerinde zikretmek veya istinsah etmek, Rızâyî için manevî bir borçtur. Bunu birçok eserinde bizzat kendisi söylemiştir. Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn, Mahmûdiyye ve şu an tetkik ettiğimiz eseri bunun örnekleriyle doludur. Tecelliyât'ta sade dili hemen göze çarpar. Bu, onun tasavvufu araçtan ziyade amaç olarak addeden mutasavvıf-sûfî şairlerimizden olduğunu gösterir.

Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi'nin İbrahim Hakkı Konyalı, nr. 62'de 125b-137a varakları arasında da bir nüshası bulunmaktadır. Bu eser, sadece Tecelliyât kısmının nazmen şerhidir. Yani diğer Tecelliyât gibi içerisinde herhangi bir eser bulunmamaktadır. Mustafa Özdamar, "İbrahim Hakkı Konyalı ve Konyalı Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu"¹⁵⁸ adlı kitabında eserin künye bilgilerini vermiştir:

"Nazm-ı Tecelliyât-ı Hazret-i Hüdâyî. Hasan b. Abdurrahman Aksarâyî (Hasan Rızâyî Efendi), yazma-ta'lik, Osmanlıca, 1060 h. Yazan: Hasan Rızâyî b. Abdurrahman Aksarâyî, 135x200, 125-137y, 17 str, deri cilt, Hat Sanatları Müzesi kitapları, eski no. 410."

"Nazm-ı Tecelliyât-ı Hazret-i Hüdâyî li-Rızâyî el-Aksarâyî" girişiyle başlayan eser, Hacı Mahmud Efendi nüshasından bâriz farklılıklar göstermektedir. Fakat her iki eserin de Rızâyî tarafından yazıldığı anla-

¹⁵⁸ Mustafa Özdamar, *İbrahim Hakkı Konyalı ve Konyalı Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul 1997, s. 179.

şılmaktadır. Çünkü, Rızâyî Hacı Mahmud Efendi nüshasının sonunda: “*Temmeti’t-Tecelliyâtü ve’l-mükâşefetü ‘an yedi’l-fakîri’l-hakîr el-hâc Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî.*” ifadesini kullanmakta, eserini kendi eliyle yazdığını söylemektedir. İbrahim Hakkı Konyalı nüshasında ise 135ab’de eseri, 1645 (nisan-mayıs) (Rebiülevvel ayında 1055’te) yılında tamamlayarak, 1650 (şubat-mart)’de [H. 1060 (safer)] yazdığını (tebyiz ettiğini) dile getirmekte ve Aksaray livâsının Koçhisar kasabasında Hüdâyî’nin halifelerinden Müstedâm Efendi’ye sunduğunu belirtmektedir:

Biñ elli beş rebî’ü’l-âhir itmâm
Bulupdur terceme irişdi encâm
(135a)

Ketebe kaydı:

“*fî- evâ’il-i saferi’l-hayri sene sittîne ve elf fî-yevmi’s-sülâse fî-şehr-i Aksarây ‘an bihi fukarâ el-hakîr es-Seyyid Hasan bine’l-hâc ‘Abdu’r-rahmân el-Aksarâyî eş-şehir bi-Rızâyî li-kıdveti’s-sâlikîn eş-şeyh Müstedâm Efendi ve hüve halîfetü’l-‘Azîz fî-kasaba-ı Kochisâr min-livâi’l-Aksarây.*”

Yukarıdaki bilgilerden hareketle her iki nüshanın da Rızâyî’ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, İbrahim Hakkı Konyalı nüshası daha önce kaleme alınmış, Hacı Mahmud Efendi nüshası eklemeler yapılarak yeniden yazılmıştır. Rızâyî’nin, kendisinin yazdığı Tezkire’indeki bir kısım şiirlerini, bazı değişiklikler yaparak, yine kendisinin tahrir ettiği Divançe’nin içerisinde tekrar kaleme alması, onun, eserlerini tekrar tahrir etme gibi bir teamüle sahip olduğunu göstermektedir. Adem Ceyhan’ın - daha önce de zikredilen- çalışmasında belirttiği şu tespitler (dipnotta) fikrimizi destekler mahiyettedir.¹⁵⁹

“*Hasan Rızâî, Kân-ı Maânî (Kitâb-ı Tuhfe-i Rızâî), İÜ Ktp. TY 579. (Müellif hattı). Şair, “Târîh-i tahrîr-i in Tuhfe” başlığı başlığı altında yer alan “Oldı târîh aña Kân-ı Me’ânî tahrîr” mısraında bu eserini, “Kân-ı Me’ânî tahrîr” ibaresinin ebced hesabıyla karşılığı olan 1060 (1650) yılında yazdığını*

¹⁵⁹ Adem Ceyhan, *Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 249.

haber vermektedir. Aynı eserin başka bir nüshasında ise, Kân-ı Me'ânî'yi 1053 (1643) yılında, yani söz konusu tarihten yedi sene önce yazdığını şöyle bildirmektedir: 'Biñ elli üçde kıldum bunu tahrîr/ Anuñ-çün oldı târîh bil Rızâyî.' (Manisa İl Halk Ktp. Akhisar Ze. 184/1). Bu kayıtlar, bize, şairin 1053 (1643)'te yazdığı eserine daha sonraki yıllarda bazı ilaveler yaptığını göstermekten başka, anılan manzûm lugatin 1082 (1671) senesinden evvel meydana getirildiğini de isbat etmektedir.'

12 varak halinde, her sayfasında 16 satır bulunan İbrahim Hakkı Konyalı nüshası; 125b'de besmele, hamdele ve salveleden sonra dönemin padişahına¹⁶⁰ dua ile başlar. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ruhuna selam edildikten sonra Tecelliyât'ın nazmedilme nedeni söylenmektedir. "Begüm"¹⁶¹ redifli, Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün vezninde 27 beyitlik bu uzun manzûmeden sonra Hüdâyî'nin tecellilerine geçilmektedir:

Hamd aña mahsûs aña vahdet begüm
Aña lâyük zikr ü 'ibâdet begüm

Hazret-i Peygam-bere olsun salât
Hak ide aña bizi ümmet begüm

Âline ashâbına etbâ'ına
İde Mevlâ cümle çün rahmet begüm

¹⁶⁰ Sultan İbrahim Han Devri (1640-1648). Bkz. Ömer Faruk Yılmaz, C. 2, s. 327.

¹⁶¹ "Begüm" ifadesi Rızâyî'nin çok kullandığı bir hitap şeklidir. Bu hitap şeklinin Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi'nin Divanı'nda da görülmesi, Celvetîlere has bir hitap şekli olduğunu göstermektedir. Nitekim; Tecelliyât'ın bu nüshasında (İbrahim Hakkı Konyalı) bulunan bir beyit, bu lafzın Hüdâyî'den alındığını bildirmektedir:

'Âmil-i 'ilm-i şerî'at ol begüm
Kâmil-i râh-ı tarîkat ol begüm
Vâsıl-ı sırr-ı hakîkat ol begüm
Geç sivâdan Hazret-i Mevlâya ir
(56/6)

Yıldız, s.152.

Bu begüm lafzı edâsıdır anuñ
Andan itdi bizde 'âriyet begüm

Pâdişâh-ı dîn-i İslâm var ola
‘Askeri bula tamâm nusret begüm

...

Rûh-ı pâk-i Hazret-i Pîrden tamâm
Ol Hüdâyî ile zî-şöhret begüm

Hazret-i Mahmûd Efendi ismidür
Üsküdarî katı pür-şevket begüm

Yazalum Tecelliyâtûn nazm ile
İşbu yüzden ola hidâyet begüm

Feth ola bize niçe sırr-ı Hak
Eyledük biz aña irâdet begüm

Akbaba¹⁶² dan bî‘at itdük evvelâ
Oldur evvel pîr-i tarîkat begüm

(125b)

...

Bu fakîr Seyyid Hasan kemter gedâ
‘Âsî mücrim zenb aña gâret begüm

Rahmet-i Hakkı tamâm eyle recâ
Son nefes Hak ide hidâyet begüm

Dâr-ı ‘ukbâya gide îmânile
Hazrete bula idi vuslat begüm

Mertebemüz rütbe-i Mahmûd ola
Çün müyesser ola bu devlet begüm

...

*Evlîyâi tahte kîbâbi*¹⁶³ didi
Bu hadîs-i kudsî bil gâyet begüm

¹⁶² Akbaba Mustafa Efendi, Hüdâyî’nin Koçhisar halifesi. “Hayatı” bahsinde geçmişti.

¹⁶³ “*Cilbâb-ı kîbâbi evliyâ’i tahte kîbâbi lâ ya ‘rifühüm gayri (Evlîyanın örtüsü benim örtüm altındadır, onları benden başkası bilmez.)*” Kutsî hadis için bkz. Ali Çavuşoğlu, “*Yusuf Hakiki Baba’nın Tasavvuf Risalesi*”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 13, Kayseri 2002, s. 130.

...
 Bu Tecelliyâtı dir cümle tamâm
 Hazret-i Hak eylese rahmet begüm

...
 'Özrümüz hep ola yanında kabûl
 Eyledük esrârun işâret begüm

Hazret-i Hak dâ'imâ hâdî ola
 İde bizi ehl-i itâ'at begüm

(126a)

Eserde Aziz Mahmud Hüdâyî'ye ait tam elli iki tecellî şiirleştirilmiştir. Bu tecellîler senesi, ayı ve günüyle verilmiştir. Tecellîlerin ilki, 11 Temmuz 1601 Çarşamba (H. 1010-Muharrem ayının 10. günü) gününde gerçekleşmiştir:

Muhakkak bu sözi Pîrim buyurdu
 Biñ on Muharremüñ onı idi

Dahı 'âşûrâ gicesi idi bil
 Sülâse idi gün kalmaya müşkil

Resûl-i Ekremi gördüm ki gâyet
 Nazar itdi baña lütfile Hazret

Su içdiler yanımda imdi hakkâ
 Diledüm su idüm ben de muntehâ

İçüp artuğı kalınca baña dir
 Bu artuk su kamu halka şifâdur

(126ab)

Eserde Hüdâyî'ye ait tecellîlerin en sonuncusu, 27 Aralık 1623 Çarşamba (H. 1033 Rebiülevvel ayının 5'i) günü gerçekleşmiştir:

Otuz üçde idi târîh-i hicret
 Rebî'ü'l-evvelüñ beşi hakîkat

Yine çârşenbe idi gicesi hem
Teheccüdden hemen soñra bil ol dem

Dedem Resûl-i Ekrem cânibinden
Baña geldi gelen yine bil andan

(134b)

Rızâyî, 135a'ya kadar tecellileri nazmettikten sonra; 135b'ye kadar olan manzûmesinde Allah'tan af dilemekte, tercüme yapmakla küstah davrandığını söyleyerek özrünü talep etmekte, ceza günü Peygamberimiz ve Hüdâyî'yle beraber olmayı ümit etmekte, rahmet ve dua dilemektedir:

Bu tercemeyi küstâhâne itdüm
'Azîzün 'özrile yolına gitdüm

Velî haddüm degüldür bu benüm hem
Gerekdür bile mikdârını âdem

'Özür makbûl olur Ekrem yanında
Rızâyî çekme gam hoş aña sen de

Kimi sevse anı taklîd ider kes
Fakîr itdüm teşebbüh ben aña pes

Umaram haşr olam rûz-ı cezâda
'Azîzümlle ki nezd-i Mustafâda

Ola âbâ vü ecdâd cümle magfûr
Mekânı cennet ola yoldaşı hûr

Peder Hâcî Efendi Aksarâyî
Hudâ 'afv ide bu yüzi karayı

...

'Azâb itmege lâyıq kullaruñ çok
Bizüm rahmet umacak kimsemüz yok

Kaçacak varacak yok bir yerimüz
Meger kim dest-gîr ola Pîrimüz

...

Hudâdan isteyelüm biz icâbet
Kabûl ide kitâbum buldı gâyet

Şair, 135b’de ketebe kaydından sonra, tarîkat isimlerini sıralamaktadır. Bu tarikatların hepsinin “hak” olduğunu söyleyerek “begüm” redifli şiirine devam eder. 136a’da Arapça na‘t-ı şerîf, du‘â-ı hatm-i şerîf, tesbihât-ı Ramazân-ı şerîf’le “velehu eyzan” başlığı altında Arapça dua ve münâcât bulunmaktadır. 136b’de “ba‘de’s-selâm” ibaresinden sonra Türkçe mensûr bir kısım vardır. Bu kısımda bir tarîkat ehlinin veya bir sâlik’in uyması gerekenler sıralanmaktadır: Mürşid-i kâmil elzemdir, her gün yüz istiğfar ve yedi yüz kere kelime-i tevhid çekilmelidir, iki rekat işrak ve altı rekat kuşluk, on iki rekat teheccüd namazı kılınmalıdır, Kur’ân’dan kolayına gelen okunmalıdır, üç aylarda oruç tutmalı ve şevvalin altı gününü oruçlu geçirmek gerekir, muharremden on gün, rebülevvelden on gün, zilhicceden on gün oruç tutulmalı, her hafta pazartesi ve perşembe günleri Peygamberimizin sünneti üzere oruçlu olunmalıdır, Celvetî yolu ile Halvetî yolu arasında pek fark yoktur, bu iki yol üzere gidilmelidir.

Tecelliyât-ı Hüdâyî’nin Nazmen şerhi (Hacı Mahmud Efendi nüshası öncelikli), Rızâyî’nin en önemli eserlerindedir; çünkü onun hayatını, tasavvufî ve edebî dünyasını, bulunduğu sosyal ve kültürel çevreyi anlamamızı kolaylaştıracak bilgileri ihtiva etmektedir. Birden fazla risâleyi ve manzûmeleri içine aldığı için Rızâyî külliyyatı görünümündedir. Bu yüzden söz konusu eseri geniş bir şekilde ele almak durumunda kaldık.

2. 2. TEZKİRETÜ’S-SÂLİKİN VE RİSÂLETÜ’N-NÂDİMİN

Aziz Mahmud Hüdâyî ve onun çevresindeki Celvetî zevâtla ilgili menkıbevî eserlerden olan Tezkiretü’s-Sâlikîn ve Risâletü’n-Nâdimîn, Rızâyî’nin diğer menkıbevî eseri Mahmûdiye’yeyle birlikte onun hayatı hakkında en somut bilgileri veren eserlerindedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Rızâyî’nin hayatı hakkında biyografik eserlerde verilen bilgiler üç beş cümleyi geçmeyecek şekilde ve birbirinin devamı olan bilgilerdir. Onun hayatı hakkında derli toplu bilgiler verilmek istenirse, başta Mahmûdiye ve Tezkire olmak üzere eserlerinin okunması elzemdir. Biz de, bu çıkarımlar doğrultusunda Tezkire’sini temin ederek orijinalinden okuduk. Gerçi, mezkûr bu iki eser üzerine yapılmış yüksek lisans tezini

de inceleyip istifade ettik; fakat aslından okuyarak konuya ayrıca vâkıf olmaya çalıştık. Rızâyî'nin hayatı bahsinde, Tezkire'den epey alıntılar yaptık; ama eserleri bahsinde, müstakil olarak ele almanın da fayda sağlayacağı kanısındayız.

Eser, her ne kadar “Tezkire” ismini taşısa da klasik bir tezkire olmaktan ziyade başta Celvetî büyükleri olmak üzere birtakım tarikat erbâbından söz etmekte, bahis konusu kişilerin hayatından çok Rızâyî'nin bu kişilerle karşılaşmasını ele almaktadır. Necdet Yılmaz, daha önce bahsi geçmiş çalışmasında eserden söz etmiş¹⁶⁴, Aziz Mahmud Hüdâyî hakkında önemli bilgiler verdiğini dile getirmiştir. Tezkire'nin 2b-8a sayfalarından alıntılar yaparak birtakım bilgileri okuyucuyla paylaşmıştır. Adem Ceyhan, Rızâyî'ye ayırdığı sayfalarda, şairin “Aziz Mahmud Hüdâyî'den söz eden menkıbevî bir eseri” olduğunu dile getirmiş; fakat eserin ismini vermemiştir.¹⁶⁵ Eserin şu ana kadar iki nüshası tespit edilmiştir. Birincisi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları içerisinde. Müellif hattı olan bu nüshanın katalog bilgileri şu şekildedir:

| | |
|----------------|---|
| Arşiv Numarası | : 41 |
| Eser Adı | : Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn |
| Yazar Adı | : Rızâî Hasan b. Abd er-Rahmân Aksarâyî (öl.1071/1661) |
| Konu | : İslam Dini-Tasavvuf ve Tarikatlar |
| Telif Tarihi | : 1067(hicri) / 1656(miladi) |
| Bulunduğu Yer | : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı |
| Koleksiyon | : Osman Ergin Türkçe Yazmaları |
| Boyut (Dış-İç) | : 285x205-200x145 mm. |
| Yaprak | : 40 |
| Satır | : 17 |
| Yazı Türü | : Ta'lik |

¹⁶⁴ Necdet Yılmaz, s. 373-374.

¹⁶⁵ Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 248.

Yukarıda da görüldüğü gibi söz konusu kütüphanenin katalog bilgilerinde verilen şaire ait ölüm tarihi hatalıdır. Hayatı bahsinde de belirttiğimiz gibi vefat yılını kesin olarak bilmesek de 1661 (H. 1071) yılında hayatta olduğu, vâkıf olduğumuz kesin bilgilerdendir.

Eserin kapak sayfasında Rızâyî'ye ait münâcât ve dua içerikli bir manzûme bulunmaktadır. Kırmızı mürekkeple “el-‘avâlim-i sitte (altı âlem)” başlığı atılmış, bunlar sıralanmıştır. 1b’de “Fî beyân-ı hilyeti ilâ-sallallâhu ‘aleyhi ve sellem” başlıklı hilye bulunmaktadır. 2a’daki serlevhada okunamayan kısım altında şu beyit vardır:

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

Kim du‘â ile añarsa bu fakîri dâ‘imâ

Bula ol Hakdan hidâyet feth ola müşkil aña

(h. 1061/m. 1650-51)

2b’de “Tezkiretü’s-Sâlikîn ve Risâletü’n-Nâdimîn es-Seyyid Hasan eş-şehîr Rızâyî” başlığı ile eserin metni verilmektedir. Eserde mensûr kısımlar olmakla beraber, manzûm kısımlar da önemli bir yoğunluğa sahiptir. Ta‘lik hattıyla yazılan eserde satır sayısı genelde 15’tir. Katalogda verilen satır sayısı hatalıdır. Verilen manzûmelerin hemen hemen hepsi Rızâyî’ye aittir. Eser klasik olduğu üzere besmele, hamdele ve salvele ile başlar. “Emmâ ba‘dü” ifadesinden sonra şair kendini takdim eder, eseri kaleme almasındaki hikmetleri ve niyetini belirtir. 3b’de Allah’tan hidayet beklentisi içerisinde olduğunu dile getirerek, Aziz Mahmud Hüdâyî’nin ismini zikreder. Onun irşadına muhtaç olduğunu söylemektedir:

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

Gel ey Hak yolına sâlik olan er

Bu yolda sana lâzım oldu reh-ber

İde Mevlâ seni ehl-i hidâyet

Bul indi reh-beri ide delâlet

Dalâletden hazer it gâfil olma

Fesâd ehli ile turma oturma

Gel indi evvelen zikr eyle Pîri
Ehibbâsı añalar sen fakîri

‘Azîzüm Pîrüm olmuşdur Hüdâyî
Umar irşâd Rızâyî Aksarâyî

3b’den 7a’ya kadar Hüdâyî’nin tecellîlerini mensûr ve manzûm bir şekilde anlatmış, 7b’nin sonunda O’nun tecelliyâtına sınır olmadığını, kerametlerinin nihayetsiz olduğunu dile getirmiştir:

“Hazret-i ‘Azîzüñ kaddesa’llâhu sırrahu tecelliyâtına gâyet ve keşf ü kerâmetine nihâyet yokdurur. Tahrîr ile beyân ve takrîr ile ‘ayân olunmaz. Risâle-i Tecelliyâta nazar ve mütâla‘a idenlerüñ ma‘lûmlarıdur, tafsîl olunmaz. Bu icmâlden garaz izhâr-ı ‘ubûdiyet ve ‘arz-ı hulûsiyetdür.”

7a’da Hüdâyî’nin kendisi hakkında (Rızâyî hakkında) seyyid olduğuna dair şahadet getirdiğini belirten şair, Hüdâyî’nin müridlerinden devrin şeyhülislamı Esad Efendi’nin yanında danışmendlik yaptığını dile getirmektedir. Şairin belirttiğine göre; babası Abdurrahman Efendi, Rızâyî’nin Esad Efendi’den mülâzımlık elde etmesi noktasında Hüdâyî’den, yardım istemektedir. Hüdâyî, Abdurrahman Efendi’nin isteğini kabul etmiş ve onları Esad Efendi’ye bir aracı ile göndermiştir:

“Ba‘dehu vâlid-i merhûm yine Hazret-i ‘Azîzden recâ eylediler ki lütfüñüzden işâret-i ‘aliyyeñüz birle ocagımız şehâdetüñüz ve hüsn-i himâyetiñüz ile ihyâ oldı. Ve oglumuz işbu fakîr hüccet-i siyâdet aldı. Ve lâkin bir âhir recâsı kaldı. Hâlâ şeyhu’l-İslâm müftiyyü’l-enâm fahru’s-sü‘edâ evvel-i fudalâ Es‘ad Efendi sânehu’llâhü’l-melikü’l-mübdî hazretlerinüñ dört senedür dânişmendleri zümresinden olup lâkin anda müte‘ehhil (7b) mülâzım olup gitmege muntazırlardur didükde. “‘Ârife işâret yeter.” mefhûmu üzere...”

8a’da Esad Efendi’nin fırtınalı günlerde bile -Hüdâyî kerameti üzere- Üsküdar’a gelip Celvetî ayin ve sohbetlerine katıldığını belirten şair; Hüdâyî’nin dünyada kendisine iki defa şefaathı olduğunu, üçüncü şefaa-

tının da ahirette olacağını umduğunu söylemektedir: “*Hazret-i ‘Azîzüñ dünyâda iki def‘a şefâ‘atlerine mazhar olup nâ‘il-i merâm oldum. Lâkin ‘Azîzüñ dünyâda iki def‘a şefâ‘atleri almıyordum. Lâkin ‘Azîzüñ dünyâda iki def‘a şefâ‘atlerine mazhar olup nâ‘il-i merâm oldum. Lâkin ‘Azîzüñ dünyâda iki def‘a şefâ‘atleri almıyordum. Lâkin ‘Azîzüñ dünyâda iki def‘a şefâ‘atlerine mazhar olup nâ‘il-i merâm oldum. Lâkin ‘Azîzüñ dünyâda iki def‘a şefâ‘atleri almıyordum.*”¹⁶⁶ *dür. Pes bir şefâ‘at dahi dünyâda olmadı âhirete kaldı. Anda dahi İnşâe’llâhu Te‘âlâ mazhar-ı şefâ‘atleri olup dünyevî ve uhrevî murâd hâsıl olur. Allâhu Te‘âlâ a‘lem.*” diyen şair, sefaat arzusunu şu şekilde nazmen dile getirmektedir:

Bu sözler cümle sâdık sanma bühtân
Ki zîrâ eylemez kizbi müselmân

N’ola fahr eyler isem ben revâdur
‘Azîzüñ şâhid olması safâdur

...

Umaram sözünü red itmeye hem
‘Azîz Hazretinüñ Sultân-ı ‘Âlem

9a’da Hüdâyî’nin Koçhisar halifesi Akbaba Mustafa Efendi’yle, Denizli halifesi Arnavut Mustafa Efendi’yle; 9b’de Kuşadası halifesi Pâlânî Mustafa Efendi’yle karşılaşmalarından ve onlardan tövbe ve inâbe aldığından söz etmektedir. 10a’da Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi’yle müşerref olduğunu dile getiren şair, 10b’de Bursa halifesi Aksaraylı Abdürrahim Efendi’nin Bursa’da, Bilecik’de ve Aksaray’da dualarını almakla şereflendiğini, 11a’da Koçhisar halifesi Şeyh Müstedam Efendi’den hayır dualar aldığına belirtmektedir:

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün

Muhabbetler İlâhî ehl-i hâle Müstedâm olsun
Bu meclisten ayırma sohbet anlarla müdâm olsun

Hevâ ehline yâr itme hevâlanmaya bu nefsim
Hemîşe zıkr ü fikr gele bu dil emriñe râm olsun

Şarâb-ı ‘aşk-ı vahdetden içüp ben mest olam dâ’im
Tehî-dest eyleme yâ Rab hemân destimde cân olsun

Recâ bu Hazreti Hakdan dilimden gitmeye zikri
İdem tesbîh ve tehlîli hemân her subh u şâm olsun

¹⁶⁶ Lakin, iki olduysa üçte olur.

Rızâyî nefy [ü] isbâtı idüp yazsan kalemlerle
Okunsun haşr olunca bu risâle içre nâm olsun

11a'da Hüdâyî'nin torunu Şeyh Mesud Efendi'nin meclisinde hazır bulunduğunu söyleyen şair, 12a'da "Gülzâr-ı Niyâz" adında bir eser yazdığını ve bu eseri Mesud Efendi'ye sunduğunu belirtmektedir. Altı beyitlik bir manzûmeden sonra "Gülzâr-ı Niyâz'ın İbtidâsı Budur" başlığıyla birtakım beyitler bulunmaktadır. Gülzâr-ı Niyâz, 22b'ye kadar devam eder. 14b'ye kadarki kısımda kendisine nasihatlar etmekte; ahiret için hasenatlarda bulunmak, ömrü yok yere geçirmemek, Allah'a tevekkül etmek, evlâdı Allah'a emanet etmek gerektiğini söylemektedir. Şaire göre dünya boştur, bu yüzden dünyaya sevgi beslememek, elimizdekilere kanaat etmek gerekir. Dünyada bir rehber edinmek gerektiğini söyleyen şair, devamlı ibadet etmenin şart olduğunu belirtir:

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

Îlâhî lütf idüp eyle hidâyet
Ola zâhir ki semt-i istita'at

İdelüm işbu nefse bir niçe pend
Kabûl ide kelâm-ı hayrı her çend

Buyurmuşdur bunı Tañrı Resûli
Dutar 'âkıl bunı eyler kabûli

Didi gel nefesine va'z eyle evvel
Dutarsa gayre va'z it soñra sen gel

Elest bagınuñ ey murg-ı garîbi
Bu Gülzâr-ı Niyâzun 'andelîbi

...

Uçarsun 'âkıbet bu âşiyândan
Tehî kalur beden iklîmi cândan

...

Seni zîr-i zemîne tiz sokarlar
Yakınuñ olan ırakdan bakarlar

(12a)

Olursun ol kara yerüñ garîbi
 Tenüñ hod mâr ile mûruñ nasîbi
 ...
 Ne hayr itdüñ ‘aceb işbu cihânda
 Geçirdüñ ‘ömri yok yerlere bunda
 ...
 Haka lâyük olacak bir ‘amel yok
 Günâh u cürmile tûl-ı emel çok
 ...
 Hudâya eyleyen dâ’im tevekkül
 Murâd u matlabına oldu nâ’il
 ...
 Hudâya eyle evlâdı emânet
 Vire rızklarını kadr-ı kifâyet

Nite dünyâdadur itmez anı aç
 Kulını gayriye eyler mi muhtâç
 (12b)

...
 Ola her demde anlaruñ mu’îni
 Geçirme gel bu ‘ömr-i nâzenîni
 ...
 Cihânuñ mansıbı bir kurı gavga
 Tecerrüdle bu günü kıl temâşâ

Niçeler irmedi bunda murâda
 İrenler kaldılar özge belâda
 ...
 Kanâ‘at kenzidür bulmayan ifnâ
 Bize ol kenzi Mevlâ ide ‘atâ
 ...
 Kılavuzsuz cihânda bir kuş uçmaz
 Uçarsa dahı togrı râhı geçmez

Gel indi olalum ol râha sâlik
 Ola reh-ber o yevm-i dîne mâlik

İdelüm dâ’imâ aña ‘ibâdet
 Gice gündüz ki her vaktile sâ‘at (13a)

13b, 14a ve 14b’de hayatına ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Biz, buradaki bazı bilgileri ve bu bilgileri ihtiva eden beyitleri “hayatı” bahsinde vermiştik. Şair; içinde bulunduğu yaşı, babasının ölüm tarihini, kabrinin nerede olduğunu, oğlu Muhsin’in ne zaman doğup ne zaman vefat ettiğini, nerede defnolunduğunu, Gülistân tercümesini ne zaman kaleme aldığını söz konusu beyitlerde anlatmıştır. Yine hayatı bahsinde ele aldığımız “Fî-beyân-ı zıkr-i hüsn-i hâl-i merhûm” başlığını taşıyan manzûmesinde, babasının güzel hasletlerine ve meziyetlerine değinerek, Hama’da kadılık yaptığını, orada iken hacca gittiğini ve Aksaray’da iken Hama’daki dostlarına dua ettiğini bildirmektedir. 15b’de “ Fî-beyân-ı nasîhat-ı merhûm” kısmında babasının kendisine nasihatlar verdiğini anlatan şair, 16ab’de “Fî-beyân-ı nasîhati’l-fakîr ila-nefsihi’l-hakîr” başlığında kendi nefesine öğütler vermektedir. Burada; babasını, annesini, kardeşlerini kaybettiğini, yıllarca günahkâr yaşadığını, artık günahlardan tövbe etmesi, devamlı hayır işleyerek evrâd ve ezkârı dilinden düşürmesi gerektiğini söylemektedir:

İdelüm nefsimûze pendi ahsen
Olaydı yâ Rab ıslâh-ı hâl hasen

Baba ana vü kardaş gitdi cümle
Ecel geldi idiyor saña hamle

Hevâda geçdi hayfâ bunca eyyâm
Niçe zenbe günâha itdüm ikdâm

Gel indi say hemân fırsat ganîmet
Geleydi itdigiñ cürme nedâmet

...

Hayır it dilüñ ile malüñ ile
Hayır it ayakuñla elüñ ile

...

Niçe kardaşlaruñ genc iken öldi
Gideydüñ sende ol demde n’olaydı

...

Hudâya ide gör ‘özri niyâzı
Bulasun rûz-i mahşer imtiyâzı

Koma evrâd ü ezkârı dilüñden
Hayır gelmez ise bârî elüñden

...

16b'nin bir kısmıyla 17a'da ve 17b'nin bir kısmında "Hüdâyî'nin rûhundan istimdâd" başlığı altında Hüdâyî'nin manevî anlamdaki büyüklüğü, O'na mürid olmanın hazzı üzerinde durulmakta; dergâhına bağlananların kalben olgunlaştığı dile getirilerek, Allah'ın rahmetinin sınırsız olduğu belirtilmektedir. Rızâyî, ceddinin de Hüdâyî'nin müridi olduğunu, her şeyiyle bu dergâha kendini adadığını söylemektedir:

Ese üstime nesîm-i hidâyet
Hüdâyî'den ine feyz ü 'inâyet

...

Bugün seccâdesinde kim ki kâ'im
Anuñ sırrı anuñla oldı dâ'im

...

Tazarru'la aña var 'arz-ı hâl it
Înâbet eyle emre imtisâl it

...

Beni 'afv eyle sultânım ki geldüm
Beyâbanlarda çok şaşdım yañıldım

Eben 'an-ced kulun oğlı kuliñam
Gerek öldür gerek sat kaçkuniñam

...

Kemîne bendenüñ bildiği olmaz
Bu ocaga düşenüñ çigi kalmaz

...

Baña vir tevbe hem vir vird ü tesbîh
Kesâfetden ide bu kalbi tenkîh

...

Hazînesi Hudâmuzuñ tolıdur
Kamu mahlûk-ı 'âlem hep kulıdur

...

17b-19b arasında, "Dünyada ve ahiretde Allah'ı ortaklarından tenzihin beyanı hakkında" anlamını taşıyan bir kısım bulunmaktadır. Bu kısımda; Allah'ın büyüklüğü, onun her şeyden münezzehe olduğu, bütün kainâtın onun emrinde hareket ettiği, yaratmada ve rızık vermede kuvve-

tinin çok olduğu dile getirilmektedir. Şair, manzûmenin ilerleyen kısımlarında Peygamberimizin övgüsüne geçer. 19b'de ayrıca bir medhiye bulunmaktadır:

Münezzeh cümleden yokdur şerîki
Hudâ bir aña hâşâ kim dir iki

Musahhar emrine bu ay ile gün
Biri gider biri gelür gice gün

...

İder tâze ağaçda nârı ihfâ
Okur ahcâr ü eşcâr vird ü semâ
(17b)

Yaradur istedigün 'aczi yokdur
Hudânun kuvvet ü kudreti çokdur

...

Habîb-i Hak Muhammed Mustafâdur
Anuñ vasfını itmek hoş safâdur
(18a)

...

Hatâ vü sehvini Mevlâ bağışlar
Hatâsuz kul mı vardur bir iş işler

Hudâdur yevm-i dînüñ çün melîki
Cezâ ya 'afv ide kimdür şerîki
(18b)

Resûlinden recâ itdüm şefâ'at
Suçum fazlile 'afv eyleye Hazret

Anuñ gülzâr-ı medhine girelüm
Güli cân bülbüline irgürelüm

...

Kerem it dergühüñde ola ma'zûr
Beni meddâhîne kat eyleme dûr

19b'deki "Medh-i seyyidü'l-kevneyn (iki âlemin efendisinin övgüsü)" başlıklı naatı, 20a'da "Salavât-ı Şerîfe müte'allik niyâz (salavatla alakalı dua)" adındaki ilahi tarzındaki manzûme izler. Bu manzûme, Yunus Emre'de gördüğümüz musammatlara benzemektedir. Hüdâyî'nin ilahîlerinin de bu şekilde olduğu düşünüldüğünde; Rızâyî'nin Hüdâyî'den doğrudan, Yunus Emre'den de dolaylı şekilde etkilendiği anlaşılmaktadır. Söz konusu bu ilahî, Hüdâyî'nin de çok kullandığı bir kalıp olan "Müstef'ilün müstef'ilün"¹⁶⁷ kalıbıyla yazılmış olup O'nun heceyle yazdığı, durak kullanmadığı ilahîlerine benzemektedir:

...
Her dertlere dermân ola
Bu vuslat-ı cânân ola
Mahşerde hoş fermân ola
Sallû 'alâ hayri'r-rüsül

Resûlümüz Hayru'l-beşer
Bizde mukarrer zenb ü şer
Cürmi giderür ser-te-ser
Sallû 'alâ hayri'r-rüsül

20ab'de Peygamberimizi ele alan, "Medh-i Seyyidü's-sekaleyn (insanların ve cinlerin efendisinin övgüsü)" başlığını taşıyan bir manzûme bulunmaktadır. 21a'da bu manzûmeyi, "Niyâz-ı salavât-ı şerîfe" adını taşıyan şiir takip eder:

¹⁶⁷ "Aruz veznini ve hece veznini kullanabilen Aziz Mahmud Hüdâyî'nin az da olsa hece ile aruzu birlikte kullandığı vakidir. Bazı şiirlerinin hem hece veznine hem de aruz veznine uygun düştüğünü görüyoruz. Aşağıdaki şiir hecede: 8'liye, aruzda: Müstef'ilün müstef'ilün kalıbına uymaktadır:

*Eyler seherde gulgule
Dost gülşenin bülbulü
İster vere cânın güle
Cân gülşenin gülü*

Yunus Emre'nin de bu tarz şiirleri vardır. Hz. Hüdâyî'nin, onun etkisinde kalması mümkündür. Şairimizin şiirlerinin çoğu aruz veznindedir. Heceyle yazdığı şiirlerde durak kullanmamıştır." Mehmet Emin Ertan, "Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Edebî Şahsiyeti", Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, C. I-II, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006, s. 454. İlâhî için bkz. Aziz Mahmud Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhiyyât*, s. 39.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Yalvaralum cânile her dem Cenâb-ı Hazrete
İrgüre Bâr-ı Hudâ işbu fakîri devlete
Gerçi kim terk-i edeb bizden o 'âlî rûtbete
Yâ İlâhî eyle teblîg bu selâmum Hazrete

...

Haylî demdür eylerüm ârzû cemâl-i Hazreti
Var kusurum görmedüm budur bu sözüñ sihhati
Rûhına yüz biñ selam olsun günüñ her sâ'ati
Yâ İlâhî eyle teblîg bu selâmum Hazrete

...

Niçe eyyâm niçe sâ'at niçe ay niçe sene
Hak olup yatmak mukarrer bu Rızâyî Hasana
İşbudur yâ Rab benüm vasiyetüm döne döne
Eyle teblîg [bu] selâmum fazluñile Hazrete

...

21b'de "Medh-i Seyyid-i Kâ'inât" adında yedi beyitlik bir manzûme bulunurken; 22a'da "Niyâz-ı salavât-ı şerîfe" ismini taşıyan - şairin etkilendiği- Yunus Emre'yle Hüdâyî'de görülen musammat gazel tarzında bir naat bulunmaktadır. 22a'nın sonunda, Rızâyî'nin "Gülzâr-ı Niyâz" adındaki eseri son bulmaktadır. Şair, eseri Mesud Efendi'ye Zâkirbaşızâde Abdullah Efendi aracılığıyla sunduğunu ve söz konusu zâtın (Zâkirbaşızâde) kendisine hayır duada bulunduğunu dile getirmektedir:

"Buyurdılar ki: Bizüm 'Azîzimüz oğlu 'Azîz ve her kelâm-ı pür-sûzı cândan lezîzdür. Bir genc-i mahfî ve dîde-i 'âlemiyândan gâyet mahfîdür. Hoş râha sâlik ve hoş i'tikâda mâlik olmuşsüz. Feyyâz-ı mutlak hemîşe feth-i bâb idüp envâr-ı hidâyet ile dâ'imâ kalb-i selîmiñüzi pür-nûr ide." deyü du'â-ı hayr eylediler."

23b'de "tövbe, istiğfar ve pişmanlık (nedâmet)" konularına değinen şair, "estagfirullâhe'l-'azîm" redifli musammatında; insanın hatadan berî olmadığını, bu nedenle daima "estagfirullâh" zikrini sürdürmesi gerektiğini söylemektedir:

Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün
 Şâm u seher dilden koma estagfiru'llâhe'l-'azîm
 Zîrâ irişmezdüm deme estagfiru'llâhe'l-'azîm

Kuluñ işi sehv ü hatâ olmaz cürümden ol rehâ
 Gel di hemân subh u mesâ estagfiru'llâhe'l-'azîm

Mevlâmuz eyler rahmeti şânına lâyıık bu katı
 Geçürme vakti sâ'ati estagfiru'llâhe'l-'azîm

...
 Cehd it Rızâyî cânile 'ahdi sayma cânânile¹⁶⁸
 Göndere Hak îmânile ide müyesser ol Kerîm

24ab'de “velehu eyzan” başlığı altında “Gelsün Hüdâyî yolına” redifli bir şiir bulunmaktadır. 24b'de Celvetîlik'in esaslarını ele alan uzun manzûme, 27a'nın sonunda başlayan “Hikâye-i 'Arabî” başlıklı mesnevî tarzındaki manzûmeye kadar sürmektedir. Hikâye-i 'Arabî, şairin Divançe'sinde de bulunmaktadır.¹⁶⁹ Bahis konusu bu uzun manzûme, Peygamberimiz ile “Misrah ibn-i Cüdâle” adındaki bedevî arasındaki konuşmaları ele almaktadır. 33a'da son bulmaktadır. 33b'de “gel” redifli bir şiir bulunmaktadır. Şair, bu şiirden sonraki mensûr kısımda Üsküdar'a Hüdâyî dergâhına gelip, Ehl-i Cennet Efendi'ye iktidâ ettiğini ve babası Abdurrahman Efendi'yle Hüdâyî'nin kabirlerini ziyaret ettiğini söylemektedir:

“... vâlid-i merhûm rahmetu'llâhi 'aleyhüñ merkadların ziyâret idüp ba'dehu 'Azîzüñ merkad-ı şerîflerine girüp ba'dehu cum'a namâzun beytu'llâhda ya'nî Hazret-i 'Azîzüñ câmi'-i şerîfînde Ehl-i Cennet Mehemed Efendi Hazretlerine iktidâ idüp ba'de'l-edâ istimâ'-ı zikru'llâh idüp ve bir zümürüdfâm kürsî üzerinde mezbûr Ehl-i Cennet Efendiniñ va'z-ı şerîflerine hâzır ve cemâl-i bâ-kemâllerine nâzır olup Hazret-i Mûsâvâr birligine -lisân-ı şerîfînde- pür-hikmet müşâhede eyledüm. ...”

¹⁶⁸ Vezin aksaktır.

¹⁶⁹ Rızâyî, *Divançe-i Rızâyî*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, Nr. 3347, 2b-8b.

34b’de “isterüz”, 35a’da “eyle” redifli münâcâtlar bulunmaktadır. Rızâyî, bu şiirlerde -birçok manzûmesinde olduğu gibi- günahkâr olduğunu, Allah’tan hidayet, lütuf ve himayet beklediğini, Peygamberimizden ve Hüdâyî’den mahşerde şefaathı olmalarını umduğunu dile getirmektedir:

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Biz Hüdâyîlerdenüz Hakdan hidâyet isterüz
Dâ‘imâ cânile Hâdîden ‘inâyet isterüz

...

İtdigüm işledigüm cürme nihâyet kalmadı
Bârîden bârî hemân lütf u himâyet isterüz

Rahmeti deryâsına garkitse ya ne eksilür
Niçe yüz biñ cürme Hazretten şefâ‘at isterüz

Ey Rızâyî râzıyuz rûz-ı ecel takdîrine
Yine lütfından ebed mahşerde râhat isterüz

(34b)

Mef‘ûlü Fâ‘ilâtün Mef‘ûlü Fâ‘ilâtün¹⁷⁰
Ey vâhibü’l-‘atâyâ lütf u ‘inâyet eyle
İhsân idici Mevlâ ‘avn u hidâyet eyle

...

Tevbeyi yine sarsam itme medd ü ‘ukûbet
Kuluñ işi hatâdur Mevlâ ri‘âyet eyle

(34b)

Sensin kuluñ mu‘îni cümle ‘uyûbî setr it
Emr it Resûliñe di buña şefâ‘at eyle

Rızâyînüñ varacak dahı kapısı yokdur
Feth it kapuyı Mevlâ ehl-i hidâyet eyle
(35a)

...

¹⁷⁰ “Bu kalıp, “müstef‘ilün fa‘ülün müstef‘ilün fa‘ülün” tef‘ileleriyle de kullanılır.” Cem Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 517, Ankara 1997, s. 30.

35a'da "olmadan" redifli manzûmeden sonra başlayan mensûr kısımda 1650 (H. 1060) yılında Hama kadısı olduğunu söyleyen şair, Şeyh Şerefeddin bin Ahmed'den Kâdirî hilafeti aldığını dile getirmekte ve 37a'ya kadar Abdülkadir Geylanî'nin anlattığı bir hikâyeye burada yer vermektedir. Müellif, eserini, Muharrem ayının on yedisinde Hicri 1072¹⁷¹ yılında tahrir ettiğini söylemektedir:

*“Tahrîren fî-yevmi's-sâbi' 'aşera fî-muharremi'l-harâm
li-seneti isneyn ve seb'îne ve elf 'an-yedi mü'ellifihi el-fakîr es-
Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî...”*

Mustafa Çağırıcı, daha önce söz ettiğimiz çalışmasında, 2b-37b arasındaki Tezkire metninin transkribini yapmış, 1b'de bulunan Hilye ve 37b'den sonraki kısmı günümüz harfleriyle çevirmemiştir. 37b'den 38a'ya kadar 16 beyiti ihtiva eden Mi'raciye vardır. 38a'da yaklaşık yarım sayfa civarında Arapça mensûr bir kısım bulunmaktadır. Bu mensûr kısımda, İslam şehirlerindeki (Mekke, Medine, Dimaşk, Kufe vs.) âlimler arasında, Kur'an'daki surelerin adedi konusunda ihtilaflar olduğu anlaşılmaktadır. 38b'de "Hâzâ tertübü süveri'l-Kur'âni'l-'azîm" başlığı altında Kur'an sureleri nazmen dizilmiştir. Manzûmenin sonunda Tezkire'nin telif tarihinin 1657-ağustos [H. 1067 (zilkade'nin ortaları)] olduğunu, eseri bizzat kendisinin yazdığını söylemektedir:

İşbu nazm u eserüm oldı biñ altmış yedide
Mâh-ı zi'l-ka'denüñ evsatı idi itmâmı

...

Gitdiler âhirete niçe benüm akrânım
Geldi nevbet baña şimdi iderüm iz'ânı

...

İşbu tahrîr-i nüsâh târîhi yetmiş ikidür
Oldı evsat-ı muharrem bu harîf evânı

*“Temmet bi-'avnihi Te'âlâ 'an yedi'l-fakîr es-Seyyid Ha-
san Rızâyî el-Aksarâyî”*

(41a)

¹⁷¹ 12 Eylül 1661.

Yukarıdaki manzûmenin son bulmasından sonra; 41b’de dört beyitlik bir şiirle, altı beyitlik başka bir şiir bulunmaktadır. 42a’da 18 beyitlik Temcîdiye, 6 beyitlik “fî beyân-ı vâsf-ı sâ‘at” başlığı taşıyan bir manzûme vardır.

Tezkiretü’s-Sâlikîn’in yukarıda ele aldığımız Osman Ergin Nüşası, Celvetî meşâyihî, Celvetî halifeleri ve Celvetî şairleri konusunda kısa bilgiler ihtiva etmekle beraber, Hasan Rızâyî’nin hayatı hakkında önemli bilgileri içine almaktadır. Tezkirelerde bulunmayan, biyografik kitaplarda kendisinden üç beş cümleyle söz edilen Rızâyî’nin hayatı ve sanatı hakkında en somut bilgileri bulunduran bu eseri satır satır okumamız gerekiyordu. Hayatı bahsinde epey alıntılar yapmamıza rağmen eseri müstakil olarak vermeye çalıştık.

Celvetîlik, Celvetî meşâyihî ve Celvetî şairler üzerine araştırma yapanlar ve bu sahayla ilgilenen okuyuculara faydalı olabilir düşüncesiyle, Tezkire’de zikredilen -Rızâyî’nin ilişki kurduğu- şahısların isimlerini¹⁷² vermenin yararlı olacağı kanısındayız:

Aziz Mahmûd Hüdâyî (Eserin tamamında diyebiliriz.), Ebû’l-Kâsım Gubârî-7a, Hâdim Osman Dede-17b, Şeyhülislâm Mehmed Es‘ad Efendi-7b/8a, Akbaba Mustafa Efendi-8b, Arnavud Şeyh Mustafa Efendi-9a, Şeyh Pâlânî Mustafa Efendi-9b, Ehl-i Cennet Muhammed Fenâyî Efendi-10a/28b/29b/33b, Şeyh Aksaraylı Abdürrahîm Efendi-10b, Şeyh Müstedâm Efendi-11a, Aksaraylı Ümmî Bacı-11a, Şeyh Mes‘ûd Efendi-11b, Zâkirbaşı Mahmûd Efendi-12a, Şairin babası Seyyid Abdurrahman Aksarâyî-13b/14ab/15ab/16b, Zâkir Mahmûd Efendi-22a, Aksaraylı Molla Mahmûd-22a, Zâkirzâde Abdullah Efendi(Bî-çâre Abdullah¹⁷³)-22b,

¹⁷² Verilen şahıslar arasında çok az da olsa Celvetî olmayanlar da vardır.

¹⁷³ Aziz Mahmud Hüdâyî’nin halifesi Muk‘ad Ahmet Efendi’den icazet ve halifelik almıştır. Bir müddet Manisa’da halifelik yaptıktan sonra İstanbul’a gitmiş, zaviye şeyhliğinde bulunmuştur. Kılıç Ali Paşa Camii ve Fatih Camii vazifesi yaptı. “Bîçâre” mahlasıyla şiirler yazmıştır. Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, s. 244-245. Zâkirzâde’nin seçme şiirleri için bkz. Kocatürk, s. 310-313. Ayrıca, Ahmet Necdet, *Tekke Şiiri Dinî ve Tasavvufî Şiirler Antolojisi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1997, s. 385-388. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Ayar, *Zâkirzâde Abdullah Bîçâre’nin Dîvânı’nın Transkripsiyonu*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Hüseyin Yorulmaz, Sakarya 2008. Bkz. Mehtap Aydın, *Bîçâre Dîvânı İnceleme-Metin*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Bilal Kemikli, Bursa 2007. Vassâf, C. 3, s. 54-58.

Üftâde Efendi-27a, Firdevsî Mustafa Efendi-34a, Divitçizâde eş-Şeyh Mustafa Efendi ibn-i eş-Şeyh Mustafa Efendi¹⁷⁴-34b, Şeyh Şerefeddin bin Ahmed-35a/36b.

Tezkire'nin ikinci bir nüshası İbrahim Hakkı Konyalı Nr. 64'te 140a-154a varakları arasındadır. Söz konusu nüsha, Osman Ergin nüshasına göre daha kısadır ve birtakım farklılıklar bulundurmaktadır. Mustafa Özdamar, Konyalı Kütüphane'sindeki yazmaların katalog bilgilerinin verirken Tezkire'ye ait bilgileri şu şekilde yazmıştır:¹⁷⁵

“Menâkıb-ı Hüdâyî (Tezkiretü's-Sâlikîn)-64

Hasan b. Abdurrahman Aksarâyî (Hasan Rızâyî Efendi), yazma-ta'lik, Osmanlıca, 135x200, 140-157¹⁷⁶ y, 17 str, deri cilt, Hat Sanatları Müzesi kitapları, eski no 410.”

Eser, Osman Ergin nüshasında olduğu gibi “Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn” adını taşımamakta, “Menâkıb-ı Hüdâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn” adlarıyla zikredilmektedir. Konyalı Kütüphanesi'nde Rızâyî'nin diğer eserleri “Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi”, “Mahmûdiyye” ve “Nüzhetü'l-Ebrâr min-Ehli'l-Esrâr” ile birlikte aynı külliyat içerisinde. Her üç eserde de kullanılan yazı çeşidi aynıdır. Bu eserlerden Tecelliyât'ta bulunan ketebe kaydı, eserin Rızâyî'nin kendisi

¹⁷⁴ “17. yüzyılda yaşamış Celvetî tarikatına mensup bir şeyhtir. Ne zaman ve nerede doğduğuna ait net bir bilgiye sahip değiliz. Gençliğinde divit sanatıyla meşgul olduğu için Devâtî veya Divitçi namıyla tanındığı nakledilmektedir. ... Mustafa Efendi, sonraları tasavvufa yönelerek Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'nin halîfesi Muk'ad Ahmed Efendi'ye intisap etmiştir. Gayret ve istidadıyla tasavvuf yolunda kısa sürede ilerleyen Mustafa Efendi, şeyhi Ahmed Efendi'nin emriyle Kastamonu'ya halkı irşad etmesi için halife olarak gönderilmiştir. Bir müddet bu vazifeyi icra ettikten sonra, onun sağlığında, (1049/1639'dan önce), İstanbul'a dönerek ilme yönelmiş ve ulema-dan birinin yanında mülazım olmuştur. ... Devâtî Mustafa Efendi, tasavvufî düşünce ve tecrübelerini vâkiât türünün bir örneği olarak Tuhtetü's-süfyyin adıyla kaleme almıştır.” Necdet Yılmaz, “Mustafa Efendi, Devâtî” Maddesi, Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi, Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012, s. 279. Ayrıca yine Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Süfîler, Devlet ve Ulemâ*, s. 363-365. Bkz. Vassâf, C. 3, s. 30.

¹⁷⁵ Özdamar, s. 173.

¹⁷⁶ Aslında eser 154a'da son bulmaktadır. 154a'dan sonra “Hâzâ Kitâb” başlığıyla Rızâyî'nin diğer eseri Nüzhetü'l-Ebrâr'a geçilir. Fakat Nüzhetü'l-Ebrâr'ın metnine hemen geçilmeyerek, sebab-i telif olarak değerlendirilebilecek bazı manzûmeler verilmiştir.

tarafından yazıldığını göstermektedir. Bu bilgiyi Tecelliyât'ı ele alırken paylaşmıştık. Aynı külliyat içerisinde bulunmasından ve aynı yazı çeşidiyle kaleme alınmasından hareketle bu eserin yani Tezkire'nin de şairin bizzat kendisi tarafından yazıldığını düşünebiliriz. Rızâyî'nin kendi eserlerini bazı değişikliklerle yeniden yazma teamülüne sahip olduğunu önceden söylemiştik. Divançe'sinde bulunan şiirlerin bazı değişikliklerle Tezkire'sinde bulunması ve "Kân-ı Meânî" adındaki lugatını tekrar yazdığını bizzat kendisinin söylemesi¹⁷⁷, bu bilgiyi desteklemektedir. Tezkire üzerine çalışmış Mustafa Çağırıcı'nın da bu yönde tespitleri bulunmaktadır:

“Kanaatimizce her iki nüshanın da muharriri Rızâyî Aksarâyî'nin kendisidir. Zira Selimiye (Konyalı) Kütüphanesi'ndeki nüshada bu risaleyi kendisinin yazdığını belirtmemiş fakat aynı yazı stiliyle yazılmış, aynı cilt içerisinde bulunan diğer risalelerini kendi eliyle yazdığını beyan etmiştir. Biz de buna dayanarak bu risalenin de kendi eliyle yazıldığı neticesine vardık.”¹⁷⁸

Şair, Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi'nin Hacı Mahmud Efendi nüshasında 71a'dan itibaren cetvelin dışındaki derkenarlarda Tezkire'nin mensûr kısımlarını yazmıştır. Yazılan kısımlar, Konyalı nüshasına aittir. 76b'ye kadar yazılan bu kısımların sonunda H. 1051 (1641-42) tarihi atılmıştır. Bu bilgilerden, Tezkire'nin Konyalı nüshasının telif tarihinin bu tarih olduğu anlamı çıkabilir. Konyalı nüshası, Osman Ergin nüshasından önce yazılmıştır.

Konyalı nüshasının içeriğine bakıldığında, Osman Ergin nüshasından kısa olduğu görülmektedir. Ancak, Konyalı nüshasının satır sayısı (17), Osman Ergin nüshasının satır sayısı(15)ndan fazladır. Osman Ergin nüshasında 12a-22b sayfaları arasında bulunan “Gülzâr-ı Niyâz”, 35b-36b arasındaki “Hikâye-i Abdü'l-Kâdir Geylânî” ve 36b-37b sayfalarında Rızâyî'nin Kâdirî hilâfeti aldığını anlattığı kısım, Konyalı nüshasında bulunmamaktadır. Konyalı nüshasının sonunda Arapça kısımlar vardır.

¹⁷⁷ Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 249.

¹⁷⁸ Çağırıcı, s. 34.

2. 3. MAHMÛDİYYE FÎ-MENÂKIB-I RİCÂLİ'L-BİLÂD

Hasan Rızâyî'nin Arapça olarak kaleme aldığı bu eser, menâkıbnâme hüviyeti taşıyan önemli bir eserdir. Rızâyî'nin hayatı hakkında somut bilgileri barındıran eser, bu yönüyle Tezkire'den daha zengindir. Tezkire'deki birçok bilgi burada da bulunmaktadır. Eserin Türkçe'ye çevirisini Mustafa Çağırıcı'nın yaptığını daha önce zikretmiştik. İncelemiş olduğumuz biyografik ve bibliyografik kaynakların hiçbirisinde eserin varlığına dair bir bilgiye rastlayamadık. Eserin şu ana kadar tek nüshası tespit edilebilmiştir. Konyalı İbrahim Hakkı Kütüphanesi Nr. 66'da bulunan eser, 177a-198b varakları arasında bulunmaktadır. Her sayfası 17 satırdan oluşan nüsha, 22 yapraktır. Tercümesinden anladığımız kadarıyla eser içerisinde Türkçe şiirler de bulunmaktadır. Eser, daha önce sözünü ettiğimiz gibi, Tecelliyât, Menâkıb-ı Hüdâyî (Tezkire) ve Nüzhetü'l-Ebrâr'la aynı külliyyat içerisinde yer almaktadır. Müellif hattı olduğu belirtilen eser, ta'lik hattı ile kaleme alınmıştır. *“Müellif, eserin tamamlanma tarihini net olarak belirtmemekle beraber en son sayfada zilhicce 1063/Ekim 1652 senesinde Kadıasker İmamzâde tarafından Antakya kadılığına tayin edildiğini ifade etmektedir. Bu da bize eserin 1063/1652 tarihinden sonra bittiğini göstermektedir.”*¹⁷⁹

Mustafa Özdamar, Konyalı kütüphanesi kataloglarında eserin künye bilgilerini şu şekilde vermektedir:¹⁸⁰

“el-Mahmûdiyye Fî Menâkıb-ı Ricâl-il Bilâd-66

Hasan b. Abdurrahman Aksarayî (Hasan Rızâyî Efendi), yazma-ta'lik, Arapça, 135x200, 176-197 y, 17 str, deri cilt, Hat Sanatları Müzesi kitapları eski no 410.”

Şair, Tezkire'de Mahmûdiyye'den söz etmekte, eseri Zâkir Mahmud Efendi aracılığıyla Hüdâyî'nin torunu Şeyh Mesud Efendi'ye sunduğunu belirtmektedir.¹⁸¹

Mustafa Çağırıcı, yüksek lisans tezinde eserin hem Arapça'sını hem de Türkçe'sini vermiştir. Biz eseri, Çağırıcı'nın tercümesinden hareketle tanıtmaya çalışacağız.

¹⁷⁹ Çağırıcı, s. 39.

¹⁸⁰ Özdamar, s. 170.

¹⁸¹ Rızâyî, *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn*, 22a.

Müellif, eserine dönemin sultanı I. İbrahim'e dua ederek başlamaktadır. Daha önce memleketi Aksaray'da görüp tanıştığı, karşılaştığı âlimlerin, kadıların, gazilerin, sâliklerin ve evliyânın isimlerini tahrir ettiğini söyleyen şair, diğer beldelerde gördükleri zevâtın da isimlerini yazmanın elzem olduğunu belirtmektedir. Eserlerinden anladığımız kadarıyla Rızâyî, manevî şahsiyetlerden söz etmenin ve onların isimlerini eserlerinde zikretmenin manevî bir borç ve vefa olduğunu düşünmektedir. Eserlerini yazmaya iten en büyük âmillerden birisi de budur. Zaten bunu kendisi yer yer dile getirmektedir. Mahmûdiyye'de kadılık yaptığı ve çeşitli vesilelerle bulunduğu yerlerde görüştüğü kişilere, İstanbul'dan başlar. Tezkire'den farklı olarak sadece Celvetî meşâyihine değil diğer tarikat mensuplarına da eserinde yer vermiştir. Biz, bu şahısların isimlerini yararlı olabileceği düşüncesiyle ayrıntılı olarak vereceğiz.

177a'da Hüdâyî'yle görüşmesini anlatmaktadır. Bu görüşme babası Abdurrahman Efendi ile beraber gerçekleşmiştir. 177b'de Şeyh Abdülahad Nûrî Efendi¹⁸²yle görüştüğünü söyler:

*“Sonra sâliklerin önderi Şeyh Abdülahad Efendi'yle müşerref oldum. İstanbul'da Mehmet Ağa mahallesinde oturuyordum. Cuma ve Pazartesi geceleri Mehmet Ağa câmiinde sevenleri ve toplanan müslümanlar ile beraber Allah'ı zikrediyorlardı. Tevhid ehli lendi. Evinde elini öptüm.”*¹⁸³

“Şeyh İbrahim Efendi” adında birisini ziyaret eden Rızâyî, bu şahsın kendisine epey hürmette bulunduğunu dile getirmektedir. Aynı sayfa-

¹⁸² “Esrâr-ı tarikatın misbâhı, envâr-ı hakikatın miftâhı bir zât-ı âli-kadrdır. Pederleri Muslihuddîn Mustafa Safâî b. İsmâîl b. Ebulberekât olup, bu Ebulberekât müctehid-i tarikat-ı Şemsiyye, Şemseddîn-i Sivâsî'nin pederleridir. ...Abdülhad en-Nûrî, 1003/1595 veya 1013/1604 senesinde kâdim-i sahn-ı vücûd olup, üç yaşında iken Şemsî-i Sivâsî'nin nazar-ı feyzine mazhar olmuşlardır. Pederlerinin irtihâlinden sonra Abdülmecîd-i Sivâsî ile birlikte, iki biraderi Abdüssamed Efendi ve Kâmil Ağa ile İstanbul'a gelmişlerdir.” Vassâf, C. 3, s. 485. “Şeyhülislam Yahya Efendi'nin daveti üzerine İstanbul'a gelen Nûrî Efendi, İstanbul'a gelir gelmez Mehmed Ağa Zaviyesi'nde ikamet ederek burada irşad çalışmalarına başlamıştır. Şeyhinin kızı ile evlenmek suretiyle ona damad olan Nûrî Efendi, adı geçen tekkede vefatına kadar, tam yirmi sekiz yıl şeyhlik yapmıştır.” Necdet Yılmaz, s. 206. Abdülhad Nûrî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Baz, *Abdülhad Nûrî-i Sivâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Dan. Ethem Cebecioğlu, Ankara 2004.

¹⁸³ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 177b, trc. Çağırıcı, s. 156.

larda, Tezkire’de de geçen bazı bilgiler bulunmaktadır. Hüdâyî’nin, seyyidliğine şهادetini burada da zikreden şair, nakîbü’l eşrâf Gubârî’nin, seyyidliğini teyit ettiğini söylemektedir. Burada Hüdâyî’den söz ederek Hüdâyî’nin ilk tahsilini Aksaray medreselerinde yaptığını zikreder. Yine Tezkire’de söylediği Hocasâde Esad Efendi’den talep ettikleri mülâzım-lık konusunu 178a’da anlatmaktadır. Aynı sayfada Mesud Efendi ile karşılaşmasına ve Mahmûdiyye’yi ona sunmasına değinmektedir:

“Hazret-i Azîz’in çocuklarından tarikat seccâdesinde kâim, kızının oğlu, sâliklerin numûnesi, tâliblerin mürşidi Şeyh Mesud Efendi’yle karşılaştım. Üsküdar’da Hz. Azîz’in kabrinin yanındaki câmi-i şerifte elini öptüm. Hz. Azîz’e olan muhabbetimi izhâr için yazdığım “Mahmûdiyye” ismini verdiğim kitabımı Asâdarı Mahmud Efendi eliyle ona hediye ettim. Kitapta babamın ve benim Hz. Azîz’e olan bağlılığımı bildirdim.”¹⁸⁴

178b’de Hüdâyî’nin Koçhisar halifesi Akbaba Mustafa Efendi’nin ve Koçhisar’a ondan sonra gelen diğer halifesi Müstedâm Efendi’nin meziyetleri üzerinde durur. Bu iki sâlih kişiden ilkinin, kendisine ilk inâbet veren kişi olduğunu söyleyen şair, ikincisinin çok cömert olduğundan ve tekkesine geleni boş çevirmediğinden söz etmektedir. Aynı sayfada kendisinden söz ettiği başka şahıs, Denizli halifesi Şeyh Arnavut Mustafa Efendi’dir. Rızâyî söz konusu bu şahıstan tövbesini yenilemiş ve kendisinin nasihatlarından oldukça etkilenmiştir. Kuşadası halifesi Pâlânî Mustafa Efendi de Rızâyî’nin hayatı bahsinde kendisinden söz ettiğimiz önemli bir Celvetî büyüğüdür. Şair, onun yakîn ehlinden olup sâlihlerin ve tâliplerin mürşidi olduğunu belirterek, onun kendi halifelliğini müjdeleyen bir rüyasını anlatmaktadır. Şair, 178b’den 180b’ye kadar Lazkiye (Denizli)’de karşılaştığı; sohbetlerinden ve nasihatlarından istifade ettiği şahısları tek tek sıralar:

“Şeyhzâdeoğlu Ahmed Çelebi, Şeyhmuzzâde Ahmed Çelebi, Abdülganî Efendi, Hacı Ahmed Efendi, Abdülkerim Ahmed Çelebi, İmam Mustafa Dede, Hatib Hacı Ali Efendi, Molla Arap Mehmed, Merkez Efendizade Mustafa Efendi, Musallî Çelebi, Halvetî Şeyhi Hatip Efendi, Şeyh Mahmud Çelebi, Gürcüoğlu Hacı Yusuf (178b), Kösec Recep De-

¹⁸⁴ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 178a, trc. Çağırıcı, s. 159.

de, Hatip Hasan Efendi, Şaban Dede, Mahmud Çelebi, Ahmed Dede, İmam Muslihiddin Efendi, Sâdıkzâde Molla Ahmed, Seyyid Mehmed Efendi, Hacı Eyüpzâde Molla Süleyman Çelebi, Ezineli İlyas Dede, Şeyh Mahmud Efendi (179a), Kadı Abdülbâkî Efendi, Abdülkadir Çelebi, Muîd Mehmed Efendi, Medineli Şeyh Taceddin, Avaz Mehmed Efendi, Hâbilzâde Mehmed Efendi, Abdülfettâh Efendi, Hacı Eyyüb Dede, Kösec Mehmed Efendi, Nimetullah Efendi, Safâzâde İbrahim Çelebi, Es'ad Çelebi, Malagzâde Ali Efendi, Müftüzâde Ali Çelebi, Bektâşi Derviş Ali, Kadı Halil Efendi, Şeyh Muhammed Hakkânî, Emrullah Efendizâde, Ömer Çelebi, Mücellidzâde Mehmed Çelebi, Kethüda Ali Çelebi, Kadı Ahmed Efendi, Mahmudbeyinzâde Halil Ağa, Kara Mehmed Efendi, Tilkizâde İbrahim Efendi (179b), Kızılbaş Mehmed Ağa (180a).”

Bu kişilerin bazılarını bir cümleyle geçerken, bazıları hakkında da kısaca bilgiler vermektedir. Söz konusu kişilerden Seyyid Mehmed Efendi'nin ve Süleyman Çelebi'nin Mahmûdiyye'nin yazılmasına vesile olduklarını söyleyen şair, Süleyman Çelebi'nin “kabir ehlinden yardım istenmesine dair” gördüğü rüyayı anlatmaktadır:

“Seyyid Mehmed Efendi ve Süleyman Çelebi bu kitabın te'lifine ilk sebep olanlardır. Çünkü onlar bir gün ben Lazkiye şehrinde, altından nehirler akan cennet gibi bir meyve bahçesinde, makâm-ı mahmûdda ziyaret ettiler. Bu sözleri Süleyman Çelebi'den işittiğimde ben nâibtim. Onların evliyâları anmalarını sebebiyle sâlihlerin ve evliyâdan bir kısmının hayatlarını tahrir etmeye karar verdim. Çünkü kişi yakınlarının hükmünü alır. Allah'a hamdolsun ki ekseriyetle benim yakınlarım ve arkadaşlarım evliyâ ve salihleri medhedenlerdir.”¹⁸⁵

Şeyh Muhammed Hakkânî ve Kızılbaş Mehmed Ağa, Rızâyî'nin oldukça etkilendiği şahıslardandır. Hakkânî'nin kendisine kırk dokuz adet tesbih hediye ettiğini söyleyen şair; cömertlikte, nimeti dağıtmada ve keremde Kızılbaş Mehmed Ağa gibisini görmediğini dile getirmektedir.

180a'dan 182b'nin bir kısmına kadar Hama, Humus, Sermin ve Halep gibi Suriye coğrafyasında görmüş olduğu kişilere yer verir. Bu kişiler etrafında oluşmuş ilginç olaylara ve menkıbelere değinen Rızâyî'nin karşılaştığı şahısların önemli kısmı Rufâî ve Kâdirî'dir. Os-

¹⁸⁵ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 179a, trc. Çağırıcı, s. 162.

manlı'nın bu bölgeye atadığı yöneticilerle ve yerel idarecilerle de diyalog halinde olan Rızâyî'nin anlattığı bazı olaylar, dönemin sosyal ve ahlakî problemlerini yansıması açısından oldukça önemlidir. Şairin; söz konusu şehirlerde ulemâdan, kudâttan, evliyâdan, umerâ ve meşâyıhtan karşılaştığı ve kendilerinden hem maddî hem de manevî anlamda istifade ettiği şahısları şu şekilde sıralayabiliriz:

“Humus'ta; Humuslu Çavuşoğlu, Şeyh Abdullah, Abdünnâfi Efendi(180a), Şeyh Necmi, Şeyh Derviş, Şeyh Mahmûd Efendi, Şeyh Mehmed Hankâhî, Şeyh Yasin (181a), Sermin'de; Şeyh Berî. Halep'te; Arslan Dede. Hama'da; Şeyh Ebubekir, Şeyh Şerefeddin bin Ahmed, Şeyh Alvanzâde Şeyh Abdullah (181b), Müftü Şeyh Osman Efendi, Seyyid Yahya, Şeyh Abdülfettah Efendi, Basralı Şeyh Ali, Şeyh Şemseddin, Şeyh Habib, Şeyh Ebûlberke, Şeyh Mahmûd (181b).”

182b'nin bir kısmından 184a'ya kadar olan kısımda Antep'in büyükleri üzerine duran şair, Antep'teki kültürel, sosyal ve siyasi yaşantı hakkında orijinal bilgiler de vermiştir. Devrin kadıları ve ilim erbabının, Osmanlı yöneticileri ile olan ilişkilerinden bazı kesitler sunmuştur. Şair, 183b'de ele aldığı şahısları derin ve etraflıca anlatmadığını, onlara ait menkıbelerin sınırsız olduğunu, zaten kendisi de bu eserini muhtasar kalemle aldığını belirtmektedir. Zikrettiği âlim, kadı, zühd ve takva sahibi tasavvuf erbâbını şu şekilde verebiliriz:

“Müftü Mustafa Efendi, Dâvud Efendi, Alaca Müftü, Müftü Osman Efendi, Mesrûkoğlu Dâvud Efendi, Şecâaddin Efendi (182b), Abdülbâkî Efendi, Es'ad Çelebi, Derviş Abdi, Üzümcü Abdi Çelebi (183a), Derviş Mahal (183b-184a).”

Rızâyî, 184a-185a varakları arasında Amasya, Zile ve Niksar şehirlerinin ulemâ ve meşâyihından birçok kişiyle müşerref olduğunu dile getirmektedir. Burada anlattığı birtakım tarihi olaylar ışığında, şairin 1627 yılının sonuyla 1628 yılının başlarında söz konusu şehirleri ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu şehirlerde karşılaştığı ve kendilerinden bahsettiği şahıslar şunlardır:

“Halvetî Şeyh İlyas, Şeyh Hızır (184a), Mustafa Çavuş, Nalın Efendi (184b).

185a'da Çorum'un büyüklerinden söz eden şair, 185b'de Kars ulemâsı ve meşâyihına yer vererek, birden, sözünü ettiği coğrafi sırayı bozmuş, daha sonra da Kırşehir büyüklerini bahis konusu ederek tekrar aynı sahaya dönmüştür. Dört ay gibi kısa bir dönem kadılık yaptığını belirten Rızâyî'nin mülâki olduğu şahıslar daha çok nâib, kadı ve müderristir:

“Müftü Şeyh Hasan Efendi, Karabaş Efendi, Ni‘metullah Efendi, Börekzâde Müderris Mehmed Efendi, Molla Şevki ve Nâib Molla Mehmed.”

Kars meşâyihından Şeyh Şükrullah Efendi'den bahseden şair, onun cömertlikte Hâtem¹⁸⁶ gibi olduğunu, her sene karpuz ekerek Kars ahalisine dağıttığını, kimseyi geri çevirmediğini ve asla yüzünü asmadığını dile getirmektedir. Karslı Varsak Davud adında birinden söz ederek, bu şahısla devlet idaresi arasında bazı anlaşmazlıkların vuku bulma ihtimalinin olduğunu ve bu ihtimalin gerçekleşmemesi noktasında çaba sarfettiğini belirtmektedir.

Vaiz Süleyman Efendi, Nâib Mahmûd Efendi, Gızemir Seyyid Mahmûd, Müftü Mustafa Çelebi ve kardeşi Mahmûd Efendi (186a), Rızâyî'nin Kırşehir'de karşılaştığı şahıslardır. Rızâyî, Kırşehir'den Niğ-

¹⁸⁶ Hatem et-Tâ'î (öl.607). Cahiliye döneminde yaşamış, yiğitliği ve cömertliği ile meşhur birisidir. Arap şiirinde cömert birisinden söz edilirken ismi zikredilir. Bkz. Kenan Demiryak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, Fenomen Yayınları, 1. Baskı, Erzurum 2009, s. 170, 270, 273. “*Tay aşiretinden Hatim sonsuz cömertlikleriyle ününü her tarafa yaymıştır. Mudar puta tapanlarının, büyük saygı gösterdiği Receb ayı geldiğinde, her gün on deve keserek konuklarına yedirmek geleneğindeydi. Şair el-Hotai ve Bişr bin Hazim misafiri olarak yanında kalmışlardır. Küçük yaşında babasını kaybetti; büyük babası Sa'd bin el-Haşrac'ın deve sürülerinin çobanlığını yaparken, bütün develeri, yanına gelen şair gurubuna dağıtmıştı. Cömertlikte kendinden daha üstün kimsenin bulunmamasını istemesi onu böyle olaylara yöneltiyordu.*” Clement Huart, *Arap ve İslam Edebiyatı Tarihi*, Çev. Cemal Sezgin, Tisa Matbaacılık, Ankara, Tarihsiz, s. 32. “*Kasidelerde devlet büyüklerinin en çok övülen özelliklerinden biri de cömertlikleridir. Hükümdarın bu yönü, sundukları kasideler karşılığında caize bekleyen şairler için daha da önemli bir konudur. Dolayısıyla kasidelerde başta hükümdarlar olmak üzere devlet büyükleri cömertlikleri bakımından göklere çıkartılarak övülmüşlerdir. Divan şairlerinin bu övgülerine genel olarak bakıldığında övülen kişilerin cömertliği deniz (deryâ), bulut (ebr), mihr (güneş), kân (maden ocağı) gibi insan yaşamında önemli yeri olan unsurlarla veya edebiyatta cömertlik sembolü olarak tanınan Hatem-i Tay gibi kişilerle karşılaştırılarak anlatılmıştır.*” Ülkü Çetinkaya, “*Divan Şiirinden Örneklerle Mübalağa Sanatının Mizahla İlişkisi*”, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/2 Spring 2011, p(s). 49.

de'ye geçer. Niğde'de şehrin ulemâ ve evliyâsından önemli zâtlarla görüşmüş, bilhassa ulemâ sınıfından birçok kadı, müderris ve müftünün meclisinde bulunmuştur. Kadı Ahmed Efendi ve Murad Paşa adında iki şairden söz eden Rızâyî, Murad Paşa'ya ait bir manzûmeye yer vermektedir:

Gönül âyinesin eder mücellâ
 Seher vaktinde tevhid eyle tevhid
 Açar pasın kılar kalbi musaffâ
 Seher vaktinde tevhid eyle tevhid
 ...
 Derviş sa'y et kusûr etme murâdı
 Murâd et zikr-i Hakkı bul murâdı
 Muînin ola Hakkın bin berâdı
 Seher vaktinde tevhid eyle tevhid¹⁸⁷

Eserinde söz ettiği Niğdeli sâlih, takva ehli, tarikat ehli, âlim ve velî şahısları şu şekilde sıralayabiliriz:

“Visâlî Mustafa Efendi, Yavsî Süleyman Efendi, Evşedizâde Hüseyin Efendi (186a), İbn-i Fekke Hüseyin Efendi, Seyyid Zeynelabidin Efendi, Seyyid Abdüsselam Efendi, Muhyîfendizâde Seyyid Ahmed Efendi, Selâmî Çelebi, Gülercezâde Süleyman Efendi, Kara Halil Efendi, Kadı Ahmed Efendi (186b), Ebubekir Çelebi, Piyalezâde Mustafa Efendi ve kardeşi Ahmed Çelebi, Seyyid Hacı Hamza ve oğlu Halil Çelebi, Murad Ağa (Murad Paşa-187a), Mevlevî Şeyh Ömer Efendi, Şeyh Makbûl Efendi, Maksûd Efendi, Abdülhâdî Efendi, Efelizâde Mustafa Efendi(187b), Abdülfettah Efendi, Abdülcelil Efendi, Abdurrahman Efendi, İbrahim Efendi, Süleyman Efendi, Mûsâ Efendi, Musallî Efendi, Kemal Efendi, İn'amzâde Seyyid Ahmed Efendi, Seyyid Eyyûb Efendi, Lem'î Çelebi, Evkâsî Dede, Bektaşzâde Ebûbekir Efendi, Ömer Efendi(188a)”

“Seyyid Mahmûd Çelebi, Seyyid Hüseyin Çelebi, Seyyid Mustafa Çelebi (188a), Seyyid Ahmed Efendi ve oğlu Seyyid İnâyetullah Efendi ve Hamza Efendi (188b) Karaman (Larende)'da şairin ilişki kurduğu veya mülâki olduğu kişilerdir.

¹⁸⁷ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 187ab, trc. Çağırıcı, s. 178-179.

188b’de Ereğli’ye gittiğini söyleyen şair, burada “Hamza Efendi” adında ilim ve takvasıyla meşhur ilginç bir kişiden bahsetmektedir. Onun Ereğli’de kadı olduğunu, bazı musiki aletlerini yasakladığını ve bazen deli taklidi yaptığını dile getirmektedir. Ereğli’de görüştüğü diğer kişiler; Etyemezâde Mehmed Efendi, Köse Mehmed Efendi ve Mûsâzâde Efendi’dir.

189a’da Kayseri’de görüştüğü kişileri anlatan şair, bu şehirde kadılık yaptığını da zikretmektedir. Kayseri meşâyihî ve ulemâsı şu şekilde verilmiştir:

“Enbiyâzâde Mehmed Efendi, Şeyh Ömer Efendi, Rum Ahmet Ağa, Müftü İnyet Efendi, Fâzilemir Seyyid Mehmed Efendi, Seyyid Abdülhalim Efendi, Seyyid Kadı Abdüsselam Efendi, Kamışçızâde Seyyid Mehmed Efendi, Seyyid Abdülmecid Efendi (189a), Seyyid Kâsım Çelebi, Seyyid İbrahim Efendi, Seyyid Cârullah Efendi, Şeyhzâde Abdurrauf, Kafalamaz Ömer Efendi, Eskicizâde Abdurrahim Efendi, Nasuh Efendi, Ebûbekir Efendi (189b)”

Şair, 189b’de Antalya meşâyihından Âdem Efendi, Şeyh İsmail Efendi ve Şeyh Doğanî Efendi’leri zikrettikten sonra; Doğanî Efendi’nin kardeşinin oğlu Şeyh Mehmed Çelebi’ye Kân-ı Me’ânî’yi verdiğini söyler. Fakat bu eserden kendisinin kaleme aldığı bir eser olarak söz etmemektedir. 190a’da “Miftâhu’s-Sa’âde” adını taşıyan Kasîde-i Bürde’sinden ve Tuhfetü’l-Kudât’tan bahseder. Daha sonra da İstanbul meşâyihına geçer:

“Şeyh Ömer Efendi (190b’nin büyük bir kısmı), Sivâsî Efendi ve oğlu Çelebi Efendi, Bekçi Mehmed Efendi, Damad Salih Efendi, Mehmed Efendi, Tavîlebaş Mehmed Ağa, İbn-i Haşebât Kethüda Mahmûd (191a)”

191b’de Ankara Ayaş kasabası velîlerinden Şeyh Abdülkerim Efendi, Mes’ud Efendi, İlyas Efendi, Seyyid Abdurrahim Çelebi, Seyyid Mustafa Çelebi, Seyyid Ali Çelebi ve Seyyid Hâşim Efendi’den bahsederek, Diyarbakırlı Şeyh Abdülaziz Efendi’nin rüyasını ve rüyanın aynen vuku bulmasını anlatmaktadır. Aksaraylı Şeyh Hamza Efendi’nin bağlılarından Osman Efendi (192a) de zikrettiği Ankaralı takva ehli kişilerdendir. 192a’da Larendede (Karaman) ulemâsı ve meşâyihından birkaç kişiden bahseder. Müellif, Karaman büyüklerinden daha önce de söz etmişti. Burada bahsettiği Karamanlı şahıslar: Halvetî şeyhi Şeyh Hüseyin Efen-

di, Mehmed Efendi, Dâvud Efendi ve Ahmed Efendi'dir. Rızâyî, aynı sayfada, 1649'daki Malatya kadılığı sırasında karşılaştığı Adıyamanlı Şeyh Salih Efendi'yle Adıyaman'da tekrar karşılaştığını, bu şahsın kendisine hayır ve saadetle son nefesini imanla sonlandırabilmesi için dua ettiğini söylemektedir. Daha sonra da memleketi Aksaray'daki ulemâ ve sulehâ sınıfından önemli zevâta yer veren Rızâyî, Aksaray'da Zinciriye Medresesi¹⁸⁸nde müderrislik yapmış olan ve kendileriyle pek çok defa görüştüğü Müderris Mehmed Efendi'yle yine aynı medresede müderris olan Abdülcelil Efendi'den bahsetmektedir. Müderris Kôr Abdi Efendi ve kadılardan Sağır Müftü Abdülkerim Efendi de Aksaray'ın önde gelenlerindendir.

193ab'de ve 194a'nın başında çoğunlukla Konya olmak üzere Ilgın, Akşehir, Afyonkarahisar ve Antalya yöresinde görüştüğü kişileri zikreder ve bu kişiler hakkında bazı değerlendirmelerde bulunur. Bu kişileri şu şekilde sıralayabiliriz:

“Abdülkerim Efendi, Abdülhalim Efendi, Kamışcızade Mehmed Efendi, Hızır Efendi, Yörük Hüseyin Efendi, Uzun Ahmed Efendi (Konya-193a); Müftü Efendi (Antalya-193a); Hüseyin Efendizâde, Müftü Ali Efendi, İbrahim Efendi, Salih Ağa, Feridun Efendi (Afyonkarahisar-193a); Avni Efendi, Şeyhzade Efendi (Akşehir-193ab); Piyade Mehmed Efendi, Vefâyî Çelebi, Süleyman Hippî (Ilgın-193b); Mollazâde Çelebi Efendi, Abdülgani Efendi, Şeyhzâde Emrullah Efendi, Emrullah Efendi ve oğlu Mahmud Efendi, Abdülkerim Efendi, Cevherfûuş Mahmud Dede, Derviş Mustafa (tekrar Konya-194a)”

Rızâyî 194ab'de Denizli kazasından -daha önce söz ettiğimiz şekilde- hizmetçisi Seyyid Halil'le ayrıldıktan sonra çevre kasaba, belde ve

¹⁸⁸ “Selçuklular'dan sonra Konya, Karaman, Ermenek, Aksaray ve Ereğli çevresinde beylik kuran Karamanoğulları da hakimiyet sahalarında medreseler tesis etmişlerdir. Başlıcaları Aksaray'da meşhur Zinciriye Medresesi (737/1336-37)” Bkz. Cahid Baltacı, *Anadolu Medreseleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, C.1, İstanbul 1970-72, s. 67. “Medresenin planı, mimarî hususiyetleri, Karamanoğulları devrinin bir yapısı olduğunu açıkça gösteriyor. Kapısının üstündeki ayet parçasının ebced hesabıyla ifade ettiği 738 hicret yılı (1337-37 M.) yapılış tarihi olarak kabul edilirse Karamanoğulları hükümdarlarından Bedrüddin Mahmud'un oğlu Şucaeddin Mirza Halil zamanında yapılmış olması lazım gelir.” İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 1, s. 1353. Bugün Aksaray'da Dere Mahallesi'nde bulunan bu tarihi yapı, bir ara müze olarak kullanılmış, şu anda kültürel, yöresel ve dinî etkinliklerin yapıldığı bir yer olarak korunmaktadır.

şehirlere uğramış, buralarda öncelikle Celvetî büyükleri olmak üzere birçok önemli kişiyle görüşmüş, kendi deyimiyle onların hayır dualarıyla şereflenmiştir. Nazilli’de Birgili Müftü Hüseyin Efendi, Haydereli Mehmed Efendi; Kuyucak’ta Hacı Mustafa Efendi; Tire’ye uğradıktan sonra İzmir’de Seyyid Mehmed Çelebi ve İzmir kadısı Acem Efendi; Manisa’da Şeyh Hasan Efendi, Nurullah Çelebi, Seyyid Hasan Efendi; Bursa’da Aksaraylı Abdürrahim Efendi, görüşmüş olduğu kişilerdir.

Memleketi Aksaray’a uğrayan Rızâyî, 1649 yılında Malatya’ya kadı olarak gönderilmiştir. Denizli’nin aksine Malatya şehrinden övgüyle bahseder. Ahalisinin yaşayış olarak çok temiz olduğunu söyleyen şair, ulemâsının ve meşâyihinin sünnete bağlı olduğunu söylemektedir. Malatya’da birçok siyasî ve sosyal olaya şahitlik etmiş, farklı farklı tarikat ve meşrepten birçok kişiyle karşılaşmıştır. Dört ay gibi kısa süre sonra azledilen Rızâyî, “*Allah halkını insanların şerrinden ve vesvesesinden muhafaza buyursun.*” diyerek andığı Sivas’a uğramıştır. Malatya ve Sivas’ta tanışıp görüştüğü kişiler şunlardır:

“Abdülcelil Efendi, Molla Ömer Efendi, Vaiz Hüseyin Efendi (196a), Şeyh Hüseyin Efendi, Şeyh Seyyid İshak Efendi, Şeyh Ebûbekir Sıddıkî (196b-Malatya); Amasyalı Abdülfettah Efendi, Devecizâde Seyyid Murad Çelebi, Müftü Halil Efendi, Şeyh Seyyid Abdurrahman Efendi, Şeyh Mevâid Efendi (197a-Sivas).

197b ve 198a’da Hama kazasında bulunduğu dönemi anlatan Rızâyî, bu şehirde bilhassa Kâdirî meşâyihından birçok seyyidle görüştüğünü, Şeyh Şerefeddin’den Kâdirî hilâfeti aldığını, Aksaray’a dönünce halifelığının duyulduğu için halkın evine hücum ettiğini ve birtakım zikirler tertip ettiklerini dile getirmekte; 13 Kasım 1653 (H. 1063-Zilhicce’nin 22’si) günü Antakya kadılığıyla vazifelendirildiğini söyleyerek eseri sonlandırmaktadır.

2. 4. NÜZHETÜ’L-EBRÂR MİN-EHLİ’L-ESRÂR

Rızâyî’nin Arapça olarak kaleme aldığı bu eser, menâkıbnâme türündeki eserler arasında zikredilebilir. Aynen Mahmûdiyye’de olduğu gibi burada da şair karşılaştığı, görüştüğü, sohbetinde bulunduğu, duasını aldığı, nasihatlarından istifade ettiği, ününü işittiği sâlih, âlim, şair, der-

viş, şeyh ve kadıları tek tek zikretmiş yine onlar hakkında anlatılan rivayetlere ve anekdotlara eserinde yer vermiştir. Ancak, eserde kendilerinden söz edilen zevâtın tamamı şairin memleketi Aksaray'dandır. Şair, Aksaray'da bulunduğu dönemlerde şehrin önde gelen büyükleriyle görüşmüştür. Eserinde; 17. yüzyılda Aksaray'da bulunan tarihî, dinî ve kültürel yerlerin isimlerini zikretmesi, eseri ayrıca önemli kılmaktadır. Eser, henüz tercüme edilmemiştir.

Eserin tespit edilen tek yazma nüshası, İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi'nde Nr. 65'te kayıtlı olup 154a-176b varakları arasında bulunmaktadır. Çağırıcı'nın yüksek lisans tezinde¹⁸⁹ söz ettiği eserin, katalog bilgileri Mustafa Özdamar tarafından şu şekilde verilmiştir:

“Nüzhetü'l-Ebrâr

Hasan b. Abdurrahman Aksarayî (Hasan Rızâyî Efendi), yazma-ta'lik, Arapça, 1056 h.(m.1646-47) Yazan: Seyyid Hasan, 135x200, 157-176, 17 str, deri cilt, Hat Sanatları Müzesi kitapları, eski no 410.”

Şair, bu eserini Mahmûdiyye'den önce yazdığını, Mahmûdiyye'nin başında (177a) sebab-i telif kısmında bizzat kendisi söylemektedir:

“Beldemizde (Aksaray'da) medfûn olup görerek yakından tanıdığımız âlimlerin, kadıların, gâzilerin, sâliklerin ve evliyânın isimlerini daha önce tahrîr etmiştik.”¹⁹⁰

Eserden söz eden biyografik ve bibliyografik hiçbir kaynağa rastlamadık. Arapça yazılması hasebiyle müellifinin bu dile ne kadar hâkim olduğunu göstermesi açısından önem arz eden bu eser, Konyalı Kütüphanesi'nde Rızâyî'nin diğer eserleri “Tecelliyât”, “Tezkire” ve Mahmûdiyye'yle birlikte kayıtlıdır. Tezkire'nin hemen akabinde başlamaktadır. Müellif (es-Seyyid Hasan el-Kâdî), eserin sonunda 176a'da H. 1056-Şaban (1646 Eylül-Ekim) tarihini atarak, eseri “Medînet-i Lazkiyye” yani Denizli şehrinde yazdığını söylemektedir.

¹⁸⁹ Çağırıcı, s. 26-27.

¹⁹⁰ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 177a, trc. Çağırıcı, s. 156.

Eserin numaralandırılmasında bazı yanlışlıklar yapıldığı görülmektedir. Eser, Tezkire'nin hemen bitiminde kırmızı mürekkeple yazılmış “*Hâzâ Kitâb*” ifadesiyle başlamaktadır(154a). Altında siyah mürekkeple eserin tam ismi verilmiştir. Burada Rızâyî'ye ait Türkçe bir manzûme bulunmaktadır. Manzûme eserin neden kaleme alındığını bildirmektedir:

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

İşbu te‘lîf sebab-i hande-i yârân oldı
Bâ‘is-i dihk ü sad-tuhfe-i ihvân oldı

Bu kadar deyn ü elem itmiş iken ‘aklı ‘akım
Buldı itmâmı hele lütfîle ihsân oldı

Umaram ide sekâmetlerin ihvân takbîh
Bulmadum tab‘-ı selîm katı perîşân oldı

Yerlü yerünce yazup idemedüm terfîbi
Herkesüñ rütbesini yazmada noksân oldı

Kâmil olanlar ider ‘özri hemân imdi kabûl
Ala Rızâyî hele şimden girü âsân oldı¹⁹¹

Aynı sayfada “*Sultân Süleymânun tahallusı Muhibbî idi*” başlığında Muhibbî'ye ait beyitler bulunmaktadır. 154b’de Rızâyî, Arapça-Türkçe mülemmâ olan mensûr kısımda, Allah’tan “kendisini yakîn ehli ve sülehâ ile birlikte haşretmesini dilemekte, onun dualara icabet eden” olduğunu belirtmektedir. Daha sonra da “*Sultân Murâd merhûmuñdur*” diyerek Sultan II. Murad’a ait bir beyte¹⁹² yer verir.

155a’da yine sultan şairlerden II. Bayezid’e ait beyitler, “*Sultân Bâyezîdüñ tahallusı ‘Adlîdür*” başlığı altında verilmektedir:

Cigerüm pâreledi hançer-i cevr ü sitemüñ
Sabrımüñ câmesini togradı mikrâz-ı gamuñ

¹⁹¹ Vezin aksaktır.

¹⁹² Sâkî getir getir yine dünki şarâbımı

Söyle dile getir yine çeng ü rebâbımı” Beyit için bkz. Ak, s. 52. / İsimsiz (editör sayfası), “*Payitahttan Altın Nefesler*”, Yağmur Dergisi, Nisan-Mayıs-Haziran 2003, Sayı:19, s. 61.

Secdegâh eyler idi Ka‘bede mihrâb gibi
Kûyuñ içinde melek görse nişân-ı kademüñ

Ey gözüm gün yüzine karşı niçe yaş dökessin
Ruhleri tâbı ile kalmadı kurıdı nemün¹⁹³

“*Cem Sultân Bâyezîdüñ küçük birâderidür*” ifadesinden sonra, “*Fi-rengistanda kaçup merhûm oldı, birâderine yazmışdur*” denilerek II. Bayezid’e yazdığı meşhur beyit, buraya alınmış ve hemen altında da Sultan Bayezid’in verdiği cevap bulunmaktadır:

Sen bister-i gülde yatasun şevkile handân
Ben kül döşenem külhen-ı mihnetde sebab ne

Cevâb-ı Sultân Bâyezîd:

Çün rûz-ı ezel kısmet olunmuş bize devlet
Takdire rızâ virmeysesün böyle sebab ne

Hâccü’l-Harameynüm deyü[ben] da‘vâ kılırsun
Bu saltanat-ı dünyevîye bunca taleb ne¹⁹⁴

Şehzâde Korkut’a ve Yavuz Sultan Selim’e ait beyitlere de yer veren Rızâyî, Yavuz Sultan Selim’in şecaatini övmektedir.

Nüzhetü’l-Ebrâr’ın metni 155b’de başlamaktadır. Eser, Arapça olduğu için biz esere derinlikle nüfuz edemedik. Eseri genel hatlarıyla inceledik. Eserde Halvetî, Celvetî, Kâdirî, Mevlevî şeyhleriyle beraber ulemâ sınıfı ve sûfî dervişler ele alınmıştır. Kırmızı mürekkeple eserin adını ve Rızâyî’ye aitliğini belirten “*Kitabü Nüzheti’l-Ebrâr li’l-Monlâ er-Rızâyî el-Aksarâyî*” ifadesinden sonra besmele, hamdele ve salvelenin akabinde eserin metnine geçilir. Metinde Allah’ın sâlih, zâhid, veli, müttakî kulları ve ulemâya işaret edildikten sonra İslâm coğrafyasının önemli merkezleri sıralanır. Bunlar: Mekke-i Mükerrerme, Medîne-i Münevvere, Şâm-ı Şerif

¹⁹³ Sultan Bayezid’e ait denilerek verilen bu beyitler, Fatih Sultan Mehmet’e yani Avnî’ye aittir. Bkz. Muhammed Nur Doğan, *Fatih Divanı ve Şerhi*, Yelkenli Yayınları, İstanbul 2006, s. 247.

¹⁹⁴ Beyitler için bkz. Muhammet Kuzubaş, “*Cem Sultan’ın Şiirlerinde Hüzün*” Yedi İklim Dergisi, Nisan 2006, s. 62-63.

ve Bağdat (ehl-i saadet yurdu, dârü's-selâm) gibi yerlerdir. Rızâyî, bu şehirlere kendi doğup büyüdüğü memleketi Aksaray'ı da dahil eder. Tezkire'de “Kubbetü'l-İslâm (İslam'ın kubbesi)”¹⁹⁵ olarak adlandırdığı Aksaray şehrini burada “arâziyyü'l-mutahharât” (temizlenmiş arazi), “muvâtinü'l-ulemâ” (âlimlerin vatanı), “mesâkinü'l-evliyâ ve's-şühedâ” (velilerin ve şehitlerin sâkin olduğu yer) vasıflarıyla isimlendirir. Aksaray'ı sülehâ, fudalâ ve бүdelânın mesken tuttuğu yer olarak zikreder. 158a'da “Kişi sevdiğiyle beraberdir.”¹⁹⁶ hadisine atıfta bulunarak zikredilecek şahıslarla (süleahâ, şühedâ, 'ulemâ, evliyâ, kudât, mücâhidîn, fukarâ, mesâkin) ahirette birlikteliği umar. Burada Hüdâyî'yi anmadan geçmez, onun bu konudaki sözlerine değinir:

“Seyyidinâ ve Mevlânâ kutbu'l-ârifîn ve mürşidü's-sâlikîn eş-Şeyh Mahmûd Efendi el-Üsküdarî.”

Şair, 158b'de Aksaray'ı yine bazı sıfatlarla¹⁹⁷ adlandırdıktan sonra, söz edeceği şahıslara, “*kutbu's-şu'arâ ve'l-bülegâ*” olarak isimlendirdiği Şeyh Sadi Şirâzî'nin sözüyle başlar. Burada” eş-Şeyh Bedir Sultan Efendi” isminde birisinden söz etmektedir. Bu şahıs, bugün Aksaray'da “Bedir Muhtar Kabristanlığı” olarak zikredilen mezarlığa ismini veren kişi olmalıdır. Kabristanlıkta “Bedreddin Sultan Velî”¹⁹⁸, “Bedri Şâhî” ve “Bedir Muhtar” isimleriyle anılan bu şahsa atfedilen bir kabirle ve iki mezar daha bulunmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı, Aksaray Tarihi'ni

¹⁹⁵ Rızâyî, *Tezkire*, 7a. Aksaray Ulu Camii'nde bulunmuş bir manzûmede “Kubbetü'l-İslâm” ifadesi Aksaray için kullanılmıştır:

*Çok idi anda 'asker-i İslâm
Anuñcün didiler Kubbetü'l-İslâm*

Bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 1, s. 1264.

¹⁹⁶ Ebû Zer-i Gıfârî'nin rivayet ettiği bu meşhur hadis, “Buhârî, Edeb: 96, Müslim Birr: 165 (2640), Ebû Davud, Edeb: 122 (5126), Tirmizi, Zühd: 50 (2388)” şekliyle kayıtlıdır. Bkz. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte (Hadis Ansiklopedisi)*, C. 9, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 355-356.

¹⁹⁷ Mahmiyyetü'l-Aksarây: Medînetü'l-latîfe, nazîfetü'l-kadîme. Rızâyî, *Nüzhetü'l-Ebrâr*, 158b.

¹⁹⁸ Evliya Çelebi, Aksaray'ı ziyaretinde “Aksaray'ın ziyaret yerleri” bahsinde aynı ismi zikreder. Bkz. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran-Necatî Aktaş, bas. haz. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, C. 3-4, İstanbul 1980, s. 152.

yazarken, bu kabristanlığa gittiğini ve buradaki meskûn halktan¹⁹⁹ Bedir Muhtar Velî'nin etrafında oluşmuş menkıbeler dinlediğini yazmaktadır.²⁰⁰

159a'da Halvetî tarikatından Monlâ Ali Efendi el-Aksarâyî'den bahsetmektedir. Cetvelin dışında kırmızı mürekkeple söz konusu şahsın ismi yazılmış, bu "matlab" ile o şahsın önemine işaret edilmiştir. Monlâ Ali Efendi'nin "Câmi-i Kebîr"²⁰¹ denen büyük camide, talip olanlara usûl, fûrû' gibi zâhirî ilimlerle bâtınî ilimler konusunda dersler verdiğini dile getirmektedir. 159b'de Monlâ Habib, Mehmed Dede, Abdurrahman Dede, 'Abdüsselâm Dede, İlyas Dede, Hızır Dede ve el-Hâc Gaybî Sultan²⁰², Rızâyî'nin kendilerinden söz ettiği şahıslardır. 160a'da eş-Şeyh Mehmed Çelebi, el-Hatîb el-Hâc 'Abdülcelil Efendi, Ramazan'da Câmi-i Kebîr'de hutbe ve vaazlar veren Müftî İbrâhîm Efendi ve Ömer Efendi ibni'l-Hâc 'Alî, Rızâyî'nin bahis konusu ettiği kişilerdir. Diğer varaklarda Rızâyî'nin kendilerinden bahsettiği şahısları şu şekilde listeleyebiliriz:

160b'de: Hamza Çelebi ibn-i Sâfi Çelebi, Mehmed Çelebi ibn-i Mustafa Dede, İsmail Dede (İlyas Dede'nin kardeşi el-Hâc Hasan ve Hüseyin'in babası), Monlâ Süleyman, eş-Şeyh Hamza Efendi el-Halvetî el-Aksarâyî²⁰³ (şahsın ismi matlabda ayrıca yazılmış-kırmızı mürekkeple)

161a'da: Hasan Efendi. 162a'da: Behlülzâde Mehmed Çelebi, mahmiyye-i Ankara'dan 'Osmân Efendi.²⁰⁴

¹⁹⁹ Bugün bu mahalleye Bedir Muhtar (Gırca Mahalle) Mahallesi denilmektedir.

²⁰⁰ "Dağ eteğinin tatlı bir meyli üzerine yapılan bu türbenin kubbesi yıkılmıştır. Kible tarafındaki tuğla kemerleri kalmıştır. Diğer duvarları sonradan kerpiçe tamir edilmiştir. Türbenin içinde üç yadır vardır. Hiçbirisinde kitabeli mezar taşı yoktur. Türbenin kemeri üzerinde de yapıldığı tarihi, yaptıranı ve yadırın ve yahut yadırların adlarını gösteren bir kitabe bulamadık. Türbenin daha yukarısında bir dere ağzında (Zemzem Pınarı) denilen yazları kuruyan bir kaynak vardır. Bu kaynağın ve Bedir Muhtar'ın masallaşan birçok menkıbelerini dinledim." Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 1441.

²⁰¹ Rızâyî, Tezkire 37a'da ve Mahmûdiyye 197b'de bu camiden söz eder. Bahis konusu cami, bugünkü Aksaray Ulu Camii'dir. Bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 1, s. 1221-1236.

²⁰² Aksaray'ın Yenipınar Köyü'nün 2,5 km. kuzeybatısında Hacı Gaybî zaviyesi ve türbesi bulunmaktadır. Bkz. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 2136. Ayrıca, bu zaviyenin varlığından, "Aksaray Zaviyeleri" başlığı altında M. Akif Erdoğan söz etmektedir. Bkz. M. Akif Erdoğan, "Karaman Vilayeti Zaviyeleri", Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı: IX, İzmir 1994, s. 104.

²⁰³ Evliya Çelebi'nin Aksaray'da Hıdırlık mevkiinde medfûn olarak andığı Şeyh Hamza Baba olabilir. Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Temelkuran-Aktaş, C. 3-4, s. 153.

²⁰⁴ Mahmûdiyye'de kendisinden söz edilen ve Aksaraylı Şeyh Hamza Efendi'nin bağlılarından olduğu söylenen Ankaralı Halvetî şeyhi olsa gerek. Aksaraylı Şeyh Hamza

162b'de: Abdurrahmân Dede, Küçük Mahmûd Dede, Hasan Dede ve babası Şa'bân Dede, Nûr 'Alî Dede, İsmâ'îl Baba, Yusuf Baba.

163a'da: Mehmed Çelebi ibn-i Seyyid Kâsım Efendi, es-Seyyid 'Abdurrahmân Çelebizâde es-Seyyid 'Abdülkerîm Çelebi. Bu sayfada Somuncu Baba ismiyle meşhur Şeyh Hamideddîn el-Aksarâyî²⁰⁵ (el-Kayserî)'den bahsetmektedir. Önemine binaen matlabda da aynı şahsı zikreder:

“...min meşâyihî'l-Aksarây, kutbu'l-ârifin ve mürşidü's-sâlikîn eş-şeyh Hâmid Efendi min evlâdı Hazret-i kutbu'l-aktâb eş-Şeyh Hamideddîn el-Kayserî.”²⁰⁶

Matlab (kırmızı mürekkeple)

eş-Şeyh Hâmid Efendi min evlâdı eş-Şeyh [Mûsâ] el-Kayserî.

Efendi'nin de 160b'de zikrettiğimiz, Şeyh Hamza el-Halvetî el-Aksarâyî olma ihtimali üzerinde durulabilir. Bkz. Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 192a, trc. Çağırıcı, s. 188.

²⁰⁵ Somuncu Baba ismiyle bilinen Halveti şeyhi. Mûsâ el-Kayserî'nin oğlu olan Şeyh Hamideddîn-i Aksarâyî, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin mürşididir. 15. yüzyılın mutasavvif şairlerinden Baba Yusuf Hakikî'nin babası olup, Bursa'da Ulucami'nin açılışında verdiği meşhur vaazında Fatiha Suresi'nin yedi türlü tefsirini yapmıştır. O sırada Fatiha'nın tefsiriyle uğraşan Molla Fenârî'nin zihnindeki bütün sorulara cevap verip müşküllerini çözmüştür. Daha sonra Molla Fenârî, kendisinden Halvetî hilafeti almıştır. Vaaz sonrası halkın aşırı teveccühünden dolayı Bursa'dan ayrılarak, Aksaray'a gitmiştir. Bu yüzden Hamideddîn-i Aksarâyî ismiyle de anılmıştır. Kendisine atfedilen iki mezar vardır. Şakayıkü'n-Nu'mâniyye başta olmak üzere tabakat kitaplarının çok büyük bir kısmı Aksaray'da vefat ettiğini ve kabrinin burada olduğunu söylemekle beraber Ahmed Akgündüz, birtakım arşiv vesikalarına dayanarak Somuncu Baba'nın Darende'de medfûn olduğunu ileri sürmektedir. Akgündüz, “Şerh-i Hadis-i Erba'ın, Zikir Risalesi, Silâhu'l-Mürîdîn” adlı üç eserinden söz etmektedir. Muhtelif antolojilerde şiirleri bulunmaktadır. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, No: 42, İstanbul 2009, s. 27. Taşköprülüzâde, s. 67. İsmail Erünsal, “Yeni Bir Kaynağın Işığında Somuncu Baba”, Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı, İstanbul 1995, s. 298-314. Vassâf, C. 2, s. 433-34. Kocatürk, s. 84. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 2408-2416. Ahmed Necdet, s. 170-172. Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 38-46. Hasan Kamil Yılmaz, s. 172-176. Eylül 2011'de Aksaray Belediye Başkanlığı'nın organize ettiği “Somuncu Baba ve Kültür Çevresi Sempozyumu”nda yurt içi ve yurt dışından Aksaray iline gelen akademisyenler ve araştırmacılar tarafından Hamideddîn-i Aksarâyî ile ilgili otuz yakın bildiri sunulmuş ve söz konusu bildiriler, Aksaray Belediyesi tarafından kitaplaştırılmıştır. Bkz. Ali Çavuşoğlu (edit.), *Somuncu Baba ve Kültür Çevresi Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, Aksaray Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları No: 5, 1. Basım, Aksaray 2012, s. 37-403.

²⁰⁶ Rızâyî, “...min evlâdı Hazret-i kutbu'l-aktâb eş-Şeyh *Hamideddîn el-Kayserî*” ifadesinde “Mûsâ” yerine “Hamideddîn” ismini -sehven- kullanmış. Zira Hamideddîn-i Aksarâyî'nin babası yukarıdaki dipnotta belirttiğimiz üzere “Mûsâ el-Kayserî”dir.

- 163b'de: İsmâ'îl Dede ibn-i Mûsâ Halîfe, eş-Şeyh Mûsâ Çelebi Halîfe.
- 164a'da: Hüsâm Dede, Hacı Bayram Dede²⁰⁷, Yusuf Halvetî (cetvel dışı)²⁰⁸
- 164b'de: Şeyh Hâmîd-i Velî silsilesinden eş-Şeyh Kâsım Çelebi (matlab).
- 165a'da: eş-Şeyh Mustafâ eş-şehîr bî-tevvâb? Şeyhi'l-Aksarâyî, eş-Şeyh Hızır Efendi el-Aksarâyî (cetvel dışı), Nebî Dede (cetvel dışı).
- 165b'de: eş-Şeyh Kabak Efendi²⁰⁹, eş-Şeyh Câmî (kırmızı mürekkeple-cetvel dışı), eş-Şeyh Hayreddîn Efendi (Kırmızı mürekkeple-cetvel dışı), eş-Şeyh Nebî Efendi (kırmızı mürekkeple-cetvel dışı), Ebûbekir Efendi (cetvel dışı).

²⁰⁷ Aksaray'daki Bayram Tepesi'ndeki türbede medfûn olan Bayram Baba'nın bu şahıs olabileceği ihtimali üzerinde durulabilir. Türbenin olduğu mahalleye bugün "Bayram Baba Mahallesi" de denilmektedir. "Bu türbe, Bedir Muhtar Mahallesi(Kızılca Mahalle-Girca Mahalle)'nde Bayram tepesi önündedir. Türbede yatan zât arkasındaki tepeye kendi adını vermiştir. ... Türbe iri, muntazam kesme taşlarla yapılmıştır. Eskiden kubbeli idi. Kubbesi çöktüğü için üstü betonla yenilenmiştir." Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 2, s. 1440.

²⁰⁸ Muhtemelen Somuncu Baba'nın oğlu, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifesi, Halvetiyye-i Bayramiyye'den mutasavvıf şair Yusuf Hakikî Baba. Somuncu Baba ismiyle meşhur olmuş Hamîdeddîn-i Aksarâyî'nin oğludur. Hacı Bayram-ı Velî'nin de müridi ve halifesi olan Hakikî, 1486 veya 1487 yıllarında Aksaray'da doğdu. Erdebil, Ankara, Konya veya Aksaray medreselerinde tahsilini yaptığı belirtilmektedir. Hakikînâme adında Divan'ı, Muhabbetnâme, Metaliu'l-îmân, Tasavvuf Risâlesi adlı eserleriyle babasının Şerh-i Hadîs-i Erba'în adındaki eserine yazdığı haşiyesi bulunmaktadır. Eserleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Yusuf Hakikî'nin kabri, Aksaray'da babasının ismiyle anılan Şeyh Hamit Mahallesi'nde, kendi adıyla anılan Güzel Baba Sokak'ta bulunmaktadır. Aksaraylılar arasında Baba Yusuf Hakikî, Yusuf Hakikî Baba ve Güzel Baba isimleriyle bilinmektedir. Hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Erdoğan Boz, *Hakikî Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 17-25. Ali Çavuşoğlu, *Tasavvuf Risalesi ve Metâliu'l-îmân İnceleme ve Metin*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 9-23. Çavuşoğlu, *Muhabbet-nâme-Yusuf Hakikî Baba*, Aksaray Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları-1, Ankara 2009, s.13-36. Akgündüz, s. 311-327.

²⁰⁹ Bu şahsın ismi Mahmûdiyye 189a'da geçmektedir. Kayserili Şeyh Ömer Efendi'nin O'nun halifelerinden olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Kabak Şeyh isminde Kayseri-Develi'de bir zaviyenin varlığından söz edilmektedir. Bkz. Erdoğan, s. 103. Necdet Yılmaz da, IV. Murad zamanında idam edilmiş, "Abaza Şeyhi" ismiyle meşhur Abdürrahim Efendi'nin biyografisini verirken, O'nun Kayseri'de "Kabak Hanefi" isimli bir şeyhe intisap ettiğini söyler. Söz konusu bu tarikat şeyhinin, Rızâyî'nin söz ettiği Şeyh Kabak olma ihtimali üzerinde düşünülebilir. Bkz. Necdet Yılmaz, s. 319.

siyah mürekkeple), Mahmûd Efendi, Müftî Hüseyin Efendi el-Aksarâyî (cetvel dışı-siyah mürekkeple), Kara Sefer Efendi (kırmızı mürekkeple-cetvel dışı). Hayreddîn Efendi'nin fudalâ-yı kudâttan yani kadıların faziletliyelerinden olduğu ve Ferâiz ilminde çok ileride olduğu zikredilmektedir.

166a'da: Dervîş 'Osmân el-Mevlevî (matlabda zikredilmiş-kırmızı mürekkeple-Bu şairin Fârisî'yi çok iyi bilip Gülistân ve Bostan'la iştilig ettiği söylenmektedir.), Dervîş 'Abdî Dede (matlabda-kırmızı mürekkeple), Dervîş İbrâhîm, Şeyh Kemâleddîn Efendi, Dervîş Velî el-Kâtib, Dervîş Hamza (matlabda menâkıbının olduğu yazılı-menâkıb-ı Dervîş Hamza el-Mevlevî), Dervîş Ahmed (Müellif bu zâtın sülehâdan, ilim taliplilerinden bir imam olduğunu belirterek: "Allâhu a'lem sonra da Debbağlar Câmii"²¹⁰nde vâ'iz oldu." demektedir.)

166b'de: 'Ali Dede Kûlhânî²¹¹ ve Şa'bân Dede²¹², el-Hâc İsmail Efendi, es-Seyyid Maksûd el-Halvetî. 168b'de: Aksaray

²¹⁰ Söz konusu cami, yine aynı isimde Aksaraylıların "Büyük Bölcek Köprüsü" adını verdikleri köprünün tam karşısında bulunmaktadır. "... *Debbağlar Camii Fatih'in, İkinci Bayezid'in ve Üçüncü Murad'ın Aksaray vakıflarını tesbit eden defterlerinde vardır. Fatih'in 881H./1476-77M. Tarihli Aksaray vakıfları defterinde bu şöyle yazılmıştır: "Vakf-ı mescid-i Debbâgân." Gelir olarak bir bağın yarısı vakfedilmiştir. 906H./1500M. tarihli İkinci Bayezid defterinde de mescit şöyle geçer: "Vakf-ı mescid-i tabbagîn-bag der Kalınlar." Bkz. Konyalı, Âbideleri ve Kitâbeleriyle Niğde-Aksaray Tarihi, C. 1, s. 1156-1157. Evliya Çelebi de caminin duvarının kireçle yapıldığını cemaati bol bir cami olduğunu söylemektedir. Kelimenin aslı Tabbâklar şeklindedir. Bkz. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Temelkuran-Aktaş, C. 3-4, s. 152. "Fatih devrinde, Aksaray mahallelerinden birinin adı "Debbağ" Mahallesi olarak zikredilmektedir. Zinciriye Medresesi'nin batısında, Ulurmak üzerindeki köprünün adı "Debbağ Köprüsü" olup, hemen batısında bulunan mescid de "Debbağ Mescidi" olarak bilinmektedir. Bugün Pamucak Mahallesi olarak bilinen bu mahalle Debbağlar Mahallesi olup Selçuklular zamanında mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Aksaray'da 1349-1350 yıllarında ölen Hacı Ali Debbağ, isimli birinin bulunuyor olması bu görüşümüzü desteklemektedir." Topal, s. 69.*

²¹¹ Kûlhani Ali Baba. Bugün artık Aksaray çarşısı içerisinde kalmış, Kılıçaslan Mahallesi olarak bilinen mahallenin girişinde kendi adıyla anılan sokaktaki (Ali Baba Tekkesi Sokağı) tekke içerisinde. "Üç pencere ve sağır kubbeli bu türbenin kapısı kibleye açılır. Ortası adı çamurla sıvanmış bir kabir sandukası vardır. ... Bu türbeyi Sultan İkinci Abdülhamit'in serkurenâsı (padişah yakınlarının başı) Aksaray'ın Ortaköy'ünden Hacı Ali Paşa yaptırmıştır. Burada eskiden bir mescid ve yanında bir de hamam vardı. Hamam şimdi yıkılmış, yok olmuş, arsasına bir ev yapılmıştır. Ali Ba-

- büdelâlarından ‘Alî-Pûş Efendi (matlabda -Debbağlar mahallesinden olduğu söylenmiş.) Kürd ‘Alî Dede (Matlabda Çaylak ‘Alî Dede olarak bilindiği, menâkıbının olduğu söylenir.) 168b’de: Yine Dervîş Hamza el-Mevlevî.
- 169a’da: ‘Abdürrezzâk Dede, ‘Abdülkâdir Dede ve Abdullah Dede (Üçü de matlabda tekrar belirtilmiş.)
- 170a’da: Hatîbü’l-Kürsî Monlâ Ramazân Efendi, Şeyh Şa‘bân Efendi, eş-Şeyh ‘Abdurrahim el-Aksarâyî²¹³. 170b’de: Şeyh İbrâhîm Çelebi ibn-i eş-Şeyh Kabak Efendi, eş-Şeyh Ahmed Çelebi ibn-i eş-Şeyh Kabak Efendi (matlabda-cetvel dışı).
- 170b’de: eş-Şeyh İbrâhîm Çelebi ibn-i eş-Şeyh Kabak Efendi ve eş-Şeyh Ahmed Çelebi ibn-i eş-Şeyh Kabak Efendi (matlabda).
- 171a’da: el-‘âlim eş-şâ‘ir Şa‘bân Efendi²¹⁴(matlabda). 171b’de: ‘Abdülfeâtâh Dede, Hasan Dede, ‘Abdürrahîm Dede el-Aksarâyî, Hasan Dede.
- 172a’da: Şeyh Kara Velî Efendi, Şeyh Habîb Efendi el-Aksarâyî ibn-i Hasan Efendi (cetvel dışı), ‘Âlim ‘Abdülfeâtâh Efendi. 172b’de: el-‘âlim Muharrem Efendi ve kudâttan el-‘âlim Budakzâde Mehmed Efendi (matlabda). 173a’da: Seyyid Kâsım Efendi, es-Seyyid Hasan Efendi eş-şehîr Perekzâde Hasan Efendi, Hüseyin Çelebi, Bayrakçızâde Hasan Efendi, Ca‘fer Efendi. 173b’de: Kudâttan Nu‘mân Efendi ve yine kudâttan ‘Abdülhalim Efendi.

ba, bu hamamda külhancı imiş. Kendisi keramet sahibi bir ergin kişi imiş.” Bkz. Konyalı, Âbideleri ve Kitâbeleriyle Niğde-Aksaray Tarihi, C. 2, s. 1480. Evliya Çelebi, “Gülhânî Ali Dede” ismiyle söz etmektedir. Bkz. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Temelkuran-Aktaş, C. 3-4, s. 153.

²¹² Daha önce zikredilmişti.

²¹³ Hüdâyî’nin Bursa ve Bilecik halifeliğini yapmış, Tezkire 10b’de ismi geçmiş, Aksaraylı Abdürrahim Efendi. Rızâyî’nin hayatı bahsinde kendisinden söz ettik.

²¹⁴ 17. yüzyılda yaşamış, kadı (Konya’da) olduğu tahmin edilen, Dânişî mahlasıyla şiirler yazan Dânişî Şa‘bân bin Mustafa olduğu düşünülebilir. “Terceme-i Nesrû’l-leâlî” ve “Sad-Kelime-i Hazret-i ‘Alî Tercemesi” adında eserler kaleme almış Aksaraylı Dânişî, Rızâyî’yle aynı dönemde ve aynı coğrafyada yaşamıştır. Dânişî ve söz konusu eserleri için bkz. Ceyhan, *Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 244-248, 252-254.

Süleyman Çelebi, Musallî Çelebi. 174a'da Seyyid Cemâleddîn Efendi, Musallî Çelebi (matlabda menâkibi-nin olduğunu söyler.), eş-Şehîd Dervîş Ramazan el-Mevlevî. 174b'de: 'Abdüsselâm Efendi, Celal Efendi, Mehmed Çelebi ibn-i Hasan, Aksaray 'umerâsından 'Abdülbâkî Bey.

175a'da: Dede Efendi (ehl-i kudâttan). 175b'de Hâmid Efendi ibni'l-Hâc Mustafâ, Receb Efendi, 'Ömer Çelebi ibn-i 'Abbas, Âhî es-Seyyid Ahmed Çelebi, Monlâ Hüseyin Çelebi ibn-i Ya'kûb Dede, Monlâ Hüseyin Çelebi ibn-i Cârullâh. 176a'da: Muslihiddînzâde Abdurrahmân Çelebi, Hâcî Yusuf, daha önce kendisinden söz ettiğimiz İmâm Monlâ 'Alî Efendi (Câmi'-i Kebîrde).

Şair, eserini Şaban ayının evâilinde yani evvelinde 1646 (H. 1056) yılında Denizli'de tamamladığını söylemektedir.

Nüzhetü'l-Ebrâr, daha önce de söylediğimiz gibi, Rızâyî'nin hayatına tam anlamıyla vâkîf olabilme konusunda kendisinden istifade edebileceğimiz önemli bir eserdir. Biz, bu eseri inceleyip, Rızâyî'nin bahsettiği şahısların büyük kısmının isimlerini vermeye çalıştık. Rızâyî de bu coğrafyada doğup, hayatının bir kısmını Aksaray'da geçirdiği için bahsedilen şahısların, şairin dinî ve tasavvufî yaşamı üzerinde etkilerinin olduğu kuvvetle muhtemeldir. Eser, 17. yüzyılın önemli kültür merkezlerinden olan Aksaray şehrinde yaşamış ulemâ, meşâyih ve şuarâ sınıfından birçok şahıs hakkında bilgiler ihtiva etmesi açısından da ayrıca bir ehemmiyet arz etmektedir. Aksaraylı bu şahıslar ve Aksaray kültürü hakkında araştırma yapanların önünü açacak veya konunun meraklılarını ilgilendirecek bilgileri, bahis konusu bu eserde elde edebilme ihtimali bulunmaktadır. Aksaray şehri, Konya gibi önemli bir kültür merkezine yakın olması sebebiyle birçok tarikat büyüğünün ve sûfisinin uğrak yeri olmuş, Mevlana evkâfından sayıldığı için maddi olarak da desteklenmiştir.²¹⁵ Ayrıca So-

²¹⁵ "Mevlânâ evkâfî arasında, Sahra, Said İli, Hatunsaray, Ilgın, Sudiremi ve Aksaray'a bağlı bazı köyler ve daha birçok çiftlik, bağ, arsa, köy bulunmaktadır." Necdet Yılmaz, s. 253. Nevzat Topal, Aksaray'da bir mevlevîhanenin varlığından söz etmektedir. "Dere Mahallesi'nde olduğu tahmin edilen Mevlevîhanenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Malum olduğu üzere Sultan Veled'in gayretleriyle XIII. asrın ikinci yarısından itibaren Mevlevîliğin önemli bir tarikat haline geldiği görülmektedir. Tekkenin de bu dönemde inşa edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. ... Somuncu Ba-

muncu Baba olarak bilinen Şeyh Hamîdeddîn-i Aksarâyî'nin oğlu ve Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifesi Baba Yusuf Hakikî'nin şeyhi olduğu hankâha tahsis edilen vakıf arazileri ve onun evlatlarına bırakılan vakıf gelirleri, bu bölgedeki tasavvufî yaşamı canlı kılan ögeler içerisinde sayılabilir. Hüdâyî'nin doğum yeri olan ve Hüdâyî'nin bizzat ilgilendiği, bu nedenle halifelerinden birini muhakkak bıraktığı Koçhisar şehrinin Aksaray'a bağlı (ve çok yakın) bir kasaba olması da Celvetilik'in burada kök salmasını hızlandırmıştır. Nitekim Aksaray şehri, araştırmacılar tarafından, 17. yy'da Celvetiyye'nin faaliyet gösterdiği bölgeler arasında ilk sıralarda sayılmaktadır.²¹⁶

2. 5. DÎVÂNÇE-İ RIZÂYÎ

Rızâyî'nin en çok etkilendiği şair ve aynı zamanda şeyhi olan Aziz Mahmud Hüdâyî, 9. asır (H. 3. yüzyıl) mutasavvıflarına sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle onların eserlerini didik didik etmiş ve onların çizdiği yola sadık kalmıştır.²¹⁷ Hasan Rızâyî Efendi de Hüdâyî vasıtasıyla bu yola bağlanmaktadır. Onun hemen hemen bütün eserlerinde direkt veya dolaylı olarak Hüdâyî sevgisi kuvvetle hissedilmektedir. Zaten -daha önce tanıttığımız- menâkıb türündeki üç eserinde bunu çok açık bir şekilde görmekteyiz. Ele alacağımız Divançe'sindeki manzûmelerin çoğu Hüdâyî'ye duyulan derin sevgiyle ve Celvetiyye prensiplerine gösterilen serâpâ bağlılıkla kaleme alınmıştır. Tecelliyat'ı, Hüdâyî'nin eserine yapılan manzûm bir şerhtir. Tarikatnâme-i Hüdâyî ve Dîvân-ı Hüdâyî ve Hüdâyî'nin Münîr Efendi'ye Mektubu, Rızâyî tarafından istinsah edilmiştir. İleride üzerinde duracağımız Sad-Kelime-i 'Alî Tercemesi bile, Hüdâyî'nin şairi seyyidlikle müjdelediği "siyâdet beşâreti"²¹⁸ ne bir atıf

ba türbesi civarındaki bir mermer kitabede Ömer oğlu Hacı Osman isminde bir melevinin 750/1349 yılında öldüğü yazılıdır. Bu kitabe Aksaray'da o tarihlerde bir Mevlevihane olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlılar devrinde faal olan Mevlevihane XIX. asrın ikinci yarısında yıkılmıştır. Bugün mevcut değildir." Topal, s. 100-101.

²¹⁶ "XVII. yüzyılda İstanbul'da temelleri atılan Celvetiyye, başta başkent İstanbul olmak üzere Bursa, Amasya, Aksaray, Manisa gibi şehirlerde faaliyet göstermektedir." Necdet Yılmaz, s. 477.

²¹⁷ Hâris Muhâsibi (ö. 295/857), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Yahya bin Muâz er-Râzî (ö. 258/871), Sehl Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), Hakîm Tirmizî (ö. 320/932), Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî gibi isimler bu asrın en büyük mutasavvıflarıdır. Söz konusu mutasavvıflar ve mezkûr yorum için bkz. Çift, s. 171.

²¹⁸ Rızâyî, *Tezkire*, 7a.

olarak düşünülebilir. Nitekim Adem Ceyhan'ın, Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri'ndeki birtakım görüşleri²¹⁹ bu çıkarımı desteklemektedir.

Hasan Rızâyî'nin Divançe'sinden Keşfü'z-Zünûn Zeyli İzâhu'l-Meknûn'²²⁰ da söz edilmektedir. Burada geçen kayda göre müellifin tam adı *Şeyh*²²¹ *Hasan Rızâ bin Abdurrahman el-Aksarâyî el-Kâdiri*'dir. Ölüm yılı 1660 (H. 1071) olarak verilmektedir.²²² Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde numara 7485'te Hasan Rızâyî üzerine kayıtlı bir divan bulunmaktadır. Eser ele alınıp incelendiğinde söz konusu eserin Aksaraylı Rızâyî'ye değil, 18. yüzyılın mutasavvıf şairlerinden Neccarzâde Şeyh Rızâ'ya ait olduğu görülecektir.

Divançe-i Rızâyî, şairin 223 varaklık "Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi" adındaki eserin son kısmıdır. 203b'de Kaysûnîzâde'nin hastalıklarına dair risâlesi sona erdikten sonra 204a'da Rızâyî'ye ait şiirler başlamaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi 3347'de kayıtlı olan Divan'da bulunan tertip, klasik divanlarda bulunan tertipten oldukça uzaktır. Klasik bir divanda sırasıyla; kasîdeler, tarihler, musammatlar, gazeller, rubâî, kıt'a, nazım ve müfretler yer almasına rağmen²²³ Rızâyî'nin Divan'ında böyle bir tertipten söz edilemez. Tevhid, münâcât, bahariye, gazel, murabba ve müseddesleri klasik formlardan ziyade daha çok ilâhî formundadır. Bilindiği gibi, mutasavvıf şairlerde amaç tasavvufî düşünceyi aktarmak veya tasavvufî hazzı yaşamak olduğu için şiirlerdeki şekli unsurlar ikinci planda kalmaktadır. Vezin hatalarına sıkça rastlanılmasındaki neden de budur. Rızâyî'nin en fazla istifa ettiği şairlerden olan Hüdâyî ve Fenâyî'nin divanlarında da bahis konusu tertibe fazla riayet edilmemiştir.²²⁴ 19 varaktan ibaret olan Divançe, nesih hatla kaleme alınmıştır. 204a'da kırmızı mürekkeple yazılmış

²¹⁹ "Hasan Rızâyî, Nesib Yusuf, Mehmed Ali Fethi, Osman Salâhaddin gibi bazı şair ve yazarlarımızın seyyid, yani Hz. Ali soyundan olmaları da kendilerini onun sözlerini derleyip tercüme ve şerhe sevk eden manevî sebepler arasında sayılabilir." Bkz. Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 96.

²²⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Keşfü'z-Zünûn Zeyli İzâhu'l-Meknûn*, C. 1, s. 505.

²²¹ Rızâyî'nin tarikat şeyhliği yapmadığı veya bu makama gelmediği/gelemediği eserlerinden anlaşılmaktadır. Bkz. Rızâyî, *Tezkire*, 37a.

²²² Rızâyî'nin ölüm tarihi bilinmemektedir; ancak hayatı bahsinde de belirttiğimiz gibi 1676 (H. 1087) senesinde 77-78 yaşlarında olduğu bilgimiz dahilindedir.

²²³ Bkz. Pala, *Divan Edebiyatı*, Kapı Yayınları, 13. Basım, İstanbul 2010, s. 50.

²²⁴ Bkz. Yıldız, s. 34-35.

Rızâiyyü'l-Hasani'l-Aksarâyî isminin hemen altına Bahariyye başlığı, onun altına da 1659-1660 (H. 1070) tarihi atılmıştır. 9 beyitlik Bahariyye'nin derkenarında 7 beyitlik bir manzûme daha bulunmaktadır. Rızâyî, baharın gelmesiyle ağaçların çiçek açtığını, nevruzun doğaya taze bir nefes getirdiğini söylemekte; çiçeklerin ve güllerin açmasını insanların gaflet uykusundan uyanmasına teşbih etmektedir. Ona göre doğanın yeni bir hayat bulması, ağaç yapraklarının yeniden şekillenmesi, Allah'a tam iman etmek için yeterlidir. O'nun eserlerine nazar etmek gerekir. O, noksan olmaktan uzaktır:

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

Hayât-ı nev bulupdur hamdü'li'llâh yine bu 'âlem

Yeñi başdan zuhûr itdi tamâm evrâkı eşcârûñ

...

Bu vech üzre ide ihyâ Hudâmuz irte emvâtı

Saña îmânımız vardur kamu şâhid[dür] âsârûñ

Îlâhî 'aybımız setr it keremler birle sultânım

Devâ it merhem-i fazluñla derdine bu bîmârûñ

Rızâyî haşr-ı ecsâdı niçe inkâr ider münkir

Bu bir bürhân-ı vâzıhdur ola gufrâmı Gaffârûñ

Derkenardaki beyitlerde de şair, birçok baharın böyle gelip geçeceğini, kışın geleceğini, insan ömrünün de kış mevsimindeki kar gibi eriyeceğini söylemektedir. Öldükten sonra gece gündüz kabirde kalınacağını ve insanoğlunun mahşer yerinde toplanacağını belirtir. Son demde imanla gitmek gerektiğini, bu noktada Allah'ın rahmetine sığınmanın şart olduğunu dile getirir. Manzûmeden anlaşıldığına göre Ramazan ayı içerisinde bulunmaktadır. Şair, Ramazan-ı şerîf hürmetine Allah'tan bağışlanma diler. Her günün Nevruz gibi olmasını temenni eder:

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Kar gibi eriyen bu 'ömrüñ senüñ

Gire yire itmeye bundan karâr

Gidesün soñ demde sen îmânile

Rahmet ide saña ol Perverdigâr

Fazlı ile lütfi ile ‘afv ide
Ola Nevrûz her günüm ‘ıyd-ı bahâr

204b’de ve 205a’da Rızâyî başlığı atılarak bir manzûme (müseddes²²⁵) verilmiştir:

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

Bâreka’llâh zihî sun‘-ı Celîl ü Cebbâr

Bu cihânı yaradup eylemedi cây-ı karâr

Kimi gelmekde kimi gitmede halkuñ ne ki var

Geh şitâyı getirür gâhî gelür fasl-ı bahâr

Bu ne hikmet bu ne ‘ibret bu ne sarây-ı dil-dâr

Bunca halk gitmede ammâ geri gelmez ahbâr

Rızâyî, bu müseddesinde Allah’ın dünyayı yaratıldığını, aynen kış mevsiminin geçip baharın gelmesi gibi insanların da doğup öldüğünü, bunun insanoglu için bir ibret olduğunu, kimi halkın cahilliğinden bunu idrak edemediğini, kiminin de âlim olup bunun sırrına vâkıf olduğunu, kiminin vâiz, kiminin sûfi kiminin de harâbâtî olduğunu söyler. Vakit varken Hakk’a yalvarmak gerektiğini belirtir. Bu dünyanın bir imtihan merkezi olduğunu dile getirir. 205b-206a’da da farklı bir müseddes bulunmaktadır. Söz konusu müseddes de tasavvufî içerikli olup, yine doğaya ait olan unsurlar kullanılarak insanlara ders verme amacı güdülmüştür. 206a’da Arapça mensûr olarak Celvetî silsilesi²²⁶ verilmiştir. Peygamberimizden, Seyyid Mahmûd el-Üsküdarî’ye kadar tarikat büyükleri sıralanmaktadır. Buradaki müseddeste hayır işlersen hayrın, şer işlersen şer-in seninle gideceği, sabah ve akşam zikir etmek gerektiği, bir gün kabre girileceği belirtilmekte; şair, Allah’tan kendisini cennetine almasını dilemektedir. Orada Hz. Âdem ve Hz. Havva’yla, annesi, babası ve kardeşiyle birlikte olmayı temenni etmektedir.

206b’de besmeleyle birlikte yeni bir manzûme başlamaktadır. Manzûme, 10 beyitten oluşmaktadır. Allah’a hamd ve şükürden sonra,

²²⁵ “Her konuda müseddes yazılabilir. Ancak felsefe ve tasavvuf konularının anlatıldığı müseddesler çoğunluktadır.” Bkz. Pala, s. 90.

²²⁶ Celvetiyye silsilesi için bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile-i Tarikat-ı Celvetiyye*, İstanbul 1887, s. 2-144. Hasan Kamil Yılmaz, s. 161. Yıldız, s. 23. Nevzat Özkan, s. 13-14.

Peygamberimize, ehl-i beytine ve ashabına selam edilir. Şair, Allah'tan bağışlanma dilemektedir:

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

Hudâya hamd ü şükürüm cümle cânâ

Ki oldur hâlık-ı dünyâ vü 'ukbâ

Ana rahminde kıldı bizi iskân

Virüp cân itdi lütfi ile ihyâ

Muhammed Mustafâdur şânı olan

Ola yüz biñ salât her subh u mesâ

Dahı âlile evlâdına anuñ

Hudâ rahmetler ide bu temennâ

...

Fakîr Seyyid Hasan eyler recâyı

Bu sözlerden garaz işbudur îmâ

207a'da kazâ ehlinden yani kadılardan olduğunu, sınırsız günahlara bulaştığını belirtmekte; Allah'tan fazlını dilemekte, Peygamberi hürmetine günahlarını affetmesini, ayıplarını gizlemesini istemektedir. Hüdâyî'ye ve Abdülkadir Geylanî'ye intisap ettiğini, her ikisinin de büyük müşhidlerden sayıldığını, ahirette kendisine dost ve yardımcı olacaklarını söylemektedir. Sayfada 11 beyit bulunmaktadır. Derkenarda “ve lehu eyzan” ifadesinden sonra “olmaz” redifli 7 beyitlik bir manzûme vardır:

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

Kazâ ehli fakîrüm mübtelâyüm

Bu yolda eyledüm bu 'ömri ifnâ

Dilerüm Hazret-i Hak fazlı ile

Resûl hürmetine eyle[ye] irzâ

Hüdâyî Kâdirîye intisâbum

Olar reh-ber iki müşhid-i dânâ

207b’de 15 beyitlik bir manzûme bulunmaktadır. Manzûmenin 4 beyti 208a’dadır. Rızâyî, burada Allah’ın Âdem’i yarattığını, ona esmâyı öğrettiğini, insanoğlunun bütün mahlûkatın en şerefli olarak yaratıldığını, meleklerin Âdem’e secde ettiğini, Allah Resulü’nün doğması için Allah’ın Havva’yı yarattığını, Peygamberimizin cennet ve cehennem insanlara anlattığını, insanın cennet ve cehennem arasında seçim yapması gerektiğini, Peygamberimizin bütün enbiyânın başı olduğunu söylemektedir. Şair; Peygamberimizin bütün nebilerin önüne geçtiğini, Hz. İsa’nın göğe yükseldiğini, kıyamete yakın yere ineceğini, Peygamberimizin şeriatı üzere hareket ederek O’na ümmet olacağını, ölümün hak olduğunu, bu yüzden bu “inşâ”yı kaleme aldığını belirtmektedir. Derkenarda da Rızâyî’ye ait 6 beyitlik “olmaz” redifli gazel bulunmaktadır:

Mefâ’îlün Mefâ’îlün Fe’ûlün

Bu günü halk idüpdür Hak Te’âlâ
Yaratdı Âdemi ‘alleme’l-esmâ

Kamu mahlûkdan eyledi müşerref
Virüp ‘akl ü fikr ü ahsen a’zâ

Resûl-i Kâ’inâtüñ gelmesi çün
Getürdi Âdemi halk oldu Havvâ

Bu deñli enbiyâ rüsül cemî’an
İderler ümmet olmaga temennâ

Bu ümmîd ile gitdi âsumâna
İner âhir yere Hazret-i ‘İsâ
(207b)

Ölüm hakdur Rızâyî bildi añı
Bu yüzden eyledi bir niçe inşâ
(208a)

208a’da bulunan dinî ve tasavvufî içerikli müseddeste ölümün hak olduğunu, kişinin günahları sorumsuzca işlediğini, öleceğini aklına getirmedeğini söylemektedir. Söz konusu müseddes 5 bent olup 208b’de de devam etmektedir. Şair; insanın devamlı Allah’ı zikretmesi gerektiğini

dile getirir. Ezelde yazılana razı olduğunu, recâ içerisinde bulunduğunu, ahirette Allah'ın fazlına mazhar olmayı umduğunu söylemektedir:

Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün

Her ne ki ezel yazdı ise râzı Rızâyî
Elden koma gel imdi hemân aslâ recâyı
Yalvar yağıla ref' ide Hak cümle kazâyı
'Ukbâda müyesser ide fazlile safâyı
'Âlemde bilür işledüğünü kişi ammâ
Öldüğü günü öleceği menzili bilmez

208b'de "eyler" redifli 7 beyitlik bir gazel bulunmaktadır. 29ab'de "ve lehu eyzan" başlığı altında yine bir müseddes bulunmaktadır. Rızâyî'nin, bu müseddesindeki içerik de diğerlerindekiinden pek farklı değildir. Dünyada pek fazla hayır işlemediğini, ahiret azığının az olduğunu söylemektedir. Şair için en büyük arzu; bağışlanmak, affedilmek, son nefeste iman ile ölmek, ahirette mübarek dostlarla, Hüdâyî yolcularıyla haşrolmaktır:

Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün

Bir 'âsi kuluñ oldı hemân işbu Rızâyî
Her niçe anı eyler isen virdi rızâyı
'Afvile kerem senden ider yine recâyı
Olaydı refik benüm ile kavm-i Hüdâyî
Yâ Rabbi beni soñ nefes imânile gönder
Yol korkılıdır cümle bu yârânile gönder

209b'de ilâhî formunda bir manzûme başlamaktadır. Manzûme, 210a'da da devam eder:

Müstef'ilün Müstef'ilün

Lütf eyleyüp ihsân ide
Mevlâya gel yalvaralım
Bahşış 'atâ imân ide
Mevlâya gel yalvaralım

Rızâyî maksûda ire
Yüz ura varup servere

Gel girmeden kara yere
Mevlâya gel yalvaralım

210a'da yine ilâhî formunda bir manzûme bulunmaktadır ki Celvetî şairlerde oldukça yaygın olan “estagfiru'llâh zikri”ni konu almaktadır²²⁷:

Müstef'ilün Müstef'ilün

Oldı Rızâyî bir fakîr
İşi hatâ cürmi kebîr
Tevbe kamuya yâ Basîr
Estagfiru'llâhe'l-'azîm

210b'de 5 beyitlik bir manzûmede herkesin müslüman olsun kafir olsun kabre bir gün gireceğini, “kara yer” olarak zikrettiği toprağın azığı-nın insanoğlu olduğunu, toprağın kimseye rahmet etmediğini söyler. Allah takdir ettiğinde bu dünyadan herkes göçecektir:

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün

Gıdâsın lahm-ı insân itdi Mevlâ
Alur tab'ı dimez müslim ya kâfir

211a'da bulunan 5 beyitlik manzûmede şair, ölümün bir gün geleceğini, uzuvlarımızın toprak olacağını, insanın kabirdeki haline ancak Allah'ın vâkîf olduğunu belirtmektedir. Dostların dua ile anması, ruhuna Fâtiha okuması O'nun en büyük umududur. Belki de bu sayede azap çekmeyecektir:

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

Ey Rızâyî katı çok ehl-i kerem 'âlemde
Fâtiha okıya olunmaya rûhuma 'azâb

211ab'deki müseddes, Rızâyî'nin diğer bir eseri olan Tezkire'de 41a'da da bulunmaktadır:

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Bu Rızâyîye hidâyet ide Hak
Cürmün 'afv idüp 'inâyet ide Hak
Rûz-ı mahşer anı râhat ide Hak

²²⁷ Bkz. Fenâyî Cennet Efendi Dîvânı'nda 137 numaralı manzûme. Yıldız, s. 297. Gafûrî'nin aynı redifli ilâhîsi için bkz. Kocatürk, s. 323.

Suçum ‘afv it istimâlet ide Hak
Eyle rahmet yâ Rahîm ü yâ Ganî
Ka‘be-i maksûduma ırgür beni

212a’da Temcidiyye-i Rızâyî başlığını taşıyan manzûme bulunmaktadır. Aynı manzûme Tezkire 42a’da da vardır; fakat orada biraz daha uzundur:

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Fe‘ûlün

Nice gaflet ile düşüp yatarsun
Uyan bîçâre eyle derde dermân

Seni maksûdına Mevlâ yetürsün
Uyan gâfil uyan yatma perîşân

...

Rızâyî gibi olma dâ‘im ‘âsî
Dem-â-dem eyleme kesb-i ma‘âsî

Yine 212a’da “*Var iken elde fırsat eyle tevhîd, uyan gâfil kişi gel eyle tevhîd*” dizelerinin tekrarlandığı ilâhî formunda olan manzûmeler bulunmaktadır. 213a’da 7 beyitlik manzûmede şair, Allah’ın her yerde hâzır ve nâzır olarak bulunduğunu, bunu yakîn ehlinin çok iyi bildiğini, insanoğlunun kalbini daima temiz tutması gerektiğini ve seher vakitlerinde devamlı Hakk’ı zikretmenin elzem olduğunu söylemektedir:

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Fe‘ûlün

Hudâ gizli degül hâzır u nâzır
Yakîn ehli bilür hak işte zâhir

...

Sakin şirk-i hafiden ey karındaş
İdegör kalbiñi sen pâk ü tâhir

...

Rızâyî turma seher Hakkı zıkr it
Kelîm ol mekr idemez nefis-i sâhir

214a'da Sahâbe-i Kirâm'dan olan Ubâde bin Sâmit²²⁸ten bir hadis rivayet edilmektedir. Daha sonra 15 beyitlik bir manzûme verilmiştir. Bu manzûme tevhid ve münâcât türündedir; fakat klasik tevhid ve münâcât örneklerine benzememektedir. Şiirde Allah'ın birliği, O'nun şerîkinin olmaması, Hz. Muhammed'in onun resulü olduğu, Hz. İsa'nın da hem kulu hem de resulü olduğu üzerinde durulmakta; Hz. İsa'nın Hz. Meryem'e ilkâ olduğu, cennet ve cehennem hak olduğu, kullar üzerindeki tasarrufun Allah'a ait olduğu, O'nun kullarını bağışlayabileceği dile getirilmektedir:

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün
Hudâ birdür anuñ yokdur şerîki
Aña hâşâ müselmân dimez iki

Muhammed 'abdidür resûlidür hem
Budur resûller içre pek mükerrem

Hudâ Meryem'e ilkâ itdi anı
Olupdur rûh-ı Mevlâdan ki cânı
(214a)

...
Gafûr u hem Rahîm oldur kulına
Okı bu âyeti²²⁹ kat kat biline
(214b)

215a'dan itibaren Tezkire'de²³⁰ de bulunan "Hikâye-i A'râbî" adını taşıyan mesnevî bulunmaktadır. Peygamberimizle "Misrâh ibn-i Cüdâle" adındaki bedevî Arap arasında geçen konuşmaları konu edinmektedir. Hikâyede, bedevînin Peygamberimize sorduğu sorular oldukça ilginçtir. 219a'ya kadar A'râbî ve Peygamberimiz arasındaki diyalog sürmektedir. 220a'dan sonra şeytanın cennetten kovuluşu ve bunun Osmanlı âlimle-

²²⁸ "Ubâde, İslam dinine giren Ensar'ın ilk sıralarında yer almaktadır. Müslüman oluşu, hicretten üç yıl öncesine yani risaletin 10. yılına denk gelmektedir. ... Toplam 181 hadis rivayet etmiştir." Bkz. Mahmud Şakir, *Bünâtü Devleti'l-İslâm*, trc. Mustafa Nuhoğlu, M. Masum Bilen, *Sahabe Hayatından Tablolar*, Ravza Yayınları, Ankara 2003, s. 86,120.

²²⁹ "Şüphesiz ki O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir." Zümer Sûresi, 39/53. Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Tuva Yayınları, İstanbul 2008, s. 338.

²³⁰ Rızâyî, Tezkire, 29a.

rinden Altıparmak Mehmed Efendi²³¹ tarafından eserinde anlatılışı üzerinde durulmaktadır. Rızâyî, dua ve münâcât ile hikâyeyi bitirmektedir:

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Fe‘ûlün

Dahî şeytâna rahmet itdigin Hak
Beyân itmiş bu yüzden Altıparmak

Olup dergâh-ı Hakdan işbu merdûd
İdüp ferîşte ta‘yîn aña Ma‘bûd

Emir itdi ki her gün eñsesine
Ura bir sille muhkem ol la‘îne

...

Budurur Rahmete’l-li’l-‘âlemîn bes
Ki andan rahmet umdı cümle her kes

Bu ahvâli işidür bildi şeytân
Yüzün yırtdı idüp feryâd ü efgân

Didi bu ‘âleminde dâhilüm ben
Niçün mahrûm idersin rahmetünden

Buyurdı Hak Te‘âlâ ey ferîşte
O matrûdun recâsı hoş bu işte

Ki gayrı sille urma eñsesine
Resûlün hürmetine ol la‘îne

(220a)

...

Umar rahmet-i gufrânı Rızâyî
Diler cennetde kasrı Aksarâyî

(220b)

²³¹ Şeyh Altıparmak Muhammed Efendi. Aslen Üsküplü olan Altıparmak Efendi, hayatının önemli bir kısmını Arap coğrafyasında geçirmiştir. Tefsir, hadis ve belâgat üzerine eserleri mevcuttur. En meşhur eseri, Rızâyî'nin de yukarıda kast ettiği, Delâilü'n-Nübüvve'dir. Eser "Altıparmak Peygamberler Tarihi" ismiyle bilinir. Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhis-i Miftâh'ı da tanınmaktadır. Bu eser üzerine Atabey Kılıç tarafından tez çalışması yapılmıştır. Bkz. Atabey Kılıç, *Üskübî'nin "Şerh-i Telhis-i"*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990. Ayrıca bkz. Atabey Kılıç, *"Altıparmak Mehmed Efendi ve Şerh-i Telhis-i Miftâh'ında Şerh Metodu"* Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/3 Summer 2007, s. 333-334.

...
 Habîbüñ birle yâ Rab bizi haşr it
 Üzerimize gufrânıñı neşr it
 (221a)

221b'de “yakın eyle bize ehl-i yakîni” redifli bir manzûme bulunmaktadır:

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün
 Rızâyî bir fakîr ‘abd-ı günâhkâr
 Bilür cürm ü günâhun itmez isrâr
 Bu maksûdı diler tekrâr-be-tekrâr
 Yakîn eyle aña ehl-i yakîni

Âmîn yâ Rabbe'l-‘âlemîn
 El-Fâtiha

222a'da yine dinî ve tasavvufî içerikli müseddes, 222b'de “Serçeşme-i Kutbu'l-‘ârifîn Bursevî Üftâde Efendi Hazretlerinin kelimât-ı dürer-bârlarındandır.” başlığı altında Üftâde Efendi'ye ait bir manzûme bulunmaktadır. Manzûmede “Hû zikri” ele alınmaktadır:

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
 Hûdurur kuvvetleri tâliblerüñ
 Refrefidür her zamân ‘âşıklarüñ

Dôst yolınuñ menzilin kat‘ itmege
 Kuvvetidür dâ‘imâ ‘âriflerüñ

...
 Zikr-i Hûyı vird idin Üftâde sen
 Tâ bulasın sırrını sâ‘irlerüñ

Rızâyî, eserini gelenek olduğu üzere dua ve temennilerde bulunarak sonlandırmaktadır²³²:

...

²³² Divânçe-i Rızâyî üzerine, Hasan Cankurt ve Halil Sercan Koşık tarafından bir çalışma yapılmış olup neşre hazırlanmaktadır.

Rızâyî bendeñi âhir idüp şâd
Koyup cennetine göster cemâli

Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn
El-Fâtiha
(223a)

2. 6. KÂN-I ME'ÂNÎ (KÎTÂB-I TUHFE-İ RIZÂYÎ)

Farsça-Türkçe manzûm bir sözlük²³³ olan söz konusu eser, Muğlalı Şâhidî İbrâhim Dede²³⁴'nin “Tuhfe-i Şâhidî”²³⁵ adını taşıyan eserine

²³³ Farsça-Türkçe manzûm ve mensûr sözlükleri ele alan en kapsamlı çalışma, Yusuf Öz tarafından yapılmıştır. Öz'ün çalışmasında verdiği şu bilgiler, oldukça önem arz etmektedir: “*Bu çalışmada, Anadolu sahasında yazılmış olup bugün yazma hâlde, eski harflerle basılmış ya da ülkemizde yeni harflerle yayımlanmış olmak üzere toplam 146 sözlük tanıtılmıştır. Tespit edilen bu sözlüklerden 33'ü manzumdur. Manzum olanlar hariç, diğerlerinin sayısı 113 olup bunlardan 75'i yazma hâlde, 17'si eski harflerle, 21'i de yeni harflerle basılmıştır. Yüz on üç sözlükten 62'si yalnızca Farsça-Türkçe şeklinde hazırlanmıştır. ... Türkçe kelimeleri madde başı yapıp bunların yalnızca Farsça karşılıklarını veren sözlük sayısı 9 olup bunlardan 3'ü yazma hâlde, 6'sı yeni harflerle hazırlanmıştır. Bazı sözlükler, Farsça-Türkçe ve Türkçe-Farsça olmak üzere iki bölümden ibarettir. Bu tarzda 9 sözlük olup bunlardan 3'ü yazma hâlde, 6'sı da yeni harflerle yayımlanmıştır.*” Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 60-61.

²³⁴ Osmanlı Müellifleri'nde, İbrahim Dede'nin Mevlvî ricâlî'nden olduğu söylenilerek Muğla'da doğduğu zikredilmektedir. Tahsilini yaptıktan sonra Karahisar (Afyon) şehrinde bulunan Mevlânâ'nın soyundan gelen Sultan Divânî'ye bağlanmıştır. En meşhur eseri Tuhfe-i Şâhidî'dir. Manzûm lügatinden bahseden Bursalı, Gülşen-i Vahdet, mesnevî tarzında yazılmış Gülşen-i Esrâr (Farsça), Gülşen-i Tevhîd (Farsça) adlı eserleriyle Türkçe ve Farsça yazılmış divanlarının âriflerin katında makbul olduğunu söyler. Babasının adı Hüdâyî olan şair, 1550 (H. 957) senesinde vefat etmiş, Muğla'da şeyhi olduğu dergâha defnedilmiştir. Bilgiler için bkz. Bursalı Mehmet Tahir, C. 1, s. 92. Hayatı, eserleri ve sanatı hakkında geniş bilgiler veren Ahmet Hilmi İmamoğlu, mezkûr bilgilere ilaveten şairliğinin güçlü olmadığını, şiiri Mevlvîliği tanıtmak ve yaymak için bir vasıta olarak gördüğünü, bütün bunlara rağmen vezne olan hakimiyeti, samimiyeti ve özellikle kullandığı Türkçe kelime ve deyimlerle, üzerinde durulmaya değer bir sanatçı olduğunu, şiirlerinde Mevlânâ ve şeyhi Divânî Muhammed Çelebi'nin etkisinde kaldığını belirtmektedir. İmamoğlu; Bursalı'nın söz ettiği eserlerine “Gülşen-i İrfân, Müşâhedât-ı Şâhidiyye, Sohbetnâme (Arapça), Tıraşnâme, İşknâme ve Mevlid” adlarını taşıyan eserleri de ekler. Bkz. Ahmet Hilmi İmamoğlu, *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2005, s. 19,26-29.

²³⁵ Şâhidî İbrâhim Dede'nin yazdığı bu eser devrinde çok ilgi görmüş; bu esere birçok şerh, tercüme, nazire ve tazmin yapılmıştır. Yusuf Öz, “Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri” adlı çalışmasında söz konusu şerh, tercüme, nazîre ve tazminlerin adedini 61 olarak vermiş ve bunları tek tek ele almıştır. “*Tuhfe'nin dibâcesinde, on yaşında iken kaybettiği babası Hüdâî Dede'nin kendisine manzum sözlükler okuttuğunu, bunlar arasında ön-*

nazîre olarak yazılmıştır.²³⁶ Eserde ele alınan birçok kelime Tuhfe-i Şâhidî'deki kelimelerdir. Eserde, Tuhfe'de bulunmayan kelimeler de mevcuttur. "Uknûm-ı Acem"²³⁷ ve Nimetullâh bin Ahmed bin Mübarek²³⁸ tarafından yazılan "Lugat-ı Nimetullâh"²³⁹dan da kelimeler almıştır.

"Diğer manzum sözlüklerden farkı, eserin Türk Edebiyatı'nda ilk alfabetik Türkçe-Farsça manzum sözlük olmasıdır. Her harfe, o harfle başlayan Farsça kelimeleri yerleştirmiştir.

ce Tuhfe-i Hüsamî'yi okuyup ezberlediğini ve tahsil hayatında bunun yararlarını biz-zat gördüğünü ifade eden müellif, eserini de bu tecrübelerinden hareketle telif etmiştir. Mevlânâ'nın fikirlerini anlamak isteyenlerin genel olarak, Mevlevîlerin özel olarak Mesnevî'ye rağbet ve itibar etmelerini dikkate alan Şâhidî, Mevlevî ailelerin çocuklarına hediye ettiği Tuhfe'sinde, Mesnevî'den Farsça kelimeler derlemiş ve Mesnevî'deki anlamlarıyla nazmetmiştir." Öz, Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1999, s. 23. Tuhfe-i Şâhidî'nin metni için bkz. İmamoğlu, s. 65-140. Tuhfe-i Şâhidî'nin Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026 numarada kayıtlı bulunan manzûm sözlük mecmuasının 41b-72a varakları arasında bulunan nüshasının metni için bkz. Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)" Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4 Fall 2007, p. 516-546.

²³⁶ Rızâyî'nin tanıtıma çalıştığımız bu manzûm sözlüğü üzerine bir yüksek lisans tezi yapılmaktadır. Ramazan Eken, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Dan. Kaplan Üstüner, Şanlıurfa. Eserin Manisa nüshası, Muhittin Turan tarafından yeni harflerle yayınlanmıştır. Bkz. Muhittin Turan, "Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü", Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/4, Fall, Ankara-Turkey 2012, p. 2939-2992.

²³⁷ "15. yüzyılda yazılmıştır. "Yazarı bilinmiyor. Farsça'dan Farsça'ya bir sözlüktür. Maddelerin önemli bir kısmı, Farsça açıklamalıdır, ancak yer yer Farsça kelimelere Türkçe karşılıklar verilmiştir. Belirlenebilen ve görülen nüshalar üzerinde yazarına dair bir kayıt yoktur. Sözlük yazarları tarafından Uknûm-ı 'Acem adıyla anılmıştır." Öz, Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, s. 85.

²³⁸ "Asıl adı Halil Süfî olan yazar Sofya'da doğmuştur. Memleketinde bir süre minencilik ile uğraşmış, mesleğinde ustalığıyla ün kazanmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek Nakşibendîliğe bağlanan Nimetullâh, Emir Buhari zaviyesi şeyhi Abdüllatif Efendi'nin hizmetine girmiş ve adı geçen zaviyede kütüphane memuru olarak görev yapmıştır. Eserini -lugatını- de bu görevi sırasında hazırlayan yazar, 969/1561-62 yılında İstanbul'da ölmüş, Edirne Kapısı dışında bulunan zaviye arsasına defnedilmiştir." Öz, Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, s. 156.

²³⁹ "Sofyalı Nimetullâh Ahmed tarafından düzenlenmiş olan Lügat-i Nimetullâh, Farsça'dan Türkçe'ye mensur bir sözlüktür. Sözlük metnini oluştururken pek çok kaynaktan yararlanmış. Bu kaynakların en önemlisi ve Nimetullâh'ın en çok etkisinde kaldığı sözlük, Lügat-i Halîmî'dir. " Adnan İnce, "Nimetullâh Lügati'nin Metin Kuruluşu Üzerine", Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul 2010, s. 265. "1540'ta yazılmıştır. Lugat üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde mastarlar, ikinci bölümde genel gramer konuları, üçüncü bölümde ise Derî Farsçasının gramer özellikleri yer almaktadır." Turan, s. 2947.

*Tabii olarak bu durum eserden istifadeyi de kolaylaştırmıştır. Bazı Farsça kelimeler Türkçe telaffuza göre yazılmaya çalışılmış, “Tuhfe-i Şâhidî”, “Tuhfe-i Vehbî” ve “Manzûme-i Keskin” gibi önemli sözlüklerde bulunmayan arkaik ve Farsça kelimele-
re de yer vermiştir. Az da olsa Farsça kelimelerin üçüncü, dör-
düncü anlamı kullanılmıştır.”²⁴⁰*

Rızâyî, Mahmûdiyye’de eserden söz etmiş; fakat eseri bizzat kendisinin kaleme aldığını açık bir şekilde belirtmemiştir:

“Şeyh Doğanî Efendi²⁴¹ nin kardeşinin oğlu Şeyh Mehmed Çelebi’ye ilmi bir hediye olarak “Me’ânî” ismini verdiğim Farsça bir lugat verdim. O lugata ismini, İncizâde Ali Efendi’nin murâfakatıyla verdim. Lugatın ünvanını, onun ismi, babasının ismi ve mezkûr mahdûmun ismiyle sakladım.”²⁴²

Yukarıda zikredilen nedenden olmalı ki Çağırıcı, tez çalışmasında Rızâyî’nin eserleri bahsinde bu eseri zikretmemektedir. Rızâyî hakkında bilgi veren biyografik eserler ve bibliyografik kaynaklarda bu manzûm lugatten pek söz edilmemektedir. Eserin şu ana kadar bilinen dört nüshası bulunmaktadır. Bunlardan İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası, müellif hattıdır. Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde iki adet nüsha vardır. Bosna’da Gazi Hüsrev Kütüphanesi’nde de bir nüshası bulunmaktadır.

Adem Ceyhan, eserin, ilme talip olan bir çocuğun ricası üzerine, 1643 (H. 1053) yılında Şâhidî’deki Farsça kelimeleri harf sırasına koymak suretiyle kaleme alındığını yazmaktadır.²⁴³ Ceyhan, eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 579’da kayıtlı nüshasından söz ederek, bu nüshanın müellif hattı olduğunu dile getirmektedir. Onun tespitine göre eser, Rızâyî tarafından tekrar kaleme alınmıştır:

²⁴⁰ Turan, s. 2946-47.

²⁴¹ Muhtemelen, Şeyh Doğanî Ahmed Dede ismiyle meşhur Mevlevî şeyhi. Rızâyî gibi Aksaraylı olan bu zat, Aksaray’da bâzdârlık (doğancılık-kuş bakıcılığı) yapan bir kişinin oğlu olup fakir ve kimsesiz dervişleri (gezinleri) korumakla meşhur olmuştur. Konya’da Ebubekir Çelebi’nin sohbetlerine katılmış, Yenikapı Mevlevîhanesi’nde otuz sene şeyhlik yapmıştır. 1631 (H. 1041) senesinde vefat etti. Şeyhlik yaptığı tekkeye defnedildi. Ayrıntılı bilgiler için bkz. Necdet Yılmaz, s. 272-274.

²⁴² Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 190a, trc. Çağırıcı, s.184.

²⁴³ Ceyhan, *Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 249.

“Şair, “Târîh-i tahrîr-i in Tuhfe” başlığı altında yer alan “Oldı târîh aña Kân-ı Me‘ânî tahrîr” mısraında bu eserini, “Kân-ı Me‘ânî tahrîr” ibaresinin ebced hesabıyla karşılığı olan 1060 (1650) yılında yazdığını haber vermektedir. Aynı eserin başka bir nüshasında ise, Kân-ı Me‘ânî’yi 1053 (1643) yılında, yani söz konusu tarihten yedi sene önce yazdığını şöyle bildirmektedir: “Biñ elli üçde kıldum bunu tahrîr/Anuñ-çün oldı târîh bil Rızâyî.” (Manisa İl Halk Ktp. Akhisar Ze. 184/1). Bu kayıtlar, bize, şairin 1053 (1643) ’te yazdığı eserine daha sonraki yıllarda bazı ilâveler yaptığını göstermekten başka, anılan manzûm lugatin 1082 (1671) senesinden evvel meydana getirildiğini de isbat etmektedir. Bundan dolayı, bazı araştırmalarda bahis konusu eserin 1082/1671 senesinde yazıldığının söylenmesi, yanlıştır. Bizce, 4 Rebûlevvel 1082 (11 Temmuz 1671) mezkûr eserin telif değil, istinsah tarihidir.”²⁴⁴

Eser hakkında şu ana kadar en kapsamlı bilgileri veren “Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler” adını taşıyan eseriyle Yusuf Öz²⁴⁵ dür. Öz, aynı zamanda Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri²⁴⁶ adlı çalışmasında da manzûm sözlükler içerisinde *Kân-ı Me‘ânî*’den söz eder. Yazar, eserin sadece İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 579’da kayıtlı nüshasından bahsederken, diğer nüshalarından söz etmez. Ancak, eserin ilk halinin 1643 (H. 1053) senesinde yazıldığını, yeniden gözden geçirilip tekrar kaleme alındığını belirtir. Eserin ilk halinin H. 1053 tarihinde tamamlandığı sonucunun, aşağıdaki beyitlerde bulunan “Bil Rızâyî” ifadesinden çıkarıldığını söylemektedir:

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün

“Bi-hamdi’llâh edüp lutf u ‘itâyı
Bu Tuhfe dahı buldu intihâyı

Biñ elli üçde evvel işbu inşâ
Olupdur aña târîh bil Rızâyî”²⁴⁷

²⁴⁴ Ceyhan, *Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s.249.

²⁴⁵ Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, s. 201-203.

²⁴⁶ Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, s. 17.

²⁴⁷ Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, s. 201-202.

Eserin ilk ve son şekli arasındaki farklılığın bilinmediğini dile getirir. Bu bilgilerden hareketle yazarın Manisa nüshasından haberdar olmadığı anlamı da çıkarılabilir.

Yazarın, eserin şekline yönelik çıkarımlarını şöyle sıralayabiliriz:

“Kân-ı Ma‘ânî toplam 716 beyit olup, bir manzûm bir giriş ile, 20 kıta, bir münacat ve bir hatimedden oluşur. 60 beyitten ibaret olan girişi iki bölümdür. Birinci bölümde sözlüğün adı ve içeriğine dair açıklamalar yapılmış, ikinci bölümde de hamdele ve salvele, Sultan IV. Mehmed’in övgüsü ile, kitap ve yazar hakkında bilgilere yer verilmiştir. Sözlük kısmı toplam 644 beyittir. Eserin sonunda 4 beyitlik bir münacat ve 8 beyitlik bir hatime yer alır. İlk harfleri aynı olan Farsça kelimeler bir kıtada toplanmış ve bazı harfler hariç her kıta bir harfe ayrılmış ve kıtalar da alfabetik olarak düzenlenmiştir. ... Kıtaların beyit sayısı 11 ile 55 arasında değişir. İkinci kıta ise 108 beyittir. Vezinler kıtaların son beytinde söylenmiştir. Kıtaların nazmında 7 bahir kullanılmış; hezec bahri ile 6, muzari ile 5, remel ile 4, recez ile 2, serî, münserih ve mütekarip bahirleri ile de birer kıta yazılmıştır.”²⁴⁸

İstanbul nüshasının özellikleri şu şekildedir:

Eser, sırtı kahverengi, üzeri mor renkte kağıt kaplı mukavva bir cilt içerisinde bulunmaktadır. 205x140 (155x98) mm. ölçüsündeki eserde sayfalar cetvel içine alınmıştır. Farsça kelimeler, kırmızı mürekkeple yazılmış, Farsça kelimenin karşılığı olan kelime numaralandırılmıştır. 11 satır halinde kaleme alınan eser 53 varaktır.

Eseri temin ederek inceledik. Adem Ceyhan ve Yusuf Öz’ün vermiş olduğu yukarıdaki birtakım bilgileri teyit ettik. Eserin kapağında *Kitâb-ı Tuhfe-i Rızâyî* ismi bulunmaktadır. Zahriyesinde eserin “Târîh-i tahrîr-i in Tuhfe” başlığı atılarak iki beyit verilmiştir:

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

Oldı Uknûm-ı ‘Acem Şâhidî birle tastîr

İsmine Kân-ı Me‘ânî deyü itdüm ta‘bir

²⁴⁸ Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Manzûm Sözlükler*, s. 202-203.

İşbu Tuhfe ‘acaba ne gün olupdur dirseñ
Oldı târîh aña Kân-ı Me‘ânî tahrîr

“Aña Kân-ı Me‘ânî tahrîr” ifadesi altına ebced hesabıyla karşılığı olarak 1671 (H. 1082) yılı yazılmıştır. Eser, 11 Temmuz 1671 (H. 4 Rebülevvel 1082) senesinde Cuma günü kaleme alınmıştır. Manisa-Zeynelzâde nüshasında eserin 1643 (H. 1053) yılında telif edildiği açık bir şekilde belirtilmektedir. Zaten Ceyhan ve Öz, söz konusu bu telif tarihini belirtmişlerdir. Bu durumda İstanbul nüshası, şair tarafından eserin yeniden yazıldığını göstermektedir. Bosna, Manisa ve Manisa-Zeynelzâde nüshalarının kimler tarafından istinsah edildiği bilinmemektedir. En hacimli olan, İstanbul nüshasıdır. Zeynelzâde nüshası, Bosna ve Manisa nüshasına göre daha hacimli olup 1739-40 (H. 1152) yılında istinsah edilmiştir. Rızâyî, bu nüshada 1658-59 (H. 1069) tarihinde eseri tekrar nazm ettiğini belirtmektedir. Bütün bu bilgiler göstermektedir ki müellif, eserini yeni yeni ilavelerle tekrar kaleme almıştır. Biz, İstanbul nüshası ve Zeynelzade nüshası üzerinde fazlaca durduk; çünkü bahis konusu bu iki nüsha en somut bilgileri içermektedir.

Eserin mukaddimesi olarak değerlendirebileceğimiz 1b sayfasında müellif; “Kân-ı Me‘ânî olarak adlandırılan bu eserindeki Farsça kelimelelerin, Şâhidî’nin Tuhfe’sinden alındığını Uknûm-ı ‘Acem’den de kelimeler alınarak, alfabetik sıraya göre terkip edildiğini, ümidinin her zaman okunması olduğunu ve okuyanların Fârisî’de ilim sahibi olmasını temenni ettiğini dile getirmektedir:

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Fe‘ûlün

Budur Kân-ı Me‘ânî oldı inşâ

Ki fer‘-i Şâhidîdür itdüm imlâ

Nazımdur oldı Uknûm ile terkîb

Teheccî üzredür ammâ ki tertîb

Muvaşşah okına bu Tuhfe her dem

Dilerem okuyan ola mükerrerem

‘Azîz ola cehlden bula halâs

Ola ‘âlimler içre işbu kul hâs

Yaza okıya ol kes Fârisî hat
Yañılmaya dahı olmaya galat

Seve erbâb-ı ‘ilmi ola munsıf
Vire Hak ‘ilm aña ola musannif

Yemîninde şimâlinde efendi
İde ‘ilmi tekellüm Hind ü Sindi

Ola her bir lisân âsân ki aña
Liyâkatle ola ‘âlim ü dânâ

Gınâ-ı kalb vire Hak ola mevsûf
Dehrde ola ‘irfân ile ma‘rûf

Umaram olmaya nazîr u niddi
Hemîn gâlib ola olmaya neddi

2a’da Arapça bir ibareden sonra, “Beyân-ı ‘aded-i lügat-ı kitâb” başlığı altında bazı beyitler bulunmaktadır. Beyitlerde kitabında topladığı kelimelerin adedini 2319 olarak vermektedir. Kelimeleri alfabetik olarak (teheccî) sıralayan müellif, Şâhidî’deki müşkilatları çözdüğünü dile getirmektedir. Telifteki amacının kusurlarının, günahlarının bağışlanması ve cennetle şereflemek olduğunu belirtmektedir:

Fakîr cem‘ eyledüm işbu kitâbda
İki biñ üç yüz on tokuz lugâti

Müzekkî ola Şâhidîye bunlar
Müzekkâdur gidere müşkilâtı

Efendim ‘afv ide lütf u keremle
Kusûrı ism ü zenb [ü] seyyi’âtı

...

Rızâyî bende eyler bu recâyı
Göre ‘Adne girüp ol ‘âlî zâtı

2b'de metin, Allah'a hamd ile başlar. İnsanların, Allah'ı bilmek için dünyaya getirildiği, O'nun ortağı(şerîki)nin olmadığı kusursuz ve noksansız (bî-bahâne) olduğu zikredilmekte ve mahşerde O'ndan bağışlanma dilenmektedir:

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

Be-nâm-ı Kâdir u Hallâk-ı 'âlem
Ki oldur eyleyen bu hâki Âdem

Sipâs ü minnet ü şükr-i firâvân
Aña olsun ki virdi bize ol cân

Getürdi lütf idüp ketm-i 'ademden
Vücûd iklimine âb ile demden

Olinca rızkımızı itdi takdîr
İdüpdür ahsen-i halkile tasvîr

Hakkı bilmek için geldük cihâne
Kadîmdür yok şerîki bî-bahâne

Aña hamd ü senâ getürüñ îmân
Umaruz eyleye mahşerde gufrân

3a'da: "Peygamberimizin temiz ruhu, dünya yaratılmadan önce yaratılmıştı. Umarız ki bize mahşer günü şefaata eder. Onun temiz ruhuna, âline ve ashabına; kıyamet gününe kadar gece gündüz, her saat ve gün, binlerce topraklar ve kumlar adedince salât ve selam olsun. Allah, bu selam ve duaları O'nun temiz ruhuna ulaştırsın." diyen Rızâyî, bu manzûm Tuhfe'nin makbul olmasını, şefaata nail olmasını dilemekte; Osmanlılar'ın, devrin sultanı IV. Mehmed²⁴⁹'in ve soyunun kıyamete kadar mutlu olmasını, saltanatlarının daim olmasını temenni etmektedir:

Zuhûr-ı nûr-ı pâki evvel anuñ
Dahı halk olmadan nâmı cihânuñ

Virelüm rûh-ı pâkine salavât
Dahı âlile ashâbına bi'z-zât

²⁴⁹ "1648-1687 (Saltanat yılları)" Bkz. Ömer Faruk Yılmaz, C. 2, s. 345.

Gice gündüz ola rûz-ı kıyâmet
Selâm olsun hezârân yevm ü sâ‘at

‘Adedler sagısınca remle hâke
Hudâ îsâl ide ol rûh-ı pâke

Ola makbûle bu Tuhfe mazâmîn
Şefâ‘at eyleye Muhammed Emîn
Âmîn yâ Rabbe’l-âlemîn
El-Fâtiha

Şehinşâha vire ‘ömr-i dırâzı
Şikâruñ ala a‘dâ içre bâzı

Sitâre-i bülendi ola berter
Efendüm ola şehzâde mu‘ammer

Îlâhî tâ kıyâmet Âl-i ‘Osmân
Sa‘âdetle ola ‘âlemde sultân

3b’de IV. Mehmed’in vezir ve askerine dua etmekte, Allah’tan bu dualarına icabet etmesini istemektedir. Eserine rağbet edenin çok olduğunu, bir kişinin kendisine bizzat geldiğini dile getirmektedir. Zeynelzâde nüshasında bu kişiyi ilme talip olan bir çocuk olarak nitelemektedir. Bu kişinin (veya çocuğun) kendisine Tuhfe-i Şâhidî’de meramını tam bulamadığını söylediğini zikretmektedir. İlme talip olan kişi, alfabetik sıraya göre bir Farsça sözlük talep edince ve ısrarda bulununca; istekte bulunan birinin isteğini (recâsını) geri çevirmenin yanlış olduğunu belirten şair, bu konuda söylenmiş bir hadis zikreder. Allah’tan bu eseri tertib etmek için duada bulunduğunu belirtir. Birçok sözcük karıştırdığını, aslında çok emek sarfetmediğini, sekiz harfın Fârisî’de telaffuzunun zor olduğunu söylemektedir:

Vezîri ‘askeri ola muzaffer
Vire feth u fütûh Allâhu Ekber

İcâbet ide Mevlâ bu du‘âyı
Du‘âcidur Rızâyî Aksarâyî

Bunuñ tahrîrine bil oldu râgıb
Hemân bir kişi gâyet Fürse tâlib

Didi Şâhidîde bulmam lugâtı
Mahallinde lakab bulmakda katı

Teheccî üzre olsa idi tertîb
Ki fevrî bulunurdu itdi tergîb

Niyâz ile o kes idince ibrâm
Hak itdi bu hadîsi kalbe ilhâm

...
Bu mazmûn-ı hadîs ile şürû‘ı
Hemân itdüm budur asluñ fûrû‘ı

Ki itdüm intihâb ekser lugâtı
Hudâdan istedüm in‘âm-ı zâtı

Recâ idenlerüñ viren recâsun
Bulur dünyâ vü ‘ukbâ irticâsun

Velî eylemedüm çokluk emek sarf
Telaffuz olmadı Fürsde sekiz harf

4ab’de kelimelerin bir kısmını da Uknûm-ı ‘Acem’den aldığını, bu manzûm eserine “Kân-ı Me‘ânî” adını verdiğini, mesnevî tarzında yazdığını, Mevlânâ’dan manevî olarak etkilendiğini, aruz bahirlerini Mevlana’nın Mesnevî’sinden aldığını, hatalardan berî olmadığını belirten şair; Allah’tan günahlarını örtmesini, kendisini bağışlamasını, neslini daim eylemesini, anne ve babasına rahmet etmesini, bütün müslümanlara selamet vermesini, istemektedir. Rızâyî, bu eserini okuyanların Fârisî’de ilim sahibi olacağını belirterek, “harfû’l-elif” başlığıyla eserin metnine geçmektedir:

O harfler nâdir ü ekser mu‘arreb
Revâdür anları ‘add eylesem heb

Birisi sâ vü zâl ü kâf ü hâdür
Birisi ‘ayn ü sâd ü dâd ü tâdür

Getürdüm nazm için gâhîce bunda
Lugat kim buldum Uknûm-ı ‘Acemde

Ki virdüm rişte-i nazm ile anı
Ola nâmı bunuñ Kân-ı Me‘ânî

Hurûf-ı evvedür i‘tibârı
Lugat bulmakda çekme intizârı

Biraz ebyâtı bahr-ı Mesnevîdür
Ki Mevlânâya meylüm ma‘nevîdür

Ne deñli eyledüm sehvi hatâyı
Efendüm eyle islâh u ‘atâyı

Gedâ Seyyid Hasan mahlas Rızâyî
Peder Hâcı Efendi Aksarâyî

Îlâhî seyyi’âtüm ola mestûr
Hudâyâ fazluñ ile ola magfûr

Benüm neslüme virme inkırâzı
Olasun bu fakîrden irte râzı

Okıyanlar benüm nazm ü makâlim
Ola gâyetde Fûrs ‘ilminde ‘âlim
(4a)

Kerem kıl vâlideyne eyle rahmet
Cemî‘-i müslimîn bula selâmet

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Fe‘ûlün
Du‘âmuz ola yâ Rabbî icâbet
(4b)

Metin, 53a’da “harfû’l-yâ” başlığı altındaki beyitlerin bitmesiyle son bulmaktadır:

Müstef' ilâtün Müstef' ilâtün
Hayrile yâd it eyleme mahzûn
(53a)

Dua ve temenni içerikli dört beyit, cetvel içerisine alınarak yukarıdaki beyitten sonra verilmiştir:

Müstef' ilâtün Müstef' ilâtün

Bulam cinâmî dârü's-selâmı
'Arz it cemâli 'Adnde her gün

Budur du'âmuz 'afv it hatâmuz
Ola yerinde farz ile mesnûn

Miskîn Rızâyî eyler recâyı
Dâreyn içinde olmaya magbûn

Ola du'âmuz fazluñla kabûl
Cürm ü günâhla eyleme meftûn
(53a)

Müellif, 53b'de Tuhfe'yi bitirdiği için Allah'a şükretmektedir. 1643 (H. 1053)'te bu eseri inşa ettiğini, 1671 (H. 1082) senesinde tekrar bu eseri kaleme aldığını belirtmektedir. Peygamberimizin doğduğu ay olan Rebiülevvel ayı içerisinde olduğunu söyleyen şair, Allah'tan hata sahiplerini ve bütün Müslümanları bağışlamasını, dostlarını ve hükemâyı affetmesini, annesiyle babasına ve ailesine rahmet etmesini, kendisini cennetle şerefliendirmesini istemektedir. İtmâm kaydında eseri, 11 Temmuz 1671 (H. 4 Rebiülevvel 1082) Cuma günü bizzat kendisinin istinsah ettiğini dile getirmektedir.

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün

Bi-hamdi'llâh idüp lütf u 'atâyı
Bu Tuhfe dahı buldı intihâyı

Biñ elli üçde evvel işbu inşâ
Olupdur aña târîh bil Rızâyî

Bu dahı oldu tahrîr şimdi tekrâr
Ola ihdâ ide hayır du'âyı

Tamâm biñ seksen iki idi hicret
Resûlüñ işbu mâh mevlidi ayı

Cemî'-i müslimîne ola gufrân
Efendüm 'afv ide ehl-i hatâyı

Benüm ehl ü 'ıyâl [ü] vâlideynüm
Bulalar cennet içinde sarâyı

Kamu ahbâb refik hıdmet idenler
Ola magfûr it irzâ hükemâyı

Bula makâm-ı 'Adni oldu târîh
Gire cennete ebed Aksarâyî
Âmîn yâ Rabbe'l-'âlemîn
El-Fâtiha
Sene
1082

*Fî-yevmi 'r-râbi ' min-rebî 'ü'l-evvel ve semânîne ve elf fî-
yevmi 'l-cum 'a 'an-yedi minşâ'ihî'l-hâc Seyyid Hasan Rızâyî
gafara'llâhu. Âmîn.*

İstanbul nüshasından sonra en hacimli olan nüshanın Manisa-Zeynelzâde nüshası olduğunu yukarıda söylemiştik. Söz konusu bu nüsha her ne kadar 1739-40 (H. 1152) tarihinde istinsah edilen ve müstensihî belli olmayan bir nüsha olsa da 1671 (H. 1082) tarihli İstanbul nüshasına kaynaklık eden 1643 (H. 1053) yılında telif edilen eserin ilk şeklinden kopya edilen nüshalardan olduğu anlaşılmaktadır. Müellif, 1643 (H. 1053)'te telif ettiği eserini Alaşehir'e kadı olarak atandığında 1658-59 (H. 1069)'da yeniden kopya etmiştir. İsmi bilinmeyen bir müstensih de eseri, bu nüshadan 1739-40 (H. 1152) senesinde istinsah etmiştir. Bosna ve Manisa nüshalarının da 1643 (H.1053) tarihli telif hattından kopya edilme ihtimalleri vardır elbette; fakat Zeynelzâde nüshası, bahis konusu bu iki nüshadan daha hacimlidir. Bu nedenle Zeynelzâde nüshası üzerin-

de biraz fazlaca durup eserin mukaddime ve hâtîme kısımlarını metinden alıntı yoluyla vererek İstanbul nüshasıyla karşılaştırma imkanı sunmaya çalışacağız. Beyitlerdeki muhteva aynı olduğu için açıklamalar yapmaya gerek duymadık. Gerekli açıklamaları da kısa tutmaya çalıştık.

Akhisar Zeynelzade Kütüphanesi'nden gelen nüsha:

| | |
|-------------------------|--|
| Arşiv Numarası | : 45 Ak Ze 184/1 |
| Eser Adı | : Lugat |
| Yazar Adı | : Rızâ'î Hasan b. Abd er-Rahmân Aksarâyî |
| Ölümü | : 1071/1661 |
| Dili | : Farsça-Türkçe |
| Telif Tarihi Hicri (M.) | : 1053/1643 |
| İstinsah Tarihi | : 1152/1739-40 |
| Bulunduğu Yer | : Manisa İl Halk Kütüphanesi |
| Koleksiyon | : Manisa-Akhisar Zeynelzade |
| Boyut (Dış-İç) | : 214x129-171x78 mm. |
| Yaprak | : 1b-37a |
| Satır | : 11 |
| Yazı Türü | : Nesih |
| Kağıt Türü | : Üzüm salkımı arma filigranlı |

Bazı Özellikler : Sırtı siyah bez, siyah pandizot kaplı mukavva cilt, müzehhep mihrabiyeli; söz başları, rakamlar, keşideler kırmızı; eserde Çili Zeynel b. Hacı Ali'ye ait vakıf mührü var.

Bilgisayar kataloglarında verilen birtakım bilgilerin hatalı olduğu görülmektedir. Örneğin; şairin ölüm tarihinin 1661 (H. 1071) olmadığı kesindir. Şairin ölüm tarihi tam olarak belli değildir. Fakat, ileride üzerinde duracağımız Hac menâzili konusunu ele alan eserinde verdiği 1676 (H. 1087) tarihine dayanarak 77-78 yaşlarında sağ olduğu sonucunu ortaya çıkarıyoruz. Eser, okunaklı bir nesih hattıyla kaleme alınmıştır. Metin, cetvel içinde verilmiştir. Kapak sayfasında “Şâhidî Nazîresi” ifadesi bulunmaktadır. Besmeleyle başlayan 1b sayfası yedi beyitten oluşurken diğer sayfalarda beyit sayısı on birdir. Bazen de beyit sayısının on olduğu görülmektedir. 1b'de metin, Allah'a hamd ile başlar. İnsanların, Allah'ı

bilmek için dünyaya getirildiği; “*kün fe-yekûn*”²⁵⁰ emrinin sebebinin bu olduğu zikredilmektedir. Sonra Peygamberimize salat ve selam getirilir. Göklerin O’nun hürmetine yaratıldığı söylenir (1b):

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

Be-nâm-ı Kâdir u Hallâk-ı ‘âlem
Ki oldur eyleyen bu hâki âdem

Sipâs ü minnet ü şükr-i firâvân
Aña olsun ki virdi bize ol cân

Getürdi bizi ol ketm-i ‘ademden
Vücûd iklîmine âb ile demden

Hem-ân-dem rızkımuza itdi takdîr
İdüpdür ahsen-i halkile tasvîr

Anı bilmek için geldük cihâne
Budur bâ‘is ki emr-i *Kün fe-kâne*

Bi-hamdi’llâh getürdük aña îmân
Resûline salât olsun hezârân

Muhammed Mustafâdur şânı *Levlâk*²⁵¹
Anuñ hürmetine halk oldu eflâk

Allah’a hamd, Peygamberimize, Ehl-i Beyt’ine ve ashabına çokça salât ve selâm eden Rızâyî, dönemin sultanı İbrahim Han²⁵²’ın da ismini anar. O’nun Halil İbrahim Peygamberin ismini taşıdığını, sultanların iftihar kaynağı olduğunu dile getirmektedir. Yine dönemin şeyhülislâmı Yahyâ Efendi’nin medhini yapar:

²⁵⁰ “(O’nun emri, bir şeyi dileyince) ona sadece ‘Ol’ demektir. O da hemen olur.” Yâsin Sûresi, 36/82. Elmalılı, s. 322. Ayetten bu şekilde alıntının edebiyatımıza yansımaları noktasında bkz. Pala, “*Kün*” Maddesi, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, 14. Basım, İstanbul 2005, s. 281-282.

²⁵¹ “Sen olmasan, sen olmasan; (felekleri yaratmazdım.)” anlamını taşıyan bu sözün hadis-i kutsî olmadığı; fakat anlamı noktasında ‘hadis-i bi’l-mânâ’ yani manasının sahih ve güzel olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. Bkz. Muhammed Nasırüddîn el-Elbânî, *Silsiletü’l-Ehâdisi’z-Zaifé ve’l-Mevzûa*, Dımaşk (Şam) 1965, C. 1, s. 7. Edebiyatımızda kullanılması noktasında bkz. Pala, “*Levlâk*” Maddesi, s. 288.

²⁵² Sultan İbrahim Han Devri (1640-1648). Bkz. Ömer Faruk Yılmaz, C. 2, s. 327.

Zuhûr-ı nûr-ı pâki evvel anuñ
Dahı halk olmadan nâmı cihânuñ

Bi-hamdi'llâh idüpdür aña ümmet
Umaruz rûz-ı mahşerde şefâ'at

Ola yüz biñ selâm ol rûh-ı pâke
'Adedler sağışınca remle hâke

Dahı ashâb u âline firâvân
Salâtile selâm her sâ'at (ü) ân

...

Halîl İbrâhîm ismi ile mes'ûd
Yire girdi bunuñ devrinde Nemrûd

Zamânunda bugün âsûde-hâlüz
Bi-hamdi'llâh kamu ferhunde-fâlüz

Ki oldur mefhar-ı cümle selâtîn
Mü'eyyed eyle yâ Rab anı emîn

Hemîşe gül açılsun gülşeninde
Hezârân olalar hurrem deminde

Sitâre-i bülendi ola berter
Kamu şehzâdesi dahı mu'ammer
(2a)

Bula a'dâları üstine nusret
Ola cümleye gâlib arta kuvvet

İlâhî tâ kıyâmet Âl-i 'Osmân
Sa'âdetle ola 'âlemde sultân

İcâbet ide Mevlâ bu du'âyı
Du'âcıdur Rızâyî Aksarâyî

Biñ elli üçde kıldum bunı tahrîr
Anuñçün oldı târîh bil Rızâyî

Hemîn var eyleye müfti'l-enâmı
Ki *men yuhyi* 'l- 'izâm²⁵³ bunuñ nâmı

Yine ahfâdadur nâm-ı şerîfi
Ziyâde ism-i a'zam oldı mahfî

Hakikat bu 'ulûm gencine miftâh
Ki oldur müşkili hallâl ü fettâh

Yemm-i fazluñ bugün oldur habîri
Rumûz-ı hikmetüñ oldur debîri

...

Efendüm 'ilm ü 'irfânile her dem
Ola mahdûmı mümtâz ü mükerrerem
(2b)

Fazilet bag-bânı ide ıslâh
İde her şübhemüz ol dahı îzâh

Nazîri olmaya olaydı 'âlem
Fesâhatle belâgat üzre dâ'im

Dem-â-dem devleti olsun mü'ebbed
N'ola Mevlâ anı itse mü'eyyed

...

Ol idi cümle fende dahı kâmil
Yegâne merd ola 'ilmile 'âmil

Bu bâg-ı 'âlem içre yine yâ Rab
Ola dâ'im mu'ammer ol müretteb

Nesîb-i pâk cihânuñ müntehâsı
Muvaşşah ibtidâ vü intihâsı

Bunuñ tahrîrine çün oldı râgıb
Hemân bir nahl-ı zîbâ 'ilme tâlib

²⁵³ "... *Kim diriltecekmiş o çürümüş kemikleri?*" Yâsin Sûresi, 36/78. Elmalılı, s. 322.

Didi *Şâhidîde* bulmam merâmum
Mahallinde lugatler olsa kâmum

Teheccî üzre olsa idi tertîb
Olurdı gâyetile aña terğîb
(3a)

Recâsıyla Hudâdan isti'ânet
Hem-ân-dem eyledüm itdi i'ânet

Niyâzile baña idince ibrâm
Olupdur bu hadîs kalbime ilhâm

...
Bu mazmûn-ı hadîsile şürû'ı
Hem-ân-dem eyledüm budur fûrû'ı

Recâ idenlerüñ viren recâsun
Bulur dünyâ vü 'ukbâ irticâsun

Çıkardum *Şâhidîden* her lügâti
Hudâdan istedüm in'âm-ı zâtı

Velî eylemedüm çokluk emek sarf
Telaffuz olmadı Fürsde sekiz harf

O harfler nâdir ü ekser mu'arreb
Revâdür anları 'add eylesem heb

Birisi sâ vü zâl ü kâf ü hâdur
Birisi 'ayn ü sâd ü dâd ü tâdur
(3b)

Getürdüm nazm için gâhîce bunda
Lugat kim buldum *Uknûm-ı 'Acemde*

Ki düzdüm rişte-i nazmumla anı
Ola nâmı bunuñ Kân-ı Me'ânî

Niçe ebyâtı bahr-ı *Mesnevî*dür
Ki Mevlânâya hubbum ma‘nevîdür

Hurûf-ı evvedür i‘tibârı
Lugat bulmakda çekme intizârı

Ne deñli eyledüm sehv ü hatâyı
Efendüm eyle ıslâh u ‘atâyı

Gedâ Seyyid Hasan mahlas Rızâyî
Peder Hâcı Efendi Aksarâyî

Îlâhî seyyi’âtüm ola mestûr
Hudâyâ fazluñile ola magfûr

Kerem kıl vâlideyne eyle rahmet
Cemî‘-i müslimîn bula selâmet

Benüm neslüme virme inkırâzı
Olasün bu fakîrden irte râzı

Beni dünyâ vü ‘ukbâ eyle sâlim
Hemîşe lutf eyle hoş ola hâlüm

Utandırma meded rûz-ı kıyâmet
Du‘âmuz eyle yâ Rabb(î) icâbet
(4a)

Okıyanlar benüm nazm ü makâlüm
Ola gâyetde ‘ilm-i Fürsde ‘âlim

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün
Garaz ‘arz-ı du‘âdur pâdişâhum
(4b)

Rızâyî, “harfü’l-elif” başlığıyla eserin metnine geçmektedir. Müellif, her harf için ayrı bir kalıp kullanmıştır. Sözlük metni 36a’da “harfü’l-yâ” başlığının son bulmasıyla neticelenir. Eser, 36b-37a’daki manzûm kısım ile tamamlanır. Eserini 1643 (H. 1053)’te yazdığını, 1658-59 (H.

1069)'da Alaşehir'de kadı olduğu sırada bu nüshayı tekrar kaleme aldığı-
nı söylemektedir. Müstensihî belli olmayan eser, 1739-40 (H. 1152)'da
istinsah edilmiştir:

Müstef' ilâtün Müstef' ilâtün
Hayrile yâd it eyleme mahzûn
(5a)

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün
Bulupdur işbu Tuhfem intihâyı
Hudâmuz eyledi lütf u 'atâyı

Okıyanlar hemân dâ'im fakîre
Umaram ideler hayır du'âyı

Biñ elli üçde olmuş idi nazmı
Biñ altmış tokuz idi bu Rızâyî

Alaşehre yine olmuşdı kâdî
Yazup bu nüshayı itdi recâyı

Okıyup yazalar tâlib olanlar
Añalar umaram işbu gedâyı

Husûmum ide irzâ Hak Te'âlâ
Ki zîrâ eyledüm anda kazâyı

Niçe ahkâm-ı şer'iyede lâ-büd
Yañuldum eyledüm niçe hatâyı

Hudâ 'afv ide cürmüm umaram ben
Kerem-kânı ide lütf u 'atâyı

Ki zîrâ Hazret-i Mevlâ-yı Ekrem
Kitâbumda dahı hem Mustafâyı

...
İfâde için itdüm bunu tertîb
Okıyanlar ider bundan safâyı
(36b)

Hudâ î mânile hatm ide âhir
 Du‘â it târîhi meded Rızâyî²⁵⁴
 (37a)

*Temmeti ‘l-kitâbü fi-evâhiri şevvâli ‘l-mu‘azzam. Sene isnâ
 ve hamsîne ve mi‘e ve elf.*

Manisa nüshasına (eksik nüsha) ait katalog bilgileri ise şu şekildedir:

| | |
|-----------------|---------------------------------|
| Arşiv Numarası | : 45 Hk 2717 |
| Eser Adı | : Kân-ı Ma‘ânî |
| Yazar Adı | : Rızâ‘î Hasan b. Abd er-Rahmân |
| Müstensih | : ? |
| Konu | : Sözlükler -Türkçe-Farsça |
| Telif tarihi | : 0 (0) |
| İstinsah Tarihi | : 0 (0) |
| Bulunduğu Yer | : Manisa İl Halk Ktp. |
| Koleksiyon | : Manisa İl Halk Ktp. |
| Boyut (Dış-İç) | : 200x130-155x75 mm. |
| Yaprak | : 22 |
| Satır | : 17 |
| Yazı Türü | : Ta‘lik |
| Kağıt Türü | : Yerli |

Notlar: Şemseli, zencirekli kahverengi meşin ciltli, söz başları ve cetveller kırmızı, ilk iki yaprak müzehheb ciltlidir.

“Kân-ı Me‘ânî min-lugati‘l-Fürsi‘l-manzûm” ismiyle başlayan eser, bilgisayar kayıtlarına yanlışlıkla “Kanunnâme” adıyla kaydedilmiştir. Ta‘lik hatla yazılan söz konusu bu nüshanın mukaddime kısmı (bir iki mısra hariç) ve “harfû‘l-elif” başlıklı bölümü bulunmamaktadır. Diğer kısımlar okunabilmekle beraber, eserin diğer nüshaları kadar temiz değildir. “Harfû‘l-yâ”, başlığındaki beyitler bittikten sonra metin sona erer. Altı beyit daha verilerek eser tamamlanır. Beyitler diğer nüshalardaki beyitlerden farklılıklar göstermektedir:

²⁵⁴ “meded Rızâyî” ifadesi, 1658-59 (H. 1069) tarihini vermektedir.

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün
 Bi-hamdi'llâh kitâbum intihâyı
 Bulupdur eyleye Mevlâ 'atâyı

Okına dâ'imâ 'âlemde yâ Rab
 İdeler hayrile bârî du'âyı

Cihânda itmedüm bir hüsn-i a'mâl
 Kazâda eyledüm sû'-i hatâyı

Kerem-kânı kerem ıssı Hudâdur
 Umaram 'afv ide cürm-i gedâyı

Hukûk ashâbını eyleye irzâ
 Şefî' ide habîbi Mustafâyı

Dilerseñ mazhar olmagı bu lütfe
 Tamâm Tuhfeye târîh ol Rızâyî
 (1642-43/H. 1052/22b)

Bosna Nüshası:

| | |
|------------------------|--|
| Arşiv Numarası | : R-1871 |
| Eser Adı | : Kâne Maânî Lugat |
| Yazar Adı | : Rızâ'î Hasan b. Abd er-Rahmân Aksarâyî |
| Ölümü | : 1071/1660 |
| Konu | : Sözlükler |
| Dili | : Farsça-Türkçe |
| Telif Tarihi Hicri (M) | : 0 (0) |
| İstinsah Tarihi H. (M) | : 0 (0) |
| Bulunduğu Yer | : Bosna-Hersek |
| Koleksiyon | : Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar |
| Bazı Özellikler | |
| Boyut (Dış-İç) | : 210x130 mm. |
| Yaprak | : 29 |
| Satır | : 14 |
| Yazı Türü | : Ta'lik |

Okunaklı bir ta‘lik hatla yazılan bu eserde de -diğer nüshalarda olduğu gibi- beyitler, cetvel içine alınmıştır. Söz başları ve Farsça kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. “Harfû’l-yâ” kısmı bulunmamaktadır. “Harfû’l-hâ” bölümü de kısadır. 29a’da verilen altı beyitle eser sonlandırılmaktadır. Telif tarihi, 1643 (H. 1053) olarak belirtilmektedir. İstinsah edenin kim olduğu bilinmemektedir.

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Fe‘ûlün

Ki oldur mâni vü mu‘tî her işde
İderler cümle halk andan recâyı

Velî zâhirde olmuşdur teşebbüs
İden mesrûr tapuñdur ‘ulemâyı

Devâ-sâza giriftâr-ı kazâyum
Devâ eyle bulaydum bir rehâyı

Ma‘ârif ehli olsunlar ser-efrâz
Bulasun devlet-i ‘azm ü bekâyı

Îlâhî rûz-ı mahşer şeyhu’l-İslâm
Göre dîdâr-ı Hak hatm it du‘âyı

Du‘â nâmum Hasan bulupdur itmâm
Biñ elli üçde târîh bil Rızâyî
(1643/H. 1053)

Çalışmamızın neşir aşamasında, Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu’nu incelerken, Kân-ı Me‘ânî’nin yeni bir nüshasıyla karşılaştık. Rızâyî’ye ait olduğu belirtilen eserin ismi kataloglara yanlışlıkla “Kâfi Me‘ânî” olarak geçmiştir. Eseri bizzat inceleme fırsatı henüz elde edemedik. Ancak, esere ve müellifine ait bilgilerle, eserden yapılan alıntılar; Rızâyî ve eserine ait vakıf olduğumuz bilgilerle örtüşmektedir²⁵⁵.

²⁵⁵ Bkz. Seyyid Hasan Rızâyî, Kâfi Meânî [Kân-ı Me‘ânî], Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu, Mustafa Con A 156, <http://yazmalardtcf.ankara.edu.tr>.

2. 7. MİFTÂHU'S-SA'ÂDE (ŞERH-İ KASÎDE-İ BÜRDE)

Çalışmamızın üçüncü bölümünde üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

2. 8. TUHFETÜ'L-MENÂZİL Fİ'L-MENÂSİK

Edebiyatımızda önemli bir yer işgal eden ve hacıların konakladıkları menzilleri veya hac vazifesini ele alan “menâzil²⁵⁶ ve menâsik²⁵⁷” konulu eserler, Türk edebiyatı araştırmaları sahasında henüz derinlikle nüfuz edilmemiş bir alan içerisinde değerlendirilmektedir.

Birçok Osmanlı müellifinin ve özellikle de fakih ve âlim hüviyeti taşıyan şairlerin ilgisini çeken manzûm ve mensûr hac konulu eserler üzerine en derli toplu çalışmayı yapan araştırmacı Menderes Coşkun'dur. Coşkun, “Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i” adlı çalışmasında, bu alandaki en meşhur eserler de dahil ihmal edildiğini, birkaç madde başlığıyla verilerek yetinildiğini dile getirmektedir. Ona göre bu konudaki çalışma azlığı, büyük bir olasılıkla hac seyahatnâmelerinin sayısının ilk bakışta çok az gözükmesinden ve yazma eser kütüphanelerinin kataloglarının cesaretlendirici sayıda bu türde eser içermemesinden kaynaklanmaktadır.²⁵⁸

Hac ve hac seyahatleri konusunda kaleme alınmış söz konusu eserler içeriklerine ve yazılış gayelerine göre dört grupta toplanmaktadır: (I) Hac el kitapları; (II) rehber nitelikli hac seyahatnâmeleri; (III) hatıra ve rapor nitelikli hac seyahatnâmeleri; (IV) edebî hac seyahatnâmeleri.²⁵⁹

Bu tür içerisinde değerlendirilebilecek eserlerin en meşhurları şüphesiz Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'si, Ahmet Fakîh'in Kitâbü Evsâfi

²⁵⁶ “Menâzil (a. i. menzil'in c.) : menziller, duraklar, konak yerleri. (bkz: merâhil),” Devellioğlu, s. 613.

²⁵⁷ “Menâsik: 1. Hacı olmak üzere Mekke'ye gidenlerin Kâbe'yi ziyaret etmeleri. (bkz. Tavâf). Arafat'ta vakfeye durma. (bkz. Vakfe), kurban kesme. (bkz. Nahr), ihram giyme. (bkz. İhram), muayyen bir yerden bir yere kadar yürüme. (bkz. Sa'y) gibi yapılan ibâdet rükünleri; 2) Bunların yolunu, usûlünü gösteren kitap.” Devellioğlu, s. 613.

²⁵⁸ Menderes Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2002, s. 4.

²⁵⁹ Coşkun, s. 6.

Mesâcidi'ş-Şerîfe²⁶⁰si ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Hameyn'idir. Diğer belli başlı eserler arasında ise; Sulhî'nin Der-beyân-ı 'Aded-i Menâzil-i Hicâz'²⁶¹ını, Gubârî'nin Menâsikü'l-Hacc'²⁶²ını, Bahtî'nin Manzûme fî-Menâsiki'l-Hacc'²⁶³ını, Bahrî'nin Üsküdar'dan Şâm'a Kadar Konaklar'ı²⁶⁴nı, Neccârzâde Şeyh Rızâ'nın Hacnâme²⁶⁵sini, Cûdî'nin Merâhilü Mekke mine'ş-Şâm'²⁶⁶ını, Kâmil'in Menâsik-i Hacc'²⁶⁷ını, Abdurrahman Hibrî'nin Menâsik-i Mesâlik'²⁶⁸ini ve Fevrî'nin Risâle-i fî'l-Menâsik-i Hacc'²⁶⁹ını zikredebiliriz.

Menâsik ve menâzil konulu eserler yanında genellikle aynı başlık altında değerlendirilen ve "Kâbenâme" adını taşıyan eserler de bulunmaktadır. Bu eserlerde Kâbe'nin yapılış safhasından, tarih içinde geçirdiği tamirlerden, haccın hikmetinden, Kâbe'ye yönelmenin faziletinden bahsedilir. Gubarî'nin Kâbenâme'sini buna örnek verebiliriz.²⁷⁰

Hasan Rızâyî'ye ait hac konulu bir eser, kütüphane kayıtlarında iki farklı eser gibi gösterilmiştir. Fakat eseri ayrıntılı olarak incelediğimizde menâzil ve menâsik konulu manzûmelerle, Kabe'nin bina edilmesini konu alan "Binâ-yı Ka'be" adındaki manzûme ve diğer manzûmelerden teşek-

²⁶⁰ Bkz. Hasibe Mazioğlu, *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974.

²⁶¹ Coşkun, s. 7-9.

²⁶² Coşkun, s. 10-12. Abdurrahman Gubârî ve söz konusu bu eseri üzerine bir tez çalışması yapılmıştır. Bkz. Âmine Gül, *Abdurrahman Gubârî Hayatı Eserleri ve Menâsik-i Hacc Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Hasan Aksoy, İstanbul 2006.

²⁶³ Coşkun, s. 12-13.

²⁶⁴ Coşkun, s. 15.

²⁶⁵ Coşkun, s. 16.

²⁶⁶ Coşkun, s. 18-21.

²⁶⁷ Coşkun, s. 21-22.

²⁶⁸ "Eseri, *Sevim İlgürel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Der-gisi'nin farklı sayılarında iki kısım halinde yayınlamıştır. İlk kısım, "Menâsik-i Mesâlik" adı altında, 1975'in 6. sayısında, 111-128 sayfaları arasında; ikinci kısım da 1976'nın 30. sayısında 55-72. sayfalar arasındadır.*" Coşkun, s. 22-24.

²⁶⁹ Coşkun, s. 46-49.

²⁷⁰ Ahmet Karataş, "Türk-İslâm Edebiyatında Menâsik-i Haclar ve Kâbe", Hac , İstanbul Müftülüğü Yayınları, İstanbul 2007, s. 30-33. Yazarın diğer önemli bir makalesi için bkz. Karataş, "Türk-İslâm Edebiyatında Menâsik-i Hac Manzumeleri", Keşkül, S: 10, İstanbul 2007, s. 42-48. Ayrıca bkz. Karataş, *Türk-İslâm Edebiyatında Manzûm Menâsik-i Haclar ve Nâli Mehmed Efendi'ye Atfedilen Menâsik-i Hac*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Hasan Aksoy, İstanbul 2003.

kül ettiği görülmektedir. Eser içerisinde mensûr kısımlar da bulunmaktadır. Kayıtlarda 26b-30a Tuhfetü'l-Menâzil fi'l-Menâsik, 31b-38a Binâ-yı Ka'be olarak verilmiştir. Aslında eser, 25a'dan başlayarak 38b'de son bulmaktadır. Verilen her iki katalogdaki içeriğin aynı esere ait olduğu 37a'da verilen bir beyitten de anlaşılmaktadır. Bahis konusu beyit, çıkarımlarımızı kanıtlar mahiyettedir:

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

Bu Tuhfetü'l-Menâzil okınacak

Rızâyî añıla kalmaya yerde

Ankara Yazma Eserler Katalođu²⁷¹'nda rastladığımız söz konusu bu eseri Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nden temin ederek inceledik. Eser hakkındaki incelememize geçmeden önce, eserin söz konusu kütüphanedeki bir kısmı hatalı katalog bilgilerini vermenin faydalı olacağı düşüncesindeyiz. Tuhfetü'l-Menâzil fi'l-Menâsik olarak verilen kısmın katalog bilgileri şu şekildedir:

| | |
|-------------------|---|
| Koleksiyon | : Üniversite A 249/III |
| Yazar Adı | : Hasan Rızâyî b. Abdurrahmân el-Aksarayî (ö.1071/1660) |
| Yazmanın Dili | : Türkçe |
| Yazı Türü | : Nesih |
| Kağıt Türü | : Filigranlı |
| Kağıt Boyutu | : 196x138 mm. |
| Yazı Alanı Boyutu | : 147x92 |
| Satır Sayısı | : 11 |
| Yaprak Sayısı | : 26b-30a |
| İstinsah Tarihi | : 1087/1676-77 |
| Mürekkep Rengi | : Söz başları kırmızı, metin siyah. |
| Cilt Özellikleri | : Sırtı kahverengi meşin, deffeleri desenli pembe kağıt kaplı mukavva cilt içindedir. |
| Konu | : Fıkıh |

²⁷¹ Derya Örs (edit. vd.), *Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu*, <http://yazmalar.tcf.ankara.edu.tr>.

Yazmanın Başı : (Arapça bir giriş) و لله على الناس حج البيت
 Yazmanın Sonu :

İde Hakk haccıñı mebrûr keremle fazlile me'mûl
 'Uyûbıñ setr ide Mevlâ bu Tuhfe ile nâm eyle

“Binâ-yı Ka‘be” olarak verilen kısmın katalog bilgileri de aşağıda-
 dır:

Yazar Adı : Hasan Rızâyî b. Abdurrahman el-Aksarâyî
 (ö.1071/1660)
 Yazmanın Dili : Türkçe
 Yazı Türü : Nesih
 Kağıt Boyutu : 196x138 mm.
 Kağıt Türü : Filigranlı
 Yazı Alanı Boyutu : 147x92
 Satır Sayısı : 11
 Yaprak Sayısı : 31b-38a
 İstinsah Tarihi : 1087/1676-77
 Mürekkep Rengi : Söz başları kırmızı, metin siyah
 Müstensih : Abdurrahman eş-Şâmî
 Cilt Özellikleri : Sırtı kahverengi meşin, deffeleri desenli
 penbe kağıt kaplı mukavva cilt içerisinde.
 Koleksiyon : Üniversite A 249/IV
 Konu Nu. : 819
 Konu : Kâbe'nin yapımı ve bazı nasihatları içeren
 bir manzûmedir.
 Yazma Başı :

Ka‘be on bir kere oldu işbu vakte dek binâ
 Devr-i ‘Osmâna gelince idelüm şükr-i Hudâ

Yazma Sonu :

Emânetdür giden hüccâc selâmı ide eblâğ
 Gidüp bunlarla târîh bâ-hemîn hayrû'l-enâm ile

Eser incelendiğinde, katalogda verilen bilgilerin bir kısmının yanlış olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Rızâyî'nin ölüm tarihinin 1660 (H. 1071) olmadığı elimizdeki bilgilerle sabittir. Aynı eserin farklı parçaları olan söz konusu manzûmelerin ve mensûr kısımların her ikisinin sonunda da 1676 (H. 1087) yılında tahrir edildiği yazmaktadır. Her ikisi de Şam müftüsü Abdurrahman İmâdî'nin hac menâsikinden²⁷² kopya edilmiş olmalıdır. Ancak Binâ-yı Ka'be manzûmesinin -sadece- Rızâyî'nin kendisine ait olduğu kuvvetli ihtimaldir. Katalog bilgilerinde İmâdî (katalogda

²⁷² “İmâdî, İmâdüddîn Abdurrahmân bin Muhammed (1051/1641), Dimeşk'de 978/1571'de doğdu. Burada yetişip müderris ve müftî oldu. İstanbul'a da gelip müderrislik yaptı. Şam kâdılığına tayin edildi. El-Hediyye fi'l-İbârâti'l-Fikhiyye kitabı meşhurdur. Fetâvâ-ı İmâdiyye, ibn-i Âbidîn tarafından şerhedilmiştir.” Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınevi, Din Tarih ve Sosyoloji Dizisi, İstanbul 2006, s. 144. Aynı zamanda şair olan “Abdurrahman İmâdî, İstanbul'da bulunduğu Osmanlı şiirini de yakından takip etme fırsatı elde etmiştir. Şair Yahyâ Efendi'nin ilk şeyhülislam olduğu 1621-22 yılında söylediği anlaşılan şu mısrası anılagelmiştir: “Li-Mevlâye Yahyâ mansubu'l-İlimi ve'l-fetvâ (Yahya Efendi, ilim ve fetvada makam sahibidir.)” Bkz. Muallim Nâcî, *Osmanlı Şairleri*, haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 46. Nâcî, Şamlı şair Ahmet Mantukî'nin hal tercümesini ele alırken, Abdurrahman İmâdî'nin Salihyye'de bulunan Selimiye Medresesi'nde müderris olduğunu söyler. Daha sonra İmâdî görevden alınacak ve Mantukî mezkûr medreseye müderris olarak görevlendirilecektir. Çok sürmeden postadan gelen ikinci bir emirle müderrislik tekrar İmâdî'ye verilecek, Mantukî de Halep'te Öküz Mehmed Paşa'nın himayesine sığınacaktır. Bkz. Nâcî, s. 92. 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında yaşamış Şamlı Divan şairi Süheylî, Divan'ında 17. yüzyılın başlarında Şam'da kadılık yapan Abdurrahmân isminde birisinden söz etmektedir. Söz konusu bu kişi Şam'da Nureddin Zengi'nin türbesini bina ettirmiştir. Süheylî, bir manzûmesinde bu konuyu ele almaktadır. Süheylî'nin sözünü ettiği Şam kadısı Abdurrahmân'ın “Abdurrahman İmâdî eş-Şâmî” olma ihtimali kuvvetlidir. Çünkü, Süheylî'den naklen verilen tarihlerle tarihi kişilikler, İmâdî'nin hayatı ele alınırken zikredilen tarihler ve yine tarihî şahsiyetler yakınlık göstermektedir. Örneğin; her ikisinin de Halep ve Şam'da bulunmuş olan Öküz Mehmet Paşa'yla ilişkisi bilinmektedir. Süheylî'nin musammatındaki beyitlerden bazıları şu şekildedir:

“Merhûm 'Abdü'r-rahmân şehri-Şâm-ı şerîf kâdîsi iken Nûre'ddinü'ş-
şehîd merkâdin binâ itdüğine târîhdür:

...
Ya 'nî kim Hazret-i 'Abdü'r-rahmân
Fazlını ide ziyâde Mevlâ

Kâdî-i Şâm-ı şerîf oldukda
Bir iki câmi'i kaldı ihyâ

Şühedâ serveri Nûre'ddîn'üñ
Kıldı ol meşhed-i pür-nûrî binâ

[sene 1010/m.1601-02]”

Bkz. Esat Harmancı, *Süheylî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 23, 145.

Abdurrahman eş-Şâmî) eserin müstensihisi olarak zikredilmektedir. Fakat; eser okunduğunda bu bilginin yanlış olduğu, müstensihin Rızâyî, İmâdî'nin eserin müellifi olduğu görülecektir. İstinsah tarihi olarak verilen 1676 (H. 1087) yılında İmâdî'nin hayatta olmadığı bilinmektedir.²⁷³ Nitekim, Adem Ceyhan'ın bilim âlemine duyurduğu, Rızâyî'ye ait bir manzûme, fikrimizi destekler mahiyettedir. Bu manzûme ve diğer manzûmeleri²⁷⁴ ayrıca inceleyeceğiz. Keşfü'z-Zünûn'da²⁷⁵ verilen bilgilere göre eser, "Menâsik-i ibni'l-İmâd" veya "El-Müstetâ'ı mine'z-zâd fi'l-menâsik" isimlerini taşımaktadır. İstanbul'da Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik yapan ve daha sonra Şam müftüsü olan İmâdî'nin ölüm tarihi 1641 (H. 1051) olarak verilmektedir. Bilgilere göre hacca 1605 (H. 1014) yılında gitmiş ve aynı yıllarda eserini kaleme almıştır.

"Tuhfetü'l-Menâzil fi'l-Menâsik"le ilgili bilgilereyse Keşfü'z-Zünûn zeyli İzâhu'l-Meknûn'²⁷⁶un birinci cildinin 259. sayfasında rastladık. İsmе baktığımız zaman (*es-Seyyid Hasan Rızâyî ibn-i 'Abdu'r-rahmân el-Aksarâyî er-Rûmî el-Kâdirî*) Rızâyî ile uyum içinde olduğunu görüyoruz. Ölüm tarihini 1660 (H. 1071) vermesi, diğer eserlerindeki tarihlerle çelişiyor. 1660'dan sonra da eserler yazdığı bilgimiz dahilindedir. Aynı bilgiler Hediye-tü'l-Ârifin'de de mevcuttur.²⁷⁷ Hanifzâde de eserinde Tuhfe'nin 1663-64 (H. 1074)'te telif edildiğini bildirmektedir.²⁷⁸ Oysa müstensih Rızâyî, eserin sonunda tahrir tarihini 1676-77 (H. 1087) olarak vermektedir. Mezkûr biyografik kaynakların verdiği bazı bilgiler, Rızâyî'nin hac konulu başka bir eseri Tuhfetü'l-Menâzil ve Tuhfetü'l-Huffâz'ı kastediyor olabilir. Her ikisinin de aynı eser olabileceği düşünülebilir. Fakat, "Tuhfetü'l-Menâzil ve Tuhfetü'l Huffâz" adlı eserin içerisindeki manzûmelerle, "Tuhfetü'l-Menâzil fi'l-Menâsik" adlı eserdeki manzûmeler farklıdır. Biz bu farklılığı Menderes Coşkun'un zikredilen çalışmasında Tuhfetü'l-Menâzil ve Tuhfetü'l Huffâz'dan yaptığı alıntılardan anlıyoruz.

²⁷³ Bkz. İkinci, s. 144.

²⁷⁴ Bkz. Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 248.

²⁷⁵ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn An Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, hzl. Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, Milli Eğitim Basımevi, C. 1, İstanbul 1972, s. 1829-1830.

²⁷⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, C. 1, s. 259.

²⁷⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediye-tü'l-Ârifin*, C. 1, s. 295.

²⁷⁸ Hanifzâde Ahmed Tahir, *Âsâr-ı Nev*, Keşfü'z-zünûn'un Latince tercümesi sonunda, nşr. Gustavus Fluegel, *Lexicon Bibliographicum et Encyclopedicum a Mustafâ ben Abdallah*, London, M. DCCC.LII, VI, 635-636.

Kataloglardan kaynaklanan karışıklığı aydınlatmak için -küçük bir eser olmasına rağmen- eseri ayrıntılı bir şekilde ele aldık. Eserin içeriğine gelince... 25a'da manzûm ve mensûr kısımlarda haccın âdâbına dair bir takım sözler söylenmektedir. Bu konuda ulemânın görüşü zikredilmektedir. 25b ve 26a sayfaları boştur.

Eser, besmeleden sonra Arapça bir girişle başlamaktadır. Burada, Beytullah'a haccetmenin gücü yeten insanlar üzerine bir farz olduğu dile getirilmekte ve bu konuyu ele alan Kur'an ayetinin bir kısmı zikredilmektedir.²⁷⁹ Sonra da Peygamberimizin hac ile ilgili bir hadisi nakledilir.²⁸⁰ Daha sonra da beyitlere geçilmektedir. Bu beyitlerde, Allah'ın adını zikretmenin her şeyden önemli olduğu dile getirilerek, Peygamberimize ve onun âl ü ashâbına salât ve selam; devrin sultanı IV. Mehmed'e (1648-1687)²⁸¹ dua edilmektedir(26b):

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

Mukaddem cümle işlerden Hudâmuz zikri uludur
İden güç işleri âsân efendüm Rabb-i a'lâdur

Resûl-i Kâinâta âla ashâba selâm olsun
Şefâ'at-kânidur Ahmed kamu halkdan musaffâdür

Du'â-yı Hazret-i Sultân Mehemed râci olmuşdur
Okıyan Hazret için sûre-i İnnâ Fetahnâdur

27a'da "mücâhede" konusundaki Kur'an ayeti²⁸² (kırmızı mürekkeple) zikredilerek, kimi insana çok kolay bir şekilde hacca gitmek nasip olurken kimi insana da hacca gitmenin nasip olmadığı anlatılır. Şair, hacca hiç gitmeyenlerin hac güzergâhlarını ve hac menzillerini bilemeyeceğini, bu yüzden onlara bir "Tuhfe" yazmak gerektiğini dile getirmektedir.

²⁷⁹ "...Ona bir yol bulabilenlerin Kâbe'yi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır..." Âl-i İmrân Sûresi, 3/97. Elmalılı, s. 50.

²⁸⁰ "Kim yiyecek ve Allah'ın evine ulaştıracak bir bineğe sahip olur da hac görevini yerine getirmese, Yahudi veya Hristiyan olarak ölmüş fark etmez." Tirmizi, Hacc, 3, Abdullah Parlıyan, Açıklamalı Tam Riyâzü's-Sâlihîn Tercümesi, Konya Kitapçılık Yayınevi, Tek Cilt, Düzenleme Tarihi: 2011, s. 370.

²⁸¹ Tarihler için bkz. Ömer Faruk Yılmaz, C. 2, s. 345-376.

²⁸² "Bizim yolumuzda cihad edenleri, elbette kendi yollarımıza erİştireceğiz." Ankebut Sûresi, 29/69. Elmalılı, s. 293.

Kendisinin hacca gitmeyi çok arzuladığını ve bu arzusunun Allah tarafından gerçekleştirildiğini söyler. Ona göre, insanoğlu ne isterse Allah onu kolaylaştırmaktadır. İnsana düşen görev bunun idrakine varmak ve daima şükretmek olmalıdır. Şair, sayfanın sonunda “nimetlere şükür ve tahdis-i nimet nişânesi” olarak “Rabbinin nimetlerini anlat da anlat” mealindeki Duha Sûresi 11. ayeti (kırmızı mürekkeple) iktibas etmektedir:

Mücâhede ide ammâ hidâyet ide Hak râhun
Hudâ buyurdu Kur’ânda hakîkat işbu ma’ânâdur

Buña gitmege yol çokdur ki enfâs-ı halâyıkdan
Kimi berden gider zâhir kiminüñ yolu deryâdur

...

Menâzili giden bilür ne bilsün gitmeyen ‘âşık
N’ola bir tuhfe yazsam ger menâzil için a’lâdur

Olayıdı bâ’is hayır du’âya belki bu Tuhfe
Rızâyî Aksarâyî dir bu cümleden temennâdur

Recâ ider idüm Hakdan gidem hacca ben ölmeden
Du’âmuz Hak kabûl itdi bi-hamdi’llâh ne a’lâdur

Îrâdet itse bir şey’i Hudâ âsân ider anı
Hazînesinde yok yokdur kamu maksûd müheyâyâdur

...

Haber virsem n’ola câiz baña Hak itdiği lutfi
Bu âyetde musarrahdur bu bir şükrâne inşâdur

*Ve emmâ bi-ni‘meti Rabbike fe-haddis*²⁸³

Buradaki beyitlerden (27b), Rızâyî’nin Adana’da kadılık yaptığını ve buradayken 1662-63 (H. 1073)’te hacca gittiğini, Adana şehrinin de hac güzergâhlarından olduğunu öğreniyoruz. Hacca gitmeden önce Celvetî şeyhi Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi’den ve Zâkirzâde Abdullah Biçâre’nin oğlu Biçârezâde Cafer Efendi²⁸⁴’den dua ve bir nevi olur al-

²⁸³ “Fakat Rabbinin nimetini anlat da anlat.” Duha Sûresi, 93/11. Elmalılı, s. 440.

²⁸⁴ Sefîne’de kendisinden babası Zâkirzâde’nin halifesi olarak söz edilmektedir: “Zâkirzâde mahdûmu Ca’fer Efendi, 1108/1697.” Vassâf, C. 3, s. 56.

mıştır. Şubat ayında “çiçekler zuhûr etmeye başlayınca” içerisinde de hacca yönelik arzular ve zevkler uyandırdığını, hac menzillerini teker teker anlattığını, şu an içinde bulunulan tarihin 1676 (H. 1087) olduğunu dile getirmektedir. Hacca gidiş tarihi ile eseri yazdığı tarihin aynı olmadığı anlaşılmaktadır. Yazdıklarını “Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün” (kırmızı mürekkeple) kalıbıyla kaleme aldığını vurgulayarak, dostlarından kendisi için dua etmelerini ister:

Gidüp biñ yetmiş üçde Hazret-i Mevlâ beni saldı
Varup geldüm Adana şehrine ol kazâdur baña

...

‘Azîzüm Ehl-i Cennetden ü Bî-çârzâde(?)den cümle
Dahı çün ehl-i tevhîd itdi himmet işbu ‘azme tâ

Buyurdılar elem çekme bu yol gâyet mübârekdür
Yürü var gel hemân turma tuta elüñ senüñ Mevlâ

...

Şubât ayı Receb idi zuhûr eyledi her ezhâr
Delîldür vahdet-i Hakk’a dirildi cümle her mevtâ

Hudâ âsârını menzil-be-menzil seyr idüp gîtüm
Bugün seksen yedi târîh-i hicret elf ile cânâ

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün
İde yârân du‘â ide şefâ‘at baña Mustafâ
(Kırmızı mürekkeple)

27b’nin son mısrasından itibaren hacca giderken konaklanılan bütün menzilleri tek tek ele alan uzun bir manzûme başlamaktadır. Söz konusu bu manzûme de, Binâ-ı Ka‘be içinde 35b ve 38b varakları arasında bulunan menâzil konulu son manzûme gibi “eyle” rediflidir. Şair, Şam’a kadar olan menzillerin bilindiğini, anlatmaya gerek olmadığını²⁸⁵; bu yüzden Şam’dan sonraki menzilleri tek tek anlatacağını söylemektedir. Şam ve Medine arasındaki bütün menzilleri saydıktan sonra Harameyn menzillerini tek tek ele alır. Daha sonra da hacda yapılan bir kısım

²⁸⁵ “Şam’a kadar olan menzillerin bilindiğinin, anlatmaya gerek olmadığını belirtmesi”, eserin aslının Abdurrahmân eş-Şâmî’ye aidiyeti konusundaki delillerden biri olarak sunulabilir.

menâsiki sıralar. Hulefâ-ı Raşidîn, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin makamlarına değinir. Menzil isimleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Manzûme, Allah'a hamd, Peygamberimizle onun ashâbına salât ve selâmla başlar:

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

Gel ey dil hamd ü şükrün yine Mevlânüñ müdâm eyle
Resûl-i kâinâta âla ashâba selâm eyle

(28a-aşağıdaki beyitler)

Gelüpdür mevsimi hacc-ı şerîfüñ bile göñül hoş
Çıkup şehri ü diyârüñdan 'azimde ihtimâm eyle

Refik ol ehl-i tevhîde menâsiki ide i'lâm
Bu yollar cümle ma'lûmdur hemân sen 'azm-i Şâm eyle

Resûl-i kâinâtüñ 'alemi birle çıkup Şâmdan
Muzeyrib²⁸⁶ semtine 'azm it Hak[k]a 'arz-ı merâm eyle

Müzeyrib'den otuz üç gün konakdur Ka'be-i 'Ulyâ
Yolu güç sanma âsândur vire kuvvet müdâm eyle

'Arabdan korkma üşenme dime kim harçlıgum azdur
Düşüp vehme uyup şeytâna kalma eyü nâm eyle

...

'Akabebaşına²⁸⁷ varup biraz eglen safâ ile
Çağımâna²⁸⁸ konup andan susuz yerdür hırâm eyle

Varup Peygamberüñ Eşmesine anda nüzûl it hem
Resûl-i Kâinâtüñ rûhına yüz biñ selâm eyle

...

Medîne şehrinüñ nısfı ki bu Kâ'ü'l-Basît²⁸⁹ bildüm
Kazıktutmazdurur şöhet añılur işbu nâm ile

²⁸⁶ Şam (Dimaşk)'ın semtlerinden olup Havran nahiyesine dahildir. Bilgi için bkz. İzzet Sak-Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri" Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 19, Bahar 2005, Konya 2005, s. 240.

²⁸⁷ Akabebaşı Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 242-243.

²⁸⁸ Sahrâ-yı Çağımân Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 243.

²⁸⁹ Kazıktutmaz da denilen Kâ'ü'l-Basît Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 243.

Derkenarda şu beyit bulunmaktadır (28b):

Katrânhânı²⁹⁰ geçince Tâbütkorusıdır²⁹¹ menzil
Başuñ kaldur bu tâbütdan bu nefsi saña râm eyle

Bir sonraki sayfaya izafeten üst boşlukta: “Tebük dahı dirler.” demektedir. Yani “Tâbütkorusı” denilerek söylenilebildiği gibi “Tebükkorusu” da denilir.

Varup kon ‘Âsîhurmâya²⁹² suyu çok vâfire ni‘met
Mugâyir Menziline²⁹³ hem varup sen ihtimâm eyle

İrüp ‘Akabe-i ‘Uzmâya Haydar Kal‘asına²⁹⁴ var
Yine Bürke-i ‘Uzmâya²⁹⁵ su tut işi tamâm eyle

...
‘Ulâya²⁹⁶ var otur bir gün ‘Arabdan ihtirâz eyle
Yazup mektûbı Şâma sal ehîbbâya selâm eyle

‘Aneze²⁹⁷ kavmi cenk idüp ki anda sürre isterler
O ‘âsî kavm-i ‘Arabdan Hudâya i‘tisâm eyle

Zümürüd Kuyusına²⁹⁸ kon yakındur yatma çok anda
Hediye Eşmesine²⁹⁹ gel safâ eyle kıyâm eyle

Selâm Kayası Menzili³⁰⁰ bu ‘Arabdan selâmetdür
Gelüp Eski Medîneye konup ‘arz-ı merâm eyle

²⁹⁰ Sahrâ-yı Katrân. Bkz. Sak-Çetin, s. 247.

²⁹¹ Tabutkorusu (Tebükkorusu) Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 241-242. Bu mahal, biyografik kaynaklarımızda meşhur mutasavvıf Cemâl-i Halvetî’nin hayatı ele alınırken zikredilir. Cemâl-i Halvetî, burada vefat etmiştir ve kabri buradadır. Bkz. Vassâf, C. 3, s. 324.

²⁹² Kal‘a-ı ‘Âsîhurmâ Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 244.

²⁹³ Sahrâ-yı Mugâyir Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 244.

²⁹⁴ Kal‘a-yı Haydar Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 244-245.

²⁹⁵ Bürke-i Mu‘azzama Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 245.

²⁹⁶ Kal‘a-yı ‘Ulâ Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 246.

²⁹⁷ Vâdi-i ‘Anze Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 242.

²⁹⁸ Zümürüd Kuyusu. Bkz. Sak-Çetin, s. 247.

²⁹⁹ Hediye Eşmesi. Bkz. Sak-Çetin, s. 247.

³⁰⁰ Selâm Kayası. Bkz. Sak-Çetin, s. 248.

...

Medîneye duhâ vakti girersen dost ile sen
İdüp gusli ziyâret kıl Resûle ihtirâm eyle

...

(29a)

O Ravza-i Şerîfe bülbülânî nagmesün diñle
Gücün yetdükce ihsân it dahı hüsn-i kelâm eyle

Fukarâ-ı Medîne hep o Ravza bülbülü cümle
Kamuya eyle ta‘zîmi gönül almaga râm eyle

Ebû Bekir ‘Ömer medfûn hakîkat Ravza içinde
Dahı Fâtıma-ı Zehrâ bile anda selâm eyle

Mezârîstân-ı Medîne Bakîdür³⁰¹ andadur ‘Osmân
İmâm Hasan ile ‘Abbâs Bakî‘de ihtimâm eyle

Gusül idüp yine tekrâr dilerseñ anda giy ihrâm
Vedâ‘a var ziyâret it adıyla dön selâm eyle

...

Gidüp ‘Alî Kuyusına³⁰² ikinci vakti kılındı
Kamu hüccâc giyüp ihrâmı sundı hass u ‘âmm ile

Kılup ahşâmı anda hep ‘işâ vakti na‘râ itdük
Ki başladuk didük Lebbeyk efendüm emre râm eyle

Şühedâya³⁰³ duhâ vakti konuldu zevk ile ol dem
Safâlar kesb olup vâfir yatup gündüz menâm eyle

Cüdeydeye³⁰⁴ konup irtte göründi mâh-ı zilhicce
Suyı hurmâsı çok gâyet safâyı gel tamâm eyle

(29b)

Yine Râbi‘a Eşmesi³⁰⁵ olupdur irtte gün menzil
Güzelcebürkedür³⁰⁶ andan güzel zevk subh u şâm eyle

³⁰¹ Cennetü'l-Bakî. Bkz. Sak-Çetin, s. 252.

³⁰² Bi'r-i ‘Alî Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 252.

³⁰³ Kubûr-ı Şühedâ Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 253.

³⁰⁴ Cüdeyde Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 255.

³⁰⁵ Râbi‘a Eşmesi Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 255.

³⁰⁶ Güzelcebürke Menzili. Bkz. Sak-Çetin, s. 255.

...

Ki Ka‘be ‘umre sevâbı bulursın dinilür zâhir
Añılur Ka‘be ile ol bunı fikr-i müdâm eyle

Bi-hamdi’llâh hele geldük bugün Ka‘be eşigine
Tavâf it ‘umre için gel dahı sa‘yı tamâm eyle

...

Yine ırte idüp sa‘yı tavâfı Minaya var git
Sabâhı kıl Minada gel ‘Arafâta kıyâm eyle

Kılıp zuhr ile ‘asrı def‘aten var câm[i]‘e irtesi
Ki İbrâhîmüñ ol câmi‘ bu rûhına selâm eyle

30a’da yine birtakım menâsiki anlatmaya devam eden şair, kendisinin kadılarından olduğunu bu yüzden çok günahlara bulaştığını ve cürmünün hadsiz olduğunu dile getirerek, haccının mebrûr olması temennişiyle, kaleme aldığı bu Tuhfe vesilesiyle ayıp ve kusurlarının bağışlanmasını ummaktadır. Allah’a hamd edildikten sonra manzûmeye son verilir. Rızâyî, ismini künye ve şöhretiyle yazdıktan sonra eserin Şeyh Abdurrahman eş-Şâmî (İmâdî)’den tahrir edildiğini belirtir:

...

Ki andan Müzdelifeye gelüp kıl akşâm ü yatsı
Bu iki vakti ayırma me‘an kıl ihtitâm eyle

...

Kazâ erbâbısın zirâ ki gâyetde cürümün çok
Resûlüñ kavli sâdıkdur hemân şükri tamâm eyle

...

İde Hak haccıñı mebrûr keremle fazlile me‘mül
‘Uyûbñ setr ide Mevlâ bu Tuhfe ile nâm eyle

El-hâc Seyyid Hasan eş-şehîr Rızâyî ibni’l-hâc ‘Abdu’r-rahmân el-Aksarâyî. Fî sene-i seb‘a ve semânîne ve elf fi şehr-i cemâziye’l-evvel fi’l-yevmi’s-sâmin...vakti’l-‘asr... H.1087³⁰⁷.

Yukarılarda da belirtildiği gibi Ka‘be’nin yapılışı ve hac konusunda bazı nasihatları ele alan kısımlar, giriş mahiyetindeki küçük bir

³⁰⁷19 Temmuz 1676 Pazar.

manzûmeyle başlar. 34b'ye kadar süren kısımda nesir şeklinde yazılmış kısımlarla birlikte manzûm kısımlar da mevcuttur. 30b'de başlayan giriş manzûmesinde Ka'be'nin bina edilmesini anlatırken, kısa bir tarihçesini verir. Ka'be Osmanlılar'a kadar 11 kere yapılmıştır. Hazret-i Âdem, Hazret-i İbrahim gibi peygamberler zamanında manen ve madden inşa edilen Ka'be "Amalika"³⁰⁸ ve "Cürhüm"³⁰⁹ adı verilen iki Arap kabilesine meskenlik yapmış, Kureyş kabilesinden "Kusayy"³¹⁰ zamanında yenilenmiş, Abdullah bin Zübeyir³¹¹ ve meşhur komutan Haccâc³¹² tarafından restore edilmiştir. Osmanlılar'dan IV. Murat zamanında Ka'be'de sel felaketi olmuş ve 180 kişi yaşamını yitirmiştir. Rızâyî, bu konuları manzûm ve mensûr şekilde ele almaktadır:

³⁰⁸ "En eski Arap kabilesi olduğu kabul edilen yarı efsanevi göçebe Sâmî topluluk. Arap tarihçilerinin Amâlik ve İmlâku şekillerinde de kaydettikleri Amâlika, Kur'an'da yer almaz; İslâmî kaynaklara Benî İsrâil rivayetlerinden geçmiştir. Eski Ahid'de şahıs ve kavim adı olarak yirmi dört defa zikredilip Yahudi milletinın düşmanı niteliğiyle tanıtılır. ..." Sargon Erdem, "Amâlika" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, İstanbul 1993, s. 556-557.

³⁰⁹ "Kahtânîler'e mensup eski bir Arap kabilesi. Anayurtları Yemen olan ilk Cürhümlüler de Ad, Semûd, Tasm ve Cedîs kabileleri gibi asırlar önce meydana gelen bir âfet neticesi tarih sahnesinden silinen Araplar'dandır (Arab-ı bâide) ve haklarında güvenilir hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu felaketten kurtulan Cürhümlüler daha sonra çeşitli sebeplerle Yemen'den Hicaz'a göç ederek Mekke'ye yerleşmişlerdir. ..." Ahmet Önkal, "Cürhüm (Benî Cürhüm)" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 8, İstanbul 1993, s. 138.

³¹⁰ "Peygamberin beşinci derecede cediti olup, İslâmiyet'ten önce Mekke'de Kâbe'ye tâzimi ihya etmiştir....Mekke'nin hakimi ve Kâbe'nin muhafızı olan Kusayy, Kâbe'yi tekrar inşa ettirerek, menâsikini de teşkilatlandırdı; daha önce dağınık vaziyette olan Kureyş kabilesinin kollarını birleştirdi ve bu sayede şehrin ileride de onlar tarafından idaresini temin etti. ..." G. Levi Della Vida, "Kusayy" Maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996, s. 1028-1029.

³¹¹ Peygamberimizin halası Safiye'nin oğlu Zübeyir bin Avvam'ın oğludur. Hz. Aişe'nin yeğeni olup Cemel Savaşı'nda Hz. Ali'ye karşı savaştı. bkz. İkinci, s. 46.

³¹² "Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yusuf b. Hakem es-Sekafî (ö.95/714) "Zalim" lakabıyla meşhur Emevî valisi. 41 (661) yılında Tâif'te doğdu. Babası Yusuf b. Hakem, annesi Kûfe valisi Mugire b. Şu'be'nin eski karısı Fâria bint Hemmâm'dır. Anne ve baba tarafından Sakif kabilesinin Ahlâf koluna mensuptur. Emevîler'e sadakatla bağlı olduğundan "Küleyb" (köpek yavrusu) lakabıyla da bilinir. Bütün gücünü Emevî saltanatının ayakta kalması için harcayan Haccâc, yirmi beş yılı aşkın bir mücadeleden sonra Kûfe ve Basra arasındaki Vâsıt şehrinde öldü. ..." İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul 1996, s. 427-428.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Ka'be on bir kere oldu işbu vakte dek binâ
Devr-i 'Osmâna gelince idelüm şükr-i Hudâ

Fâtih-i Bagdâd Murâd Hân eyledi soñra binâ
Rahmet ide Âl-i 'Osmâna cemî'an Rabbenâ

Evvelâ yaptı melekler soñra Âdem atamız
Sâlisen evlâd-ı Âdemden bilinmez kim ola

Râbi'an İbrâhîm ol meşhûr-ı 'âlemdür ki bu
Hâmisen 'Amâlika evlâd-ı Sâmdandı aña

Sâdisen Cürhüm binâsı ol dahı bir kavm imiş
Sâbi'an Kusayy dinildi hem Kureyşdür sâmi'an

Tâsi'an ibn-i Zübeyrdür soñra Haccâc bânîsi
On biri Sultân Murâd Gâzî budur vâkı'an

Daha sonra mensûr bir bölümde Sultan Murat tarafından Ka'be'nin yapılışı [1629-30(H. 1039)] anlatılır. Yapılış sebebi, Ka'be'de bir sel felaketinin yaşanması ve bu felaket sonucunda epey insanın can vermesidir. Bu kısım, daha sonraki sayfalarda da devam eder:

“Biñ otuz tokuz târihinde ol bahârda mâh-ı Şa'bânü'l-mu'azzamanuñ on tokuzı çehârşenbe günü ikindi zamânından evvel bir mikdâr tolu yagup ikindi zamânında Ka'betu'llâh içine bir yagmur yagar ki Nûh 'Aleyhi's-selâm tufânı gibi olur. “

31a'da mensûr kısım devam eder:

“... otuz tokuz kapusunda Harem-i Şerîfe gelüp ikindi namâzını kılup 'umre yapan halâs olur. Ve harem içinde bulunan 'âm ve hâss bi'l-küllîye garîk-i rahmet olur. Sagîr ü kebîr ve şerîf ü emîr cümle yüz seksen âdem helâk olurlar...”

Rızâyî'ye göre; Ka'be içerisinde bu şekilde can vermek, büyük bir mutluluktur. Bu konuyu ele alan bir eser yazmak da kusurların affedilmesi noktasında bir vesiledir:

...

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün
Kişi Ka'be içinde böyle ölmek
Sa'âdetdür efendi hoş sa'âdet

N'ola ben dahı bile ola idüm
Bu kişiler ile garîk-i rahmet

Rızâyî pür-kusur ehl-i gedâdür
Tamâm eyleyemez rükn-i 'ibâdet

Kusur ile kesûrum bula itmâm
Vire Mevlâ kabirdeistirâhat

...

31b'de bazı özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmış olup, Ka'be'deki sel felaketi ele alınmaktadır:

“...ve Ka'be-i Şerîfin içinde yagmur suyu bir buçuk âdem boyu yukarı çıkup ve Harem-i Şerîf'ten taşra dahı çok âdemi sil suyu alur gider, helâk olurlar. Rahmetu'llâhi 'aleyhi ecma'in.”

Nicesi nâgehân ugradı sile
Bu dahı rahmete oldı vesîle

Bunuñla zahmeti rahmete bâ'is
Safâyı terk idüp git bu sebîle

Şâir, Ka'be'deki bakır oluğun, Şa'bân ayının yirmi yedisinde hamîs (perşembe) günü ikindi ile akşam arasında değiştirildiğini, bu oluğun altına kıyas olunmayacağını, adeta bir nur yumağı olduğunu dile getirir:

Bunı gören kişiler itdi feryâd
Yıkıldı devrimüzde işbu bünyâd

Kıyâmetden 'alâmetdür bu ahvâl
Bunı bünyâd kim ider kimdür işhâd

Gam u hüznile itmişler du‘âyı
Niçe dîn düşmeni hep oldılar şâd

...

32a’da, Ka‘be’deki felaketten dolayı bütün müminlerin çok müteessir olduğunu, Sultan Murad’ın da buna muttali olunca üzüldüğünü anlatmaktadır. Sultanı bu felaketten haberdar eden, Mısır Beylerbeyi Mehmet Paşa’dır [1631-1632 (H. 1041)].

32b’de nazımla başlayan, önemli bir kısmı mensûr devam eden kısımlar bulunmaktadır. Şair, Ka‘be’nin tamir edilmesinin kendi zamanına tesadüf ettiğini ve yazdığı bu manzûmelerle isminin anılacağını ve bu nedenle bahtiyar olduğunu söylemektedir:

Zamânımda yıkıldı işbu Ka‘be
Niçe bilmeyen a‘dâ baña geldi

Velî bu vechile ben yine şâdum
Bunuñ tecdîd-binâsı baña geldi

...

33b ve 34a’nın tamamı 34b’nin de bir kısmı nesirle yazılmıştır. Bu sayfalarda Sultan IV. Murat’ın, Mısır Beylerbeyi Mehmet Paşa’ya bazı tavsiyeler yapmakta olduğu ve Paşa’dan bir kısım isteklerde bulunduğu söylenilmektedir. Sultan, Ka‘be’nin tamirinin en uygun bir şekilde yapılmasını istemekte, şayet ayrılan miktar, giderleri karşılamazsa ek ödenek (zamîme) ayrılacağını dile getirmektedir. Harcamalar yapılırken Ka‘be’nin şanına yakışır bir şekilde helal dairesi içerisinde kalınmaya azâmî özen gösterilmesi gerektiğini söylemektedir. Sultan; bütün bunlar yapılırken Ka‘be’nin sulehâsından, ulemâsından, nedîmâsından ve kudâtından destek ve dua alınması tavsiyesinde bulunmaktadır. Rızâyî, 34b’nin ikinci yarısını nazımla devam ettirerek, Fâtîha beklentisiyle eseri sonlandırır:

Hudâya idelüm biñ şükr ü minnet
Bu mîzâbdan akan hep âb-ı rahmet

İdüpdür lütf u ihsân Hak Te‘âlâ
Bulur gufrân-ı Hakkı âsî ümmet

Gelen âsî vü mücrim Ka‘beye hep
Günâhı ‘afv olur gider selâmet

Benüm gibi ziyâde âsî kul yok
Dilerem ben Resûlünden şefâ‘at

Rızâyî Hakla ide ola magfûr
‘Uyûbum setr ola rûz-ı kıyâmet

Bu niyete du‘âlar ide ihvân
Okıya Fâtiha hep bula rahmet

35a sayfası boştur. 35b’deki “vasiyet ve nasihat” konulu manzûme 36b’de son bulmaktadır. 36b’de, “fî beyân-ı perde-i Ka‘be-i Mükerrerme” başlığını taşıyan bir manzûme bulunmaktadır. Bu manzûme içerisinde Ka‘be’yi ziyaret etmenin ve tavaf etmenin manevî lezzeti üzerinde durulmakta, asıl ibadet edilenin Ka‘be’nin kendisi değil Ka‘be’nin sahibi (Allah) olduğu vurgulanmakta ve kırık bir kalbi onarmanın Ka‘be’yi onarmaktan daha evlâ olduğu dile getirilmektedir:

Anuñçün ördiler Ka‘beye perde
Tahammül yok buña ‘ayn-ı beşerde

Kamu taşı cevâhir balçığı misk
Bakılmaz şemse olmayınca perde

Sanursun sen bunu tıyn u hacerdür
Bu bir nûr-ı ‘azîmdür her nazarda

Görinür gûne gûne nûr-ı Mevlâ
Bilür ‘ârif tavâf iden seherde

Rızâyî baka gör ‘ibret göziyle
Bu Ka‘be-i Şerîfe gide perde

Bu Ka‘be sâhibine it ‘ibâdet
O hâzırdur kamu gök ile yirde

Bilür her kişinüñ kalbin ol Allâh
Bilür mahlûkımı bahr ile berde

...
 Şikeste dillerüñ kalbün yapa gör
 Bu Ka'be yapmadan efdaldur orda

37a'da manzûme devam etmektedir: Burada Ka'be'nin örtüsünün Abbasî halifesi Harun Reşid'in eşi Zübeyde Hatun tarafından vakfedildiği dile getirilerek onlara Peygamberimizin şefaatinin nail olması arzu edilmektedir. Rızâyî, Allah'tan son nefese (ölüm anı) kadar iman talebinde bulunmakta, kendisini şeytandan daima uzak tutmasını, ebedî hayatla şerefleştirmesini dilemektedir. "Ölmeden önce ölünüz³¹³." hadisi-kudsîsine telmih yaparak, kendi nefsinin ölü gibi saydığını (hüsn-i zan üzere) şükür edasıyla vurgulamaktadır. Tuhfe'si her okunduğunda kendisinin hatırlanmasını ümit eden şair, hacıların her gidiş gelişlerinde hayır dua ile anılma beklentisindedir:

Zübeyde Hatunun³¹⁴ bu perde vakfi
 Bu Harûnü'r-Reşîd³¹⁵ zevcesi burda

İdüpdür işbu vakfi Ka'beye ol
 Şefâ'at eyleye Hayru'l-Beşer de

...
 Bizi îmân ile hatm eyleye Hak
 Keremle semt-i 'ukbâya seferde

Yakîn eylemeye şeytâna ya'nî
 Bu Ka'be Hakkı baña bahr u berde

'Uyûbımız ola yâ Rabbî mestûr
 Bu ihsânı umar her muhtazır da

Bilür ihtizâr üzere bu nefsum
 Sayaram ben hemân kendimi mürde

³¹³ "Mûtû kable en te-mût. a.c.Tasavvufta çok meşhur bir hadistir. Aşk hadisi olarak bilinir. Mânâsı "Ölmeden önce ölünüz." şeklindedir. Bu hadis tasavvuf erbabının yegâne düsturu mesabesindedir. Dünya ile ilgiyi kesmek ve nefsi öldürmek bu prensibe dayanır. Hadis; iktibas yoluyla tam, yarım veya meâl olarak birçok beyte konu olmuştur." Bkz. Pala, "Mûtû kable en te-mût" Maddesi, s. 338.

³¹⁴ Bkz. Corci Zeydan, *Abbase Sultan*, trc. Ahmet Almaz, Bilge Yayınevi, İstanbul 2003, s. 10-11.

³¹⁵ Bkz. Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 16, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 258-161.

Hayât-ı câvidânı vire Mevlâ
Du‘â-ı hayır ide nisâ darda

Bu Tuhfetü’l-Menâzil okınacak
Rızâyî añıla kalmaya yirde

Gidüp geldükce hüccâc aña dâ’im
Olur kâmillerüñ dili hayırda

Rızâyî, ana babaya (ebeveyne), müslim ve müslimâta duada bulunmaktadır:

“Allâhümma ’gfirî ve’l-vâlideyye ve’l-cemî’i’l-müslimîne ve’l-müslimât. Bi-rahmetike yâ erhame’r-rahimîn. Ve’l-hamdülillâhi Rabbi’l-‘âlemîn. El-Fâtîha.”

37b’de yine hacca gideceklere (hüccâca) nasihat veren (nasîhatnâme-i li’l-hüccâc) yeni bir manzûme daha bulunmaktadır. Manzûmede şâir, hacca giderken kullanılan Şam yolundaki güvenliğe dikkat edilmesi gerektiğini, malları muhafaza etmenin zor olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca belli bir ücret karşılığında çalıştırılan deveçileri (mükârîleri-‘akkâmı) seçerken uyanık olmayı önermektedir. Zira, bu mükârîler Şam’da kirayı alarak, “hüccâc”ı yarı yolda bırakıp kaçarlar. Bütün paralarını alarak onları aç bırakırlar. Bununla yetinmeyip işlerini de hacılardan devşirmeye kalkarlar. Bu kişiler hayvan tedârikinde kudretleri olmadığı halde: “Kiralık bineğim ve yük hayvanım vardır.” diyerek hacıları aldatırlar. Rızâyî, bu kişileri, “mükârî-i müflis” olarak niteler. Şâir, ayrıca bir kısım günahlardan ve şehvî arzulardan sakınmak gerektiğini belirterek bazı nasihatlerde bulunur. Mahremlerine aşırı naz ve işve yaptığını söyleyerek, genç kadınlara meyledilmemesini dile getirmektedir. Burada “genç kadın” ve “nefs-i emmâre” arasında bir ilişki kurulduğunu görürüz. Bu nasihatlara kulak verenlerin selamet bulacağını söyler. “...sakın” redifli manzûmesi bu konulara değinmektedir:

Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün

Ka’be yolında her? müflis-mükârîden sakın
Mâlımı hıfz idegör ‘akkâm-ı ‘ârîden sakın

...
 Şâmda alur hep kirâyı yolda ol yimek diler
 Vırmez iseñ kor kaçır böyle firârîden sakın

Bir iki gün yedirür soñra seni aç kor kaçır
 Katı olursın peşîmân âh ü zârîden sakın

...
 Göziñi diliñi kalbi dâimâ hıfz ide gör
 Pâk (ü) ârî ol begâyet tâze karıdan sakın

...
 İleri giriye gitme nefsüñ magrûr olup
 Ol pusularda ‘Arab³¹⁶ çok intizârîden sakın

...

38a’da nasihatlarla devam edilmektedir. “Nasîhat-ı li-tâlibi hâzâ’l kitab” başlığını taşıyan manzûmede Şam coğrafyasının öne çıkarılması, eserin Abdurrahman İmâdî’ye olan aidiyetini kuvvetle hissettirmektedir. İmâdî (Abdurrahman eş-Şâmî-Rızâyî) kitabı okuyanlara, kitabın içeriğindeki talip olanlara: “Varup rahm eyle, tevekkül kıl, nefesine uyma, hevâlanma, velîlere râm ol, Şâm’ı ziyaret et, sılâ-i rahm eyle, ananın du‘âsını al, ‘azep (bekar) gezme, azap çekme, geçürme fırsatı elden kocayup olma peşîmân, kana‘at eyle, yeme içme riyâzet it, dilinden koma bir lahza Hudâ zikrini, Resûle vir salavât...” diyerek öğütler vermekte; kendisinin de bunlara uyması gerektiğini dile getirmektedir:

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün

Gel ey şeyhu’ş-şuyûh ‘Abdü’r-rahîm³¹⁷ turma kıyâm eyle
 Varup bâb-ı Rahîme it tevekkül ‘azm-ı Şâm eyle

Kibâruñ sözine aldanma anlar nefesine ‘âciz
 Bırak ‘Abdü’r-rahîm oğlun³¹⁸ Hudâya i’tisâm eyle

...

³¹⁶ Bedevî Arap haydutları kastedilmektedir.

³¹⁷ Buradaki “Abdurrahim”, İmâdî’nin babası için kullanılmış olabileceği gibi, “Rahim’in kulu” anlamına gelecek şekilde de kullanım arz edebilir. Kaynaklar, İmâdî’nin babasının ismini Muhammed olarak zikrederler. Bkz. İkinci, s. 144. Fakat, bir diğer isminin Abdurrahim olabileceği ihtimal dahilindedir. Manzûmenin ilerleyen kısımlarına bakılırsa İmâdî, Şâm’da babasının mezarını ziyaret etme arzusunda-
 dır.

³¹⁸ “Abdü’r-rahim oğlun” ifadesi yukarıda söylediklerimizi teyit eder niteliktedir.

Hevâ-yi nefse uyma gel hevâlanma gider meylün
Delilere karış Şâmda bu nefsi saña râm eyle

Bu İslâmbol degül cây-ı karâr fitneleri çoktur
Tahammül âteşine güç sıgar kandil müdâm eyle

Hudâ ola mu‘înüñ ne diyâra ‘azmi iderseñ
Hele şimdi mahallidür buña ikdâm-ı tâm eyle

Ziyâret eyledüñ geldüñ kamu ashâbı ahhâbı
Sıla-i rahm idüp Kırklarda³¹⁹ var ‘âlî makâm eyle

Ananuñ al du‘âsını saña bu gayri dil elzem
Rücû‘ it cennete gir Âdem iseñ eyü nâm eyle

Alup Havvâ-misâl anda birini hâle münâsip
‘Azep gezme ‘azâb çekme safâ eyle menâm eyle

Geçirme fırsatı elden kocayup olma peşimân
Ola evlâd [ü] ensâbuñ okıdıp ihtirâm eyle

38b’de öğütlerine devam etmekte olup, istinsah tarihi olarak 1676-77 (H. 1087) tarihi verilmekte ve manzûme sonlandırılmaktadır³²⁰:

Niderler câh-ı vâlâyı kurı san‘atı neylersün
İdegör zât-ı pâke sen tazarru‘ subh u şâm eyle

Kanâ‘at eyle dâ‘im gel Hudânuñ itdigi lütfе
Bakup kendüñden alçaga şükür idüp hırâm eyle

Yime içme riyâzet it makâm behişt ola âhir
Riyâz-ı cennet istersen Hudâdan sen sıyâm eyle

³¹⁹ Şâm’ın kuzeyindeki Kasyon Dağı eteklerinde bulunan Makâm-ı Erba‘ın denilen Kırklar makamı. Salihyye semtinde bulunan Kırklar makamından, Nâbî, Tuhfetü’l-Harameyn’de “Zikr-i evsâf-ı Sâlihyye-i Şâm” başlığı altında söz etmektedir: “... çile-i [çile-i] merdân-ı Hudâ olan Kırklar Makâmı ve medâr-ı seb‘a-i seyyâre-âsâ Yediler Makâmı mesâfe-i ba‘idden nümâyân ve envârıyla dâ‘ire-i Şâm dirâhşân olmuşdur.” Bkz. Coşkun, s. 205. Abdurrahman İmâdî’nin Salihyye’de Selimyye Medresesi’nde müderrislik yaptığını da daha önce zikretmiştik. Nâcî, s. 92.

³²⁰ Rızâyî’nin söz konusu eseri üzerine Hasan Cankurt ve Halil Sercan Koşık tarafından bir çalışma yapılmış olup neşre hazırlanmaktadır.

Neye kâdir iseñ sarf it fakîre ehl-i tevhîde
Görüp kendi ‘uyûbını hakîre ihtirâm eyle

Dilüñden koma bir lahza Hudâ zikri ola yâruñ
Habibi Mustafâyı añ muhabbeti tamâm eyle

...

Hevâlar ehline uyma hevâlanma duhân-âsâ
Bu sözden âteşe düşme buña sabrı tamâm eyle

Ferâmuş eylemeye hayr-ı du‘âdan bu Rızâyî
Gidem soñ demde îmânla kelâmı ihtitâm eyle

Emânetdür giden hüccâc selâmımı ide iblâg
Gidüp bunlarla târîh bâ-hemîn hayrû’l-enâm eyle

(H. 1087)

2. 9. HAC KONULU BİR MANZÛME VE DİĞER MANZÛMELER

Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, Nr. 561’de bulunan hac konulu bir manzûme ve diğerk manzûmeler:

Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, Nr. 561’de bulunan bahis konusu manzûme veya manzûmeleri bilim âlemine ilk duyuran Adem Ceyhan, “Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri”nde, Hasan Rızâyî’ye ait “Sad-Kelime-i Ali Tercemesi” ismindeki eseri ele aldığı bölümde şu dipnotu vermektedir:

*“Şam müftüsü Abdurrahman bin Muhammed İmadüddîn el-Hanefî’nin (978-1051/1570-1641) hac menâsiki hakkındaki Arapça eserini kopya eden Hasan Rızâî’nin h.1077 (m.1666) yılında bu konuda yazdığı manzûme için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, nr. 561, 53b.”*³²¹

Yukarıda söz ettiğimiz manzûmeyi inceleyerek içeriği hakkında bilgi edinmeye çalıştık. Yazılar nesih hatla, siyah mürekkeple, bazı tarih-

³²¹ Ceyhan, *Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 248.

ler kırmızı mürekkeple yazılmış; satır sayıları farklıdır. Manzûmede Rızâyî, hacca gitmekle müşerref olduğunu hac menâsiki konusunda bir eser kaleme aldığını söyleyerek, Arapça bir girişle, hamdele ve salvele ile başlar. Peygamberimizin âl ve ashâbına selam eder. Sayfa sonunda eseri tamamlayanın (temmet) kendisi olduğunu dile getirerek ismini şu şekilde verir: “*el-Hâc Seyyid Hasan Rızâyî ibni'l-hâc 'Abdu'r-rahmân el-Aksarâyî. “ Fî belde-i Kastamonîyye”* diyerek o sıralarda Kastamonu’da kadı olduğunu dile getirmektedir. Günlerden Cuma olduğunu, Rebîu’l-evvel ayının 15’inde (15 Eylül 1666 Çarşamba) olunduğunu, ikinci sonrası bir vakte (ba’de’l-vakt) girdiğini söyleyerek, cümle vâlideyne, bütün mü’min ve mü’minâta, müslim ve müslimâta dua etmektedir. Bazı yerlerin mürekkepleri dağıldığı için bir kısım yerleri tam olarak okumamız mümkün olmadı. Müellif, Ka’be’ye ziyarette bulunduğunu, varıp oraya yüz sürdüğünü, sonra da bu manzûmeyi tahrir ettiğini, ziyarette kusurunun çok olduğunu, Allah’ın insanoğluna birlik ve beraberlik bahşetmesinin temennisi olduğunu dile getirmektedir. (53b) Bu manzûme 1666 (H. 1077) yılında yazıldığına göre, şairin sözünü ettiği (hac konusunda yazdığını belirttiği) eser, kanaatimizce Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunan Tuhfetü’l-Menâzil ve Tuhfetü’l-Huffâz’dır. Rızâyî, 1662-63 (H. 1073)’te hacca gitmiş, Tuhfetü’l-Menâzil ve Tuhfetü’l-Huffâz’ı 1664-65 (H. 1075)’te telif etmiştir. Abdurrahman İmâdi’den kopya ederek yazdığı eser 1676 (H. 1087) yılında kaleme alınmıştır.

54b’de, ”gitti” redifli manzûmede de artık yaşlandığını, sıhhatinin gittiğini (Dökülür dişlerim...lezzetim gitti) anlatmaktadır. Şaire göre kendisi isyankârdır ve Allah’tan affedilmeyi bekler. Söylediğine göre babası kendisinin doğumuna tarih düşmüştür. Bu manzûmeyi 1666 (H. 1077) yılında yazdığına göre şair 67 yaşındadır:

Mefâ’ilün Mefâ’ilün Fe’ülün

Vilâdetime târih yazdı peder
Hasan devletle ola pek mu’ammer
H. 1007 (1599)

Beyitler şu şekilde devam eder:

Efendüm togdugum gün çün bilindi
Ne gün öleceğim bilmem birâder

Hemân îmânile hatm ide âhir
Keremle fazlile Allâhu Ekber

Bugün cum‘a günü kılındı cum‘a
Du‘â makbûl olur bugün mukarrer

Derkenarlarda:

Ala cânımı Hak hayr-ı ‘amelle
Olalar cümle evlâdum mu‘ammer

Hudâvendem kabûl it bu du‘âyı
Kala gönlüm benüm tâ yevm-i mahşer

55a’da Girit’in fethini ele alan “Târih-i Kal‘a-yı Girid” adında bir manzûme vardır. Hasan Rızâyî, Girit’le ilgili bir başka bir manzûmeyi de Tecelliyât’ında yazmıştı.³²² Fakat bu manzûme önceki manzûmeden farklı olarak Girit fethi tamamlandığında yazılmıştır. Girit fethi tamamlandığında Osmanlı tahtında IV. Mehmet bulunmaktaydı. Fetih 1669-70 (H. 1080) yılında tamamlandı.³²³ Manzûmenin hemen altına Rızâyî tarafından H.1080 tarihi atılmıştır. Bazı yerlerin mürekkebi dağıldığı için tam okunamadığını söylemiştik. Fakat nesih hatla yazılan yazının önemli bir kısmı da okunuyor. Girid manzûmesinde “askerin şehidliği çok arzuladığını, Kerbelâ şehidleri gibi canını düşünmeden verdiğini, Hünkâr’ın Muhammed aşkına kaleyi ele geçirdiğini, vezir-i nâmdâr Fâzıl Ahmed Paşa’nın çok metanetli ve sulh taraftarı olduğunu, artık Mısır’dan İstanbul’a kadar selamete gidileceğini, birçok akrasının bu güzel günü göremediğini” samimi bir dille anlatır. 55b’de, “Nazîre-i Sultân Mehmed” ismini taşıyan küçük bir manzume bulunmaktadır. 56b’deki “oldum” redifli

³²² Rızâyî, Tecelliyât, 44b.

³²³ “Sultan Dördüncü Mehmed Han, Girid serdarlığına sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa’yı tayin etti. Hazırlıklarını tamamlayan sadrazam, 15 Mayıs 1666’da Edirne’den hareket etti. Tesalya’ya vardığında askerin toplanması için birkaç ay burada kaldı. Bu arada Eğriboz Adası’yla Benefşe ve Selanik’ten donanma muhafazasında Girid’e asker, mühimmat ve cephane nakledildi. Fâzıl Ahmed Paşa 3 Kasım’da Benefşe limanından yola çıkıp, 6 Kasım’da Girid’e vardı. Kışı Hanya’da geçirip, 25 Mayıs 1667’de Kandiyeye muhasarasını başlattı. Yirmi altı ay süren ve şiddetli çarpışmadan sonra Kandiyeye 5 Eylül 1669’da vire ile teslim olunca, Girid’in fethi tamamlandı.” Ömer Faruk Yılmaz, C. 2, s. 362.

şirde yine mürekkep dağınıklığından dolayı önemli bir kısmı okuyamadık. Fakat söz konusu şirde, “dünyanın bir gül bahçesi olduğu, bu gül bahçesine nazar edilerek, onun sahibine sevgimizi bildirmek gerektiği; fenâ³²⁴ meclisine girerek, mâsivâ³²⁵dan yani Allah’tan uzaklaştıracak her şeyden, dünyanın geçici zevklerinden kaçınmanın zorunluluğu, sâdık bir kul olmanın önemi” üzerinde duran beyitler bulunmaktadır:

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün

Bu gülzâr-ı cihâna geldüm âsâra nazar kıldum
Hakikat bildüm ol yâri ki ben bir ‘andefb oldum

Fenâ bezmine geldüm nûş-ı sahbâyla bekâ³²⁶ kıldum
Ayak çekdüm hevâdan mâsivâdan bî-nasîb oldum

Rızâyî cur‘a-keşlerle keşkeş olmadan kaldı
Koyup peymâneyi elden ayak basdum ‘acîb oldum

57a’da Aziz Mahmud Hüdâyî’nin ismi anılarak, onun büyüklüğü zikredilir. İki yerde 1666 (H. 1077) tarihi atılmıştır. 56b’de, kendisinin Kastamonu’da kadı olduğu bir zamanda, Aziz Mahmud Hüdâyî’nin yerine geçen Ehl-i Cennet Mehmet Efendi³²⁷,nin vefat ettiğini ve onun yerine Gafûrî Mahmud Efendi³²⁸,nin post-nişîn olduğunu söyler. Manzûme sonundaki tarihin (H. 1075/M. 1665) Cennet Efendi’nin ölüm tarihi, Gafûrî Efendi’nin post-nişîn tarihi olduğunu belirtir:

³²⁴ “Fenâ: i. ar. 1. Yokluk, hiçlik. 2. Kulun fiilini görmemesi hali. Bu mertebede bulunanlar “lâ fâile illâllah” derler.” Süleyman Uludağ, “Fenâ” Maddesi, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 2005, s. 134.

³²⁵ “Mâsivâ: i. ar. Allah’tan başka her şey. Buna Mâsivâullah da denir.” Uludağ, “Mâsivâ” Maddesi, s. 237.

³²⁶ “Bekâ-Fenâ: 1. Kalıcı ve geçici olma. 2. tas. a. Kötü huyların davranışların yok olması fenâ, yerlerini güzel huyların ve iyi davranışların alması bekâdır (tahalluk bi-ahlakillâh). b. Kulun kendi nefsanî sıfat ve niteliklerinden sıyrılıp çıkmasına fenâ, Allah’ın sıfat ve nitelikleriyle süslenmesine bekâ denir (ittisaf bi evsafillâh). c. İnsanın kendisini, etrafındaki halkı ve eşyayı görmemesi bekâdır.” Uludağ, “Bekâ-Fenâ” Maddesi, s.70.

³²⁷ “Ehl-i Cennet aldı bûyın cennetin (اهل جنت الدى بوين جنتك) 1075/ (1665-67).” Vassâf, C. 3, s. 38.

³²⁸ “Fâtih Câmî ‘i şerîfinde kürsî şeyhi idi. Ulemâ ve urefâdan bir zât-ı âlî-kadr olup Cennetî Efendi’den sonra âsitâne-i Hz. Pîr’de seccâde-nişîn olmuştur.” Vassâf, C. 3, s. 39.

“*Merhûm ve münevverler? kutbu’l-‘ârif Ehl-i Cennet Mehemed Efendi envâr-ı bekâya irtihâl idüp Sultân Mehemed Câmi’inde vâ‘iz olan Gelibolı nâm kasabadan Gafûri Mahmûd Efendi Hazretleri Üsküdar’da seccâde-nişîn oldukda bu fakîr Kastamonîden gelüp yazdığı târihdür (H.1075).”*

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

Hamdü’li’llâh ki ‘acîb eyledi ihsân Ma‘bûd

Bu Gafûri kulını eyledi Mevlâ ma‘mûr

Ehl-i Cennet yerini itdi nasîb aña Hudâ

Nâgehân buldı keremle o makâm-ı Mahmûd

Bu sa‘âdet ki aña Hazret-i Mevlâ virdi

Buldı erbâb-ı tarîk içre ziyâde maksûd

Buradan Hasan Rızâyî’nin 1665 (H. 1075) yılında Kastamonu’da kadı olduğunu öğreniyoruz. Ehl-i Cennet Efendi’nin bu tarihte³²⁹ vefat ettiğini Tecelliyât’ta atılan tarih beyitinde de görmüştük:

Ey Rızâyî ola gör Hak ile işbu târîh

Ehl-i Cennet yeri dindi çü makâm-ı Mahmûd³³⁰

2. 10. TUHFETÜ’L-MENÂZİL VE TUHFETÜ’L-HUFFÂZ (TUHFETÜ’L-MENÂZİLİ’L-KA‘BE)

Cambridge Üniversitesi Library, Nr. 284 (t), or. 662 (8) künyesiyle söz konusu üniversite kütüphanesinde kayıtlı olan bu eserden ilk söz eden, daha önce ismini zikrettiğimiz çalışmasıyla Menderes Coşkun³³¹ dur. Şayet Coşkun, eserin içeriğinden söz etmeseydi Rızâyî’nin, “Tuhfetü’l-Menâzil fi’l-Menâsik” adlı eseriyle aynı eser olacağı akla gelebilirdi. Fakat diğer eser tarafımızdan okunarak Coşkun’un verdiği içerikle farklılık arz ettiği görüldü. Hanifzâde ve Bağdatlı İsmail Paşa³³²’nın söz ettiğimiz eserlerinde kendisinden bahsettikleri menâzil ve

³²⁹ “... (Ehl-i Cennet Efendi) 23 Cemâziye’l-âhire 1075 (10 Ocak 1665) tarihinde, Üsküdar’da vefat etmiştir.” Yıldız, s. 26.

³³⁰ Rızâyî, *Tecelliyât*, 159a.

³³¹ Coşkun, s. 16-18.

³³² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-Ârifîn*, C. 1, s. 259. Hanifzâde, s. 635-636.

menâsik konulu eserin bu eser olabileceği kanısındayız. Verilen tarihler, bu ihtimal yönündedir. Biz, bu eseri Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'ne ulaşarak elde etmeye çalıştık. Fakat, kütüphane memurları verilen künyede böyle bir eserin bulunmadığından söz ettiler. Menderes Coşkun'un, eseri, bizzat bahsedilen üniversite kütüphanesinde okuduğunu söylemesi, eserin başka bir kütüphaneye taşındığı veya yer değiştirdiği yönündeki ihtimalleri güçlü kılmaktadır.

Eseri okuyan Coşkun, manzûmenin, sonundaki ketebe kaydında 1664-1665 (H. 1075)'te Seyyid Hasan Rızâyî tarafından yazıldığını belirtildiğini söylemektedir. Fakat eserin Rızâyî'ye aidiyeti konusunda çok ihtiyatlı davranmaktadır. Rızâyî'ye yakın dönemlerde yaşamış Neccârzâde Şeyh Rızâ³³³'nin da "Hacnâme" adlı bir eserinin olduğunu dile getirerek karışmış olabileceğine dikkat çekmek istemiştir. Adem Ceyhan ise eserden müellif hattı olarak bahseder. "*Anılan metnin o devirde yaşamış "Rızâ" mahlaslı başka bir şaire, meselâ Neccârzâde Şeyh Rızâ'ya (1090-1159/1679-1746) ait olabileceğine ihtimal vermek için, bizce, zorlayıcı bir sebep yoktur.*"³³⁴ diyerek görüş belirtir. Hac konulu diğer bir esere daha sahip olan Rızâyî'nin menâzil ve menâsik konulu türlere ilgisi düşünüldüğünde Ceyhan'ın fikrinin daha isabetli olduğu kanaati uyanmaktadır. Coşkun'un verdiği bilgilere göre Rızâyî'nin kervanı; 17-18 Receb'de Üsküdar'dan ayrılmış, Şam'a 53 günde varmış, Şam'da Peygamberimizin hanımlarından Ümmü Habîbe ve Ümmü Seleme, Şam'da valilik de yapmış Emevî halifesi Hz. Muaviye ve meşhur Emeviyye Camii'nde yatan Hz. Yahya'nın kabirlerini ziyaret etmiştir. Coşkun'a göre şairin kişisel yolculuk izlenimleri esere hakim gözükmekte, hacılar için hazır bilgi sağlamak, şair için ikinci derecede önem taşımaktadır. Birinci teklik ve çokluk şahıs ekleriyle kaleme alınan beyitler manzûmeye daha kişisel bir hava vermektedir.³³⁵

Rızâyî'nin menâzil ve menâsik konulu diğer eserinin içeriğiyle karşılaştırma imkanı sağlaması açısından Coşkun'un bahis konusu eserden aldığı beyitleri aşağıya veriyoruz³³⁶:

³³³ Neccârzâde Şeyh Rızâ hakkında bkz. Nâcî, s. 145-150. Bkz. Vassâf, C. 2, s. 163-174. Ayrıca bkz. Ömer Bozkır, *Neccârzâde Mustafa Rıza'nın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Cengiz Gündoğdu, Erzurum 2006.

³³⁴ Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 249.

³³⁵ Coşkun, s.16-17.

³³⁶ Coşkun, s. 17-18.

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün
Tokuzuncu konak Eskişehir’dür oturak itdük
Safâlar eyledi yârân yunup arındı hoş mâ’dur
(y.14a)

Gidüp gece seher konduk efendüm Hân-ı Şeyhün’a
Güzel sahrâ güzel menzil velîkin gâh tenhâdur
(y.14)

Tolâbı döndüren katıra didüm *irci* ‘ol demde
Tevekkuf itmedi döndü yüridi ol temâşâdur
(17b)

Tamâmen elli üç günde çıkınca Üsküdar’dan çün
Ramazân on biri Şâm’a girildi cennet-âsâ
(y.17b)

Mu’âviye vü zevcât-ı Resûl’dan defn olan anda
Biri Ümmü’l-Habîbe’dür biri Ümm-i Selîme’dür

Ziyâret eyledüm evvel Ümeyye Câmi’i içre
O peygamber yatur anda ki anun nâmı Yahyâ’dur
(y.17b)

Eserde, Rızâyî’nin diğer eseri Tuhfetü’l-Menâzil fi’l-Menâsik’de kullanılan Bahr-i Hezec’in Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün kalıbı kullanılmıştır.

2. 11. TUHFETÜ’L-KUDÂT

Hasan Rızâyî’nin kadınlara öğütler verdiği fıkıh konulu manzûm bir eseridir. Eserden, “Mahmudiyye” adındaki eserinde söz etmektedir:

“Kadılık ve şehadetle ilgili şer‘î meseleleri ihtiva eden bir eseri de Hoca Hüseyin Efendi’ye hediye ettim. Ona da “Tuhfetü’l-Kuzât” ismini verdim. Onu da Hoca Hüseyin Efendi’ye verdim. Fakat hiçbirisinden dünyevî bir menfaatim olma-

*dı. Bilakis yaprak, mürekkep ve beden yorgunluğu gibi zararım oldu. Mevla'nın kereminden ümîdim onlardan dolayı beni rahmet ve mağfiretinden mahrum bırakmamasıdır. Bana âhirette faydası olmayacak olan her türlü amelimden dolayı istiğfâr ederim.*³³⁷

Kütüphane kataloglarını inceleyip eseri bilim âlemine duyuran, Adem Ceyhan'dır. Ceyhan, söz konusu eser hakkında "Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri"lerinde³³⁸ şu dipnotu düşmüştür:

"Aksarâyî Hâcî Efendioğlu Rızâî'nin "Tuhfetü'l-Kudât" adında manzum bir eseri vardır. (Ankara Millî Ktp. Afyon İl Halk Ktp. 17982/2). Adı geçen kütüphanedeki yazma eserlerin katalogunu hazırlayanlara göre, "Sonda manzûmenin 1003 (1594) yılında te'lif edildiğine ilişkin bir kayıt yer alır. Biz görme imkânı bulamadığımız bu eserin, müellifinin adına bakarak on yedinci asır şairlerinden Aksaraylı Hacı Abdurrahman Efendioğlu Hasan Rızâî olabileceğini sanıyoruz."

Biz de bu bilinenler ışığında bahis konusu eseri inceledik. Eser, Ankara Milli Kütüphane'dedir ve buraya Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi'nden gelmiştir. Nesih hatla yazılan eserin sırtı bez, ebru kağıt kaplı, mukavva ciltli, şirazesini bulunmakta; fakat miklebi bulunmamaktadır. 14b-27b arasında toplam 13 varaktır. 220x165 mm ölçüsünde olup satır sayıları değişkenlik arz etmektedir. Başlıklar, Arapça olup siyah mürekkeple yazılmıştır. Eserin bilgisayar katalogunu ayrıca inceledik. Bu bilgiler şu şekildedir:

| | |
|-----------------------------|--|
| Arşiv Numarası | : 03 Gedik 17982/2 |
| Eser Adı | : Tuhfetü'l-Kudât |
| Yazar Adı | : Aksarâyî Hâcî Efendioğlu Rızâî (1003/1594'te sağ) |
| Konu | : İslâm Dini – Muamelât |
| Telif Tarihi (hicri-miladi) | : 1003/1594 |
| İstinsah Tarihi | : 1140/1726 |

³³⁷ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 190b, trc. Çağırıcı, s. 184.

³³⁸ Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 248.

| | |
|---------------|--|
| Bulunduğu Yer | : Ankara- Milli Kütüphane |
| Koleksiyon | : Afyon Gedik Ahmet Paşa |
| Dvd Numarası | : 1136 |
| Yaprak | : 14b-27b |
| Bitiş Cümlesi | : |
| | Hamd-i bî-hamd ol Hudâya oldı Rabbü'l-‘âlemîn Hükm ider beyne'l-‘ibâd ‘adlile Hayru'l-hâkimîn |

Bilgisayar kataloğundaki birkısım bilgilerin yanlış olduğunu eseri elimize alıp okuduktan sonra bizzat gördük. Eserin telif tarihi kesinlikle yanlıştır. Rızâyî tarafından tahrir edilen eserin tahrir tarihi zaten eserin sonunda verilmektedir. Eserin sonunda verilen H. 1053 (1643-44) tarihi yanlışlıkla H. 1003 (1594) olarak okunmuştur. Eserin istinsah tarihi doğrudur (H. 1140/1726). Bütün bu yanlış okumalardan dolayı H. 1003 (1594)'te sağ ibaresi düşülmüştür. Oysa biz Tecelliyât'ına ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde rastladığımız Bağdatlı Vehbi, Nr. 561'deki manzûmesindeki bilgilere uygun şekilde, şairin, 1599 (H. 1007)'da Aksaray'da doğduğunu biliyoruz.

Eser, Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. 14b'de klasik olduğu üzere besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Peygamberimizin âline ve ashâbına selam edilir. Onun peygamberler arasında önder olduğu, fâhrü'l-âlemîn olduğu söylenmektedir:

Hamd-i bî-had ol Hudâya oldı Rabbü'l-‘âlemîn
Hükm ider beyne'l-‘ibâd ‘adlile Hayru'l-hâkimîn

Dâ'imâ ol Resûle çün salâbetile selâm³³⁹
Ol Muhammed Mustafâdur sâhibü'ş-şer'î'l-metîn

Âline ashâbına etbâ'ına ahbâbına
Tâ ilâ-yevmi'l-kıyâm olsun hezâr ecma'în

Ayrıca bu sayfada adaletin ehemmiyeti, âdil imamın ahirette kazançlı olacağı ve cennetten mahrum olmayacağı, “zemm”edilmeyeceği, Peygamberimizin Mekke fethinden sonra Mekke'de hemen kadı atadığı

³³⁹ Vezin aksaktır.

anlatılmaktadır. Peygamberimizden sonra onun sahabelerinin de adalete çokça önem verdikleri, bazı sahabelerin bir kısım yerlere kadı atandıkları dile getirilmektedir. Örneğin; Muaz bin Cebel, Ka‘b bin Mâlik...

Bes Mu‘âz ibn-i Cebel³⁴⁰ oldı kâdî Yemene
Basraya Ka‘b³⁴¹ oldı kâdî hükmi eyledi metîn

Rızâyî Efendi, yazacağı bu fikhî manzumelerin hayırlara vesile olmasını dileyerek, bu şer‘î metinlere uyanlar için de dua etmektedir:

Dest-gîr ola Bârî rehberi Hızrî Nebî
Yâ İlâhî yâri olsun Hazret-i Şâh-ı Güzîn

Başta kendi nefsi olmak üzere bütün kadılar adına Allah’tan afv diler:

Yâ İlâhî umaruz bizi islâh idesün
Senden özge var mıdır yâ Rab Mücîbü’s-sâ’ilîn

Vatan-i aslîsinin Aksaray cânibi olduğunu dile getiren şâir: “İtdi tahrîr bu kitâbı didi Tuhfetü’l-Kudât / Çün hakîr olur fakîrin tuhfesi ey tâlibîn” diyerek kitabına başlar. “Kitâbü’l-Kazâ” başlığı altında eserinin hayırlara vesile olmasını dilemektedir:

Vahdet-i Hakka getürmek lâzım îmân ola
Hak ‘inâyet eyleye bize bir kul olmagı
(15a)

15b’de, “Bir saat adalet yetmiş yıllık ibadetten daha hayırlıdır.” hadisi altında bir kısım beyitler vardır:

³⁴⁰ Muaz bin Cebel için bkz. Şâkir, C. 4, s. 123-163. Ayrıca bkz, Said Havva, *El-Esâsü Fi’s-Sünne*, Çev. M. Ahmet Varol, Recep Çetintaş, Abdürrahim Ali Ural, Orhan Aktepe, H. Ahmet Özdemir, *Hadislerlerle Hz. Peygamber’in Hayatı*, C. 1, İstanbul 1989, Çevik Ofset, s. 416-423.

³⁴¹ Ka‘b bin Mâlik için bkz. Şâkir, C. 7, s. 31-64. Ayrıca, Havva, C. 1, s. 383-389. Ka‘b bin Mâlik aynı zamanda şairliğiyle de tanınır. Bu özelliği için bkz. A. Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, s. 122-123.

Nefsini zulm ü cevrden men'e kim kâdir ola
Aña câ'izdür kazâ didi kamu erbâb-ı dîn

“Fî beyân-ı ‘adem-i talebi’l-kazâ”, “fî beyân-ı vasfi’l-kâdî” gibi başlıklarda kadıların vasıfları hakkında bilgiler verir. Kadılarda bulunması gereken nitelikleri sıralar. O’na göre kadılar her şeyden önce reşit ve hür olmalıdırlar. Haramdan şiddetle imtina etmelidirler. ‘Anid yani inatçı olmamalıdır. 16a’da “fî beyân-ı fısık’l-kâdî” başlığı altında kadıların hata işleyenlerinin yani fâsık olanlarının azledilmesi gerektiğini söyler. Belki onun şehadeti kabul edilebilir; fakat kesinlikle o iyi bir kul değildir. Rüşvet alıp verdiği veya kadına temayül gösterdiği anlaşılan kadılar cezalandırılmalıdır. İçki içenin fâsıklığı kesindir. Kadı, istese de kişinin(âdemin) malını kendi tasarrufunda kullanamaz. İstedığı gibi alamaz:

İhtiyâr ile âdem malını bezl eylemez
Iztrârî olanuñ ola şefî’i Mustafâ

“Fî beyân-ı takallüd-i kazâ”, “fî beyân-ı ‘ameli’l-kâdî ba‘de’t-taklîd(16a)”, “fî beyân-ı mevzu’l-hükm(16b)” başlıklı kısımlarda kadılarda olması gereken nitelikleri anlatmaya devam eder, onlara öğütler verir. Hüküm verirken kendini baskı altında hissetmemek için kimseden armağan ve hediye almamalıdır. Kararlar alırken bir gün meyyit (öleceğini) olacağını kesinlikle unutmamalıdır. Hükümü verirken çok âdil olmalı, birini mutlu ederken birisine keder vermemelidir:

Yalıñuz oturma zîrâ ki olur müttehem
Zî-rahmdan gayriden almaya vâfir armağan

İltikâ kıla birine kâdî etmeye nazar
Birini mesrûr idüp birine virmeye keder

Bir tarîkile dahı telkîn-i hüccet itmeye
Câ’iz olmadı letâ’if imdi bu togrı haber

“Fî beyân-ı men‘i’n-nefsi ‘ani’l-kazâ” başlığını taşıyan kısımda, kadının kazâ anında nefesine kesinlikle tabi olmaması gerektiğini dile getirir. Eğer kadı hüküm verme sırasında gazaba gelirse nefesine tabi ola-

çağından o sırada karar vermekten kaçınmalı ve nefsinin bundan men etmelidir.

Kazânın tehir edildiği zamanlar vardır. “Fî beyân-ı te’hiri’l-kazâ”da bunları ele alır:

Üç yirde hükmi te’hir itmek câ’iz hemân
Âsim olmaz hükmi te’hir ile kâdî ol zamân

17a’da “fî beyân-ı cevâzi’t-tahakkümi ‘inde ‘adem-i kazâ” ve “fî beyân-ı ‘adem-i kabûli hükmi’l-kazâ” başlıklarıyla bir kısım manzûmeler bulunmaktadır:

Kâdînüñ câ’iz degüldür hükmi birkaç yirde hem
Hakile hüküm itmiş olsa yine olur müttehem

Babasına anasına zevcine evlâdına
Hüküm iderse gayrilerden bunlarıçün oldı kem

17a “fî beyâni’l-hükmi bi’l-ikrâr” başlığı altındaki bir kısım ile son bulur:

Olsa ikrârile sâbit ide nitse edâ
Virmeyüp Mısır olurise habs ide ba‘de’l-kazâ

17b’de fıkhîtaki nafaka konusunu ve infak etme hasletini ele alır. Cariyelere uygulanan hukuktan söz eden Rızâyî, evlenme meselesinde erkek tarafından kadına verilen nikah bedeli yani “mehr”, “mehr-i muaccel (peşin ödenen mehir)” ve “karz-ı hasen (faizsiz verilen borç)” gibi konularda fikhî açıklamalarda bulunur. “Fî beyâni’l hükmi ‘ale’l-gâ’ib” bölümünde; gâib (3. kişi) hakkında hüküm verirken dikkat edilecekler, gâibin kadı huzuruna getirilmesi ve bunun süresi gibi konularda İmam Ebû Yusuf³⁴²’un ictihâdını dile getirir.

18a’da “Fî beyân-ı şuhûdi’t-tarîki fî nakli’ş-şehâdet” başlığını taşıyan kısımda “şâhidlik” konusunu ele alan Rızâyî Efendi, gayri müslimle-

³⁴² “... İmam Ebû Hanîfe’ye talebe olup uzun yıllar ders okumuş ve çalışkanlığı sayesinde en önde gelen talebesi sayılmıştır.” Bkz. İkinci, s. 68-69.

rin şahidliğinin kabul edilmeyeceğini dile getirmektedir. Daha sonra nâiblerin ve kadıların azli konusuna geçerek, ölen kadı ve nâibin durumunu ele alır. Kadının mürted olduğu zaman, delirdiği zaman, âmâ ve sağır olunca azlolabileceğini söyler. Bülûğa ermemiş sabînin durumunu adlî açıdan ele alır.

18b'de evli çiftlerin birbirlerine kefil olup olamama durumu ve kişinin mahkemelere davet olunması yani celb konusunu nazm eder. "Kitâbü'ş-şehâdât" yine şâhitlik konusuna değinir:

Şâhidân gördüğü dirse gün gibi olur hasen
Olmadı makbûle şer'an anda bil tahmîn ü zan

Bu hadîsinde buyurdı Hazret-i Fahr-ı Cihân
Gün gibi gördünse söyle yohsa terk ider hasen

"Fî beyân-ı şürûti'ş-şehâdet" başlığında tanıklık etmenin ne gibi şartlara bağlı olduğu ele alınmaktadır. "Fî beyân-ı nisâbi'ş-şehâdet" ismini taşıyan bölümde hırsızlık konusunda fikhî görüşler ve had gerektiren hırsızlık (sirkat) üzerinde durulmaktadır.

19a'dan başlayan "fî beyân-ı nisâbi'ş-şâhid" başlığı altındaki manzume 24b'ye kadar sürmektedir. Bekar veya evli kadının şahitliği, miras hukukundaki konumu (2 'avrat, 1 recul) ve kadının nikah şahitliği bu kısımda ele alınan konulardandır.

20b'de nasrânîlerin şâhitliği, zimnîlerin hukuku, vekâlet konusu, gayri müslimlerle müslümanlar arasındaki sorunların çözümü üzerinde durulmaktadır. 21a'da suç işleyip pişmanlık duyanların durumu, adam yaralama, ölen kişi ve varisleri gibi konular ele alınmaktadır. 21b'de İmam-ı Azam Ebû Hanîfe³⁴³'nin mezkûr konular hakkındaki ictihadı; 22a'da Ramazan hilâlinin görünmesi, gasb ve hıyanet; 22b'de iki millet (müslüman-gayri müslim/ Türkî-Rûmî gibi) arasındaki ihtilaflar, köle ve efendisi arasındaki hukuk ve bu konuda İmam Yusuf'un görüşleri, satranç oyunu gibi bazı oyunların hükmü; 23a'da "kâfir"le zina suçunu işle-

³⁴³ İmam-ı Âzâm Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit Harraz, Hanefî mezhebinin imamıdır. Bkz. Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Neşriyat, C. 10, Ankara 1994, s. 131-138. Ayrıca bkz. Ebü'z-Zeyd eş-Şiblî, *El-Miftâh Şerhu Nûru'l-Îzâh*, trc. Mehmet Selim Bilge, *Nûru'l-Îzâh Şerhi*, Sağlık Yayınevi, İstanbul 2008, s. 5-7. Hucvirî, s. 188.

yenin, kâfir ve müslümana söğenin durumu ele alınmaktadır. 23b’de derkenarda bazı notlar bulunmaktadır. Küfür konusu burada da devam etmektedir:

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün

Eger sögerse müslime bir âdem

Dise fâsık ya kâfir ya habîs hem

Ayrıca yine bu sayfada müslüman birisine lûtî, münâfık ve haramzâde gibi sıfatlarla hitap edenlere verilecek cezadan da söz edilmektedir. Müslüman bir kişiyi bazı hayvan isimleriyle [örneğin: bakar (inek), kırd (maymun), kelb (köpek)] zikretmek uygun değildir. Bu suçun da bazı hükümleri vardır. Bu hükümleri dile getiren Rızâyî, şarap içene uygulanan ceza konusunda da beyitler söyler. Ağzı şarap kokana uygulanacak müeyyidelerden bile söz etmektedir. Derkenarlarda büyük imamların [İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe ve İmâm Ebû Yusuf (imâmeyn)] bu konulara ilişkin görüşleri yer almaktadır.

24a’da “katl” hususunda bir kısım manzûmeler bulunmaktadır. Hem müslüman hem gayri müslimin öldürülmesinin yanlış olduğu dile getirilerek, kısas konusu ele alınmaktadır.

24b’de “besmele”yle yeni bir manzûme başlamaktadır. Hasan Rızâyî, bu manzûmede insanın ölümlü olduğunu, bu yüzden vasiyette bulunması gerektiğini söyleyerek, ferâiz (şer‘î miras, miras hukuku)in önemi üzerinde durmaktadır. Mezkûr konuya ilişkin bir kısmı Arapça, bir kısmı Türkçe ifadeler bulunmaktadır.

25a’da anne, baba, oğul, kız, dede, ana bir kardeş, baba bir kardeş arasındaki verâset ilişkileri; kadının mirastan ne hisse alacağı, çocukları varsa bunun değişip değişmeyeceği gibi konular işlenmektedir.

27a’da miras konusundaki anlatım daha da ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Kız tarafından torunun (kız veya erkek) ne alacağı, kız kardeşlerin annesi aynı değilse ne pay düşeceği, kişinin sadece iki kızı varsa hukuktaki karşılığının ne olacağı gibi...

27b, eserin son sayfasıdır. Burada 24b’de başlamış olan “ferâiz” içerikli manzûme son bulmaktadır. Manzûmenin sonunda Rızâyî, bütün anlattıklarını samimi bir kalp ile söylediğini, karşılığını Allah’tan beklediğini ve O’nun Resûl’ünden şefaât umduğunu dile getirmektedir:

‘An-samîmi’l-kalb ikrâr eyledüm ben zâtîñi
Cümle ma‘lûmun Hudâya zâhir olsun ya hafâ

Bu Rızâyî itmedi dünyâda bir fi‘l-i hasen
Ger hatâsun ‘afv idersün yine eylersün ‘atâ

Eserin sonunda tahrir tarihinin 1643-44 (H. 1053) olduğu, eserin istinsah edildiği tarihin 1726 (H. 1140) yılına tekabül ettiği, söz konusu eseri tahrir edenin Aksaraylı Hasan Rızâyî olduğu kayıt altına alınmıştır. Verilen istinsah tarihinden bu eserin bizzat Hasan Rızâyî tarafından yazılan müellif hattı olmadığını, ismini bilmediğimiz bir kişi tarafından istinsah edildiğini anlıyoruz.

İçeriği hakkında bilgi vermeye çalıştığımız bu eser, adeta bir fıkıh kitabı görünümündedir. Çünkü, ele alınan konular, İslam hukuku ile doğrudan ilişkilidir. İçeriğinden dolayı da birçok hukuk terimi bulunmaktadır. Bahis konusu hukuk terimlerine vakıf olamadığımız için eseri orijinalinden okurken zorlandık. Eserin edebî yönünü bir kenara bırakırsak, muhteviyatı açısından, fıkıh alanında çalışan uzmanları daha çok ilgilendirecek konulardan müteşekkil olduğu görülmektedir.³⁴⁴

2. 12. KADILIK MERKEZLERİNE DAİR BİR DEFTER

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi İbnü’l-Emin Koleksiyonu’nda 2928’de şair Rızâyî adına **İlahiler (İlâhiyyât)** ismiyle kayıtlı eser, müellifin 17. yüzyıl Osmanlı’sındaki kadılık merkezlerinin sadece ismen zikredildiği ve ayrıntılı olarak ele alınmadığı 4-5 varaklık bir eserdir.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi tadilat nedeniyle kapalı olduğu için daha önce bu eserin içeriği konusunda bilgi sahibi değildik. Kütüphane açıldıktan sonra bu eser hakkında bilgi edinebildik. Henüz kütüphaneye kapalıyken çalışmasını sonlandırmış olan Adem Ceyhan, bu eserden

³⁴⁴ Eser, Hasan Cankurt ve Halil Sercan Koşık tarafından ele alınmış olup neşre hazırlanmaktadır. Ayrıca, İstanbul Kültür Üniversitesi’nde yapılan lisansüstü öğrenci sempozyumunda eserin içeriği hakkında bilgi veren bir tebliğ sunulmuş olup bahis konusu tebliğ, bildirimler arasında yayınlanmıştır. Bkz. Hasan Cankurt, “*Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî ve ‘Tuhfetü’l-Kudât’ Adındaki Manzûm Eseri*”, İstanbul Kültür Üniversitesi IV. Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi 27-28 Ağustos 2012-Bildirimler, TUDOK 2012, s. 219-226.

söz ederken, eserden haberdar olduğunu fakat inceleme fırsatı bulamadığı için içeriği hakkında yorumda bulunamayacağını dile getirmektedir. Ceyhan, elindeki bilgiler ışığında bahis konusu İlâhiler'in İzâhu'l-Meknûn'da bahsedilen Hasan Rızâyî Dîvânı olabileceği yönünde görüş belirtmiştir. Ceyhan, çalışmasının "Hasan Rızâyî, Sad-Kelime-i Alî Tercemesi" başlıklı bölümünde Rızâyî ve eserleri hakkında bilgi verirken şu dipnotu düşmüştür:

*"İzâhu'l-Meknûn, I, 505; TDEA, VII, 329-330. Buradaki kayda göre, Hasan Rızâî'nin ilahileri, İÜ Ktp. İbnülemin, nr.2928'dedir. (Kütüphane kapalı olduğu için, bu metni göremedik.)"*³⁴⁵

Eser, 4-5 varaklık kısa bir eser olup, nestalik hatla kaleme alınmıştır. Bazı yerlerin zorlukla okunabildiği metin, Rızâyî'nin eserinden Osmân bin Ramazân adını taşıyan bir müstensih tarafından 1735-1736 (H. 1148) senesinde tebyîz edilmiştir. Manzûm-mensûr karışık olan eserde, kadılık merkezleri elif'ten başlayarak alfabetik olarak sıralanmış, harfler arasındaki geçişler de nazmen yapılmıştır. Eser, barındırdığı özellikler bakımından eski Türk edebiyatı vadisinde ele alınabilecek zengin malzemeler içerdiği gibi Osmanlı kültür ve medeniyeti tarihi açısından da önemli ve ilginç veriler sunmaktadır.

Rızâyî, eserini kadılık merkezlerinin isimlendirildiği bir defter olarak adlandırmaktadır. 3 beyitlik manzûm bir girişle eserine başlayan Rızâyî, ilkin kendi memleketi Aksaray'ı anar ve bu "mübârek şehre"³⁴⁶ dua eder. Kadılık merkezlerini kısaca zikredeceğini, ayrıntıya girmeyeceğini ve dostlarına külfette bulunmayacağını belirtmektedir:

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

Rızâyî gel kazâyı eyle defter
Hemân vaz'-ı kalem it Aksarâya

Vatandur gerçi ol şehri mübârek
Yine bâ'is ola belki du'âya

³⁴⁵ Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 249.

³⁴⁶ Rızâyî, *Kadılık Merkezlerine Dair Bir Defter*, İstanbul Üniversitesi Ktp. İbnülemin Kol. Nr. 2928, 1b.

Mufasssal yazma ammâ eyle icmâl
Elem virme ko yârân-ı safâya

Rızâyî, manzûm kısımdan sonra mensûr olarak kadılık merkezlerinin isimlerini tek tek sıralar, bazılarında, bağlı olduğu sancakları hemen yanında verir. Bazen de bahis konusu merkezlerin iklimi hakkında kısa yorumlar yapar. Bu yorumların nâdir olduğu görülmektedir. “Harfû'l-elif” başlığıyla verilen kısımda elif’le başlayan yer isimleri diğer kısımlara göre biraz daha fazladır. Biz çalışmamızda, eserin içeriği hakkında bilgi vermek ve -kanaatimizce ilginç olan- bu eseri tanıtmak amacıyla okuyabildiğimiz yer isimlerinden bir kısmını vereceğiz. Söz konusu yer isimlerinin önemli bir kısmı -küçük farklarla- bugün de halen aynı şekilde anılmaktadır; ancak bazı yer isimlerinin farklılık arz ettiği görülmektedir. Bahis konusu kazâ merkezlerinin günümüzde hangi yerleşim yerleri olduğunu tespit etmek çalışmamızı farklı boyutlara taşıyacağı için bu yönde bir girişimiz olmadı.

Harfû'l-elif:

Aksarây (Karaman), Adana (sıcakdur), Antakya (Haleb), Antalya (sıcakdur), Eyyûb İli, Ürgüb, Akhisâr (Saruhân), Alaşehir, Aydın, Ezine, Eflani, Elmalı, Eskişehir, İnegöl, İskilib (Çorum), Akçaşehir (Bolu), Ayaş (Engürüs), Amasya, Erbil, Avlan, Uluborlu (Hamîd), Erîha (Haleb), Ilgun (Konya), Erganî, Egrigöz, Isbarta (Hamîd), Erikli (Karaman), Ayvacık, Ermenek (Konya), Ünye Suyı (Canik), Akburun, Ahıska (Arz-ı Rum), Üzümlü (Menteşe), Araç (Kastamoni), Aydınçık, Anduğu, Ulus (Tırabizon), Erzincân, Elbistân, Edremid, Agarsun (Hamîd), Arhavi, Ilıca-ı Saruhân, Erek Özi (Mugla), Aybasdı (Canik), Erciş me‘a Mazgird (Diyâr-ı Bekr), Egil (Diyâr-ı Bekr), Akşehir, Alatag (Karaman), Alaçam (Canik), Egin (Arabgîr), Ardahân, Eşme, İncesu, Oltı, [2a] Aglasun (Teke), Aktaş (Bolu)...

Manzûm kısımda “elif” harfinin tamamlandığı “bâ” harfine geçileceği zikredilerek; Allah’a kulluğumuzun hatırdâ tutulması gerektiği vurgulanmakta, kazâ ehli için başışlanma dilenmekte, Peygamberimize ve diğer peygamberlere salât ve selam edilmektedir:

Tamâm oldu elif bil geldi bâ'ya
Yine yalvaralum Bâr-ı Hudâya

Yeri şaşırma ol doğru yoldan
Varalum ak yüzile Mustafâya

Hudâ lütf eyleyüp rahmetler eyle
Efendî cümle bu ehl-i kazâya

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün
Salavâtı virelüm enbiyâya

Harfû'l-bâ:

Bolı, Balat, Bâzâr Suyı (Bursa), Bayas, Bozulus, Bergama, Bursa, Balya Suyı, Bigadiç, Bozok, Balya, Boyalı (Kastamonî), Burdur (Hamîd), Bayramiç, Bihesni, Begşehir, Bolaman, Borlu, Bozkır, Bozdan Özi, Bâzarcık, Belvîrân, Boztogan, Ba'albek, Bozok Sorgunu, Bayatlı, Bezikli (Bolı), Balıkesir, Bogazlıyan (Bozok), Birgi, Bolavdin, Bor, Bayındur, Büryaz (Menteşe), Bayburd (Karaman), Bafra (Tirabizon)...

Burada manzûm bir kısımla “bâ” harfinin son bulduğu belirtilmekte; Allah'a tevekkül etmek gerektiği, takdirin O'ndan geldiği, O'ndan gelene razı olmanın kulluğa yaraştığı dile getirilmektedir:

Bâ harfi buldı itmâm geldi tâ'ya
Tevekkül idelüm Bâr-ı Hudâya

Ne takdîr itdi[ise] bize Mevlâ
Olur elbet temennâ şüfe'âya

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün
Hakuñ kulu ola râzı rızâya

Harfû't-tâ:

Terme (Canik), Tahtü't-tarîk-i Türkmân (Haleb), Turhal, Tukat, Temürçi, [2b], Tercan (Arz-ı Rum)...

Rızâyî, “se” harfine değinmeden “cîm” harfine geçmiştir. Yine münâcât kâbilinden yakarışlarına devam eden şair, Allah'tan kadıları cehennem ateşinde yakmamasını, elim azaplara düşar etmemesini, ayıplarını örtmesini dilemektedir:

Se yokdur münâsib geldi cîm'e
Meded kâdîleri yakma cahîme

'Uyûbun lütfuñile cümlesin it
Giriftâr itme 'azâb-ı elîme

...
Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün
Gelüñ yalvaralum Rabbü'r-Rahîme

Harfî'l-cîm:

Cehârşenbe (Bolu), Cehârşenbe (Lazkiye), Cide, Camözi?, Cemiş-gezek (Diyâr-ı Bekr), Ceviz Deresi (Canik), Curalı, Canikli, Cizretü'l-Ekrâd, Cebeliyye, Cakırca...

Şair, yukarıda verilen planda manzûm ve mensûr bir şekilde eserine devam etmektedir. Manzûm kısımlarda sonlandırdığı harfî ve ele alaçağı harfî zikrederek, münâcât içerikli beyitlerine devam etmekte; hemen akabinde de kadılık merkezlerinin adlarını sıralamaktadır:

Kazâ harfî irişdi harf-i hâ'ya
Bizi yâ Rab sen eyle himâye

Kuluñ senden özge yok bir penâhı³⁴⁷
Senden olur bize yâ Rab 'inâye³⁴⁸

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün
Bizi i'ânetile hatm-nihâye

Harfî'l-hâ:

Hamâ, Humus (Trablus), Hısn-ı Keyf (Diyâr-ı Bekr), Hüseyinâbâd, Havza (Amasya), Haymana, Hısnü'l-Ekrâd, Hâdım, Haleb, Havran, Hasan Kal'ası, Hisâr Öni (Bolu), Hisârcık, Hısn-ı Mansûr, Honaz...

Kazâ harfî irişdi harf-i hâ'ya
Gelüñ yalvaralum Bâr-ı Hudâya

Bu belki müstecâb ola du'âm
Hudâ rahmet kıla ehl-i kazâya

³⁴⁷ Vezin aksaktır.

³⁴⁸ Vezin aksaktır.

...
 Mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün
 Efendî eyle rahmet bu gedâya

Harfû’l-hâ:

Hasmarmara (Saruhân), Harmancık ve Serhâne-i Cedîd (Sivas),
 Hoşlı (Kastamoni), Horbut? (Sivas)...

Kazâ harfî gelüpdür harf-i dâle
 Hayırlı yola Hak eyle delâle

Karîn olmayuñuz bedhûya zinhâr
 Düşersün nâgehân râh-ı dalâle

...
 Mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün
 Seni Hak irgöre bir hüsn-i hâle

Harfû’d-dâl:

Dergûş?, Darende, Devrekani, Devrek, Dânişmendli, Döger (Men-
 teşe), Develi...

[3a]

Bu harf-i zâl irişdi geldi zâ’ya
 Hudâyı añ degül degül gedâya

Unutma zikr-i Mevlâyı aña gör
 Eger varılsa zerrece verâya

Mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün
 Daniş bilmedigiñ bir ‘âlî râ’ya

Harfû’r-râ:

Rûha, Rîze (Tirabizon)...

Gidüpdür harf-i râ bu harf-i zâ’dur
 Efendisi kulu aña sezâdur

Eger gâfil iseñ gel Hakkı zikr it
 Bu nefis-i emmâre ölmen? gazâdur

Harfû'z-zâ:

Zekiyye (Konya), Zeytun (Amasya), Zile (Amasya)...

Kazâ harfî gelüpdür işbu sîn'e
Ola gör bâruñ eyle sîne sîne

Tahammül idegör cevr ü cefâya
N'ola yalvarsa kul efendisine

Zikirsiz yalvarup düş ayagina
Kuluñ efendisine küsmek nesine³⁴⁹

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün
Hudâ rahm eyler elbet bendesine

Harfû's-sîn:

Sivas, Sis, Silifke, Sakız, Sâhil (Kastamonî), Süleymânkebir (Kırşehir), Süleymânsagîr (Kırşehir), Süleymânlu, Sivas İli, Seyhânlı, Selen-di, Simav, Sermin, Sırgâzî, Seferihisâr (Çeşme), Sultânhisâr (Aydın), Sürmene, Siroz, Sinânlı, Seferhisâr (Günyüzi), Seydşehir...

Gelüpdür şın'a bu harfî kazânuñ
Şın'a virmez niyâzı mübtelânuñ

...

Kerem ıssı kerem-kânı Hudâsun
İcâbet kıl du'âsın ben gedânuñ

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün
Bilürsin hâlini ehl-i kazânuñ

Harfû'ş-şın:

Şehr-i Bân (Bagdâd), Şîrân (Arz-ı Rum), Şeyh me'a 'Amîk, Şehâbü'd-dîn, Şeyhlu, Şücâ'ü'd-dîn, Şa'bânözi, Şavşat, Şâhme (Menteşe), Şehr-i Zor me'a Kerkûk...

Gelüpdür bu kitâbuñ harf-i sâd'a
Ola yârânımız zevk u safâda

³⁴⁹ Vezin aksaktır.

Hudâ anlaruñ ola dest-gîri
Nücümü dizgini olsun güşâde

Murâda nâ'il [olsun] cümle ihvân
Eger bunda eger rûz-ı cezâda

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün
Añalar bu Rızâyî[yi] du'âda

[3b]

Harfû's-sâd:

Sagîr Trablus, Trablus, Sabanca, Sındırgı, Samsun, Sariçam, Sandıklı, Sariçayır, Salmış, Sarıkavak me'a Karataş, Sadpâre...

Hurûf-ı dâd u tâ'dur şimdi tahrîr
Gelür gam çekme her emr-i takdîr

Meger rûz-ı ziyân olmaz aslâ
Ne deñlü eylerisen sa'y ü tedbîr

Ü itme zîr u 'ömrde itme taksîr
Tevekkül eyle sa'y eyle umûra

...

Harfû't-tâ:

Tirabizon, Taş İli me'a Kahta, Tazkırı, Tosya, Torul (Arz-ı Rum), Tuzla (Bursa), Taşköprü (Kastamoni), Taraklı (Bursa), Taraklı Yeñicesi (Bursa), Tarsus, Tomaniç (Bursa), Toganhisâr, Tavas, Taşâbâd (Amasya), Tatay (Kastamoni), Tavuslar...

Kazâ harfî gelüpdür 'ayn ü gayn'a
Bizi irşâd eyleye Hak râh-ı mübîne³⁵⁰

Tahrîr idegör hükm-i kazâda
Garaz eylesün bir müslümâna

³⁵⁰ Vezin aksaktır.

Mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün
‘Adâlet eyle noxsân virme dîne

Harfû'l-‘ayn:

‘Alâ‘iyye, ‘Arabgîr, ‘Osmâncık, ‘Âdilcevâz, ‘Amâdiyye...

Gelüpdür bu kitâbuñ harf-i fâ‘ya
Hakîkatlu olan gelür vefâya

Cefânuñ ‘âkıbet soñı safâdur
Tahammül lâzım oldı her cefâya

...

Mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün
Salavâtı virelüm Mustafâya

Harfû'l-fâ:

Feke, Fülk me‘a Navarin...

Gelüpdür harf-i kâf‘a işbu mektûb
Kanâ‘at kâf‘ına bas kadem-i hûb

Şib‘i bulur kanâ‘at eyleyen kes
Olur ‘âlem içinde hûb-ı mergûb

...

[4a]

Harfû'l-kâf:

Kars (Dulkâdiriyye), Karacakuyulu, Karahisâr, Kurşunlu, Karahisâr-ı Sâhib, Karahisâr-ı Şarkî, Kal‘a-ı Sultâniyye, Kızılhisâr, Kastamonî, Kal‘acık, Kocahisâr, Kocahisâr-ı Karaman, Kaş (Karahisârınki), Kara ‘İsâlı, Katar Sarâyı, Kara Ulus, Kalkanlı, Kızılkaya, Kars (Arz-ı Rum), Karasu, Kal‘acık Keskini, Karaagaç (Yalvaç), Kabacık, Kara Burun, Kapulhisâr (Arz-ı Rum), Kazâbâd (Sivas), Karavîrân, Karaocak, Kula, Karı Bâzârı, Kar Burnı (Menteşe), Kaşıklı, Karahisâr-ı Temürçi, Kırşehir, Karacaşehir...

Tamâm oldu kâf harfî geldi kâf'a³⁵¹
Kifâyet vire Hak gitme hilâfa

Bilüp mikdârını matlabı söyle
Sakın aldanma her bir kurı lâfa

İtâ'at kıl ulu sözünü diñle
Sakın düşürme kendüñ ihtilâfa

Nasîb olan gelür rûz-ı ezelde
Çıkarsuñ'azm idüben kûh-ı Kâfa

Harfû'l-kâf:

Güzelhisâr (Menemen), Gerze, Giresun, Geyve, Gökçetağ, Gönen (Karesi), Köyceğiz, Gülnar, Gençler, Keşâb (Canik), [4b], Gölbaşâr (Boli), Gölhisâr (Hamîd), Kuş Deresi, Küre (Kastamonî), Gözne, Gümüşâbâd, Geyikler, Gökâbâd, Göre Selendi, Gökçeyüz, Göre (Hamîd)...

Gelüpdür lâm'a işbu imlâ³⁵²
Hudânuñ lütfını eyle temâşâ

Getürdi ol bizi ketm-i 'ademden
Vücûd ıklîmile eyledi ihyâ

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün
Olur lütfile ihyâ cümle mevtâ

Harfû'l-lâm:

Larende (Karaman), Lefke, Labseki, Ladik, Lazkiyyetü'l-'Arab (Haleb), Ladikya-ı Dazkırı ('Alâ'iyye)...

Tamâm oldu lâm harfî işbu mîmdür³⁵³
Hudâmuz dâ'imâ Hayy u 'Alîmdür

...

³⁵¹ Vezin aksaktır.

³⁵² Vezin aksaktır.

³⁵³ Vezin aksaktır.

Aña tevîz idelüm emrimizi
Kamu kullarına Mevlâ Rahîmdür

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün
Resûle uy sırât-ı müstakîmdür

Harfû'l-mîm:

Mahmil-i Şâm, Merzifonâbâd, Malatya, Marmara (Saruhân), Miha-
lıçık, Mecidözi, Mengen (Bolu), Ma'arratü'n-Nu'mân, Milas, Maçuka
(Tirabizon), Magnisa, Merzifon, Muturnı, Menemen, Misis...

Gelüpdür işbu defter harf-i nûna
Müfârik olagör sâhib-fünûna

Ma'ârif it ta'allüm her birinden
Musâhib olma câhil ile dûna

Hudâyı zikr it her subh u şâm
Seherler uyku gelmesün 'uyûna

...

Harfû'n-nûn:

Nevâhî-i 'Alâ'iyye, Nevâhî-i Bergama, Nevâhî-i Ermenek...

[5a]

Gelüpdür harf-i vâv'a işbu imlâ
Dime ma'kûl kelâma sen dahı lâ

...

Tarîkında bulur herkes [o] Hakkı
Kazâ yolu şerî'at yolu hafâ

Şerî'at ehлідür ehl-i hidâyet
Şerî'atsız tarîkat olmaz aslâ

Harfû'l-vâv:

Van, Vîrânşehir...

Harfû'l-yâ:

Yorgan Taraklı, Yalvaç, Yabanâbâd (Ankara), Yedi Dîvân (Bolu), Ya'kûb Beg, Yagmur Deresi, Yârhisâr (Bursa), Yeñişehir (Bursa)...

Müellif (müstensih), birtakım manzûm beyitlerden sonra eseri sonlandırmıştır. Rızâyî, “defter-i a'mâl” teşbihiyle adlandırdığı eserini gece gündüz demeden yazdığını, amel defterinin de aynen bu şekilde tamamlanmasını ümid ettiğini, amacının şeriatı icra etmek ve şeriata hizmet etmek olup, bu noktada hiçbir ihmale düşmediğini, Allah'tan son nefeste güzel bir hal üzere olmayı dilediğini belirtmektedir. Eser, 1652-53 (H. 1063) yılında İstanbul'da tamamlanmış; müstensih 'Osmân bin Ramazân tarafından 1735-36 (H. 1148) senesinde tebyîz edilmiştir:

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Oldı itmâm defter-i a'mâlimüz
İşbudur şâm u seher âmâlimüz

Kasdımız icrâ-yı şer' itmek tamâm
Olmaz anda Hak bilür ihmâlimüz

Niyyetimüz birle olduk mesâb
Soñ nefesde ola hasen hâlimüz

Cem'-i mâl itmek degül bundan garaz
Şer'a hıdmet işbu mâ-fi'l-bâlimüz

Oldı biñ altımış üçde bu eser
Mâh-ı zi'lhicce hem bu fâlimüz

Aksarâyîdür fakîr Seyyid Hasan
Mâh-ı İslâmbolda mâh-ı sâlimüz

Yâ İlâhî hayr ile eyle halâs
Ber-murâd ola kamu emsâlimüz

2. 13. CÛY-I RAHMET (GÜLİSTÂN TERCÜMESİ)

Gülistan, bilindiği gibi meşhur İranlı şair Şeyh Sadi Şîrâzî'ye ait bir eserdir. Fars edebiyatının klasiklerinden olup, birçok milletin edebiyatında derin tesirler bırakmıştır.

“Gerek sonraki yüzyıllarda yetişen müellifleri etkilemesi gerekse tercüme ve şerh faaliyetlerine konu olmasıyla, Türk edebiyatında çok okunan eserler arasındaki yerini almıştır. Eserin Anadolu sahasındaki ilk çeviri faaliyetlerine bakıldığında Gülşehri (ö.1317) tarafından eserdeki iki hikâyenin tercüme ve şerh edildiği görülür. Türk coğrafyasının muhtelif sahaharında Gülistan tercümelerine rastlamak mümkündür.”³⁵⁴

Gülistan'a Türk edebiyatında birçok şerh ve tercüme yapılmıştır. Türk edebiyatını genel olarak düşündüğümüzde ilk Türkçe Gülistan Tercümesi, Kıpçak Türkçesi'yle yapılmış olup Seyf-i Serâyî'ye aittir.³⁵⁵ *“Seyf-i Serâyî'nin çevirisi, Türk edebiyatında yapılmış olan birçok Gülistân çeviri ve şerhlerinin en eskisi olduğu gibi Kıpçak edebi nesrinin en güzel örneğidir.”³⁵⁶ Sûdî-i Bosnevî'nin Şerh-i Gülistân'ı³⁵⁷, Prizrenli Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Gülistân'ı³⁵⁸, Kefevî Hüseyin Çelebi'nin Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân'ı³⁵⁹, Şâhidî'nin Gülistân*

³⁵⁴ Ozan Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, Çamlıca Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012, s. XXXV.

³⁵⁵ Bkz. Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Gülistan Tercümesi: Kitâbu Gülistân bi't-Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

³⁵⁶ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 75. Şairin hayatı ve edebî anlayışı hakkında geniş bilgiler için bkz. Seyyid Nurullah Emînyâr, *Özbek Edebiyatı Tarihi*, Matba'a-yı Beşâret, Mezâr-ı Şerîf 2008, s. 177-180.

³⁵⁷ Sûdî-i Bosnevî hayatı ve eserleri için bkz. Ozan Yılmaz, s. XLV-LIII.

³⁵⁸ *“Şem'î, şerhlerinde klasik şerh metodunu kullanmamış, daha çok metni tercüme yoluna gitmiştir, gramer ve anlam açıklamalarının az olduğu bir şerhi tercih etmiştir.”* Seyhan Dünder, *Şem'î Şem'ullâh'ın Şerh-i Gülistân'ı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan.Tunca Kortantamer, İzmir 1998, s.19.

³⁵⁹ *“Hüseyin Kefevî, bu şerhinin mukaddimesinde hayatından ve bazı eserlerinden bahsetmiştir. Atâyî, Kefevî'nin bu şerhinde Surûri ve Şem'î'yi eleştirdiğini söylemektedir.”* Ahmet Kartal, *“Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân İsimli Eseri'nin Türkçe Tercümeleri”*, Bilig, S. 16, Kış 2001, s. 113.

Şerhi³⁶⁰, Hevâyî-i Bursevî'nin Şerh-i Gülistân'ı³⁶¹, Lâmi'î Çelebi'nin Gülistân Dîbâcesi Şerhi³⁶², yine Dîbâce şerhlerinden Rüşdî, Pîr Hamdî, Safvet'e ait olan şerhler³⁶³, Bosnalı Kâfî'nin Şerh-i Gülistân'ı³⁶⁴, Anadolu sahasında yapılan ilk Gülistan Tercümesi olan Mahmûd bin Kâdî-i Manyas'a ait Terceme-i Gülistân³⁶⁵, Zaifî'nin Nigârîstân'ı, Tosyalı Mecîdî'nin Gülistân'a nazire olarak yazılan Nigârîstân'ı³⁶⁶, Şeyhülislam Esad Efendi'nin Gül-i Handan'ı³⁶⁷, Babadağî İbrahim Efendi'nin mensûr çevirisi³⁶⁸, Osman Faik tarafından kaleme alınan Zübde-i Gülistân³⁶⁹, Üsküdarlı Sâfî'nin Ezher-i Gülistân'³⁷⁰ edebiyatımızdaki en meşhur Gülistan şerh ve tercümelerindedir.

Daha önce incelemesini yaptığımız “Kân-ı Meânî” adını taşıyan Farsça-Türkçe lugate sahip olan Seyyid Hasan Rızâyî'nin de dönemin edebî geleneğine uyarak Fars dilini öğrendiği, eser tercüme edecek kadar Farsça'ya hakim olduğu anlaşılmaktadır. “Risâle-i Ahkâm-ı Sâl-ı Türkân” adını taşıyan melhame türündeki eserinin de aslı Farsça'dır. Her

³⁶⁰ Bkz. İmamoğlu, s. 28.

³⁶¹ Bkz. Ozan Yılmaz, s. XXXIX-XL. Kartal, s. 113.

³⁶² “Eser, klâsik şerh karakteri göstermektedir. Lâmi'î, Gülistân'ı anlamlı birimlere bölerek geniş gramer ve anlam açıklamalarıyla şerh etmiştir.” Bkz. Hülya Canpolat, *Sâdî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Şerife Yalçınkaya, İzmir 2006, s. 14.

³⁶³ Her üç şerh ve müellifleri için bkz. Ozan Yılmaz, s. XL-XLI. İ. İmran Özahtalı, “Şerh Geleneği ve Lâmi'î'nin Şerh-i Dîbâce-i Gülistân'ı”, TÜBAR, XXIX-Bahar 2011, s. 296-297. Canpolat, s. 18-19. Şükrü Baştürk, *Rüşdî Şerh-i Dîbâce-i Gülistân İnceleme-Metin*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Kadir Atlansoy, Bursa 1997.

³⁶⁴ Bkz. Ozan Yılmaz, s. XLI-XLII.

³⁶⁵ Bkz. Ozan Yılmaz, s. XXXVI. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Özkan, *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs Gülistan Tercümesi Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

³⁶⁶ Zaifî ve Tosyalı Mecîdî ve eserleri için bkz. Ozan Yılmaz, s. XXXVI. Ayrıca bkz. Fatma Büyükkarcı Yılmaz, *Zaifî'nin Manzûm Gülistân Tercümesi: Kitâb-ı Nigârîstân-ı Şehrîstân-ı Dirahîstân-ı Sebzîstân*, 2 Cilt, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Dan. Orhan Bilgin, İstanbul 2001.

³⁶⁷ Bkz. Ozan Yılmaz, s. XXXVI. Özdemir, s. 718. Altınsu, s. 59.

³⁶⁸ Bkz. Ozan Yılmaz, s. XXXVII.

³⁶⁹ Bkz. Ozan Yılmaz, s. XXXVII.

³⁷⁰ Bkz. Ozan Yılmaz, s. XXXVII. Müellif için ayrıca bkz. Alim Yıldız, “Üsküdarlı Sâfî'nin ‘Şi'r-i Sâfî' İsimli Eseri Üzerine” Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. VI/II, Sivas 2002, s. 269-287. Abdülkadir Erkal, “Üsküdarlı Sâfî'nin ‘Şi'r-i Sâfî' İsimli Eseri Üzerine”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 36, Erzurum 2008, s. 99-119.

ne kadar Cevrî Çelebi'nin eserinin istinsah edilmiş hali olsa da Rızâyî'nin Farsça'ya verdiği ehemmiyeti göstermesi açısından önemlidir. Rızâyî Efendi'ye ait olan Gülistân'ın manzûm tercümesi veya şerhinden söz eden kaynakların en önemlisi Osmanlı Müellifleri³⁷¹dir. Gerçi Rızâyî'den söz eden nadir birkaç kaynakta olduğu gibi burada da bir iki cümlelik bilgi bulunmaktadır. Kaynakta, Gülistân'ın 1669 (H. 1080) yılında nazmen tercüme edildiği, bir nüshasının Rüstem Paşa Kütüphanesi'nde olduğu zikredilmektedir. Günümüze yakın kaynaklar ve günümüz bazı kaynakları da Osmanlı Müellifleri'ndeki bu bilgiyi tekrar kullanmış ve dipnotlarında vermişlerdir.³⁷² Adem Ceyhan, Rızâyî'nin Sad-Kelime-i Alî Tercümesini ele alırken verdiği bir dipnotta Gülistân'ın Süleymaniye'de kayıtlı olduğunu söyleyerek künyesini belirtir ve müellif hattı olduğunu dile getirir.³⁷³ Mustafa Çağırıcı, tez çalışmasında bu eserden yaklaşık yarım sayfa söz etmiştir. Tahsin Yazıcı, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin 14. cildinde “Gülistân” maddesinde Gülistân'ın muhtevisiyatını ele almış, Gülistân'a yapılmış şerhler ve tercümeleri sıralayarak bir kısım kaynakça vermiştir. Yazıcı, Gülistân'ı tercüme ve şerh etmiş müellifler arasında Hasan Rızâyî'yi de zikretmektedir.³⁷⁴

Şu ana kadar yaptığımız araştırmalarda Cûy-ı Rahmet adını da taşıyan bu eserin bir nüshasını tespit edebildik. Eserin müellif hattı, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü'nde 869 numarasıyla kayıt altındadır. Kütüphane kataloglarında eser hakkındaki bilgiler şu şekildedir:

³⁷¹ “*Hasan Rızâyî Efendi, Hasan Rızâyî bin 'Abdu'rahmân: Meşâyih-ı Halvetiye'den âlim, tabî'at-ı şî'riyyeye mâlik bir zât olup Konya vilâyetindeki Aksarâyıdır. 1080 târihinde Gülistânı nazmen tercüme etmiştir ki bir nüshası Rüstem Paşa kütüphanesinde mevcûddur.*” Bursalı Mehmet Tahir, C. 1, s. 62.

³⁷² Bkz. Necdet Yılmaz, s. 374. Çağırıcı, s. 31. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, C. 1, s. 1334. Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, s. 201.

³⁷³ Bkz. Ceyhan, s. 249.

³⁷⁴ “*Eser, Mahmûd b. Kâdî-i Manyas (haz. Mustafa Özkan, bk.bibl.), Şâhidî İbrâhim Dede, Şem'î, Südi Bosnevî, Aysî Mehmed Efendi, Hevâyî-i Bosnevî, Şeyhülislâm Hoca-zâde Es'ad Efendi, Hasan Rızâ Efendi, Babadâği İbrâhim Efendi, Ahmed Sâib İzzet (İstanbul 1291), Mehmed Said (Mülistân, İstanbul 1291/1874), Tayyâr (Rehber-i Gülistân, İstanbul 1308), Niğdeli Hakkı Eroğlu (Gül Suyu, Niğde 1944; haz. Azmi Bilgin-Mustafa Çiçekler), Hikmet İlaydın (İstanbul 1946, 1974) ve Yâkub Necefzâde (İstanbul 1965) tarafından da tercüme edilmiştir.* Tahsin Yazıcı, “Gülistân” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Neşriyat, C. 14, İstanbul 1996, s. 240-241.

| | |
|--------------------------|-------------------------------------|
| Eserin Arşiv Numarası | : 869 |
| Eser Adı | : Cûy-ı Rahmet (Gülistan Tercümesi) |
| Müellif | : Hasan Rızâyî b. Abdurrahmân |
| Telif ve İstinsah Tarihi | : 1080 |
| Dili | : Osmanlıca |
| Bulunduğu Yer | : Süleymaniye Ktp. |
| Koleksiyon | : Süleymaniye |
| Boyut (Dış-iç) | : Dış: 215x152, İç:147x87 mm. |
| Yaprak | : 401+6 ypr. |
| Satır Sayısı | : 11 str. |
| Yazı Türü | : Nesih |
| Kağıt Türü | : Mukavva kağıt |

Eseri yerinde inceleyerek yukarıdaki bilgileri bizzat edindik. “Şerh-i Gülistân li-Rızâyî Aksarâyî bi-tarîk-i Nazm” başlığını taşıyan metinle başlar. Nesih hattıyla yazılan bu eserin sayfaları 11 satır olup eser epey yıpranmış bir vaziyettedir. Eserde kullanılan nesih hattı, Rızâyî’nin Hacı Mahmut Efendi 3347’de kayıtlı, “Tecelliyât” ana başlığında ele aldığımız külliyyatında kullanılan hatta çok benzemektedir. Farsça kısımlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Siyah mürekkepli kısımların yer yer dağıldığı görülmektedir. Eserin 1a-70a arası okunamayacak durumda olmakla beraber diğer kısımları okunabilir vaziyettedir. Baş kısımlarında da lekeler mevcuttur. Eser zencirekli, siyah deriyle ciltlenmiştir. Salbek-siz şemselidir. Miklebi bulunmamaktadır.

Müellif, eserinin 2b ve 416b kısımlarında eserine 1668 (H. 1079) şubat ayında başladığını, haziran (safer) ayında 1669 (H. 1080) senesinde tamamladığını söylemektedir. Bu sırada Balat mahkemesinde kadı nâibi olduğunu dile getirir. Hayatı bahsinde de belirttiğimiz gibi Rızâyî’nin bilinen son resmi görevi Balat nâibliğidir. Eserin müellif hattı olduğu bizzat şair tarafından dile getirilmektedir (1b):

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

Resûl ü âl ü ashâba efendüm

Salât ile selâm olsun her âvân

Rızâyî Aksarâyî yâr ola hem
Du‘âda olmaya hâtır-perîşân

Ramazân on sekizi erbi‘a gün
Olup kalbime ilhâm işbu ihsân

Ki biñ yetmiş tokuzda işbu inşâ
Bula yâ Rabbî itmâm koma noksân
Âmîn yâ Rabbe’l-‘âlemîn
(2a)

416a’da: “Okıya yârân Rızâyî ide rûhıma du‘â” diyen şair, H. 1080 (1669) tarihini atarak eserini sonlandırır.

Rızâyî’nin bahsettiğimiz Şerh-i Gülistân’ı oldukça hacimli bir eserdir. Şu ana kadar eser üzerine yapılmış herhangi bir akademik çalışmaya rastlamadık. Eserin ilk sayfaları okunamayacak durumda olsa da önemli bir kısmı okunabilecek karakterdedir. Eser üzerine ciddi bir çalışma yapılması gerektiği kanaatini taşıdığımızdan ve böylesi hacimli bir eseri, yaptığımız bu tez çalışmasında incelemenin beraberinde birçok hatayı ya da eksiği getirebileceği düşüncesinden hareketle söz konusu eser hakkında kısa ve öz bilgiler vermekle yetindik.³⁷⁵

2. 14. SAD-KELİME-İ ‘ALÎ TERCEMESİ

“Sad-Kelime-i ‘Alî Tercemesi” adını taşıyan bu eser Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi’nde İsmail Saib I 5266 numarasıyla kayıtlıdır. Eserden ilk söz eden araştırmacı, Adem Ceyhan’dır. Ceyhan, daha önce de söz ettiğimiz “Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri” adlı çalışmasında Seyyid Hasan Rızâyî ve Sad-Kelime-i ‘Alî Tercemesi’ne yaklaşık dört buçuk sayfa ayırmıştır.³⁷⁶ Ayrıca şifâhen öğrendiğimiz kadarıyla Sad-Kelime-i ‘Alî üzerine müstakil

³⁷⁵ Çalışmamızın yayın aşamasında Rızâyî’nin Gülistân Tercümesi üzerine bir doktora çalışması yapıldığı haberini aldık. Bkz. Aysun Çelik, *Türk Edebiyatında Gülistân ve Hasan Rızâyî’nin Cüy-ı Rahmet Adlı Manzûm Gülistân Tercümesi, İnceleme-Metin*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (Devam ediyor.), Dan. Ahmet Sevgi, İstanbul 2014.

³⁷⁶ Ceyhan, *Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 248-252.

bir çalışma yapmaktadır. Bu nedenle eser hakkında teferruatlı bilgilere girmiyoruz.

Hasan Rızâyî'nin hiçbir eserinde bu eserle ilgili herhangi bir kayda rastlamadık. Söz konusu eser Hazret-i Ali'ye ait olan 100 sözün (burada 95 söz) Türkçe manzûm tercümesidir. Rızâyî'nin yaşadığı 17.yy'da birçok şâirin ve edibin Sad-Kelime-i 'Alî Tercemeleri yazdığını biliyoruz. Hocazâde Abdülaziz Efendi (Gül-i Sad-Berg³⁷⁷), Lâli Hasan Efendi (Şerh-i Kelimât-ı İmâm 'Alî³⁷⁸), Âli Hüseyin ('Ukûdü'l-'ukûl³⁷⁹), Mehmed Gubârî (Terceme-i Sad-Kelime-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet³⁸⁰), Aksaraylı Dânişî Şa'bân Efendi (Terceme-i Nesrû'l-leâlî ve Sad-Kelime-i 'Alî Tercemesi³⁸¹) bu şâir ve ediplerden bazılarıdır. Seyyid Hasan Rızâyî'nin tercüme ettiği Hazret-i Ali'nin 95 sözü, Arap dil bilimcisi ve kelimcisi Cahız³⁸²'in "Mie Kelime" adlı eserindeki ve Fars diliyle Arap dilinin önemli belagatçılarından Reşidüddin Vatvat³⁸³'in "Matlûb Küll Tâlib"³⁸⁴ adlı eserindeki sözlerdir.

³⁷⁷ Bkz. Ceyhan, *Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-Berg*, Buhara Yayınları, İstanbul 2008.

³⁷⁸ Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 237-238.

³⁷⁹ Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 238.

³⁸⁰ Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 239-244.

³⁸¹ Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 244-248/252-254. Ayrıca şifâhen öğrendiğimize göre Dânişî ve eserleri üzerine Adem Ceyhan tarafından müs-takil bir çalışma yapılmaktadır.

³⁸² Cahız hakkında bkz. Ramazan Şeşen-Yusuf Şevki Yavuz, "Cahız" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul 1993, s. 20-26.

³⁸³ "Hâce Reşid-i Vatvât olarak bilinen katip Emir İmam Reşidüddîn Sa'dü'l-Mülk Muhammed b. Muhammed Abdülcelil-i Ömerî, Abdullah b. Ömer el-Hattâb'ın soyundan olup nesebi, on bir kuşakla ikinci halifeye ulaşır. Belh'te doğdu. Bu şehirde bulunan Nizâmîye Medresesi'nde eğitiminin bir bölümünü, Ebû Sa'd-i Herevi'nin yanında tamamladı. Eğitimi bitirdikten sonra Farsça ve Arapça bilgisi konusunda daha fazla başarı elde etmek amacıyla Harezm'e gitti. ... h.573/m.1177 ya da h.578/m.1182 yılında vefat etti. ... Onun Divan'ı dışında mensûr eserleri de vardır." Zebihullâh-ı Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân-I*, çev. Hasan Almaz, *Iran Edebiyatı Tarihi-I*, Nüsha Yayınları, Ankara 2002, s. 212-213.

³⁸⁴ Bkz. Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 91. Ayrıca, bu eserin Hocazâde Abdülaziz tarafından Sultan I. Ahmet (1603-1617)'e armağan edilerek şerh edildiği bilgilerimiz dahilindedir. Bu eser üzerine Ceyhan tarafından çalışma yapıldığını önce de söylemiştik. Bahis konusu bu esere Nesrû'l-Leâlî min Kelâmi Emîrû'l-Mü'minin 'Alî" de denmektedir. "Nesrû'l-leâlî min Kelâmi Emîrû'l-mü'minin 'Alî. Bu eserinde (Reşid) Hazret-i Ali'nin sözlerinden her birini nesir olarak Farsça'ya tercüme etmiş ve iki beyitlik nazım şeklinde düzenlemiştir. Bu mecmua, Ali b. Ebi Tâlib'in yüz sözünü içerdiğinden Sad-Kelime (Yüz Söz) ismiyle de ünlüdür." Zebihullâh-ı Safâ, s. 214.

Yakın bir zamanda istinsah edildiği izlenimini veren bu küçük eserin müstensihî belli değildir. 1a-8a arasını içine alan bu eser, 1a'da "manzûm" başlığı ile başlamaktadır. Onun altında "Sad-Kelime-i 'Alî Tercemesi" denilerek kitabın adı verilmektedir. Kitabın yazarı hakkında da şu bilgiler yer almaktadır: "*Nâzım, 'ulemâ-yı kudât ve şu'arâdan Aksarâyî Hâcî Efendizâde Seyyid Hasan Rızâyî*". Hemen altında 1644 (H. 1054) tarihi atılmıştır. 1b'de Hazret-i Ali'ye ait 5 sözün sadece Arapça'ları vardır. Her söz arasında 2 satırın boş olduğunu görüyoruz. 2a'da verilen vecizelerin hemen altında 2 beyit halinde tercümeleri verilmiştir. Arapça sözler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Her sözün başında numarası da vardır. 1a ve 8a hariç her bir sayfada 8 söz nazmedilmektedir. Derkenarlarda, parça içerisinde geçen bazı Arapça kelimelerin Türkçe anlamları [örneğin: riyâ (iki yüzlülük-2b), nehem (oburluk-2b), zi'âret (kötü huyluluk-4a), mürüvvet (mertlik-3a), muğtâb (gıybet eden-4a), visâk (kuvvetli bağ-6b), şârid (kaçan, başıboş-7a), etrâf (taraflar-7b) gibi.] verilmiştir. Bu karşılıkların Ahterî Sözlüğü³⁸⁵nden alındığı yazılmaktadır.

İlk 5 sözün sadece Arapça'sının olduğunu sonraki sözlerin ise Arapça'sı verildikten sonra Türkçe'ye manzûm olarak tercüme edildiğini söylemiştik. Eser, Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün vezniyle yazılmıştır. Şâir bütün beyitlerin sonunda "cânâ (Ey cân!) redifini kullanmıştır:

2a- 6. Söz

قيمت كل امرء ما يحسنه

(Her kişinin kıymeti hasenesi kadardır.)

Kişinûñ kıymeti ihsânıdır bil
Bahîl olana âdem dime cânâ
Neye kâdir isen sen eyle ihsân
Yalıñuz başña gel yime cânâ

³⁸⁵ "Mustafa Bin Şemseddin Ahterî, Ahterî-i Kebîr, (yazılış 1546), İstanbul h. 1242/m. 1826, 709 sayfa 2. baskı İstanbul h. 1310/m. 1892, 475 sayfa: Arapça sözlüklerden faydalanılarak 1546'da hazırlanmış Arapça'dan Türkçe'ye bir lügattir. Alfabetik sisteme göre hazırlanan sözlükte 40000 kadar kelime vardır. Yazarın, açıklamalarda Afyon ve Kütahya yöresinin ağız özelliklerini yansıtmaması, eseri bu açıdan da önemli kılmaktadır." Mustafa İsen (edit.), *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Genişletilmiş 5. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2009, s. 36.

3a-21. Söz

لا شرف اعلى من الاسلام

(İslâm'dan daha yüce şeref yoktur.)

Şeref yokdur ki bir İslâmdan a'lâ
Müyesser itdi Mevlâ anı cânâ
Bi-hamdi'llâh şükür yüz biñ Hudâ'ya
Ala İslâmile bu cânî cânâ

3b- 42. Söz

الجزع اتعب من الصبر

(Sabırsızlıkla sızlanmak, sabırlı olmaktan daha yorucudur.)

Ceza' itmek sabırdan dahı müşkil
Musîbet irse efgân itme cânâ
Tahammül kıl Hudâ vire mükâfât
'Aduvvı şâd ü handân itme cânâ

5b-65. Söz

السعيد من وعظ بغيره

(Mutlu olan kişi, başkalarından öğüt alandır.)

Sa'îd oldur ki gayriye va'azdan
Nasîhat ala kendiye cânâ
Bula dünyâ vü 'ukbâda sa'âdet
Müyesser ola ikisine cânâ

2a'da 5 vecize, 7a'da 7 vecize, diğer sayfalarda 8'er vecize toplam 100 vecize vardır; daha önce de belirttiğimiz gibi 95 vecizenin tercümesi (veya şerhi) yapılmıştır. 1b'den başlayan bu vecizelerde gayb, ölüm, iyilik, nefis, kulluk, cimrilik, belâ, sabır, kibir, azgınlık, oburluk, şeref, hırs, tamah, riyâ, sevgi, meşveret, tevbe, takva, cehalet, akıl, nifak, gıybet, şehvet, kıskançlık, basiret, edep, hikmet, ümit gibi konuları ele alan sözler manzûm olarak açıklanır.

8a'daki Hâtîme bölümü şu şekildedir:

Hatâ-ı mahz olup cümle kelâmum
Benümçün bir hayır ya kanda cânâ

Tamâm oldu bi-hamdi'llâh kitâbum
 Hudâ 'avnı ile bu demde cânâ
 Saferü'l-hayruñ oldu evsatı hem
 Hamîs idi mübârek günde cânâ
 Biñ elli dört idi hicret-i Resûl
 Hak andan itmeye şermende cânâ
 Olupdur Aksarâyî bunı münşî
 Fakîr Seyyid Hasan bir bende cânâ
 Olupdur vâlidî Hâcî Efendî
 Bula rahmet hemân anlar da cânâ
 Du'âmuz it kabûl her demde cânâ
 Temme...

Rızâyî, diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinin hâtimesinde de duasının Allah katında kabul edilmesi ve günahlarının affedilmesi temennisinde bulunur. Babasını rahmetle anarak bütün müminlere dua eder. Söz konusu eserini H. 1054 yılında “Saferü'l-hayr” diye nitelendirilen Safer ayının ortalarında (13'ü) hamîs (perşembe) günü tamamlamıştır. (21 Nisan 1644 Perşembe)

Sad-Kelime-i 'Alî Tercemesi üzerinde çalıştığınan yukarıda bahsettiğimiz Âdem Ceyhan'ın, Rızâyî'nin söz konusu bu eserinde kullandığı dili ve üslûbu hakkındaki yorumlarını vermenin yararlı olacağı kanısındayız:

“Seyyid Hasan Efendi'nin, Arapça vecizelerin tercümesi için, bu konuda eser meydana getiren bazı selefleri gibi, küt'a şeklini seçmesi, isabetli bir tercih sayılabilir. Onun küt'alarının tamamında “ey sevgili dost” manasındaki “cânâ” redifini kullanması ve böylece hitabî bir üslubu gözetmesi de dikkat çekici bir hususiyet olarak kendini göstermekte... Ancak nazmedicinin, doksan beş özdeyişin çevirisi olmak üzere yazdığı küt'alarında, bir kısım dinî ve ahlakî fikirlerin kusursuz bir dil ve başarılı bir şekilde ifade edildiğini söylemek, doğrusu pek kolay değil... Eserinde yer yer imale ve zihaf gibi vezin, bazen de kafiye kusurağlarından başka, belâgat ve fesahat bakımından makbul olmayan hallere de rastlanıyor.”³⁸⁶

³⁸⁶ Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 251-252.

2. 15. MA'RİFETÜ TARİKATI'L-KÂDIRİYYE

Hasan Rızâyî'nin bazı kaynaklarda geçen fakat varlığı tespit edilemeyen bir eseri de Ma'rifetü Tarîkati'l-Kâdiriyye'dir. Keşfü'z-Zünûn Zeyli İzâhu'l-Meknûn³⁸⁷ da Bağdatlı İsmail Paşa, bahis konusu eserin ismini vererek, Eş-Şeyh Hasan Rızâ' ibn-i 'Abdu'r-rahmân el-Aksarâyî el-Kâdirî'ye ait olduğunu söylemektedir. Rızâyî'nin Celvetî olduğu, Hama'da kadı olduğu sırada Şerefeddîn el-Kâdirî'den tevbe, inâbe ve hilâfet aldığı hayatı bahsinde zikredilmişti. Şair, Hama'da Kâdirî yoluna sülûk ettiğinden ve Aksaray'a döndüğünde halkın Ulucâmî'de ve Aksaray Sûfiler mahallesindeki Tirzar mahalle mescidi (muhtemelen şimdiki Hasan Rıza Camii)nde bir araya gelip Kâdirî zikri tertip ettiklerinden ve kendisine büyük bir teveccüh göstermelerinden Tezkire'sinde ve Mahmûdiyye'sinde bahsetmiştir. Biz, bu bilgiyi de hayatı bahsinde ele almıştık. Bağdatlı İsmail Paşa da bu bilgilere paralel olarak O'nun Kâdirî olduğunu ve tarikat şeyhi olduğunu söylemektedir. Kâdirîlik yoluna intisap ettiği bizzat kendisi tarafından söylenmekle beraber, hayatında hiçbir zaman şeyhlik makamında olmadığı da yine kendisi tarafından dile getirilmiştir. Bağdatlı İsmail Paşa, mezkûr eserin içeriğinden veya mahiyetinden söz etmemiştir. Hasan Rızâyî'nin Celvetî büyüklerinden söz ettiği, menkıbevî eserler dahilinde değerlendirilen Tezkire ve Mahmûdiyye; Aksaray çevresinde yaşamış tarikat erbabı, şeyhler, kadılar, şairler ve sûfiler hakkında birtakım bilgiler ihtiva eden Nüzhetü'l-Ebrâr gibi menkıbevî eserler kaleme almasından ve bu gibi konulara ilgisinden hareketle; söz ettiğimiz eserin de Kâdirî meşâyihî veya sûfilere üzerine tertip edilmiş veya Kâdirî tarîkatı esaslarının ele alındığı bir eser olabileceği ihtimali üzerinde duruyoruz. Bağdatlı, aynı bilgileri Hediyyetü'l-Ârifin³⁸⁸ de de tekrar etmiştir.

Eserden söz eden önemli kaynaklardan birisi de Mecelletü'n-Nisâb³⁸⁹ dir. Müstakîmzâde, eserinde Ma'rifetü Tarîkati'l-Kâdiriyye'den bahsetmiş ve Rızâyî Efendi'nin Kâdirî meşâyihînden olduğu üzerinde durmuştur. Bahis konusu iki kaynaktaki bilgilerden hareketle Mustafa Çağırıcı tez çalışmasında Rızâyî'nin bu eserinden bahsetmiştir.³⁹⁰

³⁸⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, C. 2, s. 512.

³⁸⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin*, C. 1, s. 295.

³⁸⁹ Bkz. Müstakîm-zâde Süleyman Sa'deddin, 232b. Mecelletü'n-Nisâb fihristi için bkz. Ahmet Yılmaz, s. 183.

³⁹⁰ Çağırıcı, s. 27.

3. MELHAME-İ CEVRÎ ÇELEBÎ'NİN İSTİNSAH EDİLMİŞ NÜSHASI:

RİSÂLE-İ AHKÂM-I SÂL-I TÜRKÂN

Rızâyî'nin Cevrî Çelebi'den istinsah ettiği bu eserin aslı, Farsça'dır. Bu eseri, ilk tercüme eden Yazıcı Salâhüddîn³⁹¹, dir. Bursalı Mehmet Tahir, Gelibolulu Âli ve Evliya Çelebi, Yazıcıoğlu Ahmed Bicân ve Yazıcıoğlu Mehmed'in babası olan Salâhüddîn'in Gelibolu'ya Ankara civarından gelmiş olabileceğini söyleyerek; Melhame, Risâle-i fî't-Tıb, Seb'â'l-Mesânî, Ta'birnâme ve Şemsiyye gibi eserlerinin olduğunu dile getirmektedirler. Bursalı, Melhame ve Şemsiyye'yi ayrı eserler gibi zikreder. Eserini (Şemsiyye'yi); II. Murad'ın vezirlerinden İskender Paşa'ya sunduğunu söylemekte, bir nüshasının Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunduğunu dile getirmekte, Salâhüddîn'in, devrinin mütefennin, maârif ehli, nazar sahibi bir kişi olduğunu ifade etmektedir.³⁹² Taşköprülüzâde'nin Hacı Bayram-ı Velî'nin sûfilerinden ve halifelerinden "Selâhaddin Bolulu"³⁹³ ismiyle zikrettiği Salâhüddîn, eseri Farsça'dan 1408'de tercüme etmiştir. Eser, 5000 beyit civarında olup mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. Eserin adı, "Melhame-i Şemsiyye"³⁹⁴ şeklindedir. "Von

³⁹¹ "Kaynaklar Yazıcı Sâlih hakkında yeterli bilgi vermemektedirler. Elde edebildiğimiz bilgileri de ancak eserlerinden çıkarabiliyoruz. Kendi ismini, ünlü eseri Şemsiyye'nin birçok nüshalarında "Sâlih", "Sâlihüddin" diye zikretmektedirler. Ayrıca kaynaklarda da "Sâlih" olarak geçer. Bununla beraber Şemsiyye'de, "Sâhib-i te'lif Yazıcı Selâhaddin" şeklinde bir kayıt bulunması sebebiyle araştırmacılar "Selâhaddin" ismini taşıyabileceğini göz önünde tutmuşlardır." Arslan Tekin-Melek Tekin, Yazıcıoğlu Ahmed Bicân Envârü'l-Âşıkîn (Hak Âşıklarının Nurları), Bedir Yayınevi, İstanbul 1983, s. 8-9.

³⁹² Bursalı Mehmet Tahir, C. 3, s. 307-309.

³⁹³ Bkz. Taşköprülüzâde, s. 87. "Aslında Şeyh Selâhaddin, Hacı Bayram-ı Velî'nin müridlerinden Selâhaddin-i Bolevî'dir ve Yazıcı Sâlih'le bir alakası yoktur." Bkz. Tekin-Tekin, s. 8.

³⁹⁴ Söz konusu bu manzum eserin bir nüshası Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Katalog bilgilerine göre eser Mustafa Con A. 722'de olup yazı türü, harekeli nesihtir. Kağıt boyutu 210x155 mm., yazı alanı boyutu 160x115, satır

Hammer'in tam bir analizini yaptığı bu kitaba, yazarı Şemsiyye ismini vermiştir; şemsi yılın aylarına göre vuku bulacak olan tutulma (eclipse), hâle, gökkuşağı, göktaş (yıldız kayması) gibi meteorolojik hadiselerden çıkarılabilecek olan birtakım alametler üzerine yazılmış olan manzûm bir risaledir."³⁹⁵ Bu eserden yararlanılarak yazılan eserlerin en meşhuru Cevrî Çelebi'³⁹⁶ye ait olandır³⁹⁷ ki Rızâyî'nin kaleme aldığı eser de onun istinsah edilmiş halidir. 1877'de³⁹⁸ basılan bu eser, 3617 beyit olup 4788 beyit olan aslından daha kısadır.³⁹⁹

Rızâyî'yle ilgili olarak baktığımız biyografik ve bibliyografik kaynakların hiçbirisinde bu istinsahtan söz edilmemektedir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde rastladığımız eseri, temin ederek inceledik. Eser Fatih bölümünde 3428 numarasıyla kayıtlı olup 100 varaktan teşekkül etmiştir. Rızâyî'nin birçok eserinde olduğu gibi bu eserde de nesih hattı kullanılmıştır. Telifi, 1635 (H. 1045)'tir. İstinsah tarihi olarak herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Eserin zahriyyesinde "Kitâb-ı Melhame" ismi vardır. Yani "Kanlı Savaş Kitabı"... Zahriyyeden sonra "Kan aldirmek beyân ider" başlıklı kısım bulunmaktadır. Eserin 1a-5a'ya kadar olan kısımları muhtemelen Rızâyî'ye aittir. Rızâyî bu kısımların sonundaki hâtimedede, bir nevi sebep-i telif olarak adlandırabileceğimiz beyitler kaleme almıştır. Eser, Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'îlün vezniyle yazılmıştır. Peygamberimize salât ve selam edilerek başlanır, halifelerin ismi sırasıyla verilir ve Peygamberimizin torunları Hasan ve Hüseyin'in ismi zikredilir. 1b'de hangi yılın

sayısı 13, yaprak sayısı 200, mürekkep rengi siyah-başlıklar kırmızı; cilt özelliği olarak müzehhep şemseli, salbekli, miklepli, kahverengi meşin cilttir. Şirazesini dağılmış, cilt yıpranmış, miklep kopmak üzeredir. Ketebe kaydı üzerine kağıt yapıştırılarak okunmaz hale getirilmiştir. Bkz. Örs (v. dğr.), <http://yazmalar.dtcf.ankara.edu.tr>.

³⁹⁵ Gibb, C. I-II, s. 248-249.

³⁹⁶ Bkz. Remzi Demir, "Melhameler ve Bir On Yedinci Yüzyıl Osmanlı Âlim ve Edibi Cevrî Çelebi'nin Melhame'si", Osmanlı Ansiklopedisi, C.VIII, Ankara 2000, s. 6-19. Cevrî Çelebi hakkındaki ayrıntılı bilgiler için bkz. Hüseyin Ayan, *Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Basım Evi, Erzurum 1981.

³⁹⁷ Bursalı, Cevrî Çelebi'nin yazdığı melhamenin daha geniş olduğunu söylemek-te(sehven); fakat Salâhüddîn'in yazdığı Osmanlı Şiir Tarihi açısından daha önemli olduğunu belirtmektedir. Bursalı Mehmet Tahir, C. 3, s. 308.

³⁹⁸ Cevrî Çelebi, *Melhame-i Cevrî*, yay. Sâbit Efendi, İstanbul 1294 (1877).

³⁹⁹ Sema Gülmez, *Cevrî İbrahim Çelebi ve Hilve-i Çihar Yar-ı Güzin Adlı Eseri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Hüseyin Elmalı, İzmir 2006, s. 20.

ve bu yılları oluşturan ayların özelliklerini hangi sayfada anlattığını gösterir bir cetvel bulunmaktadır. Cetveller kırmızı mürekkeple çekilmiş, sayfa sayıları da yine kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

2a'da "Nakl-i Ahkâm-ı Sâl-ı Türkân" başlığı altında beyitler vardır. Beyitler kırmızı mürekkeple çizilmiş cetveller içine alınmıştır:

Cümle işde hüküm Hudâ'nuñdur
Sanma 'asruñ yâhûd zamânuñdur

Her ne takdîr ider ol olur zâhir
Yok şerîki bu cümleye kâdir

Halk iden bu cihânı ol Mevlâ
Mustafa hürmetinedür hakkâ

Ola rûhına sad-hezâr selâm
Tâ nihâyet bulunca subh ile şâm

Âl u evlâdına dahı ola hem
Bu salât ü selâm yine her dem

Meh ü sâl hükmüni beyân idelüm
Kudret-i Hakkı çün 'ayân idelüm

Yine 2a'da 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nin (esb, mâr, gusfend, murg, mûş, gâv vs.) olduğu bir daire bulunmaktadır. Aynı sayfada "Ahkâm-ı sâl-ı mûş" başlığı atılarak:

"Sâl-ı mûşuñ bu ola ahkâmı
Hak bilür anı olmasun 'âmı"

beytiyle "mûş" yani fare yılının özellikleri verilir. 2ab'de ve 3a'da "Ahkâm-ı sâl-ı mûş, Ahkâm-ı sâl-ı gâv, Ahkâm-ı sâl-ı peleng, Ahkâm-ı sâl-ı neheng, Ahkâm-ı sâl-ı hergûş, Ahkâm-ı sâl-ı mâr, Ahkâm-ı

sâl-ı esb” gibi başlıklarla her biri bir hayvanla⁴⁰⁰ anılan yılların özellikleri nazımlaştırılır.

Ayların ve yılların özelliklerini kavimlerin anlayışlarına (Türk, Fars, Arap, Yunan, Süryânî) göre ele alır.

3b’de “Ahkâm-ı sâl-ı gusfend, Ahkâm-ı sâl-ı maymun, Ahkâm-ı sâl-ı murg, Ahkâm-ı sâl-ı seg, Ahkâm-ı sâl-ı hûk” şeklindeki sıralama, 4a’da “hâtıme” ile son bulur:

İşbu nazmı Rızâyîye teklîf
Eyledi yâdigârı cildi zarîf

İtmedi red sözün uyaranuñ
Hikmete kâ’il oldı ihvânuñ

İkisine Hudâ ide rahmet
Bâ-husûs cümle müslime kat kat

Aksarâyîdürür Rızâyî fakîr
Kâdir olduğun itmedi taksîr

Ola ma’zûr efendî ‘aybı ile
Garazı bir du‘â-yı hayrı bula

Melhame-i Cevrî’nin istinsahı, 102a’da, “Hâtıme-i Der-Nedâmet-i İn-Kâr” başlığını taşıyan manzûmenin sonundaki beyitle son bulmaktadır:

Hat senüñ hem kalem senüñ yâ Rab
Ne yazarsañ kerem senüñ yâ Rab

⁴⁰⁰ “mûş (f. i): fare. gâv (f. i): öküz, sığır. peleng (f. i): kaplan. neheng (f. i): timsah. hergûş (f. i): tavşan. mâr (f. i): yılan. esb (f. i): at, beygir. gusfend (f. i): koyun. murg (f. i): kuş. seg (f. i) köpek. hûk (f. i) domuz.” Bkz. Devellioğlu, s. 689, 279, 856, 819, 580, 231, 295, 685, 929, 379.

4. RIZÂYÎ'YE ATFEDİLEN BAZI ESERLER

Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi⁴⁰¹nde “Rızâî (?-1669) başlığı atılarak şair Hasan Rızâyî Efendi hakkında bir kısım bilgiler verilmiştir. Verilen bilgilerin bir bölümünün, Osmanlı Müellifleri’nden ve Mecelletü’n-Nisâb’dan alındığı, bir bölümünün de İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katoloğu⁴⁰²ndan alındığı notu düşülmüştür. Burada verilen birtakım bilgilerin doğru olduğu görülmekle beraber bir kısım bilgilerin ise şüpheli olduğu anlaşılmaktadır. Şairin Anadolu kadınlarından olduğu, Aksaray’da doğduğu, hacca gittiği, Hama’da Kâdirî şeyhi Abdurrezzak bin Şerefeddin’den tevbe ve inâbe aldığı, manzûm Gülistan Tercümesi’ni yazdığı, Kasîde-i Bürde’yi şerh ettiği ve mutasavvıf bir şair olduğu bilgileri, bizim çalışmamızda ilgili yerlerde belirttiğimiz üzere, doğruluğu kesin bilgilerdendir. Fakat, Ansiklopedi, bazı bibliyografik ve biyografik kaynaklardaki yanlış bilgileri tekrarlayarak 1669’da öldüğünü ve Celvetî şeyhliği yaptığını belirtmektedir. Bu bilgilerin de hatalı olduğu, şairimizin hayatı bahsine bakıldığında rahatlıkla görülecektir. Mezkûr kaynakta “*H.1080/m.1669-70’de yazdığı **Hasbihâl-i Hükümet-i Hod Der Baba-yı Afîk** adlı eserinden Babaeski’de kadı olduğu anlaşılmaktadır.*” denilmektedir. Şair, şu ana kadar incelediğimiz hiçbir eserinde böyle bir eserinden bahsetmemiştir. Araştırmalarımızda böyle bir eserin varlığına rastlayamadık. Bazı araştırmacıların bu eser hakkında ulaştığı sonuçlar da bizim bulgularımızı destekleyici yöndedir⁴⁰³. Böyle bir eserin varlığını kabul etsek bile, kaynakta sözü edilen şairin, Rızâyî-i Aksarâyî mi yoksa başka bir Rızâyî mi olduğu meçhuldür. Eserleri ve hayatı bahsinde belirttiğimiz gibi 1669’da İstanbul Balat’ta kadı nâibliği yaptığı kendisince zikredilmektedir. Aynı tarihte Babaes-

⁴⁰¹ *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Kolektif, C. VII, AKM Yayınları, Ankara 2002-2007, s. 352.

⁴⁰² İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, “*Rızâyî*” Maddesi-XVII. Asır, C. 2, Maarif Yayınevi, İstanbul 1959, s. 527-528.

⁴⁰³ Bkz. Turan, s. 2945.

ki'de de kadılık yapmış olması da mümkün olabilir; fakat kadılık yaptığı yerlerdeki gözlemlerini kaleme aldığı eserlerinin hiçbirisinde bundan söz etmemektedir. Belki de bu eser -belirttiğimiz üzere- konu edinmiş olduğumuz Rızâyî'ye değil başka bir Rızâyî'ye aittir. Edebiyatımızda Rızâyî ve Rızâ mahlasını⁴⁰⁴ kullanan ve ismini taşıyan onlarca şair bulunmaktadır. Mezkûr kaynakta verilen: “*Fars ve Türk dillerinde yazdığı şiirlerinde Ali ve Rızâyî mahlaslarını kullandı.*” cümlesi, dipnotta verdiğimiz Ali ismini taşıyan Rızâyî mahlasını kullanmış şairlerden biri olabileceği ihtimalini de kuvvetlendirmektedir. Şair Rızâyî, incelediğimiz hiçbir eserinde Ali mahlasını kullanarak şiirler söylememiştir. Her ne kadar Farsça'dan tercüme eserler kaleme alıp, Farsça-Türkçe manzûm lugat yazmış olsa da Tezkire'sindeki iki beyit hariç⁴⁰⁵ Farsça şiirlerine rastlamadık.

Söz konusu Ansiklopedi'de şairin eserleri arasında, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzûm Eserler 545'te kayıtlı mecmuanın içerisinde bulunan Divançe yazmasında Rızâyî mahlasıyla Türkçe-Farsça 5 gazel, 1 murabba, 5 müsemmen, 1 muaşşer; Ali mahlasıyla 12 gazel, 1 murabba, 1 müseddes, 2 muaşşer, 1 terci-i bend bulunduğu dile getirilmektedir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi buradaki Ali mahlasıyla da şiirler yazan

⁴⁰⁴ Örneğin: Seyyid Mehmed Rızâ (bkz. Gencay Zavotçu, *Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rıza Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.) Neccârzâde Şeyh Rızâ Efendi (Vassâf, C. 2, s. 163-174.), Mustafa Rızâeddîn Efendi (Vassâf, C. 2, s. 178.), Muhammed Rızâeddîn Efendi (Vassâf, C. 2, s. 209.), Şeyh Hasan Rızâ Efendi (Vassâf, C. 1, s. 440.), Şeyh Rızâ Efendi (Vassâf, C. 5, s. 38.), Râzî Efendizâde Şeyh Rızâeddîn Efendi (Vassâf, C. 3, s. 440-448.), Rızâeddîn Remzi er-Rıfâî (Şener Demirel, “*Şeyh Rızâeddîn Remzi er-Rıfâî'nin Tasavvuf Dergisi'ndeki Mesnevî Şerhi*”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, S.14, Ankara 2005, s. 591-629.), Tokatlı Rızâyî (Seyfullah Korkmaz, “*Tokatlı Şair Rızâî İshak bin Hasan'ın Bir Mersiyesi*”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 12, Yıl: 2002, s. 185-202.), Rızâyî (Süleyman Solmaz, *Gülşen-i Şu'arâ-Bağdatlı Ahdî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 64.), Bursalı Rızâyî (Aysun Sungurhan Eyduran, *Beyânî-Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008, s.71.), Filibeli Baba Çelebi Rızâyî (Solmaz, s. 313). Eyduran, *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 336.), Germiyeli Mehmed Rızâ (Odabaşı, s. 235.), Ali Rızâ Bey (Odabaşı, s. 235.), Trabzonlu Ali Rızâ Paşa (Odabaşı, s. 236.), Diyarbakırlı Ali Rızâ el-İlmî Efendi (Odabaşı, s. 236.), Kasabzâde Rızâyî (Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri-Bursa Vefâyetnâmelerindeki Şairlerin Biyografileri*, Asa Kitabevi, Bursa 1998, s. 303.) Solmaz, s. 153. Odabaşı, s. 240.), Rızâyî-Trabzonlu Baba Efendi (Odabaşı, s. 240-241), Mehmet Ali Rızâyî Efendi (Mustafa Demirel, *Mehmet Ali Çelebi-Rızâyî Dîvânı-Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005. Odabaşı, s. 241.), Mısır Kadısı Ali Rızâ Çelebi (Odabaşı, s. 242.), Müderris Rızâyî (Hasan Gültekin, “*Düzenleyeni Bilinmeyen Bir Nazîre Mecmuası*”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 27, S. 1, Ankara 2010, s. 113,120.) Rızâyî-i Bağdâdî-Tezkireci Ahdî'nin kardeşi (Solmaz, s. 331.) vd.

⁴⁰⁵ Rızâyî, *Tezkire*, 36b.

Rızâyî'nin çalışmamıza konu olan Rızâyî olduğu şüphelidir. Nitekim Ali ismini taşıyan Rızâyî'lerin de bulunduğunu söylemiştik.⁴⁰⁶ Biz, Hasan Kamil Yılmaz tarafından Dîvân-ı Rızâyî olarak isimlendirilen ve Tecelliyat-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi adındaki eser içerisinde bulunan şiirlerini (Katalogda eserin son kısmında 204a-223a arasındaki şiirler, "Dîvân" ismiyle kayıt altındadır.) inceledik. Fakat mecmuada verilen şiirler, bizim incelemeye tabi tuttuğumuz; klasik divan özelliği göstermediğinden ve çok kısa olduğundan dolayı "Divançe" olarak adlandırdığımız eserdeki şiirlerden farklıdır. Ayrıca Divançe'de mecmuada olduğu gibi Farsça şiirler ve Ali mahlasıyla yazılmış manzûmeler bulunmamaktadır. Bu çıkarımlar da, mecmuada şiirleri verilen Rızâyî'nin başka bir şahıs olabileceği ihtimalini kuvvetli kılmaktadır. Mecmuada bahsedilen diğer eserler ise Rızâyî'ye ait olduğu söylenen "**Atvâr-ı Seb'a, Tevfîknâme ve Tahkîkât**" adlı küçük mesnevîlerdir. Tasavvufa dair risale, ilaç tarifelerinin olduğu mensur kısımlar, dualar, birtakım gazeller ve vefklerin⁴⁰⁷ Rızâyî'ye isnat edilmesi yönünde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, mecmuanın 203 yaprak olduğunu bildirirken, bize verilen dijital ortamda 78 yaprak olduğu görülüyor. Sözüne ettiğimiz bu bilgi, Millet Kütüphanesi tarafından da teyit edilmiştir.

Mecmuanın ilk sayfasında bir rubâi bulunmakta; fakat rubâide mahlas kullanılmamıştır. Sayfa oldukça karışık olup, el-fakîr el-'abd Dervîş Halîl (temlik) ismi zikredilmektedir. 2b'de Ta'likat isminin geçtiği bir başlık altındaki rubâi de aynı özelliktedir:

Mef'ûlü Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fa'îlün⁴⁰⁸
 Bîmâr gözün mübtelân idüpdür beni âh
 Kim sag kalur eylese bir kerre nigâh
 Bu za'f ile dünyâmı zebûn itdi görûn
 Lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'llâh

⁴⁰⁶ Örneğin: Ali Rızâyî el-İlmî Efendi (Odabaşı, s. 236.), Bursalı Ali Rızâ Bey (Odabaşı, s. 238.), Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin yeğeni Ali Rızâyî Efendi-Amasyavî (Odabaşı, s. 241 ve Bursalı Mehmet Tahir, C. 2, s. 313.), Mısır Kadısı Ali Rızâ Çelebi (Odabaşı, s. 242.).

⁴⁰⁷ "vefk (a. i): 1. uyma, uygun gelme, uygunluk. 2. uygun (bkz. muvâfık). 3. tılsımlı dua; muska." Bkz. Devellioğlu, s. 1143.

⁴⁰⁸ Vezin, mecmua yazarı tarafından verilmiştir.

Verdimiz beyitlerin kime ait olduğu konusunda herhangi bir işaret verilmemekte; fakat verilen başka bir (derkenarda) beyitte Gubârî⁴⁰⁹ mahlasının kullanıldığı görülmektedir. Arapça beytin de kime ait olduğu meçhuldür:

تركت النوم ربي في الليالي
 لاجل رضاك يا مولى الموال
 فوفقني الى تحصيل علم
⁴¹⁰ وبلغني الى كشف المعاني

Bu sayfada ve 2a'da Farsça beyitler ve Farsça bir rubâî bulunmaktadır. Kul Lokmân mahlaslı şaire ait altı beyitlik Türkçe manzûmeden

⁴⁰⁹ Edebiyatımızda birden fazla Gubârî mahlaslı şair bulunmaktadır. Halk şairi Âşık Gubârî. Bkz. Mustafa Kutlu, "Gubârî, Âşık" Maddesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, C. III, s. 374. "Terceme-i Sad-Kelime-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet" adında Hz. Ali'nin yüz sözünün tercümesini konu alan eserin müellifi Mehmed Gubârî. Bkz. Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 240. Seyyid Kasım Gubârî. Rızâyî'nin hayatı bahsinde geçti. Rızâyî'nin seyyidliğine kanaat getiren nakîbü'l-eşrâftır. Âlimlerin ve hattatların meşhurlarından nakîbü'l-eşrâf Kâsım Âmedî, Diyarbakırlı seyyidlerdendir. Şemseddin Sami neseben seyyid olmadığını söylese de nakîbü'l-eşrâflık yapmış olması seyyidlerden olduğuna güçlü delildir. Çünkü, bu kurum üzerinde önemle durulmuş, nakîbü'l-eşrâflar seyyidler arasında titizlikle seçilmiştir. Ebü'l-Kâsım Âmedî, bir pirinç tanesi üzerine gubar hattı ile İhlas Suresi'ni yazdığından Gubârî ismiyle meşhur olmuştur. 1624-25 (H. 1034) yılında vefat etti. Bkz. Sâmi, C. 5, s. 3532. Abdurrahman Gubârî Efendi. XVI. yüzyılın önemli şair, hattat ve Nakşibendî şeyhlerindedir. Asıl adı Abdurrahman, babasının adı Abdullah'tır. Ne zaman doğduğu bilinmiyor. ... Gubârî'nin bazı eserlerini Farsça yazması, Farsça'yı şiir yazacak kadar iyi bildiğini gösterir. Farsça'da Türkçe'den daha başarılı olduğunu söylemişlerdir. Kaynaklar, Gubârî'nin hattatlığı konusunda Osmanlı hattatlarının piri sayılan Şeyh Hamdullah'ın oğlu Mustafa Dede'den sülüs ve nesih meşk ettiği ve "gubârî" adı verilen yazıda usta olduğu dışında bir bilgi vermemektedirler. Eserleri: *Nazîre-i Şebistân-ı Hayâl, Ka'benâme, Şehnâme, Yusuf ile Züleyha, Menâsik-i Hac, Mesâhatnâme*. Bkz. Osman Ünlü, "Abdurrahmân Gubârî Efendi ve Kıssa-i Yusuf'u", *Erciyes Dergisi*, Yıl: 28, Sayı: 333, Eylül 2005, s. 16,17,18. Mecmuada sözü edilen Gubârî'nin, Abdurrahman Gubârî olma olasılığı üzerinde düşünülebilir. Mecmuada verilen Farsça beyitlerin de ona ait olma olasılığı vardır. Yukarıda belirtildiği gibi Farsça şiir söyleme kabiliyetinde olan bir şairdir. Diğer mezkur Gubârî'lerin Farsça eserler (ve şiirler) kaleme aldıkları yönünde bilgiler bulunmamaktadır. Yine de, Gubârî mahlasıyla verilen Türkçe beytin Abdurrahman Gubârî dahil, diğer Gubârî'lerden birisine ait olma ihtimali yoktur diyemeyiz.

⁴¹⁰ Rabbim geceleri uykuyu bıraktım,
 Ey kölelerin efendisi! Ömrün sonunda senin rızan için.
 İlim elde etmeye beni eriştir.
 Ve beni manaları keşfetmeye ulaştır.

sonra قال الامام الشافعي “*Îmâm-ı Şâfi dedi*” ifadesi bulunmakta ve Arapça’sı verilmektedir. Burada Hz. Ali’ye ait bir söz ve bir hadis verilmiştir. 2b’de Türkçe bir beyit (mahlas yok) yine İmâm Şâfi’ye ait olduğu söylenen Arapça iki beyit, “min-letâ’ifi’l-‘Arab” başlığı taşıyan nükte ve dört Farsça beyit vardır. 3a’da “Talebü’l-visâl” başlığı altında Arapça üç beyit bulunmaktadır. Beyitlerin hemen altında Türkçe tercümeleri verilmiştir:

Mef’ûlü Mefâ’îlü Mefâ’îlü Fe’ûlün

Ey vasl-ı ümîdni bana ‘ad eyleyen günâh
Bildüm suçumu sen beni ‘afv eyle yâ İlâh

Zerrât-ı kevn garka-i bahr-ı visâl imiş
Benden beni cüdâ kılan ey döst âh u vâh

“Fî’l-‘uzlet” başlığı taşıyan Farsça bir beyitten sonra, “fî’s-sefer” başlıklı dört Farsça beyit bulunmaktadır. Yukarıda verilenlerde olduğu gibi bu beyitlerde de şair Rızâyî’ye âidiyeti gösteren herhangi ibare yoktur. Daha sonra da Türkçe iki adet müfred ve Farsça bir rubâî bulunmaktadır. 3b’de derkenarında Farsça bir beyit olan Arapça bir kasîde vardır. Kasîde, on yedi beyitten oluşmaktadır.

4a’da Türkçe mensûr bir kısım verilmektedir. Burada En’am Sûresi 59. ayet⁴¹¹ zikredilerek, bu ayeti yazıp başının altına koyup yatmanın faziletinden bahsedilir. Hattın değiştiği alt kısımlarda, yine ayetlerle şifa reçetelerine ve Tıbb-ı Nebevî’ye devam edilmektedir.⁴¹² Burada ve diğer varaklarda: Kur’an ayetini suya yazıp, bu sudan içmenin faydalı olduğu, bu fiili günlerce devam ettirmek gerektiği, ayetin suyundan üç dirhem tava içine koyup bir miktar pişirip aç karnına yine üç gün ara vermeksizin istimal etmenin gerekli olduğu manevi bir reçeteden söz eder. Kuru incir, hıyar, pişmiş kızıl üzüm karışımını suyla içmenin, çörek otu yeme-

⁴¹¹ “Gaybın anahtarları O’nun katındadır, onları O’ndan başkası bilmez, karada ve denizde olanları O bilir. Bir yaprak düşmez ki, onu O bilmesin; ne toprağın karanlıklarında bir tane, ne de kuru ve yaş hiçbir şey yoktur ki, o her şeyi açıklayan Kitap’ta bulunmasın.” En’am Sûresi 6/59. Elmalılı, s. 98.

⁴¹² Hasan Rızâyî’nin hastalıkların şifasına dair Kaysûnizâde’nin bir eserini istinsah ettiği (veya tercüme ettiği?) daha önce zikredilmişti. Her ne kadar yukarıda bahseden konulara ilgisi olsa da burada verilen risâlenin ona ait olduğu konusunda hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Biz, mecmuada Rızâyî’ye ait bilmeceyi (merak edileni) aydınlatmak ve anlaşılır kılmak için risâlenin içeriğinden bahsetmeye çalıştık.

nin ve sirke içmenin faydaları anlatılır. Çocuk doğuran kadına verilecek ilaçlar üzerinde durulur. Kısmet açma, Dilek ve Hacet Duası okunarak işlerin bereketlenmesi gibi konular zikredilir. Bağlı olan bir şeyi çözmek için okunan dua ve bunun yazılıp şerbetle içilmesi anlatılır (6b'ye kadar). Bu metinlerde de Rızâyî ismine rastlanılmamaktadır. 6b'de Arapça bir metin bulunmaktadır. Metnin sonunda Abdurrahman Câmî'nin ismi anılarak Farsça bir metin verilmektedir. Tasavvufî içerikli metin içerisinde yer yer Farsça beyitler ve Mevlana'ya ait sözler bulunmaktadır. 8b'de Mesnevî'den beyitler, Muhyiddin Arabî'ye ait sözler ve hadisler bulunmakta, derkenarda "dôsta" redifli Türkçe bir beyitle "yâ Rab" redifli bir beyit vardır. 9b'de Farsça tasavvufî risâle son bulmaktadır. 10a'da risâle-nin sonunda Arapça bir dua yapılmaktadır. Peygamberimize, ehl-i beytine, ashaba, bütûn müminlere, müminâta, dirilere ve ölmüşlere duada bulunulur. 10a'dan itibaren 11b'ye kadar tekrar şifa reçetelerine geçilerek, Kur'an ayetlerinden alınmış bir dua okunur ve bu duayı okuyanın herkese galip geleceği zikredilir. İncir ve sinemaki karışımının kabız illetine tutulana iyi geldiği üzerinde durulur. Reçetesi, ölçüleri verilir. Bunun nice hastaların dertlerine deva olduğu, faydalı görüldüğü belirtilir. Ceviz ile yumurta ağının mide rahatsızlığına iyi geldiği, turunç suyunun kahve gibi pişirilerek içildiğinde balgamı keseceğinden bahsedilir. Kulak ağrısına at tersinden iki üç damla damlatılınca şifa olacağı, ishal rahatsızlığını def için kalınca bir poğaçanın ocakta pişirilip üstü oyularak; tarçın, karanfil, ceviz, zencefil, anason ve sakız dökülüp sıcak olarak içilebileceği tavsiye edilmektedir. Hindiba kökünün faydalı olduğu, her sabah ve akşam bir fincan içildiğinde yararlı olacağı, incir yaprağının kurutulup içildiğinde karın ağrısına iyi geleceği söylenmektedir.

11b'de "**Atvâr-ı Seb'a**"⁴¹³ başlıklı metin başlamaktadır. Tasavvuf yoluna giren bir sâlikin ruhu ile nefsinin terbiye etmesi için yapması gerekenlerin ve nefsin mertebelerinin tek tek ele alındığı manzûmenin 12b'den 28b'ye kadar olan kısmı elde bulunmamaktadır. Eserin sonunda kime ait olduğunu gösteren herhangi bir bilgi yoktur. Atvâr-ı Seb'a'dan:

⁴¹³ Sâlikin manevî yolculuğunda nefis mertebelerini geçebilmek için ihtiyaç duyduğu hususları ele alan eserlerdir. Nefsin bu yedi mertebesi; nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mütmainne, nefs-i râziyye, nefs-i marziyye ve nefs-i kâmileddir. Bilgiler için bkz. Ramazan Muslu, "*Halvetiyye'de 'Atvâr-ı Seb'a' Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb'a Risâlesi*", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 18, İstanbul 2007, s. 43-63.

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
 Bi-‘ad ez-hamd-ı Hudâ medh-i Resûl-i mu‘teber
 Diñle etvâr-ı kulûbı şerh ider ber-muhtasar

...

Sâlik etvâr-ı kulûbı bilmege muhtâcdur[ur]
 Kim anı bilmek sülûkına olur nûr-ı basar

Kalb-i kâmindür olan mir’âtı Allâh nûrınıñ
 Hem semâvât-ı vücûd oldurur şems ü kamer⁴¹⁴

Tavrı anuñ yedidür mânend-i etbâk-ı semâ
 Tâ zuhûr itmeklige esrâr-ı ‘ulvî ser-te-ser
 (11b)

...

Çün kamer oldı semâvatile arzuñ merkezi
 Mazhar olmak Ahmede oldı münâsib bî-hatar

Kalb-i kâmil mazharıdur Mustafâ bî-şübhe bil
 Sırr-ı ‘âlemdür cihânı ser-be-ser tedbîr ider
 (12a)

29a’da “Muhammes-i merhûm Kemâl Paşazâde Rahimehu’llâhu Te‘âlâ” başlığı altında İbn-i Kemâl’e ait bir muhammes verilmektedir. 30a’da “Şeyh Abdülvehhâb dedi” başlığıyla Arapça mensûr bir kısım bulunmaktadır. 30b’de yine ibn-i Kemâl’e ait olan beyitler, kime ait olduğu belli olmayan bir müfred; Vâhidî’ye, Vahyî’ye, Andelibî’ye, Üs-kübî’ye ve Hayâlî’ye ait olan beyitler verilmektedir. 31a’da söyleyeni belli olmayan iki beyit verilmiştir. Halil Bursevî, Ahmedî, Kânî, Remzî-i Bursevî, Harîrî, Tâcî, Bezmî ve Sûdî isimli şairlerin beyitleri bulunmaktadır.

32b’de Rızâyî mahlasını kullanan şair, kırk dört beyitlik mukaddimede Divanı’na Allah’a hamd ile başladığını, vahdet bağına girdiğini, mâsivâyı terk ettiğini; dünyaya mübtela olmadığını, dünyanın müminin zindanı olduğunu, ahiret ehline dünyanın haram olduğunu, akıllı olanın beka âlemine değer veren kişi olduğunu dile getirmektedir. Burada Rızâyî mahlası kullanılmıştır; daha önce de belirttiğimiz gibi bu mahlası

⁴¹⁴ Vezin aksaktır.

kullanan onlarca şair vardır. Her ne kadar işlenen konular ve üslup, şair Rızâyî'ye benzerlikler gösterse de, o olabileceği ihtimallerden sadece biridir. Biz, yine de bazı alıntılar yaparak, mecmua içerisinde şairin izini sürmeye çalıştık:

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün⁴¹⁵

Dîvânum oldı hamd-ı Hudâ ile ibtidâ
Bir ibtidâ ki olmaya hîç aña intihâ

...

Ya'ni ki 'acz idüp aña lâıyk senâya ben
Hamdümlle 'acz ile aña hamd eylesem n'ola

...

Gülzâr-ı bâg-ı vahdete 'azm eyledi bu dil
Şevk-ı visâl-i Hakkile terk itdi mâ-sivâ

Sicn oldı çünkü mü'mine dünyâ sarâyı bil
Lâıyk budur ki olmayavüz mübtelâ aña

...

Mülk-i bekâya viridi gönül ehl-i 'akl olan
'Âşık aña da virmedi dil didi Mustafâ

Dünyâ harâmdur âhiret ehline didi hem
Hem âhiret harâm ide dünyâya ittikâ

...

Budur bize de lâzım olan kavlin işidüp
Cümle cihân ile kılavüz aña ittibâ'

(31b)

...

Geldüñ nite ki şerh idelüm hasb-i hâlimüz
Bu nazm-ı dil-güşâ yine irişdi mâ-cerâ

'Avn-ı ilâhî reh-ber olup ben fakîrine
Çok dürlü 'ilm ü fazl ü kemâl eyledi 'atâ

...

Lütf eyledi hakîkata eşyâyı bildirüp
'İrfânüm itdi cümle 'urefâyâ reh-nümâ

⁴¹⁵ Muzârî bahrinin bu kalıbını, Hasan Rızâyî'nin incelemiş olduğumuz hiçbir şiirinde görmedik.

...

Pes eyle olsa lütfını zikr eylemek gerek
Hem ni‘metini kullara şerh eylemek revâ

Bil oldı vâridâtüm iki nev‘ile benüm
Birisi nazm ü nesriledür biri ‘âdetâ

Birisi oldı beyt ü kasâ’ide hasb-i hâl
Medh-i Hudâ vü na‘t-ı Nebî vasf-ı Mustafâ
(32a)

...

Eyle Rızâyî kuluña yâ Rab ‘inâyeti
Kim hüsn-i hâtıme ola Dîvânı hem aña

...

Yâ Rabbî yarlıga beni vü cümle ehlümü
Hem ümmet-i Muhammedi yâ gâfire’l-hatâ
(32b)

Tevfiknâme manzûmesinde Allah’ın isimlerini yeryüzünde gizlediği, insanı gizli bir hazine oluşunu bildirmek için yarattığı, insanoğlunun cihanın süsü olduğu söylenmektedir. Tevfiknâme şairi; manzûmelerinde Allah’ın yüceliğini anlattığını, kasîdeler vesilesiyle hasbihal ettiğini ve Peygamberimize naat yazdığını söyler:

Mef‘ûlü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fa‘ûlün
Çün itdi tekâzâ-yı ezel Hazret-i Esmâ
Kim genc-i hafî ola cihân içre hüveydâ

Cûş eyledi deryâyı kıdem itdi temevvüc
Bir mevcini kıldı yine bir bahr-ı güher-zâ

Halk eyledi eşyâyı gelüp cümle halâ’ık
Ârâ-yı cihân eyledi vü kendi müberrâ

...

Birdür iki ‘âlemde şerfki yok anuñ hiç
Her kim dise ‘aksini dirüz biz aña hâşâ

Hem var odurur var iden ol evvel ü âhir
‘Âlemlere oldur yine hem bâtın u peydâ

...

Dinildi anuñ ulûhiyyet bâtınına hem
Hem zâhirine dir ceberût zümre-i ma'nâ

Bu mertebeye mazhar olup rûh-ı Muhammed
Halk itdi mukaddem anı ez-cümle âyîne

Pes masdar olup cümle-i ervâha eb oldı
Hem cümle-i eşbâha nite Âdem ü Havvâ

(33a)

Tevfîknâme, seksen yedi beyittir. Daha sonra Peygamberimize yazılmış bir naat, bir kısım gazeller ve dört halifenin övgüsünün yapıldığı bölümler bulunmaktadır. Halifelerden Hazret-i Ali'ye övgülerin olduğu şiirler daha fazladır. 48b'de mahlas beyti verilmeyen bir müfred bulunmaktadır. 49a'da ve 49b'de Rızâyî mahlasıyla Farsça gazeller bulunurken; Ali mahlasıyla da Türkçe bir gazel bulunmaktadır. 50ab'de Derviş Ali Rûmî isminde bir şaire ait gazellerde otuz altı beyit verilmiştir. Mezkûr şair de gazelinin son beytinde Ali mahlasını kullanmıştır. Diğer şiirlerin de bu şaire ait olma olasılığı düşünülebilir. Aynı sayfada Şânî isimli bir şaire ait olduğu belirtilen müfred verilmiştir. Mecmuada Şemsî, Eşrefzâde, Fevrî, Latîfî, Niyâzî-i Mısırî ve Tâcîzâde Cafer Çelebi; ilahi, gazel ve müfredlerinden örnekler verilen şairlerdendir.

Mecmuada şair Rızâyî'ye atfedilen eserlerden biri de **Tahkikat** adını taşıyan eserdir. Mecmuanın 69b sayfasında söz konusu eserin metnine başlanılmadan önce eserin Muhammediyye sahibi Yazıcızâde Mehmed Efendi'ye ait olduğu açık bir şekilde dile getirilmektedir. Mecmuanın geriye kalan sayfalarının önemli bir kısmı, faydalı bilgiler başlığını taşıyan ve şair Rızâyî ile ilgisi olmayan bölümlerdir.

Görüldüğü gibi, üzerine ciddi bir çalışma yapılması gereken söz konusu mecmuada üç yerde Rızâyî mahlası geçmektedir. Bahis konusu Rızâyî'nin, çalışma konumuz Aksaraylı Rızâyî olma ihtimali bulunmakla birlikte, o olduğuna dair kayıtlar düşmemizi gerektirecek ciddi bulgular mevcut değildir.

5. SANAT ANLAYIŞI

Birçok İslam toplumunu da tesiri altına almış olan tasavvuf⁴¹⁶, bilindiği gibi, Osmanlı toplumunda çok canlı bir şekilde yaşanmakta; tasavvufî düşünce, tarikatlar aracılığıyla pratik olarak karşılığını bulmaktaydı. “Kuruluşundan itibaren Osmanlı devletinin sınırları içinde pek çok tarikata rastlanır. Bunlar arasında özellikle Mevlevîlik, Rifâîlik, Kâdirîlik, Nakşibendîlik, Halvetîlik, Bayramîlik (Melâmîlik), Zeynîlik, Vefâîlik Osmanlı toplumsal ve kültürel tarihinde önemli roller oynamışlardır.”⁴¹⁷ Birçok şairimizin de tarikat ehli olup manzûmelerini, tasavvufî görüş ve düşünüşlerini yaymak ve açıklamak için yazdıklarını görüyoruz. Söz konusu bu şairlerimiz için sanat, bir amaç olmaktan çok bir araç olarak görülmüştür. Bir kısım şairlerimiz de herhangi bir tasavvuf ekolüne bağlı olmamakla beraber, şiirlerinde tasavvufun zengin malzemelerinden istifade etmişlerdir. Bu şairlerimiz için ise tasavvuf bir araç olarak kullanılagelmiştir. Her ne kadar şairlerimizi klasik olarak bu tasnife tabi tutsak da onlar arasında kesin çizgiler çizmek hiç de kolay değildir. Bazı şairlerimiz tasavvufî telakkîleriyle hareket ederken estetikten ödün vermediği gibi, bazı şairlerimiz de şiirlerindeki lirizmle, tasavvufî duyuş ve düşünüşleri ustalıklı meczetmiştir. Bazı araştırmacılar tarafından Hacı Bayram-ı Velî'nin Anadolu'daki halifeleri arasında kabul edilen Şeyhî⁴¹⁸'nin

⁴¹⁶ “Gerek doktrin ve gerekse kültürel olarak kadim zamanlardan beri hâlâ canlılığını sürdürmekte olan bu düşünce tarzının geleneksel İslam toplumunun zihniyet dünyasını oluşturmada hâkim paradigma olduğu tarihsel bir gerçektir. ... Tasavvufî din anlayışının tercih edildiği İslâm toplumları içerisinde İran ve Türk toplumlarının baş sırayı aldıklarını görmekte beraber Arap, Urdu, Kürt, Arnavut, Boşnak ve Malay vs. edebiyatlarının da hepsinin birden yüzdüğü ortak anlam havuzunun yine “tasavvuf” olduğu tespiti, ilgili bölgelerin edebiyatları üzerine çalışan araştırmacıların kanaatidir.” Mahmut Erol Kılıç, *Süfî ve Şiir-Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 11, 28-29.

⁴¹⁷ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf (14. ve 15. yy. Divanlarına Göre)*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007, s. 9.

⁴¹⁸ Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.119. Şeyhî hakkında yapılmış bu paraleldeki yorumlar için bkz. Mahmut Erol

estetikten taviz vermeyen tasavvufî kaygısını ve Fuzûlî'nin tasavvufla ördüğü şiir sanatını⁴¹⁹ bu çıkarımlarımıza örnek gösterebiliriz. Kadîm eserlerimizde din ve tasavvufun zengin bir malzeme olarak kullanımı inkâr edilemez. “*Evvela tasavvufî nazariyeleri Senâî, F. Attar yolunda açık ve kısmen remizsiz yazan Türk şairleri yavaş yavaş bu felsefî görüşü mecâzî aşk ile karıştırmışlardır.*”⁴²⁰ Lâ-dînî şiirler yazan şairlerimiz dahi, dînî ve tasavvufî remizlerden az da olsa istifade etmişlerdir. Bâkî'nin -gazellerinde- tasavvuftan faydalanmasını konu alan bir tez çalışmasının yapılması⁴²¹ bu fikrimizi destekler mahiyettedir. Buna Nedim'le ilgili makaleleri⁴²² de ekleyebiliriz. Eski şâirlerimizin ve şâirlerimizin birçoğu da mutasavvıf ve sûfidir. Bu konuda yazılmış veya yapılmış birçok çalışmada tekrar edilen Gibb'in şu sözü oldukça manidardır: “Şairler umumiyetle birer mutasavvıf ve mutasavvıflar da birer şairdir.”⁴²³

“Şu tartışılmaz bir gerçektir ki eski şairlerin hemen hepsi tabir caizse tasavvuf’tan emdikleri sütle büyümüşlerdir. Onların bütün şiirleri bu süttten tesirlenmiştir, binaenaleyh tasavvufu bilmeden onların şiirlerinden pek bir şey anlamının hiç müm-künatı yoktur.”⁴²⁴

Tasavvuf, İslam'ın özüdür. Sûfilerin (safaya yani gönül temizliğine sahip, tasavvuf ehli) Allah'a ulaşma yollarına verilen isimdir. Tasavvufla hemhal olan kişiye mutasavvıf denir. Tasavvufta öz olan; dinin esaslarına sınıksız sarılmak emir ve yasaklarına uyma konusunda hassas olmak, nefsin haz ve isteklerinden sakınmak, insanın kalbî ve rûhî hayat seviyesini yükseltmektir.

Kılıç, s. 112. Hasan Cankurt, “*Şeyhî'nin Gazellerine Tasavvufî Bakış*”, Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/3 Winter, Ankara 2014, p. 322-324.

⁴¹⁹ Bkz. Ali Nihad Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s.13.

⁴²⁰ Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2004, s. 21.

⁴²¹ Bkz. Feride Karamete, *Bâkî'nin Gazellerinde Tasavvuf*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Bitirme Tezi, İstanbul 1971.

⁴²² Bkz. Üstüner, “*Ahmet Talat Onay'a Göre Nedim'in Şiirlerinde Tasavvuf*”, Gazi Üniversitesi Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, Bahar, Ankara 2008, s.167-173. Aynı yöndeki açıklamalar için bkz. Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 11.

⁴²³ Gibb, C. I-II, s. 39.

⁴²⁴ Kılıç'tan naklen; Jan Rypka, *Bagi*, Prag 1926, s. 92.

Mutasavvıflara göre evrende yegâne (tek) varlık Allah'tır. Diğer varlıklar onun ancak tecellîsinden ibarettir. Buna tasavvuf literatüründe vahdet-i vücûd denir. Allah "Kenzi-i Mahfi" yani gizli bir hazinedir. Bilinmeklik istediği için kainâtı yaratmıştır. Yaratılmış insanın seyr-i urûc'a yani "şeriat", "tarîkat", "mârifet" ve "hakikat" mertebelerine ulaşması için ciddi bir nefis terbiyesine ihtiyacı vardır. Tasavvufta buna "devriye" de denir. Kişi nefis terbiyesi yaparken -tıpkı hastanın doktora ihtiyaç hissetmesi gibi- bir yol göstericiye ihtiyaç duyar. Bu kişiye "mürşid" denir. Edep erkân öğrenen kişi ise "mürîd" olarak tabir edilir. Mürîdin terbiye edilmek amacıyla girdiği bu çetin eğitime "seyr-i sülûk (seyr ü sülûk)" denir. Sâlik yani mürîd, bu eğitimi tamamlarsa "fenâfillâh" mertebesinde kendini bulur. Yani Allah'ın varlığında yok olmuştur. Onun bir tecellîsi olduğunu bütün ruhuyla duyar. Ona kavuşma özlemiyle düşer kalker. Sâlik, artık "bekâbillâh" yolcusudur. Yani devamlı Allah'la birliktedir.

Mutasavvıflar, Allah'a sevgi yoluyla ulaşma çabasıdadırlar. Kuralcı değillerdir. "*Onların yolu "muhabbet" yoludur. Allah'ın azabından korktukları veya lütfunu istedikleri için değil, O'nu sevdikleri için ibadet ederler.*"⁴²⁵ Bu yüzden bazen fakihlerle (ehl-i şeriat) çatıştıkları görülür. Ehl-i şeriatın ilmin zâhirî (dış) yönüyle ilgilendiklerini; kendilerinin ise ilmin bâtinî (iç) tarafıyla meşgul olduklarını iddia ederler.

Hasan Rızâyî'nin eserlerini ele alırken, esasında onun sanat anlayışına da değinmiş olduk; fakat derli toplu olması açısından sanat anlayışına kaynaklık eden tasavvufî ve edebî şahsiyetini ayrı bir başlık altında almanın daha yararlı olacağı kanaatine vardık.

Rızâyî'nin edebî kişiliği ile tasavvufî kişiliği birbirini tamamlayıcı mahiyettedir. Onun edebî şahsiyetine kaynaklık eden tasavvufî kişiliğini şekillendiren âmil, daha önce defalarca zikrettiğimiz gibi Aziz Mahmud Hüdâyî'ye duyduğu derin ve içten sevgi ile ser-â-pâ bağlılıktır. Bu nedenle Rızâyî'yi anlamanın yolu Hüdâyî'yi anlamaktan geçer. Şair, gerek mensûr gerekse de manzûm eserlerini kaleme alırken tıpkı Hüdâyî gibi tasavvufun muğlak konularına temas etmemiş⁴²⁶; sadece Allah'ın rızasını

⁴²⁵ Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, s. 21.

⁴²⁶ "*Hüdâyî'nin en sık müracaat ettiği sûfîlerin başında Cüneyd-i Bağdâdî gelmektedir. Özellikle tevhid, zikir, marifet, nefis ve nefsin afetleri gibi meselelerde Cüneyd'in sözleri Hüdâyî'nin fikirlerine dayanak oluşturmuştur. Onun ilımlı tasavvuf anlayışının*

kazanma, cennetle müşerref olma, her anını hayırlı işlere imza atarak doldurma, tasavvufî neşeyle hazzı yaşama ve şeyhi Hüdâyî'ye vefasını göstererek bağlılığını yenileme gayesindedir. Hüdâyî'nin öncüsü olduğu Celvetî (Hüdâyî Yolu) tarikatının düsturlarını benimsemiş olan şair, bazı manzûmelerinde ve nesirle kaleme aldığı eserlerinde bahis konusu tarîkatın esaslarına değinmiştir.

Eserlerinin önemli bir bölümüne, Hüdâyî'ye olan derin sevgisi sinmiştir. “Menâkıb-ı Hüdâyî” ismiyle de bilinen “Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn” adlı eseri, Hüdâyî ve Anadolu'daki halifeleri hakkında yazılmış bir menâkıbnâmedir. Şair, bu eserinde, Hüdâyî'nin şefaatini amaçladığını açık bir şekilde dile getirmektedir.⁴²⁷ Hüdâyî'nin kendisi hakkındaki siyâdet müjdesini derin bir hazla defalarca dile getiren şair, şeyhi tarafından taltif edilmekten mutluluk duymaktadır.⁴²⁸ Bu sâikle olsa gerek ki, Hazret-i Ali'nin yüz sözünü manzûm olarak şerh etmiştir.⁴²⁹ Hüdâyî'nin Tecelliyât'ını şerh etmesi; Tarîkatname'sini, Dîvân-ı İlâhiyyât'ını, Necatü'l-Garîk fi'l-Cem'i ve't-Tefrîk risâlesini istinsah etmesi, Hüdâyî'nin Münîrî'ye gönderdiği mektubu kaleme alması ve kadılık yaptığı yerlerde karşılaştığı Celvetî büyüklerini ele aldığı “Mahmûdiyye” adlı eseri, Hüdâyî'nin en meşhur halifesi olup, bizzat görüşüp etkisinde kaldığı Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi'nin Arapça Tecelliyât'ını tercüme veya şerh etmesi, şairin Pîr'ine duyduğu bağlılığın tezahürleri olarak değerlendirilebilir. Şatahatlara ve taşkınlıklara meyiletmemesi ve sünnî çizginin dışına taşmaması, şeyhinden aldığı terbiyenin işa-

Hüdâyî'nin bu tercihinde önemli payı olduğu muhakkaktır. Zira her ne kadar İbn-i Arabî'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücûd anlayışına bağlı bir sûfî olsa da Hüdâyî, genel olarak aşırılıklara iltifat etmeyen, tartışmalara açık konulardan uzak durmayı tercih eden bir görünüm arz etmektedir.” Çift, s. 174. “Tasavvufun hedefi, vahdet-i vücûttur. Esasen Hüdâyî Hazretleri de bu fikir ve hâlin içinde olduğu halde, diğer eserlerinde olduğu gibi, şiirlerinde de “vahdet-i vücûd” hakkında temkinli davranmakta, konuyu bu noktaya getirip, işin felsefesi üzerinde durmamaktadır.” Mustafa Tatcı-Musa Yıldız, Aziz Mahmûd Hüdâyî Dîvân-ı İlâhiyyât, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 24. “Zamân-ı âlilerinde Hamzavilere karşı devletin şiddet siyâseti cârî iken, kendileri pek dür-endişâne bir meslek tutarak, kendilerini her türlü şâibeden masûn bulundurmışlardır.” Vassâf, C. 3, s.17.

⁴²⁷ Rızâyî, Tezkire, 7a.

⁴²⁸ Rızâyî, Tezkire, 7a.

⁴²⁹ “Hasan Rızâyî, Nesib Yusuf, Mehmed Ali Fethi, Osman Salâhaddin gibi bazı şair ve yazarlarımızın seyyid, yani Hz. Ali soyundan olmaları da kendilerini onun sözlerini derleyip tercüme ve şerhe sevk eden manevî sebepler arasında sayılabilir.” Bkz. Ceyhan, Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri, s. 96.

retlerindedir. Şeyhinin şefaatine mazhar olmak, irşadına hissedar olmak, Peygamberimizin şefaatine erişmede, günahlarının affında şeyhinden vesile talep etmek ve ahirette onunla haşrolmak birçok manzûmesinde bahis konusu edilmiştir:

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Fe‘ûlün

‘Azîzüm Pîrüm olmuşdur Hüdâyî
Umar irşâd Rızâyî Aksarâyî⁴³⁰

Umaram sözünü reddetmeye hem
‘Azîz hazretinün Sultân-ı ‘âlem⁴³¹

Hakikat olmuşam cân ile teslîm
‘Azîze kaldı ancak aña himmet

‘Azîzüm eyle gel hüsn-i nazar sen
Hasan bendün bula kesretde vahdet

Elüm al Hazrete tabşır kerem it
Murâda irgöre ol ‘âlî Hazret⁴³²

Hüdâyî mahlas olmuşdur ‘Azîze
Hidâyet ide Mevlâ cümlemize⁴³³

Hüdâyînin Rızâyî bendesidür
İdeydi sırrı kulluga kabûli⁴³⁴

Nite Hazret severdi i‘tidâli
Vücûdına getirmezdi melâli⁴³⁵

Gel imdi evvelâ vasf eyle Pîri
Ehibbâsı aňalar sen fakîri⁴³⁶

⁴³⁰ Rızâyî, *Tezkire*, 3b.

⁴³¹ Rızâyî, *Tezkire*, 8a.

⁴³² Rızâyî, *Tezkire*, 9b.

⁴³³ Rızâyî, *Tezkire*, 24b.

⁴³⁴ Rızâyî, *Tezkire*, 23a.

⁴³⁵ Rızâyî, *Tezkire*, 25a.

⁴³⁶ Rızâyî, *Tezkire*, Konyalı Nüshası, 2a.

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

Rûh-ı pâk-i Hazret-i Pîrden tamâm
Ol Hüdâyî ile zî-şöhret begüm

Hazret-i Mahmûd Efendi ismidür
Üsküdarî katı pür-şevket begüm

Yazalum Tecelliyâtüñ nazm ile
İşbu yüzden ola hidâyet begüm⁴³⁷

Kutb idi devrinde kimse bilmedi
Hazret-i Pîr ehl-i hidâyet begüm⁴³⁸

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

Kaçacak varacak yok bir yerimüz
Meger kim dest-gîr ola Pîrimüz⁴³⁹

Umaram haşr olam rûz-ı cezâda
‘Azîzümlle ki nezd-i Mustafâda⁴⁴⁰

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

Bu Hüdâyî goncasıdur gülşen-i vahdetde pes
Büy-ı lütfîle kokar Mevlâ aña îmâ ider⁴⁴¹

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

Üsküdarî Hazret-i Mahmûd Efendinüñ müdâm
Türbesün eyler ziyâret dâ’imâ her hâss ü ‘âm⁴⁴²

Celvetî tarîkatına samimiyetle bağlı olduğu anlaşılan Rızâyî’nin bu tarîkatla ilişkisi, yine bir Hüdâyî müridi olan babası Abdurrahman Aksarayî aracılığıyla olmuştur. Babasıyla birlikte, Aksaray sancağına bağlı olup Hüdâyî’nin doğum yeri olarak zikredilen Koçhisar kasabasında bu-

⁴³⁷ Rızâyî, *Tecelliyât*, Konyalı Nüshası, 125b.

⁴³⁸ Rızâyî, *Tecelliyât*, Konyalı Nüshası, 126a.

⁴³⁹ Rızâyî, *Tecelliyât*, Konyalı Nüshası, 135a.

⁴⁴⁰ Rızâyî, *Tecelliyât*, Konyalı Nüshası, 135a.

⁴⁴¹ Rızâyî, *Tezkire*, 12a.

⁴⁴² Rızâyî, *Tecelliyât-ı Ehl-i Cennet Efendi’nin Nazmen Şerhi* (*Tecelliyât-ı Hüdâyî’nin Nazmen Şerhi* içinde), Süleymaniye Nüshası, 158a.

lunan Hüdâyî halifesi Akbaba Mustafa Efendi, Aksaray'a geldiklerinde ondan biat almış ve tarîkata sülûk etmiştir.⁴⁴³ Şair, “fî beyân-ı ma'nâ-yı Celvetî bi'l-cîm” başlığı taşıyan manzûmesinde Celvetî kelimesinin ne anlama geldiğini izah etmektedir. Şair, Celvetî'deki “cîm” harfinin “cemâl”e, “lâm” harfinin “likâ”ya, “vâv” harfinin “visâl”e, “te” harfinin de “tâc-ı sâ'adet”e işaret ettiğini belirterek; Celvetî yolunun şirke düşmediğini, istikamet yolu olduğunu, itidal üzere hareket ettiğini, Hakk'a vasıl olanlara hilâfet verildiğini, sâliklerinin tevhid ehlinden olduğunu, aşırı riyazetten sakındıklarını, Allah'ın nimetlerinden kâfi miktarda istifade ettiklerini, riyâzetin Hakk'a visâlde esas olmadığını, aslolanın Allah'ın fazlı olduğunu, riyazetle yapılan mücahedenin insanı Allah yolundan koyabileceğini, yorabileceğini, bu yola intisap edenlerin hidayet bulacağını; kiminin bir yılda, kiminin bir ayda, kiminin de bir saatte bu hidayetle şerefleneceğini, gayet doğru yol olan bu tevhid yolunda giden kulun sevgili bir kul olduğunu dile getirmektedir:

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

Cemâle cîm'i olmuşdur işâret
Likâya lâm'ı hod 'ayn-ı bişâret

Visâle vâv'ıdur anuñ yine dal
Te'si tâc-ı sâ'adet başña al

...

Zîrâ yokdur ilhâdı efendi
Mükâleme sözine başla imdi

Anuñ pek i'tidâl üzere tarîki
Bulurlar cümle bu hâlile Hakkı

Verilür vâsıl-ı Hakka hilâfet
Tarîk-ı Celvetîde budur 'âdet⁴⁴⁴

Kimi bir yılda irer kimi ayda
Kimi bir sâ'at içre her beşerde

İrişüpdür niçe işbu visâle
Riyâzet bâ'is olmaz ittisâle

⁴⁴³ Bkz. Rızâyî, *Tezkire*, 8b.

⁴⁴⁴ Rızâyî, *Tezkire*, 24b.

Bu vasla bâ'is olan fazl-ı Hakdur
Hüdâyîlere bu begüm sebakdur⁴⁴⁵

Bu tevhîd yolu gâyet togrı yoldur
Bu yola kim gide sevgili kuldur⁴⁴⁶

Mücâhedeyle nefsi tab'ı yorma
Seni kor râh-ı Hakdan gel yorulma⁴⁴⁷

Şair, Celvetî yolunun esasları içerisinde birtakım evrâd ü ezkâr ile esmâ zikrini saymaktadır. Lâ İlâhe İllâ Hû⁴⁴⁸ ve Estağfirullâh el-'azîm⁴⁴⁹ tesbihleriyle “Hû”⁴⁵⁰ isminin zikri, Celvetîlerde önemlidir. Şair, “fî beyân-ı ma'nâ-yı Celvetî bi'l-cîm” başlığını taşıyan manzûmelerde bir Celvetî sûffisinde olması gerekenleri sıralamıştır: Sâlik, Hakk'a karşı gözünü kapamamalı, gaflet içerisinde olmamalı, Hakk'ı bilmek için çalışmalı, tevhid zikrini mutad bir şekilde yapmalı, ihmal etmemelidir; zira kulu, Mevlâ'ya ulaştıran tevhiddir. Bu zikri eda etmede, özellikle temcîd vakti (sabah namazı öncesi) çok önemlidir. Bu tesbihle kim ki ihlâsla meşgul olursa cinnîler bile onun emrine girerler:

Degüldür herkese bu gâfil olma
Çalış bilmege Hakkı câhil olma⁴⁵¹

İder tevhîd kişiyi Hakka irşâd
İrer Hakka olan tevhîde mu'tâd

...

⁴⁴⁵ Rızâyî, *Tezkire*, 25a.

⁴⁴⁶ Rızâyî, *Tezkire*, 25b.

⁴⁴⁷ Rızâyî, *Tezkire*, 26a.

⁴⁴⁸ Rızâyî, *Tezkire*, 25b-26a.

⁴⁴⁹ Rızâyî, *Tezkire*, 23b-24a. “Estağfirullâh el-'azîm” veya “Estağfirullâh” redifli ilahiler, Hüdâyî başta olmak üzere Celvetî şairlerde epey görülmetedir. Bkz. Tatçı-Yıldız, s. 501. Alim Yıldız, s. 297. Ayrıca (Gafûrî'ye ait ilahî) Kocatürk, s. 323. “*Celvetîler, hadîs-i şerîfte “Zikrin en efdali ‘Lâ ilâhe illallâh’dır.’ şeklinde buyurulan tevhîd zikrini nefse te’sîr bakımından en müessir zikir kabul etmektedirler.*” Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, s. 215.

⁴⁵⁰ Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, s. 201. Hüdâyî'nin “Digil yâ Hû veya men Hû” redifli şiir (110 numaralı ilâhî) için bkz. Tatçı-Yıldız, s. 267-269. Ayrıca, Fenâyî'nin aynı redifli ilâhîsi için bkz. Alim Yıldız, s. 381-382.

⁴⁵¹ Rızâyî, *Tezkire*, 25a.

Kulı Mevlâya îsâl ide tevhîd
Husûsan ide sûfî vakt-i temcîd

...

Bu tesbîhe dahı kim ola meşğûl
Hulûsile olur cinnî aña kul⁴⁵²

Şaire göre; şerîat ve tarîkat mertebelerini tamamlamadan hakîkat ve mârifeti elde etmek mümkün değildir. Şerîat ve tarîkat sâlikte birleşince, onun cismi paklaşır ve hakîkat ile mârifeti kazanınca; Allah, onun ruhunu karanlıktan kurtarır. İnsanların ayıplarına kesinlikle bakmamak lazımdır. Başkalarını tahkir etmemek gerekir. Kendimizi kötü, başkalarını iyi bil-meli, şayet onları tahkir etmişsek ellerini öpmeli, helallik almalıyız. Pîr'imiz bunu emretmektedir. Hakir gördüğümüz kişi, belki de “velî” bir zat olabilir. Bayezid-i Bistâmî, dört şey içinde dört şeyin gizli olduğunu söylemektedir. Bunu hatırdan çıkarmamak gerekir:

Şerî'atla tarîkat cem' olunca
Kesâfetden olur cismüñ hurûcı

Hakîkat ma'rifet kesb ider andan
Gider zulmet açar Hak cümle rûhı⁴⁵³

...

'Uyûb-ı nâsa zinhâr olma nâzır
Kemâl ehli kemâl cümlede hâzır

...

Vâzı'ı itme tahkîr hep şerîf bil
Habâset sende gayriyi nazîf bil

...

Elün bûs eyle eyledüñse tahkîr
Helâl itsün saña anı didi Pîr⁴⁵⁴

Nitekim Bâyezîd buyurdı hakkâ
Bu dört şey oldu dört şey içre ihfâ

Îtâ'at içre gizli Hak rızâsı
Günâhda hışm-ı Hakkıñ ihtifâsı

⁴⁵² Rızâyî, *Tezkire*, 25b.

⁴⁵³ Rızâyî, *Tezkire*, 5b.

⁴⁵⁴ Rızâyî, *Tezkire*, 26a.

Du‘âlarda icâbet muhteftür
Velîler halk içinde pek hafîdür

...

Hakîr gördiğîñ er bil ki velîdür
Vilâyet âdemîde ezeliðür⁴⁵⁵

Şair; kişinin ayıplarını görmesinin, ayıplarını keşfetmesinin, yeri ve göğü keşfetmekten daha evlâ olduğunu söylemektedir. Onun için keşf ü kerametten önemli olan, şerîata uygunluktur. Tecellî ve fenâ mertebesini elde etmek isteyen derviş için tevekkülün şart olduğunu dile getiren şaire göre, her işte Allah’a başvurmak gerekir, kulun kapısına gitmek, uygun bir davranış değildir:

Kişinüñ ‘ayb-ı nefsi keşfi bihter
Bu yerle gökleriñ keşfinden ekser

...

Tecellî vü fenâ mertebesi sır
Merâtib dört kısımdur aña bir bir

Dahı dervîşe lâzımdur tevekkül
Hudâdan gayriyi itmez tevessül

Umûrun ide tefvîz Hâlıkına
Olursa varmaya gayruñ derine⁴⁵⁶

Eserlerini sırf Allah rızası için yazdığını belirten şair, Celvetîlik yoluna bağlılığını sık sık dile getirmiş; Celvetî fukarâlarının kendisine dua etmesini dilemekte ve Allah’tan onlardan razı olmasını ve kendisini onlarla haşır etmesini temenni etmektedir. Hüdâyî yolunun kurtuluş yolu olduğunu söyleyen şair; hidayete ermek isteyenlerin bu yola sülûk etmeleri gerektiğini, bu tarikat mensuplarının farzı ve sünneti harfîyen uyguladıklarını, sohbetlerinin edep dairesinde olduğunu ve doğru yoldan şaşmadıklarını belirtmektedir. Hüdâyî dervişlerinin Allah rızasını kazanmaktan başka dertleri yoktur. Canla başla hidayet isterler ve iki dünya mutluluğunu arzu ederler:

⁴⁵⁵ Rızâyî, *Tezkire*, 26b.

⁴⁵⁶ Rızâyî, *Tezkire*, 27a.

Hidâyet ehlinün olur yanında
Hüdâyîlerden oldu işbu bende⁴⁵⁷

Umaram haşr olam ben bunlar ile
Varaydum mahşere sevenler ile⁴⁵⁸

Hüdâyîler ide hayır du‘âyı
Bulalar cümlesi Hakdan rızâyı⁴⁵⁹

Hüdâyîler ile haşr ide Mevlâ
Hudâdan eyle gel bunı temennâ⁴⁶⁰

Müstef‘ilün Müstef‘ilün

Hakdan hidâyet isteyen
Gelsün Hüdâyî yolına
‘Avn u inâyet isteyen
Gelsün Hüdâyî yolına

Âdâbiledür sohbeti
Yerinde farzı sünneti
Hakdan iden ümniyeti
Gelsün Hüdâyî yolına⁴⁶¹

Şaşmaya bu yola giden
Yorulmaya cânile ten
Menzile irmek dileyen
Gelsün Hüdâyî yolına

İlhâdı yokdur bu yoluñ
Bu lütfe şükr ide dilüñ
Mevlâyı isteyen bilüñ
Gelsün Hüdâyî yolına

⁴⁵⁷ Rızâyî, *Tezkire*, 6a.

⁴⁵⁸ Rızâyî, *Tezkire*, 6b.

⁴⁵⁹ Rızâyî, *Tezkire*, 8b.

⁴⁶⁰ Rızâyî, *Tezkire*, 16b.

⁴⁶¹ Rızâyî, *Tezkire*, 24a.

Budur Rızâyînüñ yolu
 Hüdâyînüñ ednâ kulu
 Dôst gülşeninüñ bülbülü
 Gelsün Hüdâyî yolına⁴⁶²

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
 Biz Hüdâyîlerdenüz Hakdan inâyet isterüz
 Dâ‘imâ cânile Hâdîden ‘inâyet isterüz⁴⁶³

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün
 Rızâyî gâfil ile olma yoldaş
 Hüdâyîlerle otur tur aña uy⁴⁶⁴

Fukarâ cem‘ olup tevhîd iderdi
 Var idi her biriniñ başka derdi⁴⁶⁵

Hüdâyîler muhibbidür Rızâyî
 Vire cennetde kasrı Aksarâyî⁴⁶⁶

Hüdâyîlerle haşr it it hidâyet
 Bulavüz iki ‘âlemde sa‘âdet⁴⁶⁷

Rızâyî Efendi, her ne kadar döneminin etkili tarikatı Celvetî tarikatına mensup olup bu tarikatın samîmî bağlularından olsa da -hayatı bahsinde de ele aldığımız gibi- Kâdirî tarikatına da intisap etmiş ve halifelik makamına kadar yükselmiştir. -Eserlerinde de geçtiği üzere- insan fitratıyla paralel olarak Allah’a giden birçok yol olabileceğini söyleyerek, on iki tarikat ismi⁴⁶⁸ saymıştır. Hüdâyî’nin sözlerinden alıntılar yaparak Celvetîlik ve Halvetîlik⁴⁶⁹ arasında çok ciddi ayrılıklar olmadığını, özünde

⁴⁶² Rızâyî, *Tezkire*, 24b.

⁴⁶³ Rızâyî, *Tezkire*, 34b.

⁴⁶⁴ Rızâyî, *Tezkire*, Konyalı Nüshası, 149b.

⁴⁶⁵ Rızâyî, *Tecelliyât*, Konyalı Nüshası, 131b.

⁴⁶⁶ Rızâyî, *Tecelliyât*, Konyalı Nüshası, 155a.

⁴⁶⁷ Rızâyî, *Dîvânçe*, 9b.

⁴⁶⁸ “Celvetî, Halvetî, Mevlevî, Rüşenî, Gülşenî, Geylânî (Kâdirî), Semerkandî, Zeynî, Bektâşî, Rıfâ‘î, Nakşibendî ve Emrî Tarikatları” Rızâyî, *Tecelliyât-ı Hüdâyî’nin Nazmen Şerhi*, Konyalı Nüshası, 135b.

⁴⁶⁹ Bilgiler için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, s. 234-235.

her iki yolun bir olduğunu belirtmektedir. Bu farklılığı, hacca giden kişilerin bazılarının deniz yolunu, bazılarının ise kara yolunu kullanmasına benzetir. Bu bilgiler, Rızâyî'nin mutaassıp bir tarikat erbabı olmadığını ve bütün tarikatlara karşı saygılı olduğunu göstermektedir.

Eserlerine sinmiş olan Allah aşkı, günahlardan tir tir titremesi, âkıbet endişesi, son nefeste imanla gitmek arzusu, günahlarının affedilme temennisi, cennetle ödüllendirilme isteği; şairi münâcât ve tevhid edalı bir söyleyişe itmektedir. Hemen hemen her manzûmesinin sonunda veya başında onu bu söyleyişe iten endişe ve elemin izlerine rastlanmaktadır:

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

Kerem-kâmı 'atâlar idici Hak
Hidâyet ma'deni ol yüce sultân

Benüm gibi nice yüz biñ fakîre
İderse ya n'olur her demde gufrân⁴⁷⁰

Keremle fazlile ister vusûli
Senüñ ihsânıña yokdur nihâyet⁴⁷¹

Suçımız 'afv ide lütf ıssı Mevlâ
Yakup yandırmaya nâr-ı cahîme⁴⁷²

Müstef'îlün Fa'ûlün Müstef'îlün Fa'ûlün

Rızâyînüñ varacak dahı kapısı yokdur
Feth it kapuyı Mevlâ ehl-i hidâyet eyle⁴⁷³

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

Hudâdan isterüm anuñ kabûlün
Koya cennât-ı 'adne işbu kulun⁴⁷⁴

Rızâyî kuluña itme 'ikâbı
Tahammül idemez anuñ 'itâbı⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ Rızâyî, *Tezkire*, 5b.

⁴⁷¹ Rızâyî, *Tezkire*, 9b.

⁴⁷² Rızâyî, *Tezkire*, 10b.

⁴⁷³ Rızâyî, *Tezkire*, 34b.

⁴⁷⁴ Rızâyî, *Dîvânçe*, 7a.

⁴⁷⁵ Rızâyî, *Dîvânçe*, 9a.

Îlâhî itme bunlardan bizi dūr
Mukârin it bu kavim ile mesrūr⁴⁷⁶

Kıyâmet korkılı gündür kıyâmet
Bize ol günde vir yâ Rab selâmet⁴⁷⁷

Varam dergâhıña ak yüz ile ben
Baña vir kabır içinde hâl-i hasen⁴⁷⁸

Rızâyî bendeñi âhir idüp şâd
Koyup cennetine göster cemâli⁴⁷⁹

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

Bu fakîr Seyyid Hasan kemter gedâ
‘Âsi mücrim zenb aña gâret begüm

Rahmet-i Hakkı tamâm eyle recâ
Soñ nefes Hak ide hidâyet begüm⁴⁸⁰

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün

Peder Hâcî Efendi Aksarâyî
Hudâ ‘afv ide bu yüzi karayı

...

‘Azâb itmege lâyük kullaruñ çok
Bizüm rahmet umacak kimsemüz yok

Kaçacak varacak yok bir yerimüz
Meger kim dest-gîr ola Pîrimüz⁴⁸¹

Kusur ile kesûrum bula itmâm
Vire Mevlâ kabirde istirâhat⁴⁸²

⁴⁷⁶ Rızâyî, *Dîvânçe*, 9b.

⁴⁷⁷ Rızâyî, *Dîvânçe*, 10a.

⁴⁷⁸ Rızâyî, *Dîvânçe*, 11a.

⁴⁷⁹ Rızâyî, *Dîvânçe*, 11a.

⁴⁸⁰ Rızâyî, *Tecelliyât*, Konyalı Nüshası, 126a.

⁴⁸¹ Rızâyî, *Tecelliyât*, Konyalı Nüshası, 135a.

⁴⁸² Rızâyî, *Tuhfetü'l-Menâzil fi'l-Menâsik*, DTCTF Nüshası, 31a.

‘Uyûbımız ola yâ Rabbî mestûr
Bu ihsânı umar her muhtazır da⁴⁸³

Îlâhî seyî’âtüm ola mestûr
Hudâyâ fazlûñ ile ola magfûr⁴⁸⁴

Müstef‘îlâtün Müstef‘îlâtün

Miskîn Rızâyî eyler recâyı
Dârın içinde olmaya magbûn⁴⁸⁵

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Fe‘ûlün

Utandırma meded rûz-ı kıyâmet
Du‘âmuz eyle yâ Rab icâbet⁴⁸⁶

Rızâyî’nin eserlerinde en dikkat çeken özelliklerinden birisi de ciddi bir Peygamber âşığı oluşudur. Her ne kadar Osmanlı şairlerinin genelinde görülen bir gelenek olsa da, onun her manzûmesine veya mensûr eserine Peygamberimize salavatla başlaması, farklı bir temenninin işaretidir. O, şeyhi Hüdâyî ve Peygamberimizle cennette birlikteliği arzulamaktadır. Peygamberimizin şefaatinı elde etmek için Hüdâyî’nin vesile olacağını sık sık belirten şair, Tezkire’inde yer verdiği “medh-i Seyyid-i Kevneyn”, “Salavât-ı Şerîfe Müte‘allik Niyâz”, “Medh-i Seyyid-i Sekaleyn”, “Niyâz-ı Salavât-ı Şerîfe”, “Medh-i Seyyid-i Kâ’inât” başlıklı müstakil manzûmelerinde de Peygamberimize duyduğu derin ve içten sevgiyi dile getirmektedir:

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Fe‘ûlün

Livâ-ı hamdüñ altında gidevüz
O Mahmûdî makâma ‘azm idevüz

...

Meded! Eyleme mahrûm ol safâdan
Ayırma bizi nezd-i Mustafâdan⁴⁸⁷

⁴⁸³ Rızâyî, *Tuhfetü'l-Menâzil fi'l-Menâsik*, 37a.

⁴⁸⁴ Rızâyî, *Kân-ı Me‘ânî*, İstanbul Üniv. Ktp. Nüshası, 4a.

⁴⁸⁵ Rızâyî, *Kân-ı Me‘ânî*, İstanbul Üniv. Ktp. Nüshası, 53a.

⁴⁸⁶ Rızâyî, *Kân-ı Me‘ânî*, Zeynelzâde Nüshası, 4a.

⁴⁸⁷ Rızâyî, *Tezkire*, 4a.

Umaram sözini reddetmeye hem
‘Azîz hazretinüñ Sultân-ı ‘Âlem

Diye pes bu midur ol ‘âsî âlim
Şehâdetüñle biz bunı alalım⁴⁸⁸

Niyâz-ı Salavât-ı Şerîfe

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Yalvaralum cânile her dem Cenâb-ı Hazrete
İrgüre Bâr-ı Hudâ işbu fakîri devlete
Gerçi kim terk-i edeb bizden o ‘âlî rütbeta
Yâ İlâhî eyle teblîg bu selâmum Hazrete

Bendeden Mevlâya ‘arz olur ‘ubûdiyyet hemîn
Niçe bin ‘özü ü niyâz ile yüzi kor bir zemîn
Kalmaya küstâh olan kulına Rabbü’l-‘âlemîn
Yâ İlâhî eyle teblîg bu selâmum Hazrete

Çün müyesser ola görmek Hazretüñ dîdârını
Hoş sa‘âdetdür kişi her dem görürse yârini
Kim bugün görse yine irtte görür ol yarını
Yâ İlâhî eyle teblîg bu selâmum Hazrete

Hayli demdür eylerüm ârzü cemâl-i Hazreti
Var kusûrum görmedüm budur bu sözüñ sıhhati
Rûhına yüz biñ selâm olsun günüñ her sâ‘ati
Yâ İlâhî eyle teblîg her selâmum Hazrete

Âline ashâbına etbâ‘ına yüz biñ selâm
İctihâd ü hicretinde kim ki oldı aña râm
Sünnetini kim ider icrâ anuñ beyne’l-enâm
Yâ İlâhî eyle teblîg her selâmum Hazrete

Kum ile karıncalar kıllarla yüñler inciler
Sagışınca eyle yâ Rabbî selâmum Hazrete
Berrile bahr u semâda ‘aded-i enfâs-ı halk
İderüm yâ Rab selâmı eyle i‘lâm Hazrete⁴⁸⁹

⁴⁸⁸ Rızâyî, *Tezkire*, 8a.

⁴⁸⁹ Rızâyî, *Tezkire*, 21a.

...
 Niçe eyyâm niçe sâ‘at niçe ay niçe sene
 Hâk olup yatmak mukarrer bu Rızâyî Hasana
 İşbudur yâ Rab benüm vasiyetüm döne döne
 Eyle teblîg selâmum[1] fazlîñile Hazrete⁴⁹⁰

Yazımızın başında, şairlerimizi klasik olarak; tasavvufî kaygıyı ön plana çıkarıp sanatı ikinci plana atan mutasavvıf şairler ve sanatı birinci gaye olarak algılayıp tasavvufî remizlerden istifade eden mutasavvıf olmayan şairler olarak tasnif ederek, sınırları çizmede ihtiyatlı davranmak gerektiği fikrini de paranteze almıştık. Eserlerini kaleme almasındaki nihâi gayenin, Allah rızasını kazanmak ve amacının, mensubu olduğu tarikat aracılığıyla Hakk’a hizmet olduğunu anladığımız Hasan Rızâyî, kanaatimizce birinci grup şairlerdendir. Yazdığı ilâhîleri veya şiirleri mürettep bir divan oluşturamayacak formda olan şair, Celvetî hassasiyetiyle yazdığı dinî ve tasavvufî eserleriyle her ne kadar devrinin üretken sanatçılarından olsa da dönemin edebiyat tarihçileri olan tezkire yazarları, kendisinden söz etmemişlerdir. Bu açıdan bakıldığında şeyhi Hüdâyî’nin akıbetine uğrayan⁴⁹¹ Rızâyî, manzûmelerinin hiçbirisinde hece veznini kullanmamış, birtakım kusurlar veya aksaklıklar gösterse de dönemin edebî geleneğine uygun olarak aruz vezniyle şiirler yazmıştır.

İlâhîler yazması, Arapça ve Türkçe menâkıblar kaleme alması, Gülistan’ı Farsça’dan manzûm olarak çevirmesi, Cevrî Çelebi’nin Farsça’dan çevirdiği melhamesini istinsah etmesi, Farsça-Türkçe manzûm bir lugat telif etmesi, seyahatnâme türünde değerlendirilebilecek birden fazla eser tertip etmesi, nasihatnâme olarak kaydedeceğimiz, kadınlara öğüt içerikli bir esere imza atması, yine dönemin edebî zevki ve geleneği doğrultusunda Kasîde-i Bürde’yi manzûm olarak şerh etmesi ve Hazret-i Ali’nin yüz sözünü manzûm olarak yazması çok yönlü edebî kişiliğini göstermekle birlikte ne kadar üretken bir sanatçı olduğunu da ispat etmektedir.

Devrine göre iyi bir tahsil almış olan Rızâyî, müderrislik ve kadınlıklarda bulunmuş, ilmî ve İslâmî yönü güçlü bir sanatçıdır. Farsça’yı bu dilde tercüme yapacak kadar bilen şairin, menakıbnâme konulu iki eserini Arapça olarak kaleme alması, bilim dili Arapça’ya ne kadar vakıf olduğunu göstermekle beraber, medrese tedrisinden geçmiş bir müellif oldu-

⁴⁹⁰ Rızâyî, *Tezkire*, 21b.

⁴⁹¹ Aynı paraleldeki yorumlar için bkz. Ertan, s. 450.

ğunu da hatırlatmaktadır. Âlim bir şair olduğunun diğer bir alameti de kadılara öğütler içeren, “Tuhfetü’l-Kudât” adlı manzûm bir eser kaleme almasıdır. Zira, söz konusu eserde şair, İslam hukukuyla alakalı birtakım bilgileri manzûm olarak zikreder. Derin ilmî bilgisine rağmen, Türkçe kaleme aldığı eserlerinde açık, sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Şairin amacı, sanat yapmak değil, Hüdâyî’yi ve Hüdâyî yolunu anlatmak, Peygamberimizin şefaatine nail olmak, bu hizmetleri karşılığında Allah tarafından affedilmek, cennetle mükâfatlandırılmak, eserlerini okuyanlarca iyi olarak anılmak, duaları celbetmek ve yaşadığı tasavvufî neşe ile hazzı paylaşmaktır. Bu nedenle geniş halk kitlesine hitap etmek istemiş ve şeyhi Hüdâyî’nin yolunu takip ederek sade bir dil kullanmıştır. Şiirlerinde uyguladığı aruz kalıpları dahi, Hüdâyî’ye gösterdiği vefadan ve ser-â-pâ bağlılıktan izler taşımaktadır. Hüdâyî’nin edebî ve tasavvufî şahsiyeti hakkında yapılan yorumları okuyup incelediğimizde⁴⁹²; birkaç farklılık müstesna hemen hemen aynı değerlendirmelerin Rızâyî için de yapılabileceğini görmekteyiz. Bu da göstermektedir ki Hasan Rızâyî Efendi, Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin en sadık takipçilerindedir. Tasavvufî görüşlerini paylaşırken, sanat onun için ancak bir vasıttır. Muğlak ifadelerden şiddetle kaçınmakta, şeriat dışına çıkmamak için azamî gayret sarfetmektedir.

Tasavvufî girift meseleleri nazara vermek yerine namaz, oruç, tesbih, zikir, tövbe, evrâd ü ezkâr gibi konulara dikkat çekmiştir. Düşündüğünü hemen ifade etmiş, samimi, içten ve doğal bir üslubu benimsemiştir. Kullandığı nazım birimi ve nazım şekli açısından Hüdâyî’den birtakım farklılıklara⁴⁹³ imza atsa da şiirlerindeki muhteva açısından tam bir benzerlik arz etmektedir. Rızâyî, şiirlerini beyitler şeklinde yazmış, kıt’a, musammat ve müseddes örnekleri de vermiştir. Daha çok mesnevî ve gazel nazım biçimlerini kullanmıştır. İlâhî formunda şiirleri de mevcuttur. Şiirlerinde belirleyici unsur, nazım şekillerinden daha çok konularıdır. Rızâyî’nin menâkıbnâme türündeki eseri üzerine yapılmış tez çalışmasını istisna edersek, biyografik ve bibliyografik kaynaklarda, sanatı üzerine yapılmış değerlendirmelerin çok az ve yetersiz olduğu görülecek-

⁴⁹² Yararlanılan yorumlar için bkz. Ertan, s. 452.

⁴⁹³ Hüdâyî’nin “ *Beyit sistemindeki gazel, murabba, muhammes ve kıt’a şeklinde yazılmış şiirleri azınlıktadır; bu şiirler biçim bakımından klasik edebiyatımızın ölçülerine (tam anlamıyla) uymamaktadır. Na’lileri gazel tarzında, bazıları da murabba şeklindedir. ... Divan edebiyatı tarzında en uyumlu şiirleri “Müfred”leridir.*” Ertan, s. 452-453.

tir. “Sad-Kelime-i ‘Alî Tercemesi” adlı eseri inceleyip alıntılar yapan Adem Ceyhan’ın şairin üslubu hakkındaki yorumları her ne kadar bahis konusu manzûm şerhin etrafında gelişse de sanatı ve üslubu hakkında genel bir kanaat edinme noktasında ipuçları vermektedir. Söz konusu eseri ele alırken Ceyhan’ın yorumlarına yer vermiştik. Ceyhan, -şairin-kıt’alarında dinî ve tasavvufî fikirlerini, kusursuz bir dil ve başarılı bir şekilde ifade ettiğini söylemenin doğrusu kolay olmadığını; eserinde yer yer imale ve zihaf gibi vezin, bazen de kafiye kusurlarından başka, belâgat ve fesahat bakımından makbul olmayan hallere rastlandığını belirtmektedir. Ceyhan’a göre, Rızâyî’nin de içerisinde olduğu bir kısım mutasavvıf şairlerin çoğunda sanat amacı ikinci planda kalmaktadır. Onların birinci derecede gayesi, şiir sanatında maharet göstermek değil, birtakım dinî, tasavvufî ve ahlâkî hislerini, fikirlerini ve inançlarını okuyucuya tebliğ etmektir.⁴⁹⁴

Rızâyî’nin kullandığı kalıplarda çeşitlilik fazla bulunmamaktadır. Kullanma sıklığına göre bu vezinlerin belli başlılarını şu şekilde verebiliriz:

Mefâ’îlün Mefâ’îlün Fa’ûlün (Bahr-i Hezec)

Fâ’îlâtün Fâ’îlâtün Fâ’îlâtün Fâ’îlün (Bahr-i Remel)

Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün (Bahr-i Remel)

Fâ’îlâtün Fâ’îlâtün Fâ’îlün (Bahr-i Remel)

Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün (Bahr-i Hezec)

Fâ’îlâtün Mefâ’îlün Fe’ûlün (Bahr-i Cedîd)

Fe’îlâtün Mefâ’îlün Fe’îlün (Bahr-i Hafif)

Müstef’îlün müstef’îlün (Bahr-i Rezec)

Müstef’îlün Müstef’îlün Müstef’îlün Müstef’îlün (Bahr-i Rezec)

Mef’ûlü Mefâ’îlü Mefâ’îlü Fe’ûlün (Bahr-i Hezec)

Müstef’îlâtün Müstef’îlâtün (Bahr-i Rezec)

Müstef’îlün Fa’ûlün Müstef’îlün Fa’ûlün (Bahr-i Rezec)

⁴⁹⁴ Bkz. Ceyhan, *Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 251-252.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Hasan Rızâyî, şekilden çok muhtevaya önem veren, eser yazmakta ideali olan, şekli ikinci plana aldığı için gerek vezin ve kafiye gerekse de söyleyiş tekniği açısından birtakım kusurlara imza atmış olan bir sanatçı kimliğine sahiptir. Ancak eserleri ve bilhassa da şiirleri incelendiğinde -kanaatimizce- içten, samimi ve yapmacıksız olduğu görülecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATINDA KASİDE-İ BÜRDE

1. İMÂM BÛSİRÎ VE KASİDE-İ BÜRDE'Sİ

Edebiyatımızda, özellikle de Eski Türk edebiyatında peygambere duyulan aşk ve muhabbet oldukça belirgindir. Yunus Emre'den Sezai Karakoç'a kadar yüzlerce şairde bu, çok âşık bir şekilde görülmektedir. “Yüzyıllar boyunca karşımıza çıkan mevlid, na't, mirâciyye, hilye, sîre/sîret, mu'cizât-ı Nebî, bi'set-nâme, hicret-nâme, vefât-nâme, şemâil, esmâ-i Nebî vb. edebî türler, Hz. Peygamber'e karşı beslenen derin muhabbetin edebiyattaki tezahürü olarak değerlendirilebilir.”¹ Zikrettiğimiz türdeki eserlerin en meşhurlarından birisi de Kasîde-i Bürde'lerdir. Bu Kasîde-i Bürde'lerin ilki, yıllarca Peygamberimizi hicvettiği için hakkında bir nevi ölüm fermanı çıkartılan ve daha sonra onun huzuruna gelip tövbe eden Arap şairi Ka'b b. Züheyr²e ait olandır. Rivayete göre Ka'b, “Bânet Su'âd” (Su'âd uzaklaştı.) diye başlayan ve ilk 13 veya 14 beyti

¹ Muhammet Kuzubaş, “Muhammed Fevzi'nin Miftâhu'n-Necât Adlı Eseri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 1, S. 1, Ordu 2007, s. 158.

² “Adı, Ka'b b. Züheyr b. Ebî Sulmâ el-Müzenî şeklinde olup, meşhur Mua'allakât şâiri Züheyr b. Ebî Sulmâ'nın oğludur. Künyesi Ebü'l-Mudarrab ve Ebü Ukbe idi. Annesi Keşşe binti 'Ammâr'dır. Muhadram şairlerden olan Ka'b, kardeşi Büceyr'den ve her ikisinin babası olan Züheyr de onlardan daha iyi şiir söylerdi.” Süleyman Tülücü, “Ka'b b. Züheyr ve Kasîde-i Bürde'si Üzerine Notlar-I” Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: 5, Erzurum 1982, s. 159. Ayrıca bkz. Kenan Demirayak, “Kasîdetü'l-Bürde” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24, İstanbul 2001, s. 566-568. A. Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, s. 128-132.

nesip³ konusunda olan Kaside-i Bürde'sini Peygamberin huzuruna gelerek sundu. “*Şüphesiz yok ki Peygamber, dünyayı aydınlatan, çekilmiş, Allah'ın keskin kılıçlarından bir kılıcıdır.*” manasındaki beytini okuyunca Peygamberimizin çok hoşuna gitmiş ve bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenen hırkasını (bürde) taltif etmek amacıyla şaire vermiştir. İşte söz konusu bu şaire ait olan kasîde, Türk edebiyatına intikal ettiği gibi birçok ulusun edebiyatında da önem arz etmektedir. Fakat asıl ünlü Kasîde-i Bürde, Ka'b bin Züheyr'e ait olanı değil 13. yüzyılın meşhur mutasavvıf şairi Mısırlı İmâm Bûsirî'ye ait olan Kasîde-i Bürde'dir.

Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed b. Saîd b. Hammâd b. Muh-sin el-Bûsirî, Hz. Peygamber için yazdığı kasidelerle üne kavuşan bir şairdir. “*1 Şevval 608'de (7 Mart 1212) Yukarı Mısır'da Behnesâ şehrine bağlı Behşim'de doğdu. Kaynaklara göre Berberî asıllı olup Fas'taki Hammâd Kalesi'nde Habnunoğulları diye tanınan bir aileden gelmektedir. ... Babası tarafından Bûsirî olduğu için Bûsirî, annesi tarafından da Delâslı olduğu için Delâsî nisbeleriyle anılmaktadır.*”⁴. Ahmet Suphi Furat, Bûsirî'nin doğum yeri konusunda “Ebûşîr” adlı bir yerden bahsetmektedir⁵. Kaside-i Bürde'yi şerheden Âbidîn Paşa, şerhinde “Ebûşîr” şekliyle bu fikri desteklerken⁶, günümüz Kasîde-i Bürde şârihlerinden Mustafa İsmail Fındıklı da sözü edilen yerin “Ebû Sîr” şeklinde yazıldığını, Kuzey Afrika'nın birçok yerinde ‘ebû’ kelimesinin ‘e’ harfi kaldırılarak okunmakta olduğunu, Bûsirî isminin de buna atfen doğduğunu dile getirmektedir⁷. Arap Edebiyat Tarihi'nde “Çöküş Dönemi” şairleri ara-

³ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-II (Sadru'l-İslâm Dönemi)*, Fenomen Yayınları, 1. Baskı, Erzurum 2009, s.73.

⁴ Mahmut Kaya, “*Bûsirî Muhammed b. Saîd*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 6, İstanbul 1992, s. 469.

⁵ Furat, s. 329.

⁶ “*İsm-i âlileri Şerefü'd-dîn Muhammed ve vatanı Mısır olup ebeveyninden biri, “Ebûşîr” nâm karyeden olmak hasebiyle (Ebûsirî) dinmiş ve bu lakabla şöreti cihânı tutmuşdur.*” Bkz. Âbidîn Paşa, *Terceme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde*, Kütüphanesi-i ‘İrfân Matbaası, İstanbul 1324, s. 3.

⁷ “*Bûsirî kelimesi ise, aslen Ebû Sîrî olup, Kuzey Afrika'nın birçok yerinde ‘ebû’ kelimesi ‘e’ harfi kaldırılarak okunmaktadır.*” Bkz. Mustafa İsmail Fındıklı, *Muhammed bin Saîd el-Bûsirî Kasîde-i Bürde Şerhi ve Havassı*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2011, s. 7. Zevâid kitapları telifiyle tanınan hadisçi Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl el-Bûsirî de sözü edilen Ebû Sîr şehrinde doğmuştur. Bazen şair İmâm Bûsirî ile bahsettiğimiz hadisçi Bûsirî'nin karıştırıldığı görülmektedir. Hadisçi Bûsirî 136 (H. 762) yılında Ebû Sîr'de doğup, 1436 (H. 840)'da Remle'de vefat etti. Bir Şâfiî âlimi olup, hadis ilminin zevâid türü kitaplarının en tanınmışlarından birisi ona aittir. Bkz. İsmail L.

sında değerlendirilen⁸ Bûsirî, Şazeli tarikatına mensup olup meşhur mutasavvıf Ebü'l-Hasen Şazeli⁹'nin müridlerindedir. Furat, "Ebu'l-Abbas Ahmed el Mersi¹⁰" adlı bir Şazeli şeyhinin de talebesi olduğundan bahsetmektedir.

Kaynaklar, Bûsirî'nin Behşim şehrinde doğmakla beraber, Delâs ve Bûsir şehirlerinde büyüdüğünü, bu iki şehre izafeten Delâsirî ve Bûsirî¹¹ isimleriyle anıldığını ve Kahire'de ikamet ettiğini dile getirmektedirler. Bûsirî, Kahire'de dil ve edebiyat eğitimi almış, Kur'ân'ı ezberlemiştir. Eğitimine Kahire'de Abdü'z-zahir Mescidi'nde başlamıştır. Ezher'de bulunduğu rivayetler arasında zikredilse de kaynaklar bu noktada hemfikir değildir. İslam tarihi, siyer, belâgat, hadis, hat ve Arap grameri gibi alanlarda bilgili olduğu zikredilmekle beraber düzenli bir eğitim almadığı rivayet edilenler arasındadır. İncil'i ve Tevrat'ı inceleyip tetkik ettiği, Yahudilik ve Hristiyanlığa reddiyeler yazdığı, bir müddet Vezir Zeyneddin Yakub ibn-i Züheyr'in yanında çalıştığı, daha sonra Bilbis şehrine gittiği, burada mâlî işlerde görevli olarak memurluk yaptığı¹², Kahire'ye dönerek Kur'ân eğitimi veren bir Sıbyan Mektebi açtığı ve daha sonra kapattığı, el-Mahalle ve Sehâ şehirlerine gittiği¹³ ve buralarda memurluk

Çakan, "Bûsirî Ahmed b. Ebü Bekir", Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 6, s. 468. Salahattin Polat (edit. vd.), *Hadis Tarihi ve Usulü*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2010, s. 101.

⁸ Bkz. Kemal Yavuz-İsmet Şanlı (editörler vd.), *VIII-XIII. Yüzyıllar Türk Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Eskişehir 2011. s. 329. Furat, bu dönemi, 13. ve 16. yüzyıl (H. 7. ve 10. yüzyıl) olarak vermektedir. Bkz. Furat, s. 329.

⁹ "Ebu'l-Hasen Nurüddin Ali bin Abdillah (656/1258), Hazret-i Hasen neslinden ve Tunusludur. Büyük bir mutasavvıf ve Şazeli tarikatının kurucusudur. Hac yolunda vefat etti. *Malikî fikhına dair te'lifâtı vardır.*" Bkz. Ekinci, s. 46.

¹⁰ Bu kişiden eserleri bahsinde söz edeceğiz. Ancak, sözü edilen bu kişinin künyesi, Furat'ın belirttiği gibi Mersi değil, Mürsî'dir. Muhtemelen, Muhyiddin Arabî'nin de doğum yeri olan Endülüs (İspanya)ün Mürsiye (bugünkü Murcia) kentine izafeten bu künye verilmiştir. Bkz. Mahmut Erol Kılıç, *İbn-i Arabî Düşüncesine Giriş-Şeyh-i Ekber*, Sufi Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 26.

¹¹ Bkz. Fındıklı, s. 7.

¹² "Bir müddet vezir Zeyneddin Ya'kûb b. Zübeyr'in yanında çalıştı, fakat hamisi bu görevden alınınca (1261) Bilbis'e gitmek zorunda kaldı. Orada kendisine maliye işlerinde kâtiplik ve muhasiplik görevi verildi. 1265 yılında adliye teşkilatında bazı değişiklikler yapan Melikü'z-Zâhir I. Baybars'a yazdığı bir kasideden onun bu tarihte Kahire'de bulunduğu, dolayısıyla Bilbis'teki görevinin uzun sürmediği anlaşılmaktadır." Kaya, "Bûsirî Muhammed b. Saîd" Maddesi, s. 469.

¹³ "... Yine bu dönemde küçük yaşta çocukların Kur'ân-ı Kerim'i okuyup ezberlemeleri için Kahire'de bir mektep (küttâb) açtığını, fakat beklediği ilgiyi göremediği için burayı kapatarak el-Mahalle şehrine gittiğini şiirlerinden anlamak mümkündür." Kaya, "Bûsirî Muhammed b. Saîd" Maddesi, s. 469.

yaparken Hristiyan memurların birçok yolsuzluğuna şahit olduğu¹⁴, bunlardan çok rahatsızlık duyduğu birçok kaynağın verdiği dir.¹⁵ “*Her ne kadar Brockelmann (GAL, I, 264-267) Bûsirî'nin on yıl Kudüs'te yaşadığını, sonra Medine'ye, oradan Mekke'ye giderek on üç yıl orada ikamet ettiğini ve bu süre zarfında Kur'ân-ı Kerîm öğretimiyle meşgul olduğunu söylüyorsa da klasik kaynaklarda bu bilgiler mevcut değildir.*”¹⁶ Kasîde-i Bürde'nin günümüz mütercimlerinden İlhan Armutçuoğlu, Bûsirî'nin bir rivayete göre vezirlik makamında da bulunduğunu belirtmekte; fakat rivayetin kaynağından bahsetmemektedir¹⁷. Aynı rivayetin Âbidîn Paşa Şerhi¹⁸, nde de yer alması, Armutçuoğlu'nun söz konusu rivayeti Âbidîn Paşa'dan aldığı ihtimalini düşündürmektedir. Sıkıntılı bir hayat yaşamış şairin mütevazı, dürüst bir kişiliğinin bulunduğu, kırılğan bir bünyeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinden bahseden kaynaklar, çocuklarının çok ve eşinin hırçın bir mizaca sahip olmasının şair için huzursuzluk kaynağı oluşturduğunu belirtmektedirler. Huzursuzluğunun yaşlılık döneminde daha da arttığından bahsedilmektedir.

“*Şiirlerinde bu dönemi oldukça dramatik bir dille anlatır. Çocuklarını anlatırken, onların herkesle birlikte oruç tuttuğunu fakat bakanlar için bir ibret olduklarını, yiyecek ve içecek bir şey bulamadıklarını, bayram geldiği halde yanlarında ne buğday ne ekmek ne de bir çörek bulunduğunu başka çocukların elinde hurma veya kek gördüklerinde çocuklarının gözlerinin fal taşı gibi açılıp hasretle soluduklarını, bu yüzden çok sıkıntı çektiklerini ifade eder.*”¹⁹

¹⁴ “... Bûsirî, dönemin valisi tarafından kendisine bağlanan aylığın Hristiyan memurlarca kasten geç ödendiğini, hatta bazen aylar geçtiği halde ödeme yapılmadığını şiirlerinde anlatır ve bu sebeple olanları acı bir şekilde hicveder. El-Mahalle'de bulunduğu sırada bacağının kırıldığı ve bundan sonra Sehâ'ya gittiği yine şiirlerinden anlaşılmaktadır.” Kaya, “Bûsirî Muhammed b. Saîd” Maddesi, s. 469.

¹⁵ Bkz. Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, Damla Yayınevi, İstanbul 2011, s. 11; Fındıklı, s. 9; Rahmî Serin, *Kasîde-i Bürde Şerhi, Havas ve Esrârı*, bas. haz. Arif Pamuk, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 6-7; Ebubekir Sıddık Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Mustafa İsen, Ankara 1997, s. 31.

¹⁶ Kaya, “Bûsirî Muhammed b. Saîd” Maddesi, s. 469.

¹⁷ Bkz. İlhan Armutçuoğlu, *Kasîde-i Bürde*, Erkam Yayınları, İstanbul 2009, s. 9.

¹⁸ Bkz. Âbidîn Paşa, s. 3.

¹⁹ Şahin, s. 32.

Bûsirî'nin hayatının sonlarına doğru felç olduğu, meşhur Kasîde-i Bürde'sinin ortaya çıkışı bahsinde çokça zikredildiği için hepimizin malumudur. Rivayet edildiğine göre; peygamber âşığı olan Bûsirî, meflûc hal içerisindeyken Peygamberimize yazdığı kasîdesini bitirdiği gece, rüyasında Peygamberimizi görür. Peygamberimiz, ondan kendisi için yazdığı kasidesini okumasını ister. Şairin okuduğu kaside Peygamberimizin çok hoşuna gider. Bu yüzden hırkasını ona giydirir ve şairin felçli vücudunu mesheder. Bûsirî, uykudan uyanınca vücudunun tamamen iyileştiğini görür. Namaz kılmaya giderken kalp gözü açık bir zâtla karşılaşır. Söz konusu bu zât, kasidenin ilk beyitlerini -önce hiç duymamasına rağmen- okur ve Bûsirî'den kasideyi ister. İşte o gün bu gündür bu kaside insanlar tarafından çokça söylenmiş, birçok şair tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. Hatta bazı özel günlerde söylenen bu kaside felçli hastalara şifâen okunmuştur ve hâlâ da okunmaktadır.²⁰

Kaynakların büyük bir kısmı şairin İskenderiye'de vefat ettiğini bir kısmı da Kahire'de vefat ettiğini belirtmektedirler. Ahmet Suphi Furat bu çıkarımı desteklerken, Kasîde-i Bürde mütercimlerinden Rahmi Serin, vefat yeri konusunda şu açıklamada bulunmuştur:

“Her ne kadar Makrizî onun Kahire'deki Mansûrî Hastanesi'nde vefat ettiğini, ayrıca Mağribli bir seyyah olan Ayyâşî de 1037 (1662)'de Kahire'de İmam Şâfiî'nin kabrine yakın bir yerde²¹ Muhammed Bûsirî'nin kabrini ziyaret ettiğini söylüyorsa da bu doğru değildir. Çünkü onun kabri İskenderiye'de sahile yakın, kendi adıyla anılan caminin içindeki sağ meksûrededir. Her halde adları geçen müellifler, 593 (1201)'de vefat eden Ebü'l-Kâsım Hibetullah el-Manastirî ile İmam Bûsirî'yi birbirine karıştırmışlardır. Çünkü Hibetullah, el-Manastirî nisbesiyle anıldığı gibi el-Bûsirî nisbesiyle de anılmaktadır.”²²

Kasîde-i Bürde Şerhleri üzerine en derli toplu çalışmalardan birisini kaleme almış olan Ebubekir Sıddık Şahin, Bûsirî ve Kasîde-i Bürde'si üzerine İsmail Hakkı Sezer tarafından Mısır'da yerli kaynaklar titizlikle

²⁰ Bilgiler için bkz. Fındıklı, s. 209-218.

²¹ A. Suphi Furat, eserinde, şairin İmam Şâfiî'nin yanına defnolduğu bilgisini tekrar etmektedir. Bkz. Furat, s. 329.

²² Serin, s.11.

taranarak yapılmış doktora tezindeki²³ bilgilerden hareketle şairin ölüm tarihi konusunda 1297-1298 (H. 696-697) tarihlerinin gerçeğe daha uygun olduğunu ifade etmektedir: “Şairin mezarı, Mısır’ın İskenderiye şehrinde Bûsirî camii yanındadır. Ayrıca Kahire’de İmam Şafî’nin türbesi yanında makamı vardır. Yine sayın Sezer, Konya’da Sadrî’-d-din Konevî türbesi karşısında da makamı olduğunu belirtmektedir.”²⁴ Ayrıca Bûsirî ve Kasîde-i Bürde’si üzerine lisans bitirme tezi hazırlayan ve bahsedilen konuda birtakım “madde”ler kaleme almış olan Mahmut Kaya²⁵, şairin “...uzun bir ömürden sonra seksen küsür yaşlarında İskenderiye’de h.696/m.1296-97 yılına vefat etmiş ve oraya defnedilmiş olduğunu”²⁶ bildirmektedir. Clement Huart, şairin 1294’de öldüğü yönünde açıklamalarda bulunmuştur²⁷.

İmam Bûsirî’nin meşhur Kasîde-i Bürde’si dışında birçok eserinin ve manzûmesinin olduğu bilinmektedir. Ancak, eserleri kendisi tarafından bir araya getirilmemiştir. Üzerine tez çalışması yapılmış olan Divan²⁸’ının sonradan derlenip toparlandığı anlaşılmaktadır. Kaynakların belirttiğine göre eserleri şunlardır:

1. Kaside-i Bürde: Çalışmamızın üçüncü bölümünde üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

2. Divânü’l-Bûsirî: Söz konusu bu eser, Bûsirî’nin bütün şiirlerini ihtiva etmez. Daha önce de belirttiğimiz gibi Divan’ını oluşturan şiirleri daha sonra derlenip toparlanmıştır. “Divan nüshaları üzerinde bir master tezi hazırlamış olan Muhammed Seyyid Kilânî (Geylânî) başka kaynaklardan bulabildiği şiirleri de ilave ederek eseri yayınlamıştır. Bûsirî aslında şiirlerini bir divanda toplamış değildir. İslâmî edebiyatta onun

²³ İsmail Hakkı Sezer, *Şâir Bûsirî ve Bürde’si*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Dan. İnci Koçak, Konya 1985.

²⁴ Şahin, s. 33.

²⁵ Kaya, *Şerefüddîn el-Bûsirî ve El-Kevâkibü’-d-Dürriyye fî Medh-i Hayri’-l-Berîyye (Kasidetü’-l-Bürde)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Lisans Bitirme Tezi, Nr. 8946.

²⁶ Kaya, *Kaside-i Bürde’yi Türkçe Söyleyiş*, s. 13.

²⁷ Bkz. Clement Huart, *Arap ve İslam Edebiyatı Tarihi*, Çev. Cemal Sezgin, Tisa Matbaacılık, Ankara, Tarihsiz, s. 121.

²⁸ Muhammed Seyyid Kilânî, *Bûsirî Şerefü’-d-dîn Muhammed b. Saîd, Dîvânü’-l-Bûsirî, Kahire 1374/1955*.

Kasîdetü'l-Bürde ile el-Kasîdetü'l-Hemziyye'nin dışında kalan şiirlerine pek önem verilmediği anlaşılmaktadır."²⁹ Bûsirî'nin dîvânında yer alan şiirler başlıca üç gruba ayrılır: Nebevî medihler (Na'tler), diğer medihleri ve hicivler. Şâirin fahriye özelliği taşıyan şiirleri de vardır.³⁰ Nebevî medihlerinin Ebû Şâme (Dımaşkî) olarak bilinen Şihabeddin Abdurrahman bin İsmail ve onun hocası Sahavî tarafından açıklandığı bilinmektedir.³¹ Şairin diğer eserleri şunlardır:

3. El-Kasîdetü'l-Hemziyye fî Medhi'n-Nebîyye: Şairin, Kasîde-i Bürde'den sonra en önemli eserinin, kısaca "Hemziyye" denilen, orijinal ismi "Ümmü'l-Kurâ fî Medhi Hayri'l-verâ" olan bu eserinin olduğu söylenmektedir. Clement Huart'ın da bahsettiği eser³², 455 beyitten oluşmakta olup pek çok şerhinin yapıldığı bilinmektedir³³. Eserin içeriğine bakıldığında şairin hacca gittiği ve hac dönüşünde bu eseri kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Aynen Kasîde-i Bürde gibi Kasîde-i Hemziyye de Peygamberimize duyulan derin sevginin tezahürü olarak yorumlanmaktadır. "*Hz. Peygamber'in doğumunu, hayatının safhalarını, diğer peygamberlere olan üstünlüğünü, gazvelerini, Hulefâ-yi Râşidîn devrinin sonuna kadar İslâm davetinin tarihî seyrini, İslâm'ın diğer dinler karşısındaki üstünlüğünü, Resûl-i Ekrem'in güzel ahlâkını, Ehl-i Beyt'in ve ashabın faziletlerini güzel bir üslupla işleyen el-Kasîdetü'l-Hemziyye manzum bir siyer olarak değerlendirilebilir.*"³⁴

²⁹ Kaya, "Bûsirî Muhammed b. Saîd" Maddesi, s. 469.

³⁰ Şahin, s. 38.

³¹ Bkz. s. 193. Huart'ın açıklandığını söylediği Nebevî medihler, Mahmut Kaya'nın bildirdiğine göre Kasîde-i Bürde'sidir. Bkz. Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24, s. 568. Yazma eser için bkz. Ebû Şâme 'Abdu'r-rahmân bin İsmâîl, *Şerhü Kasîdeti'l-Bürde*, Milli Ktp. Tokat Zile İlçe Halk Ktp. Kol. Nr. 60 Z 488/ 60 Hk 399. Milli Ktp. Adana İl Halk Ktp. Nr. 01 Hk. 133/583-2/123-2. Diyarbakır İl Halk Ktp. Nr. 21 Hk 1029. Çorum İl Halk Ktp. Nr.19 Hk 597. Manisa İl Halk Ktp. Akhisar Zeynelzade Kol. Nr. 763/2.

³² "Peygambere ait yazılmış olan naatlardan Ümmü'l-Kurre (Kentlerin Anası, Mekke) adıyla Bûsirî'nin kaleminden çıkmış olan naat da ileri gelen eserlerindedir." Huart, s. 121.

³³ "Ahmed b. Abdulhak el-İstanbulî, *Şerh-i Kasîde-i Hemziyye*, İst. Ü. Ktp. Ar. Yz. 2875; Ahmed b. Ahmed Sinbatî, İst. Ü. Ar. Yz. 2970; Ahmed b. Hacer, İst. Ü. Ktp. Ar. Yz. 2503, Abdî Abdülbâkî b. Ahmed, *Terceme-i Kasîde-i Hemziyye*, Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali P. 7784/803/1, Milli Ktp. MFA (A) 4624/1." Bilgiler için bkz. Şahin, s. 39.

³⁴ Kaya, "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24, s. 569.

4. Zührü'l-Meâd fî Vezn-i Bâned: Adından da anlaşıldığı üzere Ka'b b. Züheyr'in Kasîde'sinin vezninde ona nazîre olarak yazılmıştır. 204 beyitten oluşmaktadır. Clement Huart, Arap ve İslam Edebiyatı Tarihi'nde, bu eserle Kasîde-i Bürde'sini (Bûsîrî'nin) karıştırmış olmalı ki, Kasîde-i Bürde'nin Bâned Suad Kasîdesi'ne nazîre olarak yazıldığını söylemektedir.³⁵ Kafiyesinden hareketle "Lâmiyye" ismiyle anılmaktadır.

5. El-Muhrec ve'l-Merdûd ale'n-Nasârâ ve'l-Yahûd: Bûsîrî, Kıptî Hristiyan ve Yahudî nüfusun meskûn olduğu Kahire ve diğer Mısır şehirlerinde mezkûr dinlere mensup halkla birlikte yaşamış, memurluğundan dolayı da sık sık Hristiyan ve Yahudî memurlarla ilişki içerisinde olmuştur. Yahudî ve Hristiyanlara yazılmış reddiyeleri ihtiva eden bu eseri de, 278 beyitten oluşmakta olup "Lâmiyye" başlığı altında değerlendirilmektedir. Kaynakların başarılı reddiyelerden kabul ettiği eserin beyit sayısını Rahmi Serin ve Mahmut Kaya, 284 olarak vermektedirler³⁶. Eserin nesir olan kısımları da bulunmaktadır.

6. El-Kasîdetü'l-Mudariyye fi's-Salâti 'alâ Hayri'l-Beriyye: Kafiyesinden hareketle "Râiyye" başlığıyla verilen esere şerhlerin³⁷ ve tah-

³⁵ "Kaab bin Zuheyr'in kasidesine bir benzer (nazîre) olarak yazdığı Kasîde-i Bürde (Hırka Kasidesi) ile bütün İslam dünyasında büyük ün alan Şerafeddin Muhammed el-Bûsîrî 1211 yılında doğdu ve 1294'de öldü. ..." Huart, s. 121. Huart'ın ifadelerinden, sözünü ettiği eserin Kasîde-i Bürde olduğu, Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'yi yazarken ibn-i Züheyr'in kasidesini taklit ettiğini düşündüğü ve Kasîde-i Bürde etrafında oluşan rivayetleri, ilmî bulmadığı anlamı da çıkarılabilir.

³⁶ Bkz. Serin, s. 13. Kaya, "Bûsîrî Muhammed b. Saîd" Maddesi, s. 470.

³⁷ Müstakîm-zâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *Hediyyetü's-seferiyye ve'l-hazeriyye fi şerhi'l-Kasîdeti'r-râiyyeti'l-Mudariyye*, İst. Ü. Tür. Yz. 2020, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. 2804, Milli Ktp. MFA (A) 2263; Mustafa İsamü'd-dîn İstanbulî, *Şerh-i Kasîdetü'l-Mudariyye fi's-salâti Hayri'l-Beriyye*, Milli Ktp. MFA (A) 1533, Ebû Saîd Muhammed Hâdimî, *Kasîde-i Mudariyye Şerhi*, DTCF Ktp. Yz. A. 120, **Ter-cüme:** Bosnavî el-Hac Muharrem Ef., *Kasîde-i Mudariyye ve Manzum Tercümesi*, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye, İstanbul 1315. **Metin:** Süleymaniye Ktp. Esad Ef. 3430, 3591, 3719, 3808; Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp. 9535. Bilgiler için bkz. Şahin, s. 40. İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi Yazmalar Kataloğunu incelerken, İmam Ebû Sirî isminde birisine ait olan Kasîde-i Mudariyye'nin İbrahim b. Ali isminde biri tarafından istinsah edildiği bilgisine eriştik. Her ne kadar eserin muhteviyatına bakamasak da söz konusu eserin müellifi olarak anılan İmam Ebû Sirî'nin, İmam Bûsîrî olduğunu düşünmekteyiz. "Bûsîrî kelimesi, aslen Ebû Sirî olup, Kuzey Afrika'nın birçok yerinde "ebû" kelimesi "e" harfi kaldırılarak okunmaktadır." Bkz. Fındıklı, s. 7. Bahis konusu edilen eserin katalog bilgileri için bkz. Özdamar, s. 161.

mislerin³⁸ yapıldığı bilinmektedir. 39 beyitten meydana gelmektedir. Bazı İslamî kaynaklarda ve dua mecmualarında, Kasîde-i Mudariyye'nin okunmasının faziletine dair tafsilatlı açıklamalar bulunmaktadır. İslam toplumları arasında, Kaside-i Bürde kadar olmasa da eser etrafında birtakım geleneklerin oluştuğu görülmektedir³⁹.

7. Takdîsü'l-Harem min Tednîsi'd-Darem: Eser “Dâliyye” başlığı altında verilmektedir. “... doksansekiz beyitten oluşup 1256 senesinde Medîne-i Münevvere’de çıkan ve Ravza-i Mutahhare ile Hücre-i Sa’âdet’in yanmalarına sebep olan yangın dolayısı ile yazılmıştır. Bu kasidesini ‘Ümmü Nâreyn’ diye de isimlendirmiştir.”⁴⁰

8. Kasîdetü'l-Muhammediyye: Kafiyesinden hareketle “Mimiyeye” olarak zikredilen eserin “her mısraı Muhammed ismiyle başladığı için bu isimle anılır olmuştur. 16 beyitlik bu kasîde de mecmualarda yer almaktadır.”⁴¹

9. Kasîdetü'l-Hamriyye⁴²: Bazı kaynaklar bu eserden söz etmezken, bazı kaynakların eserin sadece isminden bahsettiği görülmektedir⁴³.

³⁸ **Tahmis:** Nahifi Süleyman Efendi, Süleymaniye Ktp. Halet Ef. 355, 790; Nuruosmaniye Ktp. 3195. Bilgiler için bkz. Şahin, s. 39.

³⁹ Bkz. Arif Pamuk, *Resûlullâh'ın Dilinden Dualar*, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 124-129.

⁴⁰ Serin, s. 13.

⁴¹ Bkz. Şahin, s. 39.

⁴² Bu eserin ibnü'l Fârız'a ait olan kasîde ile isim benzerliği olan bir eser mi olduğu, yoksa Fârız'ın eserinin yanlışlıkla Bûsirî'ye ait bir eser gibi zikredilmiş mi olduğu veya Fârız'ın eserinin şerhi mi olduğu noktasında açıklayıcı bilgiler bulamadık. İbnü'l-Fârız'ın en önemli iki şiirinden biri olan el-Kasîdetü'l-Hamriyye'ye gelince... “...şarabın, ilâhî aşkın simgesi olarak tasvir edilmesi münasebetiyle bu ismi almış, ayrıca kafiye harfi mim dünyasında olduğu gibi batıda da geniş bir yankı bulmuş; çeşitli dillere çevrilmiş ve üzerine birçok şerh yazılmıştır. Müstakil olarak bu kasîdeye yazılan şerhlerden bazıları şunlardır: Dâvûd-i Kayserî'nin (ö. 751/1350), Şerhu'l-Kasîdeti'l-mîmiyye'si; Emîr-i Kebîr Seyyid Alî el-Hemedânî'nin (714-786/1314-1385), Meşâribü'l-ezvâk'ı; Abdurrahmân-ı Câmî'nin (817-898/1414-1492), kısaca Levâmî' diye bilinen Levâmî'u envâri'l-keşf ve ş-şühûd 'alâ kulûbi erbâbi'z-zevk ve'l-vücûd adlı eseri; İdrîs-i Bitlisî'nin şerhi ve Abdullah Salâhî Uşşâki'nin (ö. 1196/1782) yazdığı şerh.” Orhan Başaran, “İdris Bitlisî'nin Şerh-i Kasîde-i Hamriyye'si ve İki Yazma Nüshası”, Nüsha Dergisi, Yıl: IV, Sayı: 12, Kış 2004, s. 8.

10.”Dâl” Redifli Mersiye: Eserden Mahmut Kaya şu şekilde söz etmektedir:

“Şâzeli tarikatının kurucusu Ebü'l-Hasan eş-Şâzeli'ye intisap eden şair, onun ölümü üzerine yerine geçen Ebü'l-Abbas el-Mürsi'ye hitaben yazdığı 142 beyitlik “dâl” redifli mersiyede şeyhinin fazilet ve meziyetlerinden sitayişle söz eder. Öyle anlaşılıyor ki ünlü mutasavvıf ibn Atâullah el-İskenderânî ile Bûsirî, Şeyh Şâzeli'nin en gözde iki mürididir. Ancak ibn Atâullah, ilahi aşk temasını işlerken, Bûsirî daha çok peygamber sevgisini terennüm etmiştir.”⁴⁴

Mahmut Kaya, “**Kasîdetü'l-Yâiyye, Et-Te vessül bi'l-Kur'ân, el-Lâmiyyetü'l-Ûlâ**” adlarını taşıyan üç eserini (toplam on üç eser) de Brockelmann'ın GAL'ından hareketle nakletmektedir.⁴⁵

Bûsirî'nin yukarıda zikredilen eserlerine ilaveten dönemin sultan ve devlet adamlarına yazdığı kasîdeleri de bulunmaktadır. Bûsirî'nin sanatını irdeleyen kaynaklar, şairin aslında övgü şairi olmadığını, dönemin şartları gereği bazı insanları methetmek zorunda kaldığını, övdüğü insanların da daha çok manevi yönlerini öne çıkardığını⁴⁶ söylemektedirler. “*Bûsirî'nin eserlerinin tamamına yakını manzûm olup çoğu Hz. Peygamber hakkında yazılan kasidelerden ibarettir. Şiirleri yapı ve üslup bakımından son derece sağlam ve liriktir. Edebiyat tarihçileri, onun şiirlerinin çağdaşları olan Yahyâ b. Abdülazîm el-Cezzâr (ö.679/1280) ile Ömer b. Muhammed el-Verrâk'ın (ö.695/1296) şiirlerinden daha mükemmel olduğunu söylerler.*”⁴⁷ Eserlerinde de görüldüğü gibi onun en dikkate değer yönü Peygamberimize duyduğu derin sevgi ve içten bağlılıktır. Hemen hemen her eserinde bu derin sevgi ve içten bağlılık çok açık bir şekilde görülmektedir. Eserlerini kaleme almasındaki âminin de bu olduğu bizzat kendisi tarafından dile getirilmiştir.

⁴³ Bkz. Kaya, “*Bûsirî Muhammed b. Saîd*” s. 470. Serin, s. 13.

⁴⁴ Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söylemiş*, s. 12.

⁴⁵ Kaya, “*Bûsirî Muhammed b. Saîd*” Maddesi. s. 470.

⁴⁶ “*Bûsirî, sultanlardan Mansûr b. Kalavun'u (h.679-689/m.1279-1289 yılları arasında hükümdardır.) bu şekilde övmüştür. Yine Şemsü'd-dîn İsâ b. es-Sâhib Bürhanü'd-dîn es-Sencârî'yi de överken de onun âdil ve cömert olduğunu, kindar ve garazkâr olmadığını söyler.*” Bkz. Şahin, s. 40.

⁴⁷ Kaya, *Bûsirî Muhammed b. Saîd*' Maddesi, s. 470.

“Bûsirî, şiirlerinde Peygamber sevgisi ve dini hamiyetini dile getirerek övünür. Ayrıca şiirinin gücü ve güzelliğini de övünç vesilesi sayar. Başkalarının kendisini Hassân b. Sâbit diye çağırmalarını isteyen Bûsirî, Nebevî medihlerdeki başarısıyla büyük gurur duyar ve bu gururunu şiirlerinde dile getirir. ... Nebevî medihler yanında hicivler de yazmış olan şair, beğendiği hükümdar ve vezîrleri de övmüştür. Ancak onu çağdaşı olan diğer şâirlerden ayıran tek özelliği Nebevî medihlerindeki başarısı ve bunların zirve konumunda bulunan Kasîde-i Bürde'sidir.”⁴⁸

Kasîde-i Bürde'nin İslam toplumları arasındaki yeri, Türkler arasında Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i gibidir. Tıpkı Mevlid gibi, önemli günlerde, merasimler ve hasta ziyaretlerinde okunmuştur. Türklerin de içerisinde bulunduğu İslam milletleri arasında, sözü edilen bu İslamî metin etrafında günümüze kadar gelen ve hala devam eden ciddi bir gelenek oluşmuştur. Medreselerde belâgat ve edebiyat derslerinde okutulduğu, metnini ezberleyenlere icazet verildiği bilinmektedir. Nitekim Ebubekir Sıddık Şahin'in bu konudaki şu tespitleri, bu kutsal metne atfedilen önemi göstermesi açısından dikkate değerdir:

“Türk toplumu içerisinde muhtelif hastalıklara şifa olması dolayısıyla ün yapmış olan Kasîde-i Bürde'nin özellikle Karadeniz Bölgesi'nde bu amaçla günümüze kadar okunmaya devam ettiği görülmektedir. Kırıkkale Çarşı Camii'nde imamlık görevini yapan Çaykaralı Necati Seçilmişoğlu'dan öğrendiğimize göre o bölgede halen icazet sahibi hocalar, köylerde ağır hastaların üzerine yedi gün süreyle veya yedi imam aynı günde bir araya gelip grup halinde Kasîde-i Bürde okumaktadırlar. Kendisi de icazet sahibi olan Necati Bey, Kırıkkale'de insanların Kasîde-i Bürde ile ilgili bu geleneği bilmemelerinden yakınmaktadır.”⁴⁹

Ebubekir Sıddık Şahin, yukarıda ismi geçen şahsa ait icâzetnâme-yi yüksek lisans tezinin sonuna eklemiştir. Daha çok tasavvuf çevrelerinde

⁴⁸ Şahin, s. 41.

⁴⁹ Şahin, s. 55.

incelendiğini, klasik medrese usulü öğretim yapan çevrelerce halen ders kitabı olarak okutulduğunu ve günlük evrâd olarak terennüm edildiğini dile getiren Şahin, birtakım tespitlerine şu şekilde devam etmektedir:

“Kasîde-i Bürde’nin daha çok Arapça olan Harputî⁵⁰ ve Bâcûrî⁵¹ şerhleri tutulmuştur. Halen Bayezid Camii’nde Kasîde-i Bürde dersleri okutan İstanbul merkez eski vâizlerinden sayın İbrahim Subaşı, Kasîde-i Bürde’nin en güzel şerhlerinden birinin Harputî’nin eseri olduğunu belirtmektedir. Yine sayın Subaşı, Kasîde-i Bürde okumalarının sebebini Kur’ân-ı Kerîm’i daha iyi anlayabilmek, ondaki belâgat inceliklerini görmek olarak ifade etmektedir.”⁵²

İncelediğimiz birçok kaynakta, Kasîde’nin okunması sırasında uyulacak âdâbın, okunacağı yerler ve durumların, şifa niyetiyle okumaya başlamadan önce yapılması gerekenlerin çok ayrıntılı bir şekilde ele alındığını gördük. Bu konuya değinmek her ne kadar konumuzun dışında olsa da, Türk ve İslam toplumu arasında Kasîde’nin etki alanını belirtmesi, insanımızın bu kutsal metne verdiği önemi göstermesi açısından oldukça önemlidir. Kaynaklardan taradığımız özet mahiyetindeki bilgiler şu şekildedir:

“Kasideyi okuyan gusül abdesti almalı, kibleye doğru dönmelidir. Yeme, içme ve giyim kuşam hususunda haramlar-

⁵⁰ Harputî Ömer Naimî Efendi tarafından yapılmış, Kasîde-i Bürde’nin Arapça şerhidir. Şerhin tam ismi, “el-Asîdetü’ş-Şehdiye fi-Şerhi Kasîdeti’l-Bürde” şeklindedir. Osmanlı Müellifleri’nde hal tercümesi verilen Ömer Efendi, Harput Müftüsü İmamzâde Muhammed Said Efendi’nin oğlu Müftü Ahmed Efendi’nin oğludur. Üç dilde şiir yazma kabiliyetine sahip olup, şiirleri bir araya getirilememiştir. Birtakım eserlere haşiye, talikat ve şerh yazan Ömer Naimî Efendi, 1881/82 (H. 1299) tarihinde Harput (Elazığ)’ta vefat etmiştir. Bilgiler için bkz. Bursalı Mehmet Tahir, C. 1, s. 302. Mahmut Kaya, eserin İstanbul’da H.1289, 1292, 1298, 1318, 1320 tarihli baskılarından söz ederek, 1291 senesinde de Mısır-Bulak Matbaası’nda basıldığını belirtmektedir. Bkz. Kaya, “Kasîdetü’l-Bürde” Maddesi, s. 569.

⁵¹ Mısırlı İbrahim Bâcûrî tarafından yazılmıştır. Kaynaklarda 1869-70 (H. 1286)’te vefat ettiği yazılı olan Bâcûrî’nin eseri, “Şerhü’l-Bâcûrî” ismiyle tanınmaktadır. Bkz. Armutçuoğlu, s. 20. Demirayak, İbrâhim el-Bâcûrî’nin Kab b. Züheyr’in Kasîde-i Bürde’sine de şerh yaptığını zikretmektedir. Söz konusu şerh, Kahire’de H. 1286, 1302, 1345 yıllarında basılmıştır. Demirayak, “Kasîdetü’l-Bürde”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24, İstanbul 2001, s. 568.

⁵² Şahin, s. 56.

dan sakınan bir kimse tarafından okunmalıdır. Kasideyi harekelerine dikkat ederek okunmalıdır. Okuyanın kasideyi ezberlemiş olması daha iyi netice almaya sebeptir. Bu kaside nazım şeklinde yazıldığından, nazmına dikkat edilerek okunmalıdır. Okuyan kimsenin, mümkünse bu işlerde ehil olup, İmam Bûsirî'ye kadar ulaşan bir senetle icazetli bir kimseden izinli olması gerekir. Kasidenin okunmasında samimi olunmalı; gerek okuyan gerekse okunan kimse inanmalıdır. Kasideyi okurken arada dünya kelamı konuşulmamalıdır.”⁵³

Okurken dikkat edilecek hususlara ilaveten, hangi durumlar için okunacağı da şu şekilde sıralanmaktadır: *“Bol rızık için, bulaşıcı hastalığın önlenmesi için, büyük bir sıkıntının giderilmesi için, cinlerin musallat olmalarından korunmak için, felçten şifa bulmak için, hayatın mutlu geçmesi için, malı tehlikeden korumak için, rahat yaşamak için, ticarete bol kazanç için, son nefeste imanla gitmek için, yolculuğun tehlikesiz geçmesi için, uzun ve huzurlu bir ömür için, zeka gelişmesi için”* muhtelif tarifelere uyularak okunmaktadır. Rahmi Serin, Abidin Paşa Şerhi⁵⁴, nin giriş kısmına atıfta bulunarak, *“Sabah evden çıkarken, kapıları açarken ve kaparken, yola çıkmak üzere iken ve vasıtaya binerken kasidenin, bilhassa 79. beytini okumayı ihmal etmemelidir.”⁵⁵* diyerek başladığı reçetesinde, haftanın farklı günlerinde farklı beyitlerin okunabileceğini belirtmekte, haftanın hangi gününde hangi beytin okunabileceğini tek tek sıralamaktadır.

“Bunun dışında, azgın hayvanların ehlileştirilmesi, Arapça öğrenmede zorluk çekenlerin bu dili kolayca öğrenebilmeleri, hırsızlığını inkar eden ve çaldığı şeyin yerini söylemeyen hırsızın konuşurulması, ... dersini ezberlemekte zorluk çekenlerin hafızasının açılması, uykusu ağır olanların bu hastalıktan kurtulması... çeşitli mazeretlerle hacca gidemeyen kimsenin önündeki engellerin kalkıp hacca gidebilmesi, ... çocukların hastalık ve zararlı böceklerden korunması gibi çok farklı maksatlarla bir veya birkaç beytinin muska şeklinde yazılıp taşınması veya belli sayılarda okunması konusunda teferruatlı bilgiler mevcuttur.”⁵⁶

⁵³ Fındıklı, s. 213-215.

⁵⁴ Âbidîn Paşa, s. 2-6.

⁵⁵ Serin, s. 32-34.

⁵⁶ Şahin, s. 71.

Mahmut Kaya'nın mezkûr konudaki tespitleri de şu şekildedir: *"Asırlardır İslâm coğrafyasının her bölgesinde büyük bir ilgi görmüş, dinî toplantılarda, mübarek gün ve gecelerde, sünnet, düğün, bayram ve cenaze merasimlerinde okunagelmıştır. Haftalık evrad olarak da okunan kaside, 140. beytinden itibaren felçlilere şifa maksadıyla yedi gün süreyle okunmaktadır."*⁵⁷

Kasîde-i Bürde'nin nasıl ortaya çıktığını daha önce ele almıştık. Bu ortaya çıkış hikâyesi, şerh ve tercümelerde, konu üzerine yapılmış araştırmalarda çok küçük farklarla aynen anlatılmıştır. Katip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn'un 2. cildinde 1331-1336 sayfaları arasında eserden, eser sahibinden ve bu esere yazılan şerhlerden geniş bir şekilde söz etmektedir.⁵⁸ Müellif, eserin Şerefü'd-dîn Ebî 'Abdu'llâh bin Sa'îd ed-Devlâsî (Dûlâsî de olabilir) el-Bûsirî tarafından yazıldığını, şairinin 1294-95 (H. 694) yılında vefat ettiğini belirtmektedir. Katip Çelebi, "Kasîde-i Bürde" başlıklı bu maddesinde eserin "Bürdetü'l-Mimiyye" adıyla meşhur olduğunu, 162 beyitten teşekkül ettiğini söylemektedir.⁵⁹ Mahmut Kaya ise, eserin 160 beyitten oluştuğunu bildirmekle⁶⁰ beraber, en eski nüshalardaki bu beyit sayısının sonrakilerde 165 beyite kadar ulaşmakta⁶¹ olduğunu belirtmektedir. İncelediğimiz Miftâhu's-Sa'âde'de ise şerhi yapılan beyit sayısı 161'dir. Katip Çelebi, eserinde Kasîde'nin yazılış macerasını anlatmış, esere Bürde denilmesi⁶² ile ilgili -Ebubekir Sıddık Şahin'in de verdiği- bir rivayete değinmiştir. Rivayete göre Vezir Bahau'd-din'in yakınlarından Sa'dü'd-dîn el-Fârikî, remed (göz) hastalığına tutulduğu bir hengamda, rüyasında Peygamber Efendimizi görür. Peygamberimiz, Bürde'yi Vezir Bahau'd-din'den alıp gözlerine sürmesi gerektiğini söy-

⁵⁷ Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde" Maddesi, s. 568.

⁵⁸ Katip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn Zeyli İzâhu'l-Meknûn fî ez-Zeyli 'Alâ Keşfü'z-Zünûn 'An-Esâmî el-Kütûbi ve'l-Fünûn, hzl. Şerefettin Yaltkaya-Rifat Bilge, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 1331-1336.

⁵⁹ Katip Çelebi, s. 1331.

⁶⁰ Kaya, "Bûsirî Muhammed b. Saîd" Maddesi, s. 469.

⁶¹ Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde" Maddesi, s. 568.

⁶² "... Hatta kaynaklarda Ka'b b. Zühre'nin şiiri daha çok Kasîde-i Bânet Su'âd olarak kaydedilirken, Bûsirî'nin şiiri Kasîde-i Bürde maddesinde ele alınmaktadır. Zühre'nin şiiri, Kasîdetü Bânet Su'âd maddesinde anlatılırken onun Kasîde-i Bürde adından hiç bahsedilmemektedir (s. 1329). Bûsirî'nin şiiri ise Kasîdetü'l-Bürde maddesinde ele alınmakta ve onun "Bürde" adıyla ilgili farklı rivayetler değerlendirilmektedir. Ancak burada kasîdenin "Bür'e" diye adlandırılması hakkında bir bilgi verilmemektedir." Şahin, "Le'âlî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi İle İlgili Bir İntihal", Türkoloji Dergisi, C. 14, Sayı: 1, 2001, s. 263.

ler. Bürde'den kastın Bûsirî'nin şiiri olduğu daha sonra anlaşılır. Ebubekir Sıddık Şahin'in bu rivayete ek olarak verdiği ikinci rivayet ise şudur: "... Hz. Peygamber, şâirden, kasîdeyi dinledikten sonra tıpkı Ka'b b. Zühayr'e yaptığı gibi sırtındaki hırkayı çıkarıp onun sırtına örtmüş ve felçli bölgeyi eliyle sığamıştır. Şair uyandığında bu hırkayı sırtında bulmuştur."⁶³ Şahin, rivayetlerde zikredilen rüyalardan Katip Çelebi'den alıntı yaparak zikrettiğimiz birinci rüyanın görülmüş olmasının mantığa daha uygun olduğunu belirtmektedir. "*Zîrâ [ikinci] rüyada şâirin, sırtına atılan Bürde'yi uyandığında arkasında gördüğü belirtilmektedir ki bunun olmuş olması imkansızdır. Eğer şâir, o hırkayı arkasında görmüş olsaydı hırkanın bu güne kadar korunmuş olması gerekirdi. Çünkü hırkanın korunması bizce şiirin hıfz edilmesinden daha önemli sayılmalydı.*"⁶⁴

Her ne kadar bu esere Kasîde-i Bürde ismi verilse de eserin asıl adı "El-Kevâkibü'd-Dürriye fî Medhi Hayri'l-Beriyye"dir. Bûsirî'nin hastalığından kurtulmasına bu eser vesile olduğundan dolayı "Bür'e" kelimesinin anlamından hareketle "Kasîde-i Bür'e" ismiyle de anılmaktadır. Şahin, incelediği Hasan Fehmi Efendi'nin şerhine yazılmış dibacesinde⁶⁵ bunun ifade edilmesine değinir ve bu isimlendirmelerin (Bür'e ve Bürde) en azından şairin yaşadığı zamanda verilmiş olduğunu dile getirir.⁶⁶ Âbidîn Paşa Şerhi'nde de bu isimlendirmeye dikkat çekilmiştir⁶⁷. Osman Tevfik'in Şerh-i Kasîde-i Bürde Terceme-i Mücmeli'nde verilen bilgilerden hareketle eserin halk arasında "Bürdiyye" adıyla da anılmış olduğu⁶⁸ zikredilmektedir. "*Bûsirî'nin Kaside-i Bürde'sinin pek yaygın olmamakla birlikte 'Büreyde, Bürdiyye, Bürdetü'l-Mimiyye, Kasîdetü'ş-Şeda'id, Bür'ü's-sekam, Kasîde-i Zî-selem' gibi adlarla anıldığı görülmektedir.*"⁶⁹

Bahattin Kahraman, Kasîde-i Bürde'nin isimlendirilmesi konusunda yukarıdaki isimlere ilaveten şu tespitlerde bulunmuştur: "... Bunun yanı sıra, çeşitli yazmalarda şu isimler de kullanılmış olup bunların müstensih hatalarından kaynaklandığı söylenebilir: *Kasîde-i Bürîre, Kasîde-i*

⁶³ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 46.

⁶⁴ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 46.

⁶⁵ "*Nâzım-ı merhûm bu kasîdeyi Nebî ve Habîbe takdîm sebebiyle maraz-ı mehîbinden kurtulduğu için bu tesmiye ibtidâ anın tarafından olması da me'mûl-i kavîdir.*"

⁶⁶ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 43.

⁶⁷ "*Kasîde-i Celîle'nüñ isminde ihtilâf vardır. Ba'zıları Bâ'nuñ zımmiyle ve Hemze ile (Bür'e)dür didiler. Bu da nâzım-ı âlimüñ bu Kasîde'nüñ bereketiyle nâ'il-i bür'e vü şifâ olmasındandır.*" Âbidîn Paşa, s. 5.

⁶⁸ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 42.

⁶⁹ Şahin, "*Le'âlî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi İle İlgili Bir İntihal*", s. 264.

Bürdiye, Kasîde-i Bere, Kasîde-i Bürde.”⁷⁰ Daha önce de belirttiğimiz gibi asıl Kasîde-i Bürde ismiyle bilinen eser, Ka’b b. Züheyr’e ait olan eser olmasına rağmen, Kasîde-i Bürde ismi, Bûsirî’nin eseriyle özdeşleşmiştir. Ka’b’ın eseri de” Kasîde-i Bânet Su‘âd” ismiyle anılır olmuştur. Mahmut Kaya’nın, “Kasîdetü’l-Bürde” maddesinde konuya ilişkin verdiği bilgiler, anlattıklarımızı destekler ve özetler mahiyettedir:

“Mısırlı sûfî ve şair Muhammed b. Saîd el-Bûsirî’nin Hz. Peygamber için yazdığı ve el-Kevâkibü’-d-dürriyye fî medhi hayri’l-beriyye adını verdiği manzûme, kafiye (revî) harfî mîm olduğu için el-Kasîdetü’l-Mîmiyye, şairin tutulduğu lık⁷¹tan kurtulmasına vesile olduğu için de Kasîdetü’l-Bürde diye meşhur olmuştur. Ancak Ka’b b. Züheyr’in kasidesi de aynı adla anıldığından karışıklığa meydan vermemek için Bûsirî’ninki daha çok Osmanlı kültür muhitinde Kasîdetü’l-Bür’e⁷² (el-Kasîdetü’l-Bür’iyye) şeklinde anılmışsa da literatürde Kasîdetü’l-Bürde diye tanınmaktadır.”

Müstakimzâde eseri Bürde-i Şerîf⁷³ ismiyle de anılmaktadır. Bahr-i Basît-i Mahbûn⁷⁴ vezni olarak bilinen Müstef’ilün / Fâ’ilün / Müstef’ilün

⁷⁰ Bahattin Kahraman, “Le’âlî ve Abdurrahîm Karahisârî’nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümelere” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, Konya 1997, s. 58.

⁷¹ “Bûsirî’nin hiçbir kasidesinde felç olduğuna dair bilgi bulunmamakla birlikte kendisinden altmış altı yıl sonra vefat eden biyografi yazarı İbn Şâkir el-Kütübî ilk defa felç olayına yer vermiş (Fevâtü’l-Vefeyât, III, 368-369), daha sonra gelen bütün müellifler de bu bilgiyi tekrar etmiştir.” Kaya, “Kasîdetü’l-Bürde” Maddesi, s. 568.

⁷² Bursalı Mehmed Tahir’in, Osmanlı Müellifleri’nde Kasîde Bürde’ye verilen isimlerden daha çok Kasîde-i Bür’e’yi tercih etmesi, Osmanlı kültür çevresinde ekseriyetle bu ismin tercih edildiğine örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 244/ C. 2, s. 481/ C. 2, s. 41/ C. 2, s. 141/ C. 2, s. 497/ C. 1, s. 83/ C. 1, s. 95/ C. 1, s. 258/ C. 1, s. 259/ C. 1, s. 400/ C. 2, s. 7/ C. 2, s. 20/ C. 2, s. 22/ C. 1, s. 334/ C. 1, s. 347/ C. 2, s. 49/ C. 1, s. 355/ C. 2, s. 82/ C. 1, s. 249/ C. 1, s. 42/ C. 1, s. 302/ C. 1, s. 72 vd.

⁷³ Müstakîm-zâde Süleyman Sa’deddin Efendi, 232b.

⁷⁴ “Vezindeki “Müstef’ilün”, bazen “Mefâ’ilün” şeklinde “Fâ’ilün” ise “Fe’ilün” şeklinde gelebilmektedir. Bu duruma “hubn”, böyle vezinlere de “mahbûn” denilmektedir. Hubn, bir cüzdeki ilk sâkin sesin düşmesi sonucu cüz’ün kısalmasına denir. Meselâ, “Müstef’ilün” cüz’ündeki ilk sâkin harf sin’dir. Sin harfî düştüğünde vezin “Mütef’ilün” şeklinde gelir. Ancak Arüz ölçüsünde böyle bir vezin olmadığı için buna “Mefâ’ilün” demek mümkündür. Kasîde-i Bürde’nin her beytindeki mısraların son cüz’leri (arüz ve darb), Basît bahrinden dolayı aslında “Fâ’ilün” olması gerektiği halde mahbûn olduğu için, birinci hecedeki sâkin elif düşerek dâimâ “Fe’ilün”

/ Fe‘ilün kalıbıyla yazılan eser, şârihler ve mütercimler tarafından klasik olarak on bölüm halinde incelenmektedir. Bu inceleniş şeklini Katip Çelebi, bahis konusu edilen maddesinde zikretmektedir.⁷⁵ İşlenen konulardan hareketle verilen bölümler; Bürde’yi şerh edenler, tercüme edenler veya eseri tedkik edenler tarafından aynen verilmektedir. Biz de incelediğimiz kaynaklarda geçen bu bölümleri, şu şekilde ifade edebiliriz:

Birinci bölümde, “Peygamberimize duyulan aşk” ele alınmaktadır. Bu bölüm, birinci beyitten başlayarak, 13. beyte kadar sürmekte olup toplam 12 beyittir. Bu beyitler, kasîdenin matla‘ beyitleridir.

İkinci bölümde; nefsin kötü isteklerinden, heva ve heveslerinden şiddetle kaçınılması, nefsin isteklerine boyun eğilmemesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. 13. beyitten başlamakta, 29. beyte kadar sürmektedir. Toplam 16 beyittir.

Üçüncü bölüm, Peygamberimizin medhine ayrılmıştır. Peygamberimizin çektiği sıkıntılar, fakir yaşantısı, dünyaya değer vermeyişi, takvası, âlemlere rahmet olarak gönderilmesi, güzellikleri emredip kötülüklerden nehyetmesi, kıyamette O’nun şefaathçi oluşu, O’nun sünnetine tabi oluş, diğer peygamberlere üstünlüğü, ilme verdiği önem, güzellik ve kemâlâta üstünlüğü, bütün varlıkların en hayırlısı oluşu, ahlâken eşsiz oluşu üzerinde durulmuştur. 30 beyit olan bu bölüm, 29. beyitten başlayıp 59. beyte kadar sürmektedir.

Dördüncü bölümde; Peygamberimizin doğumuyla gerçekleşen mucizeler dile getirilmiştir. Kâfirler ve putperestlerin, birçok olağanüstülükleri gördükleri halde hakikate kapılarını açmadıkları, cinlerin ve şeytanların telaşa kapıldıkları zikredilmiştir. Bu bölüm, 59. beyitten başlamakta, 72. beyitte son bulmaktadır. Toplam, 13 beyittir.

Beşinci bölümde; Peygamberimizin mucizeleri üzerinde durulmaktadır. Ağaçların O’na secde etmesi, kök ve dallarıyla huzuruna gelmeleri, bulutların O’na gölge yapmaları, parmağının işaretleriyle ayın ikiye ayrılması, mağarada Hz. Ebubekir’le beraber mucizevî bir şekilde korunmaları, avuçlarının dokunmasıyla nice hastaların mucizevî olarak iyileşmeleri,

şeklinde gelmiştir. Diğer cüz’ler (haşv) ise bazen mahbûn, bazen normal şekilde kullanılmıştır.” Şahin’den naklen, konu ile ilgili daha teferruatlı bilgi için bkz. Şeyhülislâm Mekki Muhammed Efendi, Tevessül, Şerh-i Kasîde-i Bürde, Esad Efendi Matbaası, İstanbul 1300, s. 5-6.

⁷⁵ Bkz. Katip Çelebi, s. 1331.

dualarının ne kadar tesirli olduğu ve bereketle sonuçlandığı üzerinde durulmaktadır. 72. beyitten başlamakta, 88. beyitte son bulmaktadır. Toplam 16 beyittir.

Altıncı bölüm; Kur'ân-ı Kerîm'in üstünlüğü ve fazileti konusunu ele almaktadır. Kur'ân ayetleri inci gibi muntazam dizilmişlerdir, onların kıymetinde hiçbir eksilme olmaz, onlar Peygamberimizin mucizelerinin en büyüğüdürler, hem gelecek hem de geçmişten haber vermektedirler, Kur'ân daimîdir ve diğer peygamberlerin mucizelerinden üstündür, düşmanlar bile ona teslim olmuşlardır, ayetler eşsiz belâgat örnekleridirler. Bu bölüm; 88. beyitten başlamakta, 105. beyitte son bulmaktadır. Toplam, 17 beyittir.

Yedinci bölüm, Peygamberimizin mi'râcının ele alındığı bölümdür. Mi'râcın mahiyeti ve esrarı üzerinde durulmaktadır. 105. beyitten başlamakta, 118. beyitte son bulmaktadır. Toplam, 13 beyti ihtiva etmektedir.

Sekizinci bölüm, Peygamberimizin cihadını konu edinmektedir. Düşmanlarına nasıl korku saldığı, O'nun ve sahabelerinin ne kadar cesur ve korkusuz oldukları ele alınmaktadır. 22 beyitlik bu bölüm 118. beyitten başlamakta ve 140. beyitte son bulmaktadır. Bu bölümdeki beyitlerde "Peygamber Efendimizin cihadı çok canlı tasvirlerle"⁷⁶ anlatılır.

Dokuzuncu bölüm, şairin Peygamberimizden şefaât talep ettiği kıssıdır. Şair, bu kasîde vesilesiyle Resulallah'a hizmet ettiğini, oysa daha önce dünya ehlinin hizmetinde bulunduğunu, dünya ehli için yazdığı şiirlerin ve işlediği amellerin günah halkası olarak boynuna geçirileceğini, dünya lezzetleri karşısında ahiretini değiştirdiğini dile getirmektedir. Peygamberimizin büyük günahlar işleyenlere şefaât sözünün olduğunu ve kendisine de şefaât edeceğini umduğunu belirtmektedir. Daha sonra Peygamberimizin medhini yapmakta; O'nun vefalı olduğunu, kendisine sığınanları himaye edeceğini, himaye edenlerin en hayırlısı olduğunu söylemektedir. Bu bölüm 140. beyitten başlamakta ve 152. beyte kadar sürmekte olup, toplam 12 beyittir. Keşfü'z-Zünûn'da burası 14 beyit olarak zikredilmektedir.⁷⁷

Onuncu bölümde şair; Peygamberimizin ailesi, ashabı ve onlara tabi olanlara duada bulunmakta ve Allah'ın rahmeti ve keremine vurgu

⁷⁶ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 48.

⁷⁷ Katip Çelebi, s. 1331.

yapmaktadır. Burası, münâcât bölümüdür. 152. beyitten başlayan bu kısım toplam 9 beyittir.

Kasîde-i Bürde; Peygamberimize duyulan derin ve samimi sevginin bir tezahürü olduğundan, içeriğine derinlikle nüfuz edildiğinde yoğun bir lirizmin olduğu görülecektir. Nitekim, Kasîde-i Bürde konusunda en yetkin isimlerden Mahmut Kaya'nın da bu yönde beyanları olmuştur. Kaya, İslam dünyasında bu kadar ilgi görmesini “yapı ve üslup bakımından son derece sağlam ve lirik”⁷⁸ olmasına bağlamaktadır. Kaya; bazı çevrelerin 33, 109, 152 ve 154. beyitlerde Peygamberimizi övgüde aşırı gittiğini ileri sürerek, şairi eleştirdiklerini fakat bu hususta Bûsirî'nin - tam tersi- ihtiyatlı ve dikkatli olduğunu söyleyerek eleştirilerin haksız olduğunu belirtmektedir. “*Bazı çevrelerin de iyi niyetli olduklarını, şiirin ne olduğunu bilmediklerinden Kasîde'yi fıkıh ve akaid metni gibi*”⁷⁹ değerlendirdiklerini dile getiren Kaya, “*şiirde arananın duygu ve coşku*”⁸⁰ olduğunu, “*şiir, olgu ve olayları gerçeğinden farklı, daha çarpıcı ve daha güzel gösterme sanatı olduğu için abartmanın normal sayılabileceğini*”⁸¹ söylemektedir.

*“Nihayet denebilir ki, Bûsirî kasîdesinde Hz. Peygamber'i merkeze alarak coştukça coşmuş ve bir bakıma İslâm'ın destanını yazmıştır.”*⁸²

⁷⁸ Bkz. Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, s. 14.

⁷⁹ Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, s. 15.

⁸⁰ Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, s. 15.

⁸¹ Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, s. 15.

⁸² Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, s. 15.

2. KASİDE-İ BÜRDE ŞERHLERİ

Metinlere yapılan şerhleri ele alırken şerhin tarifini yaparak konuya girmek âdettendir. En çok bilinen tanım, malumunuz üzere Tunca Kortantamer'e aittir. Kortantamer, şerhi: *“Bir metnin daha iyi anlaşılсын diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması”*⁸³ diyerek tarif etmektedir.

*“Malum olduğu üzere şerhlerin ortaya çıkışında Kur’ân-ı Kerîm’i daha iyi anlama gayretleri ve daha doğrusu tefsir faaliyetlerinin önemli bir yeri vardır. Meşhur pek çok tefsire bakıldığı zaman Klâsik Türk Edebiyatı sahasında gördüğümüz çoğu şerhle benzerlik arz ettiğini rahatlıkla görebiliriz, söyleyebiliriz. Tefsirlerde çoğunlukla sûrelerde, âyetlerde geçen ve ancak erbabının iyi bildiği, umumun tam olarak haberdar olamadığı mühim noktalar izah edilmeye çalışılır. Böylelikle zâhiri mânânın altındaki bâtinî mânâ ve asıl maksat ortaya çıkarılmaya çalışılır.”*⁸⁴

Edebî eserleri şerh etmek ciddi bir birikim gerektirmektedir. Osmanlı şârihlerinin *“büyük bir kısmının müfessirler, şeyhülislam, kadılar vs. yüksek seviyede ilim tahsil etmiş kişiler olması bu durumun en açık göstergesidir.”*⁸⁵ Konu edindiğimiz şârih Hasan Rızâyî Efendi'nin de müderrislik ve kadılık yapmış âlim bir şair olması da bu yorumu destekler.

⁸³ Tunca Kortantamer, *“Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”*, Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi, S. VIII, İzmir 1994, s. 1.

⁸⁴ Atabey Kılıç, *“Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”*, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish of Turcic. I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Abdülkadir Karahan Anısına), İstanbul 12-13 Nisan 2007, s. 416.

⁸⁵ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 5.

Şerh edilen eserlere baktığımızda genellikle Arapça ve Farsça meşhur eserler olduğu görülmektedir. Mesnevi-i Şerif, Füsûsu'l-Hikem, Gülistan, Baharistan, Bostan, Gülşen-i Râz, Kasîde-i Bürde gibi eserlere yapılan şerhler başta olmak üzere; kırk hadis şerhleri, Esmâ-i Hüsnâ şerhleri, hilye şerhleri vs. bu vadi içerisinde değerlendirilebilir. Eserlerin mahiyetinden de anlaşılacağı üzere, bahis konusu eserleri şerh eden şârihin Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilmesi, devrin edebî Türkçesine hâkim olması gerekmektedir. Klâsik şerhlerdeki şârih yaklaşımlarına bakıldığında kelimelerin delalet ettikleri manaları en ince teferruatına kadar verdikleri, kelimeler arası anlam ilişkilerine temas ettikleri, manadaki derinliğe nüfuz ettikleri, adeta kelimelerin ruhuna indikleri görülmektedir. Bu da göstermektedir ki şârih; lugat, ıstikak, sarf, nahiv gibi ilimlerle beraber, meânî, beyân ve bedî' gibi belagat ilimlerinden haberdardır. "*Medreselerimizde belâgatın bir ders olarak okutulması, şerh geleneğinin şiire yaklaşımında da önemli bir yere sahiptir. 'Meânî, beyân, bedî'* başlıkları altında verilen belâgat dersleri, edebî eserlerin şerh edilmesinde etkili olmuştur."86 Şerhlerin Kur'ân'ı ve İslam'ı anlama ihtiyacından ortaya çıktığını söylemiştik. Şerh edilen edebî eserlere bakıldığında büyük bir kısmının dinî içerikli eserler olduğu görülmektedir. Dinî içerikli bir eseri şerh eden şârihin de hadis, kıraat, fıkıh, kelim ve tasavvuf gibi İslâmî ilimleri bilmesi kaçınılmazdır.

"*İslam dünyasında Kasîde-i Bürde kadar meşhur olan, onun kadar çok okunan ve üzerine şerh, hâşiye⁸⁷, tahmis⁸⁸, tesdis⁸⁹, tesbi⁹⁰, taştir⁹¹*

⁸⁶ Hakan Yekbaş, "*Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şârihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları*", Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi-1, s. 193.

⁸⁷ "*Haşiye (ede.) Kenar, pervaz manasına gelen bu tâbir edebiyat ve ilim istilahı olarak mektubun kenarına yazılan hâtıra, bir kitabın münderacatını izah yollu yazılan mülahazalar yerinde kullanılır. Cem'i havâşi gelir. Haşiye yazmaya tahşiye, tahşiye yazana muhaşşi, haşiyeliye muhaşşa denir. Eskiden alimler yeniden eser yazmaktan ziyade yazılmış kitaplara haşiye yazarlardı.*" Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul 1993, s. 766.

⁸⁸ "*Tahmisin, sözlük anlamı "beşleme, beşli duruma getirme"dir. Bir gazelin beyitlerinin üstüne aynı ölçü ve uyakta üçer dize ekleyerek yazılmış muhammese denir.*" Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 223.

⁸⁹ "*Bir manzûmenin her beytine dört mısra ilavesiyle onu "müseddes" bir bend haline getirmektir. Terbî' ve tahmîsde olduğu gibi tesdîsin de şartı, yapılacak ilavelerin tesdîs edilecek beyt ile mukâffa olmasıdır.*" Tahirî'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, neş. haz. Kemal Edip Kürçüoğlu, İstanbul 1994, s. 167.

ve nazîre⁹²ler yazılan bir başka kasîde yoktur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla kasîde üzerine 110'dan fazla şerh, 58 tahmis, 8 tesbi', 18 taştir, 2 tezyîl⁹³ ve birçok nazîre yazılmıştır.⁹⁴ Grekçe ve Latince tercümeleri bilinen,⁹⁵ "başta Arapça olmak üzere Türkçe, Farsça, Urduca, [Peştunca, Malayca], İngilizce, Fransızca, Almanca, Berberice, Rumca gibi pek çok dile çevrilen ve değişik dillerde şerh, tahmis ve manzum tercümeleri bulunan Kasîde-i Bürde, ilk olarak Fatih devri âlim ve şairlerinden olan 'Abdu'r-rahîm-i Karahisârî'⁹⁶ tarafından 857H./1453M. yılında manzum olarak Türkçe'ye çevrilmiştir."⁹⁷ Yine "Kemâl Paşa-zâde (ö.940/1533), Şemseddin Sivâsî (ö.1006/1597), Abdülhay, Saçlı İbrahim Efendioğlu (ö.1117/1705), Abdürrahim İvranyalı (ö.1282/1865) ve yakın zamanda

⁹⁰ "Edebiyat terimi olarak bir gazelin her beytinin önüne aynı vezinde ve ilk mısraları ile kafiyeli beşer mısra eklenerek elde edilen bendlerden oluşan bir nazım biçiminin adıdır." Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2010, s. 87.

⁹¹ "Taştir, tahminin başka bir biçimidir. Tahmiste gazelin her beytinin üstüne eklenen üç dize, taştirde beyitlerin arasına konur. Taştirde de eklenen dizelerin gazelin ölçü ve uyağıyla uyduğu gibi beytin anlamıyla da kaynaşması gerekir. Taştire dizelerin iki yana ayrılmasından dolayı tahmis-i mutarrâf ya da kısaca mutarrâf da denir." Dilçin, s. 225.

⁹² "Aynı vezin ve kafiye ile bir şairin şiirinin benzerini yazma işine nazire denmekle birlikte asıl amaç estetik değer açısından o şiirin daha iyisini yazabilmektir." Gültekin, s. 107.

⁹³ "Tezyîl (a. i. zeyl'den. c. tezyîlât) : 1. ekleme, katma, ilave etme. 2. altına devam etme, ilave suretiyle yazma." Devellioğlu, s. 1107.

⁹⁴ Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, s. 14.

⁹⁵ Mahmut Erol Kılıç, s. 65.

⁹⁶ Karahisârî'nin tercümesi Bahattin Kahraman tarafından Le'âlî'nin tercümesiyle mukayeseli olarak verilmiştir. Bkz. Kahraman, "Le'âlî ve Abdürrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri", s. 57-107. Ayrıca bkz. Kahraman, "Busirî'nin Kasîde-i Bürde'si Etrafında Yazılmış Türkçe Eserler", Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, Sayı: 6, Konya 1991, s. 167-174. "Akşemseddin Hazretlerinin hulefâsından olup 'ilm-i tasavvuf ve ahlâkdan bâhis bir mukaddime iki kısım ve bir hâtimiyi ve her kısım on bâbî hâvî Türki'l-'ibâre Münyetü'l-Ebrâr ve Gunyetü'l-Ahyâr ile 865 (m.1460/61) târihinde ikmâl iddiği manzûm Vahdetnâme ve manzûm tercüme-i Kasîde-i Râ'îyye (Terceme-i Kasîde-i Bürde) ismindeki âsârından kemâli müstebân olur. Karahisâr'da nâmına muzâf câmi'-i şerîf yanında medfûndur. Âsârı matbu' degüldür. Münyetü'l-Ebrâr, İstanbul Fethi senesinde ikmâl olunmuşdur." Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 114. Karahisârî'nin Osmanlı Müellifleri'nde zikredilen eserlerine ilaveten "Risâle-i fi Eşrâti's-sâ'a" adlı bir eserin olduğu da bilinmektedir. Bkz. İsmail E. Erünsal, "Abdürrahim Karahisârî" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul 1988, s. 291.

⁹⁷ Şahin, "Le'âlî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi İle İlgili Bir İntihal", s. 264.

yapılan İlhan Armutoğlu'nun çevirileri; Nahîfî Süleyman (ö.1151/1738) ve Şeyhülislam Mehmed Mekkî, Visâlî Mehmed⁹⁸ (ö.1030/1621) ve Âbidin Paşa (ö.1908)'nin şerhleri bu konuya örnek verilebilir.⁹⁹ Le'âlî (Seyyid Ahmed b. Mustafa Saruhânî) ve tasavvuf çevrelerinde iyi bilinen "Tenşîtü'l-Hâtır" adlı eserin sahibi Hafız Mehmed Ziyaeddin Efendi¹⁰⁰'nin Kasîde-i Bürde tercümelerini de sayılanlara ekleyebiliriz. 17. yüzyılın önemli mutasavvıf şairlerinden Niyâzi-i Mısri tarafından tesbî¹⁰¹ (Arapça) edilmiş olan eser, son devir Osmanlı âlimlerinden Edirne müftüsü Muhammed Fevzi Efendi tarafından da tahmis edilmiştir¹⁰². İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Ekrem Bektaş, Diyarbakırlı Kâmi¹⁰³'nin de Kasîde-i Bürde'ye bir nazire ve şerh yazdığını söylemektedirler; fakat nazireye ilham olan söz konusu Kasîde-i Bürde'nin aidiyeti

⁹⁸ Osmanlı Müellifleri'nde kendisi hakkında bilgiler verilen Niğdeli Visâlî Mehmed Efendi'nin Kasîde-i Bürde'ye mükemmel bir şerh yazdığı söylenmektedir. Ancak şerhin Arapça mı yoksa Türkçe mi olduğu yönünde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Visâlî'nin "Gül-i Sad-Berg"i üzerine bir makale kaleme alan Ahmet Sevgi de eserin varlığından haber vermekte; fakat dili konusunda bilgi vermemektedir. Eserin Ankara Üniversitesi Ktp. A. Sırrı Kit. Nr. 269'da şairin diğer eseri Kıyafetnâme ile birlikte olduğunu belirtmektedir. Ancak eseri inceleme fırsatı bulamadığımız için bu eserin gerçekten sözünü ettiğimiz Visâlî'ye mi ait olduğu, Arapça veya Türkçe mi olduğu şimdilik bizim meçhulümüzdür. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 49; Ahmet Sevgi, "Gül-i Sad-Berg'in Yeni Bir Nüshası Üzerine", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s8/10.pdf>, s. 289.

⁹⁹ Kahraman, "Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercüme-leri", s. 58.

¹⁰⁰ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2001, s.168-170.

¹⁰¹ Eser hakkında bkz. Erdoğan, *Niyâzi-i Mısri Divanı*, s. 168. Eser, Musa Yıldız tarafından tercüme edilmiştir. Bkz. Yıldız, *Niyâzi Mısri Kasîde-i Bürde Tesbii*, H Yayınları, İstanbul 2010.

¹⁰² Bkz. Kuzubaş, s. 157-192.

¹⁰³ "Refik' mahlâsile söylediği gazellerin bazı mecmualarda mukayyed bulunduğu, Hazreti İsa'nın nüzulüne ve deccale dair risalesi, Kasîde-i Bür'e Şerhi, Protestanlığın reddi hakkında Türkçe risalesi, münşaatı mevcut ve Kasîde-i Bür'e'ye nazire olarak yazdığı "201" beyitli Kasîde-i Kamisiye'nin matbu olduğu, merhumun mütealikatından ve talebesinden müteveffa Ali Emiri'den menkuldur." İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz V, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 782-783. "Gerek yazdığı eserlerden, gerekse kaynakların verdiği bilgilerden hareketle Kâmi'nin Arapça ve Farsça'ya vâkıf ve bu dillerde şiir yazacak kadar bilgisi olduğunu söyleyebiliriz. Kasîde-i Bürde'ye nazire yazmış olması da onun Arapça'ya olan vukûfunu gösterir." Ekrem Bektaş, "Diyarbakırlı Kâmi ve Mevlid'i", *Turkish Studies, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish of Turkic*, Volume 6/1 Winter, 2011, s. 757.

(Bûsîrî'ye ait olan mı yoksa ibn-i Züheyr'e ait olan mı) ve hangi dilde yazıldığı tam olarak anlaşılmamaktadır.

Yukarıda konunun uzmanlarına ait verdiğimiz bilgilerin bir kısmında Kasîde-i Bürde'lere ait şerh ve tercümelerin adlandırılışında birtakım yanlışların olduğunu görmekteyiz. Aslında tercüme özelliği gösteren bazı eserlerin şerh ismi altında zikredildiği anlaşılmaktadır. Bu alanda yapılmış olup, kanaatimizce en derli toplu bilgileri ihtiva eden mezkûr yüksek lisans tezi¹⁰⁴'nin bu karışıklığın çözülmesi noktasında oldukça önemli olduğunu belirtmekte yarar var. Şahin'in çalışmasında, Kasîde-i Bürde Şerh ve Tercümelere'ne geçmeden önce tercüme (manzûm-mensûr), şerh, tefsîr, te'vîl, hâşiye, ta'likât gibi kavramları açıklaması ve sınırlarını çizmesi, Kasîde'nin etrafında oluşan şerh ve tercüme faaliyetlerinin kategorize edilmesine önemli faydalar sağlamıştır. Şahin'in çıkarımlarına göre Kasîde-i Bürde'nin edebiyatımızda 18 adet mensûr şerhi, 3 tane de manzûm şerhi yapılmıştır. Bu manzûm şerhlerden birisi Arapça olup, devamında Türkçe bir tercüme bulundurması hasebiyle bahis konusu ettiğimiz tasnifin içerisine dahil edilmiştir. Kendisinden bahsedilen şerhlerden birisinin isminin kaynaklarda geçtiğini; fakat buna erişemediğini bildirmektedir. Şahin, çalışmamıza konu olan Rızâyî'ye ait şerhten kaynakçada söz etmektedir; fakat eseri incelemeye tabi tutmamıştır. Şahin, Kasîde'nin 25 adet manzûm ve mensûr olarak yapılmış tercümesinden söz ederken; bahsettiği tahmis sayısı 6'dır.

Çalışmamıza konu olan Kasîde-i Bürde şerhlerinin genelde medrese mezunu, ilmî yönü oldukça iyi âlim şair ve şârihler tarafından yapıldığı görülmektedir. Metnin Arapça olması ve metni şerh ederken de sarf, nahiv ve belâgat gibi ilimlerden haberdar olmayı gerektirmesi, bu tercihi etkilemektedir. Kasîde-i Bürde her ne kadar Arabî ilimlere vâkıf ilim erbabı mezkûr zevâtın ilgisini çekse de tasavvuf erbabı şeyh ve sûfî şairler de bu metne uzak kalmamışlar, şerh ve tercüme yapmaktan geri durmamışlardır. Her şeyden önce mutasavvıf ve sûfilerin de ilim erbabıyla aynı kaynaktan beslenmeleri, Kasîde'nin Peygamberimize yazılan bir naat olması, derin bir sevginin tezahürü olarak görülmesi, şairinin Şâzelî tarikatına mensup bir sûfî oluşu ve mütevazi yaşamı; Osmanlı dinî ve kültürel hayatının dingin mekanları olan tekke ve dergahlardaki dervişlerin bu kutsal metne ilgisini artırmıştır. Kasîde-i Bürde'nin ilk mütercimi-

¹⁰⁴ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*.

nin Akşemseddin'in halifesi Şeyh Abdürrahim Karahisârî gibi bir mutasavvıf oluşu ve önemli şârihlerinden olan Leâli'nin kadılık yapmış bir fâkih olması çıkarımlarımızı desteklemektedir¹⁰⁵

Kasîde-i Bürde'ye yapılmış tercümelerin genelde manzûm olduğunu gördük. Şerhler ise -Hasan Rızâyî'nin incelemiş olduğumuz Miftâhu's-Sa'âde'si ve Hafız İsmail Nazîfî b. Mehmed Akhisârî'nin İklîdü's-Sa'âde'si müstesna- mensûr olarak kaleme alınmıştır. Şerhleri de bu bağlamda mensûr ve manzûm şerhler başlıklarıyla ayrı ayrı ele alınmanın faydalı olacağına değinerek eserlerden tek tek bahsedeceğiz.

2. 1. MENSÛR ŞERHLER

1. Leâli (Lâlî) Seyyid Ahmed b. Mustafa Saruhanî- Şerh-i Kasîde-i Bürde

Defterdarzâde ismiyle de bilinen şârih, şair, müellif, kadı, âlim Leâli Ahmed Efendi, kaynakların bildirdiğine göre müftiyyü's-sekaleyn Şeyhülislam Kemalpaşazâde'nin ders halkasında yetişmiştir. Yine kaynakların ittifakına göre Saruhanlıdır¹⁰⁶. İncelediğimiz kaynaklarda doğum tarihine ilişkin herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Kınalızâde Hasan Çelebi, “*merhûm u magfûrîn-leh Kemâl Paşazâdeden mülâzım olup niçe zemân kitâbet-i fetvâ ile âstân-ı semâ-sîmâlarında hâdim ba'dehû ba'zı kasabâta kâdî vü hâkim olmuş idi.*”¹⁰⁷ diyerek şairin tahsilini tamamladıktan sonra bir süre fetva kâtipliğinde bulunduğunu ve bu görevden sonra da birçok yerde kadı olarak vazife edâ ettiğini belirtmektedir. Son memuriyeti olan Amasya kadılığı sırasında 1563 (H. 971) yılında vefat ettiği, kaynakların zikrettiği en somut bilgilerdendir. Şakayık Zeyli ve Osmanlı Müellifleri gibi önemli kaynaklarda verilen vefat tarihlerinin aynı olma-

¹⁰⁵ Yararlanılan yorumlar için bkz. Kahraman, “*Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümeleri*”, s. 61.

¹⁰⁶ Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 51. Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ (Tenkitli Metin)*, haz. Aysun Sungurhan Eyduran, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 224. Nev'izâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, *Şakâyik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri*, C. 2, İstanbul 1989, s. 45. Şemseddîn Sâmî, C. 5, s. 3953.

¹⁰⁷ Kınalızâde, s. 224.

sına rağmen, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi¹⁰⁸'nde şairin 1543 yılında vefat ettiği yazılıdır. Katip Çelebi, şairin şerhini 1593 (H. 1001) yılında tamamladığını söylemektedir¹⁰⁹. Ancak Ebubekir Sıddık Şahin, şerhin sonunda yer alan kayda göre müellifin eserini 1546 (H. 953) yılında telif ettiğini söyleyerek, Katip Çelebi'nin verdiği bilgidен kaynaklanan vefat tarihi ile ilgili doğabilecek muhtemel tartışmaların oluşmasını önlemiştir¹¹⁰.

Ulemâ sınıfından olması hasebiyle fıkıh, ferâiz, nahiv ve belâgat ilimlerinde oldukça bilgili olan şair, “*elsine-i selâsede inşâd-ı nazma muktedir*¹¹¹” yani Arapça, Farsça ve Türkçe şiir yazma kabiliyetine sahipti. Mahlası bazı kaynaklarda Le'âlî¹¹² bazı kaynaklarda da Lâlî¹¹³ şeklindedir¹¹⁴. Her ne kadar şairliği bilinse de divan sahibi olup olmadığı noktasında bazı tartışmalar bulunmaktadır. Osmanlı Müellifleri, Şakayık Zeyilleri ve Tezkireler şiirlerinden haber verip, eş'ârından örnekler sunsalar da divanından bahsetmemektedirler. Bazı araştırmacılar, baş tarafı eksik bir Divan'dan söz etmekte olup, bu eserin şair Le'âlî'ye âidiyeti noktasında ihtiyatlı davranmaktadırlar. Bahattin Kahraman: “*Bir şâir olan Leâlî'nin dîvân sahibi olup olmadığını bilemiyoruz. Ancak Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Kitapları No: 3298'de kayıtlı, baş tarafı eksik bir dîvân bulunmakta ise de bunun bizim şâirimizin mi yoksa aynı*

¹⁰⁸ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler/İsimler/Eserler/Terimler, C. 6, s. 74.

¹⁰⁹ Katip Çelebi, C. 2, s. 1333.

¹¹⁰ “*Keşf'te Le'âlî'nin Türkçe şerhini 1001H./1593M. yılında bitirdiği kayıtlıdır. Müellifin vefat tarihine bakıldığında bu bilginin yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 2822 numarada kayıtlı nüshanın sonunda yer alan kayda göre Le'âlî eserini 953H./1546M. 'da telif etmiştir.*” Şahin, “*Le'âlî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi ile İlgili Bir İntihal*”, s. 269.

¹¹¹ Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 52.

¹¹² Kınalızâde, s. 224, Sâmî, C. 5, s. 3953.

¹¹³ Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 52.

¹¹⁴ “*Mahlas konusunda en sağlam bilgiye onun şiirinden ulaşılabilir. Kınalı-zâde Tezkiresi, “Le'âlî” maddesinde nakledilen beyit şöyledir:*

*Hayâl-i hurde fikr it vasf-ı dendânında dil-dârûñ
Le'âlî tâ ki nazmuñ ola dürr ü gevher-i meknün*

Tuhfe-i Nâilî'de de yer alan bu beyit, mahlas sorununu çözmektedir.” Şahin, “*Le'âlî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi İle İlgili Bir İntihal*”, s. 265-266. Beyit için bkz. Kınalızâde, s. 225.

*mahlası kullanan başka bir Leâli'nin mi olduğu şimdilik meçhuldür.*¹¹⁵” diyerek konuya yaklaşımını belirtirken; Sadık Yazar'ın: “*Dîvân'ı dâhil bugün elimizde birçok eseri bulunan Le'âli'nin ...*” şekliyle devam eden cümlesinde, eserin, Leâli'ye ait olduğu yönünde bir fikir taşıdığı anlaşılmaktadır¹¹⁶. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi “Le'âli” maddesinde, sözü edilen Divan'ın konu edindiğimiz Leâli'ye değil, Tokatlı Leâli'ye ait olabileceği ihtimali üzerinde üzerinde durulmaktadır:

“Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, Nu. 3928'de bulunan baş tarafı eksik bir divanın buna veya Tokatlı Le'âli¹¹⁷'ye (müneccim şeyh) ait olabileceği muhtemeldir.”¹¹⁸”

Leâli'nin eserlerine bakıldığı zaman oldukça verimli bir müellif ve şair olduğu görülmektedir. Osmanlı Müellifleri'nde eserleri şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Mecmâü'l-Mesâli's-Şer'iyye: Şer'î meseleler hakkında yazılmış Türkçe bir kitap olarak anılmaktadır. Bursalı Mehmed Tahir, eserin Manisa-Akhisar Kütüphanesi'nde olduğunu belirtmektedir¹¹⁹.

2. Esmâü'n-Nebî: Bursalı, bir nüshasının Halis Efendi Kütüphanesi'nde olduğundan bahsetmektedir.

3. Şerhü'l-Emsile: Bursalı'nın bir nüshasının Halis Efendi Kütüphanesi'de olduğunu söylediği bu eser, Osmanlı medreselerinde Arapça sarf (morfoloji) konusunda yazılmış ve Hz. Ali'ye atfedilen¹²⁰ “el-Emsile” adlı eserin Arapça şerhidir. Leâli şerhine, muhtelif kütüphaneler-

¹¹⁵ Kahraman, “*Busirî'nin Kasîde-i Bürde'si Etrafında Yazılmış Türkçe Eserler*”, s. 60.

¹¹⁶ Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Dan. Yekta Saraç, İstanbul 2011, s. 589.

¹¹⁷ Tokatlı Leâli hakkında bkz. İsen, *Latîfi Tezkiresi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 286-287.

¹¹⁸ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, s. 74.

¹¹⁹ Eser için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. Nr. 2499/2; Süleymaniye Ktp. Antalya Tekeli Kol. Nr. 363; Fransa Milli Ktp. Türkçe Yazmaları, Gaulmin/Regius, 1241.

¹²⁰ Bkz. İsmail Durmuş, “*el-Emsile*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 11, İstanbul 1995, s. 166-167; Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 87. Bilgiler ve tercüme metni için bkz. Kenan Demirayak-M. Sadi Çögenli, *Emsile ve Tercümesi*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 1997.

rimizde çokça rastlanmaktadır¹²¹. Eser, İstanbul'da 1887-88 (H. 1305) yılında basılmıştır¹²².

4. Terceme-i Kasîde-i Bürde: Eserden ve nüshalarından daha sonra söz edilecektir.

5. Tuhfetü'l-Havâs fî-Tercemeti Dürreti'l-Gavvâs: İmâm Harîrî'nin nahiv ve lugata girmiş galatât (yanlış ve hatalı kullanımlar) bahsindeki eserinin tercümesidir.

6. Dekâyıku'l-Mîzân fî-Mekâdîri'l-Evzân: Arûzdan bahseden edebî bir eserdir.

7. Terceme-i Kasîde-i Tâ'îyye: İbnü'l-Fârîz'ın daha önce sözünü ettiğimiz meşhur eserinin tercümesidir.

8. Mecmâü'l-Kavâ'id ve Menbaü'l-Fevâ'id¹²³: Farsça dil kaide-leriyle ilgili Türkçe bir kitaptır.

9. Kavânîn-i Sarf-ı Fârsî: Farsça'nın sarf bilgisi hakkındadır.

10. Ferâiz-i Leâlî¹²⁴: Arapça bir eser olup ferâiz ilmi hakkındadır.

11. Şerh-i Muhâkemât: İçeriği hakkında bilgi yoktur.

12. Şerh-i Kasîde-i Bürde

Leâlî'nin yukarıda zikrettiğimiz eserlerine bakıldığında ilmî yönü yüksek bir fâkih, Arapça ve Farsça'nın dil kurallarına hâkim bir lugat âlimi ve belâgatın inceliklerine vâkıf bir edip olduğu görülmektedir. Şairin Kasîde-i Bürde Şerhi'ndeki şerh yaklaşımlarını hakkıyla anlayabilmek için, onun ilmî seviyesini ve ilgi alanlarını bilmenin de faydalı olduğunu düşündüğümüzden eserleri hakkında bilgi vermeye çalıştık.

¹²¹ Bazıları için bkz. Ankara Millî Ktp. Yz A 5589, Çankırı İl Halk Ktp. Kol. 340/3; Manisa İl Halk Ktp. 8163/1, 8034/6, Akhisar Zeynelzâde Kol. 5789/1, 5781/4, 6546/1; Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 5434/4, 2851/2, 2790/2; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. Burdur İl Halk Ktp. Kol. 808/6.

¹²² 25 adet Emsile tercümesi ve şerhini inceleyip, "Emsile ve Tercümesi" adlı eserini hazırlayan Demirayak ve Çögenli, basma nüshasından Leâlî'nin Emsile Şerhi'ni de incelediklerini belirtmektedirler. Demirayak-Çögenli, önsöz.

¹²³ Nüshaları için bkz. Bayezid Devlet Ktp. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kol. 19121/2; Mısır Millî Ktp. Mecâmi Türkî Talat 72.

¹²⁴ Nüshaları için bkz. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. Konya İl Halk Ktp. Kol. 4927/6; Millî Ktp. Yz A 4218/2, Gedik Ahmet Paşa Kol. 17677/12, Vezirköprü İlçe Halk Ktp. Kol. 477/12; Balıkesir İl Halk Ktp. 1162/01; Kastamonu İl Halk Ktp. 1374/1.

Leâlî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi, İmâm Bûsirî'nin Kasîdesi'ne yapılmış şerhler arasında en çok tutulmuş şerhlerdendir. Muhtelif kütüphanelerde oldukça fazla nüshasının olması (bazı nüshaların ona atfedilmesi veya nüshaların başında Leâlî'nin isminin zikredilmesi) kanaatimizce önem verilen bir şerh olduğunun göstergelerindedir. Aynı paralelde görüş bildiren ve şerhin Süleymaniye Ktp. Fatih Kol. 3973 numaralı nüshasını inceleyen Sadık Yazar, eserin kısa bir hamdele ve salvele ile başladığını; şârihin, “*Bûsirî'nin yazdığı kasîdenin birçok fazileti havi olması, dünyevî ve uhrevî birçok isteklerin bununla hâsıl olması sebebiyle Türkçe olarak*”¹²⁵ esere şerh yapma fikrini beyan ettiğini bildirmektedir.

Konunun uzmanları, bu eserin nüshalarının hangilerinin mezkûr şârih Leâlî'ye ait olduğunu tespit etme konusunda birtakım sıkıntıların olduğu görüşündedirler. Leâlî'nin bahis konusu bu eserini inceleyen ve şairin tercümesinin çeviri yazılı metnini veren Ebubekir Sıddık Şahin, kütüphanelerde görülen nüshaları üç gruba ayırmaktadır. Şahin'e göre bu nüshaların “*ilki, muhtasar ve memzuc bir şerh olup yalnızca kelime ve ibarelerin, i'râbı ve kısa açıklamalardan ibarettir.*”¹²⁶ Şahin, incelenen şerh nüshalarında eserin kime ait olduğunu tespit etmekte en büyük engelin bahsedilen eserlerin başına yazılan mukaddimelerin olduğunu belirtmektedir. Leâlî'ye ait mukaddime, pek çok şerh ve tercüme mecmualarının başında kaydedilmiş ve böylece birçok şerh ve tercüme mecmuası Leâlî'ye aitmiş gibi gösterilmiştir. “*İkinci grup nüshalar daha geniş bir şerhe aittir. Bu şerhte kelimeler tek tek açıklandıktan sonra beyit bütün olarak yorumlanmakta ve beyitte kastedilen mânâ belirtilmektedir.*”¹²⁷ Şahin'e göre üçüncü grup, “*Kasîde-i Bürde'nin genelde tahmis ve manzûm tercümelerinin derlendiği mecmualar*”¹²⁸ da yer almaktadır. Bu

¹²⁵ Yazar, s. 589.

¹²⁶ Şahin, incelediği nüshaların künye bilgilerini vermiştir. Bkz. Süleymaniye Ktp. Şazeli 104, H. Mahmud Ef. 1431, Hekimoğlu Ali Paşa Kol. 646, Reşit Efendi Kol. 802; Milli Ktp. Yz. A. 4469, Yz B 346/2, Adnan Ötügen Yz. 685/7. Bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde Şerh ve Tercümeleri*, s. 72.

¹²⁷ Kütüphanelerdeki nüshalar için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih Kol. 3973, Hacı Mahmud Ef. 3354 (matbu), Mihrişah 393, Nuruosmaniye Ktp. 4016. Şahin, *Kasîde-i Bürde Şerh ve Tercümeleri*, s. 73; Şahin, “*Le'âlî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi ile İlgili Bir İntihal*”, s. 266.

¹²⁸ “*Kütüphanelerde Kasîde-i Bürde konulu pek çok mecmua vardır. Geleneksel bir formda hazırlanan bu mecmualarda genellikle her sayfada iki Arapça tahmis, biri Farsça üç veya dört manzum tercüme ve bir şerh yer almaktadır. Bak: Milli Ktp. Yz. Bes. A. (A) 4766/5, Yz. A 2544, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. 2822, Süleymaniye*

nüshalardaki şerh metni ise sözünü ettiğimiz ikinci grubun yorum kısmıdır”¹²⁹ ki şerh bu durumyla mensûr bir tercümeye benzemektedir.

Şahin, ikinci grupta ele alınan nüshaların bir bölümünün Mehmed b. Halil adını taşıyan başka bir şârihe ait olarak gösterildiğini söylemektedir. Mehmed b. Halil’e ait olarak gösterilen şerhin dibaceleri¹³⁰yle, Leâli’ye ait olarak gösterilen dibaceler¹³¹ arasında küçük farklılıklar bulunmaktadır. Şahin, bu söz konusu farklılıkların “sadece isimler ve onlarla sec [i] oluşturan kelimeler”¹³² olduğunu belirtmekte; Leâli nüshalarında şârihin “daha önce Arapça bir şerh yazdığı”¹³³ belirtilirken Mehmed b. Halil’e ait olarak gösterilen nüshalarda bu ifadeler yer verilmediğini bildirmektedir. “Le’âli’nin Arapça şerhi ise muhtasar olup yukarıda bahsi geçen memzûc ve muhtasar Türkçe şerh nüshalarıyla benzerlik göstermektedir”¹³⁴. Bütün dibacelerde olduğu gibi bu Arapça şerhin dibacesinin hamdele ve salvele kısmı da yaklaşık olarak aynı kelimelerle başlamaktadır.”¹³⁵ Bu durumda -Şahin’in ifadeleriyle- “Lâli şerhinin her halükârda önce yazıldığı ve Mehmed b. Halil’e atfedilen nüshaların yalnızca dîbâcede yapılan bir değişiklik sonucunda ortaya çıktığını söylememiz mümkündür.”¹³⁶

Ktp. Bağdatlı Vehbi 1558, Esad Ef. 2802/2, Tahir Ağa 386, Esad Ef. 2751/10, Lala Ismail 728/4, Mihrîşah 353, Aşir Ef. 301, Pertev Paşa 229, Millet Ktp. Manzum 886.” Şahin, “Le’âli’nin Kasîde-i Bürde Şerhi ile İlgili Bir İntihal”, s. 266.

¹²⁹ Şahin, *Kasîde-i Bürde Şerh ve Tercümelere*, s. 73.

¹³⁰ Mehmed bin Halil nüshasına ait dibace: “Bu fakîr ü hakîr ü zelîl ü ‘alîl **Mehmed bin Halîl** ‘afâ ‘anhümâ Rabbü’l-celîl bu kasîde-i mübârekeyi mütâla’a idüb üslûb-ı istihrâcım üzerine lisân-ı Türkî ile her birin ‘umûm kasd idüb tefsîr eyleyüb bu mübârek kasîdeye tâlib ve râğîb olub mu‘azzez ve mükerrem tutan kimesneler için şerh eyledüm.” Şahin, *Kasîde-i Bürde Şerh ve Tercümelere*, s. 74.

¹³¹ Leâli nüshasında dibace kısmı şu şekildedir: “...Bu fakîr-i hakîr müznib ve muhtâc ilâ rahmeti’l-müte‘âlî **Ahmed bin Mustafâ eş-şehîr bi-Lâli** bu kasîde-i mübârekeyi mütâla’a idüb üslûb-ı istihrâcım üzre lisân-ı Türkî ile ta’bîr eyleyüb bu mübârek kasîdeyi mu‘azzez ve mükerrem ve müşerref tutan kimesneler için şerh itdükden sonra manzûm Türkî ve Fârisî tercemelerin bulup her beytin mukâbelesinde zikr eyledüm. Gerçi bu efkâr ve ahkâr kasîde-i mezbûrenin mukaddemâ elfâz-ı müşkilelerin hall iderek ve i’râbiyle ve es’ile ve ecvibesîyl bir ‘arabî şerh dimişdüm Türkîyle ta’bîrde ma’nâ-yı ‘umûm kasdeyledüm.” Şahin, *Kasîde-i Bürde Şerh ve Tercümelere*, s. 73-74.

Şahin, “Le’âli’nin Kasîde-i Bürde Şerhi ile İlgili Bir İntihal”, s. 267.

¹³³ Şahin, “Le’âli’nin Kasîde-i Bürde Şerhi ile İlgili Bir İntihal”, s. 267.

¹³⁴ Süleymaniye Ktp. Laleli 3713.

¹³⁵ Şahin, “Le’âli’nin Kasîde-i Bürde Şerhi ile İlgili Bir İntihal”, s. 268.

¹³⁶ Şahin, “Le’âli’nin Kasîde-i Bürde Şerhi ile İlgili Bir İntihal”, s. 268.

Leâlî ismine kayıtlı nüshayla Mehmed b. Halil adına kayıtlı nüshalar ayrı eserlermiş gibi her iki isim altında ayrı ayrı basılmıştır¹³⁷. İleride kendisinden ve şerhinden bahsedeceğimiz “Te vessül” sahibi Mekkî Muhammed Efendi’nin adının Muhammed b. Halil olması, Şahin’e Mehmed b. Halil’le Mekkî Efendi’nin aynı şahıslar olabileceği ihtimalini düşündürse de Leâlî şerhiyle Te vessül arasında ilgi ve benzerliğin olmayışı, bu ihtimali geçersiz kılmıştır.

“Leâlî” mahlasıyla şiirlerini yazmış şair -Seyyid Ahmed b. Mustafa Saruhânî- önce de belirttiğimiz gibi bazı kaynaklarda “Lâlî” ismiyle zikredilmekte ve kütüphane kataloglarına “Lâlî Ahmed b. Mustafa Saruhânî” olarak kaydedilmektedir. Bu şekilde kaydedilmesi -Şahin’in de belirttiği üzere- araştırmalarda bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Şahin, bu kayıtlara ilaveten şairin isminin bazı kataloglarda “Bilâlî” şekliyle kayıt altına alındığına da rastladığını bildirmekte ve çözüm önerisi getirmektedir¹³⁸:

“Kataloglarda ise Lâlî ve Le’âlî’den başka Bilâlî şeklinde kayıtlara da rastlanmaktadır. Kelimenin bu sonuncu şekilde okunmasının sebebi, dibâcede yazarın kendinden bahsederken kullandığı “... Bu fakir-i hakir-i müznib ü muhtâc ilâ rahmeti’l-müte’âlî Ahmed bin Mustafâ eş-şehir bi-Le’âlî bu kaside-i mübârekeyi mütâla’a idüp...” ifadesidir. Burada Le’âlî’den önceki “bi”nin harf-i cer olduğunun fark edilememesi sonucu böyle bir isim ortaya çıkmıştır. Bu durumda müellif hakkında bir tarama yapmak isteyenlerin isim ve nisbe(Saruhânî)den başka mahlasın üç farklı okunuşuna da bakması gerekmektedir.”

Şahin’in Leâlî ile ilgili sorun olarak değerlendirilebilecek tespitlerinden birisi de bazı kütüphane kataloglarında¹³⁹ müellifin adının “İbnü’l-Kabâkıbî Muhammed bin Halîl” şeklinde kaydedildiğidir. Biz daha önce

¹³⁷ “Lâlî nüshası, 1840-41 (H. 1256) yılında Bulak’ta (126 sayfa), Mehmed b. Halil nüshası da İstanbul, Uhuvvet matbaasında 1909-10 (H. 1327) yılında basılmıştır (136 sayfa)” Şahin, *Kasîde-i Bürde Şerh ve Tercümelere*, s. 74, Ayrıca bkz. Kaya, “*Kasîdetü’l-Bürde*” Maddesi, C. 24, s. 569.

¹³⁸ Şahin, “*Le’âlî’nin Kasîde-i Bürde Şerhi ile İlgili Bir İntihal*”, s. 265.

¹³⁹ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1573/3, Nafiz Paşa 985.

Katip Çelebi'nin Keşfü'z-Zünûn'da "Kasîde-i Bürde" maddesinde¹⁴⁰ Kasîde'nin mahiyeti, şairi, Kasîde'ye yapılan tercüme ve şerhler hakkında birtakım zengin bilgiler verdiğini söylemiştik. Katip Çelebi, Keşf'in 2. cildinde 1331-1336 sayfaları arasında Arap, Fars, Türk ve Kürt başta olmak üzere İslam milletleri arasında yetişmiş Kasîde-i Bürde şârih ve mütercimleri hakkında birtakım önemli bilgiler vermekte ve onların isimlerini sıralamaktadır. Leâli'nin Arapça ve Türkçe şerhinden de söz ettiği bu bölümde eş-Şeyh Şemsü'd-dîn Muhammed bin Halil el-Mukarrî el-Halebî adında 1445 (H. 849)'te vefat eden ibnû'l-Kabâkîbî ismiyle tanınan bir şârihten söz etmektedir¹⁴¹. Ancak burada eserinin Türkçe veya Arapça olduğu noktasında herhangi bir bilgi vermemektedir. Keşf'ten aldığımız ve Şahin'in de makalesinde vermiş olduğu¹⁴² bu bilgilerden hareketle Leâli ve Halebi'nin farklı şahıslar olduğu gayet açık bir şekilde görülmektedir.

*"Le'âli ve Muhammed b. Halil nüshalarını telif ve istin-sah tarihleri açısından karşılaştırdığımızda da yine Le'âli'nin daha eski olduğu ortaya çıkmaktadır. ... Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 2822 numarada kayıtlı nüshanın sonunda yer alan kayda göre Le'âli eserini 953H/1546M.'da telif etmiştir. Herhangi bir nüshasında telif kaydı bulunmayan Muhammed b. Halil'e ait nüshaların ise en eskisi yukarıda da belirtildiği gibi 1023H./1614M. tarihlidir."*¹⁴³

Konu edindiğimiz müellif Leâli Ahmed bin Mustafa'ya ait olan şerhlerin, küçük farklılıklarla kaleme alınmış dibacelerle Muhammed bin Halil ya da Mehmed bin Halil isimli, hakkında herhangi bir bilgiye erişilmeyen meçhul bir şahsa ait olarak gösterilmesi ve kataloglarda bu şekilde kayıt altına alınması hususunda, hâtıme olarak değerlendirilebilecek bilgileri konunun uzmanından iktibas ederek son noktayı koyalım:

"Bütün bu bulgulardan sonra bence söylenebilecek olan Muhammed b. Halil adında bir Kaside-i Bürde şarihinin bu-

¹⁴⁰ Katip Çelebi, C. 2, s. 1331-1336.

¹⁴¹ Katip Çelebi, C. 2, s. 1333.

¹⁴² Şahin, "Le'âli'nin Kasîde-i Bürde Şerhi ile İlgili Bir İntihal", s. 268.

¹⁴³ Şahin, Kasîde-i Bürde Şerh ve Tercümeleleri, s. 269.

*lunmadığıdır. Bu nüshalar, adı geçen şahsın en geç 1023H./1614M. tarihinde yaptığı bir intihalden sonra ortaya çıkmıştır ve gerçekte Le'âlî Seyyid Ahmed b. Mustafâ'ya aittir. Birinci gruptaki¹⁴⁴ nüshalar konusunda da Le'âlî'nin önce Arapça şerhini tercüme ettiği, sonra da bu Türkçe şerhi yeniden düzenlediği düşünülebilir. Ya da müellifi bilinmeyen bir muhtasar nüshanın başına Le'âlî'ye ait dibacenin yazılması sonucu bu nüshalar ortaya çıkmıştır denilebilir.*¹⁴⁵

Şahin, Leâlî şerhinin Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 2822 numarada kayıtlı olup, kesinlikle Leâlî'ye ait olduğu belli olan nüshasının çeviriyazılı bir metnini (sadece Türkçe tercümesinin olduğu kısım) hazırlamış ve tezinin sonuna ilave etmiştir¹⁴⁶.

Şu ana kadar Leâlî şerhi hakkında en ciddi incelemeleri yapan ve bizim kendilerinden epey yararlandığımız araştırmacılar Ebubekir Sıddık Şahin ve Sadık Yazar, şârihin yukarıda bilgilerini verdiğimiz Konya Bölge Eserler Ktp. 2822 numarada kayıtlı olan nüshası üzerinde dikkatli incelemelerde bulunmuşlardır. Bir mecmua içinde yer alan, Şahin'in transkribe ettiği “*bu nüshada Lâlî'ye âit olan manzûm tercüme ile Kasîde-i Bürde'nin, Hâfız Şeref tarafından yapılan Farsça tercümesi yer almaktadır. Toplam 45 varak olan eserin her sayfasında iki beytin tercüme ve şerhi vardır. Metin baklava dilimi şeklinde tertip edilmiş olup üstte çapraz şekilde Türkçe tercüme, altta Farsça manzûm tercüme bulunmaktadır. İki tercümenin arasında Lâlî'nin şerhi yer almaktadır.*¹⁴⁷” Haliha-zırda halen kütüphane kayıtlarımızda Leâlî'ye ait olduğu yazılan birçok şerh bulunmaktadır. Bunların hangilerinin şârihe ait olduğu konusunun yapılacak çalışmalarla aydınlatılması gerekmektedir.

Şair, eserinin giriş kısmında Kasîde-i Bürde'nin faziletine değinmekte, dünya ve ahiretle ilgili birçok isteğin gerçekleşmesi için eserin okunduğunu dile getirmekte, Türkçe olarak şerh edilmesinin bir ihtiyaca cevap verdiğini belirtmektedir. Bu mübarek metne önem verenlerin ve bu metni el üstünde tutanların Peygamberimize vâsıl olacaklarını söyleyen şârih, şerh etmekteki amacının tamamen Allah rızasını kazanmak olduğunu ima etmektedir:

¹⁴⁴ Tasnifi, yukarıda yapmıştık.

¹⁴⁵ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 269.

¹⁴⁶ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 154-210.

¹⁴⁷ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 76.

“... *Kasîde-i Bürde-i mübârekenün fezâ'il-i kesîresi ve berekât-ı 'amîmesi olup havâssdan olduğu ecilden ve buna meşgûl olan kimesnelerin dünyevî vü uhrevî murâdâtı hâsıl olduğu bâ'isden ve bunu mu'azzez ü mükerrerem tutan kimseler hazret-i resûle vâsıl oldukları cihetden bu fakîr... Ahmed b. Mustafa eş-şehîr bi-Le'âlî bu kasîde-i mübârekeye mütâla'a idüp üslûb-ı istihrâcum üzre lisân-ı Türkî ile ta'bîr eyleyüp bu mübârek kasîdeyi mu'azzez ü mükerrerem ü müşerref tutan kimesneler için şerh eyledüm ve dahi manzûm Türkî vü Fârisî tercümelerin bulup her ebyâtun mukâbelesinde zikr eyledüm. (1b-2a)¹⁴⁸”*

Şahin, eserin ilk Türkçe şerhlerinden olduğundan bahsetmekte, şârihin şerh metoduna ilişkin olarak da şîirin dil yönünü ilgilendiren ağır gramer bilgileri vermekte olduğunu belirtmektedir¹⁴⁹. “*Bu bağlamda önce beyitte geçen kelimeleri filolojik bağlamda açıklayan şârih, ardından da “ya'nî sâhib-kasîde” ifadesiyle beytin anlamını Türkçeye aktarır.*¹⁵⁰”

Ebubekir Sıddık Şahin'in ve Sadık Yazar'ın bildirdiği, şahsımızın da kütüphane kataloglarında gördüğü Le'âlî nüshalarını (daha önce verdiklerimiz de dahil) şu şekilde sıralamanın, konunun meraklılarına, alanın uzmanlarına ve bu alanda akademik çalışma yapanlara ya da yapacak olanlara kolaylık olabileceği düşüncesindeyiz. Ancak künyelerini verdiğimiz nüshaların her birinin içeriğine nüfuz etme konusunda imkân ve zaman bulamadığımızdan Le'âlî'ye aidiyeti hususunda ihtiyatlı olduğumuzu peşinen söyleyerek künyesi verilen nüshaların en azından Le'âlî ve eseri etrafında oluşan araştırmalara yol göstereceğini rahatlıkla belirtebiliriz:

Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Yazma Bağışlar 1573/3, Nafiz Paşa 985, Şazeli 104, H. Mahmud Ef. 1431, 3354 (matbu), Hekimoğlu Ali Paşa Kol. 646, Reşit Efendi Kol. 802, Fatih Kol. 3973, Mihrişah 393, 353, Tercüman Gazetesi Türkçe Yazmaları, Y-358, Bağdatlı Vehbi 1558, Esad Ef. 2802/2, 2751/10, Tahir Ağa 386, Lala İsmail 728/4, Aşir Ef. 301, Pertev Paşa 229; Millet Ktp. Manzum 886; Nuruosmaniye Ktp.

¹⁴⁸ Yazar, s. 589-590.

¹⁴⁹ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 75-76

¹⁵⁰ Yazar, s. 589-590.

4016; Milli Ktp. Yz. Bes. A. (A) 4766/5, Yz. A 2544, Yz. A. 4469, Yz A 3469, Yz B 346/2, Yz A 2463/1, Yz A 5335/1, Yz A 8331, Yz A 7328/6, Adnan Ötüken Yz. 685/6, 685/7, 2589, 4900/4, Eskişehir İl Halk Ktp. 61/7; Ankara Türk Dil Kurumu Ktp. Türkçe Yazmaları, Yz. A 516; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. 2822, 2941/1, 3272/2; Gaziantep İl Halk Ktp. Kol. 139/2, Kilis 3193/1; Erzurum İl Halk Ktp. 2042/2(a); Manisa İl Halk Ktp. Akhisar Zeynelzâde, 1426, Manisa İl Halk 1646, 1647/1, 1650/3; Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 570/2; Edirne Selimiye Yazma Eserler Ktp. 2192; Kastamonu İl Halk Ktp. 2480/2; Kayseri Raşit Efendi Ktp. 570/2; İzmir Milli Ktp. Türkçe Yazmalar, 1444, 859/2, 345, 1787/5, 1340/1, 143/1; Amasya Beyazıt İl Halk Ktp.1190/4; Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları, R. 1908, R. 1910, Almanya Milli Ktp. Türkçe Yazmalar, Hs.or.oct.989 Staatsbibliothek, Berlin; Fransa Milli Ktp. Türkçe Yazmaları, Letellier, B. 135; Bosna Hersek Gazi Hüsrev Ktp. Türkçe Yazmaları, 3961, 2997, 1149.

2. Şeyh Sadullah el-Halvetî (veya bir müridi)- Şerh-i Kasîde-i Bürde

Nisbesinden de Halvetî şeyhlerinden biri olduğu anlaşılan şairin hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakla beraber, Katip Çelebi, sadece “Kasîde-i Bürde’ye Türkçe muhtasar şerh yazan bir şârih” olarak bahsetmektedir¹⁵¹. Keşf’te bu bilgi dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şahin, el-Halvetî’nin vefat tarihini, İsmail Hakkı Sezer¹⁵²’in - Keşfü’z-Zünûn’a dayanarak- 1477 (H. 882) olarak bildirdiğinden bahsetmekte¹⁵³ ve mezkûr tarihin “yazarı bilinmeyen başka bir şerhin ferağ kaydı”¹⁵⁴ olduğundan söz etmektedir. Gerçekten, verilen tarihin el-Halvetî’yle ilişkili olmadığı anlaşılmaktadır. Katip Çelebi, el-Halvetî ile ilgili kısa bilginin hemen akabinde “Hâmidu’llâh el-‘Aliyyi’l-‘azîm” adında birinin şerhinden bahsetmekte ve yukarıda verilen tarihi, eserin ferağ kaydı olarak zikretmektedir.

¹⁵¹ Katip Çelebi, C. 2, s. 1335.

¹⁵² Sezer, s. 245.

¹⁵³ Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 77.

¹⁵⁴ Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 77.

Şahin'in verdiği ve Sadık Yazar'ın desteklediği bilgilere göre¹⁵⁵ söz konusu şerh, Şeyh Sadullah el-Halvetî'nin sadık müritlerinden birisi tarafından, Şeyh'in isteği doğrultusunda yazılmıştır. Şahin, eserin mukaddimesindeki bilgilerden hareketle bu kanıya vardığını belirtmektedir. Bahsi geçen mukaddime şu şekilde olup Yazar, tarafından da incelenmiştir:

“Bu ‘abd-i fakîr ü rıkk-ı hakîr, kalîlü’l-bizâ’a ‘adîmü’l-berâ’a Hazret-i fahru’l-‘ârifîn kutbu’l-vâsilîn el-muvaffak min ‘indi rabbi’l-‘âlemîn Şeyh Sa’dullâh Halvetî es’adellâhu ceddehû ve ecede sa’delhû cenâblarından hüsn-i i’timâd ve lutf-ı i’tikâd ile ol server-i kâinât ve mefhar-i mevcûdât ‘aleyhi efzalu’s-salevât ve ekmeli’-t-tahiyyât hazretlerinin medhi bâbında Ebû ‘abdullâh Muhammed (.....) Bûsîrî’nin inşâ itdüğü Kasîde-i Bürde dimekle ma’rûf olan kasîde-i tayyibe-i mübâreke-i şerîfenin elfâz-ı ‘acîbe ve elgâz-ı garîbesinden ma’nâsı ve zebân-ı Fârisî ile şerh olan şerhinden fehvâsı lisân-ı Türkî ile şerh olunmak müşâvere-i latîfe ile işâret-i şerîfe buyurıldığı sebebden mücerred-i müşîr hazretlerinin yümn ü himmetleriyle bi-kader-i vas’u’l-emâkine kasîde-i mezbûre şerh olunub.....”¹⁵⁶

Mukaddimede de görüldüğü üzere Şeyh Sadullah'ın meçhul müridi, Farsça yazılan bir şerhin, Türkçe'yle tercüme ve şerh edildiğini belirtmektedir. Şahin de eserin “...te’lîf değil, Farsça yazılmış bir şerhin muhtasar tercümesidir.¹⁵⁷” diyerek, eserdeki birtakım cümlelerin Farsça olarak alınmış olmasının da bunu gösterdiğini bildirmektedir. “Adını bilemediğimiz mütercim/şârih, her beytin sonuna yine adını vermediği bir mütercimin manzum tercümesini de kaydettiğini ifade etmektedir. Her beytin sonuna alınan tercüme 1563 tarihinde vefat eden Le’âlî’ye aittir.¹⁵⁸” diyen Sadık Yazar, incelediği nüshada Leâlî'nin beyitlerinden

¹⁵⁵ Yazar, s. 591.

¹⁵⁶ Bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 76; Yazar, s. 591-592.

¹⁵⁷ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 77.

¹⁵⁸ Yazar, s. 592. Yazar, her beytin şerhinin sonuna alınan manzûm tercümelerin Leâlî'ye ait olduğunu belirtirken; Şahin, manzûm tercümelerin Kemalpaşazâde'ye ait olduğunu bildirmektedir. Bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 78.

önce “*mütercim rahimehüllâh buyurur*” şeklinde bir ibâre yer aldığını, “*bu durumda eserin Le’âlî’nin vefatından sonra kaleme alınmış olması gerektiğini*” belirtmektedir. Şahin, eserin “*en eski nüshasının h.1026/m.1617 tarihli*¹⁵⁹” olduğunu, nüshaların büyük bir kısmında istinsah kaydının olmadığını, “*buna göre şerhin 1617 yılından önce yazıldığı-
nın kesin*” olduğunu söylemektedir. Yazar, Şahin’in verdiği bu bilgileri de dikkate alarak “*eserin 1563 ile 1617 tarihleri arasındaki bir tarihte yazılmış olması gerektiği*¹⁶⁰” fikrini benimsemektedir.

Eserin birçok nüshasını inceleyen Şahin, bazı nüshaların Sa‘deddîn Halvetî¹⁶¹, bir nüshanın da Sa‘dullâh Hulvânî¹⁶² şeklinde kaydedildiğinden bahsetmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail 728 ve Hüsvrev Paşa 599 numaralarında kayıtlı nüshaları da incelediğini söyleyen Şahin, sözü edilen nüshaların başında “*Şerh-i Kasîde-i Bürde min te’lîf-i Hazreti fahru’l-ârifîn kutbu’l-vâsilîn Şeyh-zâde*” şeklinde bir ibârenin yer aldığını; bu ibârenin kendisinde eserin Sadullah Halvetî’nin oğlu tarafından kaleme alınmış olması ihtimalini uyandırdığını belirtmektedir.

Ebubekir Sıddık Şahin, şârihin benimsediği şerh usulü konusunda; önce beyitlerdeki kelimelerin gramer kurallarına göre açıklandığını, Türkçe anlamlarının verildiğini, beyitlerdeki mananın bütün olarak ele alınıp geniş bir şekilde yorumlandığını belirtmektedir¹⁶³. Sadık Yazar, şârihin şerh metodu konusunda Şahin’e göre biraz daha fazla bilgi vermektedir:

“Şârih şerhine başlamadan evvel, “ bu kasîdenin mefhumu on fasl üzerindedir” diyerek her faslın konusunu küçük bir fihrist dâhilinde vermektedir. Daha sonra şerhine başlayan şârih, kaynak metindeki her beyti bütün olarak şerh eder. Şârih

¹⁵⁹ Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 77.

¹⁶⁰ Yazar, s. 592.

¹⁶¹ Süleymaniye Ktp. Ş. Ali Paşa 2791/1, Yazma Bağışlar 1848.

¹⁶² Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 984.

¹⁶³ “İlk beytin şerhi şöyle başlamaktadır: Hemze harf-i istîfhamdur min harf-i cerdür tezekkür masdardur ve ma’nâsı aınmakdur. Cîrân cem’-i cârdur ki koñşu ma’nâsınadır bi-Zîselemdeki bâ fi ma’nâsınadır...” Şahin, son beytin bazı nüshalarda Farsça olduğunu bildirmektedir: “Mâ bu mahalde devâm içündür ve Ramnet-hati’r-rihu dirler kaçan yel meyl eylese ve ‘azebât cem’-i ‘uzbedür taraf ma’nâsınadır.....” bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 78.

beyitteki kapalı gördüğü kelimeleri gramer yönünden (sarfnahiv ve okunuşları açısından) açıkladıktan sonra “ve beytin ma'nâsı budur ki” gibi ifadelerle beyitteki anlamı genişletip açıklamaya çalışmaktadır. Şarih bu açıklamaları yaparken örnekleme yoluna da başvurmuştur. Tüm bunlardan sonra yukarıda da ifade edildiği gibi Le'âlî'nin manzum tercümesi kaydedilmektedir.¹⁶⁴”

Ele aldığımız şerhin muhtelif kütüphanelerimizde bulunan nüshalarında şârihin isminin farklı şekillerde kaydedildiğini ve araştırmacılarımızın bundan söz ettiğini yukarıda belirtmiştik. “Sa'du'llâh el-Halvetî, Sa'deddîn Halvetî, Sa'dullâh Hulvânî, Şeyh Saîd Halvânî, Şeyhzâde Muhiddin Mehmed, Ebu Abdullah Muhammed el-Mısrî, Şeyhzâde Mehmed bin Mustafa Muhiddin, Sa'd Hilvânî, Şeyh-zâde” gibi farklı isim ve nisbelerle kayıtlara girmiş veya ismi başka şahıslarla karıştırılmış olan şârihe ait şerhin kütüphanelerdeki nüshalarının derinlikle incelenmesi, muhtemelen birçok sorunu çözecektir. Zikrettiğimiz kayıtların bir kısmı yanlış okumalardan kaynaklanabileceği gibi, bir kısmının da şârihlerin isimlerinin karıştırılmış olmasından doğabileceği de düşünülebilir. Örneğin; Hulvânî, Hilvânî, Halvânî şeklindeki kayıtların sehven okunarak yazıldığı akla gelebileceği gibi, tercüme bahsinde ismi zikredilecek olan Akhisar-Marmara müftüsü Abdullah Hulvânî(Hulvî)'niyle karıştırılmış olma ihtimali de -kanaatimizce- önemsenmelidir. Şahin'in yukarıda belirttiği “Şeyhzâde” adındaki kişinin Sadullah el-Halvetî'nin oğlu olduğu imkân dahilindeyken, sözü edilen kişinin Şeyh'in kendisi olduğu veya şerhi kaleme alan müridi olduğu da ihtimaller içinde değerlendirilebilir.

Mezkûr isim, mahlas veya nisbelerle kayıtlara geçmiş Sadullah el-Halvetî'ye ait olan, ona atfedilme veya onun ismi etrafında zikredilme olasılıkları bulunan nüshaları, Ebubekir Sıddık Şahin ve Sadık Yazar'ın verdiği bilgiler ışığında yaptığımız araştırmalara göre şu şekilde sıralayabiliriz:

Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail 728, Hüsrev Paşa 599, Ş. Ali Paşa 2791/1, Yazma Bağışlar 1848, Nafiz Paşa 984; Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 23953/4; Milli Ktp. Yz A 3892, Yz A 3554/7, Yz A 5499, Yz A 6245/3, Yz A 6265, Yz B 346/4, Gedik Ahmet Paşa Kol. 17675/4,

¹⁶⁴ Yazar, s. 592.

Çankırı İl Halk Ktp. Kol. 577/2, Tokat Zile İlçe Halk Ktp. Kol. 380/3, 380/3, Eskişehir İl Halk Ktp. 860/1, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 2441/4, Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Ktp. Kol. 193/2; Manisa İl Halk Ktp. 7876, 1644, 1645; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. Gaziantep İl Halk Ktp. Kol. 364/2, Konya İl Halk Ktp. 3443/1, 5958, Mardin İl Halk Ktp. Kol. 117/1; Edirne Selimiye Yazma Eserleri Ktp. 3107/2, 102, 3060/2; Kastamonu İl Halk Ktp. 996, 2464, 2488; Amasya Beyazıt Halk Ktp. 1570; Kütahya-Zeytinoğlu İlçe Halk Ktp. Zeytinoğlu Kol. 69/2, 76; İzmir Milli Ktp. Türkçe Yazmaları 1706; Bosna Hersek Gazi Hüsrev Ktp. Türkçe Yazmalar, 1793, 2404, 6815, 3016, 4126, 911/3, 5335, 2390, 2613; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Türkçe Yazmalar, II. Mahmud Ktp. 992, II. Mahmud Ktp. 1064/3.

3. Mehmed Ma'rûf b. Mehmed Şerîf et-Trabzonî-Şerh-i Kasîde-i Bürde

Osmanlı Müellifleri'¹⁶⁵,nin verdiği bilgilere göre 'urefâdan ve kuzâtan bir zat olup Trabzonludur. Mısır mollası iken "istikâmet" kelimesinin delalet ettiği tarih üzere 1593-94 (H. 1002) yılında Mısır'da vefat etti. Ömer ibn-i Fârız'ın kabrine yakın bir yerde defnedilmiştir. En önemli eseri Sâdât-ı Nakşibendiyye'nin tercüme-i hallerinden bahseden "Reşahât-ı 'Aynü'l-Hayât" adındaki esere yaptığı tercümedir. Bu eseri matbu olarak basılmıştır. Mütercim bu eserini İzmir Kadısı iken tercüme etmiştir. Bursalı Mehmed Tahir, şiirinden örnek vererek, tasavvufa meylinin olduğunu bildirmekte, Kasîde-i Bürde'ye mükemmel bir Türkçe şerh yaptığını belirtmektedir. Ebubekir Sıddık Şahin eserden söz etmezken; Sadık Yazar, Osmanlı Müellifleri'nde eserin varlığından bahsedildiğini, ancak nüshalarına ulaşamadığını dile getirmektedir.

4. Şeyhülislam Bâlîzâde Mustafâ b. Bâlî b. Süleymân Rûmî-Şerh-i Kasîde-i Bürde

Kaynakların verdiği bilgilere göre İmâm Bâlî Efendi'nin oğlu olup, ilim tahsilinden sonra Galata Mevleviyeti'ne kadar yükselmiştir. Bu görevden azledildikten sonra 1648 (H. 1058) yılında defaaten Rumeli Ka-

¹⁶⁵ Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 22.

zaskeri olmuştur. İlmiye Salnâmesi'nde “*Sultan İbrahim devrinin menâsıb yağmasından istifade etti.*¹⁶⁶” denilerek, verilen görevlerde liyakatının olmadığına ima edilmektedir. Nitekim tezimize konu olan Hasan Rızâyî el-Aksarâyî de Mahmûdiyye'sinde Bâlîzâde'nin kötü şöhretinden bahsetmektedir¹⁶⁷.

IV. Mehmet devrinde 1651-52 (H. 1062) senesinde Rumeli kazaskerliğinden alınarak, Anadolu kazaskerliğine tayin edildi. Beş sene sonra da [1657 (H. 1067)] şeyhülislâmlık makamına getirildi. Altı ay yirmi gün bu görevde kaldı. Ailesinden bazı kişileri görevlere getirdiği (oğlunun Galata kadılığına getirilmesi gibi) ve yolsuzluklara karıştığı yönünde tenkit edilmiş, “*Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın emriyle*¹⁶⁸” şeyhülislâmlıktan azledildikten sonra Filibe'de mecburî ikamete (Sâmî'ye göre kadılık) terk edilmiştir. Bir sene kadar Filibe'de kalmış, padişahın müsaadesiyle İstanbul'a gelerek Sütlüce'de ikamet etmiştir. “*H.1069/m.1658-59 yılında Sütlüce'de kendi evinde vefat etti. Buraya yakın bir yerde de defnedildi.*¹⁶⁹” Vefatına “*Mustafâ olsun şefî'-i Mustafâ*”¹⁷⁰ tarihi düşülmüştür.

Kendisinden emin üslubu ve sert ifadeleriyle tanınmış, meşhur Hanefî fakihlerine yönelmiş olduğu eleştirileriyle adından söz ettirmiştir. Diyanet İslam Ansiklopedisi¹⁷¹'nde Bâlîzâde'nin 9 eserinden bahsedilmektedir:

1. Hâşiye 'ala Şerhi'l-Miftâh
2. el-Ferâ'id fî Halli'l-Mesâil ve'l-Fevâ'id
3. es-Seyfü'l-Meslûl fî Şer'i'r-Resûl
4. El-Ahkâmü's-Samediyeye fî ş-Şer'i'ati'l-Muhammediyye

¹⁶⁶ Galitekin, s. 38.

¹⁶⁷ “*Sonra 1062 yılının Zilhicce ayının ortalarında (Kasım 1652) İstanbul'a yöneldim. Kadıasker Balızâde Mustafa Efendi'nin mülâzımlığına bağlandık. Fazl ve kemâliyle bilinirdi. Fakat ilmiyle âmil değildi. Rüşvet yediğini işittik. Kadılık makamlarını kısa sürelerle vaktinden önce verirdi. Bu yüzden kadılar çoğalmıştı.*” Rızâyî, Mahmûdiyye, 198a, trc. Çağırıcı, s. 199.

¹⁶⁸ Sâmî, C. 2, s. 1219. Ayrıca bkz. Mahmut Duman, *Köprülü Mehmet Paşa, Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. M. Ali Kapar, Konya 2006, s. 66-67.

¹⁶⁹ Sâmî, C. 2, s. 1219.

¹⁷⁰ Galitekin, s. 38.

¹⁷¹ Mehmet İpşirli-Eyyüp Said Kaya, “*Bâlîzâde*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul 2006, s. 295.

5. Mizânü'l-Amel (Fetavâ)
6. Hâşiyetü Bâlîzâde 'alâ Hâşiyeti Sa'dî Çelebi
7. Hâşiyetü 'alâ Hâşiyeti's-Sa'dî 'ale'l-Beyzâvî
8. Risâle fî mâ revâhu Ebû Eyyûb el-Ensârî (hadis rivayetleri)
9. Şerhu Kasîdeti'l-Münferice¹⁷²

Bursalı Mehmed Tahir¹⁷³, “h.983/m.1575'te tamamlayıp III. Murad'a ithaf ettiği Kıyâfetnâme'si”¹⁷⁴nden de haberdar olduğumuz Bâlîzâde'nin yukarıda zikredilen eserlerinin dışında “Şerhü Kenzi'd-Dekâyık, Firâsetnâme (Türkçe)” adındaki eserleriyle Şerh-i Kasîde-i Bürde'sinden de söz etmektedir.

Ebubekir Sıddık Şahin'in bahsetmediği, Sadık Yazar'ın incelemiş olduğu Şerh-i Kasîde-i Bürde, Köprülü Kütüphanesi Mehmed Asım Bey 459/1 numarada kayıtlıdır. Ancak Yazar, kütüphane kaydında her ne kadar Şeyhülislâm Bâlîzâde Mustafâ b. Bâlî b. Süleymân Rûmî'ye ait olarak gösterilmiş olsa da eseri incelediğini, bu yönde herhangi bir ipucuna rastlamadığını belirtmektedir. Yazar, eserde “şerhten evvel, kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra, kaynak metnin övgüsününün yapılmakta¹⁷⁵” olduğunu; “bir iltiması red olunmaz azizin talebi ile eseri Türkî lisân edâsı ile tercüme olundu” denilerek tercüme edildiğini ifade etmektedir. Yazar, bu eserin klasik şerh metodundan uzak olduğu fikrindedir:

“Bazen 1 bazen de birden fazla beytin bir arada ele alındığı bu eserde, Bâlîzâde Mustafa kaynak beyitteki anlamı, birazcık ön bilgi verdikten sonra düz bir şekilde Türkçeye tercüme etmektedir. Bu tercüme biraz genişletilmiş olup tefsîrî tercüme mahiyetindedir. Şerhte orijinal metindeki bazı kelimelerin altına veya yanına anlamları da yazılmıştır.”¹⁷⁶

¹⁷² Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, Nr. 3772.

¹⁷³ Bursalı, Mehmed Tahir, C. 1, s. 258.

¹⁷⁴ Ayşe Yılmaz, “Kıyâfet İlmîyle Oluşturulan Eserler ve Bu Eserlerden Seçilmiş Örnekler”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1, Mustafa Aksoy Armağan Sayısı, Manisa 2012, s. 133.

¹⁷⁵ Yazar, s. 592.

¹⁷⁶ Yazar, s. 593.

5. Ankaravî İbrahim b. Süleyman b. Mürsil el-Hanefî-Şerh-i Kasîde-i Bürde

Yaptığımız araştırmalar sonucunda şair hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Sadık Yazar da Ebubekir Sıddık Şahin de eserden söz edip birtakım yorumlarda bulunmuşlardır. Şârihin hayatı hakkında somut bilgiler vermeseler de, eserin muhteviyatı hakkında bazı değerlendirmelerde buldukları görülmektedir. Eseri inceleyen Şahin, şârihin eserinin önsözünde Lâmiî Çelebi'den sitayişle bahsettiğini belirtir. Lâmiî Çelebi 1532 (H. 938)¹⁷⁷ yılında vefat ettiğine göre şair, 16. yüzyılda yaşamıştır. Eserin en eski nüshasının 1580 H. 988)¹⁷⁸ olduğunu belirten Şahin'den öğrendiğimize göre eser; Arapça, Farsça ve Türkçe karışık bir eserdir. Sadık Yazar, Şahin'in incelediği nüshaları gördüğünü ve kendisinin de Şahin'den farklı olarak diğer bazı nüshaları incelediğini belirtmekte; eserin 1508 (H. 914) senesinde yazıldığını tespit ettiğini dile getirmektedir¹⁷⁹. Şârih, eserinin önsözünde kendisinin şerh metodu hakkında birtakım bilgileri okuyucuyla paylaşır. *“Müellif ... lügat, i'râb ve edebî san'atları Arapça ve kısmen de Farsça olarak açıkladıktan sonra beyitten anlaşılman mânâyı Türkçe olarak yazdığını belirtmektedir.¹⁸⁰”* Kütüphanelerde bulunan nüshalar arasında bazı farklılıkların olduğunu dile getiren Şahin, *“Türkçe kısımların kimi nüshalarda gramer incelemesi şeklindeki¹⁸¹, bazılarında anlam açıklaması ve yorum şeklinde¹⁸²”* olduğundan bahsetmekte, eserde Leâlî'nin manzûm tercümesinin de yer aldığını ifade etmektedir. Sadık Yazar, nüshaları farklılık arz eden eserin tam nüshalarına bakıldığında *“eserin Arapça bir mukaddimeyle başladığını, bu mukaddime de ismini İbrâhîm b. Süleymân Ankaravî olarak verdiğini, Kasîde-i Bürde'yi Türkçe olarak tercüme ettiğini ifade edip eserini, ismini vermediği bir padişaha hediye ettiğini¹⁸³”* söylediğini belirtmektedir.

¹⁷⁷ Lamii Çelebi hakkında bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 492; Vassâf, C. 1, s. 354; Gönül Ayan, *“Lâmi'î Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:1, Konya-Kasım 1994, s. 43-65.

¹⁷⁸ Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Ef. 3675.

¹⁷⁹ Bkz. Yazar, s. 588.

¹⁸⁰ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 79.

¹⁸¹ Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Efendi, 3675; Yazma Bağışlar, 2474.

¹⁸² Süleymaniye Ktp. M. Hafid Ef. 473/5; Pertevniyal 994; Osman Huldi, *Öztürkler* 67; Bayezid Ktp. 9342/1; DTCF Ktp. İsmail Saib II, s. 1441.

¹⁸³ Yazar, s. 588.

Eserin 1508 yılında yazıldığını söyleyen Yazar, ismi verilmeyen padişahın II. Bayezid olduğunu bildirmektedir.

6. Yahya b. Abdullâh- Tercümetü'l-Esrâr fî Medhi Seyyidi'l-Ebrâr

Şârih Yahya b. Abdullah, 17.yüzyılda Sultan I. Ahmed¹⁸⁴ devrinde yaşamıştır. Sadık Yazar, çalışmasında, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 5515'te yer alan eseri tanıtmış, zahriyye kısmında ve 1b'de esere verilen ismin "Tercümetü'l-Esrâr fî-Medhi Seyyidi'l-Ebrâr" şeklinde yazıldığını bildirmiştir¹⁸⁵.

Yazar'ın verdiği bilgilere göre eser, Arapça bir mukaddime ile başlamaktadır. Şârih bu bölümde eserinin ismini kaydettikten sonra Hz. Peygamber ile eserini sunduğu padişahın övgüsüne -Arapça olarak- yer verip ismini zikreder. Daha sonra ise Hz. Peygamber ve ailesinin övgüsünü bu sefer de Türkçe yapan şârih, kaynak metnin isimlendirilmesi, yazılış hikâyesi, havâssı, bölümleri, vezni gibi özellikleri hakkında okuyucuya ön bilgiler verip bahsi geçen kasîdeyi beyit beyit şerh etmeye başlar.¹⁸⁶ Ebubekir Sıddık Şahin, bu eserden söz etmemektedir. Sadık Yazar'ın verdiği şerhe ait mukaddime de -Leâli şerhini ele alırken verdiğimiz-Leâli şerhine ait mukaddimenin hemen hemen aynısıdır. Söz konusu mukaddimeyi hem Şahin hem de Yazar çalışmalarına almışlar; Şahin, "*Lâli'nin mukaddimesinin, pek çok şerh ve tercüme mecmualarının başında kaydedildiği*"¹⁸⁷ tespitinde bulunmuştu. Bu durumda Yahya b. Abdullâh'a ait şerhin mukaddimesinin Leâli'ye ait olan mukaddime olduğu anlaşılmaktadır. Şerh metninin ise Leâli'ye mi yoksa Şahin'in deyiimiyle Leâli'den müntehil Muhammed b. Halil'e mi ait olduğu meselesi ise esere derinlikle nüfuz edildiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Verdiği bilgilerden hareketle eserin içeriğini incelediği anlaşılan Sadık Yazar'ın böyle bir çıkarımda bulunmaması, şerh metninin Yahya b. Abdullah adındaki şârihin kendisine ait olduğu sonucunu kabul etmemizi gerekli kılmaktadır. Ancak, mukaddime metninin Leâli (ya da Muhammed b. Halil)'ye ait

¹⁸⁴ "Saltanat müddeti: 1603-1617" bkz. Ömer Faruk Yılmaz, C. 2, s. 265.

¹⁸⁵ Yazar, s. 593.

¹⁸⁶ Yazar, s. 594.

¹⁸⁷ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 73.

olduğu kanaatimize göre bellidir. Şârihin şerh metodunu, konunun uzmanına dayanarak şu şekilde verebiliriz:

“Şârih öncelikle kaynak metni kalın ve kırmızı mürekkeple belirginleştirir. Ardından beyitteki kelimeleri teker teker önce gramer sonra da anlamları bakımından genişçe açıklar. Bu açıklamaları boyunca yoğun olarak iktibaslarla bulunur. Şârih bu işlemi tamamladıktan sonra “tercüme” başlığı ile kaynak metni nazmen Türkçeye aktardıktan sonra Farsça manzum çeviriye yer verir. Bu manzum çeviriden sonra da “muhasalâ ma ‘nâ” başlığı ile beyitten murat edilen anlamı açıklamaya çalışır.”¹⁸⁸

Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah 308 numarada başka bir nüshası kayıtlı olan eserin 263 varaktan oluştuğu, Arapça bir hâtîme ile sona erdiği belirtilmekte, hâtîmesinden 1605 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır.

7. Mustafâ b. Ahmed Bosnevî-Zübdetü’ş-Şürûhî’t-Türkiyye

Nisbesinden de anlaşıldığı üzere Bosnalı olan şârih hakkında herhangi bir bilgiye erişemedik. Eserden bahseden Sadık Yazar, müellifin 17. yüzyılda Sultan İbrahim¹⁸⁹ ve IV. Mehmed¹⁹⁰ dönemlerinde yaşadığını belirtmektedir¹⁹¹. Yazar, şârihin eserini yazma sebebini mukaddimesinden hareketle bildirmektedir. Mukaddimeye göre Bosnevî, Sultan İbrahim’in Kasîde-i Bürde’nin Arapça aslına itibar ettiğini görmüş; Arapça, Farsça ve Türkçe tercümelere bulunan bu metnin mensûr bir şerhinin olmamasından hareketle eseri şerh etmeye karar vermiştir. Şârih, eserde Kasîde’nin içerisindeki Arapça kelimeleri iştikâk ve i’râb açısından ele aldığını, beyân ve meânîyle ilgili bazı ince noktaları açıkladığını, eserinin faydalı bir şerh olduğunu dile getirmektedir:

¹⁸⁸ Yazar, s. 594.

¹⁸⁹ “Saltanat müddeti: 1640-1648” bkz. Ömer Faruk Yılmaz, C. 2, s. 327.

¹⁹⁰ “Saltanat müddeti: 1648-1687” bkz. Ömer Faruk Yılmaz, C. 2, s. 345.

¹⁹¹ Yazar, s. 594.

“Sultân Mehemmed b. Sultân İbrahim ... hazretlerinin ... hazret-i server-i enbiyânun medh-i celil ü vâsf-ı cemîlinde îrâd u inşâ olunan kasâyid-i mu'tebereden Kasîde-i Bürde ile müsemmâ kasîde-i hamîdeye kemâl-i rağbet ve nihâyet i'tibârların görüp ol kasîde-i ekîdenün niçe kavâ'id-i arabîyye ve fesâhat u belâgat-ı mer'iyeyi mutazammın ve me'ânî-i latîfe vü işârât-ı şerîfeyi mütehazzın gördüm. Egerçi kim ulemâ-ı kâmilîn kimi lisân-ı Arab ve kimi Fârisî ile şerh-i hasbî ve kimi Türkî ile tercüme-i bî-aybî idüp lâkin zebân-ı Türkîde kavâ'id ü fevâ'idin mübeyyen bir mensûr şerh-i dil-küşâ ve kavâ'id ü ferâ'idin mufassal tercüme-i gam-zedâ görmedüğüm ecilden kasîde-i mezbûrenün i'râb u iştikâk-ı kelimât ve beyân-ı ma'ânî vü lügat ve me'ânî vü beyândan ba'zı dakâyık u nikâtı ve sanâyi'-i şî'riyye vü muhassenâtı müstemil bir şerh-i müfid ü muhtasar ve hâmiş-i latîf ü muktasar lisân-ı Türkî ile ibrâz olunmak hâtır-ı fâtıra hutûr... (3a-4a)”¹⁹²

Sadık Yazar, yukarıdaki Türkçe bölümün Leâlî şerhindeki giriş ile aynı olduğundan bahsetmekte; fakat asıl şerh bölümünün farklı olduğunu belirtmektedir. Eserini “Mustafa Ağa” adında birisine hediye ettiğini belirten şârih, eserine “Zübdetü'ş-Şürûhî't-Türkiyye” adını verdiğiinden söz eder:

“... ve bu tercüme-i dil-pezîr-i huçeste-fercâm ve tezkire-i lâ-nazîr-i ferhunde-encâm lisân-ı Türkî ile mütercem ve dürer-i sehlü'l-ibâre ile muntazam olduğu ecilden Zübdetü'ş-Şürûhî't-Türkiyye diyü tesmiye olundu... (5a-b)”¹⁹³

Eseri inceleyen Yazar, şerhin 5b'den itibaren başladığını, buraya kadar olan kısmın mukaddime hüviyeti taşıdığını belirtmektedir. Şârih, metindeki Arapça kelimelerin anlamlarını vererek şerhine başlar. Söz konusu kelimeleri gramer husûsiyetlerine göre inceler. Daha sonra da beyitte anlatılmak istenenin ne olduğu üzerinde durur, birtakım kapalılıkları okuyucunun anlayabileceği şekilde açar:

¹⁹² Yazar, s. 594-595.

¹⁹³ Yazar, s. 595.

“Şârihin eserine yazdığı giriş 5b’de son bulup buradan itibaren bahsi geçen kasidenin şerhi başlar. Kaynak metni harekeli ve kırmızı mürekkeple imlâ eden şârih ardından beyitte geçen kelimelerle ilgili olarak filolojik bilgiler verdikten sonra “mahsûl-ı beyt” başlığı ile beytin anlamını önce toplu bir şekilde Türkçeye aktarır, ardından da bunu biraz daha açıklar. Son olarak beyitte gizli olan anlamları yakalamaya çalışır. 130 yapraktan oluşan bu nüshanın şârihin elinden çıkmış olması yüksek ihtimal dâhilindedir.”¹⁹⁴

Sadık Yazar, eserin Süleymaniye Ktp. Sütlüce Dergâhı, Nr. 107’de kayıtlı nüshasını incelemiştir; Balıkesir İl Halk Ktp. 395 numarada bulunan başka bir nüshasından da bahsetmiştir.

8. Şeyh Abdullâh b. Şeyh Ahmed-İrşâdiyye

Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri¹⁹⁵’nde Kasîde-i Bürde’ye Arapça bir hâşiye¹⁹⁶ yazan Yalvaçlı İbrahim Efendi’den bahsederken İpsalalı olduğunu belirttiği Şeyh Abdullah b. Şeyh Ahmed’den de ismen söz eder. Kasîde-i Bürde’ye bir şerh yazdığını, eserin İrşadiyye ismiyle maruf olduğunu ve şârihin 1727-28 (H. 1140)’de vefat ettiğini belirtir. Bağdatlı İsmail Paşa, vefat tarihini 1717 (H. 1130) olarak vermektedir¹⁹⁷.

Kaynaklarda bu kısa bilgiler dışında hakkında hiçbir bilgi edineemediğimiz şârihin eserleri bahsinde Ebubekir Sıddık Şahin, yukarıdaki kaynaklara dayanarak sadece İrşadiyye’sinden söz ederken; Sadık Yazar, biraz sonra ele alacağımız “Cübbe Şerh-i Kaside-i Bürde¹⁹⁸” adını taşıyan başka bir eserinin de olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Yazar, şârihin -bu eserindeki bilgilerden hareketle- vâizlik yaptığını ve “Sagîrzâde” ismiyle anıldığı bilgilerini de aktarmaktadır. Eseri inceleyen Şahin ve Yazar,

¹⁹⁴ Yazar, s. 595.

¹⁹⁵ Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 244.

¹⁹⁶ Eserin bazı nüshaları için bkz. Edirne Selimiye Yazma Eserler Ktp. Nr. 2977, 2007.

¹⁹⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin*, C. 1, s. 480.

¹⁹⁸ Şârihin sözü edilen bu eserini 1737-38 (H. 1150) tamamladığını belirtmesi, yukarıda verilen vefat tarihlerinin yanlış olduğunu göstermektedir. bkz. Yazar, s. 597.

Kasîde'nin üç bölüm halinde şerh edildiğini, “Tashîhât, el-Î'râb ve el-Ma'nâ” başlığını taşıyan bölümlerden mürekkep olduğunu belirtmektedirler. Adı geçen araştırmacılar, Tashîhât'ta kelimelerin harekelenişinin yapılarak anlamlarının verildiğini, sarf açısından ele alındıklarını; Î'râb bölümünde beyitte geçen kelimelerin cümle içinde birbirleriyle olan ilişkilerinin incelendiğini; el-Ma'nâ'da ise, beyitte verilen anlamın genişçe aktarıldığını, mazmunların ve edebî sanatların ele alındığını ifade etmektedirler¹⁹⁹. Şahin, 21. beyitten sonrası eksik olan bir nüshasının Ankara Milli Ktp. Yz. A 4558/1'de kayıtlı olduğunu, 146 varak olup oldukça karışık kötü bir hatla yazılan ve tam olduğu anlaşılan bir nüshanın da Süleymaniye Ktp. Fatih Kol. 3971'de bulunduğunu dile getirirken²⁰⁰; Yazar, sadece ikinci nüshayı incelediğini belirtmektedir.

9. Şeyh Abdullâh b. Şeyh Ahmed-Cübbe Şerh-i Kasîde-i Bürde

İpsalalı Şeyh Abdullah, yukarıda bahsedilen İrşadiyye'sini mufassal olarak kaleme aldığını, anlaşılmasının zorluklar içerdiğini ve bu nedenle sadece Kasîde'nin anlaşılmasına yönelik ikinci bir şerh kaleme almak gerektiği düşüncesinden hareketle bu eseri yazdığını belirtmektedir:

“... *lisân-ı Türkî üzerine şerh olunmağa al'a kadri 'l-vüs'i ve 'l-imbân ve sâhib-i kasîdenün kâsd u garazı ve muhassal ma'nâsı ve her beyitte vâki' olan elfâz u lügât ve terşih-i nikât ve tashih-i kelimât mukaddemâ İrşadiyye nâm bir şerhimizde alâ vechi't-tafsîl ve 't-tekmîl beyân olunmuşdı ve lâkin fehminde su'ûbet olmağla bu şerhümüzde ancak ma'ânisi ile iktifâ olundı...* (2b-3a)”²⁰¹

Şahin'in bahsetmediği, Yazar'ın içeriği hakkında bilgiler verip alıntılar yaptığı eser, Süleymaniye Ktp. Reşîd Efendi Bölümü 799 numarada kayıtlıdır. Yazar, eserin 1737-38 (H. 1150) senesinde tamamlandığı ve 85 yapraktan oluştuğu bilgilerini vermektedir²⁰².

¹⁹⁹ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 84; Yazar, s. 596-597.

²⁰⁰ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 85.

²⁰¹ Yazar, s. 597.

²⁰² Yazar, s. 597.

10. Şeyhülislâm Mekkî Mehmed Efendi el-İstanbulî- Te vessül

Osmanlı şeyhülislâmlarından Mehmed Mekkî Efendi, kaynakların beyanına göre kilâr-ı hâssa ağalarından Halil Efendi'nin oğludur. Babasının Mekke kadılığı döneminde burada doğduğundan [1714 (H. 1126)] Mekkî nisbesini taşımaktadır. Babasının Mekke'de vefatından sonra İstanbul'a getirilmiş, 1734 (H. 1147) tarihinde medrese tahsiline başlamıştır. Verimli bir tahsil hayatından sonra kendisine 1765-1766 (H. 1179) senesinde Selanik Mevleviyeti verildi. 1771-72(H. 1185) yılında Şam, 1776-77 (H. 1190) yılında da Medine kadılığı yaptı. 1783 (H.1198)'te İstanbul kadılığı yapan Mekkî Efendi, aynı sene Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine tayin edildi. 1787(H. 1202) yılında 110 gün kadar şeyhülislâmlık makamında bulundu. I. Abülhamid dönemine²⁰³ tekabül eden bu görevinden, devrin bazı devlet erkânıyla arasının açık olmasından dolayı azledildi. 1790 (H. 1205) senesinde Tevfik Efendi'nin vefatı üzerine ikinci defa şeyhülislâm oldu. İkinci görevi 1 sene 4 ay sürmüştür. Ömrünün son yıllarını Rumelihisarı'ndaki yalısında geçirmiştir. 1797 (H.1212) yılında vefat eden şairin kabri Fatih civarında Şeyhülislâm Bahâî Efendi türbesindedir.

Eşrefiyye şeyhlerinden Eşrefzâde İzzeddin Efendi'yle Nakşibendî meşâyihından Neccarzâde Mehmed Sıddîk Efendi'nin bağlılarından olduğu zikredilen Mekkî Efendi, kaynakların bildirdiğine göre ilim ve fazilet sahibi, merhametli, tevazu ehli, hilm sahibi, olgun ve kanaatkâr bir kişiliğe sahiptir. Bütün mal varlığını vakfetmiş, elde edilecek gelire her gün Fatih Camii'nde ders okutulmasını, Pertek Ali Camii'nde yılda bir defa mevlit verilmesini, Mekke ve Medine fakirlerine tasaddukta bulunulmasını istemiştir. İlim adamlığının ve şairliğinin yanında ta'lik hatta oldukça başarılı bir hattat olduğu, nakledilen bilgilerdendir. Şairin ailesi ve çocukları hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte Mustafa Asım Efendi adında bir oğlu olduğundan kaynaklar bahseder²⁰⁴.

²⁰³ "Saltanat süresi: 1774-1789", bkz. Özel, s. 359.

²⁰⁴ Verdiğimiz bu bilgiler için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 420; Murat Önder, *Şefkat ve Tezkire-i Şu'arası*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. İrfan Aypay, Afyon 2006, s. 228. Şemseddin Sâmî, C. 6, s. 4387-4388; Tahsin Özcan, "Mekkî Mehmed Efendi" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 28, İstanbul 2003, s. 577-78; *Türk*

Verimli bir şair, âlim, müellif ve şârih olduğu anlaşılan Mekkî Efendi'nin Diyanet İslam Ansiklopedisi'²⁰⁵nde 16 eseri verilmiştir. Bu eserler içerisinde en önemlileri Müretteb Divan ve Tevessül'dür.

Müretteb Dîvân: Şair, eserini ikinci şeyhülislâmlığı sırasında tamamlamış ve dönemin padişahı III. Selim²⁰⁶'e sunmuştur. Divan'da "6 nüshanın karşılaştırılması sonucunda 58 gazel, 31 kıt'a, 5 kaside, 3 tahmis, 9 müfred (beyt), 1 murabba olmak üzere toplam 107 şiir ve bir de mensur hâtime bulunduğu tespit edilmiştir."²⁰⁷

Tevessül: Ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Beyzâvî tefsirine dair bir risale olan **Evâil-i Beydâvî'ye Dair Hâşiye, Mebâhis-i Hamd ü Şükr'e Dair Risale, Mürsidü'l-Vârisîn fî-Ahvâli'l-Erba'în** diğer eserlerinden bazılarıdır.

*"Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendiye ait Fetava-yı Ali Efendinin bizzat Mekki Efendi tarafından 1161 (1748) yılında talik hatla istinsah edilen bir nüshası bulunduğu gibi (İÜ Ktp.TY, nr.6232) Muhammed B. Tayfur es-Secavendi'nin Kur'ân-ı Kerim'deki vakfe yerlerini belirleyen Kitabü'l-Vakf ve'l-İbtida isimli eserini nesih hatla istinsah eden Seyyid Mehmed b.Seyyid Halil el-İslambulî adlı müstensih de Mekki M. Efendi olmalıdır. (Süleymaniye Ktp. Laleli, nr.39.)"*²⁰⁸

Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi/Devirler/İsimler/Terimler, C. 6, s. 229; Mehmet Arslan, "Şeyhülislâm Şairlerden Mekkî ve Divanı Üzerine", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C. 4, S: 2, Haziran 2007, s. 55-58.

²⁰⁵ Özcan, s. 577-78.

²⁰⁶ "Saltanat süresi:1789-1807" bkz. Özel, s. 367.

²⁰⁷ Arslan, "Şeyhülislâm Şairlerden Mekkî ve Divanı Üzerine", s. 56. Mekkî Divanı üzerine üç tane yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. bkz. Arslan, *Mekkî Mehmed Efendi Divanı İnceleme-Metin*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Sadık Armutlu, Malatya 1998. Yakup Başpınar, *Mekkî Divanı'nın Transkripsiyonlu Karşılaştırılmalı Metni*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. M. Şehabettin Ünlü, Eskişehir 2002; Gürcan Karapanlı, *Mekkî Divanı ve Tahlîli*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Kemal Yavuz, İstanbul 2005. Arslan, Divan'ın şu nüshalarından söz etmektedir: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi KTB. T 5516; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Kütüphanesi 9. 642; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 6873; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Kütüphanesi T.Y 9673; Ali Emiri Manzum Eserler (Millet Ktp.) 409; Halet Efendi (Süleymaniye Ktp.) 674. Arslan, "Şeyhülislâm Şairlerden Mekkî ve Divanı Üzerine", s. 56. Karapanlı, bunlara ilaveten İstanbul Üniv. Ktp. Nr. 5509 ve Topkapı Sarayı Ktp. H. 887'de kayıtlı iki nüshadan da bahseder. Karapanlı, s. 32.

²⁰⁸ Özcan, s. 578.

Mekkî Efendi'nin "Te vessül" adını taşıyan Kasîde-i Bürde Şerhi'ne gelince... Eser, Ebubekir Sıddık Şahin ve Sadık Yazar tarafından etraflıca incelenmiştir. Yukarıda hayatı bahsinde verdiğimiz kaynaklar da dahil, hem Şahin hem de Yazar, eserin Kasîde-i Bürde'ye yapılmış şerhler içerisinde en ayrıntılı şerhlerden olduğu yönünde hemfikirdirler. Birçok yazma nüshası olan eser 1835 (H. 1251) ve 1883 (H. 1300) yıllarında en az iki kere basılmıştır²⁰⁹. Şahin, "Şerhin kütübhanelerde bulunan yazma nüshalarının genelde müstakil kitaplar halinde²¹⁰" bulunduğunu, "Bunlar arasında en yaygın olanı[nın] Sandalcızâde İbrahim Efendi tarafından henüz Mekkî Efendi hayattayken istinsah edilen nüshalar²¹¹" olduğunu belirtmektedir. Şahin'e göre eser, diğer şerhlerde bulunmayan birçok özelliği içinde barındırmaktadır. "E min tezekkürî" lafzıyla başlayan kasîdenin ilk iki harfi olan "E (hemze)" ve "Min" harf-i cerri için matbu nüshada tam 18 satır ayrılmış olması, diğer şerhlerle kıyaslandığı zaman şerhin ne derece geniş tutulduğunun güzel bir örneğidir.²¹²" diyerek farklılıklardan birisini dile getirmiştir. Şârih, Arapça kelimeleri derinlemesine tahlil etmiş, Arapça cümle örnekleri vererek gramer kurallarını ele almıştır. "Genellikle bu örnekleri çevirmeyen şârih bazen bunların anlamını da verme gereksinimi hisseder. Mekkî'nin gramer açıklamaları sadece sarfa yönelik değildir, o bazen tahlil ettiği kelimenin cümle içindeki haline değindiği bazı kelimelerin de okunuşu hakkında bilgi vermektedir.²¹³" Şahin, Mekkî Efendi'nin şerhini hazırlarken daha önce yazılmış birçok şerhten yararlandığını, bazı şiir ve önemli gramer kitaplarından alıntılar yaptığını dolayısıyla birçok gramer kuralına temas ettiğini, zaman zaman şerhin amacının dışına çıktığını, beyitlerin i'râbı konusunda doğabilecek farklı olasılıklar üzerinde durduğunu, belagat kuralları ve edebî sanatlar açısından da metni değerlendirdiğini bildirmektedir²¹⁴. Mukaddimeyi ele alan Sadık Yazar, "Mekkî[nin] Nahîfi'ye uyarak Bür-

²⁰⁹ Bkz. Mehmed Mekkî Efendi, *Te vessül*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1251; Esad Efendi Matbaası, İstanbul 1300. Şahin, eseri ele alırken yazısının sonunda Te vessül'ün daha sonraları (1314) Hicaz Vilayet Matbaası'nda muhtasar olarak İmâret-i Mısıriyye Nâzırı Necib Bey tarafından muhtasar olarak yayımlandığından bahsetmekte; bunun 97 sayfalık kısmının Bânet Suâd Kasîdesi'ne ayrıldığını, 222 sayfalık kısmının ise Te vessül metnini içerdiğini bildirmektedir. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 83.

²¹⁰ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 83.

²¹¹ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 83.

²¹² Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 81.

²¹³ Yazar, s. 598.

²¹⁴ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 80-83.

de'ye Türkçe bir tahmis yazdığını; ancak beyitlerin anlamı anlaşılmadıkça tahmisteki güzelliğin ortaya çıkamayacağı düşüncesiyle Bürde'nin ünlü şerhlerini inceleyip her birinde bulunan beyân, sıhhat-i ma'nâ, istiâreler, çeşitli mecâz ve kinayeleri alıp mahallinden nakl ederek özellikle her beytin i'râbı konusunda yazılan farklı ihtimalleri açıklayan bir şerh yazmaya karar verdiğini ifade ettiğ²¹⁵ni belirtmektedir. Şahin, Yazar'ın da belirttiğ²¹⁶i, Mekkî Efendi'nin incelemiş olduğu ünlü şerhler bahsinde ismi sıkça geçen şârihleri şu şekilde sıralamaktadır:

Şeyhzâde Muhyiddin Mustafa, Musannifek Ali b. Mecdüddîn, Celâleddîn Hucendî, Muhammed b. Molla Bekr el-Kürdî, Şemseddîn Ebu Abdullah ibni Sâiğ el-Hanefî vs.²¹⁶

Şârihin metinde şerh edilecek ibareleri "Kavlühû" ifadesinden sonra açıkladığı ve yukarıda belirttiğimiz kelimelere yönelik açıklamaların akabinde ortaya çıkan anlamı, "Hulâsa-i ma'nâ-yı beyt" başlığı altında verdiğı zikredilir. "Anlama yönelik bu açıklamanın da gramer açıklamalarında olduğu gibi çok geniş olduğu görülmektedir. Bu bölümde önce beytin zâhirî anlamı daha sonra ise şârihin gizli olduğunu düşündüğü anlamı verilir.²¹⁷" Şahin, bu bölümün sonunda mazmunların açıklandığı- nı belirtmektedir.

[Mekkî Efendi], "...beyitlerdeki ibarelerin anlamını Türkçe olarak "bi-aynihi" ifade edebilmek için şerhi Türkçe yazmayı uygun bulduğunu belirtir. Özellikle her beytte bulunan bediî sanatları şârihlerin yaptığı gibi beytin arkasında yazdığını kaydeden müellif her beyti Arap vezni üzere takti' ettiğini ve "Kudretü'n-nemleti bi-kaderihâ" (karınca karârınca) mümkün merteye özenerek tamamladığını ve adını "Tevessül" koyduğunu bildirir.²¹⁸"

Eserin yazma nüshaları, Atif Efendi Ktp. 2169, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bölümü 2764, 2765, 2766, Pertev Paşa Ktp. 237, Bayezid Ktp. Veliyyüddin Efendi 697, Bosna Gazi Hüsrev Ktp. Türkçe Yazmaları 830, 1150, 2390 numaralarında kayıt altındadır²¹⁹.

²¹⁵ Yazar, s. 598.

²¹⁶ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 81.

²¹⁷ Yazar, s. 599.

²¹⁸ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 82.

²¹⁹ Bilgiler için Arslan, "Şeyhülislâm Sairlerden Mekkî ve Divanı Üzerine", s. 57; Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 83.

11. Mehmed b. Fazlullâh-Şerh-i Kasîde-i Bürde

Kaynaklarda hakkında hiçbir bilgi bulunmayan şârihin eserinden Ebubekir Sıddık Şahin söz etmezken; Sadık Yazar, eserin Sermet Çifter Ktp. 561 numarada kayıtlı nüshasını incelediğini belirtmektedir.

1806'dan sonra vefat ettiği bilgisine ulaşılan Mehmed b. Fazlullâh'ın mukaddimesinde çok ağır bir dil kullandığını bildiren Yazar, bu bölümde şairin Peygamber Efendimizin övgüsünü yaptıktan sonra, Kasîde-i Bürde'nin ortaya çıkış hikâyesini ele aldığını, şârihin eseri klasik olarak 10 bölüme ayırarak konularını verdiğini nakletmektedir. Şârih, beyitteki kelimeleri okunuşlarıyla birlikte vermekte, kelimelerin türlerini belirtmekte, anlamlarını tahlil etmektedir. Eserde bulunan bütün özel isimler, geniş bir şekilde açıklanır. Bu şekilde kelimeler ele alındıktan sonra "mefhûm-ı beyt" başlığı altında beytin geniş bir tercümesi yapılır. Daha sonra "hülâsa-i kelâm" başlığı altında da beytin anlamı daha da genişletilir. Burada, anlatılmak istenen en ince ayrıntısına kadar ele alınır, edebî sanatlar verilerek metindeki incelikler ortaya konulmaya çalışılır. Her beytin aynı uzunlukta şerh edilmediği görülmektedir²²⁰.

*"Eserin sonunda yer alan "be-ümîd-i hüsn-i hitâme" ibaresinin işaret ettiği tarihte yani 1221/1806'de şerhin tamamlandığı anlaşılmaktadır. 125 yapraktan oluşan şerhi, Şeyh Ahmed b. Mehmed adındaki bir zat istinsah etmiştir."*²²¹

12. Muhammed Emîn b. el-Emîr Feyzullah b. Gül Ahmed er-Rûmî-Şerh-i Kasîde-i Bürde

Hediyetü'l-Ârifîn ve İzâhu'l-Meknûn'da hakkında kısa bilgiler bulunan şairle ilgili olarak Hediyeye, "Feyzîzâde" başlığı altında asıl adının Muhammed Emîn ibnü'l-Emîr Feyzullâh bin Gül Ahmed Paşa er-Rûmî el-Hanefî olduğu bilgisini vererek "Feyzîzâde" nisbesiyle mâruf olduğunu belirtmektedir. Mali işlerle iştigal eden ricâlden olup 1816 (H.

²²⁰ Verilen bilgiler için bkz. Yazar, s. 599-600.

²²¹ Yazar, s. 600. Söz konusu müstensih(Şeyh Ahmed b. Mehmed)in Mehmed b. Fazlullâh'ın evlatlarından olduğu ihtimali üzerinde durulabilir.

1231) yılında vefat etmiştir²²². İzâhu'l-Meknûn'daki bilgiler de Hediye'ye'deki bilgilerle hemen hemen aynıdır²²³.

Sadık Yazar, şârihten sadece ismen söz ederken; Ebubekir Sıddık Şahin, eser ve şair hakkında birtakım önemli bilgiler vermektedir. Şahin, eserin Bayezid Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshasının sehven "Gülzâr-ı Şefâ'at" ismiyle kayıt altına alındığından bahsetmekte; söz konusu ismin şairin isminin yanında olmasından dolayı yanlışlıkla verildiğini bildirmektedir. Şârih kendisinden önce yazılmış birçok şerhi incelemiş ve bu şerhlerden alıntılar yapmıştır. Şahin, "özellikle *Aliyyü'l-Kârî ve Dürretü'l-Muziyye adlı Kasîde-i Bürde şerhinin müellifi Kürdî gibi şârihlerden istifâde etmiş*"²²⁴ olduğunu belirtir. Eseri etraflıca incelediği anlaşılan Şahin'in bahis konusu eser hakkındaki çıkarımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- İ'râb üzerinde fazla durulmamış, kelimelerin lafzî özelliklerinden çok anlamlarına dikkat edilmiştir.
- Beyitler öncelikle bedîî sanatlar açısından incelenmiş olup, beyitlerin hem akla ilk gelen anlamları hem de kastedilen anlamları üzerinde durulmuştur.
- Beyitler arasında anlam ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır.
- Bazı beyitler, kısa olarak açıklanırken; bazı beyitlerin de ayrıntılı olarak yorumlandığı görülmektedir.
- Şerhin dili, sanatlı ve ağırdır. Şârih, eserin mukaddimesinde eserini devrin dil anlayışına uygun olarak yazdığını belirtmektedir.²²⁵

Şahin, eserin eksik olan Bayezid Ktp. nüshasından başka Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 246, İstanbul Üniv. TY 325 numaralarında kayıtlı iki nüshasının daha olduğunu dile getirmektedir²²⁶.

²²² Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin*, C. 2, s. 358.

²²³ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, C. 2, s. 230.

²²⁴ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 86.

²²⁵ Özet bilgiler için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 85-86.

²²⁶ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 87.

13. Muhammed Fevzi Efendi-Miftâhu'n-Necât

Son devir Osmanlı âlimlerinin belki de en verimlilerinden olan Muhammed Fevzî Efendi, hakkında ulaştığımız kaynakların beyanına göre 1826'da Denizli'nin bugünkü adı Tavas olan Yârânküme kasabasında doğdu. Kureyşîzâde el-Hac Ahmed Şakir Efendi'nin oğludur. “*Babası Ahmed Şakir Efendi hakkında herhangi bir bilgi olmadığı gibi kendisinin de kullandığı Kureyşîzâde lakabının nereden geldiği tespit edilememiştir.*”²²⁷

Mehmed Fevzî Efendi, ilk tahsilini memleketinde, meşhur Mevlânâ Hâdimî'nin torunu Hacı Said Efendi'den aldı. Daha sonra ilim öğrenme amaçlı bir dizi seyahatlar gerçekleştirdi. Manisa'ya gelerek Manisa müftülerinden Evliyâzâde Ali Rıza Efendi'den ilmini tamamladı ve icazet aldı. Kaynaklar, burada Erzincanlı Mehmed Efendi'den de ders okuduğu bilgisini vermektedirler. Manisa'daki eğitimine bir süre ara vererek 1840 yılında hacca gitmek için yola çıkmış, kısa bir süre de İzmir Balıkpazarı'nda ve Mısır İskenderiyye Hasaneyn Camii'nde dersler vermiştir. 1841-1843 yılları arasında Mekke'de bulunduğu yıllarda tefsir ve hac menâsiki dersleri okutan Fevzî Efendi, burada Hâliidiye şeyhlerinden Abdullah Efendi'ye bağlandı. 1843 yılı içerisinde tekrar Manisa'ya dönen Fevzî Efendi'nin eğitimini tamamlayıp İstanbul'a gittiği bilinmektedir. 1847 senesine kadar tadrisle meşgul olan şair (din âlimi, müellif, şârih, Arap dili bilgini, lugat âlimi, mütefekkir), 1847'de Edirne'ye dersiâm olarak vazifelendirildi. Daha sonra da Edirne müftüsü oldu. En verimli yıllarını geçirdiği bu şehirde tam 20 yıl görev yaptı. Bu nedenle ulemâ arasında Edirne müftüsü (Edirnevî) olarak anılmıştır. “Fevzî” mahlasını kullanan şairin asıl adı el-Hac Muhammed Ali b. el-Hac Kureyşîzâde Ahmed Şakir Efendi'dir. Bağdatlı İsmail Paşa, Fevzî Efendi'nin eserlerinden olan “Mevhibetü'l-Vehhâb” hakkında bilgiler verirken, müellifi “el-Hac Muhammed bin Ahmed el-Edirnevî er-Rûmî el-Hanefî”²²⁸ ismiyle zikretmekte; Hediyyetü'l-Ârifîn'de de “Muhammed Fevzî bin ‘Abdu'llâh er-Rûmî eş-şehîr bi-müftiyyi'l-Edirne”²²⁹ olarak anmaktadır.

²²⁷ Mustafa Uzun, “Fevzi Efendi, Edirne Müftüsü” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 12, İstanbul 1997, s. 506

²²⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, C. 2, s. 608.

²²⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, C. 2, s. 396.

Edirne şehrinde “*Eskicami’de yirmi yıl boyunca Envârü’t-tenzil, Şifâ-i Şerîf, Sahîh-i Buhârî, Mesnevî, Kasîdetü’l-bürde okuttu. Bir yandan da eser telif etmeye başladı.*”²³⁰ 1864 yılında birtakım tatsız olaylar yüzünden görevinden ayrılan Fevzî Efendi, kısa süreli İstanbul ikametinden sonra tekrar bazı görevlere getirildi. Antalya’ya kadı nâibi olarak gönderilen Fevzî Efendi, 1868 senesini müteakip aynı vazifeyle Filibe şehrine gönderildi. Burada yine bir Hâlidî şeyhi olan Ali Efendi’ye bağlandı. Bir ara Tırnova’da bulundu. Bu vazifelerinden sonra 1877’de Ankara nâibi olan Fevzî Efendi’nin bu görevi müteakip yıllarda Halep, Kudüs, Kayseri, Bitlis’te nâiblik; Medine’de de mollalık yaptığı kaynakların zikrettiği bilgilerdendir. Balıkesir ve Edirne memuriyetlerinin akabinde Rumeli kazaskerliğine getirildi. Fevzî Efendi ve eserleri üzerine hazırlanmış yüksek lisans tezinde²³¹ Rumeli kazaskerliği görevine ihtiyatla yaklaşmış, en son 1890-96 yıllarında Tırnova’da nâiblik görevini ifa ettiği bilgisi verilmiştir. Osmanlı’nın bu verimli âlimi, 25 Ağustos 1900 yılında İstanbul Karagümrük’teki evinde vefat etti. Mezarı Fatih Camii avlusundadır²³².

Muhammed Fevzî Efendi, birçok alanda eserler vermiş, çok yönlü bir âlimdir. Büyük bir kısmı Arapça olan eserlerinin önemli bir kısmı dinî ilimlerle alakalıdır. Şerhler, hâşiyeler kaleme almış olan müellifin sarf, nahiv ve mantık vadisinde yazılmış birçok eseri bulunmaktadır. “*Türkçe eserlerinde ise Batılılaşma tesiriyle Osmanlı toplum hayatında ortaya çıkan dinî ve içtimaî meseleler üzerinde durmuştur.*”²³³ Her alanda ve üç muteber dilde de (Arapça-Farsça-Türkçe) şiir söyleme²³⁴ yeteneğine sahip olup belâgat ilminde de oldukça mâhir olduğu mezkûr kaynaklarda geçer. Edebî eserlerinde en fazla üzerinde yoğunlaştığı konu Peygamber-

²³⁰ Uzun, s. 507.

²³¹ Neriman Baybara, *Kureyşî-zâde Mehmed Fevzi Efendi Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Mehmet Akkuş, Ankara 2007, s. 16.

²³² Özet bilgilerimizde yararlandığımız kaynaklar için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 249; İnal, Cüz: III, s. 419, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, C. 3, s. 213; Uzun, s. 506-507; Kuzubaş, s. 159; Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 87-88; Baybara, s. 10-18.

²³³ Uzun, s. 507.

²³⁴ Bkz. Mehtap Erdoğan, “*Mehmed Fevzi Efendi’nin Kevâ’ib-i Şi’r ü İnşâ Adlı Eseri Ve Bu Eserdeki Şarkıları*”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 5, Aralık 2010, s. 86-145.

rimize duyulan sevgidir. Üç dilde yazdığı mevlid²³⁵lerini, ele alacağımız Kasîde-i Bürde Şerhi ve Tahmisi'ni, naatlardan teşekkül eden Divan'ını bu sevginin tezahürü olarak anabiliriz.

“...Türk edebiyatında Hz. Peygamber'le ilgili en çok eser veren müelliflerden biri olduğu gibi sadece na'tlardan müteşekkil divan tertip eden birkaç şairden biridir. ...Türkçe, Arapça ve Farsça birer mevlid yazmasından mevlide karşı özel bir ilgisinin olduğu anlaşılmaktadır. Mevlid okutmaya karşı çıkanlara cevap olmak üzere müstakil bir eser kaleme alması, her yıl ücretini göndererek Medine, Kayseri ve Edirne'de mevlid okuttuğunu söylemesi bu ilgisinin derecesini göstermektedir.”²³⁶

Tasavvufî konulara da ilgisi olduğu bilinen ve bu alanlarda da eserler yazan Fevzî Efendi'nin kaynaklarda zikredilen bir yönü de devrinde Türkçe'yi en iyi konuşanlardan birisi olmasıdır. Bursalı: “*Sudûrdan talakât-ı lisâniyyesiyle müştehir bir zatdır.*²³⁷” diyerek bunu ifade etmektedir. Kemal İnal da: “*Vücûdî -eş'arı gibi- zayıf, lihyesi mülevven ve hafif, talâkati lisaniye sahibi idi.*²³⁸” ifadeleriyle bunu teyit eder ve müellifin “Fihristü'l-Âsâr” adlı eserinin mukaddimesinden alıntı yaparak kullandığı dilin zenginliğine dikkat çeker.

“*Fevzi Efendi'nin yayımlanmış yetmiş beş eseriyle yazma halinde iki küçük risâlesi tesbit edilmiştir.*²³⁹” Kemal İnal, bu eserlerden yirmisinin manzûm olduğunu belirtmektedir²⁴⁰. Hayatı ve sanatı hakkındaki bilgiler verdiğimiz Fevzî Efendi'nin eserlerini genişçe incelemek çalışmamızın sınırları dışına çıkmamıza sebep olacaktır. Ancak ele alacağımız şerh ve tahmisine kaynaklık eden ilmî derinliğini tespit etme noktasında bazı önemli eserleri hakkında kısa bilgiler vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Fevzî Efendi hakkında şu ana kadar yapılmış en kapsamlı çalışma olan mezkûr yüksek lisans tezinde 50 eserinin içeriği incelemeye

²³⁵ Mevlidlerinden biri için bkz. Nazan Âşık, “Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi'nin İcmâlü'l-Kelâm Adlı Mevlidi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 26, Bahar 2013, s. 77-91.

²³⁶ Uzun, s. 507.

²³⁷ Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 249.

²³⁸ İnal, Cüz: III, s. 419.

²³⁹ Uzun, s. 507.

²⁴⁰ İnal, Cüz: III, s. 419,

tabi tutulmuş²⁴¹ ve Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde de eserleri hakkında özet bilgiler verilmiştir²⁴². Bu eserlerden bazıları şunlardır:

1. Fethu'l-Verde: İmâm Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'sine şerhtir. *"Şerhin dili Arapça olup toplam seksen beş varaktır. ... Yazmanın bulunduğu yer: Millet Kütüphanesi Ali Emiri, Şeriye, Nr. 1331."*²⁴³

2. Miftâhu'n-Necât: Daha sonra ele alınacaktır.

3. Dîvân-ı Fevzî (Hediye-i Fevzî): Naatlardan ve ilahîlerden oluşan tertipli bir mecmuadır.

4. Müntehabât-ı Dîvân-ı Fevzî: Müntehabât türünün en önemli eserlerinden kabul edilen bu eser²⁴⁴, "şiir seçkisi veya antoloji" görünümündedir.

5. Tuhfe-i Fevzî: Arapça-Türkçe manzûm bir sözlüktür.

6. Bülbülistân: Gülistân ve Baharistân'a tanziren²⁴⁵ yazılmış olup Farsça'dır.

7. Mevhibetü'l-Vehhâb: Dua mecmuasıdır. Müellifin "...30'a yakın baskı yapmış eserindeki Türkçe, Arapça ve Farsça dualar, secili ifadenin başarılı örnekleri"²⁴⁶ndendir.

8. Kudsü'l-Mesnevî: 343 beyitten oluşan Arapça bir manzûme olup her üç beyit bir sûreye işaret etmektedir. Edebiyatımızda bazı örnekleri olan "Tertîbü Suveri'l-Kur'ân" manzûmelerine benzemektedir.

9. Nücümü'l-İhtidâ fî-Nücümü'l-A'dâ: Mısır'da bir rahip tarafından Kur'ân-ı Kerim aleyhinde yayınlanan bir esere reddiye hükmünde yazılmıştır.

10. el-Ünsü'l-Ma'nevî fî-Şerhi Kudsi'l-Mesnevî: Yukarıdaki mezkûr esere bir şerh olarak yazılmıştır. *"Müellif, manzumenin her üç beytinin Kur'an'ın hangi sûresine işaret ettiğini beyitlerin manasını vere-*

²⁴¹ Baybara, s. 67-143.

²⁴² Uzun, s. 507-509.

²⁴³ Baybara, s. 55-56.

²⁴⁴ Bkz. Hasan Aksoy (ed. vd.), *Türk İslam Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Eskişehir 2011, s. 43.

²⁴⁵ Bkz. İnal, Cüz: III, s. 419.

²⁴⁶ Aksoy (ed. vd.) s. 89.

rek açıkladıktan sonra her sûrenin adlandırılışı, nüzûl sebebi, nâzil olduğu yer ile âyet, kelime, harf sayıları hakkında bilgi vermiş, sûre ve âyetlerin kısa bir tefsirinin ardından da faziletleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur.²⁴⁷

11. Binâ Şerhi Fethu'l-Gınâ: Medreselerde Arapça Sarf derslerinde okutulan ve müellifi bilinmeyen Binâ²⁴⁸ adlı eserin şerhidir.

13. İzhar Şerhi Miftâhu'l-Merâm: İmam Birgivi'nin "İzhârü'l-Birgivi"²⁴⁹ adındaki Arapça nahiv konusunu ele alan eserine yazılmış bir şerhtir.

14. Fenârî Şerhi Hulâsatu'l-Mîzân: Molla Fenârî'nin Arapça mantık kitabı²⁵⁰ nin şerhidir.

15. İyânü'l-Mesâlik fi-Beyâni'l-Menâsik: Hac menâsiki hakkındadır.

Sadık Yazar, yararlandığımız çalışmasında Mehmed Fevzî Efendi'yi Kasîde-i Bürde şârihi olarak zikretmiş; fakat eserinden bahsetmemiştir²⁵¹. Ebubekir Sıddık Şahin, eseri incelemiş ve birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Eser üzerine yapılmış müstakil çalışma ise Muhammet Kuzubaş'a aittir. Kuzubaş, özel kütüphanesinde bulunduğunu söylediği²⁵² matbu bir nüshadan yararlanarak eserin transkribini yapmış, eserdeki tahmis ve şerhi -aslına bağlı kalarak- sadeleştirmiştir. Eserin tam

²⁴⁷ Uzun, s. 507.

²⁴⁸ Bu Arapça eserin Türkçe metni için bkz. Demirayak-Çögenli, *Binâ ve Tercümesi*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 1997.

²⁴⁹ 18 adet İzhâr tercümesi ve şerhini inceleyip, "İzhâr ve Tercümesi" adlı eseri hazırlayan Nevzat H. Yanık ve M.Sadi Çögenli'nin incelediği şerhler arasında müellif Fevzi Efendi'nin İstanbul 1305 baskılı "Miftâhu'l-Merâm" adındaki eseri de bulunmaktadır. Bkz. Nevzat H. Yanık-M. Sadi Çögenli, *İzhâr ve Tercümesi*, Erzurum 1998, s. IV.

²⁵⁰ Molla Fenârî'nin "el-Fevâidü'l-Fenâriyye" adlı mantık (İsagoci) şerhi için bkz. Ahmet Kayacık, "İslam Mantık Geleneğinde Fenari'nin Yeri-Fenari Şerhi ve İçeriği Üzerine", İslâmî İlimler Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 2, Güz 2010, s. 107-112.

²⁵¹ Yazar, s. 600.

²⁵² "Çalışmamızın konusunu teşkil eden Miftâhu'n-Necât, müellifin önemli eserlerinden biridir. Miftâhu'n-Necât'ın şahsî kütüphanemizde bulunan nüshasında yazılış tarihiyle ilgili olarak da hicrî 1273 (m.1856) kaydı düşülmüştür. Baskı tarihi olarak da hicrî 1284 (m.1867) kayıtlıdır. Bu iki farklı tarih, eserin 1273'te tamamlandığı ve ancak 1284 yılında basıldığı şeklinde yorumlanabilir. Elimizdeki eser, Mustafa Nazîf'in hattıyla El-hac Muharrem Efendi'nin matbaasında basılmıştır." Kuzubaş, s. 159.

adı “Miftâhu’n-Necât fî-Teslîsi’l-Lügât ve Tahmîsü’l-Kasîdeti’l-Bürdeti li-Medhi Seyyidi’s-Sâdât” olup, kısaca “Miftâhu’n-Necât” olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Müellifleri’nde ismi “Fethu’l-Virde (veya Verde)²⁵³” olarak geçen eser ise Kasîde-i Bürde’ye yapılmış Arapça bir şerhtir. Osmanlı Müellifleri’nde bu bilgi açık bir şekilde belirtilmediği için günümüz bazı kaynaklarında da geçtiği üzere²⁵⁴ Osmanlı Müellifleri’nden mülhem olarak “Fethu’l-Virde” ismiyle adlandırılan eser, Miftâhu’n-Necât ile karıştırılmış gibidir.

“*Miftâhu’n-Necât’ta, Bûsîri’nin kasidesinde yer alan 130 beyite yazılmış Türkçe, Arapça ve Farsça tahmis yer almaktadır. Ayrıca Fevzi Efendi, Bûsîri’nin beyitlerinin son kelimesinden yola çıkarak beytin kısa bir şerhini de yapar.*²⁵⁵” Diğer bütün Kasîde-i Bürde şerhlerinde olduğu gibi müellif, eserin mukaddimesinde eserini yazma sebebini anlatmaktadır. Bûsirî’ye ait eserin yazılış serüvenini ele alan Fevzi Efendi, eserin adından da anlaşıldığı üzere Peygamberimizden şefaât beklentisi içerisinde bu eseri kaleme aldığını, manevî hastalıklarının halli noktasında bir vesile olacağını düşünerek eseri yazdığını, “...kasîdeyi üç dilden tahmîs edip tahmislerin sonunda da Türkçe olarak kısaca şerh ettiğini²⁵⁶” belirtmiştir. Müellif, mukaddimeden yapılmış aşağıdaki alıntıyla zikredilen meramını şöyle ifade etmektedir:

“*Giriftâr olduğum bir girdâb-ı bî-emânım var. Ben de şefaât kaynağı olan Hz. Peygamber efendimize bir medhiyye-i şerîfe yazayım. Belki şefâat-ı mahz-ı Resûlullâh’ mazhar olup o vesileyle şâdân ü handân olayım, dedim.*²⁵⁷”

“Miftâhu’l-Merâm” adındaki eserinde de Kasîde-i Bürde’ye yaptığı tahmise değinmiş ve eseri yazma gayesini belirtmiştir:

²⁵³ Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 249.

²⁵⁴ Bkz. Kaya, “Kasîdetü’l-Bürde” Maddesi, s. 569. Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 89.

²⁵⁵ Kuzubaş, s. 160.

²⁵⁶ “*Eserin dîbâcesinde yazar, Kasîde-i Bürde’nin şâiri İmam Bûsîri’nin yakalandığı gibi maddî hastalık gibi; kendisinin de mânevî bir hastalığa yakalandığını ve Hz. Peygamber’in şefâatına nâil olmak için kasîdeyi üç dilden tahmîs edip tahmislerin sonunda da Türkçe olarak kısaca şerh ettiğini belirtir.*” Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 87.

²⁵⁷ Kuzubaş, s. 159-160.

*“Benim de ol efendimden şu tahmîsim kusûrumla
Niyâz-hân-ı şefâ ‘at olmama bâb-ı ümîd oldı²⁵⁸”*

Muhtasar olan bu “şerh, beyitte geçen izaha muhtaç kelimelerin kısa açıklaması ile beytin genel anlamının nesir hâlinde ifâdesinden ibaret- tir. Her beytin özellikle kaşıye kelimesi olan son kelimesi açıklanmıştır. Bu yüzden bütün beyitlerin şerhi “Âhir-i beytte olan...” sözüyle başlar. Böyle kısa açıklamadan sonra beytin genel anlamı verilir.²⁵⁹”

Neriman Baybara, hazırladığı yüksek lisans tezinde Miftâhu’n- Necât’ı Kasîde-i Bürde’ye yapılmış tahmis (sadece) olarak zikretmekte- dir. Eserin aynı zamanda Kasîde’ye yapılmış bir şerh olduğunu belirt- memiştir. Şahin ve Kuzubaş’ın belirttiği şerh kısımlarını tercüme olarak isimlendirmektedir:

“Sağda üç sıra Arapça, solda üç sıra Farsça ve altta da üç sıra Türkçe tahmisten sonra esas beyit yerleştirilmiş hemen altında tercümesi verilmiştir. Bu nedenle bir karışıklık olmama- sı için altıncı sayfanın yan tarafındaki boşlukta bir uyarı yapılmıştır. Buna göre her dile ait mısralar kendi içinde bir bütünlük oluşturmakta ve her biri ayrı anlamlara gelmektedir.²⁶⁰”

Baybara; eserin seksen sayfadan oluştuğu, sonunda Kasîde’nin vezniyle aynı vezinle yazılmış Arapça bir münâcâtın bulunduğu, on iki beyitlik manzûm bir tarihe yer verildiği, devrin ulemasından el-Hac Fitrî Efendi’ye ait bir takrizin olduğu bilgilerine yer vermektedir²⁶¹.

Eser, daha önce de belirttiğimiz gibi, 1867-68 (H. 1284)’de el-Hac Muharrem Efendi Matbaası’nda basılmıştır.

14. Kayacığî Süleyman Efendi-Şerh-i Kaside-i Bürde

Sadık Yazar, çalışmasında kaynaklarda kendisi hakkında biyogra- fik bilgilerin yetersiz olduğu Kayacıklı Süleyman Efendi’yi Kasîde-i

²⁵⁸ Muhammed Fevzî, *Miftâhu’l-Merâm*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1306, s. 87, nkl. Baybara, s. 69.

²⁵⁹ Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 87.

²⁶⁰ Baybara, s. 67.

²⁶¹ Baybara, s. 67.

Bürde şârihlerinden saymış; fakat eseri hakkında bilgi vermemiştir. Ebu-bekir Sıddık Şahin, eserin 1882 (H. 1299) yılında Mehmed Es'ad tarafından düzenlendiğini ve basıldığını²⁶² bildirmektedir. Şahin'in incelediği bu baskı dışında iki baskısı daha bulunmaktadır²⁶³.

Şahin, eserin muhtasar ve memzûc bir şerh²⁶⁴ olduğunu; i'râb, kelime tahlili gibi bölümler ve açıklayıcı bilgiler bulunmadığını; kelime ve kelime gruplarının yalnızca anlamının yazıldığını, bazen de kelime grubunun bir soruya cevap olacak şekilde ele alındığını, eserin daha çok öğrencilerin istifadesine sunulmak amacıyla Mehmed Es'ad tarafından yeniden tertip edildiğini²⁶⁵ belirtmektedir. “... şârih önce kelimelerin anlamına göre bir soru sormakta ve beytteki kelime veya tamlama o sorunun cevâbı olmaktadır. Şerh böylece âdetâ karşılıklı konuşma şeklinde yapılmaktadır. Şerh bu haliyle Abidin Paşa şerhi²⁶⁶ nin “Mânâ-yı elfâz” bölümüne benzemektedir²⁶⁷.”

15. Selanikli Osman Tevfik Efendi-Şerh-i Kasîde-i Bürde Terceme-i Mücmeli

Osman Tevfik Efendi, Selanik İstînâf Mahkemesi baş kâtipliği yapmış bir zât olup Selaniklidir. Selanik'te Selanik Birinci Mahkemesi Reisi Muhammed Nuri Efendi'nin yaptığı Kasîde-i Bürde şerh dersleri²⁶⁸ ne katılan Tevfik Efendi, Nuri Efendi'nin de telkinleri ile Osmanlı medreselerinde en çok tutulan ve belagat derslerinde okutulan, Harputî

²⁶² Mahmut Kaya, basılan Kasîde-i Bürde şerhleri arasında bu baskıyı da anmaktadır. Bkz. Kaya, “Kasîdetü'l-Bürde” Maddesi, s. 569.

²⁶³ Kayacığî Süleyman Efendi, *Kasîde-i Bürde Şerhi*, İstanbul 1277 (M. 1860); İstanbul 1306 (M. 1889). Eserin yazma nüshası için bkz. Edirne Selimiye Yazma Eserler Ktp. Nr. 1880.

²⁶⁴ “Metnin ibaresi ile şerhin karışık olarak verildiği şerhler. Bu şekilde yapılan şerhlere “Şerh-i Memzûc” adı verilir. Bu tür şerhle de metin ile şerh ya *min* ve *şın* harfleri ile veya metnin üzerine bir çizgi çizilerek (bu çizginin farklı bir renkte olmasına gayret edilir) metin ve şerh birbirinden ayrılır. *Min* burada müellif veya metin; *şın* ise şârih veya şerh anlamındadır.” Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercüme-leri*, s. 5.

²⁶⁵ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercüme-leri*, s. 89.

²⁶⁶ İleride ele alacağız.

²⁶⁷ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercüme-leri*, s. 90.

²⁶⁸ Muhtemeldir ki söz konusu bu dersler, Harputî şerhlerinden yapılmaktadır; çünkü Osmanlı medreselerinde veya şerh geleneğinde en fazla itibar edilen şerh, Harputî'ye aittir.

Ömer Efendi²⁶⁹,nin kaleme aldığı asıl ismi “Asîdetü’ş-Şehde fi-Şerhi Kasîdeti’l-Bürde”²⁷⁰ olan, yaygın ismiyle “Harputî Şerhi” olarak adlandırılan eserini tercüme etmiştir. Mahmut Kaya, “Kasîde-i Bürde” madde-sinde şerhin varlığından söz etmiş ve İstanbul 1300 (1883) ve Kahire 1313 (1896) baskılarını bildirmiştir²⁷¹. Şahin, Mahmut Bey Matbaası’nda basılan 1300 tarihli baskıyı incelemiştir.

Eser, isminden de anlaşıldığı gibi Harputî Şerhi’nin kısaltılmış halidir. “Diğer eserlerden de uygun bölümleri tercemesine ilave ettiğini kaydeden yazar, eserin kenarında Yalvacî İbrahim Efendi²⁷²’ye ait kasîdenin hâssaları ile ilgili hâşiyesinin çevirisine de yer vermiştir.²⁷³”

Şahin, her beytin şerhinin başlıca iki kısımdan oluştuğunu, önce beyitteki kelimelerin dil bilgisi açısından ele alınıp mana yönünden şerh edilmekte olduğunu, edebî sanatların verildiğini, ikinci bölümde de “Mahsûl-i Beyt” başlığıyla anlamın ayrıntılı şekilde ifade edildiğini, beyitler arası bağlantının gösterilmesi için şerh edilecek beyitten önce konuyu açıklayan birkaç cümlenin yer aldığını²⁷⁴ bildirmektedir.

²⁶⁹ Kendisinden daha önce de çokça söz ettiğimiz Harputî Ömer Efendi, Harput Müftüsü İmamzade Muhammed Said Efendi’nin oğludur. 1801(H. 1216)’de Harput(Elazığ)’ta doğdu. Üç dilde şiir yazma kabiliyetine sahip olup, şiirleri bir araya getirilememiştir. Birtakım eserlere hâşiye, talikat ve şerh yazan Ömer Naimî Efendi, 1881-82 (H. 1299) tarihinde Harput’ta vefat etmiştir. Bilgiler için bkz. Bursalı Mehmet Tahir, C. 1, s. 302.

²⁷⁰ Kaya, söz konusu eserin 6 baskısından söz etmektedir. Bunlardan 1289, 1292, 1298, 1318, 1320 tarihli baskıları İstanbul’da; 1291 tarihli baskısı da Mısır-Bulak’ta neşredilmiştir. Bkz. Kaya, “Kasîdetü’l-Bürde” Maddesi, s. 569. Kütüphanelerdeki nüshaları için bkz. Milli Ktp. Eskişehir İl Halk Ktp. Kol. 1056/2, 2966; Edirne Selimiye Yazma Eserler Ktp. 2982, 3526; Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 14480, 3826.

²⁷¹ Bkz. Kaya, “Kasîdetü’l-Bürde” Maddesi, s. 569.

²⁷² Bursalı’nın beyanına göre, Isparta’nın Yalvaç ilçesine bağlı Hisarardı Köyü’nde doğdu. Karaağaçlı Rüşdü Efendi gibi bir kısım âlimlerden dersler aldı. 1876 (H. 1293) senesinde vefat ederek, köyünde yaptırdığı medrese camisinin avlusuna defnedildi. Birtakım risale, hâşiye ve şerhlere sahip olan İbrahim Efendi’nin Hâşiye-i Kasîde-i Bürde’si vardır. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 244. Hâşiye-i Kasîde-i Bürde’si için bkz. Edirne Selimiye Yazma Eserler Ktp. 1667, 2007, 2977.

²⁷³ Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 90.

²⁷⁴ Bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 90-91.

16. Âbidin Paşa-Terceme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Âbidîn Paşa, Bursalı Mehmed Tahir'in de belirttiği üzere devlet adamı kimliğinin yanında maliyeci, âlim, edip, münşî bir zât olup Arnavut bir ailenin ferdi olarak bugünkü Yunan sınırlarına yakın, Arnavutluk'un bir kasabası olan Preveze'de doğdu.

Kaynakların belirttiğine göre babası Ahmed bin Zeyne'l-Âbidîn adında bir kişi olup 1848-49 (H. 1265) yılında Konya'da kolera hastalığından vefat etmiş ve Alaaddin Camii'ne yakın bir yerde defnedilmiştir. Annesi Sâliha Hatun ise Preveze'de vefat etmiştir. Kendisine ait Kasîde-i Bürde Şerhi'nin mukaddimesinde: “5 Rebîü'l-evvel sene 1259 (5 Nisan 1843) târîh-i hicrîsine müsadîf şehri martıñ (Rûmî takvimde) yigirmi dördüncü Salı günü akşamı ya'nî çehârşenbe gicesi sâ'at dörtde Preveze şehrinde tevellüd idüp...”²⁷⁵ denilerek doğumu ayrıntılı olarak verilen Âbidin Paşa, tahsilini bitirdikten sonra devlet işlerine silahşör olarak girmiştir. Bir müddet memleketi Preveze'de mutasarrıf muavinliği, merkez kaymakamlığı ve mutasarrıf vekili olarak görev yaptıktan sonra İzmir'de bulunmuş, burada çeşitli komisyonlarda görev almış, Erbaa (Tokat)'da, Tekfur Dağı (Tekirdağ)'ında ve Varna'da mutasarrıf olarak görev ifâ etmiş daha sonra da Sofya mutasarrıflığı yapmıştır. Bu görevinin akabinde yaklaşık beş sene borsa komiserliğinde bulunmuştur. Borsa komiseri iken borsayla ilgili meseleler ve maliye hakkında kaleme aldığı kitabı, Ma'ârif Nezâreti'nin izniyle neşredildi. Bu arada birçok önemli komisyonlarda bulundu. Yanya'da borsa komiserliği yapan Âbidîn Paşa'nın Yenişehir, Adana (4 sene 9 ay), Ankara (1 sene); II. Abdülhamid'in Doğu illerindeki ıslahatlarıyla ilişkili olarak Diyarbakır, Harput (Elazığ), Sivas (6 ay, akabinde bir süre Selanik valiliği) valilikleri yaptı. Cezâ'ir-i Bahr-ı Sefîd (Akdeniz adaları) valiliği yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş, Yemen'deki ıslah çalışmalarıyla ilgili komisyonda görev yaparken 1906 (H. 1324) yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri, Fatih Camii avlusundadır.

Anadili Arnavutça dışında Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca'yı iyi derecede bilen Âbidin Paşa'nın Rumca şiirler kaleme aldığı ve söz konusu şiirlerin İstanbul'da çıkan “Neologos” adında bir dergide

²⁷⁵ Âbidîn Paşa, s. 7.

ve Paris'te bir kısım dergilerde yayınlandığı kaynakların verdiği bilgilerdendir. Âbidîn Paşa'nın Türk kültür hayatındaki asıl ünü, Mevlana'nın Mesnevî'sini tercüme ve birinci cildini şerh etmesinden gelmektedir. Tasavvufî yönü de oldukça güçlü olan Âbidîn Paşa'nın Halvetiyye tarikatından olup Merkez Efendi Dergâhı postnişinlerinden Nureddin Efendi'ye intisaplı olduğu bilinmektedir²⁷⁶.

Eserleri:

1. Mesnevî-i Şerîf Tercümesi: Mesnevî tercümeleri arasında önemli kabul edilen eser, 6 cilttir. Mütercim, aynı zamanda Mesnevî'nin ilk cildini şerh etmiştir.

2. Âlem-i İslâmiyyeti Müdafa'a: 1897-98 (H. 1315)'de İstanbul'da basılan bu eser, Mısır'da bir Hıristiyan papaz tarafından neşredilen Kur'an hakkındaki görüşlere verilen cevaplardan ibarettir. Eser, kırk sayfalık küçük bir reddiyedir.

3. Sa'âdet-i Dünya: Ahlakla ilgili bir eserdir.

4. Meâli-i İslâmiyye: 1897-98 (H. 1315) yılında İstanbul'da basılan bu eser, İslam dininin değeri ve üstünlükleri hakkındadır. "Hikmet" başlıklı pasajlardan oluşur.

5. Nahv-i Arabî: Türkçe yazılmış Arapça gramer kitabıdır.

6. Borsaya dair bir eser

6. Tercüme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde

Mahmut Kaya²⁷⁷ ve Sadık Yazar²⁷⁸, in bahis konusu ettiği Ebubekir Sıddık Şahin'in incelediği Terceme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde, 1888 (H. 1305) senesinde kaleme alınmış²⁷⁹, 1809 (H. 1307) yılında Mahmud Bey Matbaası'nda basılmış ve 1905 (H. 1323) yılında Kütüphâne-yi İrfan Matbaası'nda bir kez daha yayınlanmıştır. Özel kitaplığımızda 1906 (H.

²⁷⁶ Hayatı ve eserleri hakkında verdiğimiz özet bilgiler için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 341; Pala, "Âbidîn Paşa" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul 1988, s. 310; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 1, s. 24; Âbidîn Paşa, s. 2.

²⁷⁷ Bkz. Kaya, "Kasidetü'l-Bürde" Maddesi, s. 569.

²⁷⁸ Yazar, s. 600.

²⁷⁹ Yazma nüshası için bkz. Edirne Selimiye Yazma Eserler Ktp. Nr. 6033.

1324) tarihli bir baskısı (Mahmud Bey Matbaası) daha bulunan ve bizzat tetkik ettiğimiz eserdeki “şerh ve tercüme”ye baktığımızda, şârihin dilinin sade ve anlaşılır olduğu görülmektedir. Mukaddime kısmında daha önce de belirttiğimiz gibi Âbidin Paşa’nın hayatı hakkında bilgiler bulunmakta, İmam Bûsirî ve Kasîde-i Bürde’si etrafında oluşan anlatıya yer verilmektedir. Daha sonra da Âbidin Paşa’nın şerh ve tercümesini ne gayelerle yaptığı belirtilmiştir.

“Terceme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde” başlığı altında verilen metinde her Arapça beyit 3 ayrı başlık altında incelemeye tabi tutulmaktadır. “Terceme” başlığı altında beytin, Türkçe’ye tercümesi yapılmış; “Şerh” başlığı altında, verilen tercüme açıklanmıştır. Bu kısımda mecazlar, istiareler ve teşbihli söyleyişler tek tek ele alınarak, kastedilen manalar verilmektedir. Şârih, edebî sanatları ele alırken “sanatı” doğrudan söylemeyi tercih etmemiş, mensûr anlatım içerisine yerleştirerek tekdüzelikten uzak kalmaya çalışmıştır. Daha önce ele aldığımız birçok şerhte -Şahin’in ve Yazar’ın tespitlerine bağlı olarak- diğer birçok şerhin “kelime tahlilleri ve i’râb konuları”na girdiğini belirtmiştik. Âbidin Paşa, eserinde birkaç istisna dışında bu metodu tercih etmemiştir. “*Dilinin sâdeliği yanında ağır gramer tartışmalarına yer vermemiş olmasının Âbidin Paşa’nın halkın anlayış seviyesi ve daha geniş bir halk kitlesine ulaşmak düşüncesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Nitekim aynı durum müellifin Mesnevî şerhinde de görülür.*”²⁸⁰ Metinde üçüncü kısım, “Ma’nâ-yı elfâz” başlığı altında verilen bölümdür. Bu kısımda, asıl metindeki Arapça kelime gruplarının Türkçe karşılıkları söylenmiştir. Arapça kelimelerin Türkçe karşılıklarının bu şekilde verilmesi, Osmanlı medrese geleneğinde, “kırık ma’nâlî” olarak isimlendirilmektedir²⁸¹. Örneğin; Kasîde’nin ikinci beytindeki lafızlar, şârih tarafından şu şekilde anlamlandırılmıştır:

*(Ma’nâ-yı elfâz) Em hebbeti’r-rîhu- yâhûd rüzgâr mı esdi- min-tilkâi kâzimetin- Medîne-i Münevvere tarafından- Ve evmaza’l-berku- yâhûd şimşek mi çakdı- fi’z-zalmâi-leyle-i mazlûmede- min izami- İzam ta’bîr olunan cebel cânibinden- zalmânûñ mevsûfi olan leyle-i mahzûfdur*²⁸².

²⁸⁰ Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 92.

²⁸¹ Paralel yorumlar için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 92.

²⁸² Âbidin Paşa, s. 12.

Eserde bazı beyitlerin şerhinin ihtiyaca göre uzun tutulduğu, bazı beyitlerin de kısa bir şekilde şerh edildiği görülmektedir. Şahin'in tespitlerine göre şârihin, eserdeki şerh üslubunda Mekkî Efendi'den etkilendiği anlaşılmaktadır:

“Verilen örneklerde bu durumu görmek mümkündür. Burada dikkat çeken husus diğer Türkçe şerhlerde kaynakların hep Arapça olmasına karşılık, Abidin Paşa'nın bir Türkçe kaynağa başvurmuş olmasıdır. Bu da Mekkî şerhinin önemini ve yetkinliğini göstermek açısından dikkate şâyandır.”²⁸³

Eser, Ömer Faruk Harman tarafından sadeleştirilerek yayınlanmıştır²⁸⁴.

17. Hacı Mehmed Said-Şerh-i Kasîde-i Bürde

Sadık Yazar, eserin ismini zikretmekle yetinirken Ebubekir Sıddık Şahin; 461 sayfa olduğunu belirttiği bu geniş şerhin, ayrıntılı şerhler içerisinde değerlendirildiğini, 20. yüzyılın başlarında yazılmış olabileceğini, tek nüshası bulunduğunu²⁸⁵, okunaklı bir rik'a ile kaleme alınmasına rağmen sayfalarının daha sonra nemlenmiş olduğundan yazılarının birbirine karışarak, büyük bir bölümünün okunamaz hale geldiğini belirtmiştir. Yine Şahin'in beyanına göre *“eserde kelime tahlili i'râb ve belâgat kuralları açısından beytin incelemesi yapıldıktan sonra şerhin ikinci kısmı olan “Meâl-i beyt” yer almaktadır. Bu başlık altında beytlerin anlamı ve mazmunları genişçe açıklanmıştır.”*

18. Erzurumlu Hasan Fehmî b. Molla Mustafa Efendi-Mecma'u'l-Fezâil

Hacı Mehmed Said şerhi gibi ayrıntılı şerhler grubunda değerlendirilen eser; Mahmut Kaya'nın “madde”sinde belirttiği üzere Erzurumlu

²⁸³ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 93.

²⁸⁴ Ömer Faruk Harman, *Kasîde-i Bürde Tercüme ve Şerhi*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2004.

²⁸⁵ Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 114.

olup²⁸⁶, Kars-Çıldır müftülüğü yapmış, Dersim sancağı nâibliğinde bulunmuş, Mollaoğlu ve Ocakzâde isimleriyle de anılan Hasan Fehmî Efendi²⁸⁷ tarafından yazılmıştır. Eser, matbu olarak basılmış olup²⁸⁸ 416 sayfayı ihtiva etmektedir. Hasan Fehmî Efendi'nin "İktisâd"²⁸⁹ adını taşıyan Arapça Kasîde-i Bürde Şerhi de bulunmaktadır. Eseri Türkçe olarak tekrar şerh etmesi, Arapça bilmeyen halka inme gayretinin bir ürünüdür. Nitekim eserin mukaddimesinde bundan söz etmektedir.

Eseri inceleyen Şahin; Hasan Fehmî'nin gramerle ilgili açıklamaları mana ile ilgili açıklamalardan sonra yaptığını belirtmekte, şerhin bu yönüyle diğer birçok şerhten farklılık arz ettiğini bildirmektedir.

"İçerik yönünden Âbidin Paşa şerhiyle birtakım benzerlikler gösteren eserde beyitler önce "İzâh" başlığıyla anlam yönünden ele alınmış, akabinde edebî sanatlar verilmiş, yine bu bölümde beyitte geçen yer isimleri ve tarihî olaylar zikredilmiştir. "Hallu't-terkîb" bölümünde kelime ve tamlamalar, i'râb açısından tetkik edilmiştir. Beyitlerdeki dil bilgisi ve belâgata ait kurallar gösterildikten sonra bu kurallar tanımlanmıştır. Bu bölümlerdeki açıklamaların oldukça uzun olduğu görülmektedir."²⁹⁰

²⁸⁶ Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde" Maddesi, s. 569.

²⁸⁷ Hasan Fehmî Efendi, ilmî yönü yüksek ferâiz âlimlerindedir. İlm-i ferâizle ilgili bir eseri için bkz. Edirne Selimiye Yazma Eserler Ktp. Nr. 3795.

²⁸⁸ Şahin, eserin Mekteb-i Sanâyi-i Osmâniyye Matbaası'nda basılan H. 1328 (1910-11) tarihli baskısını incelemiştir. Kaya, eserin H. 1330 (1911-12) tarihli başka bir baskısından daha söz etmektedir. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 95; Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde" Maddesi, s. 569.

²⁸⁹ "Lafzındaki belâgat ve fesâhat, mânâsındaki ince nükteler yanında kasidenin şerhlerindeki ihtilâfı gördüğünü söyleyen yazar, önce Arapça secîli nesirle bir şerh yazdığını kaydetmektedir. "İktisâd" adlı bu şerhi basılmış olan yazar, Arapça bilmeyen din kardeşlerinin mahrum kalmaması için eserini Türkçe olarak tercüme ettiğini belirtmektedir." Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 95. Matbu eser için bkz. Hasan Fehmî Efendi, *el-İktisâd 'alâ-Kasîdeti'l-Bürde*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1328. Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde" Maddesi, s. 569. "El-İktisâd"ın yazma nüshaları için bkz. Edirne Selimiye Yazma Eserler Ktp. Nr. 5594, 3739.

²⁹⁰ Özet bilgiler için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 96-97.

19. Kastamonulu Hocaîade Mehmed b. Ali Senâî- Kayıtlı Kasîde-i Bürde

Eseri inceleyip eser hakkında birtakım bilgiler veren Şahin, eserin 1896 (H. 1313) yılında Kastamonulu Hocaîade Mehmed b. Ali Senâî b. Ebîbekr b. Abdü'l-bâkî tarafından yazıldığını, Arapça bazı şerhlerin (Örneğin; Şeyhzâde Muhyiddin ve Harputî) özeti mahiyetinde olduğunu bildirmektedir.

Şahin'in verdiği bilgilere göre eserde bir sayfada üç beyit şerh edilmekte, mısra aralarında kelime i'râbı yapılmakta, kenarlarda Türkçe anlam verilmekte ve onun yanında Şeyhzâde Muhyiddin ve Harputî şerhlerinin ilgili bölümlerinden alıntı yapılmaktadır.

“Beyt üzerinde numara sırasına göre rakamlarla işâretlenen kelimelerin Türkçe anlamı bu sıraya göre derkenarda çapraz şekilde yazılmıştır. Harputî ve Şeyhzâde'den yapılan alıntılar da müelliflerin isimleri belirtilmek sûretiyle en dıştaki sütûna yerleştirilmiştir. Böylece sayfa üç bölüme ayrılmış, ortaya kasîdenin metni ve satır arasında i'râbı, onun yanına Türkçe anlam ve hepsini çerçeveleyecek şekilde Arapça şerh yerleştirilmiştir.”²⁹¹

Eserin elli yedi sayfayı ihtiva eden metni, 1896 (H. 1313) yılında Matbaa-i Osmâniyye'de basılmıştır.

20. Rusçuklu Mehmed Hayri- Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi Hediye

Bugün Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Rusçuk'ta doğan Mehmed (Muhammed) Hayri Efendi, son dönem Osmanlı müelliflerindedir. Muallim Naci ile birlikte “Süha”²⁹² dergisini yayınlayan Mehmed Hayri'nin Arapça nahiv konusunu ele alan “Türkçe Avamil Tuhfesi”²⁹³

²⁹¹ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 97.

²⁹² Rusçuklu Muhammed Hayri-Muallim Naci, *Süha*, Mahmud Bey Matbaası, Sayı: 1-4, İstanbul 1300 (1883). Dergi için bkz. Nurcan Şen, “Tanzimat Devri Periyodikleri ve Dergicilik”, Gazi Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 5, Güz 2009, s. 392.

²⁹³ Bkz. Rusçuklu Muhammed Hayri, *Türkçe Avamil Tuhfesi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1300 (1883).

adında bir eseri, “Belâgat”²⁹⁴ adını taşıyan bir ders kitabı bulunmaktadır. Müellifin “Hediyye” ismiyle bilinen Kasîde-i Bürde Şerhi, Kasîde’nin muhtasar şerhlerindendir. Ebubekir Sıddık Şahin ve Mahmut Kaya, eserin Mahmud Bey Matbaası’nda basılan 1881-82 (H. 1299) tarihli baskısından söz etmektedirler²⁹⁵. Sadık Yazar, Şahin ve Kaya’dan farklı olarak eserin İstanbul’da Ahmed Kamil Matbaası’nda basılan başka bir matbu nüshasından bahsetmekte, söz konusu nüshanın bulunduğu kütüphane isimlerini ve künye bilgilerini vermektedir²⁹⁶.

Eseri inceleyen Şahin’in verdiği bilgilere bakıldığında, şârihin eserini kaleme alırken daha çok Kasîde’nin “hastalıklara şifa olması” özelliği üzerinde durduğu; havassına ve okunma âdâbına dikkat çekmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Şahin, “*her beytin şerhinde önce kelime ve kelime gruplarının anlamlarının kısaca açıklandığı, daha sonra da “Mefhûm-ı beyt” başlığı altında beytin genel anlamının düz cümleler halinde verildiği, beyitlerdeki açıklanması gereken telmihler ve diğer önemli konuların kısaca ifade edildiği*”²⁹⁷ tespitlerinde bulunmaktadır. “*Çeşitli hastalıklara şifâ olmak gibi hâssaları bulunan beytlerin şerhinin kenarında muhtelif şârihlerden yapılan alıntılarla beytin veya beytlerin özellikleri açıklanmaktadır. 146 sayfalık şerhin sonunda ... kırk altı beytlik bir na’t yer almaktadır.*”²⁹⁸

21. Hacı Hâfız Mehmed Ziyâeddîn Türkzâde-Gurretü’l-Münîre

Kâle-i Sultaniyeli Türkzâde Hafız Mehmed Ziyaeddin Efendi, Çanakkaleli olup fikhî ve tasavvufî eserler de yazmış birisidir. II. Abdülhamid zamanında basılmış ve tasavvuf çevrelerinde epey ilgi görmüş, Şeyh Abdülkadir Geylânî’nin menakıbnâmesinin Türkçe tercümesi olduğu

²⁹⁴ Bkz. Rusçuklu Muhammed Hayri, *Belâgat*, İzmir Vilâyet Matbaası, İzmir 1308 (1891). Eserin konusu için bkz. Adem Çalışkan, “*Edebiyat Teorisi Üzerine-2: Yöntemleri, Kaynakları ve Tarihi*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 4, S: 16, Kış 2011, s. 112.

²⁹⁵ Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 98; Kaya, “*Kasidetü’l-Bürde*” Maddesi, s. 569.

²⁹⁶ “*İstanbul’da Matbaa-i Ahmed Kâmil’de basılan bu eserin matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüdaî Efendi 1356; Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 333.*” Yazar, s. 600.

²⁹⁷ Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 98.

²⁹⁸ Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 98.

anlaşılan “Tenşîtü’l-Hâtır Nebze min Menâkıbı’l-Gavsî Abdilkâdir” adındaki eseriyle tanınmıştır. Mütercimim tanınan ikinci eseri Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi’dir. Her iki eser de matbu olarak basılmıştır²⁹⁹. Atabey Kılıç, bir makalesinde “İtilâ Yahud Umum Mehâkim-i Hare Nizâm-nâmeleri Şerhi” adında bir başka eserinden bahsederken; Ersin Özarslan, “Münşeat ve Muamelat-ı Umumiye Yahud Mükemmel ve Mufassal İnşa’-i Mülkî ve Askerî” isimindeki inşâ türündeki diğer bir eserden söz etmektedir.³⁰⁰

Mütercimim (veya şârihin) şerhinin tam adı “Gurretü’l-Münîre Şerh-i Kevkebü’l-Muzîe Yahud Kasîde-i Bürde Şerhi” şeklindedir. Mahmut Kaya, eserin İstanbul’da 1912-13 (H. 1331)’te basıldığından söz etmektedir³⁰¹. Eser hakkında birtakım çıkarımlarda bulunan Şahin, şerhin İstanbul Kasbar Matbaası’nda basılan 1894 (H. 1311) tarihli baskısını incelemiştir.

Hâfız Mehmed Ziyaeddîn Türközâde, yukarıda bahis konusu ettiğimiz menâkıbnâmeye yaptığı tercümesiyle ilgili olarak hazırladığı takdim kısmında Kasîde-i Bürde Şerhi’nden de söz etmiş, eseri tercüme (ve şerh) etmekteki amacına değinmiştir:

“Bu risâle aslında Farsça olarak, “Menâkıb-ı Gavsîyye” adıyla Şeyh Mehmed Sâdık Şihâbî el-Kâdirî tarafından yazılmış bir menâkıbnâmedir. Sonradan bu eser, Arapça’ya tercüme edilmiş, fakat bu iki lisana vakıf olamayanların eseri okumaktan mahrum olmalarına gönlümüz razı olmadı. Yine İmam Bûsîrî’nin Kasîde-i Bürde’si ve bu eser gibileri tercüme etmeyi kendi milletime karşı bir görev addettiğim için tercüme ettim.

...³⁰²

Türközâde’nin şerhi, Kasîde’ye yapılan şerhler içerisinde en hacimli olanlarındandır. “Şerhte Kasîde-i Bürde’nin beyitleri önce gramer yö-

²⁹⁹ Bkz. Hacı Mehmed Ziyaeddin Türközâde, *Tenşîtü’l-Hâtır Nebze min Menâkıbı’l-Gavsî Abdilkâdir*, Bâbüali Caddesi 25 Numaralı Matbaa, İstanbul 1312 (1894); *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi*, Bâbüali Caddesi 25 Numaralı Matbaa, İstanbul 1312 (1894).

³⁰⁰ Bkz. Atabey Kılıç, “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”, s. 421; Özarslan’ın bahsettiği eser için bkz. Hafız Türközâde Mehmed Ziyâeddîn, *Münşeat ve Muamelat-ı Umumiye Yahud Mükemmel ve Mufassal İnşa’-i Mülkî ve Askerî*, Bâbüali Caddesi 25 Numaralı Matbaa, İstanbul 1314 (1897). Bkz. Ersin Özarslan, “Harf İnkılabından Önce Neşredilmiş Türkçe İnşa, Kitabet ve Münşeat Kitapları”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 34, Erzurum 2007, s. 70.

³⁰¹ Bkz. Kaya, “Kasîdetü’l-Bürde” Maddesi, s. 569.

³⁰² Aşkar, s. 168-169.

nünden ele alınıp uzun uzun açıklanmış daha sonra ortaya çıkan mânâ eski şerhlerden istifâde edilerek bol örnekler ve çeşitli şüirlerden yapılan alıntılarla genişletilerek verilmiştir.”³⁰³

Yukarıda ele aldığımız yirmi bir adet mensûr Kasîde-i Bürde şerhinin ayrıca ele alacağımız manzûm şerhlerden sayı olarak daha fazla olmasını, Kasîde şârihlerinin büyük bir kısmının Türkçe konuşan halka inme gayretinin bir göstergesi olarak düşünebiliriz. Nitekim mensûr şerhlerin çoğunun sade bir dille kaleme alınması bu fikri desteklemektedir. Manzûm şerhler de sade ve anlaşılır bir Türkçe’yle yazılmış; fakat -kanaatimizce- estetik gayelere bağımlı kalınabileceğinden dolayı bu “kutsal metnin” halk tarafından yeterince anlaşılamayacağı endişesiyle çok fazla tercih edilmemiştir. Tahmislerin ve manzûm şerhlerin yazılma zorluğu da bahis konusu tercihi etkilemiştir. Kasîde-i Bürde’nin mensûr şerh geleneğinin halen günümüzde de canlılığını koruması³⁰⁴, Türk halkının Peygamberimize duyduğu içten sevginin ve Kur’an’ı anlama çabasının somut bir işareti olarak değerlendirilebilir. Nitekim, konunun uzmanının aşığıya aldığımız kayda değer birtakım tespitleri de bu yöndedir:

*“Bu gün hâlen İstanbul’da Beyazıt Câmii’nde haftanın belli günleri öğrencilerine Kasîde-i Bürde şerhi okutan İstanbul eski merkez vâizi sayın İbrâhim Subaşı’nın Türkçe şerhler varken neden Arapça şerhleri tercih ettiklerini sormamız üzerine verdiği cevap dikkate değerdir: “Bizim gâyemiz Arapça olan Kur’ân-ı Kerîm’i daha güzel anlamaktır, şiir okumak değil. O halde Arapça şerhler dururken niçin Türkçe’sini okuyalım ki... Biz burada şiirin belâgatini ve ifâdelerindeki derinliği anlayarak Kur’ân’ı daha iyi anlamaya çalışıyoruz.” İşte bu sözler; yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız onlarca ve Arapça ve Farsçalarıyla yüzlerce Kasîde-i Bürde şerhinin yazılışındaki temel espiriyi dile getirmektedir: **Kur’ân’ı anlamak**. Kasîde-i Bürde’nin büyüklüğü de yine buradadır.”³⁰⁵*

³⁰³ Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 99.

³⁰⁴ Çalışmamızı hazırlarken istifâde ettiğimiz, emekli müftü Rahmi Serin’in kaleme aldığı “Kasîde-i Bürde Havas ve Esrârı” ile Mustafa İsmail Fındıklı’nın “Şerh ve Havassı İle Kasîde-i Bürde” ismini taşıyan eserini; Şahin’in çalışmasında bahsettiği, Pazar müftüsü Fevzi Aksoy ve Mehmet Balcı’nın yazdıkları “İmâm Bûsîrî Kasîde-i Bürde” adındaki şerhi, günümüzdeki Kasîde-i Bürde’ye mensûr şerh yazma geleneğinin mahsülleri olarak örneklendirebiliriz. Serin ve Fındıklı’ya ait eserleri daha önce tanıtmıştık. Diğer eser için bkz. Fevzi Aksoy-Mehmet Balcı, *İmâm Bûsîrî Kasîde-i Bürde*, Ferhat Yayınları, No: 3, İstanbul 1975.

³⁰⁵ Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 101.

2. 2. MANZÛM ŞERHLER

1. Miftâhu's-Sa'âde-Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî

Eser üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2. İklîdü's-Sa'âde-Hâfız İsmail Nazîfî b. Mehmed Akhisârî Saruhanî

Nisbesinden de anlaşıldığı üzere Manisa-Akhisarlı olan Hâfız İsmail Nazîfî hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Osmanlı Müellifleri'nde Akhisarlı olması ve ilim erbâbından bir şair olarak görülmesi dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır³⁰⁶. Vassaf, Sefîne'de “Şeyh Hâfız İsmâîl Nazîf Efendi³⁰⁷” adını taşıyan birisinden bahsetmektedir; ancak bu kişiyle konu edindiğimiz şârih İsmail Nazîfî'nin aynı kişi olabileceği noktasında herhangi bir bulguya sahip değiliz. Sözü edilen kişi, Şeyh Ahmed Şemseddîn Efendi³⁰⁸'nin oğlu olup, 1837 (H. 1253) yılında doğmuş ve 1887-88 (H. 1305)'de vefat etmiş, babasının yanına defnedilmiştir. Nazîfî'nin eserinin aşağıda söz edeceğimiz Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 5259 numarasıyla kayıtlı olan nüshası, 1868'de istinsah edildiğine göre -şayet Vassaf'ın zikrettiği Nazîf Efendi'yi şârih Nazîfî kabul edersek- eserini genç yaşlarda yazdığı ve henüz hayattayken eserinin

³⁰⁶ Söz konusu bilgi, Şeyhülislam Akhisarlı Abdullah Vassaf Efendi'nin biyografisi ele alınırken dipnot içerisinde verilmiştir: “*Kasîde-i Bîr'e'yi (İklîdü's-Sa'âde) ismiyle nazmen terceme iden (Hâfız İsmâ'îl Nazîf bin Mehmed Efendi) de Akhisârdan yetişen 'ulemâ-ı şu'arâdandır.*” Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 481.

³⁰⁷ Vassâf, C. 5, s. 104.

³⁰⁸ Şârih İsmail Nazîfî ile aynı bölgede doğup yaşamış (Manisa-Akhisar-Gölmarmara), “Yiğitbaşı Veli” ismiyle meşhur olmuş Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî olabileceği akla gelse de bahis konusu edilen Şeyh Ahmed Şemseddîn Efendi, Mısırye-i Halvetiyye'den Zeyneddin Efendi'nin oğlu olup 1802 (H. 1217)'de doğmuş, otuz beş sene irşadla vazifeli olmuş ve 1851 (H. 1267)'de vefat etmiştir. Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin yaşadığı dönem ise, 1435 (H. 839) ile 1505 (H. 910) yılları arasında kapsamaktadır. Bilgiler için bkz. Vassâf, C. 5, s. 103; Ahmet Ögke, *Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî -Yiğitbaşı Veli- Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, Düşünürler Dizisi, 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 58. Hasan Cankurt, “*Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'ye Derli Toplu Bir Bakış Ve Eserlerinde Tasavvufî İçerik (Ahvâlü'l-İbrâr Ve'l-Mukarrebîn Ekseninde)*”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C: 11, S: 3, Aralık 2013 Manisa Özel Sayısı, s. 325-345.

istinsah edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak, bahis konusu çıkarımlarımızın ihtimaller içerisinde değerlendirildiği unutulmamalıdır.

Eserin içeriği hakkında hem Ebubekir Sıddık Şahin hem de Sadık Yazar önemli bilgiler vermektedirler. Şahin, eserin Milli Kütüphane-Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 2537’de kayıtlı nüshasını incelemiş, başka bir nüshasını tanıtmamıştır. Sadık Yazar, Şahin’in incelediği nüshaya ilaveten yine Milli Kütüphane bünyesinde bulunan Afyon Gedik Ahmet Paşa Koleksiyonu 17675/1’de kayıtlı olan bir nüshayla, Manisa İl Halk Kütüphanesi 1653/2 numarasıyla kayıtlı olan başka bir nüshadan bahsetmektedir. Biz, yaptığımız araştırmalarda eserin toplam dört nüshasına ulaştık. Nüshaları inceleme fırsatı elde ettik ve bu yazmalardan Adnan Ötüken Koleksiyonu’nda bulunan yazmanın en hacimli olan nüsha olduğunu gördük. Eserin bir kısmını transkribe ederek içeriği hakkında bilgiler edindik. Kayıtlarda 64 yaprak olarak anılmış olsa da eserin aslında 33 yaprak olduğu anlaşılmaktadır. Her sayfada 11 satır vardır. Yazılar, kırmızı cetvel içine alınmış olup Bûsirî’ye ait olan Arapça beyitler de kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ta’lik kırmasıyla kaleme alınan eser, mukavva bir cilt içerisinde yer almaktadır. Şahin’in sözünü etmediği, Yazar’ın bahsettiği Gedik Ahmet Paşa nüshasını incelediğimizde ise eserin Kasîde-i Bürde Şerhi değil, aynı şaire ait Kasîde-i Hemziyye Şerhi olduğunu gördük. Sadık Yazar’ın da bahsettiği -yukarıda künyesini verdiğimiz- Manisa nüshası, 17 varak olup, 50b-67b arasını ihtiva etmektedir. Her sayfa 17 satırdan oluşmaktadır. Nesih hatla yazılan eserde bazı sayfalar rutubet lekeli. Şahin ve Yazar’ın bahsetmediği bir diğer nüsha da yine Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde 5259’da kayıtlıdır. 26 varaktan müteşekkil olan yazmada, her sayfa 15 satırdan oluşmaktadır. Talik hatla yazılan eserde asıl metin kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser, sırtı meşin, desenli kağıt kaplı mukavva cilt içerisinde yer almaktadır. Nüsha, 1868 (H. 1286)’de istinsah edilmiştir. Müstensihî belli değildir. Araştırmacılarımızın gözünden kaçan nüshalardan birisi de Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi-Konya İl Halk Koleksiyonu 1856/3’te kayıtlıdır. Eser, 53b-77b yaprakları arasındadır. Sayfalar 15 satırdan oluşmakta olup, asıl beyitler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nesih hatla yazılan eser, kahverengi meşin bir cilt içerisinde muhafaza edilmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bahis konusu nüshalar içerisinde en hacimli Şahin’in de içeriği hakkında bilgiler verdiği Adnan Ötüken

Koleksiyonu'nda bulunan nüshadır. Bir kısmını transkribe ettiğimiz eserin ilk dört sayfası manzûm dibâce kısmıdır. Bu kısım 37 beyitten müteşekkildir. Beyitler, Besmele'den sonra “sebeb-i inşâ-ı hâzihi kasîde” başlığı altında verilmektedir. İlk 18 beyitte; Muhammed Bûsirî'nin Peygamberimizi belîğ bir şekilde methettiği, manzûmesine niçin Bürde ismini verdiği, felç hastalığından nasıl kurtulduğu, rüyasında Peygamberimizle ne şekilde konuştuğu, rüya sonrasında sabah namazı vaktinde karşılaştığı kişiyle olan diyalogları nazmen anlatılmıştır. 19. beyit ve 27. beyit arasındaki kısımlarda Kasîde'nin insanlar arasında nasıl meşhur olduğu konusu ele alınmaktadır. Bu bölümde, İmam Bûsirî'nin başından geçen ve Bürde isminin verilmesiyle sonuçlanan rüyanın ya da hadisenin dışında anlatılan ve Şahin'in de eserinde bildirdiği rüya hadisesi zikredilmektedir. Rüya, Memlûk veziri İbni Hınnâ'nın maiyetinden Sa'dü'ddîn el-Fârîkî etrafında gelişmektedir:

“...gözleri neredeyse kör olacak derecede kötü bir hastalığa yakalanan Sa'dü'd-dîn, rüyasında Hz. Peygamber (sav.)'i görür. Peygamber, ona “Yâ Sa'd, vezîre git ve bürdeyi al ve gözlerine koy, Allah'ın izniyle şifâ bulursun.” der. Bu rüya üzerine vezîre giden yâver, rüyasını anlatınca vezîr, yanında Hz. Peygamber (sav.)'e ait bir hırka olmadığını söyler. Biraz düşündükten sonra Bürde'den kastın İmam Bûsirî'nin kasîdesi olabileceğini hatırlayıp hizmetçisine onu getirmesini emr eder. Kasîde getirilip yaver onu gözlerinin üzerine koyunca iyileşir.”³⁰⁹

Mukaddimeden bazı beyitler:

(mukaddime başı)

Eyledi medh-i şerîfîni Muhammed Bûsirî

Hüsn-i ta 'bîrât [u] elfâz-ı belîğ ile edâ

Virdi añâ Bürde deyü bir güzel ad ol İmâm

Merhabâ olsun hezârân rûhına sad merhabâ

...

'Âciz olmuşıdı 'ilâcından etbâ-ı zamân

Bulmadı derdine kimse anuñ aslâ hiç devâ

³⁰⁹ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 46.

*Sihhatinden nâ-ümîd oldu bu kez ol Bûsirî
Niçe olmasun yakın gelmişdi mevt andan baña*

*Bir zamân bu hâlet üzre eylenirken ol İmâm
Geldi 'aklı gelmez adına anuñ bir dil-güşâ
(1b)*

...
*Nâgehân bir gice rüyâsında gördi serveri
Meclisinde okudu nazmını tâ başdan başa*

*Okunurken iki yanına salıncı Resûl
Sanasun Tûbâ-yı Cennetdi o Şâh-ı Enbiyâ*

*Okunup çün hatm olunca diñle n'itdi o tabîb
Hem sıgadı arkasını aña geydüirdi ridâ*

...
*Didigin medh-i Resûli isterem yâ Bûsirî
Hazretüñden bu niyâzum hâcetüm eyle devâ*

*Bûsirî didi ki çokdur kasîdem ey hâce
Kankısını isteriseñ söyle gel virdüm saña*

*Didi zâhid şol kasîde isterem ki sen anuñ
Dimişidiñ matla 'ında min tezekkür ola
(2a)*

...

Dibâcede 27. beyitle 31. beyit arasındaki bölümde, Kasîde'nin hastalıklara şifa olarak okunabileceği üzerinde durulmakta, havassı ve esrarından bahsedilmektedir. Şair bundan sonraki kısımda -37. beyit de dahil- eseri fasih bir dille kaleme aldığı, tercüme etmekteki amacının sırf Allah rızası olduğunu, Allah'ın lütfunu dilediğini, her Arapça beyti iki Türkçe beyitle açıkladığını, eser içerisindeki Arapça kelimeleri iki mısrayla izah ettiğini, tercüme (yani şerh) içerisinde bazı kusurlarının olmuş olabileceğini, bu nedenle din kardeşlerinin affına sığındığını, eserini "İklîdü's-Sa'âde" olarak isimlendirdiğini belirtmektedir:

*İltimâsun itdüm Hudâdan idem anı terceme
'Avn-ı lütfile Hudânuñ buldı sûret hakezâ*

*Ol her beyit iki beyitle kıldım beyân
Lîk her bir musarra' bir beytile oldı edâ*

*Sâniyen hem müfredâtun iki mısra' eyledüm
Tâlîbe sehl olsun için bilmesem i'tinâ*

*Vardur elbet kusûrı bakma yâ ihvân-ı dîn
Sehv-i nisyân ile insân tev'em olmuş âdetâ*

*Oldı İklîdü's-Sa'âdet bu kitâba tesmiye
Yazana hem okuyana tevfîkin[i] Hudâ*

Eser, Hasan Rızâyî'nin şerhi olan Miftâhu's-Sa'âde'yle birçok benzerlikler taşımaktadır. Eserin isminin "İklîdü's-Sa'âde" olması bu benzerliklerin en bariz olanıdır. Tıpkı Miftâhu's-Sa'âde gibi "İklîdü's-Sa'âde" de elif kafiyesiyle kaleme alınmış, her iki eserde de Arapça beyitler üç beyit halinde şerh edilmiş, son beyitte orijinal beyitteki kelimelerin sözlük anlamları verilmiştir. Son beyit, Hasan Rızâyî'nin edebî anlayışında güçlü olan manzûm sözlük geleneğini hatırlatmaktadır. "Kân-ı Me'ânî" adlı Farsça-Türkçe manzûm sözlük sahibi Rızâyî'nin bu üsluba hiç de yabancı olmadığı hepimizin malumudur. Her iki eser birbirine kelime kadrosu yönünden çok benzemekte, hatta bazı beyitlerin çok küçük farklarla aynen alındığı görülmektedir. Hafız İsmail Nazîfi'nin hangi yüzyılda yaşadığını bilemediğimiz için iki şârihten hangisinin eserini daha önce kaleme aldığını, şayet ortada bir intihal varsa hangi eserin intihal edildiğini tam olarak bilemiyoruz. Dîbâcelerdeki kelime kadrosu birbirine benzemekle birlikte, asıl metnin kelimelerinin her Kasîde-i Bürde şerhinde aynen tekrar edilebileceğini yani pek fazla değişiklik göstermeyeceğini düşünürsek bu iki şârihin birbirlerinden fazlaca etkilendikleri fakat intihal amacı taşımadıkları da kuvvetli ihtimaller arasında değerlendirilebilir. Bazı beyitler her iki eserde aynen bulunmaktadır. Bu beyitlerin sayısı azdır; ancak iki eser arasındaki yakınlığı ispat ettiği için önemlidir.

Benzerlikleri, ciddi yakınlıkları ve aynilikleri ispat etme noktasında Rızâyî ve İsmail Nazîfî'ye ait bazı beyitleri aşağıya alıyoruz:

Mukaddime

Rızâyî

Dir ‘Azîz Hakk-ı Resûle çok kasîde söyledüm
Sen ‘aceb benden anuñ kankısın eylersün recâ

Didi maksûdum *e min tezekkür* ola matla‘ı
Kim bu gice okıduñ Hazret ‘azîm itdi safâ
(2b)

Nazîfî

Bûsirî didi ki çokdur kasîdem ey hâce
Kankısını isteriseñ söyle gel virdüm saña

Didi zâhid şol kasîde isterem ki sen anuñ
Dimişidiñ matla‘ında *min tezekkür* ola
(2a)

1. Beyit (Bûsirî’ye ait asıl beyit)

Rızâyî

Hâtıra mı geldüğünden yâr-ı mahbûbü’l-likâ
Zî-selemde sâkin ol ‘ahd-i Elestde âşinâ

...
Zî-selem bir mevzi‘ ismi mukledür göz kapağı
Bil tezekkür hâtıra gelmekdür eski mâ-cerâ
(3b)

Nazîfî

Hâtıra mı geldüğünden ol nigâr-ı âşinâ
Zî-selemde sâkin olan yâr-ı mahbûb-ı Hudâ

...
Hâtıra gelmek tezekkür ism-i mevzi‘ Zî-selem
Gözlerüñ agı vü karası mukledür ey meh-likâ
(5b)

8. Beyit**Rızâyî**

Ol hayâl-i yâr geldi kaldum uykusuz belf
Şâha ger olsa mukârin uykumı görür gedâ

Dahı hâl ehli bilür tebdîl ider bu ‘aşk tamâm
Çâr-nâ-çâr elemde lezzeti komaz hîç safâ

Oldı târîk uyhusız tasdîk ne‘am geldi serâ
Bil melâletdür elem hem i‘tirâz tebdîl ola
(4b)

Nazîfî

Gice uyardı ne‘am geldi hayâli şol şehüñ
Öyle şâh ki sevdiğümdür pâdişâhlar kul aña

Hâlbuki lezzetlere hâ’il ‘aşkım benüm
Gam ile dürlü elemle hâ’il olur dâ’imâ

Hubb hevâ târîk uyarmak tayf hayâl agrı elem
‘Aşk hevâ i‘zâz hâ’il gice gelmek serâ
(6b)

9. Beyit**Rızâyî**

Ey baña ta‘n eyleyen her dem hevâ-yı ‘özrinde
Ola ma‘zûr lutf idüp eylesün ta‘nı baña

Eger insâf eylerisen ‘Özrîler hâlin bilüp
Eylemezsün ta‘nı hîç bir vechile ma‘lûm ola
(4b)

Nazîfî

Ey melâmet eyleyenler ‘aşk içre baña
‘Özrümi benden kabûl it ma‘zire olsun saña

Ki olaydı sende insâf merhamet yekpâresi
Hâlim rahm eyleyüp itmez idüñ levmi baña
(7a)

16. Beyit**Rızâyî**

Nefs-i emmâremi men'e kim olur zâmin keffil
Azmada günden güne eylemez oldu ol hayâ

Nite çamış at hemân zabt olur oyanile
Nefsimi de zabt ider kâmil gerek mürşid baña

Red men' azgun gavâyâya nefsi emmâre cimâh
Hayl at cimâh çamış lücüm dahı oyan ola
(6a)

Nazîfî

Ey benüm emmâremi kimler ola kim döndüre
Gün bugün azgunlugundan çekmesem cevri [ü] cefâ

Nite ser-keş at olur oyanlarıyla cevri bulur
Nefsimi de zabt ider kâmil gerek mürşid baña

Red sarf azgun gavâyâya nefsi emmâre cimâh
Hayl at ser-keş cimâhdur bi'l-lücüm oyan ola
(8a)

151. Beyit**Rızâyî**

İstemem mâl-ı dünyâyı bu medhile tamâm
Öyle mâl anı Züheyriñ eli cem' itmiş ola

Herimüñ medhile mâlı Züheyir cem' eyledi
Ben muhibb-i Hazretüm medhüm benüm li'llâh aña

Zehredür bahşîş 'atâ cem' itmek oldu iktitâf
Beg Herim şâ'ir Züheyir iki el oldu yedâ
(29a)

Nazîfî

İtmedüm aslâ murâdı zînet-i dünyâyâ ben
Öyle dünyâ zîneti ki cem‘ idüpdi der-fenâ

Şol Züheyrüñ iki desti cem‘ idüpdi bir zamân
Bir Herim adlu melik üstine itmekle senâ

Bil Herim bir beg adıdur ism-i şâ‘irdür Züheyr
Zehre zînet iktitâf cem‘ eylemek medhi senâ
(30b)

153. Beyit**Rızâyî**

Yâ Resûla’llâh senüñ elbette virmez kadriñe
Hiç tarlık ile noksân eylesem çok çok recâ

Şol zamân kim müntakim ismi ile bize Kerîm
Eyleye ol dem tecelliyü’l-gıyâs yâ Mustafâ
(29b)

Nazîfî

Yâ Resûla’llâh tar olmaz mertebeñ elbet senüñ
Sen şefâ‘at kılmagla ümmetüñden âh baña

Şol kerîm olan Hudânuñ intikâm aldığı dem
‘Âsîlerden müntakim ismi ile yevmü’l-cezâ
(31a)

161. Beyit**Rızâyî**

Ol nihâl-i Bânı uğratdıkca çün bâd-ı sabâ
Dahı her ‘îs sürûr virdükce hâdî meselâ

Nağme-i pür-sûzı ile ‘Urbân içinde dem-be-dem
Yağdura bârân-ı rahmet bunlar üstine Hudâ

Bil terennühdür meyl ‘azbe nihâledür ‘îs deve
 Deveci hâdî nagam âvâz hem rîhdür sabâ
 (30b)

Nazîfî

Ol nihâl-i Bân[1] uğratdıkcâ çün bâd-ı sabâ
 Dahı her‘îs sürûr virdükce hâdî dâ’imâ

Nagme-i pür-sûz ile ‘Urbân içinde dem-be-dem
 Yağdura bârân-ı rahmet bunlar üstine Hudâ

Bil terennühdür meyl ‘azbe budak ‘îsdür deve
 Deveci hâdî nagam âvâz bil rîh sabâ
 (32b)

Yukarıda da görüldüğü gibi bazı beyitler benzerlik taşımakla birlikte, bazı beyitler, çok küçük farklarla beraber aynen alındığı izlenimini vermektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi İsmail Nazîfî’nin yaşadığı dönemi tam olarak tespit edemediğimizden Nazîfî’nin mi Rızâyî’yi taklit ettiğini ya da eserini ondan önce yazdığını yoksa Rızâyî’nin mi Nazîfî’yi taklit edip kitabını daha önce yazdığını tam olarak bilemiyoruz. Ancak emin olduğumuz şey, bu iki eser arasındaki ilişkinin varlığıdır. Kanaatimize göre Rızâyî, eserini Nazîfî’den önce kaleme almıştır. Çünkü, Rızâyî’nin eserinde verdiği tarihî kayıtlar daha açıktır. Nazîfî’nin eserinde ise herhangi bir tarihî kayıt bulunmamaktadır. Adeta şârih, tarih vermekten kaçınmıştır. Bilindiği gibi her iki şârihe ait şerhte, asıl beyti şerh eden üçüncü beyitlerde Arapça kelimelerin anlamları nazmen verilmiştir. Rızâyî’nin, Tuhfe-i Şâhidî’ye nazîre olarak yazdığı “Kân-ı Me‘ânî” adlı manzûm Türkçe-Farsça sözlüğüyle bu üslubun örneklerini vermesi, şerhi ilk kaleme alanın Rızâyî olduğu ihtimalini artırmaktadır. Her ne kadar hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığımız Nazîfî’nin de manzûm sözlük vadisinde ele alınacak veya bu edebî geleneğin mahsülleri arasında değerlendirilebilecek eserlerinin varlığını tam olarak bilemesek de diğer bir eseri “Kasîde-i Hemziyye Şerhi”ni mensûr olarak kaleme alması şimdilik Rızâyî lehindeki görüşümüzü güçlü kılmaktadır. Bu durumda Nazîfî’nin eserini Rızâyî’nin eserine yazılmış bir nazîre olarak düşünebiliriz.

İsmail Nazîfî, eserinin sonunda dört halifenin ismini zikreder. Peygamberimize salât ve selâmlarını bildirir, daha sonra babasına (vâlid), Arap ve Arap olmayan bütün müslümanlara dua eder. Eserin sonunda herhangi bir tarihî kayıt bulunmamaktadır. Sadece verilen bir beyitte eserin Konya'da tamamlandığı (veya istinsah) edildiği bildirilmektedir:

Rahmet itsün anı Yezdân dünyâda
Çün tamâm itdi kitâbı Konyada
(33a)

3. KASÎDE-İ BÜRDE TERCÜMELERİ

Rızâyî'nin Miftâhu's-Sa'âde'si Kasîde-i Bürde'ye yapılmış manzûm şerhlerdendir. Biz, bu nedenle, Kasîde-i Bürde'lere yapılmış genel bir bakış mahiyetindeki bu çıkarımlarımızda daha çok şerhler hakkında bilgi vermeye çalıştık, Kasîde'ye yapılan tercüme ve tahmislerin ismini ve müellifini vermenin de faydalı olacağını düşündük.

Ebubekir Sıddık Şahin'in çalışması başta olmak üzere, incelediğimiz kaynaklarda Kasîde-i Bürde tercümelerinin şu şekilde olduğunu gördük:

1. Kendisinden ve eserinden yukarıda söz ettiğimiz, Abdürrahîm Karahisârî'ye ait olan Terceme-i Kasîde-i Bürde: Yukarıda da belirttiğimiz gibi eser, Osmanlı Müellifleri'nde "Kasîde-i Râiyye" ismiyle geçmektedir. Eser, İsmail Hikmet Ertaylan tarafından tıpkıbasım olarak yayınlanmıştır.³¹⁰ Edebiyatımızda yapılan ilk Bürde tercümelerinden olduğu için oldukça önem arz etmektedir. "*Tespit edebildiğimiz en eski çevirilerden olan bu eser, "r" kâfiyeli olup muhteva (kelime kadrosu vs.) yönünden metne bağımlı kalmamıştır. Çeviri, bu özelliği dolayısıyla kendinden sonra yazılmış pek çok manzûm tercümeden farklıdır.*"³¹¹

2. Ahmed Rıdvan³¹²-Terceme-i Kasîde-i Bürde (Kasîde-i Mimiyeye),

³¹⁰ İsmail Hikmet Ertaylan, *Şeyh Abdürrahîm Karahisârî Tercüme-i Kasîde-i Bürde*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Nr. 858, İstanbul 1968. Karahisârî'nin eseri için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 108. Yazar, s. 601. Kahraman, *Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümelere*, s. 60-63.

³¹¹ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s.108.

³¹² "*Tütünsüz Ahmed Bey lakabıyla meşhur olmuştur. "Rıdvan" mahlasını kullandı. Padişah sancağı çeken ağır dirlikli bir beydi. İlim göğünün güneşi, basiret burcunun ayı, hamse sahibi, mesneviye çalışmış bir kimseydi. Birçok marifete kadir, şiir üslubunda mahir, olgun, akıllı kişiydi. Nizâmî'nin hamsesini Türkçe'ye çevirdi. Mesnevileri gazellerinden daha iyidir.*" Bilgiler için bkz. İsen, *Sehi Bey Tezkiresi-Heşt Behişt*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1998, s. 88. Rıdvan Canım, *Latîfi Tezkiretü 'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 169. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler / Eserler / Terimler*, C. 1, s. 10-11. Eser hakkındaki bilgiler için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 113. Yazar, s. 602. Eserin nüshaları için bkz. Milli Ktp. Adnan Ötügen İl Halk Ktp. Yz. 244/4, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Kol. 728/2, Fatih 5427, Laleli 3733. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 19 Hk 635/3.

3. Şeyhülislam Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed³¹³-Terceme-i Kasîde-i Bürde,

4.Müffizâde (...) b. Halîl-Terceme-i Kasîde-i Bürde³¹⁴,

5. Mevlânâ Zâtî³¹⁵,ye atfedilen Terceme-i Kasîde-i Bürde,

6. Leâlî Seyyid Ahmed b. Mustafa Saruhânî³¹⁶-Terceme-i Kasîde-i Bürde: Kütüphanelerde eserin istinsah edilmiş birçok nüshasının olması devrinde oldukça tutulduğunu göstermektedir. Ebubekir Sıddık Şahin,

³¹³ Sultan Selim devrinin âlimlerinden Molla Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemal Paşa. Tokat'ta, Edirne'de ve Kastamonu'da doğduğu noktasında farklı rivayetler vardır. Önemli makamlarda görev almıştır. Emir Buharî Camii yakınlarına defnedilmiştir. Arapça ve Farsça'ya çok iyi bilen, ilmi yönü oldukça güçlü olan âli şair ve müelliflerdendir. Divan'ı, Yusuf ile Züleyha'sı, Gülistan'a Nazîre'si, Farsça Nigaristan'ı ve Terceme-i Kasîde-i Bürde'si önemlidir. Bilgiler için bkz. Taşköprülüzâde, s. 281-284. Ayvansarâyî, s. 89. Galitekin, s. 299-307, Naci, s. 290. İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25, İstanbul 2002, s. 238-247. Eser hakkında bilgiler için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 108-110. Yazar, s. 602. Kahraman, s. 58. Eserin nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp, Ayasofya Bl. Nr. 2287. Bağdatlı Vehbi Bl. Nr. 1558. Bu eserin Ahmed bin Kemal adındaki müstensih tarafından yapılmış özeti (telhîsi) için bkz. Manisa İl Halk Ktp. Akhisar Zeynelzâde Kol. Nr. 642/2.

³¹⁴ "İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 766 numarada bulunan bu tercümenin girişi veya hatimesinde mütercim adına dair bir kayıt bulunmamaktadır; ancak eserden önceki ilb yapığında mütercim adı olabilecek bir kayıt yer almaktadır ki şu şekildedir: "...hâzihî tercüme-i Kasîde-i Bürde..." bkz. Yazar, s. 603.

³¹⁵ 1471-1546 yılları arasında yaşamış, Balıkesirli Zâtî İvaz Çelebi, II. Bayezid ve Yavuz'a kasîdeler sunmuş, döneminde genç şairlerini şiir sanatında yetiştiren edebî meclislere öncülük etmiştir. Onun edebî meclislerinde bulunmuş şairlerden biri de meşhur Bâkî'dir. Hacimli bir Divan'ı vardır. Şem ü Pervane, Ahmed ü Mahmûd, Feruhnâme mesnevileri önemlidir. Bilgiler için bkz. İsrail Babacan, *Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rum-Garibî Tezkiresi*, Vizyon Yayınevi, Ankara 2010, s. 90. İsen, *Sehi Bey Tezkiresi-Heşt Behişt*, s. 194-195. İsen, *Gelibolulu Âlî-Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994, s. 251-218. Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şuarâ'sı İnceleme-Metin*, s. 304-307. Ayrıntılı bilgiler için bkz. Mehmet Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, *Zâtî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987. Eser için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 110-112. Yazar, s. 604. Eserin nüshası için bkz. Milli Ktp. A 859/9.

³¹⁶ Şair, Kasîde-i Bürde'yi şerh de etmiştir. Eserin (tercüme) nüshaları için bkz. Milli Ktp. Yz. A 4171, Yz A 4469, Yz. A 3615, Yz. A 5335/1; Süleymaniye Ktb. Esad Ef. 2762/2, Hacı Mahmud Ef. 3551. Konya Yazma Eserler Ktp. Burdur Halk Ktp. Kol. Nr. 15 Hk 8/3. Kahire-Mısır Milli Ktp. Edebî Türkî Talat, Nr. 157, 170/ Mecâmi Türkî Talat, Nr. 172. Eser hakkındaki bilgiler için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 112. Şahin, "Le'âlî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi İle İlgili Bir İntihal", s. 263-269. Kahraman, "Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümelere", s. 57-107. Yazar, s. 605.

epey istifade ettiğimiz mezkûr yüksek lisans tezinde eserin çeviriyazılı metnini³¹⁷ vermiştir.

7. Şemsüddin Sivâsî³¹⁸- Terceme-i Kasîde-i Bürde,
8. Kemâlâtî Muhammed³¹⁹-Terceme-i Kasîde-i Bürde,
9. Esâsî Efendi³²⁰-Terceme-i Kasîde-i Bürde,

³¹⁷ Şahin, *Kasîde-i Bürde Şerh ve Tercümeleri*, s. 154-210.

³¹⁸ “*Hicretin 926/(1520) senesinde Zile’de dünyâya zînet vermiştir. Henüz yedi yaşında iken, pederleri Amasyalı Muhammed Efendi tarafından mürşidi Şeyh Hacı Hızır Efendi’nin duâsına mazhar edilmiş; ba’dehû Tokat’a gelip, ulemâdan Arâkiyyecizâde Şemseddin Efendi’den tahsîl-i ulûm ettikten sonra İstanbul’u teşrîf buyurup, rûteb-i ilmîyeye nâil olarak, ba’dehû Hicâz’a gidüp, avdetlerinde tekrâr memleketleri cânîbine azîmet buyurmuşlardır. Bu esnada Şeyh Muslihuddin Efendi nâmında bir zâttan inâbetle, tavr-ı râbia kadar terakkî etmiş ve ba’dehû Tokat ve Zile’ye gitmiş ve birçok te’lifât vücûda getirmiştir.*” Vassâf, C. 3, s. 474, 478-479. Vassâf, 33 eserinden bahsederken; Osmanlı Müellifleri’nde mensûr 30, manzûm 30 toplam 60 eserinin isimleri verilmektedir. Her iki kaynaktan da “Terceme-i Kasîde-i Bür’e” adlı eserden söz edilmektedir. Eserlerinden bazıları şunlardır: Divan, Risâle-i İbret-nümâ, Nakdû’l-Hâtır, Risâle-i Gülşen-âbâd, Terceme-i Pend-i Attar, Risâle-i Menâsik-i Hac... bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C.1, s. 95. Ayvansarâyî, s. 6. Tercüme eser hakkında bilgiler için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 114. Yazar, s. 605-606. Eser hakkındaki müstakil çalışma için bkz. Vesile Albayrak Sak, “*Şemseddin Sivâsî’nin Kasîde-i Bürde Tercümesi*”, Turkish Studies, Volume 9/3 Winter 2014, p. 91-110. Nüshaları için bkz. Milli Ktp. Yz. A 3340, Adnan Ötügen İl Halk Kol. Nr.1803; Edirne Selimiye Yazma Eser Ktp. Nr. 4758; Kahire Mısır Milli Ktp. Mecâmî Türkî Talat 139.

³¹⁹ Kaynaklarda, eserini inceleyen Şahin ve Yazar’ın verdiği bilgiler dışında kendisi hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadık. Şahin, eserin 1606 (H. 1005) yılında istinsah edildiğini bildirmektedir. Bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 114-115. Yazar, s. 606. Nüshaları için bkz. Bayezid Ktp. Veliyyüddin, 810/1, Nuruosmaniye, 4897/4.

³²⁰ Kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan Esâsî Efendi’ye ait manzûm tercüme, sadece Manisalı (Magnisalı) Saçbağlızâde Muhammed bin Hacı Ali tarafından istinsah edilen Kasîde-i Bürde mecmuasında bulunduğundan şairin kimliğine dair bilgiler de sadece söz konusu mecmuadan elde edilen bilgilerle sınırlıdır. Şahin’in inceleyip içeriği hakkında bilgi verdiği nüsha dışında yine bahis konusu mecmuadan istinsah edilen başka nüshalar da bulunmaktadır. Biz, bu mecmuayla ilgili bilgileri; Karahisârî’nin ve Le’âlî’nin tercümelerini de içinde barındırdığı için Bahattin Kahraman tarafından incelendiğini, bahsi geçen araştırmacının zikrettiğimiz makalesinde de görmüştük. Söz konusu Kasîde-i Bürde mecmuasında Le’âlî, Karahisârî, ve Esâsî’ye ait tercümelerden başka “şu eserler de vardır: Şeyhülislam Esad Efendi’nin Arapça Kasîde-i Bürde Tahmisi, Muhammedü’l-Hamidî’nin Arapça Kasîde-i Bürde Tahmisi, Bûsirî’nin Kasîde-i Bürde metni, Abdurrahman Câmî’nin Farsça Kasîde-i Bürde Tercümesi, [Şeyh Esâsî’nin Türkçe Kasîde-i Bürde Tercümesi], Kemâl Paşa-zâde’nin Türkçe Kasîde-i Bürde Tercümesi, Hulvî’nin Türkçe Kasîde-i Bürde Tercümesi.” Kahraman, “*Le’âlî ve Abdurrahîm Karahisârî’nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri*”, s. 63. Eser hakkındaki diğer bilgiler için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe*

10. Hüseyinî, Seyyid Hüseyin b. Seyyid Alî el-Amasî³²¹-Terceme-i Kasîde-i Bürde,

11. Devâtizâde Bî-vücûdî Muhammed Tâlib Üsküdarî³²²-Terceme-i Kasîde-i Bürde,

Şerh ve Tercümelere, s. 119-120. Manzûm tercümenin nüshaları için bkz. Saçbağ-
lızâde nüshası: Millet Ktp. Manzûm 886; Seyyid Hüseyin b. Seyyid Ali nüshası: Sü-
leymaniye Ktp. Lala İsmail 728/4, Mihrişah Bl. 353, Aşir Efendi Bl. 301. Ayrıca
Kahraman, eserin yazma bir nüshasının Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi Mikail Bayram'ın özel kütüphanesinde bulunduğunu söylemektedir.
Bkz. Kahraman, "Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzûm Kasîde-i Bürde Ter-
cümeleri, s. 63.

³²¹ Kaynaklarımızdaki Amasî veya Amasyavî nisbesiyle bilinen birçok şair ve müelliften haberdar olmakla beraber, Seyyid Hüseyin el-Amasî hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Sadık Yazar, şairin Seyyid Hüseyin ve Hüseyinî mahlaslarını kullandığını, bahsedilen eseri Sultan İbrahim'e sunduğunu belirtmektedir. Şairin bu eseri dışında Dürri Mekkûn ve Nazm-ı Dil-Küşâ adlı eserleri bulunmaktadır. Kasîde-i Bürde'sine "elif" kafiyesiyle kaleme aldığı için Elfiyye de denilmektedir. 1631'de Kasîde-i Bürde'leri ihtiva eden bir mecmua telif etmiştir. Amasî ve Amasyavî nisbesini kullanan bazı şairler için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 24/ C. 1, s. 263/ C. 1, s. 354. Taşköprülüzâde, s. 85, 305, 306, 316. Mehmet Şeker, *Ali bin Hüseyin el-Amasî ve Tarîku'l-Edeb'i/Fatih Devri Osmanlı Müelliflerinden Ali Bin Hüseyin El-Amasî Ve Tarîku'l-Edeb'i*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002. Hüseyin Yazıcı, "16. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi Ve Hızır Bin Muhammed el-Amasî", Nüsha, Yaz, 2001. Kasîde-i Bürde Tercümesi'nin nüshaları için bkz. Nuruosmaniye 4906; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp. 249/1; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 1294/3; Mısır Millî Ktp. Türkçe Yazmaları, Mecâmî Türkî 23; Edebî Halil 69; İstanbul Üniv. Ktp. Nadir Eserler TY 3080. Mütercimim, Kasîde-i Bürde'nin tahmis ve tercümelerini topladığı mecmuaları için bkz. İnşâu Kasîdetü'l-Bürde, Diyarbakır İl Halk Ktp. 916/5; Millî Ktp. Yz A 2544.

³²² Celvetî meşâyihından âlim bir şair olup Devâtî Şeyh Mustafa Efendi'nin oğludur. Vassâf, vefat tarihini 1679 (H. 1090) verirken; Bursalı Mehmed Tahir 1685-86 (H. 1097) olarak vermektedir. Hasan Kamil Yılmaz, Vassâf'ın verdiği tarihe bağlı kalarak şairin 1679'da vefat ettiğini, Aziz Mahmud Hüdâyî Camii civarına babasının yanına defnedildiğini belirtmektedir. Vasfi Mahir Kocatürk'ün beyanına göre "Tâlibî" mahlasını, Mehmed Tahir'in beyanına göre de "Bî-vücûdî" mahlasını kullanmıştır. Vassâf, şairi, "Silsele-i Mübâreke-i Celvetiyye" başlığı altında Fidancı Şeyh Mehmed Efendi'nin hulefâsı arasında zikretmektedir. Hasan Kamil Yılmaz ve Alim Yıldız, Gafürî'den sonra postnişin olduğunu yazarlar. Bursalı, mev'izeden "Mecâlis" adında bir eserinden, bir beyti Türkçe, bir beyti Farsça manzûm Kasîde-i Bürde tercümesinden, Ta'bîrnâme adlı diğer bir eserinden söz etmektedir. Ebubekir Sıddık Şahin, çalışmasında bu eserin -Osmanlı Müellifleri'nden hareketle- varlığından bahsetmiş; Sadık Yazar yine Osmanlı Müellifleri'ndeki bilgileri vermekle yetinmiştir. Bilgiler için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C.1, s. 46; Vassâf, C. 3, s. 29-30; Kocatürk, s. 349; Hasan Kamil Yılmaz, s. 270; Alim Yıldız, s. 24; Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 105. Yazar, s. 609.

12. Şeyh Sükûnî Muhammed Efendi³²³-Terceme-i Kasîde-i Bürde (Dürre),
13. Paşasaraylı Fazlî Efendi³²⁴-Terceme-i Kasîde-i Bürde,
14. Abdülhay Celvetî³²⁵-Terceme-i Kasîde-i Bürde,
15. Nahîfî Süleyman Efendi³²⁶-Terceme-i Kasîde-i Bürde,

³²³ Mudurnulu olup Halvetî şeyhlerinin büyüklerindedir. Niyâzî-i Mısırî'den manevî yönünü tamamlamış olan şair, Gelibolu müftülüğü yapmıştır. Bursa'yı ziyareti esnasında burada 1692 (H. 1103)'de vefat ederek Deveciler mezarlığına defnedilmiştir. "Dürre" ismindeki Kasîde-i Bürde Tercümesi'ne "Gurre" ismiyle Arapça şerh yazmıştır. Mevlanâ Câmî ile Mevlanâ İsmâ aralarındaki tarizlere "Fevâid-i Aliyye" adıyla yazdığı Faysalname'si bulunmaktadır. Bursalı Mehmed Tahir ve Vassâf, tercümeyi her ne kadar nazire olarak isimlendirseler de eseri inceleyen Yazar, eserin aynı zâta ait olan Arapça şerhin bir parçası olduğunu (yani tercüme olarak değerlendirilebileceğini) belirtmektedir. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 83; Vassâf, C. 5, s. 124. Eser hakkındaki bilgiler için bkz. Yazar, s. 609. Eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, 3861.

³²⁴ Şair hakkında bilgilerimiz yetersizdir. Şahin, şairin bahis konusu manzûm tercümesi yanında Kasîde'ye yaptığı Arapça kısa bir şerhinin de olduğunu dile getirmektedir. Bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 115. Eseri inceleyen başka bir araştırmacı olan Yazar, eserin 1700'de istinsah edildiğini, şairinin de bu tarihe yakın dönemde yaşadığının anlaşıldığını belirtmektedir. Şahin'den farklı olarak 2 nüshasını daha tanıtmaktadır. Bkz. Yazar, s. 610. Nüshaları için bkz. Milli Ktp. Yz. A 3963. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi Kol. Nr. 878; Reşid Efendi, Nr. 826.

³²⁵ "1629'da Edirne'de doğdu. Asıl adı Abdülhay Celvetî'dir. Halvetî şeyhi Saçlı İbrahim Efendi'nin oğludur. Babasının yanında tasavvuf eğitimi gördü. Bir süre Çirmen Sancağı Akçakızanlık kasabasındaki Şeyh Alâeddin Zaviyesine şeyh oldu. 1660 martunda babasının ölümüyle boşalan Edirne Sultan Selim Camii vâzilğine ve zaviye şeyhliğine, 1686'da İstanbul Kadırga Limanı'ndaki Kadızâde Mahmud Efendi'den boşalan Sokullu Mehmed Paşa Zaviyesi şeyhliğine getirildi. 1688'de ayrıca Eminönü Valide Sultan Camii vâzilliği görevi verildi. 1691'de Üsküdar Aziz Mahmud Hüdâyî Tekkesi şeyhliğine atandı. Safayî'ye göre 1115 (1703/4), Salim'e göre 1117 (1705) Recebinde öldü. ... Abdî ve Abdülhay mahlaslarıyla tasavvufî şiirler yazdı. ... Eserleri: *Manzûm Kasîde-i Bürde Tercümesi*, *Fethu'l-Beyân li-Husûli'n-Nasri ve'l-Fethi ve'l-Emân*, *Tefsîr-i Ba'z-ı Suver-i Kur'ânîyye*, *Şerh-i Gazel-i Hacı Bayram-ı Velî*, *Şerh-i Gazel-i Hazret-i Hüdâyî*." Bkz. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. 1, s. 24. Ayrıca bkz. Ayvansarâyî, s. 32. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 125. Vassâf, C. 3, s. 41-42. Kahraman, *Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri*, s. 58. Sıraladığımız bu eser veya müelliflerden sadece Ayvansarâyî, Kasîde-i Bürde Tercümesi'nden söz etmemektedir. Şahin ve Yazar, eserin içeriği hakkında bilgiler vermektedirler. Bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 116. Yazar, s. 611. Nüshaları için bkz. Milli Ktp. Yz. A 1163. Nuruosmaniye Ktp. Nr. 3213.

³²⁶ Nahîfî (İstanbul 1640-45 arası-1738), Yeniçeri ocağında yazıcılık yapmış, İran ve Macaristan'a görevli olarak gitmiştir. Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilmektedir. Mesnevî'nin şâirlerinden olan Nahîfî Efendi'nin Terceme-i Mesnevî'sinden başka, Terceme-i Mudariyye, bahis konusu ettiğimiz Terceme-i Kasîde-i Bür'e, Zühr-i Âhîret,

16. Hulvî (Hulvânî) Abdullah Efendi³²⁷ -Terceme-i Kasîde-i Bürde,

Âsâfnâme, Risâle-i Hızıriyye, Ravzatü's-Safâ, Mi'râciyye, Mevlid-i Nebî, Hicret-nâme, Nasîhatü'l-Vüzerâ gibi eserleri bulunmaktadır. Bursalı Mehmed Tahir, Hüseyin Vassâf ve Ayvansarâyî, Kasîde-i Bürde Tahmisi (üç dilde) ve Kasîde-i Bürde Tercümesi'nden söz etmektedirler. Türk Dili ve Ansiklopedisi'nde 25'in üzerinde eserinden bahsedilmektedir. Mustafa Uzun, Ebubekir Sıddık Şahin'den farklı olarak Terceme-i Kasîde-i Bürde'sinin müellif hattı nüshasına ait katalog bilgilerini vermekle, ayrıca Nahîfî'ye ait 19 manzûm 8 mensûr eserden bahsetmektedir. Bilgiler için bkz. Ayvansarâyî, s. 28. Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 455-456. Vassâf, C. 5, s. 152. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 6, s. 498. Mustafa Uzun, "Nahîfî Süleyman Efendi" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 32, İstanbul 2006, s. 297-299. Kahraman, *Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri*, s. 58. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 116-117. Yazar, s. 611-612. Şairin hayatı ve eserlerinin içeriği hakkında ayrıntılı bilgiler için bu alanda yapılmış önemli tez çalışmalarına bakılabilir: A. İrfan Aypay, *Nahîfî Süleyman Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Dan. Hüseyin Ayan, Konya 1992. Yusuf Karaca, *Süleyman Nahîfî Efendi ve Mevlidi (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Mevlidin Tenkitli Metni)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Mehmet Akkuş, Ankara 1997. Sıddıka Akbaş, *Süleyman Nahîfî'nin Mirâciyyesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Ali Öztürk, İzmir 2006. Bahis konusu ettiğimiz eserin nüshaları için bkz. İstanbul Üniv. Ktp. Nr. 2793 (müellif hattı); Süleymaniye Ktp. Darülmesnevi 164; Beyazid Ktp. Veliyyüddin 3185; Nuruosmaniye Ktp. Nr. 3733. Çorum İl Halk Ktp. Nr. 578/4; Almanya Milli Ktp. Türkçe Yz. Ms.or.oct.1951; Mısır Milli Ktp. Türkçe Yz. Edebî Türkî Talat 200, 222; Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp. Türkçe Yz. Nr. 621; Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yz. Nr.1903; Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yz. A 516-a/2; Amasya Beyazıt İl Halk Ktp. 05 Ba 1709/2.

³²⁷ "Fuzalâ-yı şu'arâdan bir zât olup Akhisâr kazâsının Marmara (Manisa'nın bugünkü Gölmarmara ilçesi) nâhiyesindedir. İkmâl-ı tahsilden sonra memleketi müftliğinde ifâ-yı vezâ'if eyledi. 1159 (1746-47) târihinde Marmara'da irtihâl itdi. Pazar câmi'-i şerifi hazîresinde medfûndur. Manzûm ve matbû' Kaside-i Bür'e tercemesi âsârının meşhûrudur." Bursalı Mehmed Tahir, C. 2, s. 140. Yine Osmanlı Müellifleri'nde belirtildiği üzere mezar taşına zamanın şairlerinden Sâ'î tarafından tarih (ö. 1771/H. 1185) atılmıştır. Süleymaniye ve Manisa Kütüphanelerinde Hulvî Abdullah bin Mustafa Saruhânî adına kayıtlı mantık konusunda yazılmış Arapça bir esere ait nüshalar bulunmaktadır. Bkz. Hâşiye 'alâ-Şerhi'r-Risâleti'l-Hüseyniyye, Süleymaniye Yazma Eserler Ktp. Hekimbaşı Musa Nazif Ef. Kol. 34 Sü-Na 59; Manisa İl Halk Ktp. Akhisar Zeynelzâde Kol. Nr. 1796; Kasîde-i Bürde Tercümesi hakkında bilgiler için bkz. Kahraman, *Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri*, s. 62-63. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 117-119. Yazar, mezkûr araştırmacılar arasında farklı olarak birtakım değerlendirmeler ve tespitlerde bulunmuştur: "Hulvî'nin bu tercümesi Fatih Üniversitesi, Şefik Can yazmaları arasında bulunan yazmaların birinde Selimî adındaki bir şaire ait kılınmıştır. Yaptığımız inceleme neticesinde bu çevirinin Hulvî'ye ait olduğunu anlamakla beraber, tercümenin sonunda yer alan Selimî mahlasının müstensih mi yoksa bir müntehili mi gösterdiğini anlayamadık. Zira Hulvî'nin tercümesinden sonra yer alan 3. beyitteki ifadeler Selimî isminin müstensihden ziyade mütercim olduğu havasını vemektedir. ... Aynı tercümenin Mısır Milli Ktp. Mecâmî' Türkî Talat 31 numaradaki nüshası ise Mahtûtâtü't-Türkiyyetü'l-Osmâniyye ismi ile hazırlanan katalogda Zühdi adlı birine

17. Abdullâh Salâhî Uşşâkî³²⁸-Terceme-i Kasîde-i Bürde,
 18. Ahmed Arîfî³²⁹-Terceme-i Kasîde-i Bürde,
 19. İsmail Müfid Efendi b. Ali el-İstanbulî³³⁰-Terceme-i Kasîde-i
 Bürde,

ait kılınmıştır.” Yazar, s. 612. Nüshaları için bkz. Milli Ktp. Yz. A 908/4; Yz. A 3340; Yz. A 170, Yz. A 3892; Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi 1737; Hacı Mah-mud Ef. 1431/2, İzmir Milli Ktp. 825. Balıkesir İl Halk Ktp. Nr. 282/5, 282/6.

³²⁸ “Türklerin Muhyiddîn Arabîsi” olarak anılan Salâhaddîn-i Abdullah Uşşâkî. Osmanlı Müellifleri’nde doğum yeri Balıkesir olarak gösterilmektedir. Vassâf, bu bilginin yanlış olduğunu belirtmekte Rumeli’de Gölükesriyye’de doğduğunu bildirmektedir. Ayvansarâyî de bu bilgiyi desteklemektedir. Yine Vassâf’ın bildirdiğine göre babası Hacı Muhammed adında birisi olup aslen Saraybosnalıdır. Yirmi yaşına kadar Kes-riyye’de ilmini tahsil etmiş, İstanbul’a gelerek tahsiline devam etmiştir. Hekimba-şazâde Ali Paşa’nın divan mektupçusu olmuş, 1736’da Paşa ile birlikte Banyaluka Savaşı’na katılmıştır. 1740’da Mısır’a gitti. Mısır’da Arap dili üzerinde ihtisas yapan şairin burada Şa’baniyye-i Bekriyye ve Nakşî meşayihine bağlandığı bilinmektedir. Mısır’dan dönünce Edirne’de Şeyh Seyyid Muhammed Cemâleddîn-i Uşşâkî’ye bağ-landı. Memuriyeti bırakarak şeyhine damat olmuş ve Savaklar’daki dergâha çekil-miştir. Rivayete göre rüyasında Muhyiddin Arabî’yi görmüş ondan birtakım manevî bilgiler edinmiştir. 1783 (H.1197). yılında vefat etmiştir. Vassâf, eserlerinin 210’dan fazla olduğunu rivayet edildiğini söyleyerek üç dilde yazılmış toplam 96 eserinin ismini vermektedir. Müretteb Divan’a sahip olan şairin sözünü ettiğimiz Kasîde-i Bürde Tercümesi’nden Vassâf da bahsetmektedir. Aynı bilgi Osmanlı Müellifleri’nde de geçer. Eseri inceleyen Şahin, şairin Kasîde-i Bürde’yi Türkçe’ye tercüme edip bu tercümesini tahmis ettiği dile getirmektedir. Bkz. Vassaf, C. 4. s. 429-445. Bursalı Mehmet Tahir, C. 1, s. 104-107. Ayvansarâyî, s. 20-21. Hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Mehmet Akkuş, *Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî (Salahî) Hayatı ve Eserleri*, MEB Yayınevi, Ankara 1998. Eseri hakkında daha somut bilgiler için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 120. Yazar, s. 613. Nüshaları için bkz. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, Nr. 874/2; Bayezid Ktp. Velîyüddin Ef. Nr. 3185. Kastamonu İl Halk Ktp. Nr. 505/3, 1376/2. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 574/2.

³²⁹ Söz konusu eserden ve şairinden bahseden Yazar, “Mahtûtâtü’t-Türkiyyeti’l-Osmâniyye 1884” adlı katalogta tercümenin ve mütercimnin isminin belirtildiğini; fakat eseri inceleme fırsatı elde edemediğini belirtmektedir. Buradaki bilgilerden hareketle bahis konusu şair Ahmed Arîfî’nin hicri XII. yüzyıl şairlerinden olduğunu ve tercümesini 1781 (H. 1196)’de tamamladığını bildirmektedir. Bkz. Yazar, s. 614. Eserin nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Edebî Türkî Talat 27.

³³⁰ “Şehri’l-asl olup ikmâl-i tahsilden sonra Mekke pâyesine nâ’il olmuşdu. Tadrîs ve te’lif ile imrâr-ı hayât eyler himmetli bir fâzıldır. ... 1217(1802-3)’de vefât iderek Dâvud Paşa Câmi’-i şerîfi hazîresine defn idildi. Tarikat-ı Nakşibendîyye’den müs-tehlif idi. Hadîs-i Erba’in-i İmâm Nevevî, Delâ’ilü’l-Hayrât, Şemâ’il-i Şerîf, Ahlâk-ı Adudiyye, Kasîde-i Nûniyye ve Bür’e, Pend-i ‘Attâr’a birer şerh yazdığı gibi Tefsîr-i Beydâvî’ye ve başkaca Süre-i Nebe’ üzerine hâşiye yapmış, Şerh-i Fenârî, Taşköp-rüzâde’nin Âdâb Şerhi üzerine ta’likât yazmış, ibn-i Melek’in Menâr Şerhi ve Ken-zü’l-‘Ummâl’ı İhtisâr ve Kudûri’yle Fıkh-ı Keydâni’yi ve Mollâ Câmi’nün Levâyih’ını, Burusalı Dede Efendi’nin Siyâset-i Şer’iyye’sini lisân-ı Türkî’ye tercüme

20. Sûzî Ahmed Efendi³³¹-Terceme-i Kasîde-i Bürde,
 21. Kudsîzâde Kadri³³²-Kasîde-i Bür'e'nin Meâlen Tercemesi,
 22. İvranyalı (Evrenyeli) Abdurrahim Efendi³³³-Terceme-i Kasîde-i
 Bürde (Dürr-i Mergûb),

eylemişdür.” Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 243. Şairin eserlerinden Ahlâk-ı ‘Adu-diyye üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlayan Kevser Kösem, kayıtlarda Müfid Efendi’nin (ö.1217/1803) 32 eserine rastladığını, Osmanlı’nın son döneminde yaşamasına ve her biri alanında önemli olan eserleri bizlere sunmasına rağmen kayıtlarda bilgi olmamasının dikkat çekici olduğunu belirtmektedir. Bkz. Kevser Kösem, *İsmail Müfid b. Ali el-İstanbulî’nin Şerhu Ahlâk-ı ‘Adu-diyye Adlı Eseri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. İbrahim Çapak, Sakarya 2008, s. 4-5. Kösem’in çalışmasında ve Osmanlı Müellifleri’nde bahsedilen eserin içeriği hakkında bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 123; Yazar, s. 614. Kaya, “*Kasidetü’l-Bürde*” Maddesi, s. 569. Eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih Kol. 3714.

³³¹ “...Şeyh Şemsü’l-dîn Sivasî Hazretlerinin ahfâdından âşık bir zât olup Sivaslıdır. ‘Ulûm-ı âliye ve ‘âliyyeyi Hâdimî merhûmdan ‘ilm-i tasavvufu da Şeyh ‘Abdü’l-mecîd Efendi’den ahz eylemişdür. 1246/1830-31 târîhinde irtihâl iderek cedd-i a’lâsı Hazret-i Şemsü’l-dîn civârına defn idildi. Sûzî mahlaslı İlähiyyât-ı ‘âşikânesi hâvî olan Dîvân’ı matbû’dur. Bir de Kasîde-i Bür’e Tercemesi ile Sülûknâme isminde bir eseri vardır.” Bursalı Mehmet Tahir, C. 1, s. 89. Şahin çalışmasında bu eserden söz etmiş; fakat eserin içeriği hakkında bilgi vermemiştir. Sadık Yazar, şairi ismen zikretmiş, eserin künye bilgilerini vermiştir; ancak eserin içeriğine ve mütercim tekniklerine yönelik değerlendirmelerde bulunmamıştır. Tamamlayıcı bilgiler için bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Keşfü’z-Zünûn Zeyli İzâhu’l-Meknûn*, C. 2, s. 609. Vassâf, C. 3, s. 509. İnâl, Cüz: IX, s. 1709-1710, Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 130, Yazar, s. 620. Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Şemsi F. Güneren 108.

³³² Halepli Kudsîzâde Kadri Efendi, Osmanlı’nın son döneminde yetişmiş şair ve müelliflerden olup Rıfâî şeyhi Rıfâî el-Hüseynî’ye bağlanmıştır. Seyyid Ahmed Rufâî’nin “Burhânü’l-Müeyyed” adındaki tasavvufi vaazlarını ve Kasîde-i Bürde’yi tercüme etmesiyle anılmaktadır. Bu iki eser matbu olarak neşredilmiştir. Bkz. Seyyid Ahmed Rufâî, *Burhânü’l-Müeyyed*, çev. Kudsîzâde Halepli Kadri, Matbaa-ı Tersane-i Âmire, İstanbul 1303 (1885-86). Bkz. Kudsîzâde Halepli Kadri, *Kasîde-i Bür’enin Meâlen Tercemesidir*, Mahmûd Bey Matbaası, İstanbul 1302 (1884-85). Bilgiler ve eserin içeriği için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 123-124. Eserin nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa, 237/4. Aşir Efendi, 300.

³³³ “Meşâyih-ı Kâdiriyye ‘ulemâsından bir zât olup İvranyalıdır. Mu’ahhiren Üsküb’e hicret ve 1282 (1865-66) târîhinde dâr-ı bekâya rihlet eyledi. Üsküb’de dergâhında medfûndur. Âsârı Manzûme-i Akâ’id ve Şerhi, Manzûme-i Ferâ’iz, Dîvânçe, Manzûm Kavâ’id-i Nahviyye, Manzûm Tecvîd, Sübha-ı Sıbyân tarzında Lugat-ı ‘Arabiyye Manzûmesi, Manzûm Türki ve Fârisî Terceme-i Kasîde-i Bür’e’dür ki son eseri matbû’dur.” Bursalı Mehmet Tahir, C. 1, s. 132. Hem Şahin hem de Kahraman eserden söz etmekte; fakat içeriği hakkında bilgi vermemektedirler. Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 130, Kahraman, *Le’âlî ve Abdurrahîm Karahisârî’nin Manzûm Kasîde-i Bürde Tercümelere*, s. 58. Yazar, mezkûr iki araştırmacıdan farklı olarak; eserin “Dürr-i Mergûb” ismiyle adlandırıldığını, tercümenin mat-

23. Cihâdî³³⁴-Terceme-i Kasîde-i Bürde,
24. Nihâdî³³⁵, Terceme-i Kasîde-i Bürde,
25. Sayrafi Muhammed³³⁶-Terceme-i Kasîde-i Bürde,
26. Mustafâ el-Ahsevî Çorumî³³⁷-Terceme-i Kasîde-i Bürde,
27. Ali b. İsmail Babadağî³³⁸-Terceme-i Kasîde-i Bürde,
28. Abdülhalim Ken'an er-Rifâî³³⁹-Tuhfe-i Ken'an (Kırk Hadis ve Kasîde-i Bürde Tercümesi),

bu nüshasının Süleymaniye Ktp. Hüdâyî Ef. Kol. 1384'te kayıtlı olduğunu dile getirmektedir. Yazar, s. 620.

³³⁴ Şair hakkında kaynaklarda bilgiler bulunmamaktadır. Tercüme-yi inceleyen Şahin ve Yazar, bu eserin, Muhammed b. Abdullah b. Mahmud'un Arapça yazdığı şerhin derkenarına yazıldığını söylemektedirler. Bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 121. Yazar, s. 615. Eserin nüshaları için bkz. Nuruosmaniye Ktp. Nr.4023; Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa, Nr. 237.

³³⁵ Osmanlı Müellifleri'nde kendisinden kısaca bahsedilen ve "Târîh-i Nihâdî" adlı Osmanlı Tarihi'ni telif eden "Nihâdî" dışında kaynaklarda bu ismi veya mahlası kullanılan herhangi bir şair ya da müellife rastlayamadık. Eseri, Sadık Yazar inceleyerek bilim alemine tanıtmıştır. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 3, s. 152. Yazar, s. 615. Yazma eserin nüshası için bkz. Ankara Üniv. DTCF Ktp. Üniversite B 42.

³³⁶ Sayrafi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eseri inceleyen Yazar, şairin mahlasının Sayrafi, asıl isminin ise Muhammed olduğunu belirtmektedir. Tercümesinin sonunda şairin kendisinin verdiği bu bilgiler, şaire ait tek somut bilgilerdir. Yazar, s. 616-617. Eser, Köprülü Kütüphanesi Mehmed Asım Bey 724'te kayıtlıdır.

³³⁷ Kaynaklarda şair hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Eser için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. Nr. 626/1.

³³⁸ İncelediğimiz kaynaklarda; Halebî Tercümesi'yle meşhur İbrahim Babadağî, "Tercümân-ı Bidâye" sahibi Mehmed bin Ömer Babadağî ve "Şerhu'l-İzâh" adlı eseri olan Şehrîzâde İsmail Babadağî gibi Babadağlı şair veya müelliflerle Babadağ'da vefat eden "Subhî Mehemed Efendi" gibi şairler bulunmakla beraber "Babadağlı Ali bin İsmail" adında bir şaire rastlamadık. Eserden söz eden Yazar da mütercimi hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadığını belirtmektedir. Zikrettiğimiz Babadağlı diğer şairler için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, C. 1, s. 259; Ayvansarâyî, s. 147. Yazar, s. 617. Eserin nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 7389.

³³⁹ Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet döneminde yaşamış son Rifâî şeyhlerindedir. Filibeli Hacı Hasan Bey'in oğlu Abdülhalim Bey'in oğludur. "*Bidâyeten Galata Sultânîsi, Rum İdâdîsi ve Elyans-ı İsrailiyyet mekteplerinde tahsîl görerek, on dokuz yaşında Karesi İdâdî Müdürlüğüne; biraz sonra muhtelif vilâyetler maârif müdürlüklerinde bulunduktan sonra 1312(1894) târihinde Dersaadet Numûne-i Terakkî Mektebi Müdüriyeti'ne ta'yin olunmuştur. Dört sene sonra, görülen işareti ma'nevîyye üzerine hâsıl olan iştiyâka binâen, Medîne-i Münnevver'e ye gidip, dört sene kadar kalmıştır. ba'dehû İstanbul'a gelerek, Dâru'l-Muallimîn sunûf-ı âliyesi Fransızca muallimliğiyle, Te'lif ve Tercüme Encümeni a'zâlığında, Dâruşşafaka ve Gelenbevî Sultânî Müdürlüğü'nde ve İstanbul vilâyeti Maârif Müfettişliğinde bulunmuştur. ...Kendisi yazdığı vechile bidâyeten Frenk-meşreb iken, hidâyet-i İlâhiyye*

29. Şairi bilinmeyen Terceme-i Kasîde-i Bürde³⁴⁰,
30. Şairi bilinmeyen Terceme-i Kasîde-i Bürde³⁴¹,
31. Şairi bilinmeyen Terceme-i Kasîde-i Bürde³⁴²,
32. Şairi bilinmeyen Terceme-i Kasîde-i Bürde³⁴³,
33. Şairi bilinmeyen Terceme-i Kasîde-i Bürde³⁴⁴,
34. Şairi bilinmeyen Terceme-i Kasîde-i Bürde³⁴⁵,
35. Şairi bilinmeyen Terceme-i Kasîde-i Bürde³⁴⁶,

te'sîriyle hüsn-i hâl sâhibi olmuş. İlim ve fazlı i'tibârıyla, zamânımız meşâyihü arasında meslek sahibi, tarîkine âşık, edîb, kâmil bir zât olarak temeyyüz etmiştir. ... Tabiat-ı şâirânesi yoktur. Fakat, neş'e-i tasavvufiye ile sânih olan manzûmeleri meyânında güzel parçalara tesâdüf olunur." Vassâf, C. 1, s. 263-264. "Medine'de Seyyid Ahmed er-Rifâi neslinden Şeyhu'l-Meşâyih Hamza Rifâi kendisine hilafet ve icazet vermiştir. ...Medine'den gelişinden bir müddet sonra (1908) ikinci bir defa bu şehri ziyarete gitmiş, dönüşünde İstanbul'a tamamen yerleşip, Hurka-i Şerif semtinde oturdukları konağın bahçesinde Ümmü Ken'an Dergâh-ı Şerifi adıyla, kendi imkanlarıyla yaptırdığı dergahta mürşid-i kâmil olarak irşada başlamıştır." Turan Atik, *Rifâilîk Tarîkatı Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Ali Coşkun, İstanbul 2007, s. 26-27. Mustafa Tahralı, 7 eserinden bahsetmektedir. Kasîde-i Bürde Tercümesi'nin Tuhfe-i Kenan adındaki eseri içerisinde olduğunu bildirmektedir: "Tuhfe-i Kenan: (İstanbul 1327) 300 kadar hadisin ve İmâm Bûsiri'nin Kasidetü'l-Bürde'sinin yine nazmen tercümesidir. Ayrıca müellifin bazı ilahilerini ihtiva etmektedir." Mustafa Tahralı, "Kenan Rifâi" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 28, İstanbul 2003, s. 254-255. Matbu olarak basılmış eseri için bkz. Ken'an Rifâi, *Kırk Hadis'in Ma'ânisi-Kasîde-i Bür'e'nin Nazmen Tercemesi*, Matbaa-ı Âmiri, İstanbul 1327 (1911). Eserin muhtevası hakkında bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 125.

³⁴⁰ Eseri tercüme eden şair hakkında kaynaklarda bilgiler bulunmamaktadır. Tercümeyi inceleyen Şahin, eserin daha sonra ele alacağımız Sadullah el-Halvetî'ye ait şerhin derkenarına yazıldığını söylemektedir. Bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 122. Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Bl. Nr. 728/1.

³⁴¹ "Millet Ktp. Ali Emiri Arabî 4341 numarada 50b-61a arasında bir nüshasına ulaşabildiğimiz bu eserin mütercimine dair bir bilgi bulamadık." Yazar, s. 618.

³⁴² Şahin'in bahsetmediği, Yazar'ın hakkında birtakım bilgiler verdiği eser, mensûr bir tercümedir. Nüshası, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 568/1'de kayıtlıdır. Bkz. Yazar, s. 619.

³⁴³ Kasîde-i Bürde'nin mensûr tercümelerindendir. Kim tarafından tercüme edildiği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eser, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye yazmaları 33 numarada kayıt altındadır. Yazar, s. 619.

³⁴⁴ "Nüshası Mısır Milli Ktp. Edebî Türki Talat 161 numarada bulunan bu tercüme tarafımızdan görülemedi, tavsifi için hazırlanan katalogdaki bilgiler kullanılmıştır." Yazar, s. 620.

³⁴⁵ Eserin içeriği hakkında bilgiler için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 120-121; Yazar, s. 618. Eserin nüshaları için bkz. Bayezid Ktp. 3535, Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah Böl. 400/1.

Yukarıda kendilerinden bahsettiğimiz Kasîde-i Bürde Tercümele-ri'nden 31. ve 32. maddede ele aldıklarımız dışındakilerin hepsi manzûm tercümelerdir.

Ebubekir Sıddık Şahin, her ne kadar Eski Türk Edebiyatı vadisinde ele alınmasa da Cumhuriyet edebiyatı ve günümüz yazını içerisinde anılan veya anılabilecek bazı şair ve yazarlarımıza ait Kasîde-i Bürde tercümelerine de çalışmasında yer vermiştir. Sadık Yazar da sözü edilen şair ve yazarları ismen zikretmiştir. Bu yazar ve şairlerden bir kısmının bahis konusu eserleri, zaten bizim çalışmamızda ana kaynak olarak kullandığımız eserlerdendir. Sözü edilen yazar ve şairlerin edebî kişiliklerine bakıldığında Osmanlı şiir geleneğini devam ettirenler veya bu gelenekten beslenenlerden oldukları görülecektir. Onların bahsedilen geleneği devam ettirmeleri ve Kasîde-i Bürde'nin halen yazınımızda etkisini göstermesi açısından adı geçen şair ve yazarlarla eserlerinden söz etmenin yararlı olacağı kanısındayız. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Sezayi Karakoç-Bürüyen Kasîde³⁴⁷,
2. İlhan Armutçuoğlu-Kasîde-i Bürde Tercümesi³⁴⁸,
3. Mahmut Kaya-Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş³⁴⁹,
4. Konyalı Fahreddin Efendi-Kasîde-i Bürde Tercümesi³⁵⁰.

³⁴⁶ Mütercimi belli olmayan bu eser, kısa bir tercüme olup Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Darende İl Halk Kol. Nr. 282/3'te kayıtlıdır.

³⁴⁷ Bilgiler için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümesi*, s. 126-127; Yazar, s. 620.

³⁴⁸ Emekli müftü İlhan Armutçuoğlu'nun bu eseri ilk olarak 1983 yılında yayınlanmıştır. Eserin yeni bir baskısı için bkz. Armutçuoğlu, *Kasîde-i Bürde-Manzûm Tercüme*, Erkam Yayınları, İstanbul 2012.

Şahin, tercüme hakkında: "... önceki çevirilerde bile az rastlanır derecede asıl metne bağlıdır. Kasîde metniyle aynı vezinde yazılan şiirin kâfiyesi "-ı", "i" şeklindedir." diyerek birtakım tespitlerde bulunmaktadır. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümesi*, s. 127.

³⁴⁹ Daha önce de söz ettiğimiz bu eserden kaynak olarak da epey istifade ettik.

³⁵⁰ Şahin'in bildirdiğine göre; 1950 yılında vefat eden şairin söz konusu eserinden İsmail Hakkı Sezer bahsetmektedir. Ancak, muhtelif varislerinde olduğu için esere ulaşmak mümkün olmamıştır. Bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümesi*, s. 130.

4. KASÎDE-İ BÜRDE TAHMİSLERİ

Incelediğimiz muhtelif kaynaklarda hakkında bilgi verilen manzûm ve mensûr Kasîde-i Bürde tercümelerini yukarıdaki şekilde sıraladıktan sonra Kasîde'ye yapılmış tahmisleri ve bu tahmisleri kaleme alan şairleri anmak kanaatimizce faydalı olacaktır. Katip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn'da Kasîde'ye yapılan tahmislerin sayısının 35 olduğunu dile getirir³⁵¹. Konunun uzmanlarından Mahmut Kaya, yaptığı araştırmalar neticesinde ulaştığı tahmis sayısının 58 olduğunu belirtmektedir³⁵². Yapılan tahmislerin önemli bir kısmı Arapça'dır. Farsça olarak tahmis edildiği de bilinmektedir. Arapça ve Farsça tahmis eden şairlerin önemli bir kısmının da Türk kökenli olduğu, araştırmacılar tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Arapça bir şiiri tahmis etmek zor olsa gerek ki³⁵³, Kasîde-i Bürde'ye yapılmış Türkçe tahmislerin tercüme ve şerhlerine göre daha az olduğunu görmekteyiz. Ebubekir Sıddık Şahin başta olmak üzere yararlandığımız muhtelif araştırmacıların bahsettiği tahmisleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Şeyhülislam Mekkî Mehmed Efendi³⁵⁴-Kasîde-i Bürde Tahmîsi (Miftâhu'n-Necât)
2. Nahifî Süleyman Efendi³⁵⁵-Kasîde-i Bürde Tahmîsi,
3. Abdullâh Salâhî-i Uşşâkî³⁵⁶-Kasîde-i Bürde Tahmîsi,

³⁵¹ Katip Çelebi, C. 2, s. 1331.

³⁵² Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, s. 14.

³⁵³ “Arapça bir şiiri Türkçe tahmis etmek, oldukça zor bir iştir. İşin zorluğu birinci derecede vezinden kaynaklanmaktadır. Arapça için çok ahenkli sayılabilecek bir vezin, bir başka dilde, özellikle Türkçe'de aynı âhengi sağlamak imkânına sahip olmayabilir. Kaldı ki arüz vezni ile Türkçe şiir yazmak her zaman için zor bir iş olmuştur.” Şahin, s. 133.

³⁵⁴ Eser, Mekkî Mehmed Efendi'nin Kasîde-i Bürde Şerhi içinde yer aldığı için şairden şerhleri ele alırken söz etmiştik.

³⁵⁵ Şairden daha önce bahsetmiştik. Bu eserinin nüshaları için bkz. Milli Ktp. Yz. A 628, Yz A 842, Yz. A 2261, Yz A 2662, Yz. A 2758/1, 7172; Süleymaniye Ktp. Tercüman Gazetesi Ktp. Yazmaları, Y 154; Bayezid Devlet Ktp. Veliyyüddin 3185; İstanbul Üniv. Ktp. Nr.7222, 7404, 7405; İzmir Milli Ktp. 1687/1; İstanbul Topkapı Müzesi Türkçe Yazmaları, E.H. 1903; Türk Dil Kurumu Ktp. Yz. A 351/10, Yz. A 516-a/1; Konya Karatay Yusufâğa Ktp. 376/1, 376/2; Almanya Milli Ktp. Türkçe Yazmaları Ms.or.oct.1951 (3 adet). Eser, İstanbul'da 1258(1842-43)'de ve 1294(1877-78)'te basılmıştır. Bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 135; Kaya, “*Kasîdetü'l-Bürde*” Maddesi, s. 569.

³⁵⁶ Şair hakkında daha önce bilgiler verilmişti. Bu eserinin nüshaları için bkz. DTCF Ktp. Muzaffer Özak II/7; Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 574/2; Kastamonu İl Halk

4. Resâ Mustafa Maksûd Efendi³⁵⁷-Kasîde-i Bürde Tahmîsi,
5. Muhammed Fevzi Efendi³⁵⁸-Kasîde-i Bürde Tahmîsi,
6. Şerîf Mahzûm el-Mu‘tasım³⁵⁹- Kasîde-i Bürde Tahmîsi

“Kasîde-i Bürde tahmîsleri ... metne bağılı tercümelerden farksızdır. Şiirle aynı vezinde yazılmak zorunda olan tahmîsin aşlında şiirle aynı dilde olması gerekirken, bir kısım şâirler, yine şiirin mânevî değerine hürmeten Türkçe olarak tahmîs etmişlerdir. Kendi zamanlarında da garip karşılanmakla beraber bu tahmîslerin sayısı azınsanamayacak derecededir.”³⁶⁰

Ktp. 1376/2, 505/3; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 874/2; İsmail Hakkı Sezer'den naklen, Mısır Milli Ktp. Teymur Şi'r/1008 (bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 136).

³⁵⁷ “*Erbâb-ı şî'r ve inşâdan ârif bir zât olup Rusçukludur. Dersa'âdet'e vürûdunda Dîvân efendiliği ve sâ'ire gibi hudemât-ı kalemiyyede bulundu. Meşâyih-i Sa'diyye'den Edirne'de Taşlık Câmi'i şerîfi hazîresinde medfûn Şeyh Ahmed Senârî'den müntesib olduğu Münyetü'l-Mesâlik ismindeki eserinde musarrarahdur. Kasîde-i Bür'e'ye bir tahmîsi Dîvânçe-i eş'ârı vardır. Hicâz'dan 'avdetinde (Hezargrad) 'azîmetle 1259 (1843) târihinde rihlet eyledi. Eş'ârı 'âşıkâne ve 'ârifânedür. Tahmîsi matbû'dur.*” Bursalı Mehmet Tahir, C. 2, s. 200-201. Osmanlı Müellifleri'nde şairin doğum tarihi belirtilmezken, Tuhe-i Nâilî'de 1800 (H. 1214) tarihinde Rusçuk'da doğduğu bildirilmekte; vüzerâ kethüdâsı olduğu, divan kâtipliği yaptığı, yine Osmanlı Müellifleri'ndeki bilginin aksine 1852 (H. 1269) yılında vefat ettiğinden bahsedilmektedir. Nail Tuman, vefat tarihi konusunda, Bursalı'nın hataya düştüğünü (müretteb sehvi) belirtmektedir. Odabaşı, s. 203. Fatin Davud, 1801 (H. 1215)'de doğduğunu belirtmekte; 1848 (H. 1265) senesinde İstanbul'a geldiğini bildirmektedir. Ancak, ölüm tarihi hakkında bilgi vermemiştir. Maharetli bir şair olduğunu söyleyerek hayli şiirinin bulunduğunu belirtir ve bir gazeline yer verir. Kasîde-i Bürde'ye Türkçe bir tahmîs yazdığını da dile getirmektedir. Fatin Davud, *Hâtimetü'l-Eş'âr*, haz. Ömer Çifçi, <http://ekitap.kulturizm.gov.tr/metin.pdf>, s. 45, 168. Ayrıca bkz. Şemseddin Sâmî, C. 3, s. 2275. Kasîde-i Bürde'sinin en az iki defa basıldığı kaynaklarda geçmektedir. 1259 (1843) ve 1262 (1846) tarihli baskıları bilinmektedir. Bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 137. Kaya, “*Kasîde-tü'l-Bürde*” Maddesi, s. 569.

³⁵⁸ Kasîde-i Bürde'yi üç dilde tahmîs etmiş şair, Kasîde'ye şerh de yazmıştır. Kasîde-i Bürde şerhlerini ele alırken şair ve eserleri üzerinde genişçe duruldu.

³⁵⁹ Aynen Muhammed Fevzi Efendi gibi üç ayrı dilde Kasîde'yi tahmîs etmiştir. Şair hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Şahin, şairin incelemiş olduğu eserinden hareketle birtakım bilgiler vermektedir. Verdiği bilgilere göre şair, 1876-1877 yıllarında eserini kaleme almıştır. “*Tahmîslerinden Arapça olanı tahmîs olmakla birlikte diğer tahmîsler, Abdullah Salâhi'nin tahmîsinde olduğu gibi manzûm tercümenin tahmîsi şeklindedir. ... Şâirin na't tahmîs ve tarih kut'alarını da içeren matbû eserin basıldığı târih ve yer, incelediğimiz nüsha, baş ve sondan eksik olduğu için belli değildir.*” Bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 138-139. Nüshası için bkz. Millet Ktp. Manzûm 895.

³⁶⁰ Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 143.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİFTÂHU'S-SA'ÂDE (ŞERH-İ KASÎDE-İ BÜRDE)

1. NÜSHA TAVSİFLERİ

Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî'nin İmâm Bûsirî'nin Kasîde-i Bürde'sine yazdığı şerh olan Miftâhu's-Sa'âde'nin Türkiye kütüphanelerinde toplam altı adet nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan hiçbirinde müellif hattı olduğuna dair herhangi bir ibâre yoktur. Ancak bu nüshalardan Milli Kütüphane Yazmaları A. 2549'da kayıtlı olan nüshanın ketebe kaydında, müellif hattından kopya edildiği belirtilmektedir. Bu nüshaya en yakın nüsha ise, Köprülü Kütüphanesi, Mehmet Asım Bey Koleksiyonu 406 numarada kayıtlı olan nüshadır. İstanbul Üniversitesi T. 3910 numarasında kayıtlı olan eser, muhtemelen Milli Kütüphane nüshasından yani müellif hattından kopya edilen nüshadan çok az farkla değiştirilerek istinsah edilmiştir. Bu eser, (belki de kütüphaneciler tarafından) çizgili defter sayfalarına yazılmıştır. Yazma olarak hiçbir değeri yoktur. Süleymaniye Kütüphanesi İbn-i Mirza Koleksiyonu'nda bulunan nüsha ise, müellif hattından kopya edilen nüshadan istinsah edilmiş veya kayıp müellif hattından çoğaltılmıştır. Eser, bahis konusu koleksiyonda 201 numarada kayıtlıdır.

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3705'te kayıtlı nüsha eksik olup İbn-i Mirza nüshasından kopya edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde nr. 3337'de bulunan bir mecmua içindeki nüshanın da İbn-i Mirza nüshasından istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Nüshaların özellikleri şu şekildedir:

1. 1. Milli Kütüphane Nüshası

| | |
|-----------------|---|
| Arşiv Numarası | : 06 Mil. Yz. A. 259 |
| Eser Adı | : Kasîde-i Bürde Terceme-i Miftâhu's-Sa'âde |
| Müellif Adı | : Seyyid Hasan Rızâyî ibn-i Abdurrahman |
| Bulunduğu Yer | : Milli Kütüphane |
| Koleksiyonu | : Yazmalar Koleksiyonu |
| Müstensih | : ? |
| İstinsah Tarihi | : 1648 (H. 1058) |
| İstinsah Yeri | : İstanbul (Mahmiyyet-i Kostantiniyye) |
| Boyut (dış-ıç) | : 205x130-151x83 mm. |
| Yaprak | : 31 (1a-31b) |
| Satır Sayısı | : 14 |
| Yazı türü | : Harekeli Nesih |
| Kağıt Türü | : Arma filigranlı |
| Baş | : İsm-ü Allâh ile itdüm bu kitâbı ibtidâ Hamdile minnet añadur dahı şükrile senâ |
| Sonu | : Bil terennühdür meyl 'azbe nihâledür 'îs deve Deveci hâdî nagam âvâz hem rîhdür sabâ |

Diğer Özellikler : Eser mıklebli, sırtı ve sertabı kahverengi meşin, kapakları ebru kağıt, mukavva bir cilt içerisinde. Söz başları ve cetveler kırmızı, yaprakları rutubet lekeli. Vahdettin Darend'e'den 1967 yılında satın alınmıştır. Dvd numarası kütüphane kayıtlarında 134'tür.

Nüşalar içerisinde en hacimli olan nüshadır. Eserin kapak sayfasında, adının "Miftâhu's-Sa'âde", asıl müellifinin "İmâm Bûsirî" olduğu, bu eserin onun eserine tercüme (şerh) olarak yazıldığı belirtilmektedir. Metin, diğer nüshaların aksine (Köprülü nüshası hariç) harekeli yazılmıştır.

1b'de serlevha bulunmaktadır. Burada Vahdettin Darend'e'den 1967'de alındığına dair bir ibâre vardır. Eserde Arapça beyitler ve bazı Kur'ân ayetleri kırmızı mürekkeple, Türkçe beyitler siyah mürekkeple yazılmıştır. Bazı sayfalarda satır sayısı değişiklik arz eder. 2a'da bir

Türkçe beyit, kırmızı mürekkeple yazılmıştır (farklı olarak). Bunun nedeni Peygamberimize salât ve selam olmasındandır:

Hazret-i şâh-ı Rüsûl rûhına olsun çok selâm
İsm-i pâkidür anuñ Ahmed Muhammed Mustafâ

Eserde, Arapça beyitlerin şerhine geçmeden önce eserin neden yazıldığını anlatan (Bûsirî'nin eserinin) kısımlar bulunmaktadır. Ayrıca Rızâyî'nin eseri neden kaleme aldığına dair bölümler ve eserin ismi üzerinde duran beyitler vardır. Buraları dîbâce olarak adlandırabiliriz. Buradaki beyit sayısı 42'dir. Bir adet de Kur'ân ayeti¹ verilmektedir. Girişte 1b'de satır sayısı beştir. Diğer yerlerde genelde 14 satırdır. 3a'da da bazı Türkçe beyitler (dîbâcede) kırmızı mürekkeple yazılmıştır:

Lîk elfâz-ı belîğ gâyet fesâhat üzredür
Ma'nîsin fehm itmede 'âciz benüm gibi gedâ
(30. beyit)

Ma'nî-i ebyâtile itdüm lügâtini beyân
Cümle üçer beytile olındı mefhûmı edâ
(34. beyit)

Yukarıdaki beyitte de belirtildiği gibi Arapça beyit, üç Türkçe beyitle şerh edilmiştir. 1. Arapça dizenin şerhi 1. Türkçe beyit; 2. Arapça dizenin şerhi 2. Türkçe beyit; 3. Türkçe beyit de Arapça kelimelerin anlamlarının verildiği manzûm-sözlük beytidir.

Dibâce, 3b'ye kadar sürer. 3b'den sonra yukarıda belirttiğimiz formatta şerhe geçilir.

Eserde 161 Arapça beyit; dîbâcede 42 Türkçe beyit, şerh kısmında da Türkçe 483 beyit; 17a-17b varaklarında 18 beyitlik Türkçe manzûm hikâyet kısmı vardır. Bu nüshada ve akabinde ele alacağımız Köprülü nüshasında Bûsirî'nin Arapça beyit sırasına tam uyulmamıştır. Örneğin; Arapça 71. beytin şerhinden sonra Arapça 10 beyit atlanmış, 82. beytin

¹ “Şu da kesindir ki, ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.” Sizi, rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur. Kendisinden başka ilah olmayan, şan, şeref ve hikmet sahibi olan O'dur.” Âl-i İmrân, 3/5-6. Bkz. Elmalılı, s. 42.

şerhine geçilmiştir. 82-87 arası Arapça beyitlerin şerhi yapılmış, 87. beyitten sonra da tekrar 72. beytin şerhine yer verilmiştir. 72. ve 81. beyitler arası 81. beyit de dahil edilerek şerh edildikten sonra 88. beytin şerhi yapılmıştır. 132. beytin şerhinden sonra 134. beytin şerhine geçilmiştir. 133. beytin şerhiye 135. beyitten sonra verilmiştir. 31ab'de şairin münâcâtının ve eseri sonlandırdığına dair bilgilerin olduğu 16 beyitlik Arapça kısım vardır. 31b'deki mensûr kısım ketebe kayıdır. Eserin 1054²'te başladığı ve 1058³'de İstanbul'da tamamlandığı yazılıdır. Hemen akabinde bir kısım temenniler sıralanır. Şu ifadeden anlıyoruz ki müellif hattından yazılmıştır:

Kad ketebtü hâzihi'n-nüşate min-nüşati mü'ellifihi.

Yukarıdaki ifade, eseri değerli kılmaktadır. İfadeye göre eser, müellif hattından kopya edilmiştir. Tarih, müellifin eserini yazdığı tarih olabilir. Yani istinsah tarihi olmayabilir; ancak müellif tarafından dikte edilmiş olma ihtimali de mevcuttur. Nitekim eserde 35. Arapça beytin i'râbı noktasında, Arapça beyti istinsah eden kişiye yönelik derkenarda bazı tashihler ve i'râb konusunda birtakım hatırlatmalar yapıldığı şüphesi uyandıracak şekilde bazı ifadeler vardır. Bu ifadelerin müellif Rızâyî'ye ait olabileceği akla gelmektedir:

Nebiyüne'l-âmiru'n-nâhî fe-lâ-ehadün
Eberra fi-kavli lâ minhü ve lâ ne'ami"

Yukarıdaki beyitte “ne'ami” ve “lâ-ehadün” kelimelerinin yazılışında bazı yönlendirmeler yapılmıştır. Örneğin; “ne'ami” lafzı işaret edilerek, “bi-fethi'n-nûni ve'l-ayni” [‘ayn ve nûn harflerinin fethasıyla (üstünüyle)] yazılacağı dile getirilmiştir. “Lâ-ehadün” lafzı işaret edilerek: “Li-te'kidi'n-nefyi fi-kavli 'lâ ehadün.” denilmiş, yani “lâ ehadün” (hiçbir kimse yoktur ki...) sözü içerisinde “te'kid-i nefy” yapıldığı belirtilmiştir. “El-mühletü ve lafzun zâidetün” ibaresiyle de zaman anlamı taşıdığı ve ziyade bir söz olduğu dile getirilmiştir. Yine 8b'deki 32. Arapça beyitte:

² 1644/1645.

³ 1648/1649.

Ve ekkedet zühdehu fihâ zarûratühü
İnne'z-zarûrate lâ-ta'dû 'ale'l-'ısâmi

“ ‘Ale’l-‘ısâmi” lafzına değinerek “bi-kesri’l-‘ayni ve fethi’s-sâdi” (‘ayn’ın kesresi ve sâd’ın fethasıyla) ifadesi verilerek beyitlerin i‘râbına yönelik açıklamalar yapılmıştır. 9a’daki 36. beyit, 10a’daki 40. ve 41. beyitler, 11a’da 46. , 47. ve 48. beyitler, 11b’deki 49. ve 50. beyitler, 12a’daki 53. ve 54. beyitler, 12b’deki 56. ve 57. beyitler, 13a’daki 59. ve 60. beyitler i‘râb ve tashihe yönelik yaklaşımlara örnek olarak verilebilir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Hüve’l-Habîbü’llezî türca şefâ‘atühü
Li-küllü hevlin mine’l-ehvâli muktehmî
(9a-36. beyit)

“Bi-dammi’l-mîmi ve sükûni’l-kâfi ve fethi’t-tâ’i ve’l-hâ’i li’l-mühleti sıfatü’l-hevl eydan.”, “muktehm” yazılışının yanlış olduğunu ima etmektedir. Şu karşılık kullanılmaktadır: “Mîm’in zammesıyla (ötre-siyle) ve kâf’ın cezmiyle ve tâ’nın fethasıyla (üstünüyle), bunlar süre içindir. “Hevl” sıfatı da aynı şekildedir.

De‘a ilellâhi fe’l-müstemsikûne bihi
Müstemsikûne bi-hablin gayri münfasımı
(9b-37. beyit)

“Münfasımı” lafzına imaen “bi’l-fâ’i ve’s-sâdi” yani “sad ve fâ ile” yazılması gerektiği belirtilmektedir.

1. 2. Köprülü Kütüphanesi Nüshası

Arşiv Numarası : 406
Eser Adı : Miftâhu’s-Sa‘âde
Müellif : Hâci Efendi-zâde es-Seyyid Hüseyin Aksarâyî
Bulunduğu Yer : Köprülü Kütüphanesi
Koleksiyon : Mehmet Asım Bey

| | |
|-----------------|---|
| Müstensih | : Ömerü'l-Vasfî |
| İstinsah Tarihi | : 1824 (H. 1240) |
| İstinsah Yeri | : Belirtilmemiş. |
| Boyut (iç-dış) | : 167x110 – 122x73 mm. |
| Yaprak | : 31 (1b-31a) |
| Satır Sayısı | : 15 |
| Yazı Türü | : Harekeli nesih |
| Baş | : İsm-ü Allâh ile itdüm bu kitâbı ibtidâ Hamdile minnet añadur dahî şükriyle senâ |
| Sonu | : Bil terennüh meyl 'azebe nihâledür 'îs deve Deveci hâdî nagam âvâz hem rîhdür sabâ |

Diğer Özellikler : Eserin hattı oldukça açık ve okunaklıdır. Serlevha cetvelleri müzehhep, nakışlı ve tezyinatlıdır. Cildi zencirekli, yıldızlı cetvellidir. Zencirekler, sarı işlemelidir. Mukavva bir cilde sahip olup mikleblidir. Miklebinde papatyaya benzer üç ayrı işleme vardır. Köşebendleri bulunmakta olup papatyaya benzer işlemler burada da mevcuttur. Arka kapak yıpranmıştır. Sertabı koyu yeşildir. Varaklarda rutubet ve leke yoktur. Zahriyye kısmında: “Mazhar-ı re' fet-i dâreyn ola Ahmed Gâzî” dizesine yer vermiş temellük kaydı vardır.

Eserin müellif hattından kopya edilmiş nüshadan istinsah edildiği muhtemeldir. Çünkü Milli Kütüphane nüshasındaki hat ile bu nüshanın hattı arasında ciddi farklılıklar yoktur. Yine aynı şekilde Milli Kütüphane nüshası gibi 1b sayfası beş satırdan oluşmaktadır. Diğer sayfalar 15 satırdan müteşekkildir. Arapça kısımlar ve Kur'an âyetleri kırmızı mürekkeple yazıldığı gibi diğer Türkçe beyitlerden bazılarının da kırmızı mürekkeple kaleme alınmış olduğu görülmektedir. Yazılar, cetvel içine alınmıştır. Hâtimesi süslüdür.

Eser, Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmakta; ancak mikro filmi Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde çekildiği için sanal ortamda Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir. Kütüphane kataloglarında yazar ismi yanlışlıkla “Hâci Efendi-zâde es-Seyyid Hüseyin Aksarâyî” olarak yazılmıştır. Söz konusu bilgi, muhtemelen İzâhu'l-Meknûn'dan alınmıştır;

çünkü Bağdatlı İsmail Paşa, şairin ismini, *Seyyid Hüseyin el-Aksarâyî er-Rûmî*⁴ olarak vermektedir.

Köprülü nüshasında dîbâce kısmı 1b'den başlamakta olup 44 beyiti ihtiva etmektedir. Milli Kütüphane nüshasının dîbâce kısmına göre iki beyit fazladır. Dîbâce dışındaki Türkçe beyit sayısı 483'tür. Yukarıda Milli Kütüphane nüshasını ele alırken belirttiğimiz üzere bu nüshada da Bûsirî'nin Arapça beyit sırasına uyulmamıştır. Beyitlerin sıralanışı Milli Kütüphane nüshasıyla aynıdır. Oldukça okunaklı ve düzenli olan dîbâce kısmındaki bazı Türkçe beyitler yazılırken, Milli Kütüphane nüshasına göre daha fazla kırmızı mürekkep tercih edildiği görülmektedir. 1b'den başlayıp 4a'ya kadar süren dîbâce bölümünde kırmızı mürekkeple yazılan beyitlere bakıldığında içeriklerine dikkat çekilmeye çalışıldıkları anlaşılmaktadır. Bu beyitleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Hazret-i Şâh-ı Rüsül rûhına olsun sad selâm
İsm-i pâkidür anuñ Ahmed Muhammed Mustafâ
(8. beyit)

İmâm Bûsirî, sabah namazına giderken bir derviş görür. Derviş, ondan daha önce duymadığı halde Peygamberimize okuduğu “e min tezekkür” girişli kasidesini okumasını ister. Bu diyaloga dikkat çekme amaçlı beyit:

Didi maksûdım e min tezekkür ola matla'ı
Kim bu gice okıduñ Hazret 'azîm itdi safâ
(21. beyit)

Kasîde-i Bürde'nin yazılmış olduğu döneme dikkat çekme amaçlı beyit (25. beyit) de şu şekildedir:

Melikü'z-Zâhir zamânı idi imdi ol zamân
Bil Behâü'ddîn vezîr idi muhibb-i enbiyâ

Rizâyî'nin Kasîde-i Bürde'yi şerh etmekteki liyakatsizliğini⁵ (!) belirten, Arapça beyitlerin manalarını üçer beyitle şerh ettiğini bildiren ve

⁴ Eserde verilen bilgiler, bu zâtın Hasan Rizâyî olduğunu doğrulamaktadır. “Hüseyin” ismi sehven verilmiş. Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, s. 525.

böylece şerh metodunu dile getiren beyitlerle kitaba verilen ismi zikreden beyitler, önemine işaretten kırmızı mürekkeple yazılmıştır:

Lîk elfâz-ı belîg gâyet fesâhat üzredür
Ma'nisin fehm itmede 'âciz benim gibi gedâ
(31. beyit)

Ma'ni-i ebyâtile itdüm lügâtini beyân
Cümle üçer beytile olundı mefhûmı edâ
(35. beyit)

Oldı **Miftâhu's-Sa'âde** bu kitâbı tesmiye
Kim okursa feth ola cümle sa'âdetler aña
(39. beyit)

4a'dan başlayan şerh, 31a'da son bulmaktadır. Bûsirî'ye ait Arapça 161 beytin şerhi, Türkçe 483 beyitten oluşmaktadır. 31a'daki Arapça altı beyit, şerhin bittiğine dair olup, münâcât ve dua içeriklidir. Buradaki Arapça mensûr kısımlarda da şerhi istinsah eden kişi ve istinsah tarihi hakkında bilgiler bulunmaktadır. 17a'da başlayan, 17b'ye kadar devam eden ve 17b'nin diğer yarısında son bulan "Hikâyet" başlıklı Türkçe manzûm kısım, 18 beyitten oluşmaktadır.

Köprülü nüshası, görüldüğü üzere, içerik olarak Milli Kütüphane nüshasından farklı değildir. Bahis konusu nüshadan istinsah edildiği kuvvetle muhtemeldir.⁶ Ketebe kaydına göre eser, 1824 (H. 1240) senesinde Zilhicce'nin 18'inde "Hâfız Ömerü'l-Hulûsî"⁷'nin tilmîzi "Ömerü'l-Vasî"⁸ tarafından istinsah edilmiştir.

⁵ Rizâyî'nin deyimiyile...

⁶ Her ne kadar Milli Kütüphane nüshasından istinsah edildiği yorumunu yapsak da henüz elimizde olmayan müellif hattından kopya edilmiş olabileceği ihtimali de unutulmamalıdır.

⁷ 1727-1812 yıllarında yaşamış, "Sâmânizâde" diye de tanınan Ömer Hulusi Efendi; müderrislik, kazaskerlik, şeyhülislâmlık görevlerinde bulunmuştur. Fatih Camii civarında mescit, hücreler ve fakirler için barınma yerleri inşa ettirmiş, hayırseverliğiyle tanınmıştır. Bkz. Tahsin Özcan, "Ömer Hulusî Efendi, Sâmânizâde", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 34, İstanbul 2007, s. 72-73.

⁸ "Trabzonlu olan hattat, Laz Ömer diye meşhurdur. Önce Hafız Yusuf; sonra da Yanakzâde Sâlih Efendi'den aklâm-ı sitte yazılarını öğrendi. Enderûn-ı Hümayûn'da yazı hocası olarak vazife gördü. ... Çok öğrenci yetiştirdi. Kasımpaşa'da kışla için-

1. 3. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi İbn-i Mirza Nüshası

| | |
|-----------------|---|
| Arşiv Numarası | : 201 |
| Eser Adı | : Miftâhu's-Sa'âdet |
| Müellif | : Seyyid Hasan el-Aksarâyî |
| Bulunduğu Yer | : Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi |
| Koleksiyon | : İbn-i Mirza |
| Müstensih | : ? |
| İstinsah Tarihi | : 1 Temmuz 1792 (H. 11 Zilkâde 1209) |
| İstinsah Yeri | : ? |
| Boyut (dış-ıç) | : 190x125 – 145x75 |
| Yaprak | : 17 (66b-83b) |
| Satır Sayısı | : 15 |
| Yazı Türü | : Nesih |

Başlı : Hamd-ı bî-hadd ol Hudâya aña yokdur intihâ
Vâcib ol her işde evvel ola ismi ibtidâ

Sonu : Âl Ehl-i beyti ashâbı Sahâbe-i güzîn
Tâbi' vü Tebe'-i tâbi'dür 'ulemâ sulehâ

Diğer Özellikler : Eserin de içerisinde bulunduğu yazma yıpranmış durumdadır. Eser; miklebsiz, sertabsız olup şirazesi dağılmıştır. Kapağı, kağıt karton kap üzerine bez kaplama yapılmış vaziyettedir; fakat oldukça yıpranmıştır. Sırtı deri ve sırt kısmının yarısı yıpranmış olan eserde köşe-bend, zencirek, şemse ve salbek bulunmamaktadır. Aharlanmış kağıt üzerine nesih hat oldukça okunaklı yazılmıştır. Diğer nüshalardan farklı olarak kırmızı mürekkep kullanılmamış, bütün beyitler siyah mürekkepledir. Yazılar cetvel içerisine alınmamıştır.

Eseri diğer eserlerden ayıran en önemli fark, müstensihin Bûsîrî'ye ait Arapça beyitlere yer vermemiş olmasıdır. Tamamen Türkçe beyitler-

deki câmiin, kışla kapılarının ve o çevredeki Hasan Paşa çeşmesinin celi yazıları onundur.” Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1999, s. 78.

den müteşekkildir. Bu nedenle varak sayısı azdır. Dışarıdan bakıldığında eksik bir nüshaymış gibi algılanmaktadır; fakat eser incelendiğinde Bûsirî'ye ait 161 Arapça beytin tamamının şerh edildiği görülecektir. Esere, Besmele'den sonra: "Miftâhu's-Sa'âdet li-Seyyid Hasan el-Aksarâyî Rahmetü'llâhi 'Aleyh" başlığı atılarak başlanmaktadır.

Eser, Milli Kütüphane ve Köprülü Kütüphanesi nüshalarından oldukça uzaklaşmıştır. Bu nedenle bu nüshayı tenkitli metne dahil etme lüzumu görmedik. Diğer nüshalardan uzaklaşma, daha ilk beyitle başlamıştır. Aşağıdaki her üç nüshaya ait ilk beyitlere bakıldığında İbn-i Mirza nüshasına ait olan beytin farklı olduğu görülecektir:

İsm-ü Allâh ile itdüm bu kitâbı ibtidâ
Hamdile minnet aña dur dahı şükriyle senâ
(Milli Kütüphane-1. beyit)

İsm-ü Allâh ile itdüm bu kitâbı ibtidâ
Hamdile minnet aña dur dahı şükriyle senâ
(Köprülü-1. beyit)

Hamd-ı bî-hadd ol Hudâya aña yokdur intihâ
Vâcib ol her işde evvel ola ismi ibtidâ
(İbn-i Mirza-1. beyit)

Eserin 66b sayfasında başlayan dîbâce, 67a'nın son satırında nihayete ermektedir. 66b ve 83b dışında eserin bütün sayfaları 15 satırdan oluşmaktadır. 66b (ilk sayfa), 13 satır; 83b (son sayfa), dört satırdır. Dîbâcedeki beyit sayısı 27'dir. Bu yönü itibariyle diğer nüshalara göre dîbâcesi kısadır. 483 Türkçe beyitten Arapça 48. beyte karşılık gelen bölümde "manzûm sözlük beyti" olarak isimlendirdiğimiz beyit ve 61. beyte karşılık gelen bölümde de yine "manzûm sözlük beyti"nin ikinci dizesi silinmiş durumdadır. İbn-i Mirza nüshasında -Milli Kütüphane ve Köprülü Kütüphanesi'nden farklı olarak- Bûsirî'nin Arapça beyitlerinin sırasında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Sadece, 160. beyitle 161. beytin yerleri karşılıklı değiştirilmiştir. Mezkûr iki nüshada bulunan ve 18 beyitten teşekkül eden "Hikâyet" bölümü bu nüshada bulunmamaktadır.

İbn-i Mirza nüshasının Milli Kütüphane ve Köprülü nüshalarına göre farklılıklar arz ettiğini söylemiştik. Eseri istinsah eden meçhul kişi, Rızâyî'nin şerhinden tamamen kopmamakla beraber esere adeta telif görünümü vermiştir. Köprülü nüshası, İbn-i Mirza nüshasından daha sonra yazıldığına göre, İbn-i Mirza nüshasının Milli Kütüphane nüshasından kopya edilmiş olabileceğini belirtmekle beraber, henüz elimizde bulunmayan müellif hattından istinsah edilmiş olma ihtimalini de göz önüne almakta yarar var. Bu nüsha ile Milli Kütüphane nüshası arasındaki birtakım benzerlikleri aşağıda göstererek, bahis konusu nüshadan tamamen uzaklaşmadığını belirtelim. Ancak mezkûr benzerliklere rağmen -yine aşağıya alarak örnekler sunacağımız- dîbâce bölümü ve bilhassa yedinci beyitten sonraki kısımlarda iki nüsha arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır.

İki nüsha arasındaki bazı benzerlikler:

(Milli Kütüphane-1. Arapça beytin şerhinde 3. beyit-3b)

Zî-selem bir mevzi' ismi mukledür göz kapığı
Bil tezekkür hâtıra gelmekdür eski mâ-cerâ

(İbn-i Mirza - 1. Arapça beytin şerhinde 3. beyit - 67b)

Zî-selem bir mevzi' ismi mukledür göz kapığı
Bil tezekkür hâtıra gelmekdür eski mâ-cerâ

(Milli Kütüphane - 2. Arapça beytin şerhinde 2. beyit-3b)

Bâ'is ü bâdî nedür durmaz ki akar muttasıl
Sırrı ifşâ eyledi 'âlemlere bu mâ-cerâ

(İbn-i Mirza - 2. Arapça beytin şerhinde 2. beyit - 67b)

Bâ'is ü bâdî nedür turmaz akar gözün yaşı
Sırruñ ifşâ eyledi agyâra işbu mâ-cerâ

İki nüsha arasındaki bazı farklılıklar:

(Milli Kütüphane - 8. Arapça beytin şerhinde 3. beyit - 4b)

Oldı târîk uyhusız tasdik ne'am geldi serâ
Bil melâletdür elem hem i'tirâz tebdil ola

(İbn-i Mirza - 8. Arapça beytin şerhinde 3. beyit – 68a)

Uyhusuzlıkdur arak tayfdur hayâl ne‘am belî
İ‘tirâz tebdîle dirler gelmege dindi serâ

(Milli Kütüphane - 12. Arapça beytin şerhinde 2. beyit – 5a)

Kande kaldı lâ‘imüñ nasîhatün idem kabûl
Her ne dirlerse disünler ko benümçün merhabâ

(İbn-i Mirza - 12. Arapça beytin şerhinde 2. beyit – 68b)

Ben nice vâ‘iz sözile nefsi islâh eyleyem
İ‘timâd itmem garaz var her söziñde zâhirâ

(Milli Kütüphane - 32. Arapça beytin şerhinde 1. beyit – 8b)

Ol Resûlün zühdini hakkâ ki isbât eyledi
Bu zarûret kim kabûl itdi Muhammed Mustafâ

(İbn-i Mirza - 32. Arapça beytin şerhinde 1. beyit – 70b)

Dahı te‘kîd itdi istignâsı zühdün Hazretüñ
Bu zarûretlerde altun taga tergîb kılmaya

(Milli Kütüphane - 67. Arapça beytin şerhinde 1. beyit – 14b)

Virdiginden soñra ol kavme haber müneccimi
Ki sizüñ tahkîka bâtil dîniñüz oldı hebâ

(İbn-i Mirza - 67. Arapça beytin şerhinde 1. beyit – 74a)

Buñlaruñ kâhinleri virdi haber bu kavme hep
Bundan akdem didi gelmek üzredür Hayru‘l-verâ

(Milli Kütüphane - 109. Arapça beytin şerhinde 1. beyit – 22a)

İşbu Kur‘ânile takdîm itdiler cümle seni
Yâ Resûla‘llâh ki sensin cümle Fahr-ı Enbiyâ

(İbn-i Mirza - 109. Arapça beytin şerhinde 1. beyit – 78a)

Seni takdîm itdiler cümle nebîler ol gice
Dahı hem cümle rüsûl üzre mukaddemsin şehâ

İbn-i Mirza nüshasının sonundaki ketebe kaydında eserin 1 Temmuz 1792 (H. 11 Zilkâde 1209) Cuma günü tamamlandığı ifade edilmektedir.

1. 4. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Nüshası

Arşiv Numarası : 3705

Eser Adı : Miftâhu's-Sa'âde (Şerh-i Kasîde-i Bürde)

Müellif : Rıdâî Hasan b. Abdurrahmân

Bulunduğu Yer : Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi

Koleksiyon : Hacı Mahmud Efendi

Müstensih : ?

İstinsah Tarihi : ?

Boyut (iç-dış) : 172x82 – 205x153 mm.

Yaprak : 10 (1a-10b)

Satır Sayısı : 23-24

Yazı Türü : Nesih

Başlı : Hamd-ı bî-hadd ol Hudâya aña yokdur intihâ
Vâcib ol her işde evvel ola ismi ibtidâ

Sonu : Zulm zaym didiler ü dehr zamâne adıdur
İsticâre câr taleb ider o şey mazlûm ola

Diğer Özellikler : Yazma, bordo renkli model (Avrupa) cilde sahiptir. Miklebi, sertabı ve şirazesı bulunmamaktadır. Sırt desenleri deri olup papatyaya benzer üç adet motifle bezenmiştir. Köşebendleri, yaprağa benzer motiflerle veya figürlerle birleşmiştir. Zencirekleri ve şemsesi bulunmayan eserin kapaklarının her ikisinin de ortası boş; fakat iyice bakıldığında yuvarlak ve geniş çizgiler işlenmiş olduğu görülmektedir. Cilt rengi bordo; ancak iç kapak, pembe renklidir.

161 beyitten oluşan Kasîde-i Bürde'nin sadece 80 beyti şerh edilmiştir. Kasîde-i Bürde'nin, klasik olarak on bölüm (konu veya fasıl) halinde yazıldığı bilinmektedir.⁹ Bu nüshada, Kasîde'nin bahsi geçen on bölümünden sadece dört bölümü şerh edilmiştir: Peygamberimize duyulan aşk ve muhabbet, nefsin, heva ve heveslerin ayıplanması, Peygambe-

⁹ Kasîde-i Bürde'nin bölümlere veya fasıllara ayrılışını incelemek için bkz. Serin, s. 37-254; Fındıklı, s. 16-208.

rimize övgü, Peygamberimizin doğumu. 1a'da "Kasîde-i Bürde Şerhi" başlığı atılmıştır. Söz konusu bu başlıktaki yazı karakterinin metindeki yazı karakterinden farklı oluşu ve başlıkta "şerh" kavramının kullanılması, başlığın meçhul müstensih tarafından atılmadığı, eseri inceleyen farklı bir şahıs veya kütüphanecilerce atıldığı ihtimali akla gelmektedir. Rızâyî'nin gerek kendisi gerekse de eserini istinsah edenler, şerh karakteri taşımasına rağmen Miftâhu's-Sa'âde'yi "şerh" değil de "tercüme" olarak adlandırmışlardır. Bunun nedeni, büyük bir ihtimalle, Kasîde-i Bürde şerhlerinin genellikle mensûr ve tercümelerinin de çoğunlukla manzûm olmalarındandır. 1a'da hem Hacı Mahmud Efendi Vakıf Kütüphanesi mührü hem de Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi mührü bulunmaktadır. Bu kısımda ismi zikredilen Tayyib Efendi, eseri kütüphaneye kazandıran kişi olmalıdır. Yine 1a'da birinci dizeleri kırmızı mürekkeple, ikinci dizeleri de siyah mürekkeple yazılmış mensûr bir kısım vardır. Bu kısmın varlığı, Hacı Mahmud Efendi nüshasını diğer nüshalardan farklı kılmaktadır. Bahsi geçen mensûr kısımda nefsin tasavvuftaki yedi makamı (makâm-ı evvel, makâm-ı sâni, makâm-ı sâlis, makâm-ı râbi', makâm-ı hâmis, makâm-ı sâdis, makâm-ı sâbi'/ nefsi-i emmâre, nefsi-i levvâme, nefsi-i mülheme, nefsi-i mütma'inne, nefsi-i râziyye, nefsi-i marziyye ve nefsi-i kâmile), bu makamların halleri ve manevî seyirleri (seyri ilallâh, seyri lillâh, seyri 'alallâh, seyri ma'allâh, seyri fillâh, seyri 'anillâh, seyri billâh), bazı manevî âlemler ('âlem-i şehâdet, 'âlem-i berzah, 'âlem-i ervâh, hakikat-ı Muhammedî, 'âlem-i emvât, 'âlem-i şuhûd, 'âlem-i kesret), sâlike ait birtakım manevî halet, sırlar ve nurlar (mahall-i mes'ele, mahall-i kalb, mahall-i rûh, mahall-i sır, mahall-i sırr-ı sır, mahall-i sırrı'l-hafî, mahallü'l-ahfâ, hâletü'l-meyl, hâletü'l-muhib, hâletü'l-'aşk, hâletü'l-vasl, hâlet-i fenâfillâh, hâlet-i hayât, hâlet-i bekâbillâh / nûr-ı ezrâk, nûr-ı asfar, nûr-ı ahmer, nûr-ı ebyâz, nûr-ı ahdar, nûr-ı esved, nûr-ı bî-nişân), bazı manevî konum ve mevkilerde sâlike gelen vâridât (vâride-i şerî'at, vâride-i tarikat, vâride-i ma'rifet, vâride-i hakikat, vâride-i delîle, vâride-i cemi'l-cem) ve bir kısım esmâ zikri (miftâh-ı Lâ ilâhe illallâh, miftâh-ı yâ Hû, miftâh-ı yâ Hakk, miftâh-ı yâ Hayy, miftâh-ı yâ Kayyûm, miftâh-ı yâ Kahhâr) ismen zikredilerek nefsin mertebelerinin gerektirdiği sıfatlar da aşağıda ayrıca verilmiştir.

Önce ele aldığımız nüshalarda Arapça beyitler klasik olarak fasıllara ayrılmamıştı. Beyitlerin hangi konuları içerdiğine dair başlıklar yoktu. Hacı Mahmud Efendi nüshasında 2a'nın derkenarında "e min tezekkür" girişiyle başlayan Arapça birinci beytin karşısına bu faslın "aşk ve mu-

habbet” konusunda olduğu belirtilmektedir. 1b ile 2a arasını bağlayan kısım yıpranmış vaziyettedir. 3a’da Arapça 12. beytin karşısına gelecek şekilde (derkenarda) fasılın konusu belirtilmektedir: “El-faslü’s-sânî fî-zikri’n-nefsi ve men’i hevâha.” Fasil, heva ve heveslerin men edilmesi ve nefsin isteklerine boyun eğilmemesi hakkındadır. 4b’de 29. beyitten sonrası için “Peygamberimize övgü” içerikli olacağına dair: “el-faslü’s-sâlisü fî-medâ’ihi Resûli’llâh (s.a.v)” ifadesi bulunmaktadır. 8a’nın derkenarında 59. beytin karşısında: “el-faslü’r-râbi’ü fî-mevâliidi Nebiyy-i âhir” başlığı altında Peygamberimizin dünyaya gelişinin ele alınacağı belirtilmektedir.

Klasik kaynaklar, Kasîde-i Bürde’nin 72. beytinden 88. beytine kadar olan kısmın Peygamberimizin mucizelerini içerdiğini ve bu kısmın “beşinci fasıl” olarak adlandırıldığını bildirmektedirler.¹⁰ Müstensih gerek parça içerisinde gerekse de derkenarda bu faslı belirtmemiş, 80. beyte kadar eserin şerhini vermiştir. Bundan sonraki kısımda 10b’de 81. beyti atlayarak, 82. beyti de dahil ederek 92. beyte kadar beyitlerin sadece Arapça’larını vermiş ve şerh yapmamıştır.

Hacı Mahmud Efendi nüshasının Milli Kütüphane ve Köprülü Kütüphanesi nüshalarından istinsah edilmediği gayet açıktır. İbn-i Mirza nüshasıyla çok ciddi yakınlıklar taşımakla beraber, çok az farklılıklarının olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce ele aldığımız İbn-i Mirza nüshasının müstensihisi esere telif görünümü vererek Milli Kütüphane ve Köprülü nüshalarından uzaklaştığı için söz konusu nüshayı tenkide dahil etmemiştik. Hacı Mahmud Efendi nüshasını da aynı gerekçeyle diğerleriyle birebir karşılaştırmadık.

İbn-i Mirza nüshasında 48. beytin şerhinde “manzûm sözlük beyti” olarak isimlendirdiğimiz üçüncü beyit silinmişti. Bu yüzden okumak imkansızlaşmıştı. Bu nüshada da aynı beyte yer verilmemesi, 48. beytin iki beyitle şerh edilmesi, nüshanın İbn-i Mirza nüshasından kopya edildiğini gösteren delillerdendir. Yine aynı şekilde İbn-i Mirza nüshasında 61. beyti şerh eden beyitlerden 3. beytin 2. dizesi silinmişti. Aynı dizinin bu nüshada da silinmiş vaziyette olduğu görülmektedir. Ancak İbn-i Mirza nüshasında 3. beytin 2. dizesi olarak verilen yer; Hacı Mahmud Efendi nüshasında 2. beytin 2. dizesidir. İçerik değişmemiş, sadece yerleri de-

¹⁰ Bkz. Serin, s. 127-154; Fındıklı, s. 108-123.

gişmiştir. Eserin dîbâce kısmında 27 beyit bulunmakta olup İbn-i Mirza nüshasının dîbâcesindeki beyit sayısı ile aynıdır. Dîbâce, 1b-2a arasını kapsamakta olup 2a'nın bir kısmında da devam etmektedir. Şerh edilen Arapça beyit sayısı 80, sadece verilip şerh edilmeyen Arapça beyit sayısı da 11'dir.

1. 5. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Mecmua Nüshası

Arşiv Numarası : 3337

Eser Adı : Miftâhu's-Sa'âdet Şerh u Nazmü'l-Kasîdeti'l-Bürde

Müellif : Seyyid Hasan Aksarâyî

Bulunduğu Yer : İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

Koleksiyon : Nadir Eserler

Müstensih : ?

İstinsah Tarihi : ?

Boyut (iç-dış) : 151x80-235x144 mm.

Yaprak : 19 (1a-19a)

Satır Sayısı : 19

Yazı Türü : Ta'lik

Başlı : Hamd-ı bî-hadd ol Hudâyadur kamudan müntehâ
Vâcib oldur ki her işüñ ola ismi ibtidâ

Sonu : Bil terennüh ugramakdur 'azbedür tâze nihâl
'İs deve hâdî deveci bil nagam âvâz ola

Diğer Özellikler : İncelediğimiz eserin de içinde bulunduğu yazma, 112 varaktan oluşan bir risâle mecmuasıdır. Kütüphane kayıtlarına "Mecmû'atü'r-Resâil" ismiyle kaydedilmiştir. Rızâyî'nin eseri, "Miftâhu's-Sa'âde fî-Şerhi Kasîdeti'l-Bür'e" adıyla zikredilmektedir. Mecmuayı istinsah eden belli değildir. İçindekiler kısmında "Mecmû'a-ı Nefise" başlığı altında 14 eser ismi bulunmaktadır. "El-âsârü'l-mevcûdeti

fi-hâzihi'l-mecmû'ati" şeklindeki girişten sonra verilen 14 eserin ilki, Miftâhu's-Sa'âde (Miftâhu's-Sa'âdet Şerh u Nazmü'l-Kasîdeti'l-Bür'e li-Seyyid Hasan Aksarâyî)'dir. Molla Câmî'nin Farsça Bürde Tercümesine Hâmiş, Şeyh Sa'deddîn (Sâdullâh Halvetî)'in Türkçe Kasîde-i Bürde Tercümesi, Hulvî'nin Türkçe Kasîde-i Bürde Tercümesi, Kasîde-i Tantaraniyye¹¹ ve Türkçe Tercümesi, Mevlânâ Câmî'nin Kırk Hadis Tercümesi, Emâlî Kasîdesi¹² ve Türkçe Şerhi (Hamdî Efendi'nin Hâmişi Üzerine), İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Fıkhü'l-Ekber¹³ Tercümesi, Molla Saîd el-Budinî'nin Âdâb Risâlesi gibi eserleri ihtiva eden Mecmû'atü'r-Resâil, oldukça zengin bir mecmua görünümündedir.

Eserin 1a sayfasına Kasîde-i Bürde'nin Arapça ismi (El-Kevâkibü'd-Düriyye fi-Medhi Hayri'l-Beriyye) verilmekte; meşhur isminin "Bürdetü'l-Mimiyye" olduğu dile getirilmektedir. Burada Kasîde'nin müellifi İmâm Bûsirî'nin tam adı verilmiştir: Şeyh Şerefü'ddîn Ebî Abdî'llâh Muhammed bin Sa'îd ed-Devlâsî. Müstensih, Bûsirî'nin bu eserini 1294-95 (H. 694) yılında bir hastalığa tutulduğu sırada yazdığını, "e min tezekkür" matla'ında kaleme aldığını belirtmektedir. Daha sonra da Kasîde'nin bölümleri (fasılları) başlıklar halinde verilmiştir. Bilgilerin Keşfü'z-Zünûn'dan alındığı bilgisine değinilmiştir. Bu sayfada İstanbul Üniversitesi vakıf mührü içerisinde eserin demirbaş numarası bulunmaktadır. Eserin müellifi kütüphane kayıtlarında "Hüseyin Aksarâyî" olarak

¹¹ XI. yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan sahasında yetişmiş Ahmed Merâgî'ye ait bir eserdir. Eser, "Terciyye" ve "Tersiyye" isimleriyle de bilinmektedir. Eser, türü yönünden Arap Dili ve Edebiyatında ilk olma özelliği göstermektedir. ayrıntılı bilgiler için bkz. Katip Çelebi, C. 2, s. 1340-1341. Muhammet Kemaloğlu, "Ahmed Tantarânî Maragî ve Onun Tantarâniyye Kasîdesi", Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Yıl: 5, C. 5, S: 9, Ocak-Haziran 2012, s. 163-187.

¹² Akait konularını ele alan manzûm bir eserdir. Beyitleri lâm harfiyle sona erdiğinden dolayı "Kasîde-i Lâmiyye" ve "Kasîdetü Yekûlü'l-Abd" isimleriyle de anılmaktadır. Sünnî-Maturidî akîde açısından önemli görüldüğü için yıllarca Osmanlı medreselerinde okutulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Said Özervarlı, "el-Emâlî" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 11, İstanbul 1995, s. 73. Muhit Mert, "Oşlu Din Âlimi Ali b. Osman ve Bed'ü'l-Emâlî Adlı Eseri Bağlamında İtikadî Görüşleri", Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, C: IV, S: 7-8, 1-2/2005, s. 7-8.

¹³ "İmam Azam'ın günümüze kadar intikal eden ve konusu itikad olan önemli bir eseridir. Matüridî kelâm ve akâidi bu küçük risalede anlatılan fikirler istikametinde gelişmiştir. Matüridî kelâm ve akâidinin kaynağı olması bakımından önemi büyük olan bu risale üzerine çok sayıda şerhler yazılmıştır." Uludağ, Kelabazi-Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf, Dergah Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013, s. 239.

geçmektedir. Bu hata, muhtemelen İzâhu'l-Meknûn (Rızâyî maddesi)'da "Hasan" isminin sehven "Hüseyin" olarak zikredilmesinden doğmaktadır.

Eserin sayfalarında birtakım yıpranmalar olsa da eser okunaklıdır. Arapça ve Türkçe derkenarlar oldukça fazladır. Eser, "Hâzâ Kitâbu Miftâhu's-Sa'âde" başlığıyla başlamaktadır. Başlık, kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazılar cetvel içerisine alınmamıştır. Diğer nüshalara göre biraz daha düzensizdir. Arapça beyitler kırmızı mürekkeple, Türkçe beyitler de siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. 1b-2a arasını ve 2a'nın bir kısmını ihtiva eden dîbâce 19 beyitten oluşmaktadır. Nüshalar arasında dîbâcesi en az olandır. Dîbâcesinin kısa olması; derkenarlarının geniş tutulması, Bûsirî ve eseri ile ilgili anlatımların bir kısmının derkenarda yapılmasına bağlanabilir. Türkçe şerh beyitlerinin sayısı 483'tür. Eserin Milli Kütüphane ve Köprülü Kütüphanesi nüshalarından istinsah edilmediği gayet açıktır. İbn-i Mirza nüshasıyla derin benzerlikleri vardır. Dîbâce ve şerh kısımlarındaki derin benzerliklere rağmen İbn-i Mirza nüshasından farklılık arz eden tarafları da bulunmaktadır. Bazı beyitlerin tamamen farklılaştığı görülmektedir. İbn-i Mirza'da 48. Arapça beytin şerhini veren beyitlerden üçüncüsü; 61. beytin şerhinde de üçüncü beytin ikinci dizesi verilmemişti. Bahsi geçen beyitler, ele aldığımız İstanbul Üniversitesi mecmua nüshasında bulunmaktadır. Bu durumda aklımıza iki ihtimal gelmektedir. Birincisi; bu nüsha, mecmuayı kaleme alan müstensih tarafından İbn-i Mirza nüshasından kopya edilmiştir. İbn-i Mirza nüshasında bulunmayan bahis konusu beyit ve mısranın yerinin boş olması (veya silinmesi) beyitlerin yazıldığı, sonradan silindiği anlamına gelebilir. İkincisi; risâle mecmuasındaki bu nüsha, elimizdeki İbn-i Mirza nüshasından kopya edilmiş bizim erişemediğimiz tamamen farklı bir nüshadan istinsah edilmiş olabilir ki nihayetinde yine İbn-i Mirza nüshasının içeriğiyle bağlantılı olmuş olur. "Miftâhu's-Sa'âdet" ve "**Hüseyin Aksarâyî**" şeklinde adlandırmalar diğer nüshalar arasında sadece İbn-i Mirza nüshasında bulunmaktadır. Elimizdeki mecmua nüshasında da bu isimlere rastlanması, mezkûr nüshanın İbn-i Mirza nüshasından istinsah edildiğine delil olarak gösterilebilir. İbn-i Mirza nüshasının; gerek içeriğine, gerek şiirin ele alınışına ve gerekse de eserin sonunda bulunan kayıtlara bakıldığında mecmua nüshasından daha zengin olduğu görülmektedir. Bu nüshayı istinsah eden müstensihin, meçhul müellif hattını ve Milli Kütüphane nüshasını incelemiş olabileceği de -zayıf bir ihtimal- olarak düşünülebilir. Zayıf ihtimallerden birisi de İbn-i Mirza nüshasının bu nüshadan kopya edilerek meçhul müstensih tarafında zenginleştirilmiş

olabileceğidir. Böyle bir durumda geliştirilecek yorum şudur ki: elimizdeki mecmua nüshası; henüz erişemediğimiz müellif hattından veya müellif hattından kopya edilen Milli Kütüphane nüshasından istinsah edilmiştir. Ancak nüshaları karşılaştırdığımızda; İbn-i Mirza nüshasının, Milli Kütüphane nüshasından oldukça uzaklaşmasına rağmen, mecmua nüshasına göre sözü edilen nüshaya az da olsa yakınlıklar taşıdığı anlaşılmaktadır:

(Milli Kütüphane – Dîbâce - 2. beyit-1b)

Zâtını bildürmek için var idüp yokdan bizi
Eyledi izhâr-ı kudret aslımız bir katre mâ

(İbn-i Mirza - Dîbâce - 2. beyit -66b)

Zâtını bildürmek için bizi yokdan var idüp
Eyledi izhâr-ı kudret aslımız bir katre mâ

(İstanbul Üniversitesi – Mecmua- Dîbâce- 2. beyit -1b)

Kendüyi bildürmek için bizi yokdan var idüp
Eyledi izhâr-ı kudret aslımız bir katre mâ

(Milli Kütüphane – Dîbâce - 3. beyit-1b)

Ana rahminde kılupdur hûb-ı tasvîr-i cemâl
Suya oldur gûne gûne nakş üzre *keyfe yeşâ*

(İbn-i Mirza - Dîbâce - 3. beyit -66b)

Anamuz rahminde kıldı hûb-ı tasvîr-i cemâl
Suya oldur gûne gûne nakş iden *keyfe yeşâ*

(İstanbul Üniversitesi – Mecmua - Dîbâce - 3. beyit -1b)

Anamuz rahminde kıldı hûb-ı tasvîr-i cemâl
Gûne gûne suya oldur nakş uran *keyfe yeşâ*

(Milli Kütüphane – 47. Arapça beytin şerhinde 2. beyit-11a)

Üstimüze eyleyüp hırs teklifi az eyledi
İtmezüz biz aña şek hayrân degülüz meselâ

(İbn-i Mirza - 47. Arapça beytin şerhinde 2. beyit -72a)

Hırs idüp ‘akıl kabûl itmedigin emr itmedi
Şekkimüz yokdur bizüm hayrân degülüz meselâ

(İstanbul Üniversitesi – Mecmua - 47. Arapça beytin şerhinde 2. beyit -7a)

Hırs idüp ‘aklı kabûl itmedigin emr itmedi
İşbuña şekk itmez ü hayrân degüldür yâ fetâ

Aşağıdaki dîbâce beyitlerinde; Milli Kütüphane nüshası ve İbn-i Mirza nüshası arasında benzerlikler bulunurken, mecmua nüshasında benzerliğe konu olabilecek böyle bir beyit yoktur:

(Milli Kütüphane – Dîbâce - 9. beyit-1b)

Âline ashâbına etbâ‘ına ahhâbına
Tâ ilâ-yevmi’l-kıyâm olsun salât subh u mesâ

(İbn-i Mirza -Dîbâce- 5. beyit -1b)

Âline ashâbına etbâ‘ına ahhâbına
Rahmet eyle Rabbenâ bu cümlesine dâimâ

İbn-i Mirza nüshasıyla Mecmua nüshası arasında çok derin benzerlikler olduğu gibi bir kısım farklılıkların da bulunduğunu daha önce belirtmiştik. Aşağıya aldığımız beyitler, sözü geçen benzerliklere ve farklılıklara örnek olarak verilebilir:

Benzerlikler (Beyitlerdeki altı çizili kısımlar müstesna diğer kısımlar iki nüsha arasındaki yakınlığa örnek teşkil etmektedir.) :

(İbn-i Mirza–75. Arapça beytin şerhinde 2. beyit-75a)

Şâk idüpdür Hazretüñ kalbini Cibrîl-i Emîn
Bu kamer ol aya beñzer ikisi bir meh-likâ

(İstanbul Üniversitesi – Mecmua - 75. Arapça beytin şerhinde 2. beyit -10a)

Şâk idüpdür Hazretüñ kalbini Cebrâ’il-i Emîn
Bu kamer ol aya beñzer ikisi bir meh-likâ

(İbn-i Mirza – 93. Arapça beytin şerhinde 2. beyit-76b)

Sâ’ir enbiyâ gelüp getürdi nice mu‘cize
Gitdi onlar mu‘cizâtı dahı gitdi bî-bekâ

(İstanbul Üniversitesi–Mecmua - 93. Arapça beytin şerhinde 2. beyit -12a)

Sâ'ir enbiyâ gelüp getürdi nice mu'cize
Gitdi onlar mu'cizâtı dahı gitdi yok bekâ

(İbn-i Mirza–96. Arapça beytin şerhinde 2. beyit-77a)

Nite gayretli kimesne hareminden redd ider
Girse nâ-mahrem çıkarur hâsılı virmez rızâ

(İstanbul Üniversitesi–Mecmua - 96. Arapça beytin şerhinde 2. beyit -12a)

Nite gayretli kişiler hareminden redd ider
Girse nâ-mahrem çıkarur hâsılı virmez rızâ

Farklılıklar:**(İbn-i Mirza–68. Arapça beytin şerhinde 2. beyit-74a)**

Oldı cümle kör sagır Fürs kavmi sağı kalmadı
Yine bundan soñra havflar düşdi hadd olmaz aña

(İstanbul Üniversitesi–Mecmua-68. Arapça beytin şerhinde 2. beyit -9a)

Oldı bundan soñra dahı kör sagır bu kavm-i Fürs
Havfları oldu ziyâde bunlaruñ subh u mesâ

(İbn-i Mirza-77. Arapça beytin şerhinde 2. beyit-75a)

Sakladı göstermedi a'dâya Bârî bunları
Cümlesin bakar kör itdi lütfle sun'-ı Hudâ

(İstanbul Üniversitesi–Mecmua -77. Arapça beytin şerhinde 2. beyit -10a)

Bâb-ı gâra her gelen dir bunda âdem gelmemiş
Şöyle pinhân eyledi anları kör sun'-ı Hudâ

(İbn-i Mirza–79. Arapça beytin şerhinde 2. beyit-75a)

Sakladı Mevlâ ikisin dahı ol gâr içre çün
Çekmediler zerrece gam itdiler zevk u safâ

(İstanbul Üniversitesi–Mecmua -79. Arapça beytin şerhinde 2. beyit -10a)

Dahi ‘âlî kal’alar içre tahsîn eylese
Belki bu deñli safâ kesb itmezidi Mustafâ

(İbn-i Mirza–113. Arapça beytin şerhinde 2. beyit-78b)

Her makâmı koduñ alçakda yoluñ Hakka vusûl
Eyleduñ Mi‘râc-ı ‘âlî ol gice yâ Mustafâ

(İstanbul Üniversitesi–Mecmua -113. Arapça beytin şerhinde 2. beyit -14a)

Dahi bir sırra yine irmek için ol demde sen
Her makâmı hıfz idüp Hakdan begâyet müntehâ

(İbn-i Mirza–142. Arapça beytin şerhinde 1. beyit-81b)

Tâzelikte ben dalâlet ehline oldum mutî‘
Şi‘rile hıdmetde itdüm katı çok medh ü senâ

(İstanbul Üniversitesi – Mecmua -142. Arapça beytin şerhinde 1. beyit -17a)

Şöyle hıdmetde uydum ben dalâlet yolına
Anda tahsîl itmedüm illâ günâh zenb ü hatâ

Mecmua nüshasında beyitler, Milli Kütüphane ve Köprülü nüshalarından farklı; İbn-i Mirza ve Hacı Mahmud Efendi nüshalarıyla aynı şekilde fasıl fasıl ele alınmıştır. 13. beyte kadar (2a-3b) birinci fasıl (faslu’l-evvel) olup Peygamberimize duyulan aşk konusundadır. 13. beyitten (3b-5a) 29. beyte kadar ikinci fasıl (faslu’s-sânî) olup nefsin isteklerine boyun eğilmemesi konusu ele alınmaktadır. 29. beyitten 59. beyte kadar (5a-8a) üçüncü fasıl (faslu’s-sâlis) olup Peygamberimizin övgüsünü konu edinir. 59. beyitten 85. beyte kadar (8a-11a) dördüncü fasıl (faslu’r-râbi‘) olup Peygamberimizin mevlidiyle ilgilidir. Burada Kasîde-i Bürde’nin fasıllara ayrılmasında klasik ayrımın dışına çıkmıştır; çünkü, klasik olarak fasıllara ayırmada 58. beyitten 72. beyte kadar bir ayrım yapılmakta, 72. beyitle 88. beyit arası Peygamberimizin mucizelerini konu edinmektedir. Bu nüshada, Peygamberimizin mucizeleri ve mevlidini konu edinen bölüm birleştirilmiştir. İçerik yakınlığından dolayı böyle bir tercihin yapıldığı düşünülebilir. 85. beyitle 88. beyit arasındaki kısmın, Pey-

gamberimizin duaları ve tesirleri üzerinde durduğu anlaşılmaktadır ki burası beşinci fasıl (faslu'l-hâmîs)dir. 88. beyitten 107. beyte kadar (11a-13a) altıncı fasıl (faslu's-sâdis) olup Kur'an mucizesi¹⁴ hakkındadır. 107. beyitten 118. beyte kadar olan kısım (13a-14b), yedinci kısım (faslü's-sâbi') olarak adlandırılarak mirac ve isra konusuna ayrılmıştır. 118. beyitten (14b-17a) 141. beyte kadar olan kısım (sekizinci fasıl-faslü's-sâmin) cihad hakkındadır. Burada da klasik ayırmadan uzaklaşmıştır.¹⁵ 141. beyitten 152. beyte kadar olan dokuzuncu fasıl (faslu't-tâsi', 17a-18a), istiğfar ve şefaât konularını ele almaktadır. 152. beyitle 161. beyit arasında kapsayan kısım, onuncu fasıl (faslu'l-âşir) olup Peygamberimizi vesile kılarak Allah'a yakarışı konu edinmektedir.

Mecmua nüshasının başında veya sonunda herhangi bir tarihî kayıt bulunmamaktadır.

1. 6. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nüshası

Arşiv Numarası : 3910

Eser Adı : Miftâhu's-Sa'âde-Kasîde-i Bürde'nin Nazmen
Şerhi ve Tercemesi

Müellif : Aksarâyılı Abdu'r-rahmân Efendizâde es-Seyyid
Hasan Rızâyî

Bulunduğu Yer : İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

Koleksiyon : Nadir Eserler

Telif Tarihi : 1644 (H. 1054)

Müstensih : ?

İstinsah : ?

Yaprak : 17 (1a-17a)

Satır : 24

Yazı : Ta'lik

¹⁴ Kasîde-i Bürde'nin klasik olarak fasıllara ayrılmasında 88. beyitle 105. beyit arası Kur'an faziletine ayrılmıştır. Bkz. Serin, s. 154-176. Fındıklı, s. 123-142.

¹⁵ Cihad konusu, klasik ayırmada 118. ve 140. beyitlerin arasını ihtiva eder. Bkz. Serin, s. 193-220. Fındıklı, s. 157-179.

Başı : Bismi'llâh ile itdüm bu kitâbum ibtidâ
Şükriyle minnet añadur dahı hamd ile senâ

Sonu : Bil terennühdür meyl 'azbe budak 'îsdür deve
Deveci hâdî nagam âvâz bil rîh sabâ

Diğer Özellikler : Eser, kuvvetli bir ihtimalle Milli Kütüphane nüshasından istinsah edilmiştir. Yazma olarak hiçbir değeri yoktur. Çünkü, çizgili deftere günümüze çok yakın bir zamanda eski edebiyat tutkunu bir kişi veya kütüphaneci tarafından kopya edilmiştir. Eseri baştan sona incelediğimizde Milli Kütüphane nüshasından hemen hemen hiçbir farklılığın olmadığı görülecektir. Sadece dîbâce kısmında birtakım farklılıklar olup şerh kısmında da bazı küçük kelime değişiklikleri bulunmaktadır. Bu nedenle söz konusu bu nüshayı tenkitli metne dahil etme gereği duymadık.

Çizgili deftere kopya edilmiş eserin kapak olarak numaralandırdığımız sayfasında kitabın demirbaş numarasının da içinde bulunduğu İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi mührü bulunmaktadır. Mührün hemen altında "Miftâhu's-Sa'âde" ismi parantez içine alınmıştır. Altında da "Kasîde-i Bürde'nin Nazmen Terceme ve Şerhi" başlığı bulunmaktadır. "Nâzımı" ifadesinin hemen altına da şairin ismi: "Konya-Aksarâyılı Abdu'r-rahmân Efendizâde efâzıl-ı şu'arâ ve 'ulemâ-yı kudâtdan es-Seyyid Hasan Rızâyî" şeklinde yazılmıştır. Daha sonra da "sene 1054" olarak tarih düşülmüştür. Bilgilerin bu şekilde verilmesi, günümüzdeki kitap kapağı düzenlemesine oldukça yakındır. Bahis konusu teknik, eserin günümüze ne kadar yakın olduğunu göstermektedir.

Miftâhu's- Sa'âde'nin diğer nüshalarında olduğu gibi (İbn-i Mirza nüshası hariç) burada da Arapça beyitler kırmızı mürekkeple, Türkçe şerh beyitleri de mavi mürekkeple kaleme alınmıştır. Dîbâcede beyit sayısı 52'dir. Türkçe şerh beyitlerinin sayısı da 483'tür. Milli Kütüphane ve Köprülü nüshalarında olan "Hikâyet" bölümü burada da aynen verilmiş olup, 15 beyitten oluşmaktadır. Bu bölümdeki beyit sayısı, zikredilen nüshalardan üç beyit eksiktir. Dîbâcedeki bazı beyitler, Milli Kütüphane nüshası dahil, hiçbir nüshada bulunmazken; bazı beyitler de Milli Kütüphane nüshası esas alınarak değiştirilmiştir. Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi Türkçe şerh beyitleri, Milli Kütüphane nüshasındaki beyitlerle

aynıdır. Şerh beyitleri fasıl fasıl verilmiş, böylece Kasîde-i Bürde'nin klasik bir metotla ele alınması geleneğine uyulmuştur. Birinci beyitten 13. beyte kadar olan kısmın (2a-3a) birinci fasıl olduğuna dair bir başlık atılmamış; fasıl isimlerine, 13. beytin hemen üstüne mavi mürekkeple: “el-faslü's-sânî fî-zikri'n-nefsi ve me'a hevâhâ” başlığı atılarak başlanmıştır. “Nefsin ve hevanın isteklerine boyun eğmeme” konulu bu kısım, 13. beyit (3a) ve 19. beyit (3b) arasını kapsar. 19. beytin hemen üzerinde, bu kez kırmızı mürekkeple yazılmış: “el-faslü's-sâlisü fî-zikri medâ'îhi 'aleyhi's-selâmü” başlığı vardır ki Peygamberimize övgüyü ihtiva etmektedir. 19. beyit ve 59. beyit, 3b-7a arasını kapsamaktadır.

59. beyitten itibaren, “el-faslü'r-râbi'ü fî-zikri mevlidihî 'aleyhi's-selâmü” başlığı altında Peygamberimizin doğumu ele alınmıştır. 7a'da başlayan bu kısım, 8b'de 85. beyte kadar devam etmiştir. Ancak bu nüsha, Milli Kütüphane nüshasından kopya edildiği için ve söz konusu nüshada da Arapça 71. beyitten sonra -sıra sayılarında- 88. beyte kadar karışıklık olduğundan, fasıllara ayırırken ve bunlara başlıklar verilirken birtakım kapalılıklar oluşmuştur. Örneğin; 59. beytin hemen üzerine dördüncü fasıl başlığı atılmış, 85. beyte kadar bu fasılın devam ettiği izlenimi verilmiştir. 85. beytin hemen üzerine “el-faslü'l-hâmisü fî-bereketihî du'â'îhi 'aleyhi's-selâmü” başlığı atılmıştır. Oysa, 59. beyitten 72. beyte kadar sıra normal haliyle işlemiş, 72. beyit verilmeden 82. beyitle devam edilmiştir. 82. beyitten 87. beyte kadar gidilmiş, 87. beyitten sonra tekrar geriye (72. beyte) dönmüştür. 72. beyitten itibaren (arada Hikâyet de var) 81. beyte kadar gelinmiş, daha sonra tekrar 88. beyte geçilmiştir. 59. beyit ve 85. beyit (7a-8b) arasını oluşturan dördüncü fasıl içerisinde, aslında farklı muhteviyatlara sahip olmalarına rağmen yukarıda belirttiğimiz beyitlerden bazıları verilmektedir. Dördüncü fasıl, Peygamberimizin mevlidini konu edinmiştir. Burada doğal olarak klasik olarak fasıllara ayırma metoduna uyulmamıştır.¹⁶

Yukarıda da belirttiğimiz karışıklıklar hengâmında 85. beyitten itibaren “Peygamberimizin dualarının bereketi”¹⁷ konusu ele alınarak 85, 86, 87. beyitlerin akabinde tekrar 72. beyte dönmüş; 73, 74, 75. beyitler

¹⁶ Klasik metotta 59. beyitten 72. beyte kadar olan kısım, Peygamberimizin mevlidini konu edinirken; 72. beyitten 88. beyte kadar olan bölüm de Peygamberimizin mucizelerini ele almaktadır. Bkz. Serin, s. 107-127, 127-154. Fındıklı, s. 93-108, 108-123.

¹⁷ El-faslü'l-hâmisü fî-bereketihî du'â'îhi 'aleyhi's-selâmü (8b-9b).

verilmiş, “Hikâyet”ten sonra 76, 77, 78, 79, 80 ve 81. beyitler sıralanarak, yeni bir fasıla geçilmiştir. 88. beyitle birlikte altıncı fasıl başlamış ve şu başlık atılmıştır: “el-faslü’s-sâdisü fî-beyânı medhi’l-Kur’ân ve hüve’l-mu‘cizâtü’l-kübrâ”. Burada (9b) Kur’an’ın medhi ve büyük bir mucize oluşu üzerinde durulmuştur. 88. beyitle 105. beyit arasını ihtiva eden bu fasıl (11a), klasik metot olarak Kasîde-i Bürde’nin ele alınış tercihinin uygundur.

12a’da 118. beyitle başlayan fasıl (el-faslü’s-sâminü fî-zikri’l-çihâdi), Peygamberimizin çihadi hakkında olup 14a’da 140. beyitte son bulmaktadır. 14a’da “el-faslü’t-tâsi‘u fî-zikri’l-gufrân” başlığı altındaki fasıl, “bağışlanma ve şefaata dileği” üzerinedir. Bu kısım, 15a’da son bulur. Yine 15a’da başlayan münâcât içerikli fasıl, 15b’de son bulmaktadır.

Eserde Kasîde-i Bürde’ye yapılan şerh, 16a’da son bulurken; 16b’de bazı Arapça beyitler verilmiştir. Söz konusu Arapça beyitlerde Rızâyî, eserini niçin kaleme aldığını belirtir, Allah’tan temennilerini bildirir ve günahlarının bağışlanmasını diler. Bahsi geçen Arapça beyitler, Milli Kütüphane nüshasında da aynen bulunmaktadır. Eserin sonuna (şerhin) yine Milli Kütüphane nüshasında olduğu gibi H. 1054 tarihi atılmıştır. Eserin bundan sonraki kısmında müstensih, bir kıt’aya ve “beyt” başlığı altında biri dört; diğer ikisi üçer beyitli manzûmelere yer vermiştir. Bu manzûm parçalardan sadece dört beyitli olanında Rızâyî mahlası geçmekte, diğerlerinde geçmemektedir.

Beyt

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Geldiği dem işbu dünyâyâ Resûl
Dôstları şâd oldu düşmenler melûl

Eyle yâ Rab bizi dôstlardan hemân
Bu du‘âmuz eyle yâ Rab kabûl

Bu Rızâyî ‘âsî mücrim bendedür
İt hidâyet itmeden ecel hulûl

Bu hayır du‘â hemân eyler recâ
Eyleye ihvânımız ihsân bugün

“Abdî” adlı (veya mahlaslı) bir şairin gazeline Rızâyî’nin bir tahmîsiyle eser 17a’da sonlandırılmaktadır. Eserde, Milli Kütüphane nüshasıyla -dîbâce dışında- çok ciddi farklılıkların olmadığını hatta eserin bahsi geçen nüshayla adeta aynı olduğunu söylemiştik. Sadece 52 beyitlik dîbâcede birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Milli Kütüphane nüshasında bulunan aşağıdaki beyit, ele aldığımız İstanbul Üniversitesi nüshasında bulunmamakta; 23. beyte kadar bütün beyitlerin Milli Kütüphane nüshasıyla hemen hemen aynı olduğu görülmektedir:

Melikü’z-Zâhir zamânı idi imdi ol zamân
Bil Behâû’ d-dîn vezîr muhibb-i enbiyâ
(24. beyit-Dîbâce-1b)

Aşağıya aldığımız iki beyit de Milli Kütüphane nüshasında bulunurken İstanbul Üniversitesi nüshasında bulunmamaktadır:

Hoş sa’âdet Hazretüñ medh-i şerîfin eylemek
Dem-be-dem cûş eyleye dillerde vasf-ı mâ-cerâ
(29. beyit-Dîbâce-1b)

İmdi Bismi’llâh ile ol medhe âgâz idelüm
Budurur medh-i Muhammed Bûsirî kıl ibtidâ
(42. beyit-Dîbâce-3a)

Aşağıdaki beyit, İstanbul Üniversitesi nüshasında bulunurken Milli Kütüphane nüshasında bulunmamaktadır:

Okur iken gâyet ile nite hâlis gün¹⁸
Gıybet ü kizb ü mesâvî ire sende kalmaya
(28. beyit-1b)

Aşağıdaki beyitte ikinci dize Milli Kütüphane nüshasıyla aynı, birinci dize tamamen farklıdır:

Hamdü’ lillâh eyledüm mefhûmun anuñ terceme
Haylî müşkildür bunuñ nazmında bir hüsn-i edâ
(31. beyit-1b)

¹⁸ Vezin aksaktır.

Aşağıdaki beyitte de ikinci dize tamamen farklı, birinci dize ise bir kelime farkıyla aynıdır:

Râh-ı medhine ‘azîmet itmege budur sebeb
Hâsılı fânî cihânda zikridür câna safâ
(32. beyit-1b)

İstanbul Üniversitesi nüshasının dîbâcesinde bulunan aşağıdaki beyitler, Milli Kütüphane nüshasında bulunmamaktadır:

Hîç ne haddimdür anuñ medh-i şerîfüñ eylemek
İsterem ammâ bu yüzden ola bir hayır du‘â
(34. beyit-1b)

Ağız açmaz gonceler dahı bunuñ devrinde hîç
Hâr elinden zahmı görmez kimseye olmaz cefâ
(39. beyit-2a)

Servile salınmada gülşende güller gülmede
Hâsılı cûlar musaffâ hoş esen bâd-ı sabâ
(40. beyit-2a)

Ola ol şehzâdeler cümle mu‘ammer yâ İlâh
Tîr-i destinde anuñ seyf-i ‘ale’l-Mürtezâ
(42. beyit-2a)

Hamdü’lillâh mü’minüz zâtına yokdur şübhemüz
Ola îmânum emânuñda senüñ çün dâ’imâ
(48. beyit-2a)

Miftâhu’s-Sa‘âde’nin kütüphanelerimizde mevcut altı nüshasının tavsifini yaparak bu nüshalar hakkında birtakım değerlendirmelerde bulduk. Söz konusu nüshalar arasında, müellif tarafından telif edilen nüsha bulunmamaktadır. Ancak, Milli Kütüphane nüshasının ketebe kaydından edindiğimiz bilgilere göre bahsi geçen nüsha, müellif hattından kopya edilmiştir ve bir ihtimale göre de müellif tarafından dikte edilmiştir. 1824 yılında hattat hâfız Ömer Vasfî Efendi tarafından istinsah edilen Köprülü Kütüphanesi nüshası muhtemelen Milli Kütüphane nüshasından kopya edilmiştir; ancak elimizde olmayan müellif hattından kopya edilme

olasılığı da bulunmaktadır. Biz, bu nüshaya göre daha kıymetli olan Milli Kütüphane nüshasını tenkitli metinde esas alarak, Köprülü Kütüphanesi nüshasıyla farklılıklarını aparatta verdik. 3910 numaralı İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshası ise yazma olarak herhangi bir değer taşımamakta olup Milli Kütüphane nüshasından istinsah edilmiştir. Diğer nüshalar içerisinde en hacimli olanı, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi İbn-i Mirza Koleksiyonu'nda bulunan nüshadır. Diğer iki nüshanın (3337 numaralı İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Mecmua Nüshası ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi nüshası) bu nüshadan kopya edildiğini düşünüyoruz. Hacı Mahmud Efendi nüshası, eksik bir nüshadır. 3337 numaralı İstanbul Üniversitesi nüshası ise bir mecmua içerisinde. Bu iki nüshanın İbn-i Mirza nüshasından istinsah edildiğine dair güçlü delillerimiz bulunduğunu yukarıda açıklamaya çalıştık. Sözü edilen son üç nüshanın müellif hattından istinsah edilen Milli Kütüphane nüshasından epey uzaklaştıkları ve müstensihleri tarafından adeta telif hüviyetine sokuldukları görülmektedir.

2. ÇEVİRİYAZILI METNİN KURULUŞUNDA TAKİP EDİLEN ESASLAR

Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî'ye ait Miftâhu's-Sa'âde'nin tenkitli metnini hazırlarken faydalanılan nüshalar ve bunların kısaltmaları şu şekildedir:

- Milli Kütüphane Türkçe Yazmaları A. 2549'da kayıtlı olan nüsha: A nüshası,

- Köprülü Kütüphanesi, Mehmet Asım Bey Koleksiyonu 406 numarada kayıtlı olan nüsha: B nüshası.

Müellif hattından kopya edilen nüsha olması hasebiyle Milli Kütüphane nüshası esas alınmıştır. Tenkitli metin, İsmail Ünver'in "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler"¹⁹ adlı makalesi dikkate alınarak hazırlanmış; Ahmet Ateş'in "Metin Tenkidi Hakkında (Dâsûtân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âli Osmân Münasebeti İle)"²⁰ adını taşıyan makalesinden istifade edilmiştir.

- Eserin çeviriyazılı metni, 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi dil özellikleri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır.

- Yazmalar arasındaki farklar aparatta belirtilmiştir. Bûsirî'ye ait olan ve 1'den başlayıp 161'e kadar sıra numarası verilen Arapça beytin numarası, aparatta öne alınmıştır. Eğik çizgiden sonra, Arapça beyti şerh eden ve 1-2-3 şeklinde kendi arasında numaralandırılan Türkçe beyitlerin numarası verilmektedir. Türkçe beyitlerin birinci dizesi "a", ikinci dizesi "b" harfi ile gösterilmiştir. Esas olarak kabul edilen nüshadan tercih edilen kelime ya da cümle, ilk sıraya alınmış; diğer kopyadaki karşılığı, nüsha belirtilerek verilmiştir. Örnek: "(9/3b) **ğavimden: ğamdan B.**" Verilen örneğin açılımı şu şekildedir: A nüshasında bulunan Arapça 9. beyti şerh eden Türkçe beyitlerden olan 3. beytin 2. dizesindeki "**ğavimden**" kelimesinin karşılığı, B nüshasında "**ğamdan**" şeklindedir.

- Beyitlerin, nüshalarda hangi varaklarda buldukları aparatta verilmiştir.

¹⁹ İsmail Ünver, "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/6 Fall 2008, s. 1-46.

²⁰ Ahmet Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında (Dâsûtân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âli Osmân Münasebeti İle)", Türkiyat Mecmuası, C. VII-VIII, 1942, s. 253-267.

- Nüshalar içerisindeki kelimelerden beytin anlamına en uygun olanı tercih edilerek başa alınmıştır.

- Şârih tarafından metin içerisinde yanlış yazılmış kelimeler, doğru yazımıyla aparatta verildi. Örnek: “(7/3b) metinde ‘(ضنى) **zanâ**’ kelimesi şair tarafından sehven ‘(ظنى) **zanâ**’ şekliyle yazılmıştır.”

- Herhangi bir nüshada bulunmayan bir kelime veya cümle, “- (eksi)” işaretiyle bildirilmiştir. “+ (artı) işareti, kelime veya cümlenin verilen nüshada var olduğunu göstermektedir. örnek: (94/1b) +şübhe: -şübhe B.

- Metinde geçen ayetler italikle yazılmış, mealleri aparatta verilmiştir.

- Vezin aksaklıkları aparatta gösterilmiş; esas alınan metinde vezne uymayan kelimenin yerine kopya metindeki vezne uyan kelime başa alınmıştır.

- Özel isimlerin ilk harfleri büyük yazılmış, bu isimlerin sonundaki ekler ise apostrofla (') ayrılmamıştır.

- Farsça ikili tekrarların yazımında, tekrarlanan kelimeler arasındaki ek veya edatlar, kısa çizgi arasına alınmıştır. Örnek: **câ-be-câ, dem-be-dem, ser-te-ser...**

- Kelimelerin başına gelen Arapça ve Farsça edat ve ön ekler, kısa çizgiyle ayrılarak yazılmıştır. Örnek: **‘ale’l-binâ, ilâ-yevmi’l-cezâ, ilâ-yevmi’l-kıyâm, ke-enne, mâ-cerâ, bî-tevaqquf, pür-bişâret, pür-ziyâ, bî-çâre, bâ-emr-i Hudâ...**

- Farsça kelimelerin sonuna gelen ekler ve edatlardan olmayıp, Farsça kelimeyle birleşerek yeni bir şekil oluşturan Farsça sıfatlar ayrı yazılmıştır. Örnek: **peygâ-m-ber, noqşân-pezîr, perhîz-kâr, müşkil-küşâ...**

- Metin tamirleri [...] şekliyle gösterilmiştir.

- Yanlış okunduğu noktada şüpheye düştüğümüz ve sözlüklerde karşılığını bulamadığımız kelimelerin yanına “?” işareti konularak asıl metindeki şekli aparatta verildi. Örnek: (دردو) **derdū(?)**: (ورود) **verūd(?)** B.

- Farsça isim tamlamasındaki ilk kelimededen sonraki kesrenin atılması, bu kesre atıldıktan sonra iki ögenin ters çevrilmesi yoluyla oluşan birleşik isimlerin arasına kısa çizgi konulmuştur. Örnek: **âb-dest** gibi.

- Arapça kelimelerin iç seslerindeki hemzelerin yazılması tercih edilerek, hemzenin kürsüsü durumundaki “ye” sesi yazılmamıştır. Örnek: **ķā'im, dā'im, dā'imā, sā'ime, sā'ire, kebā'ir...**

- İkinci kelimesi “**dīn**” olan özel isimlerdeki ilk kelimenin son sesi, “**u-ü**” sesiyle telaffuz edilerek aslına uygun bir şekilde verildi. Örnek: **Bahāü'd-dīn** gibi.

- “**Allāh**” kelimesi, muzafun ileyh olduğu durumlarda apostrofla (‘) ayrılmıştır. Örnek: **Bismi'llāh** gibi.

- Harekesiz bir şekilde yazılan “**Muhammed**” ismi, metinde Peygamberimizi kastettiği için “**Mehammed**” şeklinde değil, “**Muḥammed**” olarak okundu ve ikinci şekliyle verildi.

- Osmanlı Türkçesi'nde kullanılıp da bugünkü alfabede bulunmayan harfler için aşağıdaki transkripsiyon sistemi kullanılmıştır:

| | |
|---|-------------|
| ء | : ‘ |
| ث | : Š š |
| ح | : Ĥ ĥ |
| خ | : Ĥ ĥ |
| ذ | : Ž ž |
| ص | : Š š |
| ض | : Đ đ, Ž ž |
| ط | : T t |
| ظ | : Z z |
| ع | : ‘ |
| غ | : Ğ ğ |
| ق | : K k |
| ك | : Ñ ñ, k, g |

- Arapça ve Farsça kelimelerdeki med harfleri şu şekilde gösterilmiştir:

| | |
|---|----------|
| ا | : Ā ā |
| و | : Ū ū, ô |
| ى | : Ī ī, ā |

3. MİFTÂHU’S-SA‘ÂDE HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî, Türk edebiyatında yaygın olan Kasîde-i Bürde tercüme ve şerh yapma geleneğine katılarak “Miftâhu’s-Sa‘âde” adındaki eserini kaleme almıştır. Rızâyî’nin bu eseri yazmasında dönemin şeyhülislâmı Es‘ad Efendi’nin etkisi olduğu düşünülebilir. Zira, Es‘ad Efendi, Kaside-i Bürde’nin Arapça tahmisini yapmış olup Rızâyî’nin son derece hürmette bulunduğu bir şahsiyettir. Tezkire’sinde ve Mahmûdiyye’sinde kendisinden sitayişle söz etmektedir. Rızâyî, muhtemelen Aksaray’da başladığı medrese eğitimine İstanbul’da devam etmiş, Şeyhülislâm Es‘ad Efendi’ye dört sene danışmendlik yapmış ve onun ölümünden sonra da mülâzım olmuştur. 1620-1624 (H. 1030-1034) yılları arasında yanında danışmendlik yaptığı Es‘ad Efendi’nin Kasîde-i Bürde’yi şerh etme noktasında Rızâyî’yi etkilemiş olabileceği akla gelmektedir. Şair, Tezkire’sinde Es‘ad Efendi’den hürmetle bahsetmekte, onun kış ve yaz mevsimlerinde, fırtınalı günlerde gemiler hareket etmesine rağmen -Aziz Mahmud Hüdâyî’nin kerâmetine binaen- Celvetî âyinlerine ve erkân günlerine iştirak ettiğini, Hüdâyî’nin sohbetlerinden istifâde ettiğini belirtmekte; Es‘ad Efendi’nin bir kısım beyitlerine yer vermektedir(Tezkire-7b):

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Fe‘ûlün
Ne söylerseñ iderdi i’timâdı
Hakîkatdür Hakuñ Es‘ad ‘ibâdı

“... ‘Azîz Hazretlerine ne mertebe i’tikâd-ı pâk ve hüsn-i i’timâd iderler idi kim eyyâm-ı şitâ ve sayfda hevâda i’tidâl bulunmayup ziyâde fırtına olup deryâ yüzünde aslâ gemiler yürimese âyîn ve erkân günleri kendiler kayıka binüp Üsküdarıda Hazret-i ‘Azîz meclis-i şerîflerine varup va‘z ü nasîhat diñler idi. Buyururlar idi ki:

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Fe‘ûlün
Bu günde dest-gîr olmazsa bize
Nidelüm i’tikâdı bu ‘Azîze

Bu deñli fırtına mâni‘ degüldür
Bu gelmez rûz-ı mahşer imdi dize

Şitâb idüp iderdi ‘azm ü cezmi
Tutalum kayık olmuş rîze rîze”
(Tezkire-8a)

Rızâyî’nin 1644 (H. 1054) senesinde başladığı ve 1648 (H. 1058)’de nazmen şerhini tamamladığı eserden İzâhu’l-Meknûn²¹’da söz edilmektedir. Eserin Peygamberimize yazılmış Kaside-i Bürde’nin şerhi olduğu söylenmekte, başlangıç beytinin bir kısmı verilmekte, müellifin adı Seyyid Hüseyin el-Aksarâyî er-Rûmî olarak geçmektedir. “Hasan” ismi yanlışlıkla “Hüseyin” olarak yazılmış. Diğer bilgiler zaten Hasan Rızâyî’yle uyuşmaktadır. Müstakimzâde, Mecelletü’n-Nisâb’ında “Rızâyî” maddesini ele alırken eseri “Bürde-i Şerîf” ismiyle anmaktadır.²² Rızâyî, kendi eserlerinden biri olan Mahmûdiyye’de bu eserinden şu şekilde söz etmektedir: “... *Sonra onun benzerini Müftü Ebû Saîd Efendi’ye hediye ettim. Altı mısra üzerine Kaside-i Bürde’yi tercüme ettim. Onlardan dördü kasîdenin mânâsı; iki mısrada nâtı üzerine vezinli yazılmıştır. Esere “Miftahu’s-Sa‘âde” ismini verdim. Bana ikramda bulundu.*”²³

Mustafa Çağırıcı, Miftâhu’s-Sa‘âde’nin Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu numara 3705’te kayıtlı nüshasını tanıtmıştır.²⁴ Diğer nüshalardan söz etmemiştir. Adem Ceyhan, İzâhu’l-Meknûn’daki bilgilerden hareketle eserden haberdar olduğunu, eserin sadece İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 3910 numarasıyla kayıtlı olan nüshasını incelediğini bildirmektedir.²⁵ Ebubekir Sıddık Şahin, eseri tanıtmamış ancak çalışmasının kaynakça kısmında şaire ait eserin künye bilgilerini vermiştir.²⁶ Sadık Yazar da eserin tam adını vermemiş Rızâyî’nin manzûm bir Kaside-i Bürde şerhi kaleme aldığını zikretmekle yetinmiştir.²⁷

²¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu’l-Meknûn*, C. 2, s. 525.

²² Müstakîm-zâde Süleyman Sa’deddin, *Mecelletü’n-Nisâb*, 232b. Fihristi için bkz. Ahmet Yılmaz, s. 183.

²³ Rızâyî, *Mahmûdiyye*, 190a, trc. Çağırıcı, s. 184.

²⁴ Çağırıcı, s. 32.

²⁵ Ceyhan, *Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, s. 250.

²⁶ Şahin, *Kaside-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, s. 149.

²⁷ Yazar, s. 621.

Mısırlı İmâm Bûsirî'nin meşhur Kasîde-i Bürde'sine şerh olarak kaleme alınan bu eser hakkında, nüsha tavsifleri kısmında birtakım bilgiler verdik. Nüsha tavsiflerindeki söz konusu bu bilgiler, ekseriyetle eserin şekli unsurlarıyla ilgiliydi. Bu kısımda ele alacağımız bilgilerse eserin şekli özelliklerine ilaveten, ihtiva ettiği içerik, şârihin eserini kaleme alırken ortaya koyduğu üslup ve bahis konusu şerhin Türk dili ve edebiyatı ve özelde de şerh edebiyatı açısından önemine yönelik olacaktır.

Eser, genel olarak “Miftâhu's-Sa'âde” olarak anılmakla birlikte; “Şerh-i Kasîde-i Bürde”, “Terceme-i Kasîde-i Bürde”, “Miftâhu's-Sa'âdet”, “Şerh u Nazmü'l-Kasîdeti'l-Bürde”, “Kasîde-i Bürde'nin Nazmen Şerhi ve Tercemesi” gibi adlandırmalarla da bilinmektedir:

Oldı Miftâhu's-Sa'âde bu kitâba tesmiye
Kim okursa feth ola cümle sa'âdetler aña
(38. beyit-3a)

Eserin dîbâce kısmında 42 Türkçe beyit bulunduğunu daha önce ifade etmiştik. Dîbâce, klasik olduğu üzere besmeleyle başlamıştır. Şârih, ilk beyitte “hamdele” olarak değerlendirilebilecek bir nitelikte, Allah'a hamd ve senâda bulunmaktadır:

İsm-ü Allâh ile itdüm bu kitâbı ibtidâ
Hamdile minnet añadur dahı şükriyle senâ
beyit-1b)

Eserin 1b sayfası Âl-i İmrân Sûresi'nden bir kısım ayetlerle²⁸ son bulmuştur.

“Hamdele” beyitleri toplam yedidir. 2a'da “salvele” olarak isimlendirebileceğimiz iki beyit bulunmaktadır. Peygamberimizin şefaatine nail olmayı en büyük gaye addeden her Kasîde-i Bürde şârihi gibi Rızâyî de eserine geçmeden önce Peygamberimize, onun ehl-i beytine, sahabelerine ve ona tabi olanlara dua etmekte ve onlara selam göndermektedir.

²⁸ “Şu da kesindir ki, ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur. Kendisinden başka ilah olmayan, şan, şeref ve hikmet sahibi olan O'dur.” Âl-i İmrân Sûresi, 3/5-6, Elmalılı, s. 42.

Hayati bahsinde de belirttiğimiz üzere Rızâyî'nin, her eserinde rahatlıkla görebileceğimiz gibi bu eseri de Peygamberimize duyduğu derin ve içten sevginin tezahürüdür. Diğer eserlerinde Peygamber sevgisi yer yer hissedilmektedir; ancak bu eserinde -asıl amaca uygun olarak- zirveye taşınmıştır diyebiliriz. “*Tâ ilâ-yevmi'l-kıyâm olsun salât subh u mesâ*” dizesi, kanaatimizce, eserdeki coşkunluğun artarak devam edeceğinin habercisi gibidir:

Hazret-i Şâh-ı Rüsûl rûhına olsun çok selâm
İsm-i pâkidür anuñ Ahmed Muhammed Mustafâ
(8. beyit)

Âline ashâbına etbâ'ına ahbâbına
Tâ ilâ-yevmi'l-kıyâm olsun salât subh u mesâ
(9. beyit)

Onuncu beyitte, İmâm Muhammed Bûsirî ve Kasîde-i Bürde etrafında gelişen malum rivayetlere değinmektedir:

Ol nebîler serveri medhin Muhammed Bûsirî
Rahmetu'llâhi 'aleyh ra'nâ idüpdür merhabâ
(10. beyit)

İmâm, ileride Kasîde'nin kaleme alınmasıyla son bulacak bir felç rahatsızlığına tutulmuştur:

Bunı tahrîrine bâ'is evvel andan naklimüz
Renc-i felce ol 'Azîz hikmetle olmuş mübtelâ
(11. beyit)

İmâm'ın vücudunun yarısı felçlidir. Doktorlar onun rahatsızlığına çare bulma hususunda aciz kalmışlardır:

Niçe müddet cisminüñ nısfı tamâm battâl olup
Hukemâ 'âciz kalup idememiş kimse devâ
(12. beyit)

İmâm, Peygamberimizin ruhundan istimdâd eder, bu Kasîde'yle vücudunda iyileşme belirtileri görülür:

Hazretüñ rûhından istimdâd[1] itmiş bu ‘Azîz
Bu kasîdeyle ifâkat bulmuş a‘zâsında dâ’
(13. beyit)

Rüyasının vuku bulacağı gece İmâm Bûsirî, Peygamberimize çokça salât ü selam getirir, dua dua yalvarır. Peygamberimiz rüyasında vücudunun felçli kısımlarını eliyle ovar ve mesheder. İmâm, rahatsızlığından kurtulur:

Okıyup eyler tazarru‘ ol gice çok Hazrete
Mesh ider Hazret aña uykuda tâ bulur şifâ
(14. beyit)

Peygamberimiz, İmâm Busirî'nin üzerine mübarek hırkasını örter. Bûsirî, uyanınca hırkayı üzerinde bulur:

Üstine ilkâ ider Hazret mübârek bürdesin
Uyanup bulur ‘Azîz üstinde ol bürde[yi] tâ
(15. beyit)

Felçten ve onun verdiği elemden fevkalade bir şekilde şifa bulan İmâm Bûsirî, şükür ve senâda bulunmak amacıyla yatağından kalkar ve sabah namazı için mescide gitmek üzere abdest alır. Rızâyî'nin aşağıya aldığımız beyitte: “*Kalkup âb-destin alup ider Hudâya çok senâ*” ifadesini kullanması; şifanın Allah'tan olduğuna, Peygamberimiz dahi olsa kulun ancak buna vesile olabileceğine dikkat çekmek amacı taşımaktadır. Rızâyî, burada Sünnî akîdelere sıkı sıkıya bağlı ehl-i istikâmet bir sûfî portresi çizmektedir:

Râhat olmuş gâyetile kalmamış felc ü elem
Kalkup âb-destin alup ider Hudâya çok senâ
(16. beyit)

İmâm, mescide giderken hâl ehli bir kişiye rastlar. Gördüğü rüyadan ve yaşadığı manevî hâlden henüz kimseye söz etmemişken, mezkûr kişi uykusunda Peygamberimize okuduğu Kasîde'yi kendisine de okumasını ister:

İşbu hâle kimse aslâ olmamışken muttali‘
Sâlîmen taşra çıkup gördi ki bir merd-i Hudâ

Dir eyâ pîr-i hüner medh-i Resûli eyledüñ
İşbu gice lutf idüp okı işidem sen baña
(17-18. beyitler-2b)

İmâm; mezkûr şahsa, Peygamberimize birçok kasîde söylediğini, hangisini kastettiğini sorar. Sözü edilen şahıs da “*e min tezekkür*” matlaıyla söylenen Kasîde'yi ima ettiğini belirtir ve İmâm'ın gördüğü rüyadaki bazı kısımları kerameten anlatır. Kasîde'yi Peygamberimiz dinleyince, aldığı hazla Tûba ağacı gibi salınmış, cübbesini mübarek omzundan çıkarıp, taltif amaçlı İmâm'ın sırtına giydirmiştir:

Dir ‘Azîz hakk-ı Resûle çok kasîde söyledüm
Sen ‘aceb benden anuñ kankısın eylersün recâ

Didi maksûdum *e min tezekkür* ola matla‘ı
Kim bu gice okıduñ Hazret ‘azîm itdi safâ

İki yanına salındı ol nihâl-i serv-i kad
Nahl-ı Tûbâ gibi meyl itdi safâdan her yaña

Cübbesin Hazret çıkardı pâk zahrından o dem
Arkaña geydürdi lutfıla saña itdi ‘atâ
(19...22. beyitler)

İmâm Bûsirî, mezkûr şahsın hâl ehli bir zât olduğunu anlamakta gecikmez. Kasîde'nin içeriğini onunla paylaşır ve nüshasını verir. Kasîde, böylece halk arasında hızla yayılır ve hikâyesi kulaktan kulağa anlatılır:

Bildi ahvâli ‘Azîz işbu kişi bir ehl-i hâl
Nüshasın virdi anuñ buldı şüyû‘ı câ-be-câ
(23. beyit)

Orijinal metin, Memlûk hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Rükneddin Baybars el-Bundukdârî²⁹'nin saltanat yıllarında yazılmıştır. Sultan Baybars'ın veziri “Bahaüddin” adında birisidir. Vezir Bahaüddin, Kasîde'yi dinleyince oldukça etkilenmiştir. Öyle ki zenginin, fakirin, efendinin, kölenin Kasîde'yi dinlemesi emrini vermiştir:

Melikü'z-Zâhir zamânı idi imdi ol zamân
Bil Bahâü'd-dîn vezîr muhibb-i enbiyâ

İşbu hâli işidüp çün 'âşık oldı ol vezîr
Nüşhasın alup anuñ nezr eyledi subh u mesâ

Baş açık yalın ayak kâ'im ideyim istimâ'
Okısunlar dâ'imâ bunı hemân bay [u] gedâ
(24...26. beyitler)

Rızâyî, 26. beyitten sonraki iki beyitte Kasîde-i Bürde'nin havassı ve şifa oluşu üzerinde durmaktadır. Kasîde-i Bürde'yi okuyanlar onun yararlarını bizzat müşahede etmişlerdir. Eğer fakir okursa zengin olur; hasta okursa şifa bulur. Kaybolan kimse için okunursa erken zamanda döner. Okuyanlar daima muhafaza altındadırlar. 39. beyitte de hassasının sınırsız olduğunu belirtmektedir:

Okıyanlar nef'ini itdi müşâhede anuñ
Her fakîr buldı gınâ haste okıyanlar şifâ

Gâ'ib olan kimse hakkında okınsa tiz gele
Ugrı girmez olduğı o cümleden mahfûz ola
(27-28 beyitler)

Hâssasınuñ hadd ü 'addini kalem itmez beyân
Bir kasîde anı Hazret böyle begenmiş ola
(39. beyit-3a)

²⁹ El-Melikü'z-Zâhir Rükneddin Baybars el-Bundukdârî (1260-1277) için bkz. Kazım Yaşar Koprıman, “Mısır Memlûkleri (1250/1517)” Maddesi, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C. 5, Ankara 2002, s. 99-127. Ayrıca bkz. İsmail Yiğit, *Memlûkler 648-923/1250-1517*, Kayhan Yayınları, İstanbul 2008, s. 41-57.

“Aksarâyî Hâci Efendi-zâde Rızâyî”, nisbesiyle kendini takdim eden şair, Peygamberimizin vasıflarını anlatmanın veya medhini yapmanın insana mutluluk verdiğini; onun mübarek vasıflarını ele alırken dillerin coştığı gibi gönüllerin de coştüğünü belirtmektedir. “*Dem-be-dem cûş eyleye dillerde vasf-ı mâ-cerâ*” derken -kanaatimizce- “dil” kelimesini “gönül, kalp”; “lisan, konuşulan dil” anlamlarına gelecek şekilde tevriyeli olarak kullanmıştır:

Hoş sa‘âdet Hazretüñ medh-i şerîfin eylemek
Dem-be-dem cûş eyleye dillerde vasf-ı mâ-cerâ
(29. beyit-3a)

Şârih, İmâm Bûsirî’nin orijinal metni fasih ve belîğ dille kaleme aldığını, anlamını idrak etmede kendisinin yetersiz kaldığını dile getirir. Hayatı, eserleri ve sanatı bahsinde defalarca bahsettiğimiz gibi Rızâyî’nin en bariz özelliklerinden birisi mütevazi bir Celvetî sûfisi oluşudur. Aşağıdaki beyitte de bu yönünün tezahür ettiği rahatlıkla söylenebilir:

Lîk elfâz-ı belîğ gâyet fesâhat üzredür
Ma‘ninin fehm itmede ‘âciz benüm gibi gedâ
(30. beyit)

Rızâyî, Allah’tan en büyük isteğinin bu eseri nazmetmek olduğunu, bu arzusu gerçekleştiği için çok büyük bir mutluluk duyduğunu belirtir. Kasîde-i Bürde’yi nazmetmek onun için oldukça zordur, güzel bir üslupla şiirleştirmek müşkül bir iştir. Bu noktada kâmil insanlar kendisini mazur görmelidirler. Rızâyî’nin temennilerinden birisi de mahşer gününde Kasîde’nin meddâhı İmâm Bûsirî’yle birlikte haşrolmaktır:

Hazret-i Hakdan hemân nazmında kıldum iltimâs
Türkice nazm eyleyem virdi murâdımı Hudâ

İtmesün levmi baña lutf eyleyüp ehl-i kemâl
Hayli müşkildür bunıñ nazmında bir hüsn-i edâ

Râh-ı medhine ‘azîmet itmege bâ‘is budur
Umaram meddâhı ile haşr olam rûz-ı cezâ
(31...33. beyitler)

Rızâyî; aşağıya aldığımız beyitte, Bûsirî'ye ait orijinal metnin her beytini üç beyitle şerh ettiğinden bahsetmektedir. Arapça beytin ilk dizesini Türkçe birinci beyitle; ikinci dizesini de Türkçe ikinci beyitle şerh etmiştir. Rızâyî'ye ait Türkçe üçüncü beyit ise Bûsirî'nin beyitlerindeki Arapça kelimelerin anlamlarını ihtiva eden manzûm sözlük beytidir. Rızâyî'nin burada bahsedilen şerh metoduna hiç de uzak olmadığı Muğlalı Şâhidî Dede'nin Tuhfe'sine nazîre olarak kaleme aldığı "Kân-ı Me'ânî" adındaki Farsça-Türkçe manzûm sözlüğünden anlaşılmaktadır. Söz konusu eserde olduğu gibi bu eserde de kelimelerin karşılıklarının rahatça bulunabilmesi için diğer dildeki (Arapça/Farsça) karşılığı numaralandırılarak verilmiş ve aynı metoda başvurulmuştur³⁰:

Ma'ni-i ebyâtile itdüm lügâtini beyân
Cümle üçer beytile olındı mefhûmı edâ
(34. beyit)

Yukarıda ele aldığımız beyitlerin her biri, Hasan Rızâyî'nin ilme verdiği önemi de göstermektedir. Kasîde-i Bürde'nin fasih ve belîğ bir dille yazıldığını belirtmesi, Arapça'ya vukûfiyetine bir delil olarak düşü-
nülebilir. Türkçe nazmetme arzusunun güçlü oluşu, eserin fesahatini bozma korkusu taşıması ve bu noktada ilgili zevâtan affedilmeyi ümit etmesi, ilmin neticesi veya meyvesi olarak değerlendirebileceğimiz teva-
zusuna işarettir. Birlikte haşrolmayı dilemek kadar müellifine hürmeti, Miftâhu's-Sa'âde'nin kültür seviyesi yüksek bir ilim erbabının ve ilim camiasına dost bir şârihin eseri olduğunu göstermesi açısından önemlidir. 35. beyit, eserin Sultan İbrahim döneminde³¹ yazıldığını bildirmektedir. Bir sonraki beyit de Osmanlı hanedanının daim olmasını temenni etmekte olup dua içeriklidir:

Devr-i Sultân ibn-i Sultân Hân İbrâhîmdür
Eyledüm tahrîrini gâyet latîf idi hevâ
(35. beyit)

Yâ İlâhî it mü'ebbed hem mü'eyyed her zamân
Âl-i 'Osmân neslini hıfz eyle ey Bârî Hudâ
(36. beyit)

³⁰ İlgili yorum için bkz. Turan, s. 2947.

³¹ 1640-1648 yılları arasını kapsar. Bahsi geçen dönem için bkz. Ömer Faruk Yılmaz, s. 327-345. Ayrıca bkz. Yücel-Sevim, C. 3, s. 85-100.

Şârih, Allah'tan, şerhinin ilgililer nazarında makbul olmasını, şerhinden hareketle daima hayırla yâd edilmesini istemektedir. "Müminlere cennet kapısı devamlı açık olsun, dünyada ve ahirette iyilik cömertlik onlara bağışlansın." diyerek -besmeleyle- orijinal metnin şerhine başlamaktadır:

Umaram makbûle ola idi işbu tercemem
İdeler hayrile yâd bir dem ola yâ Rabbenâ

Mü'mine bâbü's-sa'âde dâ'imâ mekşûf ola
Dünya vü 'ukbâda ihsân ü kerem ola 'atâ

İmdi Bismi'llâh ile ol medhe âgâz idelüm
Budurur medh-i Muhammed Bûsırî kıl ibtidâ
(40...42. beyitler)

Kasîde-i Bürde'nin orijinal metni, Bahr-i Basît-i Mahbûn³² vezni olarak bilinen "Müstef'ilün Fâ'ilün Müstef'ilün Fe'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Hasan Rızâyî, şerhi yaparken vezin seçiminde asıl metne bağlı kalmamıştır. Türkçe'de en çok kullanılan vezinlerden birisi olan "Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün (Bahr-i Remel)"³³ kalıbını tercih etmiştir. Böyle bir tercihte bulunmasının en muhtemel sebebi, şerhini sade bir dille kaleme alması, sade bir Türkçe'ye uyarlanması en kolay veznin muhtemelen bu olması, pratikte kullanımının yaygın olmasıdır. Orijinal metnin vezni, her ne kadar Türk şiirinde kullanılsa da Rızâyî'nin tercih ettiği vezin kadar tercih edilmemiştir. Söz konusu veznin Arap şiirinde ne kadar tercih edildiği noktasında herhangi bir bilgiye sahip

³² "Vezindeki "Müstef'ilün", bazen "Mefâ'ilün" şeklinde "Fâ'ilün" ise "Fe'ilün" şeklinde gelebilmektedir. Bu duruma "hubn", böyle vezinlere de "mahbûn" denilmektedir. Hubn, bir cüzdeki ilk sâkin sesin düşmesi sonucu cüz'ün kısaltılmasına denir. Meselâ, "Müstef'ilün" cüz'ündeki ilk sâkin harf sin'dir. Sin harfi düştüğünde vezin "Mütef'ilün" şeklinde gelir. Ancak Arüz ölçüsünde böyle bir vezin olmadığı için buna "Mefâ'ilün" demek mümkündür. Kasîde-i Bürde'nin her beytindeki mısraların son cüz'leri (arüz ve darb), Basît bahrinden dolayı aslında "Fâ'ilün" olması gerektiği halde mahbûn olduğu için, birinci hecedeki sâkin elif düşerek dâimâ "Fe'ilün" şeklinde gelmiştir. Diğer cüz'ler (haşv) ise bazen mahbûn, bazen normal şekilde kullanılmıştır." Şahin'den naklen, konu ile ilgili daha teferruatlı bilgi için bkz. Şeyhülislâm Mekkî Muhammed Efendi, s. 5-6. Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleleri*, s. 47.

³³ Bkz. Saraç (edit. vd.), *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, s. 129.

değiliz. Arap dili için ahenkli sayılacak bir vezin olduğunu farzetsek de “...özellikle *Türkçe’de aynı âhengi sağlamak imkanına sahip olmayabilir. Kaldı ki arûz vezni ile Türkçe şiir yazmak her zaman için zor bir iş olmuştur.*”³⁴ Rızâyî’nin Arapça metnin veznine bağlı kalmayışı, vezin seçimi konusunda mutaassıp olmadığını ve Kasîde-i Bürde’nin halk nezdinde anlaşılmasını esas ittihaz ederek yararlı bir metot güttüğünü göstermektedir. Şayet vezne bağlı kalsaydı, metnin orijinallliğini bozmama adına şerh, kuru bir tercüme özelliği gösterebilir ve dil de sadelikten uzaklaşabilirdi.³⁵

Rızâyî, sade ve anlaşılır dil üslubundan ödün vermemiş; fakat vezne hâkimiyet konusunda oldukça esnek bir tavır sergilemiştir. Türkçe’de en çok kullanılan bir vezinle eserini kaleme almasına rağmen vezin konusunda pek de hünerli değildir, fazlaca vezin hatasına düşmüştür. İyi bir eğitimden geçmesine, Arapça ve Farsça’ya vukûfiyetine ve kültürel yönden zengin bir muhitte yetişmesine rağmen şiir sanatı açısından fazla başarılı olmadığı anlaşılmaktadır. Kanaatimizce, Rızâyî’nin bahsi geçen özellikleri onun mutasavvif ve sûfî kişiliğinden kaynaklanmaktadır. Eserleri ve sanatı bahsinde de ele aldığımız üzere Rızâyî, hem tasavvufî yönden hem de edebî açıdan başta Aziz Mahmud Hüdâyî olmak üzere Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi, Gafûrî Mahmûd Efendi ve Zâkirzâde Abdullah Efendi gibi Celvetî büyüklerinden etkilenmiştir. İsmi geçen Celvetî büyüklerinin eserlerine ve bilhassa şiirlerine bakıldığında edebî ve estetik kaygıdan ziyade tasavvufî kaygılar içinde oldukları görülecektir.³⁶ Rızâyî de ele aldığımız şerhinde estetik bir kaygı taşımamış, sadece Kasîde-i Bürde gibi Türk toplumu için kutsal kabul edilen bir metnin anlaşılması yönünde çaba sarfetmiştir. Rızâyî’nin Kasîde-i Bürde’deki sade ve anlaşılır üslubunun altında yatan bir gayesi de manevî hazzını, engin coşkusunu ve metafizik gerilimini Peygamber âşığı müslüman Türk halkıyla ve özellikle de Celvetî sûfileriyle paylaşmaktır. Kasîde-i Bürde Şerhi de dahil eserlerinin hemen hemen hepsinde aynı üslubun varlığı rahatlıkla hissedilmektedir. Belirtilenler ışığında Kasîde-i Bürde Şerhi’ni tasavvufî şerhler başlığı altında ele almak hata olmasa gerek.

³⁴ Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 133.

³⁵ Çıkarımlarımızı destekleyecek paralelde yorumlar için bkz. Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, s. 131-132.

³⁶ İsmi geçen Celvetî büyüklerinin şiirleri için bkz. Bkz. Ertan, s. 449-463; Tatcı-Yıldız, s. 23-559; Alim Yıldız, s. 28-447; Erdoğan-Cankurt, s. 789-814; Kocatürk, s. 310-313, 323.

Rızâyî, bilim dili Arapça olan ve yoğun bir şekilde belâgat derslerinin yapıldığı Osmanlı medreselerinde yetişmiş bir müderristir. Hama, Humus ve Halep gibi Arap coğrafyalarında bulunmuş, söz konusu yerlerde ilim erbabıyla ilişkiler kurmuş bir kadıdır. Arapça eserler kaleme alarak Arap dili husundaki yetkinliğini ortaya koymuştur. Ancak Kasîde-i Bürde Şerhi'ne bakıldığı zaman, derin Arapça bilgisinin şerh metoduna yansımadağı görülmektedir. Yani klâsik edebiyattaki filolojik merkezli, yoğun gramer açıklamaları bulunan bir şerh yöntemini tercih etmediği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen tercihinin, sûfî kişiliğine bağlamakla beraber, şerhin “manzûm” oluşuyla da ilişkilendirmenin isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Rızâyî, manevî coşkuyu okuyucuya yaşatmak istemektedir. Bu “*kutsal metnin*” anlaşılması için bütün anlamı beytin içerisine sığdırması gerekir. Şayet yoğun gramer açıklamalarına girseydi, hem sadelikten uzaklaşacak hem de amacının dışına çıkarak “mânâ”yı ihmal etmiş olacaktı. Bu nedenle gramer açıklamaları yerine lugatçı bir bakış açısıyla sadece Arapça kelimelerin Türkçe karşılıklarını vermekle yetinmiş; şerh metodunu belirlerken, hitap ettiği kitle ekseninde hareket etmiştir. Mensûr bir Kasîde-i Bürde şerhi kaleme almak isteyen her şârih, edebiyatımızda Kasîde'nin mensûr şerhleri fazla olduğu için, kendisinden önce yazılmış şerhleri inceleme fırsatı bulabilmiştir. Kanaatimizce, kendisinden önce yazılmış manzûm şerhin olmayışı³⁷, Rızâyî'ye kendi şerh metodunu kritik etme fırsatı vermemiştir.

Zikredilen yorumların ortaya çıkardığı bir sonuç olarak veya zikredilen yorumlara bağlı olarak, Rızâyî'nin birçok vezin hatasına düştüğü görülmektedir. Şârihin eserinde toplam 47 yerde veznin aksadığı tespitlerimiz dahilindedir. Vezni aksak beyitlerden ikisi dîbâce bölümünde, biri Hikâyet kısmında, 44'ü ise şerh kısmındadır. Şerh beyitlerinin 22'si, Arapça beyti şerh eden Türkçe beyitlerden manzûm sözlük olarak adlandırdığımız beyitlerdir. Manzûm sözlük beyitlerinde Arapça kelimeler verilip Türkçe karşılıkları söylenmektedir. Söz konusu beyitlerde Arapça kelimelerin fazlalığından ve bu kelimelerin vezinlere uydurulmasının zorluğundan dolayı mezkûr beyitlerde vezin aksaklıkları sık görülmüştür. Kalan beyitlerden 12'si Türkçe şerh beyitlerinden birinci beyitler, 10'u da ikinci beyitlerdir. Vezni aksadığı beyitleri vermenin yararlı olacağı kanısındayız. Beyitleri şu şekilde sıralayabiliriz:

³⁷ Ne zaman yaşadığı bilinmeyen İsmail Nazîfi'nin Kasîde-i Bürde Şerhi'ni, Rızâyî'nin şerhine yapılmış bir nazîre kabul edersek, Rızâyî'nin eserinin alanında ilk olduğu sonucuna varırız.

Ana rahminde kılupdur hûb-ı tasvîr-i cemâl
Suya oldur gûne gûne nakş üzre *keyfe yeşâ*
(Dîbâce-3. beyit)

Devleti dâ'îsidür anuñ âbâ 'an-ced hemân
Aksarâyî Hâcî Efendizâde bu ehl-i kazâ
(Dîbâce-37. beyit)

Sabbe 'âşık münketim gizli vü hasbân oldı zann
İztrâm oldı harâret insicâm gözyaşî ola
(438/3. beyit)

Bân ılgun tag 'Alem talel harâbe ev yeri
Uykusızlıkdur arak dökmek araka 'aşk hevâ
(5/3. beyit)

Ey baña ta'n eyleyen her dem hevâ-yı 'özrinde
Ola ma'zûr lutf idüp eylesün ta'nı baña
(9/1. beyit)

Açlığından bağladı bagrına taşları Resûl
Ditrerdi nâzik bögrinüñ derisi subh u mesâ
(30/1. beyit)

Çün mürâvede taleb taga cibâl şümmü yüce
Dindi göstermek râvede hem ulu şemem dâ'imâ
(31/3. beyit)

Âmir ol hayrı it deye nâhî ki şerden men' ide
Katı gerçek söyleyen oldı eberr söz kavlı ola
(35/3. beyit)

Dâ'î da'vetten habl dindi ipe müstemsikûn
Yapışanlardur ki gayrı münfasım kırılmaya
(37/3. beyit)

Yohsa lutfinuñ sehâbından ki bir ağız
Suçağaz almağî itdiler kamu andan recâ
(39/2. beyit)

³⁸ Bu kısımlar, Arapça orijinal beyitleri göstermektedir.

İltimâs oldu taleb hem bir avuç sudur garaf
Hem bir ağız su reşf diyeme yagar subh u mesâ
(39/3. beyit)

İmtihân teklîf ü tecrübe âciz oldu ‘ayâ
İrtiyâb şek ü gümân heymân odur hayrân ola
(47/3. beyit)

Niçesi bile bilür hakkını ol Hazretüñ
Ol kimesne uykuda görmege virdi çün rızâ
(50/1. beyit)

Meblağ-ı ‘ilmi bu halkuñ Hazrete dirler beşer
Dahı hayırlısı halkuñ budurur gayrı olmaya
(51/1. beyit)

Bilmediler Hak yanında rütbe-i a‘lâsını
Didiler ancak beşerdür hem hayrlı kimse ola
(51/2. beyit)

Şems güneş yıldız kevkeb oldu izhâr âşikâr
Nûr ise oldu ziyâ zulmet karañlıklar ola
(53/3. beyit)

Şems güneş yıldız kevkeb oldu izhâr âşikâr
Nûr ise oldu ziyâ zulmet karañlıklar ola
(55/2. beyit)

Yok bir gökcek mu‘âdil hiç ‘âlem içre kim
Hazretüñ defn olduğu toprak gibi bil dâ’imâ
(58/1. beyit)

Yüce bâlâya sâtı‘ dindi çıkarmak hetf
Ma‘ni bätündür kelim dahı dinildi zâhirâ
(65/3. beyit)

Oldı i‘lân-ı beşâ’ir müjde-i hayr eylemek
Korku inzârdur siyem berke nazar berkdür ziyâ
(66/3. beyit)

Oldı ol kâfırlar a‘mâ hem dahı cümle asamm
Müstakîm olmaz o egridi dîn geldi Mustafâ
(67/2. beyit)

İnhizâm kaçmak kafû biri biri ardınca giden
Gök kapusıdur tarîk-ı vahy olan oldu gadâ
(69/3. beyit)

Ebrehe ashâb-ı filûn begleri battâl yarar
Herab kaçmak râhe avuç taş hasâ atmak ramâ
(70/3. beyit)

Çok marîz eyledi ibrâ marazdan bî-gümân
Eli yapışmak ile Hazretüñ buldı şifâ
(85/1. beyit)

Cûd sehâ ‘ârız bulut vere bitâh dere zandur hayâl
Seyb sedîmdür döker ‘Arim katı yağmur yaga
(87/3. beyit)

Cânımız yoluña olsun çün hemân bu dem fidâ
N’oldı saña bu ne haldür haber virsen baña
(Hikayet-8. beyit)

Red ma‘nîde men‘ mu‘âraza mukâbele
Hem yedâ oldu ta‘arruz çün harem mahrem ola
(96/3. beyit)

Bil ‘acâyib gele ta‘accüb okıyan âdeme
Sâ’ime ma‘nâda terk dahı melâlet se’m ola
(98/3. beyit)

Oldı kurret iki göz nûrı zafer dahı vusûl
Habl ise oldu murâd hem i‘tisâm sığınma ola
(99/3. beyit)

Pes ‘adl-i nâs içre bunsuz olmadı kâ’im tamâm
İmdi mü’minler ‘amel ide hemân subh u mesâ
(102/2. beyit)

Bilür ol hak olduğın ammâ bilmezlenür
Ol münâfık bir müdrik çok bilür dirler aña
(103/2. beyit)

Ol hayırlı kişi dahı âyet-i kübrâdurur
Fikr iden için anı bilmek subh u mesâ
(106/1. beyit)

Harem-i evvel Mekke sâni Aksâdur harem
Dâc gizlice dimek zulmet karañulık gice ola
(107/3. beyit)

Da‘ terk dünüvv yakın gâyet mesâfedür şe‘v
Müstenim rif‘at talebi çıkacak yer merkâ
(111/3. beyit)

Her makâmı dahı geçdüñ sen yalıñuz bî-ta‘ab
Ol makâma târî olmamış zahmet dâ‘imâ
(114/2. beyit)

Ey İslâm bölügi bizüm içündür müjdeler
Vardurur bizüm için cânib ‘inâyetden yaña
(116/1. beyit)

Kâşki biz de ol ‘uzuv pâre gibi agsak göge
Niçe kartal ü tavşancılta olurduk rehâ
(120/2. beyit)

Hall nüzûl zayfdur konuk sâha dinildi ev õni
Karm beglerdürür ‘idâ düşmen karimdür iştilhâ
(122/3. beyit)

‘Asker-i İslâm heybetinde vü şevketde tamâm
Taglar gibi su‘âl it cengini a‘dâya tâ
(127/1. beyit)

Uğradıktan soñra ol kılıç siyâh kelleler
Eñse vü boynındadır ol kâküli şehâ
(129/2. beyit)

Askerüñ ahbâr-ı hayrunçün saña ihdâ ider
Nusret virdüm belî her demde her subh u mesâ
(132/1. beyit)

Hırz kal'adur hıfz oldu ehalle ma'nada
Leys arslan yavrısı âşiyân yuva ecem ola
(137/3. beyit)

Hazretüñ lutfi müberrâ tâlibi men' itmeden
Ben tenzih iderem zîrâ sehîdür Mustafa
(148/1. beyit)

Dünya vü 'ukbâ senüñ tahkîk-ı cûduñdandurur
Dahı 'ilmüñdürür levh u kalem 'ilmi şehâ
(154/1. beyit)

Dünya vü 'ukbâya dâreyn ü tahammüldür sabır
İnhizâm zâ'il korkı hevl de'â uğraya
(158/3. beyit)

Nağme-i pür-sûzı ile 'Urbân içinde dem-be-dem
Yağdura bârân-ı rahmet bunlar üstine Hudâ
(161/2. beyit)

Bil terennühdür meyl 'azbe nihâledür 'îs deve
Deveci hâdî nagam âvâz hem rîhdür sabâ
(161/3. beyit)

Miftâhu's-Sa'âde, elif (revî³⁹ harfî) kafiyesiyle kaleme alınmıştır. Eserin kafiyesi, tek bir sesin tekrarından dolayı mücerred kafiye⁴⁰ örne-

³⁹ “Divan şiirinde kafiye yi revî harfinin tekrarı meydana getirir. Dolayısıyla kafiye, hem revî harfinin bulunduğu kelime hem de revî anlamlarına gelen terimdir. Revînin asıl anlamı “devenin yükünün bağlandığı ip”tir. İp ile devenin yükü bağlandığı gibi beyit de revî ile bağlanır, bütünlük kazanır. Revî redifsiz kafiyelerde mısra ve beyit sonunda, redifli kafiyelerde de mısra ortasında, hatta mısran ilk kelimesinde olabilir. Bu durum kafiye tanımındaki “... veya sonu kabul edilen yerlerde” ifadesinin gerekçesidir.” Saraç (edit. vd.), *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, s. 137-138.

⁴⁰ “Klâsik dönem Türk şiirinde kullanılan kafiye sistemi aruz vezni gibi Arap şiirinden Fars şiirine oradan da Türk edebiyatına geçmiştir. Bu âhenk sisteminde kafiye tek bir ünsüz ya da uzun ünlü (=revî)nün tekrarından ya da birden fazla ses benzeşmesinden meydana gelmiş olması mümkündür. Tek bir sesin tekrarıyla elde edilen kafiyelere **mücerred kafiye** denir.” Saraç, (edit. vd.), *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, s. 136.

ğidir. Eser, baştan sona incelendiğinde kelime kadrosunun yetersiz olduğu, bunun doğal sonucu olarak da kafiye seçiminde şârihin zorlandığı görülmektedir. Kafiyeyi bünyesinde barındıran kelimeler, birçok kez mükerrer olarak kullanılmıştır. Eserde, beyitlerin ikinci dizeleri birbiriyle kafiyelidir. Sadece, bünyesinde 18 beyti barındıran ve mesnevî nazım biçimiyle yazılan manzûm Hikâyet kısmında her beyit kendi arasında kafiyelidir. Kasîde şerhi bir bütün olarak ele alındığında; kafiyeli kelimelerin sıkça tekrar edilmesi, tekdüzeliğe neden olmuştur diyebiliriz. Eserdeki kafiyeli olan kelimeleri verdiğimizde şârihin fazlaca tekrara düştüğü açık bir şekilde görülecektir. Örneğin; “ola” ifadesi, 84 yerde tekrar edilmiş olup Arapça kelimelerin Türkçe’de karşılığının ne “ola”cağının cevabı, manzûm sözlük beytinde verildiği için bahsi geçen ifade en çok bu beyitte kullanılmıştır. “Dâ’imâ” lafzı 43 yerde; “aña” ifadesi 19 yerde; “olmaya” ifadesi 17 yerde, “saña” lafzı da 8 yerde kullanılmaktadır. Kafiyeli olan kelimelerden mükerrer kullanılmayan hemen hemen yok gibidir. Aşağıya aldığımız kafiyeli kelime kadrosundaki tekrarlar, yorumlarımızı destekleyici mahiyettedir:

Dîbâce beyitleri (42 beyit sırasıyla): senâ, mâ, *keyfe yeşâ*, hatâ, nidâ, cezâ, Rabbenâ, Mustafâ, mesâ, merhabâ, mübtelâ, devâ, dâ’, şifâ, tâ, senâ, Hudâ, baña, recâ, safâ, yaña, ‘atâ, câ-be-câ, enbiyâ, gedâ, şifâ, ola, mâ-cerâ, gedâ, Hudâ, hüsn-i edâ, rûz-ı cezâ, edâ, hevâ, Hudâ, ehl-i kazâ, aña, ola, Rabbenâ, ‘atâ, ibtidâ.

Şerh beyitleri: 1. Beyit (Arapça beyit) / âşinâ, baña, mâ-cerâ. 2. beyit / ziyâ, mâ-cerâ, zâhirâ. 3. beyit / dâ’imâ, hevâ, mübtelâ. 4. beyit / olmaya, müdde‘â, ola. 5. beyit / ‘ale’l-binâ, hevâ, hevâ. 6. beyit / dâ’imâ, ‘inde’l-kazâ, ‘âdetâ. 7. beyit / ola, meh-likâ, zanâ. 8. beyit / gedâ, safâ, ola. 9. beyit / bana, ola, dâ’imâ. 10. beyit / kıla, merhabâ, ola. 11. beyit / ‘âdetâ, hayâ, ola. 12. beyit / baña, merhabâ, olmaya. 13. beyit / dâ’imâ, hevâ, ola. 14. beyit / safâ, pür-hayâ, kırâ. 15. beyit / baña, boya, bedâ. 16. beyit / hayâ, baña, ola. 17. beyit / hevâ, aña, ola. 18. beyit / tâ, iştiâ, ola. 19. beyit / hevâ, cüdâ, şehâ. 20. beyit / meselâ, saña, aña. 21. beyit / iştiâ, dâ’imâ, şehâ. 22. beyit / ola, olmaya, dâ’imâ. 23. beyit / hayâ, olmaya, imtilâ. 24. beyit / sana, şehâ, ola. 25. beyit / zâhirâ, saña, ola. 26. beyit / meselâ, ‘âdetâ, ola. 27. beyit / saña, cefâ, dâ’imâ. 28. beyit / duhâ, ola,

Hudâ. 29. beyit / tâ, ‘ulemâ, dâ’imâ. 30. Beyit / mesâ, olmaya, ola. 31. beyit / müntehâ, ana, dâ’imâ. 32. beyit / Mustafâ, Hudâ, saklaya. 33. beyit / verâ, mâ-sivâ, safâ. 34. beyit / Mustafâ, verâ, ola. 35. beyit / aña, dâ’imâ, ola. 36. beyit / recâ, hatâ, ola. 37. beyit / gûyiyâ, rehâ, kırılmaya. 38. beyit / Mustafâ, müntehâ, ola. 39. beyit / mâ, recâ, mesâ. 40. beyit / yaña, dâ’imâ, enbiyâ. 41. beyit / Hudâ, aña, ıstıfâ. 42. beyit / dâ’imâ, gedâ, şehâ. 43. beyit / ıftırâ, hatâ, ola. 44. beyit / ola, mesâ, müntehâ. 45. beyit / ola, ‘ulâ, ola. 46. beyit / ola, du‘â, ola. 47. beyit / ‘ukalâ, meselâ, olâ. 48. beyit / ola, mesâ, ola. 49. beyit / aña, Rabbenâ, meh-likâ. 50. beyit / rızâ, mesâ, ola. 51. beyit / olmaya, ola, olmaya. 52. beyit / sâbıkâ, Hudâ, ziyâ. 53. beyit / ziyâ, ziyâ, ola. 54. beyit / dâ’imâ, likâ, ola. 55. beyit / meselâ, Mustafâ, ola. 56. beyit / aña, yaña, ola. 57. beyit / ola, ola, Mustafâ. 59. beyit / hafâ, Hudâ, ola. 60. beyit / belâ, mesâ, ola. 61. beyit / olmaya, fenâ, ola. 62. beyit / aña, mâ-cerâ, ola. 63. beyit / mâ, yaña, zamâ. 64. beyit / ola, Hudâ, mâ. 65. beyit / ziyâ, Mustafâ, zâhirâ. 66. beyit / mesâ, bed-likâ, ziyâ. 67. beyit / hebâ, Mustafâ, zâhirâ. 68. beyit / vâkı’â, ‘adâ, semâ. 69. beyit / kova kova, mesâ, gadâ. 70. beyit / bed-likâ, Mustafâ, ramâ. 71. beyit / du‘â, Hudâ, meselâ. 72. beyit / bî-ayâ, Mustafâ, lâ. 73. beyit / edâ, verâ, şehâ. 74. beyit / yaña, tâ, tekâ. 75. beyit / dâ’imâ, aña, ola. 76. beyit / tâ, kazâ, ‘amâ. 77. beyit / Hudâ, tâ, lem-yürayâ. 78. beyit / tâ, Mustafâ, Mustafâ. 79. beyit / ‘inde’l-gazâ, mesâ, ola. 80. beyit / dâ’imâ, baña, cefâ. 81. beyit / aña, dâ’imâ, ‘atâ. 82. beyit / aña, dâ’imâ, vâkı’â. 83. beyit / ‘ayân, Mustafâ, ola. 84. beyit / ‘atâ, hatâ, ıftırâ. 85. beyit / şifâ, belâ, ola. 86. beyit / du‘â, tâ, kara. 87. beyit / mâ, dâ’imâ, yaga. 88. beyit / ola, dâ’imâ, ziyâ. 89. beyit / olmaya, edâ, ola. 90. beyit / ola, gedâ, recâ. 91. beyit / şehâ, dâ’imâ, aña. 92. beyit / olmaya, küşâ, ola. 93. beyit / sâbıkâ, ‘ale’l-bekâ, ‘indenâ. 94. beyit / tâ, olmaya, ola. 95. beyit / dâ’imâ, yaña, şehâ. 96. beyit / iddi’â, dâ’imâ, ola. 97. beyit / şehâ, bahâ, ola. 98. beyit / fudalâ, safâ, ola. 99. beyit / aña, hatâ, ola. 100. beyit / safâ, ‘ulemâ, Lezâ. 101. beyit / cezâ, tagâ, dâ’imâ. 102. beyit / dâ’imâ, mesâ, ola. 103. beyit / dâ’imâ, aña, ola. 104. beyit / ‘amâ, dâ’imâ, dâ’. 105. beyit / mesâ, sabâ, ola. 106. beyit / mesâ, dâ’imâ, ola. 107. beyit / sen, câ-be-câ, ola. 108. beyit / müntehâ, enbiyâ, meselâ. 109. beyit / enbiyâ, Hudâ, enbiyâ. 110. beyit / saña, saña, ola. 111. beyit / enbiyâ, ‘alâ, merkâ. 112. beyit / enbiyâ, nidâ, ola. 113. beyit / Hudâ, enbiyâ, bilinme-ye. 114. beyit / aña, dâ’imâ, ola. 115. beyit / enbiyâ, aña, ilâ. 116. beyit / yaña, Mustafâ, ola. 117. beyit / şehâ, fidâ, Mustafâ. 118. beyit / olmaya,

câ-be-câ, ola. 119. beyit / verâ, kala, kanâ. 120. beyit / dâ'imâ, rehâ, ola. 121. beyit / mesâ, 'âdetâ, ola. 122. beyit / gıdâ, iştihâ, iştihâ. 123. beyit / sabâ, dâ'imâ, ola. 124. beyit, mesâ, rehâ, kopa. 125. beyit / akrabâ, ziyâ, ola. 126. beyit / dâ'imâ, Mustafâ, olmaya. 127. beyit / tâ, saña, ra'e. 128. beyit / ola, vebâ, ola. 129. beyit / dâ'imâ, şehâ, ola. 130. beyit / dâ'imâ, 'adâ, kalmaya. 131. beyit / dâ'imâ, ola, şehâ. 132. beyit / mesâ, ola, dâ'imâ. 133. beyit / müntehâ, şehâ, aña. 134. beyit / denâ, semâ, ola. 135. beyit / mesâ, hatâ, ola. 136. beyit / du'â, dâ'imâ, 'adâ. 137. beyit / mün-tehâ, dâ'imâ, ola. 138. beyit / gâlibâ, dâ'imâ, ola. 139. beyit / saña, verâ, olmaya. 140. beyit / recâ, hebâ, şehâ. 141. beyit / baña, ola, ola. 142. beyit / baña, recâ, aglama. 143. beyit / aña, olmaya, iştirâ. 144. beyit / ala, dâ'imâ, zâhirâ. 145. beyit / baña, kırılmaya, kırılmaya. 146. beyit / baña, vefâ, Mustafâ. 147. beyit / cezâ, gedâ, ola. 148. beyit / Mustafâ, sehâ, ola. 149. beyit / mesâ, Mustafâ, rehâ. 150. beyit / dâ'imâ, yaga, hayâ. 151. beyit / ola, aña, yedâ. 152. beyit / saña, baña, fenâ. 153. beyit / recâ, Mustafâ, zâhirâ. 154. beyit / şehâ, verâ, aña. 155. beyit / mesâ, olmaya, zinâ. 156. beyit / cezâ, olmaya, ola. 157. beyit / du'â, cezâ, saklaya. 158. beyit / cefâ, dâ'imâ, ugraya. 159. beyit / dâ'imâ / yagdıra, aka. 160. beyit / mesâ, dâ'imâ, anlara. 161. beyit / meselâ, Hudâ, sabâ.

Hikâyet beyitleri (18 beyit sırasıyla): kelâm-tamâm, nâgehân-'ayân, yelerek-iderek, meded-ebed, muhâl-mecâl, sür'ati-katı, güler-basar, fidâ-baña, kişi-işi, legen-hasen, üstine-yine, kan-hemân, mühürle-diler-serteser, zahmeti-katı, beñzedi-didi, annemüz-cânânemüz, ziyâ-Mustafâ, şâm-selâm.

Miftâhu's-Sa'âde, edebiyatımızda Kasîde-i Bürde'ye yapılan iki manzûm şerhten biridir. Birtakım kusurlarından yukarıda söz etmiş olsak da, bahsi geçen bu yönüyle Türk edebiyatı ve Türk kültür tarihi açısından oldukça önem arz etmektedir. Kasîde-i Bürde'ye yapılmış manzûm şerhleri ele alırken Hâfız İsmail Nazîfî'ye ait olan diğer manzûm şerhin, Rızâyî'nin eserine yapılmış bir nazîre olma ihtimalinden söz etmiş ve bu ihtimalin kuvvetli olduğunu dile getirmiştik. Bu ihtimali doğru kabul edersek, Rızâyî'nin Miftâhu's-Sa'âde'si, edebiyatımızdaki tek manzûm Kasîde-i Bürde şerhi olma özelliğini elde edecektir. Rızâyî'nin ele aldığı bu şerhine ilaveten Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin Arapça Tecel-

liyât⁴¹ına ve Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi'nin yine Arapça Tecelliyât⁴²'ına yaptığı manzûm şerhler de bulunmaktadır. Daha önce kendilerinden söz ettiğimiz bu eserler de alanlarında ilk olma özelliğini taşırlar. Şerh vadi-sinde kaleme alınmış bahsi geçen üç eserini dikkate aldığımızda, Rızâyî'nin şerh edebiyatımız içerisinde anılması gereken önemli şahsiyetlerden biri olduğu kanaatine ulaşmaktayız.

Eserde Arapça orijinal metnin şerhi, 31a'da son bulmaktadır. 31a'da ve 31b'de Arapça manzûm ve mensûr kısımlar vardır. Bu bölümde şârih, duada ve münâcâtta bulunmakta; 1644 (H. 1054)'te başladığı eserini 1648 (H. 1058)'de, zilhiccenin başlarında, cuma günü, duha vaktinde bitirdiğini belirtmektedir:

31a

قد تمت تراجمتى واغفرلى خطيئتي
مولايى من لى سواك ثقتنى

(Tercümem tamamlandı. Ey Mevla'm! Senden başka güveneceğim kim var. Sen hatalarımı bağışla.)

اذنبت ذنبا بعد ذنب بعد توبة
يا رب ثبتني بعد على توبتي

(Tövbe ettikten sonra günah üstüne günah işledim. Ya Rabbi! Tövbem üzerine beni sabit kıl.)

هون على سكرت الموت فى نزولها
وارحم الى ابى وامى واخوتي

(Ölüm sarhoşluğu geldiğinde -ölümü- bana kolaylaştır. Babama, anneme ve kardeşlerime merhamet et.)

⁴¹ Rızâyî'ye ait manzûm Tecelliyât-ı Hüdâyî şerhi -daha önce de belirttiğimiz üzere- Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Muhittin Turan [şu an Bitlis Eren Üniversitesi'nde akademisyen] tarafından 10-12 Mayıs 2013'te Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nde gerçekleştirilen Uluslararası Türkçe Konuşan Öğrenciler Kongresi'nde, "17. Yüzyıl Divan Şairlerinden Hasan Rızâyî" başlığı altında tebliğ olarak sunulmuştur.

⁴² Tecelliyât-ı Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi'nin manzûm (bir kısım yerler de mensûr) şerhin çeviriyazılı metni için bkz. Erdoğan-Cankurt, s. 783-816.

واحفظ الهي عبدك من ذل معصية
في كل يوم وليل وفي كل ساعتى

(İlâhî! Her günümde, her gecemde ve her anımda, bu kulunu günahın zilletinden korusun.)

واجعل رجائى عندك غير منعكس
محمد الممدوح فى هذه القصيدتى بحرمة

(Bu kasidede övülen Muhammed (sav) hürmetine, benim dileğimi katında karşılıksız bırakma.)

ترجمتها متوسلا بنبيك
محمد المبعوث لخير امتى

(En hayırlı ümmete gönderilen senin peygamberini tevessül ederek-bu kasideyi- tercüme ettim.)

قد كنت عبدك الحقير فقير
الى من لا نظير له برافتى

[Oysaki ben senin hakir ve aciz bir kulunum. Bana (olan) merhametinin eşi ve benzeri olmayan Zat'a muhtacım.]

حسن ابن عبدك الضعيف نحيف
الحاجى عبدالرحمن بشهرتى
من اقسراى قصبه و مولدا
وتحريرها كانت فى ملازمتى

[Aksaraylı Hasan ibn-i Hâcî Abdurrahman ismiyle meşhur, zayıf (aciz) kulun -bu kasideyi- kadılığında yazdım.]

و كنت اتجرب بالقضاء خطيئة
واثما وحقوقا بالجهاالتى

(O esnada ehil olmamama rağmen, kadılık görevini icra etmekteydim.)

يا رب خلصني منه وارض عني
خصوصنا من يوم الحشر والندامتي

[Ey Rabbim, beni bundan (sorgu sualden) kurtar ve benden razı ol;
nedamet ve mahşer günü düşmanlarımızdan koru!]

في اوسط المحرم الحرام كانت تحريرها
في يوم الارباء والضحى ساعتي
في اربع و خمسين والى بعد هجرة
من هجرة خير الورى و خير البريتي

(Eser, insanlığın ve mahlûkatın en hayırlısı Muhammed Mustafa (sav)'nın hicretinin 1054. senesinde muharrem ayının ortalarında çarşamba günü kuşluk vaktinde yazılmaya başlandı.)

31b

اللهم ارحم لى ولقاريئها
ولمن اصلح فيها من سقامتي
ولمن دعى الى بالخير و رافة
ولمن يقول امينا لدعوتى

(Allahım, bana, bu eseri okuyanlara, eserdeki hatalarımı düzeltene,
beni hayır dua ile yâd edene ve duama âmîn diyene merhamet eyle!)

صلى وسلم على النبيِّ واله

(Peygamber Efendimize ve O'nun ehl-i beytine salât ve selam olsun)

كانت بين الشروع تاريخا تراجمتتي

سنة 1054

تمت الكتابة عن يد السيد حسن المزبور فى اوائل
ذى الهجة الشريف من شهور سنة ثمان وخمسين والى
فى يوم الجمعة فى وقت الضحى فى محمية قسطنطينية
اللهم اغفر خطاياها و لسائر المسلمين واختم له
بالخير و السعادة ولمن يقول امين
قد كتبت هذه النسخة من نسخة مؤلفه

Temmeti'l-kitâbetü 'an-yedi's-Seyyidi Haseni'l-mezbûri fî-evâili zi'l-hicce'ti'ş-şerîfi min-şuhûri seneti semânin ve hamsîne ve elfin fî-yevmi'l-cumu'ati fî-vakti'd-duhâ fî-mahmiyyet-i Kostantiniyyeti. Allâhümmagfirlî hatâyâhu ve li-sâ'iri'l-müslimîne ve'htim le-hu bi'l-hayri ve's-se'âdeti ve li-men yekûlü âmîn.

Kad ketebtü hâzihi'n-nüşate min-nüşati müellifihi.

(Bu kitabın yazımı, ismi geçen Seyyid Hasan tarafından İstanbul'da H. 1058 yılında zilhiccenin başında cuma günü kuşluk vaktinde tamamlanmıştır. Allahım onun ve bütün müslümanların kusurlarını bağışla! Ona ve bu duaya âmîn diyen herkese hüsn-i hâtimeler nasip eyle!)

(Bu nüshayı, müellifinin nüshasından yazdım.)

4. SONUÇ

17. yüzyılın sûfî şairlerinden Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî hayatı, sanatı, eserleri ve Miftâhu's-Sa'âde'si üzerine yaptığımız çalışmalar boyunca Rızâyî'yle ilgili edindiğimiz bilgileri şairin kendi eserleri ekseninde yoğunlaştırdık. Kaynaklarda hakkında yetersiz ve hatalı bilgiler bulunan Rızâyî'nin kendi eserlerine başvurarak hayatını, verilen tarihler ışığında ele aldık. Rızâyî hakkında yeni ve orijinal bilgilere ulaştık. Anadolu ve Şam eyaletinde kadılıklar yapmış Rızâyî hakkındaki dağınık bilgiler, tarafımızdan toparlandı.

Rızâyî ve eserleri hakkındaki sınırlı kaynaklar, şairin kadılık yaptığı ve çeşitli vesilelerle bulunduğu yerleri, belli bir ayrıma tabi tutmamıştı. Yani sözü edilen yerleşim yerlerinin ya da idarî merkezlerin hangisinde memuriyette bulunduğu, hangisinde gezi ve ziyaret amaçlı faaliyet gösterdiği, tam olarak belli değildi. Bu belirsizlik, şairin hayatı hakkındaki kapalılığı da beraberinde getiriyordu. Etraflıca yaptığımız araştırmalarda; verilen bilgileri birbiriyle ilişkilendirerek, mezkûr kapalılığı açmaya gayret sarfettik. Bilimsel çevrelerde, şairin doğum yeri konusunda kesin bilgiler bulunmakla beraber, doğum tarihi konusundaki bilgiler sınırlıydı. Şairin kendi eserlerinden olan Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi 166a'da, Tezkire'sinde bulunan 13b'de ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Bölümü numara 561'de bulunan hac konulu bir manzûmesindeki bilgilerle, bu sorunun aşıldığını gördük.

Araştırmalarımıza göre; Aksaray ve İstanbul'da medrese eğitimine devam eden Rızâyî, 1620-1624 yılları arasında Şeyhülislam Es'ad Efendi'ye danışmendlik yapmış, 1624-1627 senelerinde de Aksaray Beramuniyye Medresesi'nde müderrislik vazifesinde bulunmuştur. 1628-1645 yılları arasında Çorum ve Kayseri'de kadılık yapan Rızâyî, 1645/46-1647 yıllarında Denizli'de önce nâiblik sonra da kadılık görevine getirilmiştir. 1647-1649 yılları arasında Aksaray ve İstanbul'da Celvetî muhitlerinde gezen Rızâyî'nin 1649 yılında dört aylık bir süre Malatya kadılığı yaptığı anlaşılmaktadır. 1650 yılında Hama kadılığına atandı. Ancak babasının kadılığı döneminde 1618-1636 yılları arasında bu şehre daha önceden de uğradığı tespitlerimiz dahilindedir. 14 ay sonra Aksaray'a döndü. Aksaray'da Kâdîrî halifesi olması hasebiyle bir kısım âyinler tertip etti. 1652

yılıının ortalarında İstanbul'a gelen şair, 1653 yılında Antakya kadılığına atandı. 1658 yılında Alaşehir'de kadı olarak bulunuyordu. 1661 senesinde İstanbul'a gelerek Hüdâyî Dergâhı'na çekildi. 1663-1664 yıllarında Adana'da kadı olduğu anlaşılmaktadır. 1664-1665 senelerinde Kastamonu'da kadılık vazifesi yaptığı tespit edilen şairin, şeyhi Ehl-i Cennet Efendi'nin ölümüne müteakip İstanbul'a geldiği kayıtlarda geçmektedir. 1666'da Akyazı'ya kadı olarak görevlendirilen Rızâyî'nin 1669'da Balat nâibliği yaptığı bilinmektedir. Kaynakların hiçbirisinde Rızâyî'nin 1669 senesinden sonraki hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Biz, Rızâyî'nin nerede ve ne zaman vefat ettiğini tespit edemedik; ancak İmâdî'den kopya ettiği eserindeki bilgilere dayanarak, 1676 senesinde 77-78 yaşlarında sağ olduğu sonucuna ulaştık.

Rızâyî'nin babası Abdurrahman Efendi, 1639-40 senesinde vefat etmiştir. Şair, Tezkire'sinde 1661 yılında 15-16 yaşlarında vefat eden "Muhsin" adlı bir oğlundan söz etmektedir. Yine eserlerinde geçen "evlâtlarımı ..." ifadelerinden hareketle birden fazla çocuğu olduğu kanaatine vardık. Çağırıcı'nın söz etmediği; fakat Meceretü'n-Nisâb'da zikredilen Erîha⁴³ kadılığı yapan bir kardeşinden bahsedilmektedir. Şair, Tezkire, Mahmûdiyye ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden elde ettiğimiz bilgilere göre, bugünkü Aksaray-Sofular mahallesinde, şimdiki Rıza Hasan Camii civarında doğmuş ve hayatının bir kısmını mezkûr yerde geçirmiştir. Bugünkü Rıza Hasan Camii'nin de büyük bir ihtimalle şair tarafından inşa edildiğini ya da yeniden kullanılabilir hale getirildiğini düşünmekteyiz. Söz konusu caminin hemen karşısında bulunan eski İl Millî Eğitim Müdürlüğü avlusundaki yıkıntıların, Rızâyî'nin müderrislik yaptığı Beramuniyye Medresesi'ne ait olduğunu kuvvetli ihtimaller içerisinde değerlendiriyoruz.

Rızâyî'nin Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan hac seyahatnamesi hariç bilinen bütün eserlerini aslından okumaya gayret ettik. Eserlerinden olan Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi'nin şair

⁴³ Burada kendisinden bahsedilen "Erîha"nın bugün Filistin'de Batı Şeria'ya yakın Erîha şehri olduğunu daha önce söylemiştik. Ancak şifahen öğrendiğimize göre Halep ve İdlîb yakınlarında aynı adı taşıyan bir belde bulunmaktadır. Nitekim Hasan Rızâyî de "Kadılık Merkezlerine Dair Bir Defter" adlı küçük eserinde Halep'e bağlı Erîha karyesinden söz etmektedir. Kardeşinin görev yaptığı Erîha'nın Batı Şeria yakınlarındaki Erîha değil de İdlîb yakınlarındaki Erîha olma ihtimalini de düşünebiliriz. Bkz. Rızâyî, *Kadılık Merkezlerine Dair Bir Defter*, 1b.

tarafından oluşturulan rengarenk bir külliyat olduğu tespitlerimiz dahilindedir. Bu eserin 204a-223a varakları arasındaki kısmın, kataloglarda “Dîvân” olarak anıldığını gördük. Klasik divan anlayışı dışında oluşturulan şiirleri, azlığından dolayı “Dîvânçe” olarak adlandırıp ayrı başlık altında inceledik. Böylece bazı kaynaklarda Tecelliyât’a verilen yanlış isimlendirmelerin de (Hasan Rızâyî Dîvânı gibi) önüne geçmiş olduk. Söz konusu eserde Rızâyî’ye atfedilen bazı beyitlerin aslında bir kısım Celvetî şairlerine ait olduğunu tespit ederek, ilgili yerlerde belirttik. Eserin tamamının Celvetî öğretileri dinamiğinden hareketle oluşturulması, bizi dinî-tasavvufî edebiyatımız açısından oldukça önemli bir eser olduğu kanaatine sevk etti. Rızâyî’nin eserlerinde tespit ettiğimiz bazı Hüdâyî halifelerinin isimleri, Celvetîlikle ilgili eski ve yeni kaynaklarda dahi geçmemektedir. Tespitlerimizin alanın uzmanlarına önemli veriler sağlayacağı kanısındayız.

Hasan Rızâyî’nin menâkıbnâme türüyle bağlantılı olarak düşünülebilecek Tezkire, Mahmûdiyye ve Nüzhetü’l-Esrâr’ı, bahis konusu edebî türün özellikleri doğrultusunda değerlendirmeye alınabilir. Aksaray çevresinde yaşamış şairler, velîler, kadılar ve bir kısım manevî şahıslar hakkında önemli bilgiler veren Arapça yazılmış Nüzhetü’l-Ebrâr’ı, Arapça konusunda yardım alarak inceledik. Bahsettiğimiz eserin Türkçe’ye kazandırılmasının; divan ve tasavvuf edebiyatı, tasavvuf ve tarikatlar tarihi, şehir tarihi gibi alanlara önemli bilgiler sunacağına kuvvetle muhtemel olduğunu belirtelim.

Rızâyî’nin bilhassa Tezkire ve Mahmûdiyye gibi eserlerinde; kadınların ve şeyhülislâmların makam hırsıyla hareket etmeleri, rüşvet almaları ve yolsuzluklara bulaşmaları gibi konulara temas ettiğini görmekteyiz. Yine aynı eserlerde başta IV. Murad olmak üzere dönemin yöneticilerinin isyanlar noktasındaki çok sert tedbirlerinden yakınmaktadır. Suçsuz günahsız tarikat erbabının öldürülmesi ya da idam edilmesi şairde büyük bir üzüntü yaratmaktadır. Şair, Celâlîlerin tahribatlarına da değinmiş ve Hama, Humus ve Halep civarındaki yöneticilerin keyfî uygulamalarını eleştirmiştir. Bahsedilen meselelere dair gözlemleri, dönemine ayna tutması açısından önemlidir. “Kadılık Merkezlerine Dair Bir Defter” ismini verdiği eseri, 17 yüzyıldaki idarî merkezler hakkında kısa bilgiler vermektedir. Şairin dönemine getirdiği tenkitler ve zikredilen eserindeki bilgiler,

sözü edilen alanlarda araştırma yapan uzmanlara birtakım bilgiler sağlayabilir.

Hasan Rızâyî'nin çok seri bir şekilde nazmetme yeteneğine sahip olduğunu gördük. Şâhidî Dede'den esinlenerek oluşturduğu Farsça-Türkçe manzûm sözlüğü, Hazret-i Ali'nin yüz sözünü manzûm tercüme ve şerh etmesi, Kasîde-i Bürde'ye yaptığı manzûm şerh, kadınlara verdiği manzûm öğütler, hac hakkındaki manzûm intibaları ve Gülistan'a yaptığı manzûm tercümesi, bahsettiğimiz yeteneğine deliller olarak sıralanabilir. Kanaatimizce, nazmetme konusunda her ne kadar seri olsa da şiir tekniği konusunda çok da maharetli değildir.

Rızâyî'nin Türk edebiyatına katkılarından biri de hac seyahatnâmeleri vadisinde ele alınacak olan menâzil, menâsik ve Ka'benâme konulu eserleriyle olacaktır. Hac seyahatnâmesi türündeki eserlere genel olarak bakıldığında; birtakım çalışmalar yapılmış olsa da alanın uzmanlarından Menderes Coşkun'un konuyla alakalı fikirleri paralelinde henüz istenilen düzeyde olmadığını düşünüyoruz. Rızâyî'nin hac konulu eserlerinin de bu alana katkı sağlayacağı âşikârdır. Bazı kaynaklarda ve kütüphane kataloglarında Rızâyî'nin hac konulu iki eserinden bahsediliyordu. Tuhfetü'l-Menâzil ve'l-Menâsik ve Binâ-yı Ka'be... Bu eserlerden birincisi, Şamlı şair İmâdî'nin istinsah ettiği katalog bilgilerinde geçiyordu. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Tuhfetü'l-Menâzil ve Tuhfetü'l-Huffâz; Tuhfetü'l-Menâzil fi'l-Menâsik'le aynı eser olarak düşünülüyordu. Adem Ceyhan'ın verdiği bilgilerden yararlanarak Tuhfetü'l-Menâzil ve'l-Menâsik ve Binâ-yı Ka'be'nin tek eser olduğunu tespit ettik. Eserin önemli bir kısmı, İmâdî'nin menâsik konulu eserinin kopya edilmiş halidir. Tuhfetü'l-Menâzil ve Tuhfetü'l-Huffâz ise tamamen farklı bir eser olup Rızâyî tarafından telif edilmiştir.

Çalışmamız öncesinde başvurduğumuz kaynaklar, Rızâyî'nin "Tuhfetü'l-Kudât" adlı kadınlara manzûm öğütler içeren eseri hakkında yeterli bilgiler vermiyordu. Bazı kaynaklar, böyle bir eserin olduğunu fakat kütüphanelerde tespit edilemediğini belirtmekteydiler. Bir kısım kaynaklar ise kütüphane kayıtlarındaki hatalı tarihî bilgilerden hareketle, Rızâyî'ye aidiyeti konusunda esere ihtiyatlı yaklaşıyordu. Biz, söz konusu eseri elde ederek inceledik. Eserin kesinlikle Rızâyî'ye ait olduğunu gördük.

Rızâyî'nin en hacimli eseri, Gülistan'a yaptığı manzûm tercümedir. Eseri elde ederek bir kısmını okuduk; ancak eserin içeriği ve tekniği konusunda çok geniş bilgiler vermemeye özen gösterdik. Eserin tamamen edebî bir içeriğe haiz olduğu, müstakil bir çalışmaya konu olması gerektiği, esere yönelik kapsamlı bilgiler vermenin konumuz dışına çıkmaya sebebiyet vereceği noktasında görüş bildirdik.

Rızâyî hakkında fikir beyan eden sınırlı kaynaklardan bazıları, şairin Risâle-i Ahkâm-ı Sâl-ı Türkân adını taşıyan eserinden bahsederken melhâme türünde bir eser olduğunu belirterek, eserin doğrudan Farsça'dan tercüme edildiği noktasında bilgiler vermektedir. Oysa eser okunup incelendiğinde Cevrî Çelebi'nin meşhur melhâmesinin istinsah edilmiş hali olduğu görülecektir. Araştırmalarımız neticesinde, eser hakkındaki söz konusu hatalı bilgi veya bilgileri düzeltmiş olduk.

Çalışmamız öncesinde eriştiğimiz bazı kaynaklarda Rızâyî'nin "Hasbihâl-i Hükûmet-i Hod Der Baba-yı Atîk, İlâhiyyât, Atvâr-ı Seb'a, Tevfiknâme ve Tahkîkât" adını taşıyan eserlerinden bahsedilmekteydi. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzûm Eserler 545'te bulunan mecmua içerisinde olduğu belirtilen eserleri okuyarak inceledik. Birkaç yerde Rızâyî mahlası geçmekle beraber, kastedilen şairin tez konumuz Rızâyî olduğu yönünde hiçbir bilgiye ulaşamadık. Üstelik -şiiirler incelendiğinde- Rızâyî'ye ait olmadığı noktasında birtakım tespitlerimiz oldu. Bu eserler içerisinde verilen Tahkîkât'ın, Muhammediyye sahibi Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'ye ait olduğunu belirledik.

Tenkitli metnini hazırlamış olduğumuz Miftâhu's-Sa'âde hakkında kaynaklarda Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 3705'te kayıtlı nüsha ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu 3910'da kayıtlı nüshaların varlığı dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktaydı. Yaptığımız araştırmalar neticesinde elde ettiğimiz sonucu, şu şekilde özetleyebiliriz:

Miftâhu's-Sa'âde'nin Türkiye kütüphanelerinde toplam altı adet nüshası bulunmaktadır. Milli Kütüphane Yazmaları A. 2549'da kayıtlı olan nüshanın ketebe kaydında, müellif hattından kopya edildiği belirtilmektedir. Bu nüshaya en yakın nüsha ise, Köprülü Kütüphanesi'nde 406 numarada kayıtlı olan nüshadır. İstanbul Üniversitesi T. 3910 numarasında kayıtlı olan eser, muhtemelen Milli Kütüphane nüshasından yani müellif hattından kopya edilen nüshadan çok az farkla değiştirilerek istinsah

edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi İbn-i Mirza Koleksiyonu'nda bulunan nüsha ise, müellif hattından kopya edilen nüshadan elde edilmiş veya kayıp müellif hattından çoğaltılmıştır. Eser, bahis konusu koleksiyonda 201 numarada kayıtlıdır. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3705'te kayıtlı nüsha, eksik olup İbn-i Mirza nüshasından kopya edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde nr. 3337'de bulunan bir mecmua içerisindeki nüshanın da İbn-i Mirza nüshasından istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Hasan Rızâyî'nin sanat anlayışı konusunda ulaştığımız sonuçlara gelince... Bu bilgileri şu şekilde paylaşabiliriz:

Şair, tezimizin ilgili yerlerinde defalarca belirttiğimiz üzere Celvetî tarikatına intisâp etmiştir. Azîz Mahmud Hüdâyî'ye içtenlikle bağlıdır. Eserlerinin çok büyük bir kısmında Hüdâyî'ye duyduğu sevgi, açık bir şekilde müşâhede edilmektedir. Manzûmelerine bakıldığında tamamen tasavvuf içerikli olduğu görülmektedir. Şekilden ziyade "mânâ"ya önem verir. Beyitlerindeki anlam, çok derin olmamakla beraber külfetsizdir. Manzûmelerini, samimî ve içten bir üslupla kaleme aldığı gözden kaçmamaktadır. Sanatı, tasavvufi hazzını yaşadığı araç olarak görmektedir. Allah sevgisi, Peygambere duyulan aşk, Hüdâyî'ye duyduğu sevgi ve bağlılık, Celvetî sûfileriyle manevî neşeyi paylaşmak, ilahî formunda yazılan sade şiirlerindeki ana temalardır. Onu, Hüdâyî'den aldığı sanat zevkinden hareketle, Yunus Emre çizgisindeki sûfi şairler içerisinde saymak gerekir. Sadece Celvetî meşâyihine değil, manevî yönü tebârüz etmiş bütün tarikat büyüklerine hatta dervişlerine saygı duyup sevgi besleyen; cezbeli ve coşkulu bir şairdir. Ancak, tasavvufi çizgisinde kendisini kaybetmeyen sünî akîdelere bağlı vasat bir yol izlemektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, eserlerinin estetik yönü çok zengin değildir. Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi, ilk manzûm Kasîde-i Bürde şerhlerinden olması hasebiyle önem arzetmektedir. Eserde şekilden veya metottan çok mânâyâ ağırlık vermiştir.

"Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve "Miftâhu's-Sa'âde" Adlı Kasîde-i Bürde Şerhi" başlığını taşıyan eserimizin, edebiyatımıza ve kültürümüze az da olsa katkı sağlamasını ümit ediyoruz. Uzun ve yorucu bir çalışma döneminin mahsulü olarak neticelenen mütevazî çalışmamızın, bu sahada yapılacak araştırmalara veya çalışmalara kapı aralaması en büyük arzumuzdur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİFTĀHU'S-SA'ĀDE'NİN TENKİTLİ METNİ

MİFTĀḤÜ'S-SA'ĀDE

Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm *

Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün

___ . ___ / ___ . ___ / ___ . ___

1b 1 İsm-i Allāh ile itdüm bu kitābı ibtidā
Ḥamdile minnet añadur daḥı şükriyle şenā

2 Zātını bildürmek için var idüp yokdan bizi
Eyledi izhār-ı kudret aşlımız bir kaçre mā

3 Ana rahminde kılpudur ḥüb taşvīr-i cemāl
Şuya oldur güne güne nakş üzre *keyfē yeşā*

قال الله تعالى
ان الله لا يخفى عليه شئ في الارض ولا
في السماء هو الذى يصوركم فى الارحام كيف يشاء
لاله الا هو العزيز الحكيم**

* Her iki nüsha da “Besmele” ile başlamakta, başlık bulunmamaktadır.

(3b) Vezin aksaktır.

(3b) üzre: urur B.

(3b) *keyfē yeşā*: ...nasıl dilerse... (K.K. 3/6).

** “Şu da kesindir ki, ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz. Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O’dur. Kendisinden başka ilah olmayan, şan, şeref ve hikmet sahibi olan O’dur.” (K. K. 3/5-6).

- 2a 4 Tâ olunca rızķile enfâsımız taķdîr idüp
Dem-be-dem virmekte a‘dâd-ı nefes ķılmaz ķatâ
- 5 Rızķile enfâsımız ola tamâm ol gün yine
İrci‘î emri ile eyler o dem Mevlâ nidâ
- Yevm-i mî‘âda varınca ķayr u Şer a‘mâlimüz
‘Arz olur bir bir bize eyler mükâfât [u] cezâ
- Derd-mendüz mücrimüz bî-ķâre ‘abd-ı ‘âŐiyüz
Őoñ nefes îmânile ķatm it hemân yâ Rabbenâ
- Hâzret-i Şâh-ı Rüsül rûķına olsun çok selâm
İsm-i pâkidür anuñ Aķmed Muķammed Muştafâ
- Âline aŐķâbına etbâ‘ına aķbâbına
Tâ ilâ-yevmi’l-ķiyâm olsun Şalât Őubķ u mesâ
- 10 Ol nebîler serveri medķin Muķammed BūŐrî
Raķmetu’llâhi ‘aleyh ra‘nâ idüpdür merķabâ
- Bunı taķrîrine bâ‘iş evvel andan naķlimüz
Renc-i felce ol ‘Azîz ķikmetle olmış mübtelâ
- Niķe müddet cisminüñ niŐfi tamâm baķķâl olup
Ėükemâ ‘âciz ķalup idememiş kimse devâ
- Hâzretüñ rûķından istimdâd[1] itmiş bu ‘Azîz
Bu ķaŐideyle ifâķat bulmiŐ a‘zâsında dâ’
- Oķıyup eyler tazarru‘ ol gice çok Ėâzrete
MeŐ ider Ėâzret aña uyķuda tâ bulur Şifâ

(5b) *irci‘î*: ...dön... (K.K. 89/438).

(8a) çok: sad B.

(12b) idememiş: itmemiŐ B.

(13b) a‘zâsında dâ’: a‘zâsı devâ B.

- 15 Üstine ilkâ ider Hâzret mübârek bürdesin
Uyanup bulur ‘Azîz üstinde ol bürde[yi] tâ
- Râhat olmuş gâyetile kalmamış felc ü elem
Kalkup âb-destin alup ider Hüdâya çok senâ
- 2b İşbu hâle kimse aślâ olmamışken muṭṭali‘
Sâlimen taşra çıkup gördi ki bir merd-i Hüdâ
- Dir eyâ pîr-i hüner medḥ-i Resûli eyledüñ
İşbu gice luṭf idüp oḳı işidem sen baña
- Dir ‘Azîz ḥaḳḳ-ı Resûle çok kaşide söyledüm
Sen ‘aceb benden anuñ ḳanḳısın eylersün recâ
- 20 Didi maḳşûdum *e min tezekkür* ola maṭla‘ı
Kim bu gice oḳıduñ Hâzret ‘azîm itdi şafâ
- İki yanına şalındı ol nihâl-i serv-ḳad
Naḥl-ı Tübâ gibi meyl itdi şafâdan her yaña
- Cübbesin Hâzret çıkardı pâk zâhrından o dem
Arḳaña geydürdi luṭfıla saña itdi ‘aṭâ
- Bildi aḥvâli ‘Azîz işbu kişi bir ehl-i hâl
Nüşhasın virdi anuñ buldı şüyü‘ı câ-be-câ
- Melikü’z-Zâhir zamânı idi imdi ol zamân
Bil Bahâü’d-dîn vezîr muḥibb-i enbiyâ
- 25 İşbu hâli işidüp çün ‘âşık oldu ol vezîr
Nüşhasın alup anuñ nezr eyledi şubḥ u mesâ
- Baş açık yalın ayak ḳâ’im ideyim istimâ‘
Oḳısunlar dâ’imâ bunı hemân bay [u] gedâ

(23b) şüyü‘ı: şüyü‘ B.

(24b) bil: bel B.

Okıyanlar nef'ini itdi müşâhede anuñ
Her faķır buldı ğınā haste okıyanlar şifā

Ġā'ib olan kimse haķķında oķınsa tız gele
Uĝrı girmez olduĝı ev cümleden maħfūz ola

3a Hoş sa'âdet Hâzretüñ medħ-i şerifin eylemek
Dem-be-dem cüş eyleye dillerde vaşf-ı mâ-cerā

30 Lîk elfâz-ı belîĝ ĝâyet feşâhat üzredür
Ma'nisin fehm itmede 'âciz benüm gibi gedā

Hâzret-i Hâķdan hemān nazmında kıldum iltimās
Türkice nazm eyleyem virdi murādımı Hūdā

İtmesün levmi baña luţf eyleyüp ehl-i kemāl
Ġayli müşkildür bunıñ nazmında bir ħüsn-i edā

Rāh-ı medħine 'azîmet itmege bā'iş budur
Umaram meddāħı ile haşr olam rüz-ı cezā

Ma'ni-i ebyātile itdüm lügātini beyān
Cümle üçer beytile olındı mefhūmı edā

35 Devr-i Sultān ibn-i Sultān Hān İbrāhîmdür
Eyledüm taħrîrini ĝâyet laţîf idi hevā

Yā İlāhî it mü'ebbed hem mü'eyyed her zamān
Āl-i 'Osmān neslini ħıfz eyle ey Bārî Hūdā

Devleti dā'îsidür anuñ abā 'an-ced hemān
Aķsarāyî Hâc Efendizāde bu ehl-i każā

Oldı Miftāħü's-Sa'āde bu kitaba tesmiye
Kim oķursa fetħ ola cümle sa'âdetler aña

Hâşşasınıñ hadd ü ‘addini kalem itmez beyân
Bir kaşîde anı Hâzret bile begenmiş ola

40 Umaram maqbûle ola idi işbu tercemem
İdeler hayrile yād bir dem ola yā Rabbenā

Mü’mine bābü’s-sa‘āde dā’imā mekşūf ola
Dünya vü ‘uqbāda ihsān ü kerem ola ‘aṭā

İmdi Bismi’llāh ile ol medḥe āgāz idelüm
Budurur medḥ-i Muḥammed Būşirî kıl ibtidā

3b

1

امن تذکر جیران بذی سلم
مزجت دمعا جرا من مقلة بدم

1 Hâṭıra mı geldüğünden yār-ı maḥbūbü’l-liḳā
Zî-Selemde sākin ol ‘ahd-i Elestde āşinā

2 Sen qarışdurdıñ göziñ yaşını kana işbu dem
Oldı cārī ya gözüm āyā nedendür bu baña

3 Zî-Selem bir mevzi‘ ismi muḳledür göz kapağı
Bil tezekkür ḥāṭıra gelmekdür eski mā-cerā

2*

ام هبت الريح من تلقاء كاظمة
واومض البرق في الظلماء من اضم

1 Cānib-i Kāzimedden esdi mi yoḥsa rūzgār
Ya İzamdan zülmet içre oldu mı zāhir ziyā

2 Bā‘iş ü bādī nedür ṭurmaz ki aḳar muttaşıl
Sırrı ifşā eyledi ‘ālemlere bu mā-cerā

(41a) mekşūf B: meşküf A.

(42a) ol: ola B.

(1/2a) yaşını: yaşı B.

* A’da 3b. B’de 3b.

- 3 Kāzime şehr-i Medīnedür İzam dağı cebel
Cānibe tilkā ziyā berķ oldu ĩmāz zāhirā

3*

فما لعينيك ان قلت اكففا هممتا
وما لقلبك ان قلت استفق يهم

- 1 Ya ‘aceb ne ‘ārız oldu iki göziñe senüñ
Yaşı ıurmaz dem-be-dem sen ıur diseñ de dā’imā

- 2 Dağı n’oldı ıalbiñe itseñ ifākatlar taleb
Vālih ü hayrān olur eksilmez artar ol hevā

- 3 Keffe men‘ aımak hemā hayrān ü vālihdür vehem
Bil ĥalāş oldu ifākat ister anı mübtelā

4a

4**

ايحسب الصب ان الحب منكت
ما بين منسجم منه ومضطرم

- 1 Mübtelā-yı ‘aşıķ olan eyler mi ya ‘ālemde zann
Bu muĥabbet gizlene kimseye ifşā olmaya

- 2 Gözde yaş ıalbde ĥarāret ortasında iken ol
İki şāhid ile ĥod hep şābit olur müdde‘ā

- 3 Şabbe ‘āşık münketim gizli vü ĥasbān oldu zann
İzıtırām oldu ĥarāret insicām gözyaşı ola

5***

لولا الهوى لم ترق دمعا على طلل
ولا ارقى لذكر البان والعلم

* A’da 3b. B’de 3b.

(3/3b) bil: bel B.

** A’da 4a. B’de 4a

(4/2a) iken: iñer B.

(4/3b) Vezin aksaktır.

*** A’da 4a. B’de 4a.

- 1 Olmasa ‘aşk eseri sen gözyaşı dökmez idiñ
Yüzüñ üzre nite yağmurlar gibi ‘ale’l-binā
- 2 Dağı zıkr-i Bān ‘Alemlerle kalmaz idiñ uykusuz
Her gice tā şubha deñli budur āsār-ı hevā
- 3 Bān ılğun tağ ‘Alem talel harābe ev yeri
Uykusuzluğdur arağ dökmeğ arağa ‘aşk hevā

6*

فكيف تنكر حبا بعد ما شهدت
به عليك عدول الدمع والسقم

- 1 Niçe sen inkār idersin ya ‘aceb bu ‘aşkı kim
Çün şehādet eyledükden soñra şahid dā’imā
- 2 Üstiñe budur tamām ‘āşık-ı miskīn diyü
Za’f-ı tenle gözyaşı mağbūledür ‘inde’l-kazā
- 3 Hıbb muğabbetdür ‘udül kağre dem’dür gözyaşı
Bil seğam za’f-ı ten oldı böyle ‘āşık ‘ādetā

4b

7**

واثبت الوجد خطى عبرة وضنى
مثل البهار على خديك والعنم

- 1 Hāsret-i ‘aşk yüzüñüñ üstinde işbāt eyledi
İki hat bir gözyaşı birisi ağan kan ola
- 2 Dağı ol za’f-ı beden eyledi işbāt-ı ‘aşk
Şarı gül gibi şarardup yüzüñi ey meh-liğā

(5/3a) Vezin aksaktır.

(5/3a) ev: o B.

* A’da 4a. B’de 4a.

(6/3a) ‘udül: ‘adül B.

** A’da 4b. B’de 4b.

(7/2a) beden: beden ki B.

- 3 Hâsret-i ‘aşka vecd kırmızıçıkdur ‘anem
Gözyaşı ‘aberat bahâr gül za‘f dağı zanâ

8*

نعم سرى طيف من اهوى فارقتى
والحب يعترض اللذات بالالم

- 1 Ol hayâl-i yâr geldi kaldum uykusuz belî
Şâha ger olsa muķârin uyķumı görür gedâ
- 2 Dağı hâl ehli bilür tebdîl ider bu ‘aşķ tamâm
Çâr-nâ-çâr elemde lezzeti ķomaz hiç şafâ
- 3 Oldı târîķ uyķusuz tasdîķ ne‘am geldi serâ
Bil melâletdür elem hem i‘tirâz tebdîl ola

9**

يا لائى فى الهوى العذرى معذرة
منى اليك ولو انصفت لم تلم

- 1 Ey baña ta‘n eyleyen her dem hevâ-yı ‘özünde
Ola ma‘zür luṫf idüp eylesün ta‘nı baña
- 2 Eger inşâf eylerisen ‘Özriler hâlin bilüp
Eylemezün ta‘nı hiç bir vechile ma‘lûm ola
- 3 Lâ‘im ol ide melâmet ‘Özrî oldı bir ķavim
‘Âşık olan hâşıl olmaz ol ķavimden dâ‘imâ

(7/3a) ‘anem: ğanem B.

(7/3b) ‘aberat: ‘ibret B.

(7/3b) metinde “(ضىنى) zanâ” kelimesi şair tarafından sehven “(ظىنى) zanâ” şekliyle yazılmıştır.

* A’da 4b. B’de 4b.

** A’da 4b. B’de 4b.

(9/1a) Vezni aksaktır.

(9/1a) ‘özünde: ‘özürde B.

(9/3b) ķavimden: ğamdan B.

5a

10*

عدتك حالى لا سرى بمستتر
عن الوشات ولا دائى بمنحسم

- 1 Saña varsun umaram ‘aşkı benüm ey levn iden
Gizli sırrım yoğ benüm ğammāz anı ifşā kıla
- 2 Dağı vardur derd-i ‘aşk bu benden olmaz münkaṭı‘
Her ne dirlerse disünler benüm için merḥabā
- 3 Ma‘nide ‘adve sirāyet ḥāl bunda ‘aşk yine
Derd dā’ ğammāz vüṣāt hem inḥisām kesmek ola

11**

محضتني النصح لكن لست اسمعه
ان المحب عن العذال في صمم

- 1 Sen baña maḥzā naṣīḥat eyledüñ ey ta‘n iden
Ben anı diñlemedüm zîrā ki ‘āşık ‘ādetā
- 2 Hiç melāmetden taḥkīk bir zamān ‘ār eylemez
İşidür gerçi işitmezlenür itmez ol ḥayā
- 3 Ḥālis oldı çün maḥz nuṣḥ naṣīḥatler hemān
Dindi hem ‘uzzāl melāmet bil şamem şağır ola

12***

انى اتهمت نصيح الشيب فى عدلى
والشيب ابعده فى نصح عن التهم

- 1 Kocalık naṣīḥatün tekzīb idüp ben tutmadum
Ḥāl bu töhmetden ba‘īd naṣīḥatı anuñ baña

* A’da 5a. B’de 5a.

(10/3b) vüṣāt: vüṣāh B.

** A’da 5a. B’de 5a.

*** A’da 5a. B’de 5a.

- 2 Kānde kaldı lā'imūñ naşîhatün idem kabûl
Her ne dirlerse disünler ço benümçün merḥabā
- 3 Töhmet oldı ittihām daḥı melāmetdür 'azel
Şeyb kocalık oldı eb'ad anda töhmet olmaya

5b

13*

فان امارتى با لسوع ما اتعظت
من جهلها بنذير الشيب والهزم

- 1 Yaramazlığa beni da'vet ider gāyet ile
Nefs-i emmārem benüm taḥkîki budur dā'imā
- 2 Bir gün ol pîrlik kôrķutmasını bilmez ol
Dinlemez va'z u naşîhat eyler ol meyle hevā
- 3 Kocalık şeyb herem ü kôrķudıcıdur nezîr
İtti'az va'z[1] kabûl emmāre emr iden ola

14**

ولا اعدت من الفعل الجميل قرى
ضيف الم براسى غير محتشم

- 1 Hem müheyyā itmedi bu nefsi emmārem benüm
Bir ziyāfet kim ide mihmān gelince pek şafā
- 2 Pîrlik vaḳti irişdi itdi başıma nüzül
Yoķ müheyyā bir 'amel oldum beğāyet pür-ḥayā
- 3 Dindi iḥzār oldı a'dād daḥı lemmāmdür nüzül
Muḥteşem ola mu'azzez hem ziyāfetdür kırā

(12/3a) 'azel: 'āzil B.

* A'da 5b. B'de 5b.

(13/1b) nefsi emmārem: nefsi emmāre B.

** A'da 5b. B'de 5b.

15*

لو كنت اعلم انى ما اوقره
كتمت سرا بدالى منه بالكتم

- 1 Ta‘zîm itmeye hâkîm bilsem kıocalıġa eger
Her ‘alâmet zâhir olduġca hemân her dem baña
- 2 Setr iderdüm bârı izhâr itmez idüm ben anı
Ol şey ile kim boyarlar şaça şaġala boya
- 3 Didiler tevķîr ta‘zîm[dür] kıocalıġ sırdan murâd
Hem ketem boya adıdur daġı zâhirdür bedâ

6a

16**

من لى برد جماح من غوايتها
كما یرد جماح الخيل بالججم

- 1 Nefs-i emmâremi men‘e kim olur zâmin kefîl
Azmada günden güne eylemez oldu ol hayâ
- 2 Nite çamış at hemân zabt olur oyanile
Nefsimi de zabt ider kâmil gerek mürşid baña
- 3 Red men‘ azġun ġavâya nefsi emmâre cimâġ
ġayl at cimâġ çamış lücüm daġı oyan ola

17***

فلا ترم بالمعاصى كسر شهوتها
ان الطعام يقوى شهوة النهم

- 1 Ey göñül meyl itme kesr-i nefse cürm [ü] zenb ile
Ma‘şiyet itdükce artar daġı bil meyl-i hevâ

* A‘da 5b. B‘de 5b.

(15/3b) ketem: kitem B.

** A‘da 6a. B‘de 6a.

(16/2a) heman: heman ki B.

(16/3b) lücüm: lecim B.

*** A‘da 6a. B‘de 6a.

(17/1a) kesr-i nefse: kesb-i nefse B.

- 2 Nefs-i emmâre ta'amı oldu çün cürm [ü] günâh
Hırş ehli ni'meti yedikce artar hırş aña
- 3 Kesr-i şehvet men'-i nefis oldu dağı revm taleb
Didiler meyle nehem dağı ma'âşî zenb ola

18*

والنفس كالطفل ان تهمله شب على
حب الرضاع وان تفضمه ينفط

- 1 Nefs-i emmâre müşâbihdür dağı bir tıfla kim
Memeden her dem anası kesmese ol tıflı tã
- 2 Büyüse olsa yigit gitmez memenuñ sevgisi
Kesse ammã küçüçükden ğayri çekmez iştihã
- 3 Oldı ihmâl kesmemek emmek ređã'dur memede
Hem fițãm dağı ayırmağ şabî oğlancık ola

6b

19**

فاصرف هواها وحاذر ان توليه
ان الهوى ما تولي يصم او يصم

- 1 Sen hevã-yı nefis[i] döndür tevbe eyle it hãzer
Nefs-i emmâreye şağın olmasun hãkim hevã
- 2 Bu hevã uyduğını taħķiķ katl eyler ya kim
Muħkem eyler intikãmı eyler ol Hãğdan cüdã
- 3 Şarf men' ü tevbe oldu dağı hãkim tevliye
Ķatle yuşam intikãm yeşam dinildi bil şehã

(17/3a) revm: rüvm B.

(17/3b) nehem: nehim B.

* A'da 6a. B'de 6a.

(18/1a) tıfla: tıflı B.

** A'da 6b. B'de 6a.

(19/2a) uyduğını: uyduğı B.

20*

وراعها وهي في الاعمال سائمة
وان هي استحلت المرعى فلا تسم

- 1 Dağı sen güt nefsiñi iyü ‘amel ile tamām
Ol gezer hayvān gibi oldu ‘amelde meşelā
- 2 Cürm ü ‘iṣyān lezzetin alursa anuñla Ʒalur
İmdi ol mer‘āya iletme anı pendüm bu saña
- 3 Rā‘ī gütme mer‘ā otlak boş gezendür sā‘ime
Hem Ʒalāvet ƷatluluƷdur nefsi öğretme aña

21**

كم حسنت لذة للمرء قاتلة
من حيث لم يدر ان السم في الدسم

- 1 Nefs-i emmāre Ʒatı çok eyledi tezyīn tamām
Cerb Ʒa‘āmın zehrile anda tükenmez iṣtihā
- 2 Bilmez ol kimse ‘aceb nefis şöyle tezyīn eyledi
Er için öldürici lezzetleri çün dā‘imā
- 3 Semm ağı taḥsīn tezyīn Ʒātil öldüricidir
Cerb Ʒa‘ām oldu desem bilmekdür āyetdür şehā

7a

22***

واخش الدسائس من جوع من شبع
فرب مخمصة شر من التخم

- 1 Dağı sen Ʒavf eyle gizli fitnelerden her zamān
Ola aƷlıƷdan o fitne yoḷsa toƷlıƷdan ola

* A’da 6b. B’de 6b.

(20/2b) +bu: –bu B.

** A’da 6b. B’de 6b.

(21/3b) āyetdür: yedri B

*** A’da 7a. B’de 7a.

(22/2a) aƷlıƷda: aƷlıƷdan B.

- 2 Az olur açlıkda fitne dağı toklıktan eşedd
Küfre bâ' iş hâşâ açlık toklık öyle olmaya
- 3 Korkı haşyettür desâ'is oldu gizli fitneler
Mağmaşa açlık tühâm toklık dinildi dâ'imâ

23**

واستفرغ الدمع من عين قد امتلأت
من المحارم والزم حمية الندم

- 1 Dağı sen gözyaşını akit gözüñden dem-be-dem
Toldı nâ-mahrem ile eyle Hüdâdan gel hayâ
- 2 İt mülâzemet yeter sen dağı hıfz-ı tevbeye
Rüz-ı maşer olıcağ bu nefis mağbün olmaya
- 3 Oldı istifrâğ ferâgat talebi mahrem harâm
Himye şakınmağ hıfz dinildi tölmağ imtilâ

24*

وخالف النفس والشيطان واعصهما
وان هما محضاك النصح فاتهم

- 1 Nefs [ü] şeytâna hilâf it anlara hem 'âşî ol
Gerçi kim hâlis naşîhat eylese anlar saña
- 2 İkisi de müttehemdür sözlerin itme kabül
Eski düşmân döst olmaz ol hazer üzre şehâ
- 3 Bil itâ'at itmemek 'işyân hâlişdür mağz
Hem nuşş saña naşîhat ittihâm töhmet ola

** A'da 7a. B'de 7a.

* A'da 7a. B'de 7a.

(24/2a) müttehemdür: müttehimdir B.

7b

25*

ولا تطع منهما خصما ولا حكما
فانت تعرف كيد الخصم والحك

- 1 Dağı sen itme itâ‘at nefis [ü] şeytân haşmına
Hem ikisiniñ dağı hâkimlerine zâhirâ
- 2 Sen bilürsin bunlaruñ hükmi de Hâk ile degül
Şüret-i hâkdan iderler mekrile hîle saña
- 3 Hem itâ‘at oldı uymağ haşm ise düşmân hemân
Mekre dindi keyde hüküm ol kimse kim hâkim ol

26**

استغفر الله من قول بلا عمل
لقد نسبت به نسلا لذي عقم

- 1 İtdüm istiğfâr ‘amelsüz ben qavilden Tañrıya
Bu ‘amelsüz qavil aña beñzedürler meşelâ
- 2 Nefsümi nisbet idüp didüm ‘aķımüñ oğlıyam
Gelmez evlâdı ‘aķımüñ bilür ‘âlem ‘âdetâ
- 3 Oldı nisbet intisâb veled dağı oldı nesil
Ol veled gelmez ‘aķımdür er ola ‘avrat ola

27***

امرتك الخير لكن ما ائتمرت به
وما استقمتم فما قولی لك استقم

- 1 Ben saña emr eyledüm hayrı ben ammâ itmedüm
Olmadum toğrı benüm qavlüm ne kâr eyler saña

* A’da 7b. B’de 7b.

(25/3b) “Kimse” kelimesi asıl metinde “kimseye” şeklindedir. Asıl metindeki şekli vezne uymamaktadır.

** A’da 7b. B’de 7b.

*** A’da 7b. B’de 7b.

- 2 Oğuduğın ıtutmayan ‘âlim naşıhat eylese
Gayrıya kâr eylemez sözi çeker ıtı cefâ
- 3 Mu’temir ol kendi emrine idendür imtişâl
İstikâmet hayr idüp terk ide münker dâ’imâ

8a

28*

ولا تزودت قبل الموت نافلة
ولم اصل سوى فرض ولم اصم

- 1 Ey dirîgâ itmedüm ‘âlemde bir hüsn-i ‘amel
Nâfile ola ‘amel niteki işrâk u duhâ
- 2 Kıldum ancak farzı ıtıtdum Ramazân ayını ben
Umaram dergâh-ı Hâkda bu ‘amel mağbûl ola
- 3 Zâd azık mevt ölüm nâfile sünnet farz degül
Bil sivâ ma’nâsı gayri farz odur emr-i Hüdâ

29**

ظلمت سنة من احيا الظلام الى
ان اشتكت قدماه الضر من ورم

- 1 Ol Resûlün sünnetün kılmağda noğşân eyledüm
Ol Resûl ıturur idi gicede ayak üzre tâ
- 2 Şubha deñli ıtırmadan şişerdi iki ayağı
Didiler ayağı şekvâ eyleridi ‘ulemâ
- 3 Bunda zalem oldı noğşân hem gice dağı zâlâm
İştikâ şekvâ verem şiş žurr žarardur dâ’imâ

(27/3a) ol: pes B.

* A’da 8a. B’de 8a.

** A’da 8a. B’de 8a.

(29/3a) zalem: zülüm B.

(29/3a) zâlâm: zâlem B.

30*

و شد من سغب احشائه وطوى
تحت الحجارة كشحا مترف الادم

- 1 Açlığından bağladı bağına taşları Resûl
Ditrerdi nâzik bögrinüñ derisi şubḥ u mesâ
- 2 Virmeye açlık ‘ibâdet itmege aşlâ elem
Nefse cevriçün bu ancaḡ şanma ni‘met olmaya
- 3 Bağlamak şeddür seḡab açlık böḡür aḡşâ hemân
Nâzike mütref keşiḡ böḡür deri edem ola

8b

31**

وراودته الجبال الشم من ذهب
عن نفسه فاراها ايما شمم

- 1 Hâzret-i Şâh-ı Rüsûlden eyledi taḡlar taleb
Öyle taḡlar cümle altundan ki ḡayet müntehâ
- 2 İdeler ḡıdmet Resûle bize gitse bilece
İtmedi anı ḡabûl gösterdi istiḡnâ aña
- 3 Çün mürâvede taleb taḡa cibâl şümmü yüce
Dindi göstermek râvede hem ulu şemem dâ’imâ

32***

واكدت زهده فيها ضرورته
ان الضررة لا تعدو على العصم

- 1 Ol Resûlün zühdini ḡaḡḡâ ki işbât eyledi
Bu zârûret kim ḡabûl itdi Muḡammed Muḡtaşfâ

* A’da 8a. B’de 8a.

(30/1b) Vezni aksaktır.

(30/3a) hemân: hümâ B.

(31/2a) bize: ḡande B.

(31/2a) bilece: bile B.

(31/3b) Vezni aksaktır.

*** A’da 8b. B’de 8b.

- 2 İdemez taḥkîk zarûret gâlib olsa da zulüm
Sol kes üzre kim anı ‘işmet ide Bârî Ḥudâ
- 3 Zühd rağbet itmemek te’kid taḥrîr ü sebât
Oldı ‘udvân zulm u ‘işmet anı Mevlâ şaklaya

33*

وكيف تدعو الى الدنيا ضرورة من
لولاه لم تخرج الدنيا من العدم

- 1 Niçe dünyāya ider da‘vet zarûreti anuñ
Olmasa ol Ḥazret-i Şāh-ı Rüsül Faḥru’l-verâ
- 2 Çıkmaz idi işbu dünyā çün ‘ademden varlığa
Hep anuñ ḥürmetine ḥalk oldu cümle mâ-sivâ
- 3 Keyfe isti‘âreçün da‘vet dinür gel dimek
Çün zarûret Ḥazret-i Peyğam-bere ‘ayn-ı şafâ

9a

34**

محمد سيد الكونين والثقلين
والفريقين من عرب ومن عجم

- 1 Zikr olan elfâz-ı memdûḥa ile tâ ol kadar
Seyyid-i dünyâ vü ‘uḳbâdur Muḥammed Muştafâ
- 2 Cin ile insün daḥı ‘Arab ‘Acem seyyididir
Bil efendüm şübhesiz budur hemân Ḥayru’l-verâ
- 3 Dünyâ vü ‘uḳbâya kevneyn sekaleyn insile cin
‘Arab u ‘Acem farîḳeyn seyyid efendi ola

* A’da 8b. B’de 8b.

(33/3a) isti‘âreçün: istifhâm için B.

** A’da 9a. B’de 9a.

(34/1a) olan: olunan B.

(34/2a) cin: cüz’ B.

(34/2a) ‘Arab: ‘Urub B.

35*

نبينا الامر الناهي فلا احد
ابر في قول لا منه ولا نعم

- 1 Emr ü nehy ider ḥaḳīḳat işbu nebîmüz bizüm
Ḳavl[i] şādıḳdur beğayet kimse beñzemez aña
- 2 Her ne kim şadır ola lā vü ne‘am andan bize
Ol kelām-ı ḥaḳdurur eyle ‘amel sen dā‘imā
- 3 Āmir ol ḥayrı it deye nāhī ki şerden men‘ ide
Ḳatı gerçek söyleyen oldu eberr söz ḳavl ola

36**

هو الحبيب الذى ترجى شفاعته
لكل هول من الهوال مقتحم

- 1 Ol Ḥabīb-i Ḥaḳ Muḥammedür şefā‘ati anuñ
Cümle güç işler için her dem olur andan recā
- 2 Öyle güç işler ki insān nefsinı idḥāl ider
Nāgehān bilmezlik ile eyleyüp zenb ü ḥaḫā
- 3 Ḳorḳulı şey’e hevı ehvāl anuñ cem‘idürür
İḳtiḥām şiddetli yere gire ḥabersiz ola

9b

37***

دعا الى الله فالمستمسكون به
مستمسكون بحبل غير منقسم

- 1 Da‘vet itdi ümmetün Ḥaḳḳa ‘ibādet itmege
Yapışanlar Ḥazrete yapışdı muḥkem gūyiyā

* A’da 9a. B’de 9a.

(35/1b) ḳavli: kavlı B.

(35/3a) Vezni aksaktır.

** A’da 9a. B’de 9a.

(36/3b) ḥabersiz: ḥayırsız B.

*** A’da 9b. B’de 9b.

- 2 Şöyle bir ḥabl-i metīne olmaz aslā münkaṭı‘
Tā ilā-yevmi’l-ḳıyām ḳorḳıdan olur ol rehā
- 3 Dā‘ī da‘vetden ḥabl dindi ipe müstemsikūn
Yapışanlardır ki ḡayrı münfaşım ḳırılmaya

38*

فاق النبيين في خلق وفي خلق
ولم يدانوه في علم ولا كرم

- 1 Cümle peygām-berler üzre oldı ‘ālī zātile
Hem şıfātile daḡı ya‘nī Muḡammed Muştafā
- 2 Olamaz ‘ilm ü keremde hīç aña kimse yakın
Her cihetle cümleden ḡāyetde oldur müntehā
- 3 Ḥalk zāt u ḡulūk şıfāt denū yakın oldı hemān
Fevḳ ‘ālīdür kerem gökcek fa‘al? dimek ola

39**

وكلهم من رسول الله ملتمس
غرفا من البحر او رشفا من الاديم

- 1 Cümle peygām-ber Resūlden eylediler iltimās
Baḡr-ı ‘ilminden hemān ancaḳ anuñ bir ḳaṭre mā
- 2 Yoḡsa luṭṫınuñ şehābından ki bir aḡız
Şucaḡaz almaḡı itdiler ḳamu andan recā
- 3 İltimās oldı ṫaleb hem bir avuḳ şudur ḡaraf
Hem bir aḡız şu reşf diyeme yaḡar şubḡ u mesā

(37/3a) Vezin aksaktır.

* A‘da 9b. B‘de 9b.

(38/3a) ḡulūk: ḡalk B.

(38/3b) (فعل) fa‘al(?): (فعل) fi‘il(?) B.

** A‘da 9b. B‘de 9b.

(39/2a) Vezni aksaktır.

(39/2a) –ḡüyā: +ḡüyā B.

(39/3a) ḡaraf: ḡarf B.

(39/3b) Vezni aksaktır.

(39/3b) diyeme: diyem B.

10a

40*

وواقفون لديه عند حدهم
من نقطة العلم او من شكلة الحكم

- 1 Hâzretüñ ‘izz ü huzûrında ʃurur cümle nebî
Hâdlerinden birisi itmez tecävüz bir yaña
- 2 Nokta-1 ‘ilmden ol had yoħsa Şekle hûkûm
Nite Şâkird ʃurur üstâd öñünde dâ’imâ
- 3 Hâd ya’nî mertebe kısmet kabûl itmez nuĥat
Kelime i‘râbı Şekle gibi sâ’ir enbiyâ

41**

فهو الذى تم معناه وصورته
ثم اصطفاه حبيبا بارئى النسب

- 1 Zâhir u bâtında ‘ilmile tamâm oldu Resûl
Őoñra anı iħtiyâr itdi ĥabîblige Hüdâ
- 2 Ol Hüdâdur cümle ĥalkuñ Rabbisi hem Hâlîkı
Oldı lâzım çün ‘ibâdet eylemek her dem aña
- 3 Őûret [ü] ma’nâ ki oldu zâhir u bâtın demek
Bâri Hâĥ nesem ki ĥalkdur iħtiyârdur ıŐıfâ

42***

منزة عن شريك فى محاسنه
فجوهر الحسن فيه غير منقسم

- 1 Hem münezzehdür Őerîkden yine ĥüsninde Resûl
Cevher-i ĥüsn anda olmaz münĥasım bil dâ’imâ

* A’da 10a. B’de 10a.

(40/2a) ‘ilmden: ‘ilminden B.

** A’da 10a. B’de 10a.

*** A’da 10a. B’de 10a.

(42/1a) +yine: –yine B.

- 2 Cevheri hüsni Resûlûñ kendiye maḥşûşdur
Hâşali'llâh niçe teşbîh olma şâha gedâ
- 3 Bil münezzeh ma'nide pâk oldu vü daḥı ba'îd
Hem meḥâsin oldu cem'[i] ḥüsnuñ imdi bil şehâ

10b

43*

دع ما ادعته النصارى فى نبيهم
واحكم بما شئت مدحا فيه واحكم

- 1 Sen Naşârî ḳavminüñ da'vâsını terk it hemân
Anlar eyler Ḥazret-i 'İsî için çok iftirâ
- 2 Ne dilersüñ Ḥazretüñ medḥine lâyıḳ it hüküm
Di Ḥudâ birdür Resûl Ḥaḳ söyleme şaḳın ḥaṭâ
- 3 İddi'â da'vâya dindi da' sen terk it dimeḳ
İḥtiḳâm daḥı hüküm muḥkem ki ya'nî perk ola

44**

فانصب الى ذاته ما شئت من شرف
وانصب الى قدره ما شئت من عظم

- 1 Ne ḳadar şeref dilerseñ nisbet eyle zâtına
Ḥazretüñ hem ḳadr[i] 'âlî vü 'azîmü's-şân ola
- 2 Ḳadr[i] 'âlî vü müşerref zât-ı pâki yoḳ nazîr
Cismi ile eyledi Mi'râc Ḥazret bir mesâ
- 3 Zât[1] cismi vü kemâlâtı ola ol Ḥazretüñ
Ḳadr[i] 'inda'llâh oldu mertebe-i muntehâ

(42/2a) hüsni: hüsn B.

(42/2a) Resûlûñ: Resûl B.

(42/2b) şâha gedâ: şâh ü gedâ B.

* A'da 10b. B'de 10b.

(43/2b) söyleme: söylemeye B.

** A'da 10b. B'de 10b.

(44/2a) müşerref: müşrif B.

(44/2b) mesâ: semâ B.

45*

فان فضل رسول الله ليس له
حد فيعرب عنه ناطق بضم

- 1 Ol Resûlün fazlınıñ taḥḳîḳ[i] yokdur ğāyeti
Fazlını îzâḥ ider ağızla kim söyler ola
- 2 Kim ḥaḳîḳatde Muḥammede olanlar muṭṭali‘
Ḳadrini bilür anuñ zātı şerîf ḳadri ‘ulā
- 3 Fazl fevḳ ḥad nihāyet oldı i‘rāb beyān
Söyleyici oldı nāṭıḳ fem daḥı ağız ola

11a

46**

لو ناسبت قدره آياته عظما
أحي اسمه حين يدعى دارس الرمم

- 1 Ol Resûlün mu‘cizātı ḳadrine nisbet ola
Öyle nisbet ki ‘azîm yönünden ol ölmüş ola
- 2 İsmi ihyā eyleridi çürümiş kemikleri
Ol zamān Ḥazretüñ ismile olunsa du‘ā
- 3 Oldı nisbet ya‘ni şirket daḥı āyāt mu‘cize
Bil dūrüs maḥv u çürimekdür rimem kemik ola

47***

لم يمتحنا بما تعي العقول به
حرصا علينا فلم نرتب ولم نهم

- 1 Bize teklîf itmedi ol şey’ ile Faḥr-ı cihān
İşlemeden ol şey’[i] ‘āciz olalar ‘uḳalā

* A’da 10b. B’de 10b.

** A’da 11a. B’de 11a.

(46/2b) –zaman ki: +zaman ki B.

(46/3b) dūrüs: dōst B.

(46/3b) u çürimekdür: vüçüd dimek B.

*** A’da 11a. B’de 11a.

(47/1b) olalar: oldı B.

- 2 Üstimüze eyleyüp hırş teklifi az eyledi
İtmezüz biz aña şek hayrân degülüz meşelâ
- 3 İmtihân teklîf ü tecrübe âciz oldı ‘ayâ
İrtiyâb şek ü gümân heymân odur hayrân ola

48*

اعى الورى فهم معناه فليس يرى
للقرب والبعد منه غير منفحم

- 1 Halkı ‘âciz kodı ma‘nâ-yı Muḥammed fehmiçün
Pes görünmez herkese gerek yakın uzaq ola
- 2 Çün sükût itmekden özge lâzım olan bu hemân
Dem-be-dem rûhına vir yüz biñ selâm şubḥ u mesâ
- 3 Oldı a‘yâ ya‘ni ta‘ciz kurb u bu‘d halk-ı cihân
İnfihâm söylememekdür ol kişi ilzâm ola

11b

49**

كالشمس تظهر للعينين من بعد
صغيرة وتكل الطرف من امم

- 1 Çün ırakdan yakına Hâzret görünür gün gibi
Cürmi küçükdür velî olsan yakın gayet aña
- 2 Nûrı çok cürmi ‘azîm gâyet harâret üzredür
Bu başar itmez taḥammül vir başîret Rabbenâ
- 3 Ma‘ni-i tüklân ‘âciz hem daḥı hayrân dimek
Ṭarf cânibdür emem oldı yakın ey meh-liqâ

(47/2a) teklif: tekellüf B.

(47/3a) Vezin aksaktır.

* A'da 11a. B'de 11a.

(48/2a) bu: yok B.

(48/3a) bu'd: ba'd B.

** A'da 11b. B'de 11b.

(49/3b) meh-liqâ: müh-liqâ B.

50*

وكيف يدرك في الدنيا حقيقته
قوم نيام تسلوا عنه بالحلم

- 1 Niçesi bile bilür hâkķını ol Hâzretüñ
Ol kimesne uyķuda görmege virdi çün rızâ
- 2 Haķ hidâyet eyleyüp bildüre bize Hâzreti
Çün hâķîķat üzre dâ'im luḡf ide şubḡ u mesâ
- 3 Bilmek idrâk oldı uyķuya dinilmişdür niyâm
Hem tesellîdür kañâ'at düş daḡı ḡulüm ola

51**

فمبلغ العلم فيه انه بشر
وانه خير خلق الله كلهم

- 1 Meblaġ-ı 'ilmi bu ḡalkuñ Hâzrete dirler beşer
Daḡı ḡayırılısı ḡalkuñ budurur ġayrı olmaya
- 2 Bilmediler Haķ yanında rütbe-i a'lâsını
Didiler ancak beşerdür hem ḡayrlı kimse ola
- 3 Meblaġ-ı 'ilmi ki ḡalkuñ ya'ni 'aķlı yetdiġi
Bil beşer insân dimekdür ḡayrlı şerîr olmaya

12a

52***

و كل اى اتى الرسل الكرام بها
فانما اتصلت من نوره بهم

- 1 Daḡı küll[i] mu'cize ki geldiler anuñ ile
Cümle peyġam-berler evvel ümmetine sâbîķâ

* A'da 11b. B'de 11b.
(50/1a) Vezin aksaktır.
(50/2b) ide: idüp B.

** A'da 11b. B'de 11b.
(51/1b) Vezin aksaktır.
(51/2b) Vezin aksaktır.

*** A'da 12a. B'de 12a.

- 2 Ol Resûlün nûr-ı pâkinden ulaştı anlara
Cümlesin h d n r-ı A medden yaratmışdur H d 
- 3  y  yet cem' idür ya'n  dimekdür mu'cize
İttiş l oldu ulaşmak n r aydınlık  iy 

53*

فانه شمس فضل هم كواكبها
يظهن انوارها للناس في الظلم

- 1 H zret-i ş h-ı Cih n gün gibidür s 'ir res l
Yıldıza be zer yanında viremez anlar  iy 
- 2 Yıldızun n r  virirdi z lmet içre şu'lecik
Toğdı gün gitdi  ara lık ' lem oldu p r- iy 
- 3 şems güneş yıldız kevkeb oldu izh r  şik r
N r ise oldu  iy  z lmet  ara lıklar ola

54**

اكرم بخلق نبي زانه خلق
بالحسن مشتمل بالبشر متسم

- 1 Eyle ikr m  Neb n n çal'at-ı z b sına
Kim anı tezy n idüpdür vaşf-ı a'l  d 'im 
- 2  aplamışdur hüsn ile anun m b rek z tını
H k yaratmışdur anu c n p r-biş ret bir liķ 
- 3 H k z t  H zret n h lķd r şif t  bil yine
İştim ld r  aplamak vesem dağı niş n ola

** A'da 12a. B'de 12a.
(53/3a) Vezin aksaktır.

*** A'da 12a. B'de 12a.

12b

55*

كالزهر في ترف والبدر في شرف
والبحر في كرم والدهر في همم

- 1 Tāzelikte bil bahāra beñzedi Şāh-ı Cihān
Dağı aya beñzemişdür yücelikte meşelā
- 2 Baħr-ı ‘ummāna müşābihdür keremde ol Resūl
Himmet-i ‘ālīde beñzer zamāne Muştafā
- 3 Bil baħār oldı zehr tāze teref bedr oldı ay
Yüce vü ‘ālī şerefdür hem zamāne dehr ola

56**

كانه وهو فرد في جلالته
في عسكر حين تلقاه وفي حشم

- 1 Yalıñuzdur zātile dağı şifātile Resūl
Sen mülākāt eyleseñ imdi cidāl itme aña
- 2 Şol kadar şāhib-i şecā‘atdür[ür] hemān cihān
Yalıñuz kim görse anı şandı ‘asker her yaña
- 3 Ferd yalıñuzdur celālet hem ‘aẓīmü’l-ı-kadr ola
Zātile şifātile haşem dağı huddām ola

57***

كانما اللؤلؤ المكنون في صدف
من معدنى منطلق منه ومبتسم

- 1 Kelimātı Hażretüñ inci gibidür bī-mişāl
Şadef içre güyiyā her demde ol maḥfūz ola

* A’da 12b. b’de 12b.
(55/2b) beñzer: beñzerdi B.
(55/2b) Vezin aksaktır.

** A’da 12b. b’de 12b.
(56/2a) hemān cihān: hemān şāh-ı cihān B.

*** A’da 12b. b’de 12b.

- 2 İki ma‘din içre hâşıl oldı ol dürrler tamām
Bir lisānıdur o ma‘din biri tudağı ola
- 3 Lü‘lü’ inci gizli meknūn mantıq ol ālet-i nuṭq
Mübtesim tudaqları mantıq lisān-ı Muştafā

13a

58*

لا طيب يعدل تربا ضم اعظمه
طوبى لمن تشق منه وملثتم

- 1 Yoq bir gökcek mu‘ādil hīç ‘ālem içre kim
Ḥazretūñ defn olduğı toprak gibi bil dā’imā
- 2 Tıbbik ol kişi içündür öpe hem қоқulaya
Ol türābı dem-be-dem oldur viren rūḥa ğıdā
- 3 Türb türābuñ cem‘idür zamme dağı ma’nide cem‘
İntişāk қоқulamaqđur iltişām öpmek ola

59**

ابان مولده عن طيب عنصره
يا طيب مبتداء منه و مختتم

- 1 Ol Resūlūñ çün vilādet vaḳti izhār eyledi
Asl-ı pākinden nübüvvet hükmini yoqđur ḥafā
- 2 Evveli pāk āḥiri pākdür anuñ yoq şübhemüz
Ḥamdü’li’llāh eyledi ümmet bizi aña Ḥudā
- 3 Aşıl ‘unşur tıb pāk izhār dağı oldı ‘ayān
Mübtedā’evvelidür hem muḥtetem āḥir ola

* A’da 13a. B’de 13a.
(58/1a) Vezin aksaktır.
(58/3b) iltişām: iltişām B.

** A’da 13a. B’de 13a.
(59/1a) vaḳti: ḳatı B.

60*

يوم تفرس فيه الفرس انهم
قد اندروا بحلول البؤس والنقم

- 1 Ol gün itdiler firâset Hâzretüñ toğduğını
Ehl-i Fûrs taħķîķ itdi anlara ħavf u belâ
- 2 Ol gice deryâları ħurıdı Fûrs küffârınuñ
Bunca biñ yıldan yanan âteş söyindi ol mesâ
- 3 Fûrs ‘Acem iķlîmidür dağı teferrüs bile ğayb
ĶorĶu-endâz bu’s niķam Şiddet muŐibetler ola

13b

61**

وبات ايوان كسرى وهو منصدع
كشمل اصحاب كسرى غير ملتئم

- 1 Ol gice Şâh-ı ‘Acem köŐkleri dağı oldu ŐaĶ
Nite ‘asker fırķa fırķa tağılup cem‘ olmaya
- 2 Ya‘nî niķe dūŐmen-i dîn tađılup cem‘ olmadı
Yıķılup ĶoĶ köşk [ü]sarây o gice Ķün fenâ
- 3 Bâte oldu köşk [ü] eyvân kisrâdur Şâh-ı ‘Acem
MunŐadi‘ oldu yarılmış fırķa dağı Şeml ola

62***

والنار خامدة الانفاس من اسف
عليه والنهر ساهى العين من سدم

- 1 Dağı ħüzn ile söyindi anlaruñ âteşleri
Öyle âteş ki Őaparlarıdı her dem aña

* A’da 13a. B’de 13a.

(60/2b) +yanan: –yanan B.

(60/3b) ĶorĶu-endâz: ĶorĶundur B.

** A’da 13b. B’de 13b.

(61/2b) o: ol B.

*** A’da 13b. B’de 13b.

(62/1b) âteş: âteŐler B.

- 2 Hâzret üzre hemm ü gâmdan şuları kesildi hep
Haşılı hüzün [ü] nedâmetden olup çok mâ-cerâ
- 3 Hâmide oldı söyünmiş hemm hüzün gâzab esef
Sâhî tûrmak gâm sedem ırmağ ‘ayn ya göz ola

63*

وساء ساوة ان غاضت بحيرتها
ورد واردها بالغیظ حين ظمی

- 1 Dağı Sâve ehlini noqşân ile deryâları
İtdi maḥzûn ol gice zîrâ ki hîç qalmadı mâ
- 2 Şuyını taşra bırağdı itdi eṭrâfin ḥarâb
Bir yaña hüzün ‘aṭaş taḥrîb-i büldânbir yaña
- 3 Sâ’e hüzün ü Sâve bir şehr adı ğayğ gâzab hem az
Rudde şarf ḥâzır ki vârid ḥîn vaqıt şusuz zamâ

14a

64**

كان بالنار ما بالماء من بلل
حزنا وبالماء ما بالنار من ضم

- 1 Ehl-i Fûrsûñ ağlamağdan oldı âteşleri şu
Sâve şehrîñüñ gâzabdan şuları âteş ola
- 2 Āteşi oldı ki ya ‘nî şu-ṭabî‘at münkirüñ
Şuları âteş-ṭabî‘at eyledi Bârî Ḥudâ
- 3 Hüzün elemdür yaş bebel od yalıñıdır zarım
Nâr âteşdür yine şuya dağı dinildi mâ

(62/2a) ḥâzret: ḥasret B.

* A’da 13b. B’de 13b.

(63/1a) ile: olan B.

** A’da 14a. B’de 14a.

(64/3a) B’de “(ضم) zarım”, A’da “(خرم) ḥarım” şeklindedir. Beyitin anlamına daha uygun olduğu için “(ضم) zarım” tercih edilmiştir.

65*

والجن تهتف والانوار ساطعة
والحق يظهر من معنى ومن كلم

- 1 Dağı cinler geldi peygām-ber deyü feryād ider
Nūr ise āfāka çıkdı oldı dünyā pür-ziyā
- 2 Zāhir u bātında itdi çün zühür āşār-ı Hāḡ
Ḥamdü'li'llāh toğduğı gice Muḡammed Muştafā
- 3 Yüce bālāya sāḡı' dindi çıḡarmaḡ hetf
Ma'ni bātındur kelim dağı dinildi zāhirā

66**

عموا و صموا فاعلان البشائر لم
تسمع و بارقة الانذار لم تشم

- 1 Oldılar münkirler a'mā hem dağı oldı aşamm
Ṭuyup işitmedi ḡayırlı bişāret ol mesā
- 2 Dağı ḡorḡudıcı pür-şiddet olan lüm'aları
Görüp añlamadılar ol ḡavm-i kāfir bed-liḡā
- 3 Oldı i'lān-ı beşā'ir müjde-i ḡayr eylemek
Ḳorḡu inzārdur siyem berḡe nazār berḡdür ziyā

* A'da 14a. B'de 14a.

(65/3a) Vezin aksaktır.

** A'da 14a. B'de 14a.

Büsiri'ye ait Arapça beytin ikinci dizesindeki "لم تشم" A'da "لم تشم"; B'de Arapça beyte uygun olarak "لم تشم" şeklinde yazılmıştır. Biz, B'deki şekli almayı daha uygun gördük.

(66/2a) +olan: –olan B.

(66/2a) lüm'aları: lem'aları B.

(66/3a) Vezin aksaktır.

(66/3b) ḡorḡu-inzārdur B. :ḡorḡu-endāzdur A. Beytin anlamına uygun olan B'deki şeklidir.

(66/3b) siyem: tüsem B.

14b

67*

من بعد ما اخبر الاقوام كاهنهم
بان دينهم المعوج لم يقيم

- 1 Virdiginden sonra ol kavme haber müneccimi
Ki sizün taḥḫîka bâṭıl dīniñüz oldu hebā
- 2 Oldı ol kâfirler a'mā hem daḫı cümle aşamm
Müstaḫīm olmaz o egridi dīn geldi Muştafā
- 3 Kāhine dindi müneccim daḫı mu'vecc bâṭıla
Lem-yuḫam lem-yüsteḫim ma'nāsınadur zāhirā

68**

وبعد ما عاينوا فى الافق من شهب
منقضة وفق ما فى الارض من صنم

- 1 Gözler ile gördüğünden sonra daḫı ol ḫavim
Gökyüzinde dökilen yıldızları hep vāḫı'ā
- 2 Yer yüzinde yıkılan eşnāma muvāfiḫdur ol
Oldılar a'mā aşamm ve'l-ḫāşılı ḫavm-i 'adā
- 3 Oldı yıldızlar şühüb dökilmek oldu inḫızāz
Bil mu'āyene ki görmek zāhirā ufuk semā

69***

حتى غدا عن طريق الوحي منهزم
من الشياطين يقفوا اثر منهزم

- 1 Şöyle indi ol gice gökden yere yıldız tamām
Ḳaçdı şeyṭān yere gökden birbirin ḫova ḫova

* A'da 14b. B'de 14b.
(67/2b) o egridi dīn: o egridi dīn B.
(67/2b) Vezin aksaktır.

** A'da 14b. B'de 14b.

*** A'da 14b. B'de 14b.

2 Ya'nî kaçmağda biri birine tâbi' oldılar
Göge çıkmazlar o gündən beri hîç şubh u mesâ

3 İnhizâm kaçmağ kafû biri biri ardınca giden
Gök çapısıdur tarîk-ı vahy olan oldu ğadâ

15a

70*

كانهم هربا ابطال ابرهة
او عسكر بالحصى من راحتيه روى

1 Kaçduğı hâlde ke-enne bil şeyâ'îñ beñzedi
Ebrehenüñ 'askeri bañtâlına hep bed-liğâ

2 Yoğsa ol 'asker gibi kaçdı şeyâ'îñ çün o dem
İki avcı ile anlara taş atdı Muştafâ

3 Ebrehe aşhâb-ı flûñ begleri bañtâl yarar
Herab kaçmağ râhe avuç taş haşâ atmağ ramâ

71**

نبدأ به بعد تسيح بيطنهما
نبدأ المسيح من احشاء ملتقم

1 Atdı Hâzret taşları avcı içinde ol zamân
Eyledükden soñra taş avcında tesbîh u du'â

2 Nitekim Yûnus atıldı taşra bañn-ı hûtdan
Niçe demler anda itmiş idi tenzîh-i Hüdâ

3 Nebiz atmağdur müsebbih Yûnus el içi bañın
Karıñ aışâ mültekım balıq nebizdür meşelâ

(69/2b) o: ol B.

(69/3a) Vezni aksaktır.

** A'da 15a. B'de 15a.

(70/1a) bil: bul B.

(70/2b) avcı: avuc B.

(70/3b) Vezni aksaktır.

* A'da 15a. B'de 15a.

(71/1b) avcında: içinde B.

82*

لا تنكر الوحي من رؤياه ان له
قلبا اذا نامت الغينان لم ينم

- 1 Hâzrete nâzil olan sen vaḥyi inkâr eyleme
Uyḥusı içinde olsa daḥı ol vaḥiy aña
- 2 Hâzret için vardurur şöylece bir ḳalbi-i şerîf
Uyısa iki gözi ḳalbi uyumaz dâ'imâ
- 3 Vaḥiy ilhâm ḥafidür hem daḥı Ḳur'ân ola
Uyḥuya düşe di rü'yâ daḥı olur vâḳı'a

15b

83**

وذاك حين بلوغ من نبوته
فليس ينكر فيه حال محتلم

- 1 Hâzretüñ nevmi içinde şâdır olan bil vaḥiy
Çün nebî olduḡı evḳât içre oldu 'ayân
- 2 Ol vaḥiy inkâr olunmaz gerçi kim düşde ise
Hâşılı her vechile ḳavlinde şâdıḳ Muştafâ
- 3 Hîne vaḳt oldu bülûḡ daḥı yetişmek bunda min
İbtidâ içündür oldu muḥtelim 'âḳıl ola

84***

تبارك الله ما وحي بمكتسب
ولا نبي على غيب بمتهم

- 1 Dâ'im olsun şâbit olsun bâreka'llâh bu vaḥiy
Çün degüldür kesb ile ide meger Mevlâ 'atâ

* A'da 15a. B'de 15a.

** A'da 15b. B'de 15b.

(83/3a) min: men B.

(83/3b) 'âḳıl: ḡāfil B

*** A'da 15b. B'de 15b.

- 2 Dağı peygâ-m-ber ğayb bilmekle olmaz müttehem
Muṭṭali‘ eyler Ğudâ söyler saḫîḫ itmez ḫaṭâ
- 3 Dâ‘im [ü] şābit tebārük kesb kıazanmaḫdur hemān
Ğayb ḫaber virmek ḫafīden ittihām kıızb iftirā

85*

کم ابرات وصبا باللمس راحته
وطلقت اربا من ربقث اللمم

- 1 Çok marīz eyledi ibrā marāzdan bī-gümān
Eli yapışmaḫ ile Ğāzretüñ buldı şifā
- 2 Dağı kıurtardı ki añuñ dest-i pāki şübhe yoḫ
Niçe mecnūn ḫalkāsından çözdü zencīr-i belā
- 3 Oldı ibrā çün şifā vaşab marāz rāḫe aya
Ribḫa ḫalkādur lemem mecnūn erib zencīr ola

16a

86**

واحيات السنة الشهباء دعوته
حتى حكمت غرة في الاعصر الدهم

- 1 Kıaḫṭ yılı ihyā idüpdür dağı çünki Ğāzretüñ
Cānib-i Mevlāya ol dem itdügi ḫayır du‘ā
- 2 Şöyle kıaḫṭ idi ‘aceb oldı müşābih ol sene
Kıara yıllar içre ol bir aḫ beñe beñzerdi tā
- 3 Sene-i şebhā odur kim anda yaḫmur az olur
Ğurre aḫ beñzer muḫākāt hem dehem ola kıara

* A‘da 15b. B‘de 15b.
(85/1a) Vezni aksaktır.
(85/1a) çok marīz: çün marīzi B.
(85/1a) bī-gümān: bī-kemān B.
(85/1b): ile: ile ol B.

** A‘da 16a. B‘de 16a.
(86/2b) beñe: baña B.

87*

بعارض جاد او خلت البطاح بها
سببا من اليم او سيلا من العرم

- 1 Oldı ihyāya sebeb bulut ile bulut-sehî
Yoḥsa ben zan eyledüm her yer o dem mesîl-ü mâ
- 2 Sedd-i İskender boşanmış gibi aḳardı şular
Yoḥsa şiddetle yağan yağmur selidür dâ'imâ
- 3 Cūd sehâ 'arız bulut vere biṭâḥ dere zandur ḥayâl
Seyb sedîmdür döker 'Arim ḳatı yağmur yağa

72**

جائت لدعوته الاشجار ساجدة
تمشى اليه على ساق بلا قدم

- 1 Hâzret-i Şâh-ı Rüsül da'vetine geldi hemân
Secde iderek aġaçlar bî-tevaḳḳuf bî-ayâ
- 2 İncigi üzre yürüdi geldi izn-i Hâḳkile
Yoġiken ayakları bu mu'cize-i Muştafâ
- 3 Sâḳ incik gel dimek da'vet yürimekdür meşâ
Secde yüz yire ḳomaḳ ḳadem ayak olmasa lâ

16b

73***

كانما سطرت سطرًا لما كتبت
فروعها من بديع الخط في اللقم

- 1 Her budaḳları ke-enne yazdı ḥaṭ gelür iken
Yol içinde saṭr-ı zîbâ ile ġâyet ḥub edâ

(86/3b) beñzer: beñze B.

(86/3b) dehem: dühüm B.

* A'da 16a. B'de 16a.

(87/3a) Vezin aksaktır.

** A'da 16a. B'de 16a.

*** A'da 16b. B'de 16b.

- 2 Budurur mefhûm haqqâ işbudur Faḥr-ı Cihân
İşbudur maḥbûb-ı Mevlâ işbudur Ḥayru'l-verâ
- 3 Çün kitâb oldı yazmaq fer' olan budakları
Ḥaṭ yazı a'lâ bedî' leḳam yoluñ içi şehâ

74*

مثل الغمامة انى سار سائرة
تقيه حروطيس للهجير حمى

- 1 Nite bulut gibi geldi ol ağaç ol demde kim
Nireye gitse bulut da gider idi ol yaña
- 2 Hıfz iderdi Ḥazreti seyr eyleriken ol bulut
Yaz güninde ıssı tennûr gibi evḳât içre tā
- 3 Bil ḡamāmedür bulut ennâ nire sâ'ire seyr
Yaz günü hecir vatîs tennûr saḳlamaḳ teḳâ

75**

اقسمت بالقمر المنشق ان له
من قلبه نسبة مبرورة القسم

- 1 And içerem şaḳ olan mâhuñ ki Rabbisine ben
Ol mehüñ var nisbeti ḳalb-i Resûle dâ'imâ
- 2 Ana and içmek güzeldür itdi şaḳ Cibrîl-i Ḥaḳ
Ānide olma gibi budur münāsebet aña
- 3 And içmekdür ḳasem şaḳ iki pāre ola
Oldı mebrûr bil anı nisbet münāsebet ola

* A'da 16b. B'de 16b.
(74/1b) bulut da: yolında B.
(74/3a) bulut: bu devlet B.
(74/3a) nire: yere B.

** A'da 16b. B'de 16b.
(75/2b) münāsebet: minâ mināsib B.
(75/3b) münāsebet: mināsebet B.

17a

Hikâyet*

- 1 Bil Hâlıme anneden menkûle oldu bu kelâm
Ol ređâ'an annesidür Hâzretüñ añla tamâm
- 2 Gitdi Hâzret seyre bir gün Hâamza ile nâgehân
Bu ređâ'an qardaşıdur Hâzretüñ olsun 'ayân
- 3 Anı gördüm terlemiş Hâamza gelür pek yelerek
Hem segirdür ağlayı ağlayı efgân iderek
- 4 Yetişüñ gitdi Muhammed qapdılar anı meded
Çıqarup tağ başına qarnını yardılar ebed
- 5 Sağ bulamaqsız anı gâyetde ölmüşdür muhâl
Hâşılı ağlamadan söylemege yoqdur mecâl
- 6 Zevcem ile eyledük aña begâyet sür'ati
Gördük anı tağ başında oturur ammâ qatı
- 7 Ol mübârek iki gözün göge dikmiş hem güler
Düşdük üstine anuñ didük ayâ nür-ı başar
- 8 Cânımız yoluña olsun çün hemân bu dem fidâ
N'oldi saña bu ne haldür haber virsen baña
- 9 Didi bu demde beni qapdı getürdi üç kişi
Yüzleri gökcek mülâyim sözleri âsân işi
- 10 Bir gümüş ibrik biri elinde birinüñ legen
Ol legen yeşil zümürüd içi qar ta'mı hasen
- 11 Beni rıfqile yaturdılar ki şırtım üstine
Biri yardı qarnımı ol qarile yudı yine

* A'da 17ab. B'de 17ab.
(H/7a) gözün: gözi B.
(H/8b) Vezin aksaktır.

- 12 Birisi albimi yardı vü ıardı ara an
Didi budur azz-ı eytān atdı yabana hemān
- 13 Őoŕna nūrdan mūhrile albimi mūhūrlediler
Biri sūrdi elini ol Őaa yine ser-te-ser
- 17b 14 Bitdi ol Őa gōrmedūm birinde aŕlā zahmeti
Őoŕna gitdiler semāya baduum budur atı
- 15 Őa-ı albi Hāzretūñ ol Őa-ı māha beñzedi
Aña and imekdūr eyūdūr mūnāsebet didi
- 16 Bōyle nal itdi tamām bunı Hālīme annemūz
Oldı dāreyn ire bir bedr-i mūnīr cānānemūz
- 17 Nūr-ı pākile anuñ dūnyā vü ‘ubā pūr-ziyā
İki ‘ālem farıdur aā Muammed Muŕtafa
- 18 İŕbu dūnyā ŕduınca dā’imā her ŕub u ŕām
Bu Rızāyīden ola rū-ı ŕerīfine selām

76*

وما حوى الغار من خير و من كرم
وكل طرف من الكفار عنه عمى

- 1 Daı ben and ierem ol ŕey’ ile ki anı gār
Eyledi ayr u keremden ol zamān ihāta tā
- 2 Hāl bu cūmle kāfirūñ gōzleri kōr olmuŕdurur
Ol Resūli gōrmediler itdi Hā def’-i azā
- 3 Bil avī oldı ihāta gār maāra oldı hem
ŕarf gōzdūr cūmle kūlldūr gōrmemek oldı ‘amā

(H/12a) albimi: albi B.

(H/13a) albimi: albi B.

* A’da 17b. B’de 17b.

(76/1a) gār: ‘ār B.

77*

فالصدق في الغار والصدیق لم یرما
وهم یقولون ما بالغار من ارم

- 1 Şıdķ hem Şıddıķ olmuşdur maġārada o dem
İkisi dağı görünmedi ki bā-emr-i Ĥudā
- 2 Didiler maġārada yokdur Resūl ü yāri hem
Ķavm-ı küffār ķaldı ĥayretde ne yaña gitdi tā
- 3 Şıdķ Ĥazret-i Bū Bekr Şıddıķ maġāra dağı ġār
Erim eĥaddür görünmedi demek lem-yürayā

18a

78**

ظنوا الحمام وظنوا العنكبوت علی
خیر البریة لم تنسج ولم تحم

- 1 Bildiler küffār ol demde gögercin ‘ankebüt
Ĥazret-i Şāh-ı Cihān üzre gelüp ķurınca tā
- 2 Ağ çeküp yumırdlamaz ķābil degüldür bu deyü
Cümle döndi gitdi ķaldı anda yār u Muştafā
- 3 Ŷan ‘alem ĥamām gögercindür örümcek ‘ankebüt
Nesc örmekdür yumırda toĥm u Muştafā

79***

وقاية الله اغنت عن مضاعفة
من الدرع و عن عال من الاطم

- 1 Ĥıfz-ı Mevlā ol Resūli ķıldı müstaġnī o dem
Bil ziyāde zerre gömlek giymeden ‘inde’l-ġazā

* A’da 17b. B’de 17b.

** A’da 18a. B’de 18a.

(78/3a) ĥamām: ĥammām B.

*** A’da 18a. B’de 18a.

- 2 Dağı ‘ālî ƙal‘ada oturmadan artuƙ anı
Şaƙladı Mevlā mağāra içre ol şubħ u mesā
- 3 Bil viƙāye hıfz ƙat ƙatdur muzā‘af dağı hem
Ol ziyāde düru‘ zerre ütümlü ki ‘ālî ƙal‘a ola

80*

ما سامنى الدهر ضيما واستجرت به
الا ونلت جوارا منه لم يضم

- 1 Baña taħmîl idebilmez bu zamāne zulumî kim
Ben emān itdüm taleb zîrā Resûlden dā‘imā
- 2 Hāmdü‘li‘llāh nā‘il oldum maṭlab [u] maƙşûdıma
Bu zamān cevri idemez ancaƙ vefā ider baña
- 3 Sevm teklîf isticāre taleb emāndurur
Dehr ise ya‘nî zamāne zaym zulum ile cefā

18b

81**

ولا التمسست غنى الدارين من يده
الا استلمت الندى من خير مستلم

- 1 İtmedüm ben iltimās dūnyā vü ‘uƙbā varlığın
Hāzretüñ elinden ancaƙ istedüm irdüm aña
- 2 Ol sebebden cūd u ihsāna yapışdum şöyle kim
Yapışacak imdi bil hayırlı ol el dā‘imā
- 3 İltimās oldı taleb öpmek yapışmaƙ istilām
İhtiyācı olmayan ğanî nedā dağı ‘aṭā

* A‘da 18a. B‘de 18a.

** A‘da 18b. B‘de 18b.

88*

دعنى ووصفى ايات له ظهرت
ظهور نار القرى ليلا على علم

- 1 Da' sen terk it âyet mu'cize vaşf zıkr
Bil kırā ya'nî ziyāfet yüce tağ 'Alem ola
- 2 Sen beni terk eyle vaşfımla bile mu'cizesin
Ḥazret-i Şāh-ı Cihānuñ mu'cizesi dā'imā
- 3 Bir ziyāfet âteşi gibi hemān itdi zūhūr
Gicede tağlar başında oldı ġāyet pūr-ziyā

89**

فالدريزداد حسنا وهو منتقم
وليس ينقص قدرا غير منتظم

- 1 İncinüñ olur ziyāde ḥüsni olsa münteẓim
Ḳadri nāķış daḥı olmaz inci manẓūm olmaya
- 2 Çün büyük mu'cizesi Ḳur'ān olupdur Ḥazretüñ
Ol müşābih inciye nazmı vü neşri ḥüb edā
- 3 Dür incidür ḥüsün gökcek nazım dizmek anı
Nāķış eksik ḳadr kıymet leyse degül dime ola

19a

90***

فما تطاول امال المديح الى
ما فيه من كرم الاخلاق والشيم

- 1 Yetişir degüldürür meddāḥ olanlardan recā
Şol maḳama anda vaşf-ı pāk-ı peyğam-ber ola
- 2 Ḥüsni ḥulḳile güzel 'ādetlerinden ol vaşif
Hiç ne ḥaddi idebilmek vaşf-ı sulṫānı gedā

* A'da 18b. B'de 18b.

** A'da 18b. B'de 18b.

*** A'da 19a. B'de 19a.

- 3 Bil teṭāvüldür yetişmek medḥ idenlerdür medīḥ
Hüsni ‘âdetdür şiyem âmâl daḥı oldı recâ

91*

ايات حق من الرحمن محدثة
قدیمة صفة الموصوف بالقدم

- 1 İşbu Qur’ân-ı ‘azîmü’ş-şāndurur āyāt-ı Ḥaḫ
Cānib-i Ḥaḫdan nüzüli oldı ḥādîş bil şehā
- 2 Ma’nisi medlūli mefhūmı velī anuñ ḡadīm
Hem ḡıdem birle bu mevşūfuñ şıfātı dā’im
- 3 Ḥādîş oldur ki yoḡıken ola mevcūd şöñradan
Bil ḡadīm ol ibtidā vü intihā yoḡdur aña

92**

لم تقترن بزمان وهي تخبرنا
عن المعاد و عن عاد و عن ارم

- 1 Olmadı bir dem muḡārin işbu Qur’ân-ı ‘azîm
Bir zamāna ya’ni mahşüş bir zamāna olmaya
- 2 Ḥalbuki virür ḡaber bize me’ād ü ‘Adden ü
Daḥı İremden ḡaber virür budur müşkil-küşā
- 3 İḡtirān oldı yaḡın daḥı me’āddür āḡıret
Ḥavm-i Hūda dindi ‘Ād İrem ḡabile şehḡ ola

19b

93***

دامت لدينا ففاقت كل معجزة
من النبيين اذ جائت ولم تدم

- 1 Dā’im ü şābitdürür bizüm ile āyāt-ı Ḥaḫ
Daḥı ‘ālī mu’cize-i enbiyādan sābıḡā

* A’da 19a. B’de 19a

** A’da 19a. B’de 19a.

*** A’da 19b. B’de 19b.

- 2 Niçe ‘ālī olmasun bu mu‘cize-i sâbıkā
Geldi gitdi hükmi bunuñ dâ’imā ‘ale’l-beķā
- 3 Fevķ ‘ālī mu‘cize ol hārık-ı ‘āde emir
Bil devām oldı beķā dağı ledeynā ‘indenā

94*

محکمات فما یقین من شبهة
لذی شقاق ولا یبغین من حکم

- 1 Ƙatı muħkemdür bu āyāt nesħi eylemez ķabūl
Komadı ŧübhe ŧıķāķ ehlinde keŧf eyledi tā
- 2 Eylemez zılm ü sitem bir kimseye āyāt-ı Hāķ
‘Adl ider hāl-i hükümden böyle ‘ādil olmaya
- 3 Oldı aħkām muħkemāt tebķī beķādandur yine
Bil begādan tebġī ammā zılm yoķ hākim ola

95**

ما حوربت قط الا عاد من حرب
اعدى الاعادى اليها ملقى السلم

- 1 Olmadı āyāt-ı Hāķķa hıĉ ‘inādile cidāl
Döndi cenkden ķatı düşmen dağı olan dâ’imā
- 2 Eyledi āyāt-ı Hāķ ile ķamu ŧulħı ķabūl
Eylediler inķıyād u meyli Hāzretten yaña
- 3 Hārb cenk ile ta‘arruz ‘āde ma‘nāsı rücu‘
Didiler ŧulħa selem ilkā talebdür bil ŧehā

* A’da 19b. B’de 19b
(94/1b) +ŧübhe: -ŧübhe B.
(94/1b) ehlinde: ehlinde hıĉ B.

** A’da 19b. B’de 19b

20a

96*

ردت بلاغتها دعوى معارضها
رد الغيور يد الجانى عن الحرم

- 1 Āyetüñ belāğatı da‘vāyı men‘ itdi tamām
Şol mu‘ārızdan ki bi-ma‘nī iderdi iddi‘ā
- 2 Nite ğayretli kimesne maħreminden men‘ ider
Şol ħayābet idenüñ iki elini dā’imā
- 3 Red ma‘nīde men‘ mu‘āraza muķābele
Hem yedā oldu ta‘arruz çün ħarem maħrem ola

97**

لها معان كموج البحر فى مدد
وفوق جوهره فى الحسن والقيم

- 1 Āyet-i Kūr‘ān için ma‘nī katı çokdur saħiħ
Mevc-i deryā gibi tuġyān üzre iken ol şehā
- 2 Öyle ma‘nālar ki deryā cevherinde ‘ālidür
Ĥüsn ü kıymetde buña kimse yetişdürmez bahā
- 3 Mevc-i deryā irtifā‘ meded ziyāde olsa mā
Fevķ yüce gökcek ħüsün kıyem kıymetler ola

98***

فما يعد ولا تحصى عجائبها
ولا تسام على الاكثار بالسام

- 1 Ĥadd ü ‘add olmaz katı çok bunda ma‘nā-yı ‘aceb
‘Aķl-ı ķāřır anı fehm itmez bilürler fuđalā

* A’da 20a. B’de 20a.
(96/3a) Vezin aksaktır.

** A’da 20a. B’de 20a.
(97/1a) ma‘nī katı: katı ma‘nā B.
(97/1b) iken: iki B.
(97/3b) Vezin aksaktır.

*** A’da 20a. B’de 20a.

- 2 Terk olunmaz âyet-i K̄ur'ân 'acāyib çok velî
Virmez ekṣārî melâlet ḳalbe virür çok şafâ
- 3 Bil 'acāyib gele ta'accüb okıyan âdeme
Sâ'ime ma'nâda terk daḫı melâlet se'm ola

20b

99*

قرت بها عين قاريها فقلت له
لقد ظفرت بحبل الله فاعتصم

- 1 Oldı pür-nür gözleri K̄ur'ân okıyanuñ tamām
Ben didüm taḫḳîḳ bulduñ sen zafer her dem aña
- 2 Sen murād-ı H̄aḳḳı bulduñ işbudur ḫabl-i metîn
Sen şıḡın Mevlāya imdi eyleme sehv ü ḫatâ
- 3 Oldı ḳurret iki göz nūrı zafer daḫı vuşul
Ḫabl ise oldı murād hem i'tiṣām şıḡınma

100**

ان تتلها خيفة من حر نار لظى
اطفات نار لظى من وردها الشبم

- 1 Okıduñ ise eger K̄ur'ânı ḫavf-ı nârdan
Sen söyindürdüñ caḫîmüñ âteşin eyle şafâ
- 2 Ḫâzret-i K̄ur'ân şovuk şu gibi itdi nârı gül
Anuñ için şuya teşbîh itdi 'ilmi 'ulemâ
- 3 Dindi söyindürmege itfâ' daḫı vird hem şuya
Hem şebim gâyet şovuk nâr-ı caḫîm adı Lezâ

(98/3a) âdeme: âdemlere B.

* A'da 20b. B'de 20b.

(99/3b) Vezin aksaktır.

** A'da 20b. B'de 20b.

(100/2b) için: içü B.

(100/3b) şebim: şetim B.

101*

كانها الحوض تبيض الوجوه به
من العصات وقد جاؤه كالحمم

- 1 Āyet-i Qur'ân ke-enne bir havuz olur beyâz
Anuñile vech-i 'âşîden niçe rûz-ı cezâ
- 2 Hâl budur ki geldiler ol havza 'âşîler tamâm
Yüzleri qara kömürler gibi ol qavm-i tağâ
- 3 Havz Kevserdür murâd bunda havuzdan çün hemân
Kül kömür oldu humem ma'nîde aña dâ'imâ

21a

102**

وكالصراط وكالميزان معدلة
فالقسط من غيرها في الناس لم يقم

- 1 Hem şîrât-ı müstaķîme beñzedi âyât-ı Haq
Ma'deletde dağı mîzâna müşabih dâ'imâ
- 2 Pes 'adl-i nâs içre bunsuz olmadı kâ'im tamâm
İmdi mü'minler 'amel ide hemân şubh u mesâ
- 3 Ma'delet oldu 'adâlet dağı faşl itmek yine
Haqq u bâtın beynini 'adl dağı bil kıst ola

103***

لا تعجبين لحسود راح ينكرها
تجاهلا وهو عين الحاذق الفهم

- 1 Sen ta'accüb eyleme aşlâ hasûd için şağın
Öyle hâsîd ki ider Qur'an[1] inkâr dâ'imâ

* A'da 20b. B'de 20b.

(101/3b) humem: hemem B.

** A'da 21a. B'de 21a.

(102/2a) Vezin aksaktır.

*** A'da 21a. B'de 21a.

2 Bilür ol haq olduğın ammā bilmezlenür
Ol münāfiq bir müdrik çok bilür dirler aña

3 Rāha oldı vü tecāhül bildüğün bilmezlene
Oldı hāzıq müdrik ü fehm daħı şıfat ola

104*

قد تنكر العين ضوء الشمس من رمد
وينكر الفم طعم الماء من سقم

1 Az olur inkār ider günden ziyāyı āşikār
Gözi ağrıyan kişi degül ise daħı ‘amā

2 Ta‘m-ı māyı daħı inkār eyler ol kes her zamān
Olsa ağzında anuñda derd-i zaħmet dā’imā

3 Gün ziyāısı zav’-ı şems oldı göz ağrısı remed
Fem ağız lezzet ta‘mdur daħı seķam dindi dā’

21b

105**

يا خير من يمم العافون ساحته
سعيًا وفوق متون الايتق الرسم

1 Yā hayırlı kişi yā Faħru’r-rüsül Ĥayru’l-verā
Kaşd iderler sā’ilün eşigiñe şubħ u mesā

2 Ĥāl bu segirdi segirdi gider ol su’āl iden
Daħı yügrük deve üzre gider ol misl-i şabā

3 Kaşd yemem daħı ‘āfün ol su’āl iden kişi
Sāħa ev öñi ĩnuķ deve resm çāpük ola

(103/2a) Vezin aksaktır.

(103/2a) ammā: ammā ki ol B.

(103/2b) bilür: bulur B.

(103/2b) Vezin aksaktır.

* A’da 21a. B’de 21a.

** A’da 21b. B’de 21b.

(105/3b) resm: rüsüm B.

106*

ومن هو الاية الكبرى لمعتبر
و من هو النعمة العظمى لمغتتم

- 1 Ol hayırlı kişi dağı āyet-i kübrādudur
Fıkr iden içün anı bilmek şubh u mesā
- 2 Ni‘met-i ‘uzmā dağı ‘ālemde yine ol kişi
Çün ganīmet ıtutıcılar içün oldu dā’imā
- 3 Mu‘tebir ‘ibret gözile bakıcı kübrā ‘azīm
Muğtenim oldur ganīmet talebin iden ola

107**

سريت من حرم ليلا الى حرم
كما سري البدر في داج من الظلم

- 1 Yā Muḥammed ol gice sen Mekmeden seyr eyledüñ
‘Avn-ı Hāḫḫile varınca Mescid-i Aḫşāya sen
- 2 Nitekim seyr eyledi bedr-i müniri ‘ālemüñ
Leyle-i zalmāda gizli gök yüzinde cā-be-cā
- 3 Harem-i evvel Mekke sānī Aḫşādur harem
Dāc gizlice dimek zulmet ḫarañulık gice ola

* A’da 21b. B’de 21b.

(106/1b) fikir: fikri B.

(106/1b) Vezin aksaktır.

(106/2a) ‘ālemde yine: yine ‘ālemde B.

** A’da 21b. B’de 21b.

(107/1b) ‘Avn-ı Hāḫḫile: ‘Ayn-ı Hāḫḫile B.

(107/2b) zalmāda: zulmāda B.

(107/3a) Vezin aksaktır.

(107/3b) Vezin aksaktır.

22a

108*

وبت ترقى الى ان نلت منزلة
من قاب قوسين لم تدرك ولم ترم

- 1 Leyle-i Mi'râcda yerden göge sen itdüñ şu'üd
Bir maqâma irişince olmaz andan müntehâ
- 2 Öyle menzil *kābe kavseyni ev ednâ* didiler
Anı idrāk [u] taleb itmedi sâ'ir enbiyâ
- 3 Oldı terkî bil şu'üd neyl ulaşmağdur tamâm
Kābe kavseyn yayuñ iki başı gibi meşelâ

109**

وقدمتك جميع الانبياء بها
والرسل تقديم مخدوم على خدم

- 1 İşbu Qur'ânile taqđim itdiler cümle seni
Yâ Resûla'llâh ki sensin cümle Fahr-ı Enbiyâ
- 2 Niçe kulu üstine efendisi taqđim olur
Öyle taqđim itdi anlara seni Bârî Hüdâ
- 3 Didiler mağdüm efendi hem hadem kıllar ola
Ya'nî Hazretdür efendi kulu sâ'ir enbiyâ

110***

وانت تخترق السبع الطباق بهم
في موكب كنت فيه صاحب العلم

- 1 Yedi kat göge çıkup sen kaṭ'-ı menzil eyledüñ
Enbiyâ sâ'ir rusül ol dem refiḳ oldı saña

* A'da 22a. B'de 22a.

(108/2a) *kābe kavseyni ev ednâ*: ...iki yay kadar yahut daha az... (K.K. 53/9)

** A'da 22a. B'de 22a.

*** A'da 22a. B'de 22a.

- 2 Ol kabîle içre sen itdüñ mürür yâ seyyidî
Sâhib-i ‘âliyy-i ‘ilm olduñ kamu tâbi‘ saña
- 3 İhtirāk kat‘-ı menâzildür tıbāk gökler dinür
Mevkib ol zînet için deve[ye] binen kavm ola

22b

111*

حتى اذا لم تدع شأوا لمستبق
من الدنو ولا مرقى لمستتم

- 1 İtmedüñ terk gâyeti Hâkka taķarrübde tamām
Bir mesāfe aña varmış ola sâ’ir enbiyā
- 2 Dağı maħall-i ‘urüc terkini aşlā itmedüñ
Ṭaleb-i rif‘atde olduñ cümleden gâyet ‘alā
- 3 Da‘ terk dünüvv yakın gâyet mesāfedür şe’v
Müstenim rif‘at talebi çıkacaķ yer merķā

112**

حفظت كل مقام بالاضافة اذ
نوديت بالرفع مثل المفرد العلم

- 1 Nisbet ile her maķāmı eyledüñ alçaķ kıatı
Gerçi kim ‘ālîdürür cümle maķām-ı enbiyā
- 2 Sen ziyāde rif‘at ile da‘vet olduñ Hâzrete
Nitekim fażl ehline olur yalıñuz bil nidā
- 3 Hâfz alçaķdur izāfe ya‘ni nisbetle demek
Müfred-i ‘alem münādî kıā‘ide-i naħv ola

* A’da 22b. B’de 22b.
(111/2b) ‘alā: ‘ulā B.
(111/3b) müstenim: müstaķim B.
(111/3b) Vezin aksaktır.

** A’da 22b. B’de 22b
(112/1a) alçaķ: elħaķ B.
(112/3b) müfred-i ‘alem: müfred-ü ‘alem B.

113*

کیما تفوز بوصول ای مستتر
عن العیون و سر ای مکتتم

- 1 Sen zafer bulmağ için ol gice şöyle vaşla kim
Gizlidür cümle 'uyūndan ḥāşılı vaşl-ı Ḥudā
- 2 Dahı bu sırra iresün kimseler bilmez anı
Çün anuñçün qaldı alçaqda maqām-ı enbiyā
- 3 Fevz zaferdür vaşl irişmek müstetir gizli olan
Emr-i mestüre dinür sır muktetim bilinmeye

23a

114**

فحزت کل فخر غیر مشترک
وجزت کل مقام غیر مزدحم

- 1 Yā Resūl cem' eyledüñ 'ālemde küllī faḥr[ı] sen
Öylece küllī faḥr kimse şerik olmaz aña
- 2 Her maqāmı dahı geçdüñ sen yalıñuz bī-ta'ab
Ol maqāma ṭarī olmamış zaḥmet dā'imā
- 3 Ḥūz cem' ü faḥre feḥār dahı geçmekdür cevāz
Müzdeḥam müzāyaqa keşret ü zaḥmetler ola

115***

وجل مقدار ما ولیت من رتب
وعز ادراك ما اولیت من نعم

- 1 Yā Resūla'llāh vālī olduğıñ mertebeler
Pek 'aẓīm mertebedür irmedi sā'ir enbiyā

* A'da 22b. B'de 22b.

(113/3a) olan: ola B.

** A'da 23a. B'de 23a.

(114/2b) Vezin aksaktır.

*** A'da 23a. B'de 23a.

(115/1b) mertebedür irmedi: meretebe zīrā irmedi B.

- 2 Dağı i'tâ olunan 'ilm oldu gâyetde kavî
Ol ni'amlardan 'aқıl bilmege қaşırdur aña
- 3 Celle ma'nası 'azîm vâlî dağı oldu re'is
Dağı idrâkdür 'ilim i'tâya dinildi ilâ

116*

بشرى لنا معشر الاسلام ان لنا
من العناية ركنا غير منهدم

- 1 Ey İslâm bölügi bizüm içündür müjdeler
Vardurur bizüm için cānib 'ināyetden yaña
- 2 Öyle cānib ki yıkılmaz tā ilā-yevmi'l-қыyām
Ol muhaққıқdur mü'eyyed oldı şer'-i Muştafā
- 3 Dindi büşrādur bişāret ma'şer İslām bölügi
Cānibe dindi rükün yıkılmayan İslām ola

23b

117**

لما دعا الله داعينا لطاعته
باكرم الرس كنا اكرم الامم

- 1 Tā'atine bizi da'vet idene vaқtāk[i] Hақ
Ekrem-i Rüsül deyü tesmiye itdise şehā
- 2 Hāmdü'li'llāh bizde olduқ cümle ümmet ekremi
İşbu luţfuñ şükrine Hақ yolına cānlar fidā
- 3 Dā'i da'vet idici tā'at 'ibādet eylemek
Ekrem-i rüsül deyü ta'zîm olunan Muştafā

* A'da 23a. B'de 23a.

(116/1a) Vezin aksaktır.

(116/1a) Ey İslām bölügi: Ey ki İslām bölügi B.

** A'da 23b. B'de 23b.

118*

راعت قلوب العدى انباء بعثته
 كنباة اجفلت غفلا من الغنم

- 1 Ol Resülün gelmesi aḥbārı k̄orqutdı qatı
 Qalb-i küffārı begāyet hīç ta'bir olmaya
- 2 Nāgehān şıtlık işidüp k̄orqan ol koyun gibi
 Sürisinde taşra gāfıl otlariken cā-be-cā
- 3 Rev' k̄orqmak nebe' ḥaber gelmek ba'sedür
 Nebe' şıtlıkdur tağılup k̄orqmaq icfāl ola

119**

ما زال يلقاهم فى كل معترك
 حتى حكوا بالقنا لحما على وضم

- 1 Her maqām cenkden olmadı zā'il bir zamān
 Oldı a'dāya muqābil dā'imā Faḥru'l-verā
- 2 Beñzedi a'dā başı süñüler üstinde o dem
 O ete çengel-i qaşşāb üzere kurdı qala
- 3 Mu'terek cenk yeridür daḥı muḥākāt beñzemek
 Çengel-i qaşşāb vazam süñüler adı kanā

24a

120***

ودوا الفرار فكادوا يغبطون به
 اشلاء شالت مع العقبان والرخم

* A'da 23b. B'de 23b.

(118/2a) şıtlık: şıklık B.

(118/3a) Rev': Rūḥ B.

(118/3b) şıtlıkdur: şıklıkdur B.

** A'da 23b. B'de 23b.

(119/2b) kurdı: kodı B.

(119/3b) süñüler: süñülerin B.

*** A'da 24a. B'de 24a.

- 1 Kavm-i a'dâ sevdiler kaçmağı Hâzretten yaña
Söyle oldı ki iderler idi ğıbta dâ'imâ
- 2 Kâşki biz de ol 'uzuv pâre gibi ağsağ göge
Niçe kırtal ü tavşancılta olurduķ rehâ
- 3 Vedd muhabbet ğıbta ârzü kâde ma'nâsı yakın
'Uzuv eşlâ yüce şevl 'ıķbân raķam kuşlar ola

121*

تمضى الليالى ولا يدرون عدتها
ما لم تكن من ليالى الاشهر الحرم

- 1 Giceler geçerdı bilmezler idi a'dādını
Kavm-i küffâr ĥavf [u] ĥaşyetden ne şubĥ u ne mesâ
- 2 Olmadıķça ol gice leyle-i eşhur-ı ĥurum
Anda cenk itmez şaĥâbe böyle imiş 'âdetâ
- 3 Bil mâzî geçdi dimek dindi dirâyet bilmege
Eşhür-ı ĥurum mübezzeż ĥarf birer ay ola

122**

كانما الدين ضيف حل ساحتهم
بكل قرم الى لحم العدى قرم

- 1 Dîn-i İslâm bir konuķ ke-enne pek kıadri 'azîm
Nâzil oldı düşmen evine gerek aña ğıdâ
- 2 Bu 'acîbdür beglerinüñ tab'ı ol kavmüñ hemân
Düşmen eti yimege teşne ziyâde iştiĥâ
- 3 Ĥall nüzül zayfdur konuķ sâĥa dinildi ev öñi
Ĥarm beglerdürür 'ıdâ düşmen kıarimdür iştiĥâ

(120/2b) tavşancılta: tavşancıldan B.

(120/2b) Vezin aksaktır.

* A'da 24a. B'de 24a.

** A'da 24a. B'de 24a.

(122/3b) Vezin aksaktır.

(122/3b) beglerdürür: beglerdür B.

24b

123*

يجر بحر خميس فوق سابعة
يرمى بموج من الابطال ملتطم

- 1 Ol konuk gelmekdedür ‘asker çeküp deryā mişāl
Yügrük atlar üzre ‘asker atları bād-ı şabā
- 2 Mevc-i deryālar gibi ‘askerinüñ yararları
Döge döge çıkarur küffārı taşra dā’imā
- 3 ‘Askere dindi hamīs sābiḥa daḥı yügrük at
Daḥı ebṭāl yarar erler iltiṭām urmaḳ ola

124**

من كل منتدب لله محتسب
يسطوا بمستاصل للكفر مصطلم

- 1 Allah emirin işidüp işleyende ol yarar
Ḥamle eyler okıyup Qur’ānı her şubḥ u mesā
- 2 Öyle Qur’ān kıparır küfrüñ esāsını tamām
Kim ider aña teşebbüs olur ol ğamdan rehā
- 3 Müntedible muḥtesib işide emri işleye
Saṭve ḥamle müste‘şil Qur’ān işılām kıpa

125***

حتى غدت ملة الاسلام وهي بهم
من بعد غربتها موصولة الرحم

- 1 Ḥamdü’li’llāh oldı İslām işbu ğāziler ile
Ġurbetinden şoñra ḥaḳḳā şimdi vaşl-ı aḳrabā

* A’da 24b. B’de 24b.
(123/1a) gelmekdedür: gelmededür B.
(123/2a) ‘askerinüñ: ‘askeriñ B.
(123/3b) ebṭāl: baṭṭāldur B.

** A’da 24b. B’de 24b.

*** A’da 24b. B’de 24b.

- 2 Tā o vakte dek şahābe hamle itdi kāfire
Dīn-i İslām çıkdı ğurbetden cihāna pūr-ziyā
- 3 Bil ğadet şarat semāvī dīne millet dindi hem
Akrabāsın bulmağa mevşületü'r-raḥim ola

25a

126*

مكفولة ابدًا منهم بخير اب
وخير بعل فلم تيتم ولم تتم

- 1 Millet-i İslām kefillendi bi-ḥamdi'llāh ebed
Ol şücā'-ı müsliminden ḥayır ile dā'imā
- 2 Daḫı ḥayr-ı ba'lile olmaz yetīm şimden gerü
Qalmaya ersiz daḫı ba'lile eb bil Muştafā
- 3 Oldı yetīm cem'[i] eytām bil yetāmā babasız
Yetim oldı hem eyāmā 'avrat eri olmaya

127**

هم الجبال فسل عنهم مصادمهم
ماذا راوا منهم في كل مصطدم

- 1 'Asker-i İslām heybetinde vü şevketde tamām
Tağlar gibi su'al it cengini a'dāya tā
- 2 Niçe gördi kavm-i küffār müslimünün cengini
Dükeli meydānı çengde ideler i'lām saña
- 3 Toğuşıcıdur müşādım müşademdür ceng yeri
Tağ cibāl oldı ki görmek āşikāre bil ra'ey

* A'da 25a. B'de 25a.

** A'da 25a. B'de 25a.

(127/1a) Vezin aksaktır.

(127/3a) müşādım: müşārim B.

(127/3b) cibāl: cebel B.

128*

وسل حنيننا وسل بدر ا وسل احدا
فصول حتف لهم ادهى من الوخم

- 1 İt su'âl kâfirlere Bedr u Uḥud çenginde sen
Hem Ḥuneyn çenginde đarbsız öleni bilmiş ola
- 2 Đarbsız ölmüş kavm-i küffâr içre ol dem katı çok
Güiyâ küffâra at didi kamu ḥayl-ı vebâ
- 3 Ḥatf ölmek đarbsız ol edhâ katı olmuş şedîd
Vaḳte dinildi faşıl veḥam dinür tã'un ola

25b

129**

المصدرى البيض حمرا بعد ما وردت
من العدى كل مسود من اللمم

- 1 Döndüriçidür ki dâ'im 'askeri memdüh olan
Aḳ kılıcı kırmızı renge ki anlar dâ'imâ
- 2 Uğradıḳdan şofıra ol kılıç siyâh kelleler
Eñse vü boynındadır ol kâküli şehâ
- 3 Döndürici maşdarıdır uğramâḳ daḫı derdū
Ḳara saç müsvedd lemem eñse vü boynında ola

130***

والكاتبين بسمر الخط ما تركت
اقلامهم حرف جسم غير منعجم

* A'da 25a. B'de 25a.

** A'da 25b. B'de 25b

(129/1a) olan: ola B.

(129/2b) boynındadır: boynındadırur B.

(129/2b) Vezin aksaktır.

(129/3a) (دردو) derdū(?): (ورود) verūd(?) B.

*** A'da 25b. B'de 25b.

- 1 Yazıcıdır ھاٲٲ-ı mensüb sũnũler ile tamãm
'Asker-i İslãm ki terk itmez ٲalemi dâ'imã
- 2 Cism-i ھاřfũñ dũşmenũñ alnına urur noٲtalar
Noٲtasız terk itmedi ٲurtulmadı ٲavm-i 'adã
- 3 Bil sũni adı sũmũr ھاٲٲ yer vilãyet Hindde
Ĝayr-ı mũn'acim dimek ya'nĩ yarasız ٲalmaya

131*

شاكى السلاح لهم سيما تميزهم
والورد يمتاز بالسيما من السلم

- 1 Bir 'alãmet vardurur temyĩz ider ol 'askeri
Hep silãhları tamãm olduĝı hãlde dã'imã
- 2 Nite naħl-ı gũl-i sĩmãda tamãm mũmtãz olur
Bil Selemden gerçi ol şãh gele mãnend ola
- 3 Şãkĩ ma'nãda tamãm sĩmã 'alãmet gũl verd
Farٲ mũmtãz bir aĝaç Selem dikenlice şehã

26a

132**

تهدى اليك رياح النصر نشرهم
فتحسب الزهر فى الاكمام كل كمى

- 1 'Askerũñ aħbãr-ı ğayrunçũn saña ihdã ider
Nuşret virdũm belĩ her demde her şubħ u mesã
- 2 Her behãdur mũslimi şöyle idersũn daħı ٲan
Zerre vũ zerrĩn-tãc açılmadan  içek ola

(130/3a) sũmr: sũmũr B.

* A'da 25b. B'de 25b.

(131/1b) silãhları: silãhlar B.

(131/2b) Selemden: Selemde B.

(131/2b) mãnend ola: mãnende ola B.

** A'da 26a. B'de 26a.

(132/1b) Nuşret: Nuşreti B.

(132/1b) Vezin aksaktır.

- 3 Oldı ihdâ ya'nî irsâl dahı Һayırdur neşr
Kemiyy ol yarar kişi ekmâm Һomorcuğ dâ'imâ

134*

طارت قلوب العدى من باسهم فرقا
فما تفرق بين البهم والبهم

- 1 Şiddet-i Һavfindan İslâmüñ ki düşmân Һalbine
Düşdi Һavf şol Һadar farğ itmeden Һaldı denâ
- 2 Ğâzî ile Һuzılı farğ itmez oldılar tamâm
Қuzı görseler Һaçup dirlerdi bu Һavm-i semâ
- 3 Һayerân ditreme şiddet be's Һavf oldı farğ
Қuzıdur behem bühem etli yarar Ğâzî ola

135**

ومن تكن برسول الله نصرته
ان تلقه الاسد فى اجامها تجم

- 1 Şol kişinüñ nuşrete çün Resül ola sebeb
Kimseden Һavf eylemez ol kimse hiç şubҺ u mesâ
- 2 Uğrasa yuvası içinde o kes arslanlara
Қorқar arslan idemez zerre Һadar aña Һatâ
- 3 Yardıma dinildi nuşret hem mülâkât uğramaq
Äceme arslan yatağı ya'ni ki daҺm Һavf ola

26b

133***

كانهم فى ظهور الخيل نبت ربا
من شدة الحزم لا من شدة الحزم

* A'da 26a. B'de 26a.

** A'da 26a. B'de 26a.

(135/1a) nuşrete çün: nuşretine çün B.

(135/3b) daҺm: vecem B.

*** A'da 26b. B'de 26b.

- 1 'Asker-i İslâm ke-enne atlar üzre beñzedi
Şu nihâle bitdi muhkem yüce yerde müntehâ
- 2 Nefslerin zabt itdügiçündür haramdan yetdigi
Atları qolañı perkilinden añlama şehâ
- 3 Arqa zahr u hayl at bitmek yüce nebt rübâ
Zabt-ı nefis hazm ol kişi dinür qolan aña

136*

ولن ترى من ولي غير منتصر
به ولا من عدو غير منقصم

- 1 Dağı sen elbette görmesen ki yardım itmeye
Hâzret-i Peyğam-berüñ aḥbâbıçün yevm-i du'â
- 2 Dağı sen ḥor u ḥaḳîr görmemek olmaz düşmenün
İnhizâm üzre 'adûsı Hâzretüñ çün dâ'imâ
- 3 Oldı nuşret yardım dâsta dinildi hem velî
İnkışâm ḥor [u] ḥaḳîr düşmen dağı oldı 'adâ

137**

- احل امته في حرز ملته
كا الليث حل مع الاشبال في اجم
- 1 Hâzret-i Faḫr-ı Cihân ḥıfz itdi cümle ümmetün
Ḳal'a-ı dîn-i şerî'atde o ḳal'a müntehâ
- 2 Nite arslan gibi ḥıfz itdi bizi Şâh-ı Cihân
Yürisün ol ḥıfz ider yuvası içre dâ'imâ
- 3 Hırz ḳal'adur ḥıfz oldı eḫalle ma'nada
Leys arslan yavrısı âşiyân yuva ecem ola

(133/3b) dinür: ḥuzem B.

* A'da 26b. B'de 26b.

(136/1a) görmesen: görmezsin B.

(136/2a)düşmenün: düşmeni B.

** A'da 26b. B'de 26b.

(137/3a) Vezin aksaktır.

27a

138*

کم جدلت کلمات الله من جدل
فیه وکم خصم البرهان من خصم

- 1 Hazret-i Allāh kelāmı çatı çok men' eyledi
Hāzretüñ aqvā huşūmun şübhe yoqdur gālibā
- 2 Ġālib oldı daħı çok def'a Resūl-i Kā'ināt
Mu'cize birle huşūmet idene bil dā'imā
- 3 Ceddelet ey evka'at? dimek mücādele cedel
Bil haşım ma'nāsı gālibdür haşım haşam ola

139**

كفاك بالعلم فى الامى معجزة
فى الجاهلية والتاديب فى اليتيم

- 1 Saña yeter Hāzretüñ mu'cizesi ey müdde'î
Ümmi iken cāhiliyyetde hemān 'ilmi saña
- 2 Hem yetim iken mü'eddeb olduğı hoş mu'cize
Anasından toğdı kāmil Hāzret-i Faħru'l-verā
- 3 Ümmi oldur hāce öñine varup diz çökmeye
Cāhiliyyet vaħy-i Hāķ ol demde nāzil olmaya

140***

خدمته بمدىح استقبل به
ذنوب عمر مضى فى الشعر والخدم

- 1 Ben Resūle eyledüm hıdmet bu medħile hemān
Bunuñ ile eylerem imdi tamām 'avfi recā

* A'da 27a. B'de 27a.

(138/3a) evka'at (?): (وقعت) vaķa'at (?) B.

(138/3b) haşam: haşım B.

** A'da 27a. B'de 27a.

*** A'da 27a. B'de 27a.

2 Şol günâhdan anuñile geçdi ‘ömrüm ey dirîğ
Şi‘r u ھıdmetde mülûke eyledüm ‘ömrüm hebâ

3 Bil medîh ma‘nâsı mâdih bu kaçîdedür murâd
İstikâl[e] cürmünüñ ‘afvun ide taleb şehâ

27b

141*

اذ قلدانى ما تخشى عواقبه
كاننى بهما هدى من النعم

1 Anıñçün eylerem bunuñ ile ‘afv taleb
Şi‘r u ھıdmet taqđılar zînet için boğmağ baña

2 Öyle zînet âhirinde qorqaram anlarla ben
Beñzeyem şol hedy kim şoñra varup qurbân ola

3 Korıdur haşyet kılâde boğaza taqđıkları
Hedy qurbândur ne‘am deve qoyun hayvân ola

142**

اطعت غى الصبا فى الحالين وما
حصلت الا على الاثم والندم

1 Meyl-i cehlile dâlâlet semtine oldum muñi‘
Şi‘r u ھıdmetde mülûke hâşılıım budur baña

2 İtmedüm illâ nedâmet hem dağı cürm ü günâh
İşbu derde eylerem şimden geru ‘afvı recâ

3 Ğayy dâlâlet meyl-i cehl oldı şabâ bil hâleteyn
Şi‘rile ھıdmetdürür beglere nedem aqlama

* A’da 27b. B’de 27b.

** A’da 27b. B’de 27b.

143*

فيا خسارة نفس في تجارتها
لم تشتتر الدين بالدنيا ولم تسم

- 1 Ya qavim eyleñ nazâr aldandı hayfâ bu nefis
Almasında şatmasında qatı zulm oldu aña
- 2 Müddet-i ‘ömrinde dünyâyı virüp dîn almadı
Dağı bāzār itmedi böyle ki mağbūn olmaya
- 3 Oldı aldanmaq ki hūsrān sevm bāzār eylemek
Dīn anuñla geldi peygām-ber almaq iştirā

28a

144**

ومن يبيع اجلا منه بعاجله
بين له الغبن في بيع وفي سلم

- 1 Dağı aldanur o kes bāzār-ı ‘ālem içre kim
Āḥiret zādın virüp gāflet ile dünyā ala
- 2 Ğabn-ı fāhiş zāhir olur anuñiçün bilmiş ol
Selem ü bey‘inde sūd itmez muḥaşşal dā’imā
- 3 Āḥiret ācil [ü] dünyā ehli ‘ācil oldılar
Ğabn aldanmaq selem viresi beyān zāhirā

145***

ان ات ذنبا فما عهدى بمنتقض
من النبي ولا حبلى بمنصرم

- 1 Ben eger zenb-i ‘azīm getürüp eylersem ne ğam
‘Ahdime gelmez bozulmaq Faḥr-ı ‘Ālemden baña

* A’da 27b. B’de 27b.

(143/3a) sevm: süvüm B.

** A’da 28a. B’de 28a.

(144/1b) ala: lā B.

*** A’da 28a. B’de 28a.

- 2 Vaḥdet-i Ḥaḳḳa Resüle kâmil îmânım benüm
İşbu bir habl-i metîn tâ ḥaşre dek kırılmaya
- 3 ‘Ahd îmândur bozulmaḳ müntaḳız ipdür ḥabl
Münşarım kırılıcı şer‘-i metîn kırılmaya

146*

فان لى ذمة منه بتسميتى
محمدا وهو اوفى الخلق بالذمم

- 1 Ḥazret-i Şāh-ı Cihānda vardurur taḥḳîḳ emān
Benüm için tesmiye oldu Muḥammed çün baña
- 2 Ḥalbuki Faḫr-ı Cihān ḥalkuñ vefālısıdurur
‘Ahdine ol itmeyince kimler eylesün vefā
- 3 Zimmete ol ‘ahd emān evfā vefā iden ḳatı
Ḥalk maḥlūḳ cihān faḫrıdur ancak Muştafā

28b

147**

ان لم يكن فى معادى اخذا بيدي
فضلا والا فقل يا زلة القدم

- 1 Ḥazret-i Şāh-ı Cihān luṭfila ya idüp vefā
Benüm elüm tütücü olmazsa ger rüz-ı cezā
- 2 Ey benüm ḥālîme vāḳıf di benümçün sen hemān
Ey ayağı ṭayınan ‘abd-ı fakîr ‘āşî gedā
- 3 Āḫiret oldu me‘ād āḫîz dahı el tütücü
Yed-i fazl iḫsān luṭf ola vefā ‘ahd ola

* A’da 28a. B’de 28a.

** A’da 28b. B’de 28b.
(147/3b) ola: illā B.

148*

حاشاه ان يحرم الراجى مكارمه
او يرجع الجار منه غير محترم

- 1 Hâzretüñ luṭfi müberrâ ṭâlibi men‘ itmeden
Ben tenzîh iderem zîrâ şehîdür Muştafa
- 2 Yoḥsa ḥâşâ kendiden câr eyleyen maḥrûm döne
Hâl bu ‘izzet itmemek mümkin degül kânı şehâ
- 3 Ma‘nide ḥâşâ berî luṭf u ‘aṭâdur mekremet
Cân emân dönmeç rücû‘ iḥtirâm ‘izzet ola

149**

ومنذ الزمت افكارى مدائحه
وجدته لخلاصى خير ملتزم

- 1 Ol zamândan beri ben kıldum mülâzım medḥine
Fikrimi cân-ı gönülde Hâzretüñ şubḥ u mesâ
- 2 Bulmuşam medḥ-i Resûli ben ḥalâşıma kefil
Oldı ḥayırlı kefil derdime medḥ-i Muştafa
- 3 Añla elzemtü mülâzım daḥı efkârdur fikir
Mültezim ya‘nî kefildür bil ḥalâş otdan rehâ

29a

150***

ولن يفوت الغنى منه يدا تربت
ان الحيا ينبت الازهار فى لاكم

- 1 Daḥı terk itmez ğınâ elbette şol muḥtâc kim
Öyle muḥtâc iltimâs ide Resûlden dâ‘imâ

* A’da 28b. B’de 28b.
(148/1b) Vezin aksaktır.

** A’da 28b. B’de 28b.
(149/2b) kefil derdime: kefildür dime B.

*** A’da 29a. B’de 29a..

- 2 Yüce yerlerde bitürür dürlü dürlü çiçeği
Mevsiminde şübhesiz taḥkîḳ bu kim yağmur yağa
- 3 Fevt terk didi faḳîr oldı tereb bil iltimās
Ekem ol yüce depe ezhār çiçek yağmur ḥayā

151*

ولم ارد زهرة الدنيا التي اقتطفت
يدا زهير بما اثنى على هرم

- 1 İstemem māl-ı dünyâyı bu medḥile tamām
Öyle māl anı Züheyriñ eli cem‘ itmiş ola
- 2 Herimüñ medḥile mālı Züheyir cem‘ eyledi
Ben muḥibb-i Ḥazretüm medḥüm benüm li’llāh añā
- 3 Zehredür baḥşîş ‘aṭā cem‘ itmek oldı iktitāf
Beg Herim şā‘ir Züheyir iki el oldı yedā

152**

يا اكرم الخلق ما لي من الود به
سواك عند حلول الحادث العمم

- 1 Ey bu ḥalk-ı ‘ālemüñ gāyet seḥîsi Muştafā
Yok benüm kimsem sığınam dā’imā varup saña
- 2 Senden yā Resül baña kim itsün merḥamet
Şol vaḳit peyk-i ecel irişince baña
- 3 Ekrem-i ḥalkḍur seḥî daḥı sığınmaḳdur livāz
Bil ḥulül ya’nî nüzül ğayr sivā ḥadis fenā

(150/3a) tereb: terib B.

(150/3b) Ekem: Üküm B

* A’da 29a. B’de 29a.

(151/1a) İstemem māl-ı dünyâyı: İstemem ben māl-ı dünyâyı B.

(151/3b) Beg: Pek B.

** A’da 29a. B’de 29a.

(152/2a) Senden yā Resül: Senden olur yā Resül B.

29b

153*

ولن يضيق رسول الله جاهك بي
اذا الكريم تجلى باسم منتقم

- 1 Yâ Resûla'llâh senüñ elbette virmez kıadrüñe
Hiç ıarlık ile noķşân eylesem çok çok recâ
- 2 Şol zamân kim müntakim ismi ile bize Kerîm
Eyleye ol dem tecelliyü'l-ğiyâş yâ Muştafâ
- 3 Dıyķ ıarlık dağı noķşân câh kıadr u mertebe
İntikâm oldu kıahr keşf-i tecellî zâhirâ

154**

فان من جودك الدنيا وضرتها
ومن علومك علم اللوح والقلم

- 1 Dünya vü 'uķbâ senüñ taķķîķ cüdüñdandurur
Dağı 'ilmüñdürür levḥ u kıalem 'ilmi şehâ
- 2 İntisâb u nisbetüm olmaz benüm noķşân-pezîr
Saña ey maḥbüb-ı Hâķ Ḥayru'l-beşer Faḥru'l-verâ
- 3 Cüd ma'nâsı kerem zarr dağı 'uķbâ dimek
Levḥ yazılmış ḥayr [u] şer kıalemdürür yazan aña

155***

يا نفس لا تقنطى من زلة عظمت
ان الكبائر فى الغفران كاللحم

* A'da 29b: B'de 29b.
(153/1b) çok çok: ger çok B.
(153/2a) bize: seyre B.

** A'da 29b: B'de 29b.
(154/1b) 'ilmüñdürür: 'ilmüñdendürür B.
(154/1b) Vezin aksaktır.

*** A'da 29b: B'de 29b.

- 1 Ey nefis kesme ümîdi rahmet-i Hâkdan şaķın
Şol günâh için ki itdûñ pek büyük şubh u mesâ
- 2 Hâķ Te‘âlâ ‘afv yanında kebâ’irler daķı
Beñzer ol cürm-i şaĝire şer‘ile hâd olmaya
- 3 Bil ķunûṭ oldı ye’is zelle ḥaṭâ büyük ‘aẓım
Bil lemem yoķdur va‘id ķatl kebâ’ir hem zinâ

30a

156*

لعل رحمت ربی حین یقسسها
تاتی علی حسب العصیان فی القسم

- 1 Rabbimûñ ben rahmetini şöyle iderem recâ
‘Āşiler üzere o dem taķsım-i rüz-ı cezâ
- 2 Her ķuluñ ‘iṣyânına göre virür Hâķ rahmeti
Ķısmet-i Hâķda muķarrer bil ķula ‘öẓr olmaya
- 3 Bil le‘alle şek için yoķdur bu taķsım üzre şek
Oldı itâ çün getürmek hem ḥaseb miķdâr ola

157**

یا رب واجعل رجائی غیر منعكس
لديك واجعل حسابی غیر منحرم

- 1 Eyleme yâ Rab murâdum ‘aksini her dem benüm
‘İzzetüñ ḥaķķı ḥuzûruñda ķabul ola du‘â
- 2 Daķı hem ecr ü sevâbumuñ ḥisâbun kesme sen
‘Add ola ecr ü şevâbum tâ ilâ-yevmi’l-cezâ

(155/2a) ‘afv: ‘afvı B.

(155/3b) Bil: Bir B.

* A’da 30a. B’de 30a.

(156/1b) taķsım-i rüz-ı cezâ: taķsım ola rüz-ı cezâ B.

(156/2b) ‘öẓr: ‘aẓer B.

(156/3b) itâ: ityân B.

** A’da 30a. B’de 30a.

- 3 Çün recāmuz rahmet-i Hâk ‘aksi hîzlândur anuñ
Münharim maqtû‘a dirler Hâk Te‘âlâ şaklaya

158*

والطف بعبدك في الدارين ان له
صبرا متى تدعه الاهوال ينهزم

- 1 Dağı luft it kuluña dünyâ vü ‘uqbâda tamâm
Vardurur taḥkîk anuñçün gerçi kim şabr u cefâ
- 2 Her kaçan korkılı şeyler uğraya zâ’il olur
Ol sabırlar cümle ol kuldand gider bil dâ’imâ
- 3 Dünya vü ‘uqbâya dâreyn ü taḥammüldür şabır
İnhizâm zâ’il korkı hevl de‘â uğraya

30b

159**

واذن لسحب صلاة منك دائمة
على النبي بمنهل ومنسجم

- 1 Yâ İlâhî sen izin vir rahmetüñ bulutna
Öyle rahmet ki senden oldı çün ol dâ’imâ
- 2 Hâzret-i Peyğam-berüñ üstine her dem ol şehâb
Ġâyet ile perk açıcı yağmuru ol yağdıra
- 3 Bil şehâb oldı bulut rahmet şalât dâ’im zamân
Perk açıcıdur münehhel münsecim muṭlaq aqa

* A’da 30a. B’de 30a.
(158/3a) ‘uqbâya dâreyn: ‘uqbâya di dâreyn B.
(158/3b) zâ’il: zâ’ildi B.
(158/3b) Vezin aksaktır.

** A’da 30b. B’de 30b.
(159/1a) bulutna: buldır nite B
(159/1b) rahmet: rahmetler B.
(159/2a) Hâzret-i Peyğam-berüñ: Hâzretüñ Peyğam-berüñ B.

160*

والال والصحب ثم التابعين لهم
اهل التقى والنقى والحلم والكرم

- 1 Āl [ü] Aşhâb üstine yağdura dağı ol şehâb
Soñra anlar Tâbi‘în üstine her şubh u mesâ
- 2 Öyle Āl [ü] Aşhâb anlar pāk perhîz-kârdur
Dağı hilm ehli kerem ehli şamusu dâ’imâ
- 3 Āl [ü] Ehl-i Beyt ü Aşhâb oldu bil Çehâr-yâr
Tâbi‘în şol kimselerdür irişe pes anlara

161**

ما رنحت عذبات البان ريح صبا
واطرب العيش حادى العيس بالنغم

- 1 Ol nihâl-i Bânı uğratdıķca çün bād-ı şabâ
Dağı her ‘îs sürür virdükce hâdî meşelâ
- 2 Nağme-i pür-süzü ile ‘Urbân içinde dem-be-dem
Yağdura bārân-ı rahmet bunlar üstine Hüdâ
- 3 Bil terennühdür meyl ‘azbe nihâledür ‘îs deve
Deveci hâdî nağam âvâz hem rîhdür şabâ

31a

قد تمت تراجمتى واغفرلى خطيئتى
مولايى من لى سواك ثقتى

* A’da 30b. B’de 30b.

** A’da 30b. B’de 30b.

(161/1b) ‘îs: ‘îse B.

(161/2a) Vezin aksaktır.

(161/2a) Nağme-i pür-süzü: Nağme-i pür-süz B.

(161/3a) Vezin aksaktır.

(161/3a) terennühdür: terennüh B.

اذنبت ذنبا بعد ذنب بعد توبة
يا رب ثبتني بعد على توبتي

هون على سكرت الموت فى نزولها
وارحم الى ابي وامى واخوتي

واحفظ الهى عبدك من ذل معصية
فى كل يوم وليل وفى كل ساعتى

واجعل رجائى عندك غير منعكس
محمد الممدوح فى هذه القصيدتى بحرمة

ترجمتها متوسلا بنبيك
محمد المبعوث لخيرامتى

قد كنت عبدك الحقير فقير
الى من لا نظير له برافتى

حسن ابن عبدك الضعيف تحيف
الحاجى عبدالرحمن بشهرتى

من اقسراى قصبه و مولدا
وتحريرها كانت فى ملازمتى

و كنت اتجرب بالقضاء خطيئة
واثما وحقوقا بالجهالتى

يا رب خلصني منه وارض عني
خصومنا من يوم الحشر والندامتى

فى اوسط المحرم الحرام كانت تحريرها
فى يوم الارباء والضحى ساعتى

فى اربع و خمسين والف بعد هجرة
من هجرة خير الورى و خير البريتى

31b

اللهم ارحم لى ولقاريئها
ولمن اصلح فيها من سقامتي

ولمن دعى الى بالخير و رافة
ولمن يقول امينا لدعوتى

صلى وسلم على النبىي واله
كانت بين الشروع تاريخا تراجمتتي

Sene 1054

Temmeti'l-kitābetü 'an-yedi's-Seyyidi Ḥaseni'l-mezbūri fi-evāili
zi'l-hiceti'ş-şerīfi min-şuhūri senetü şemānü ve ḥamsine ve elfi fī-
yevmi'l-cum'ati fī-vakti'd-ḍuḥā fī-maḥmiyyet-i Kōştāntiniyyeti.
Allāhümmağfirli ḥaṭāyāhu ve li-sā'iri'l-müslimīne ve'ḥtim le-hu bi'l-
ḥayri ve's-se'ādeti ve li-men yeḡlū āmīn.

Ḳad ketebtü hāzihi'n-nüşhate min nüşhati mü'ellifihî.

SÖZLÜK

A-Â-‘

- ‘**aberat** (a.i): (‘abre c.) gözyaşları.
- ‘**âcil** (a.s): (‘acele’den) acele eden, acele, gecikmez.
- ‘**Add** (a.i): Hz. Hud Peygambere (a.s.) isyan ettiklerinden gazab-ı İlâhiyyeye uğrayan ve helâk olan, Yemen tarafında yaşamış bir kavmin adı, İrem kavmi Şeddad’ın kavmi.
- ‘**âde** (a.f): dönmek, avdet etmek.
- ‘**adve** (a.i): malum olan, ortaya çıkan.
- ‘**âfûn** (a.i): (‘afv’dan) muhtaç olanlar, sığınanlar, affedilmeyi bekleyenler.
- ‘**alem** (a.i): 1.bayrak. 2.nişan, iz.
- ‘**Alem** (a.i): Uhud Dağı, Sevr ve Hira Dağı’ndan kasıtlı “yüksek dağ” anlamındadır.
- ‘**âlf** (a.s): (ulüvv’den) yüce,ulu.
- ‘**anem** (a.i): Arabistan’da bir ağaç cinsi ki kızıl yumuşak budakları olur.
- ‘**ankebût** (a.i): örümcek.
- ‘**atâ** (a.i): bağışlama, bahşiş, ihsan.
- ‘**ataş** (a.i): susuzluk, susama, hararet.
- ‘**ayâ** (a.f): güç yetirememek, kendini ifade edememek, isteğini dile getirememek.
- ‘**azbe** (a.s): (‘azube’den) tatlı, hoş, makbul.
- ‘**azel** (a.i): kınama, ayıplama.
- ‘**azîmet** (a.i): gitme, gidiş.
- ‘**ıdâ** (a.i): düşman.
- ‘**ıdâ** (a.i): düşman.
- ‘**ıkbân** (a.i): (‘ukâb’ın c.) kara kuşlar.
- ‘**ind** (a.i): 1. yan, taraf; yön, kat. 2.e.yanında, göre, düşüncesine göre, 3.e.olunca, olduğu halde.
- ‘**indenâ** (a.zf): “bizim katımızda, yanımızda, bize göre, bizce” anlamında.
- ‘**ıs** (a.i): iyi cins develer.
- ‘**ismet** (a.i): 1.günahsızlık, mâsumluk, günahlardan kaçınmak melekesine sâhib olmak, suçsuzluk. 2.peygamberlik vasıflarından birisidir.
- ‘**izz** (a.i): 1.değer, kıymet. 2.yücelik, ululuk. 3.güçlülük.

- ‘**Özrî**: Benî Özr (Üzr) oymağına mensup. ‘Özr oymağı ki Yemen’de yaşayan bir kabile olup çok iffetli, yüksek duygulu ve kara sev-dalarıyla meşhur olmuştur. Çoğu gençlerinin ölümle biten aşk-ları darb-ı mesel olmuştur.
- ‘**udûl** (*a.i*): 1.eş, misl, kıymet. 2.yükün yarısı.
- ‘**udvân** (*a.i*): düşmanlık, haksızlık, zulüm.
- ‘**ukbâ** (*a.i*): 1.âhiret, öbür dünya, bâki olan âlem. 2.ceza.
- ‘**ukbâ** (*a.i*): 1.âhiret, öbür dünya, bâki olan âlem. 2.ceza.
- ‘**ulâ** (*a.s*): şan ve şeref sahibi.
- ‘**ulemâ** (*a.i*): (‘âlim’in c.) âlimler, ilim sahipleri, bilginler.
- ‘**Urbân** (*a.i*): çöl Arapları, aşîretler, bedevîler.
- ‘**urûc** (*a.i*) : yukarı çıkma, yükselme.
- ‘**uyûn** (*a.i*): (‘ayn’in c.) 1.gözler. 2.pınarlar, kaynaklar.
- ‘**uzmâ** (*a.s*): (a’zâm’dan) daha, en, pek, çok büyük.
- ‘**uzzâl** (*a.i*): çokça ayıplayan, kınayan, azarlayan.
- a’dâd** (*a.i*): (aded c.) sayılar, adetler.
- a’mâl** (*a.i*): (amel.c.) ameller, işler, yapılan hayırlar.
- a’yâ** (*a.f*): yorulmak, yorgun ve bitkin düşmek.
- âbâ** ‘**an-cedd** (*a.z*): babadan, büyük babadan, dededen, kuşaktan ku-şağa.
- âceme** (*a.i*): arslanların olduğu yer, arslan yatağı.
- âcil** (*a.s*) : (ecel’den. müen.”âcile”) vâdeye bağlı, vâdesi geldiğinde yapılacak olan, ertelenmiş.
- âfâk** (*a.i*): (ufk’un c.) ufuklar, gök kenarları, gökle yerin birleşir gibi görüldüğü yerler.
- âgâz** (*f.i*): başlama, başlayış.
- agı** (*t.i*): zehir.
- âhiz** (*a.s*): (ahz’den) ahzeden, alan, alıcı.
- ahşâ** (*a.i*): 1.vücutta bulunan bağırsaklar, ciğer gibi şeyler. 2.mahaller, bölgeler.
- ahşâ** (*a.i*): karındaki iç uzuvlar.
- âkıl** (*a.i*): akıllı kimse.
- akîm** (*a.s*): 1.kısır. 2.neticesiz.
- akvâ** (*a.s*): en kavî, çok kuvvetli.
- Âl** (*a.i*): 1.aile. 2.evlat. 3. Sülale. Âl-i abâ: Peygamberimizin kendisiy-le beraber kızı Fatıma, damadı Ali, torunları Hasan ve Hüseyin’dan mürekkep ailesi.
- âmâl** (*a.i*): (emel’in c.) ummalar, ümitler, emeller, dilekler.

arak (a.i): uykusuzluk.

araka (a.f): gözyaşı dökmek.

asamm (a.s): sağır, işitmez.

âsân (f.s): kolay.

Ashâb (a.i): Peygamberimizi görmek ve sohbetine ermek şerefini kazanmış kimseler.

ây (a.i): (âyet'in c.) ayetler.

âyâ (f.e): şüphe ve tereddüt bildiren edat. acaba.

B

ba'îd (a.s): (bu'd'dan) 1.uzak. 2.umulmadık.

bâ'is (a.s): (c. bevâis) 1. sebep olan. 2. gönderen. 3. icap ettiren.

ba'î (a.i): karı kocadan her biri.

ba'se (a.i): (c.ba'esât) yenilenme, diriliş.

bâb (a.i): 1.kapı. 2.kısım. 3.mevzu. 4.fasıl, bölüm, parça. 5.hususi madde. 6.sığınacak yer. 7.şekil.

bâd (f.e): 1. yel, rüzğar. 2.nefes, soluk. 3.ah sesi, ah çekme. 4.tas.Allah'ın yardımını. 5. mec.övme, söz. 6.büyüklük taslama, kibir.

bâdî (a.s): (bed'den) 1.sebeplenen, sebep. 2.ilk, başlangıç.

bâlâ (f.s): 1.yüksek, yüce, üst, yukarı. 2.boy.

Bân (a.i): Arabistan'da yetişen çok güzel bir ağaç. Sevgilinin boyu ona benzetilmiştir.

bâr (f.i): yük.

bârân (f.i): yağmur.

bâreka'llâh (a.n): mübârek ola, Allah mübârek etsin!, hayırlı ve bereketli olsun!

Bârî (a.i): yaratan, yaratıcı.

basar (a.i): (c.ebsâr) 1.göz. 2.görme.

bâte (a.f): olmak.

batın (a.i): (c.bevâtın) 1.iç. 2.iç yüz. 3.gizli, görünmeyen nesne. 4. Tanrı. 5.içteki, içyüzdeki.

batn (a.i): (c.butûn, ebtân) 1.karın 2.nesil, soy.

battâl (a.s): (batâlet'den) 1.cesur, kahraman. 2.pek büyük. 3.işe yaramaz, hantal.

be's (a.i): 1.zarar, zıyan. 2.zahmet, zorluk. 3.azap, şiddet, korku. 4.fenalık.

bedâ (a.i): yeni zuhûr etme.

- bedî'** (*a.s*): eşi benzeri olmayan.
- begâ** (*a.i*): (bkz.bagy) 1.azgınlık, zulüm, isyan. 2.istemek, talep etmek.
- begâyet** (*a.zf*): pek çok, aşırı, son derece, pek ziyade.
- behem** [**behme** (*a.i*)] : kuzu.
- belel** (*a.i*): yaşlık, rutûbet, ıslaklık.
- belî** (*a.e*): evet.
- belîğ** (*a.s*): (belâgat'tan. c.bülegâ) 1. fasih, düzgün söz söyleyen. 2.düzgün, fasih.
- berî** (*a.s*): (berâet'den) sâlim, kurtulmuş, temiz.
- berk** (*a.i*): (c.bürûk) şimşek.
- berk** [**perk** (*t.*):] 1.sağlam, sıkı, muhkem, kuvvetli. 2.katı, sert. 3.şiddetli. 4.süratli, hızlı.
- beyn** (*a.i*): 1.arası, arasında, aralık, iki şeyin arası, ikisinin ortası. 2.firkat, ayrılık.
- bişâret** (*a.i*): (bkz. beşâret) 1.müjde, muştu. 2.çirkin kıyafet, yeni çıkan garip şey.
- bitâh** (*a.i*): (batha'nın c.) dereler.
- bu's** (*a.i*): gönderme, gönderilme.
- bühem**: aslan.
- büşra** (*a.i*): müjde, sevinçli haber.

C

- câ-be-câ** (*f.z*): yer yer.
- câh** (*a.i*): itibar, makam, mevki.
- cahîm** (*a.i*): cehennem.
- cânib** (*a.i*): (cenb'den. c.cevânib) taraf, cihet, yan.
- câr** (*a.i*): (c.cirân) 1.komşu. 2.müşteri. 3.çarşaf, örtü.
- cârî** (*a.s*): (cereyân'dan) 1. cereyân eden, akan, geçen, yürüyen. 2.sosy.geçer.
- cebel** (*a.i*): dağ.
- ceddelet** (*a.f*): [ceddele (örmek, çokça mücadele etmek, çekişmek)'den] ördü, çekişti, mücadele etti.
- cedel** (*a.i*): 1.sert münâkaşa, tartışma. 2.kavga.
- celâlet** (*a.i*): büyüklük, ululuk.
- celle** (*a.n*): 1.“yüce ve azîz olun” manasına bir dua sözü. 2.Allah için kullanılan saygı sözü.
- cerb** (*a.s*): 1.uyuz hastalığı, uyuz. 2.ayıp, kusur.

cevr (*a.i*): 1.haksızlık, ezâ, cefâ, eziyet,zulüm,sitem. 2. tas. tarikat adamının ruhen ilerlemesine mâni olan şey.

cibâl (*a.i*): (cebel'in c.) dağlar.

cidâl (*a.i*): karşılıklı kavga, savaş.

cimâh (*a.*): binicisi zabtedemediğinden atın serkeş olup binicisini istememesi.

cûd (*a.i*): cömertlik, el açıklığı.

cüdâ (*f.s*): ayrı ayrı düşmüş, ayrılmış.

Ç

çamış (*t.i*): camız, manda, sert başlı hayvan.

çâpük (*f.i*): (bkz.çâbük) çabuk, seri, hafif.

çâr-nâ-çâr (*f.z*): çaresiz, ister istemez.

Çehâr-yâr[çâr-yâr(*f.s*): dört dost. [Hz. Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali]. (bkz.Hulefâ-yi Râşidîn).

D

da' (*a.f*): (vede'a'dan) "bırak, kes, terk et!" anlamlarında emir çekimi.

dâ'î (*a.i*): davet eden.

dâ'î (*a.i*): (da'vet'den) davet eden, sebep olan.

dâ' (*a.i*): hastalık, dert, illet.

dâc (*a.zf*): gizlice, ansızın.

dahm (*a.s*): (dahâmet'den. c.dihâm) iri, kalın.

dâreyn (*a.i*): dünya ve ahiret.

de'â (*a.f*): çağırarak, davet etmek.

dehem (*a.i*): kara, karanlık.

dehr (*a.i*): 1.zaman, çok uzun zaman, ebedi. 2.dünya.

dem' (*a.i*): (c. dimâ') kan.

dem-be-dem (*f.z*): bazen, vakit vakit, ara sıra.

denâ (*a.s*): (bkz.denî) alçak, rezil, soysuz.

denû (*a.f*): "yakınlaştılar" anlamında çoğul şahıs geçmiş zaman (ma-zi) fiil çekimi.

derd-mend (*f.s*): tasalı, kaygılı, dertli.

desâ'is (*a.i*): (desîse'nin c.) hileler, oyunlar, el altından yapılan işler.

desem (*a.i*): 1.(c. düsûm) yağ. 2. uyuz.

dest (*f.i*): (c.destân) el.

dıyk (*a.i*): darlık, sıkıntı.

dirîgâ (f.zf.): yazık, eyvahlar olsun!

diyem (a.i): devamlı yağın yağmur, bârân, rahmet.

duhâ (a.i): kaba kuşluk vakti.

dükeli (t.z): hep, hepsi, bütün, cümle, herkes.

dünüvv (a.i): ulaşmak, yakın olmak.

dürri (a.i): inci.

dürü' (a.i): (dir'dan c.) savaşta giyilen zırhlar, cevşenler, çelik elbiseler.

dürûs (a.i): (ders'in c.) dersler.

E

eb (a.i): baba, ata.

eb'ad (a.zf): çok uzak, en uzak.

eberr (a.s): çok faziletli, şerefli, çok sâdık ve dindar, çok iyiliksever.

ebtâl (a.s): (battâl'in c.) yiğitler, döğüşken erler.

ebyât (a.i): (beyt'in c.) iki mısradan oluşan manzum sözler.

ecem (a.s): (c.acâm) çok fazla sıcak.

ecr (a.i): (c.ücûr) 1.bir iş, hizmet karşılığında verilen şey. 2.ahirete ait mükâfat, sevap. 3.ücret.

edem (a.i): deri, yüz.

edhâ (a.s): (dehiye'den) 1. daha akıllı, daha zeki. 2.daha becerikli, daha kabiliyetli. 3.daha vahim, daha feci.

efkâr (a.i): (fıkr'in c.) düşünceler.

ehad (a.s): tek, bir, ilk sayı.

ehalle (a.f): bir şeyi kökleştirmek, sağlamlaştırmak, bir şeyi bir yere yerleştirmek, dahil etmek.

ehvâl (a.i): (hevl c.) korkular, korkulacak hâller, fenalıklar.

ekem (a.i): bayır, yüksekte olan taşlık tepe.

ekmâm (a.i): (kümm'ün c.) 1.elbisenin yenleri, kol ağızları. 2.(kimm'in c.) ağaç çiçeklerinin tomurcukları.

elemme (a.f): 1.aşına olmak, yabancı olmamak. 2.başına gelmek.

Elest (a.i): Allah'ın, ruhları yarattıktan sonra :”Elestü bi-Rabbiküm=Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” dediği zaman, insanların yaratılış başlangıcı.

elfâz (a.i): (lafz'in c.) kelimeler, sözler.

elzemtü (a.f): [elzeme (bir şeyi bir şeye zorlamak, mecbur etmek, yükümlü tutmak, zaman ayırmak.)'den] zorladım, mecbur ettim, yükümlü tuttum, zaman ayırdım.

emem (*a.i*): yakın.

emmâre (*a.s*): (emr'den) emreden, emredici, cebreden [şehvânî hal-lerde, günah ve suç işlemede].

enfâs (*a.i*): (nefes. c.) 1.nefesler, soluklar. 2.ruhlar, canlar. 3.cevherler. 4.duâlar.

ennâ (*a.e*): Arap gramerinde kat'iyet bildirir ve kelimenin başına getirilir.

erib (*a.i*): sihir.

erim (*a.i*): kişi, kimse, biri.

esnâm (*a.i*): (sanem'in c.) putlar, Hıristiyanların taptıkları heykeller, sûretler.

eşedd (*a.s*): (şedîd'den) daha şiddetli, çetin ve sert.

eşhür (*a.i*): (şehr'den) aylar.

eşlâ (*a.i*): leş parçası.

etbâ' (*a.s*): (tâbi'nin c.) 1. birinin sözüne, işine, mesleğine uyanlar. 2. hizmetçiler, uşaklar.

evfâ (*a.s*): (vefâ'dan) 1.daha (en, pek) vefâlı, cana yakın, sözünde du-ran. 2.en çok, pek tamam, yetkin.

evkât (*a.i*): (vakt'in c.) vakitler.

eyâmâ (*a.s*): (eyyim'in c.) bekarlar, evli olmayanlar.

eytâm (*a.s*): (yetim'in c.) anası babası ölmüş, yalnız kalmış, küçük çocuklar, öksüzler.

eyvân (*f.i*): 1.büyük sofa, divanhâne, salon. 2.kemerli yüksek bina, oturacak yüksek yer, köşk. 3.çardak.

ezhâr (*a.i*): (zehre ve zehere'nin c.) çiçekler.

F

fârikeyn (*a.i*): iki mukabil taraf, iki askeri fırka.

fasâhat (*a.i*): güzel, açık konuşma, uzdillilik, iyi ve güzel söz söyleme kabiliyeti.

fehâr (*a.i*): iftihar, övünme.

fem (*a.i*): ağız.

fer' (*a.i*): 1.kol, ikinci derecede olan, dal, budak. 2.bir aslın neticesi.

fevk (*a.i*): üst, üst taraf, yüksek derece, yukarı

fevt (*a.i*): 1.bir daha ele geçmemek üzere kaybetme, elden çıkarma, kaçırma. 2.ölüm.

fevz (*a.i*): galiplik, zafer, üstünlük, selamet, kurtuluş.

firâset (*a.i*): anlayışlılık, çabuk sezîş.

fitâm (a.i): çocuğu süttten kesme.

fudalâ (a.i): (fazıl. c.) faziletliler, fâzıllar.

Fürs (a.i): Farlılar, Fars milleti; eski İran.

G

gabn (a.i): alışverişte hile, aldatma, yalancılık.

gadâ (a.i): çabucak yürüyerek kaçma.

gadet (a.f): (gadava'dan) oldu, dönüştü, döndü.

gamâme (a.i): 1.bulut, beyaz bulut. 2.örtmek.

gâr (a.i): 1.mağara, in. 2.mec.çok vefalı, çok sadık arkadaş (Hz. Ebûbekir). 3.defne ağacı.

garf (a.i): (c.guref-agrâf) 1.kurtarmak. 2.el ile su almak. 3.bir şeyi kesmek.

gavâya (a.s): (gaviyye c.) sapmışlar, sapıtılmışlar, azgınlar.

gayy (a.i): aklın istikametini, yolun doğrusunu kaybetmek, rüşdün zıddı.

gayz (a.i): hiddet, öfke, kızma, kızgınlık, hınç.

gedâ (f.s): (c.gedâyân.) dilenci, yoksul. bkz.sâil.

ger (f.e): “eğer” kelimesinin kısaltılmışıdır, nazımda kullanılır.

gıyâs (a.i): yardım.

gökcek (t.i): güzel.

gurre (a.i): (c.gurer) 1.aklık, parlaklık. 2.atın alınıdaki beyazlık, akıtma.

H

habl (a.i): 1.ip, urgan, halat. 2.tıb.vücutta ip gibi olan âzalar.

hâdî (a.s): 1.sırada ilk, birinci. 2.i.hayvanları, en çok develeri şarkı ile süren kimse. 3.yenilene yardımcı.

hafâ (a.i): gizli olma, gizlilik, kapalılık.

hafî (a.s): (hafâ'dan. c.hafıyyât) gizli, saklı.

hakkâ (a.zf): doğru olarak, gerçek, hakikat olarak.

halas (a.i) : kurtulma, kurtuluş, selâmete ermek.

halâvet (a.i): 1.tatlılık, şirinlik. 2.zevk.

hâlet (a.i): sûret, hal, keyfiyet.

halk (a.i): yaratmak, icad, örneği ve benzeri olmayan bir şeyi yaratmak, ibdâ' eylemek.

hamâm (a.i): (c.hamâim) güvercin kuşu.

hamâm, hamâme (a.i): (c.hamâim) 1.güvercin. 2.kumru.

- hâmide** (*a.i*): 1.alevi sönen ateş. 2.ölü, ölmüş, ölü gibi halsiz olan.
- hamîs** (*a.s*): 1.beşinci. 2.i.öncü, artçı ve diğer merkezlerden meydana gelen büyük ordu.
- hârik-ı ‘âde** (*a.zf*): âdetin üzerinde, haricinde.
- hasâ** (*a.i*): çakıl taşı.
- hasam** (*a.i*): 1.düşmanlık. 2.akrabalık.
- hasbân** (*a.i*): sanma, zannetme.
- hasım** (*a.i*): (hasame'den, c.husûm, ahsâm) muhalif, düşman, hasım, rakip, karşı taraf.
- hasûd** (*a.s*): (hased'den) hasetçi, kıskanç, çekemeyen.
- haşem** (*a.i*): taraftarlar ve hizmetçiler, düşmanlarına karşı koruyanlar, aile.
- haşr** (*a.i*): 1.toplama, cem' etme. 2.ölüleri diriltip mahşere çıkarma, kıyamet.
- haşyet** (*a.i*): korku ve dehşet.
- hatf** (*a.i*): ölmek, vefat etmek
- havî** (*a.s*): içine alan, ihtiva eden, kaplayan, kuşatan.
- hayâbet** (*a.i*): (bkz.haybet)1.mahrumiyet, mahrum olmak. 2.isteğine erememek.
- hayfâ** (*a.e*): 1.haksızlık, cevr, zulüm. 2.yazık ki, heyhat, vah! 3.ah, beddua.
- hayl** (*a.i*): (c.ahyâl, hüyûl) 1.at. 2.at sürüsü. 3.atlı sürüsü. 4.zümre, takım, gürûh.
- hazer** (*a.i*): sakınma, kaçma, korunma.
- hâzık** (*a.s*): (c.huzzâk) işinin ehli, usta, eli uz.
- hazm** (*a.i*): 1.kat'î karar, sebat, direnme. 2.doğru ve sağlam rey ve karar.
- hecir** (*a.i*): (bkz.hicr) 1.ayrılık, firak. tıp.sayıklamak, hezeyan. 2.çok sıcak günlerde öğle vakti.
- hedy** (*a.i*): Cenâb-ı Hakk'ın rızası için veya ihramda iken yapılması yasak olan herhangi bir fiili işlemekten dolayı kusurunu affettirmek ricasıyla, keffâret olarak Harem-i Şerife götürülen veya kendisi veya parası gönderilen kurban.
- hemâ** (*a.f*): akmak, coşkuyla akmak.
- hemm** (*a.i*): (c.hümûm) gam, tasa, keder.
- herab** (*a.i*): 1.kaçma, firar. 2.şiddetli hüzn, keder.
- herem** (*a.i*): kocamak, yaşlanma.

Herim (*a.i*): 1.Arap kabile reisi 2.Züheyr bin Ebî Selmâ'nın kendisinden övgüyle bahsettiği, övdüğü ve bunun neticesinde ondan çok mükâfat aldığı Arapların meşhur reislerinden Herim bin Sinân.

hevl (*a.i*): korku, korku verici, ürkmek, dehşet, yılgınlık.

heyemân (*a.i*): (heyemân) 1.âşık olma. 2.şaşkınlık.

hırz (*a.i*): 1.sığınak. 2.nazar değmemesi için kullanılan muska, nazar boncuğu. 3.tılsım.

hilâf (*a.i*): 1.karşı zıd. 2.yalan.

himye (*a.i*): perhiz, yiyecek ve içecekte sıhhat için gösterilen ihtimam veya dikkat.

hîn (*a.i*): (c.ahyân) an, zaman, vakit.

hizlân (*a.i*): muâvenetsiz, yardımcısız, kimsesiz, yalnız başına kalıp sefil, zelil olma.

hod (*f.zm*): 1.kendi. 2.baş zırhı, miğfer.

hûb (*f.s*): 1.hoş, güzel, iyi.

hubb (*a.i*): sevgi.

huddâm (*a.i*): (hadem'in c.) hizmetçiler.

hulûl (*a.i*): 1.gelip çatma. 2.girme. 3.yanaşma. 4.geçme.

hulûk (*a.i*): huy, tabiat.

hulüm (*a.i*): (c. ahlâm) rüya, düş.

humem (*a.i*): kömür, kara kül, her ateşte yanan nesne.

hût (*a.i*): büyük balık.

hûz [hîz, havz] (*a.i*): bir şeye sahip olma, haiz olma, kontrolü ele geçirme, tekeline alma.

hükemâ (*a.i*) : (hakîm'in c.) hakîmler, âlimler, bilginler.

I

ılgun (ılgın) (*t.i*): bir ağaç türü.

ıssı (*t.i*): 1. sıcaklık, hararet. 2. sıcak.

ıstıfâ (*a.i*): 1.bir şeyin iyisini seçip ayıklamak. 2.bir şeyi ıslâh edip sâfileştirmek. 3.seçmek, ayıklamak.

ıstılâm (*a.i*): 1.koparma, kesme, dibinden kesme. 2.ekini soğuk vurma.

ıztırâm (*a.i*): 1.saç ve sakala kır düşme. 2.alevlenme.

İ, - Î -‘

i‘râb (a.i): düzgün konuşmak ve hakikatı açıklamak. gr.kelime ve fiillerin sonunda bulunan harf veya hareketlerin değişmesi ve bu değişikliği ve sebeplerini öğreten ilim.

i‘tisâm (a.i): (ismet‘den) 1.el ile tutma, tutunma. 2.günahtan sakınma. 3.temiz olma.

ibrâ (a.i): (ber‘den.) 1.berî kılma, berâet etme, temize çıkarılma, aklanma.

ibtidâ (a.i): 1.başlama. 2.başlangıç. 3.zf. ilkin, ilk önce, başta.

icfâl (a.i): (ecfele‘den) korkma, ürkme, sıçrama.

icfâl (a.i): korkuyla sıçrama.

idhâl (a.i): dâhil etmek, içine almak, sokmak.

ifâkat (a.i): (fevk‘den) 1.hasta, iyi olma, iyiliğe dönme. 2.sarhoşluktan veya baygınlıktan ayılma. 3.kadın adı.

ifşâ (a.i): (c.ifşâât) gizli bir şeyi yayma, ortaya dökme, açığa vurma.

ihâtâ (a.i): 1.bir şeyin etrafını çevirme, sarma, kuşatma, kuşatılma, sarılma. 2.tam kavrayış, anlayış, geniş bilgi.

ihdâ (a.i): (hediyye‘den) 1.hediye verme, hediye etme, hediye gönderme, armağan yollama. 2.(hidâyet‘den) doğru yola götürme.

ihtikâm (a.i): hüküm verme, hüküm verilme.

ihtirâk (a.i): (hark‘dan) 1.tutuşup yanma. 2.gezegeenin Güneşe yaklaşması.

ihtirâm (a.i): (hürmet‘den. c.ihtirâmât) saygı, hürmet.

ihyâ (a.i): (hayât‘dan) diriltmek, yeniden hayata kavuşturmak, canlandırmak, şenlendirmek, uyandırmak.2.gece de uyumayıp çalışmak veya ibâdetle vakit geçirmek.

ihzâr (a.i): (huzûr‘dan) 1.hazırlama, hazır etme, edilme. 2.huzûra getirme.

iktihâm (a.i): 1.hücum ve istilâ eylemek. 2.dayanmak, tahammül etmek, katlanmak, güçlükleri yenmek. 3.mülâhazasız bir işe başlamak. 4.bir şeyi hakir addetmek.

iktirân (a.i): ulaşmak, mukârin olmak, yaklaşmak, yetişmek.

iktitâf (a.i): 1.meyve toplama, devşirme. 2.toplanma, devşirilme. 3.mec.bir çalışmanın veya işin neticesinden faydalanma, bir çalışmanın meyvesini alma.

ilâ‘ (a.i): 1.yemin etme. 2.erkeğin bir müddet karısına yaklaşmaması için yemin etmesi. 3.sıkıntı ve derde uğrama.

ilkâ (a.i): 1.bırakma, bırakılma, terk etme. 2.c. ilkaât. bkz.telkîn. 3.telkin etme, ilham etme. 4.bir kusuru başkasına yüklemek.

- ilkâ** (*a.i*): 1.bırakma, bırakılma, terk. 2.telkin etme, ilhâm etme. 3.bir kusuru başkasına yükleme.
- iltisâm** (*a.i*): 1.örtme. 2.örtünme.
- iltitâm** (*a.i*): dalgalanma.
- ilzâm** (*a.i*): (c.ilzâmât) cevap veremez hale getirme, susturma.
- imâz** (*a.i*): şimşek çakması.
- imtilâ** (*a.i*): (melâ'dan) dolgunluk.
- imtisâl** (*a.i*): (misl'den) 1.icab edeni gerekeni yapma; bir örneğe göre hareket etme. 2.alınan emre boyun eğme.
- infihâm** (*a.i*): (fehm'den) fehmedilme, anlaşılma.
- inhisâm** (*a.i*): (hasm'dan) kesip bitirme, halletme.
- inhizâm** (*a.i*): (hezîmet'den) hezimete uğrama, bozulma, alt olma, yenilme.
- inkisâm** (*a.i*): (kısm'dan. c.inkisâmât) taksim olma, parçalanma, bölünme, ayrılma.
- inkizâz** (*a.i*): 1.çatlama. 2.kuş, havadan yere doğru süzülüp inme.
- ins** (*a.i*): insan.
- insicâm** (*a.i*): 1.yağmur sürekli yağma. 2.gidiş. 3.ed. düzgün söz.
- intisâb** (*a.i*):(nasb'dan) 1.dikilip durma. 2.yükseğe kaldırma.
- intişâk** (*a.i*): buruna bir şey çekmek.
- înuk** (*a.i*): deve.
- inzâr** (*a.i*):(nezr'den. c.: inzâlât) 1. indirme, indirilme. 2. Tanrı buyruklarının peygamberlere gökten inmesi.
- İrem** (*a.i*): Ad kavmi zamanında Şeddad tarafından, cennete benzetilererek yapılan bir bahçe olup Şam'da veya Yemen'de bulunmuş olduğu söylenir.
- irsâl** (*a.i*): (resel'den. c.irsâlât) 1.gönderme, gönderilme, yollama. 2.salıverme, koyuverme.
- irtifâ'** (*a.i*): (ref'den) 1.yükselme. 2.yükselti, yükseklik.
- irtiyâb** (*a.i*): duraklama, şüphelenme, tereddüt.
- 'îs** (*a.i*): deve.
- isti'âre** (*a.i*): âriyet istemek, ödünç almak, birinden iğreti bir şey almak. edb. bir kelimenin mânasını muvakkaten başka mânada kullanmak veya herhangi bir varlığa ya da mefhuma asıl adını değil de benzediği başka bir varlığın adını verme san'atına istiare denir.
- isticâre** (*a.i*): (cevr'den) yardım ve korunma isteme.
- istifrâg** (*a.i*): 1.(ferag'dan) kusma. 2.mümkün olanı sarf etmek.

- istignâ** (*a.i*): (ginâ'dan) 1.aza kanaat etme, tok gözlülük.
2. ihtiyaçsızlık. 3.nazlanma; ağır davranma. 4.çekinme.
- istikâl** (*a.i*): (ifti'âl kalıbından) affolunmayı isteme, talep etme.
- istilâm** (*a.i*): 1.öpme veya el sürme. 2. Kabe'nin tavafi esnasında Hacerü'l-Esved'in elle okşanması ve izdiham dolayısıyla bizzat el sürüleliyorsa uzaktan okşama işaretinin yapılması.
- istimâ'** (*a.i*): (sem'den. c.istimâât.) 1.dinleme, dinlenilme, işitme.
2.dinleyip kabul etme. 3.kulak verip dinleme.
- istimdâd** (*a.i*): medet ve yardım istemek.
- işrâk** (*a.i*): (şark'dan) 1.doğma, doğarak ışıktandırma. 2.parlatma.
- iştihâ** (*a.i*): (şehvet'den) 1.meyil, istek. 2.iştah, yemek yeme isteği.
- iştikâ** (*a.i*): (şekvâ'dan) şikayet etme.
- iştimâl** (*a.i*)(şümûl'den) 1.şamil olma, kaplama, içine alma.
2.çevirme.
- iştirâ** (*a.i*): (şirâ'dan) satın alma, alınma.
- îtâ** (*a.i*): getirmek, vermek.
- itfâ'** (*a.i*): (tufû'dan) söndürme, söndürülme.
- itti'az** (*a.i*): (va'z'dan) öğüt dinleme, nasihat alma.
- ittihâm** (*a.i*): (töhmet'den)1.töhmetli olma, suçlu olma.
- ittisâl** (*a.i*): (vasl'dan) 1.bitişme, kavuşma, ulaşma. 2.birbirine dokunma. 3.yakınlık.
- izâfe** (*a.i*): (c.izâfât) 1.iki şey arasındaki bağ. 2.gr.isim tamlaması.
- İzam** (*a.*): Medine çevresinde bir dağ.
- izhâr** (*a.i*): 1.açığa vurma, meydana çıkarma. 2.göstermek, zâhir ve âşikâre ettirmek. 3.yalandan gösteriş.

K

- kad** (*a.i*): boy. serv-i kadd: servi boylu. bkz.kamet.
- kâde** (*a.f*): neredeyse, hemen hemen, az kalsın.
- kadem** (*a.i*): ayak, adım.
- kafû** (*a.f*): (kafâ'dan) "birbirinin izini takip ettiler" anlamında çoğul geçmiş zaman (mazi) çekimi.
- kaht** (*a.i*): kıtlık, kuraklık; kuraklıktan dolayı mahsulün yetişmemesi.
- kân** (*f.i*): 1.maden ocağı, maden kuyusu. 2.bir şeyin kaynağı.
- kanâ** (*a.i*): süngü, çengel.
- kande** (*t.e*): nerede.
- kankı** (*t.*): (kangi) hangi.
- karim** (*a.i*): iştah, yeme isteği.

- karm** (a.i): (c.kurûm) değerli insan, kıymetli insan.
- kasem** (a.i): yemin.
- kassâb** (a.i): kasap.
- kâşki** (f.e): keşke, dilek anlatan cümlelerin başına getirilerek: “Ne olurdu.” gibi, özleme veya pişmanlık anlatır.
- katre** (a.i): 1.damla, su damlası. 2.bir damla olan şey.
- Kâzime** (a.i): Medine’nin bir başka adı.
- kebâ’ir** (a.i): (kebîre’nin c.) büyük günahlar.
- ke-enne** (a.zf): sanki, gibi, benzer.
- keffe** (a.f): geri durma, uzak durma, kaçınma.
- kemâlât** (a.i): (kemâl. c.) faziletler, iyilikler, mükemmellikler, ahlâk ve huy güzellikleri, terbiyelilik, edeblilik.
- kemiyy** (a.s): (c.kümât) yiğit, kahraman, savaşçı.
- kes** (f.i): insan, kişi.
- kesb** (a.i): çalışıp kazanma.
- kesr** (a.i): (c.küsûr) kırma, kırılma.
- keşih** (a.i): (c. küşûh) perâkende olmak, parça parça dağılmak. 2.böğür. 3.cânîp, taraf.
- ketem** (a.i) : bir çeşit siyah boya.
- kevkeb** (a.i): (c.kevâkib): yıldızlar.
- kevneyn** (a.i): iki âlem, dünya ve âhîret.
- keyd** (a.i): hile, oyun, dalavere, dolap.
- keyfe** (a.zf): Arapça’da soru cümlesinin başına gelir. "nasıl? nice?" mânâlarıdır.
- kılâde** (a.i): (c.kalâid) gerdanlık, akarsu.
- kırâ** (a.i): ziyafet.
- kıst** (a.i): pay, hisse, nasip, rızık.
- kıyâm** (a.i): 1.kalkma, ayağa kalkma, ayakta durma. 2. namazın iftitah tekbiriyle rüku arasındaki ayakta durma kısmı. 3. bir işe kalkışma, başlama. 4. ayaklanma (bkz. isyan) 5. ölümden sonra dirilip ayağa kalkma.
- kıyem** (a.i): (kıymet’in c.) kıymetler.
- kisrâ** (a.i): (c.ekâsire) eski İran hükümdarlarından Nüşîrevân-ı Âdil’in lakabı olup, kendisinden sonra gelenler de bu lakapla anılmışlardır.
- kolan** (t.i): eyer kayışı.
- kunût** (a.i): ümitsizlik, ye’se kapılma.

kurret (*a.i*): (bkz.kurre) 1.soğuk. 2.tazelik, ışık, parlaklık. kurretü'l-
'ayn: göz nuru.

küll (*a.s.zf*): hep, bütün, çok.

L

lâ'im (*a.s*): levm eden, yüze karşı çekiştiren.

le'alle (*a.e*): umumiyetle belki, umulur ki, ola ki, ihtimal ki, muhtemeldir, sanılmaktadır, herhalde, olmalı manalarına gelen cer harfidir.

ledeynâ (*a.zf*): "bizim katımızda, yanımızda" anlamında.

lekam (*a.i*): yol ortası.

lekama (*a.f*): yolu, kanalı kapamak, tıkamak; geçişi engellemek.

lemem (*a.i*): delilik, cünûn, musibete yakın olmak.

lemmâm (*a.i*): aşına olan, tanıyan, başa gelen, inen.

lem-yüstekim (*a.f*): "istikamete ermedi, doğrulmadı" anlamında etken-geçmiş zaman çekimi.

lem-yukam (*a.f*): "ayağa kaldırılmadı, doğrulmadı" anlamında edilgen-geçmiş zaman çekimi.

lem-yürayâ (*a.f*): "görünmediler" anlamında çoğul meçhul (edilgen) mazi (geçmiş zaman) çekimi.

levm (*a.*): çekiştirmek, birisinin yüzüne karşı kötü söz söylemek, zemmetmek, paylamak, başa kakmak.

levm (*a.i*): çekiştirmek, birisinin yüzüne karşı kötü söz söylemek, zemmetmek, paylamak, başa kakmak.

leys (*a.i*): 1.arслан. 2.hızla hücum eden kimse.

leyse (*a.f*): "olmadı, değil" anlamında nâkıs fiillerdendir.

Lezâ (*a.i*): cehennem'in altıncı katı.

lîk (*f.e*): lâkin, fakat, ancak, ama.

likâ (*a.i*): 1.görme, rast gelip kavuşma. 2.yüz, çehre.

livâz (*a.i*): 1.sığınmak. 2.birbirinin arkasına gizlenme.

lü'lü (*a.i*): 1.inci. 2.parlak, ziyalı, kıymetli.

lücüm (*a.i*): (licâm c.) gemler, dizginler.

lüm'a (*a.i*): parıltı, ışıltı, parlaklık.

M

mâ (*a.i*): su.

ma'âsî (*a.i*): (ma'siyyet'in c.) 1.asilikler, isyanlar, itaatsizlikler. 2. günahlar.

- ma'delet** (*a.i*): ('adl'den) adâlet, âdillik, insafılık.
- ma'dîn** (*a.i*): (c.me'âdin) 1.Hak Teâlâ'nın yerde halk ettiği. 2. ikamet ettikleri mevzi.
- ma'siyet** (*a.i*): itaatsizlik, günah, isyan.
- ma'ser** (*a.i*): (işret'den) cemaat, topluluk, birlikte yaşayan cemaat.
- mâdih** (*a.s*): (medh'den) medheden, öven.
- magbûn** (*a.s*): (gabn'dan) 1.alışverişte aldanmış olan. 2. şaşkın, şaşırılmış.
- mahbûb** (*a.s*): (hubb'dan) 1.muhabbet olunmuş, sevilmiş, sevilen, sevgili. 2.erkek sevgili.
- mahdûm** (*a.i*): (hidmet'den. c.mahâdîm) 1.oğul, evlat. 2.hizmet edilmiş. 3.hizmet edene nispetle efendi veya hanım.
- mahfûz** (*a.s*): (hıfz'dan) 1.hıfz olunmuş, saklanmış. 2.korunmuş, gözetilmiş. 3.gizlenmiş. 4.ezberlenmiş. Levh-i mahfûz: Allah tarafından takdir olunan şeylerin ezelde yazılı olduğu levha.
- mahmasa** (*a.i*): açlıktan zayıf düşme.
- mahzâ** (*a.s*): 1.ancak, yalnız, tek. 2.katkısız, tam, halis.
- makbûle** (*a.s*): (makbûl'un müen.) kabul olunmuş.
- maktû'** (*a.s*): (kat'dan. c.makatî) 1.kat' olunmuş, kesilmiş. 2.değeri biçilmiş, pazarlıksız. 3.götürü.
- marîz** (*a.s*): (maraz'dan. c.merzâ) marazlı, hasta, hastalıklı, sayrı.
- masdar** (*a.i*): (sudûr'dan. c.masâdır) 1.bir şeyin sudûr ettiği, çıktığı yer, kaynak. 2.gr.fiillerin şahıs ve zaman göstermeyen fakat olumlu ve olumsuz halleri bulunabilen ismi şekli.
- mâ-sivâ** (*a.i*): ondan gayrısı. (Allah'tan başka her şey hakkında kullanılan tâbirdir.) dünya ile alâkalı şeyler.
- matla'** (*a.i*): (tulû'dan, c.matâli') 1.tulû' edecek, doğacak yer. 2.güneş ve sair yıldızların doğması . 3.kaside veya gazelin kafiyeli olan ilk beyti. 4.tas. Kur'an'ı ezbere okuyan bir ermiş kimseye Allah'ın tecelli etmesi.
- matlab** (*a.s*): (taleb'den. c.matâlib) 1.talep edilen, meram, maksat, istek. 2.bahis, mesele.
- me'âd** (*a.i*): ahiret.
- meblag** (*a.i*): (c.mebâlig) para, akçe, değer.
- mebrûr** (*a.s*): (birr'den) 1.hayırlı, makbul, beğenilmiş.
- medlûl** (*a.s*): (delâlet'den) 1.delil getirilmiş şey. 2.delâlet olunan, gösterilen şey. 3.bir kelimededen veya bir işaretten anlaşılan.
- mefhûm** (*a.i*): anlaşılan mana, sözden çıkarılan mana.
- mehâsin** (*a.i*): (mahâsin/hüsn ve mahsen'in c.) güzellikler.

- meknûn** (*a.s*): dizilmiş.
- mekr** (*a.i*): (c. mükûr) hile, düzen.
- mekremet** (*a.i*): (kerem'den. c.mekârim) 1.kerem, izzet, şeref, onur.
2.cömertlik, ağırlama, saygı.
- mekşûf** (*as*): (keşf'den) keşfolunmuş, meydana çıkarılmış, açılmış.
- melâlet** (*a.i*): 1.usanç, bıkma, usanma. 2.sıkılma, sıkıntı.
- melâmet** (*a.i*): ayıplama, kınama, azarlama.
- menkûle** (*a.s*) : (nakl'den) 1.nakledilmiş, bir yerden bir yere taşınan.
2.ağızdan ağıza geçmiş.
- mer'â** (*a.i*): çayırılık, otlak.
- merkâ** (*a.i*): (rakiye'den) çıkılacak, terfi edilecek, ilerlenecek yer.
- mesâ** (*a.i*): akşam, akşam vakti, akşam olmak.
- mesîl** (*a.i*): (seyelân'dan) suyun aktığı, geçtiği yer.
- mestûre** (*a.s*): örtülmüş.
- mevc** (*a.i*): (c.emvâc) dalga.
- mevkib** (*a.i*): (c.mevâkib) atlı veya yaya olarak maiyette yürüyen alay, kabile.
- mevsûle** (*a.s*): (vusûl'den) birleşmiş, kavuşmuş.
- mevşûf** (*a.s*): (vasf'dan) 1.vasf olunmuş, vasıflanmış. 2.gr.belirtilen (sıfat takımlarında).
- mî'ad** (*a.i*): 1.vaad edilen gelecek zaman veya yer. 2.müsaade edilen zaman. 3.kıyâmet, mahşer. 4.vaad, müddet.
- mihmân** (*f.i*): misafir, konuk.
- miskîn** (*a.s*): 1.uyuşuk, tembel, hareketsiz, zavallı. 2.cüzzam hastası.3.fık: kendi kendini idâre edemeyen, iktisabtan âciz, mal ve mülkü hiç olmayan kimse.
- mu'âdil** (*a.s*): ('adl'den) denk, müsâvî, eşdeğer.
- mu'ârız** (*a.s*): (arz'dan) muâraza eden, karşı gelen, muhalif.
- mu'azzez** (*a.s*): ('izzet'den) 1.ta'zîz edilmiş, izzetlendirilmiş. 2.izzet ve şeref sahibi. 3.ikram olunan, ağırlanan, hürmetle saygıyla kabul olunan. 4.kıymetli, değerli.
- mu'tebir** (*a.s*): anlayan, ibret alan.
- mu'terek** (*a.i*): savaş yeri, savaş alanı.
- mu'vecc** (*a.s*): batıl, sapık, eğri.
- mu'temir** (*a.s*): 1.kasdedici, kasdeden. 2.ziyaret eden. 3.umre yapan.
- mugtenim** (*a.s*): 1.ganimet alan, ganimet bilen. 2.bedava alan.
- muhâkât** (*a.i*): birbirine hikâye söyleme.

- muhakkık** (*a.s*): (hakk'dan. c.muhakkikîn) tahkik eden, hakikati gerçeği arayıp meydana çıkarana.
- muhâl** (*a.s*): mümkün olmayan, olmaz, olmayacak.
- muhassal** (*a.s*): netice, husule gelen, tahsil olunan, hâsıl olmuş bulunan, toplanılmış.
- muhibb** (*a.i*): seven, muhabbet eden, dost, hayrı isteyen.
- muhkem** (*a.s*): (hükm'den) 1.tahkim edilmiş, sağlam kılınmış, sağlam, berk, kuvvetli. 2. huk. değiştirilmesi mümkün olmayan yazı, söz.
- muhkemât** (*a.i*): 1.muhkem olanlar, sağlam ve kuvvetli olanlar. 2.içinde hüküm bulunan ve mânası açık olanlar.
- muhtelim** (*a.s*): ihtilâm olmuş, düşü azmış.
- muhtesib** (*a.s*): (hisâb'dan) 1.eskiden belediye işlerine bakan memur. 2.eskiden polis ve belediye işlerine bakan memur, şahne.
- muhtetem** (*a.s*): hitâma erdirilmiş, sonlandırılmış.
- mukârin** (*a.s*): (karn'dan) bitişik, ulaşmış, erişmiş, yaklaşmış, bir yere gelmiş.
- mukarrer** (*a.s*): (karâr'dan) 1.takrîb eden, yaklaştıran, yakınlaştıran. 2.tar.ramazanda Kur'an metinlerini padişah huzurunda yorumlayan hoca, huzur hocası.
- mukle** (*a.i*): göz bebeği.
- munsadi'** (*a.s*): yarılmış, çatlamış.
- muttali'** (*a.s*): (tulû'dan) öğrenmiş, haber almış, bilgili, haberli (olan).
- muttali'** (*a.s*): (tulû'dan) öğrenmiş, haber almış, bilgili, haberli.
- muttasıl** (*a.s*): (vasl'dan) 1.ittisal eden, ulaşan, bitişen. 2.aralıksız, hiç durmadan, biteviye.
- muzâ'af** (*a.i*): (zıf'dan) iki kat, kat kat, katmerli.
- mü'eddeb** (*a.s*): (edeb'den) 1.te'dîb edilmiş, edeplendirilmiş, edepli, terbiyeli. 2.okumuş, bilgili.
- mü'eyyed** (*a.s*): (eyd'den) 1.kuvvetlendirilmiş, sağlam, teyit edilmiş. 2.doğrulanmış. 3.yardım gören.
- mü'eyyed** (*a.s*): (eyd'den) teyit edilmiş, kuvvetlendirilmiş, sağlam. 2.doğrulanmış. 3.yardım gören.
- müberrâ** (*a.s*): (berâ'dan) berî kılınmış, temize çıkmış, aklanmış.
- mübtedâ** (*a.i*): (bed'den) başlangıç, baş.
- mübtelâ** (*a.s*): (belâ'dan) 1.düşkün. 2.tutkun, tutulmuş.
- mübtessim** (*a.s*): (tebessüm'den) ibtisâm eden, gülümseyen.
- mücrim** (*a.s*): cürüm ve kabahat işlemiş olan, suçlu.

- müdde'â** (*a.s*): (da'vâ'dan) 1.iddia olunmuş, iddia olunan şey. 2. dava olunan şey. 3.asılsız iddia edilen şey.
- müdrîk** (*a.s*): (derk'den) idrak eden, anlayan, anlamış, akli ermiş.
- müfred** (*a.s*): (ferd'den) 1.tek, yalnız. 2.basit. 3.gr.tekil.
- müheyâ** (*a.s*): (hey'et'den) hazırlanmış olan.
- müktetim** (*a.s*): (ketm'den) gizlenen, saklanılan, ketmedilen.
- mülâzemet** (*a.i*): (lüzûm'dan) 1.bir yere veya kimseye sımsıkı bağlanma. 2. gidip gelme. 3.bir işle devamlı meşgul olma. 4.staj yapma.
- mülâzım** (*a.s*): (lüzûm'dan. c.mülâzımîn, mülâzımân) 1.bir yere veya kimseye sarılıp ayrılmayan, tutunup kalan. 2.i.stajyer, bir yere maaşsız olarak gidip gelen. 3.i.ask.teğmen.
- mültekım** (*a.s*): (lakm'dan) iltikam eden, yutan.
- mültezim** (*a.s*): 1.bir şeyi kendi üzerine lâzım eden; iltizam eden, üzerine alan, deruhte eden. 2.devlet hazinesine maktu, muayyen vergi verip bir kısım memleketlerin aşar gibi varidatının tahsilini üzerine alan.
- mümtâz** (*a.s*): (meyz'den) 1.imtiyazlı, ayrı tutulmuş, üstün tutulmuş. 2.seçkin.
- mün'acim** (*a.s*): (a'ceme'den) hareke ve nokta koyarak açıkça ifade edilmiş.
- münâdî** (*a.s*): (nidâ'dan. bkz.münâdâ) 1.nidâ edilmiş, seslenilmiş, çağırılmış. 2.gr.başına nidâ harfi getirilmiş olan kelime.
- müneccim** (*a.i*): (necm'den. c.müneccimîn) yıldızların hareket ve vaziyetlerinden ahkâm çıkaran, yıldız falına bakan kimse.
- münehhel** (*a.s*): daima akan, şiddetli yağan.
- münezzeh** (*a.s*): (nezahet. den) tenzih edilmiş, teberri edilmiş. pâk, kusur ve noksanlıklardan uzak, hiçbir şeye muhtaç olmayan, kötülükten, kusurdan ve noksanlık gibi şeylerden tenzih edilen.
- münfasım** (*a.s*): kesilmiş, kırılmayan.
- münharım** (*a.s*): delinip, yarıp boşa çıkmış.
- münîr** (*a.s*): (nûr'dan) nurlandıran, ışık veren, parlak.
- münkasım** (*a.s*): (kısım. dan) bölünen, kısım kısım ayrılan, taksim edilen.
- münkatı'** (*a.s*): 1.(kat'dan) inkıta eden, kesilmiş, kesilen, aralıklı ve son bulan. 2.arada bağ kalmayan. 3.herkesten ayrılıp bir kişiye bağlı olan.
- münker** (*a.s*9): (nekr'den) 1.inkar edilmiş, edilen, kabul ve tasdik edilmeyen, reddedilen. 2.şerîatçe yapılması câiz olmayan.

- münketim** (a.s): (ketm'den) gizli.
- münsarım** (a.s): kesilen, kat' edilen, kırılan.
- münsecim** (a.s): (insicâm'dan) insacamlı, düzgün.
- müntakız** (a.s): (nakz'dan) intikaz eden, bozulan.
- müntakim** (a.i): (nakm'dan) 1.intikam alan, ölç alan, suçluya cezasını veren. 2.Allah'ın güzel isimlerinden.
- müntedib** (a.i): (nedebe'den) elçi olarak gönderilmiş, delege, elçi; görevli, memur kılınmış, davetçi.
- müntehâ** (a.s): son, en son derece, en son yer, nihayet,son uç.
- müntezim** (a.s): dizilmiş, intizamlı, bir düzen içinde olan.
- mürâvede** (a.i): (revd'den) isteme, istek, taleb, arzu.
- mürûr** (a.i): 1.geçme, bir yandan girip öbür taraftan çıkma. 2.geçip gitme. 3.sona erme.
- müsâdim** (a.s) : çarpışan, vuruşan.
- müsebbih** (a.s): tesbih eden.
- müstadem** (a.i): çarpışma yeri.
- müstagnî** (a.s): (ganî'den) 1.doygun, gönlü tok. 2.çekingen, nazlı. 3.lüzumlu.
- müste'sil** (a.i): (istisal'den) kökünden koparan, ele geçiren.
- müstemsik** (a.s): bırakmamak üzere sıkı tutan.
- müstenim** (a.s): (nevm' den) uyumadığı halde uyur gibi görünen.
- müstetir** (a.s): (setr'den) gizlenen, gizli, saklı.
- müsvedd** (a.s): (isvedde'den) iyice siyahlaşmış, kararmış.
- müşâbih** (a.s): (şebeh ve şibh'den) benzeyen, benzer.
- müşerref** (a.s): (şeref'den) 1.şereflendirilmiş, kendisine şeref verilmiş, şerefli. 2.i.kadın adı.
- müşkil-küşâ** (a.f.b.i.): müşkül, güç, çetin şeyleri halleden.
- mütref** (a.i): (c. metârif) haz kumaşından dokunmuş bir kaç alemlî Arap kaftanı.
- müttehem** (a.s): (vehm'den) kabahatli, suçlu.
- müzâyaka** (a.i): (zîk, zayk, dîk, dayk'dan) sıkıntı, darlık, parasızlık, yokluk.
- müzdeham** (a.s): izdihamlı, kalabalık.

N

- nagam** (a.i): (nağme'nin c.) âhenkler, ezgiler, güzel sesler.
- nâgehân** (f.zf): birdenbire, ansızın, âniden.
- nâhî** (a.i): (nehy'den) nehyeden, yasak eden, önleyen.

nahl (a.i): 1.hurma ağacı. 2.gelinler için yapılan süs ağacı.3.un elemek.

nahv (a.i): 1.yan, yön, taraf. 2.yol. 3.gibi, benzer. 4.sözdizimi, sentaks.

nâr (a.i): ateş.

Nasârâ (a.i): (nasrânî'nin c.) Hıristiyanlar.

nâtık (a.s): (nutk'dan) söyleyen, konuşan.

nâzil (a.s): (nüzü'l'den) 1.yukarıdan aşağı inen, inici. 2.bir yere konan, konaklayan.

nazîr (a.s): (nazar'dan) benzer, eş.

ne'am (a.i): deve, öküz, koyun gibi dört ayaklı hayvan.

ne'am (a.e): evet.

nebe' (a.i): (c.enbâ) haber.

nebe' (a.i): (c.enbâ) haber.

nebt (a.i): 1.yerden çıkma, bitme. 2.ot.

nebz (a.i): 1.bırakma, bırakılma, terk, atma. 2.telkin etme, ilham etme. 3.bir kusuru başkasına yükleme.

nedâ (a.i): 1.çiy, nem, rütûbet. 2.cömertlik etme, hediye verme.

nedâmet (a.i): pişmanlık.

nedem (a.i): pişman olma, nedamet, pişmanlık.

nef* (a.i): menfaat, fayda, kâr.

nehem (a.s): aç gözlü oluş, şikemperver olmak, doymak bilmemek, bir şeye çok düşkün, şehvetli, haris.

nehy (a.i): yasak etmek.

nesc (a.i): (c.ensâc) 1.dokuma, örme, dokunuş. 2.doku.

nesem (a.i): nefis, insanın ve her şeyin başlangıcı.

nesh (a.i): 1.feshetme ve lağvetme, kaldırma, hükümsüz bırakma. 2.Kur'ân'ın sonda gelen bir ayetinin, önce gelmiş bir ayetteki hükmü kaldırması.

nevm (a.i): 1.uyku. (bkz.hâb, nüâs, sine.) 2.rüyâ.

neyl (a.i): 1.merama erişme, isteğe kavuşma. 2.ulaşılın şey.

nezîr (a.i): (nezzr'den. c.nüzerâ, nüzü'r) 1.birini doğru yola sokmak için gözdağı vererek korkutma. 2.Hz. Muhammed'in adlarından.

nezr (a.i): (c.nüzûr.) adak adama.

nısf (a.s): (c. ensâf) yarım, yarı.

ni'am (a.i): (ni'met'den) nimetler.

nihâl (f.i) : (c.nihâlân) 1. taze, düzgün fidan, sürgün. ney-nihâl:taze fidan. (bkz.nihâle) 2.kadın adı.

nihâle (*f.i*): 1.yeni yetişmiş düzgün fidan. 2.avcı korkuluğu. 3.döşeme, döşenecek şey. 4.sahan altlığı.

nikam (*a.i*): (nikmet'in c.) intikamlar, öc almalar.

nite (*t.*): nasıl.

niyâm (*a.i*): (nâim'in c.) uykuda olanlar, uyuyanlar.

nukat (*a.i*): (nokta'nın c.) noktalar.

nush (*a.i*): nasihat, öğüt.

nusret (*a.i*): (nasr'dan) 1.yardım. 2.Allah'ın yardımı. 3.başarı, üstünlük.

O

od (*t.*): ateş.

od yalıñı (*t.*): alev.

ot [od] (*t.i*): 1.ateş. 2.ilaç. 3.kokulu tohumlar, baharat.

oyan (*t.i*): (uyan) dizgin, gem, yular.

P

pend (*f.i*): nasihat, öğüt.

perhîz-kâr (*f.s*): mahrem olan şeylerden kaçınan, sofı, zâhid.

perkil (*t.i*): berklik, sağlamlık, sıklık; metanet; itimat.

pes (*f.i*): arka, art, geri.

peyk (*f.i*): 1.haber ve mektup getirip götürən. 2.mec.her hareketinde birine bağlı bulunan. 3.i. yeniçeri teşkilatında atlıların yanbaşında koşarak giden kimse.

-pezîr (*f.s*): “kabûl eden, edici alan; kabûl edebilir” mânâlarıyla Arapça ve Farsça kelimelere eklenerek birleşik kelimeler yapar.

pür (*f.s*): 1.dolu. 2.çok fazla. 3.sahip.

R

râ'î (*a.s*): (ra'y'den) 1.çoban, sığirtmaç. 2. ed.çobansı, çoban ve kır hayatını anlatan.

ra'nâ (*a.s*): iyi, güzel, hoş, lâtif, pür ve revnak olan.

ra'ye (*a.f*): görmek, gözlemlemek, anlamak, farkına varmak.

râh (*f.i*): yol, tarz, usûl, meslek.

râha (*a.f*): uzaklaşmak, ayrılmak, gitmek, başlamak (kendisinden sonra muzari fiil ile).

raham (*a.i*): akbaba, kartal.

râhe (*a.i*): avuç.

ramâ (*a.f*): atmak.

- râvede** (a.f): istemek, talep etmek.
recâ (a.i): 1.ümit, umma. 2.yalvarma. 3.istek, dilek.
redâ' (a.i): süt emme.
rehâ (f.i): kurtuluş, kurtulma, halâs.
remed (a.i): gözün ağrması, göz kapağı iltihabı.
renc (f.i): 1. sıkıntı, zahmet, eziyet. 2. ağrı, sızı. 3. öfke, gazab, hışım.
reşf (a.i): suyu dudakları ile emmek, emerek içmek.
rev' (a.i): (reve'a'dan) korku.
revm (a.i): 1.maksat, talep, istek. 2.tevcidde: sükûndan ayırt edilme-
 yecek derecede olan belirsiz hareke.
rıfk (a.i): yumuşaklık, yavaşlık, tatlılık.
ribka (a.i): kement, kement bağı, ilmekli ip.
rif'at (a.i): yükseklik, yücelik ve büyük rütbe.
rîh (a.i): (c.eryâh, riyâh) yel, rüzgar.
rimem (a.i): çürümüş kemikler.
rudde (a.f): geri dönmek.
rusûl (a.i): (resûl. c.) peygamberler, resuller, bir kitapla gelen nebiler.
rûz (f.i): gün, gündüz.
rübâ (a.i): (c.ravâbi) tepe, yüksek yer.
rücû' (a.f): 1.dönme, geri dönme. 2.cayma, sözünden dönme.
rücû' (a.i): 1.dönme, geri dönme. 2.cayma, sözünden dönme, sözünü
 geri alma.
rüsûl (a.i): (resul.c.) peygamberler.

S

- sâ'e** (a.f): kötü olmak, üzüntüye boğulmak.
sâ'il (a.s): (suâl'den) 1.suâl eden, soran. 2.dilenci. 3.akıcı, akan.
sâ'ime (a.i): (sevm'den) çayıra başıboş olarak salıverilen hayvan.
sâ'ire (a.i): seyreden, harekette olan.
sabâ (a.i): (bkz.sabî) henüz süt emen çocuk.
sabâ (a.i): (sabiye'den) çocukluk; gençlik.
sabb (a.i): 1.dökmek, akıtmak, boşaltmak, dökülmek. 2.âşık, tutkun.
sâbık, sâbika (a.s): (sebk'den) geçici, geçen, geçmiş.
sabî (a.i): 1.henüz memeden kesilmemiş erkek çocuğu. 2.üç yaşını
 tamamlamayan erkek çocuk.
sâbiha (a.i): (sibâhat'den, c.sâbihât) gemi.
sadef (a.i): (c.esdâf) sedef, inci kabuğu.

- sâdır** (a.s): sudûr eden, çıkan, meydana gelen.
- sağîr** (a.s): (c.sigâr) 1.küçük, ufak. 2.bülûğa ermemiş, ergenlik çağına gelmemiş çocuk.
- sâk** (a.i): (c.sikan, sûk) baldır, incik.
- samem** (a.) : sağırılık.
- sâra** (a.f): olmak (dil bilgisinde merfû ile anlamca tamamlanmayan, mansûb bir habere ihtiyaç duyan nâkıs –tam fiil olmayan- fiil-lerdendir.
- sarf** (a.i): 1. (c. sarfiyât) harcama, masraf etme, gider. 2.para bozma. 3. çevirme, döndürme. 4.değişme.
- sâtrı** (a.s): (sutû‘dan) yükselip meydana çıkan, yükselen, yükseldikçe yükselen.
- satr** (a.i): (c.sutûr) satır, yazı sırası.
- satve** (a.i): (c.satevât) 1.birinin üzerine şiddetle sıçrama. 2.ezici kuvvet, zorluluk.
- Sâve** (f.i): İran’da bir göl adı.
- se’m** (a.i): bıkmak, sıkılma, usanma.
- sedem** (a.i): gam, keder, tasa.
- sedîm** (a.i): dik fişkırın su.
- segab** (a.i): açlık.
- sehâ** (a.i): cömertlik, el açıklığı.
- sehâb** (a.i): (c. sehâib) bulut.
- sekaleyn** (a.i): insan ve cin.
- sekam** (a.i): 1.maraz, hastalık. 2.aşk izi çöküntüsü.
- selem** (a.i): 1.peşin para ile veresiye mal alma. 2.barış.
- Selem** (a.i): Peygamberimizin Medine’de zaman zaman sahabeleri ile birlikte buluşup sohbet ettikleri ağaçlık ve soğuk sulu kuyusu olan bir yer.
- sem** (a.i): kulak ile dinlemek.
- semm** (a.i): zehir, ağı.
- senâ** (a.i): övüş, övme, medh.
- serâ** (a.f): gece yolculuğu yapmak, yola çıkmak, yürümek, gelmek.
- ser-te-ser** (f.zf): baştan başa, hep, bütün.
- serv** (f.i):selvi, servi. 2.cömertlik, mürüvvet.
- server** (f.i): 1. baş, başkan, reis, ulu. server-i enbiyâ: Peygamberlerin başı Hz. Muhammed.
- setr** (a.i): örtme, kapama, gizleme.
- sevm** (a.i): satılık bir şeye paha biçme.

- seyb** (*a.i*): (c.süyûb) su akmak.
sıtlık (*t.i*): ıslık, ağızdan çıkarılan düdük sesi gibi bir ses.
sivâ (*a.i*): başka, gayri.
siyem (*a.i*): işaret, alamet.
söyünmek (*t.*): sönmek, parlaklığı gitmek.
sûd (*f.i*): fayda, kâr, kazanç.
sûz (*f.i*): 1.yanma, tutuşma; ateş, sıcaklık. 2.dert, ızdırap, acı.
sümr (*a.i*): esmerlik, karalık.
sümür (*a.i*): bir çeşit Hint kamışından yapılmış kalem veya yazısı (parçada süngü anlamında).
süñü (*t.i*): süngü, kargı, mızrak.

Ş

- şâki** (*a.s*): (şikâyet'den) şikayetçi, şikayet eden.
şâkird (*f.i*): talebe, çırak, öğrenci.
şe'v (*a.i*): yarışta, koşuda geçme, yenme.
şebim (*a.s*): serin.
şedd (*a.i*): 1.sıkı bağlama, sıkı bağlanma, sıkma. 2.tasvir.
şehâ (*f.n*): ey şah!, ey pâdişah!
şehbâ (*a.i*): çok kıtlık olan sene.
şekk (*a.i*): (c.şükûk) şüphe, zan, tereddüt.
şekle (*a.i*): 1.şekil, biçim. 2.hareke.
şekvâ (*a.i*): şikayet, sızıltı, hoşnutsuzluk.
şeml (*a.i*): 1.örtme, bürüme, kavrama, içine alma. 2.topluluk, insan yığını.
şemm (*a.i*): koku hissetmek, koklamak.
şerîk (*a.s*): (c.şürekâ) 1.ortak. 2.ders, mektep, medrese arkadaşı.
şerîr (*a.s*): (şer'den. c.eşirrâ, eşrâr) kötü, kötülük isteyen, hayırsız.
şevl (*a.i*): (c.eşvâl) 1.vazodaki su kalıntısı. 2.geniş, ıssız, تنها toprak.
şeyâtîn (*a.i*): (şeytân'ın c.) şeytanlar.
şeyb (*a.i*): ihtiyarlık, yaşlılık, saç ağarması.
şikâk (*a.i*): nifak, ikilik, ittifaksızlık.
şiyem (*a.i*): (şime. c.) huylar, tabiatlar.
su'ûd (*a.i*): yukarı çıkma, yükselme.
şücâ' (*a.i*): şecâatli, cesur, yiğit.
şühüb (*a.i*): (şihâb'ın c.) 1.kıvılcımlar. 2.akan yıldızlar.
şümmü (*a.i*):yüksek dağ.
şüyû' (*a.i*): herkesçe yayılma, bilinme, duyulma.

T

tâ (*f.e*): kadar, dek, değin.

tâ (*f.i*): kat, büklüm.

ta'ab (*a.i*): 1.yorgunluk. 2.sıkıntı, zahmet, meşakkat, eziyet.

ta'm (*a.i*): 1.yeme. 2.tad, lezzet, zevk.

ta'n (*a.i*): 1.hoş görmemek, kötölemek. 2.birisinin ayıp ve kusurlarını beyan etmek.3.küfretmek, muhalifin iddialarını çürütmek. 4.vurmak. 5.duhul etmek, dâhil olmak, girmek.

Tâbi'in (*a.s*): (tâbi'in c.) Hz. Muhammed'i görmüş olanları görüp kendilerinden hadîs dinlemiş olanlar.

tagâ (*a.i*): (bkz.tagî, tagy) azmış, asi, azgın.

tahkîk (*a.i*): 1.doğru olup olmadığını araştırma. 2.doğru olup olmadığını meydana çıkarma. 3.doğru, gerçek.

tahmîl (*a.i*): (haml'den. c.tahmilât) 1.yükleme, yükletme, yükletilme. 2.bir işi birinin üzerine bırakma.

tahrîr (*a.i*): yazma, yazılma.

takarrüb (*a.i*): (kurb'dan) 1.yaklaşma, yanaşma. 2.vakti yakın olma.

tal'at (*a.i*): 1.yüz, surat, çehre. 2.güzellik.

talel (*a.i*): virane ve harabe yer.

tarf (*a.i*): göz ucu, göz, bakış, nazar.

târî (*a.s*): (tarâ'dan) ansızın çıkan, birdenbire görünen.

tayerân (*a.i*): 1.uçma. 2.havada gaz olma.

tayman (*t.i*): kayan, sürçen.

tazarru' (*a.i*): (zurû'dan. c. tazarruât) kendini alçaltarak yalvarma.

te'kid (*a.i*): 1.kuvvetlendirme, sağlamlaştırma. 2. üsteleme, bir iş için evvelce yazılan bir yazıyı tekrarlama.

tebdîl (*a.i*): (bedel'den) değiştirme, değiştirilme, başka bir hale getirme.

tebgî (*a.f*): (begâ'dan) "istemek, peşinde olmak" anlamındaki fiilin muzari çekimi.

tebkî (*a.f*): (bekâ'dan) "bir hal veya durumda kalmak" anlamındaki fiilin muzari çekimi.

tecâhül (*a.i*): (cehl'den) câhil gibi davranma, bilmemezlikten gelme.

tecellî (*a.i*): (celâ ve celv'den. c.tecelliyât) 1.görünme, belirme. 2.kader, talih. 3.Allah'ın lütfuna nail olma. 4.tas.Hak nurunun tesiriyle makbul kulların kalbinde ilahi sırların ayân olması hali.

teferrüs (*a.i*): (ferâset'den. c.teferrüsât) sezme, anlar gibi olma.

tekâ (*a.f*): korumak, saklamak.

tekzîb (*a.i*): (kizb'den. c.tekzîbât) yalanlama, yalan olduğunu söyleme.

temyiz (*a.i*): (meyz'den) 1.ayırma, ayrılma, seçme, seçilme. 2.iyiye kötüden ayırma. 3.bir davanın üçüncü ve son görülme derecesi. 4.gr.sayıları ve belirsiz isimleri belirten kelime.

tennûr (*a.i*): (c.tenânîr) 1.fırın. 2.tandır.

tereb (*f.i*): fakir olmak, fakirleşmek.

teref (*a.i*): 1.iyi ve güzel yemek. 2.yumuşaklık. 3. ince, güzel şey.

terennüh (*a.i*): sarhoşluk veya başka bir sebepten dolayı sallanarak, sendeleyerek yürüme.

terkî (*a.f*): (rakiye'den) “çıkarsın, terfi edersin, yükselirsin, ilerlersin” anlamında muzari çekim.

tesmiye (*a.i*): 1.isimlendirme, ad verme.2.besmele çekme.

teşne (*f.s*): susamış.

tetâvül (*a.i*): uzun etme, uzun olma, uzama.

tevakkuf (*a.i*): (vukûf'dan. c.tevakkufât) 1.durma, eğlenme, bekleme. 2.bağlı olma.

tevkîr (*a.i*): (vekar'dan) güzel karşılama, ağırlama, ululama.

tevliye (*a.i*): 1.mütevellilik, vakıf işlerine bakma vazifesi. 2.yüz çevirme, yüz döndürme.

tezekkür (*a.i*): (zikr'den. c.tezekkürât) 1.hatıra getirme. 2.bir meseleyi konuşma, bir mesele konuşulma.

tibâk (*a.i*): 1.uygunluk, uyma. 2.kat, tabaka.

tîfl (*a.i*): küçük çocuk.

tîb (*a.i*): (c.etyâb) güzel koku, güzel kokulu nesne, güzel kokusu için sürülen şey.

tilkâ (*a.i*): taraf, yön, cihet. 2.hiza. 3.mülâkat, görüşmek ve buluşmak.

tugyân (*a.i*): azgınlık, taşkınlık, taşma.

tüham (*a.i*): tokluk.

tüklân (*a.i*): tevekkül etmek.

türb (*a.i*): (bkz.türâb) toprak.

U-Ü

ugrı (*t.i*): (ugru) hırsız.

ütum (*a.i*): taş duvar, taş yapı, köşk, kasr, kale.

V

- va'îd** (*a.i*): birini iyiliğe sevk ve kötülükten uzaklaştırmak için korkutma, yıldırma.
- vâlih** (*a.s*): (veleh'den) şaşakalmış, şaşırılmış.
- vârid** (*a.s*): (vürûd'dan) 1.gelen, hâsıl olan, erişen.
- vasab** (*a.i*): (c.evsâb) hastalık, ağrı.
- vafîs** (*a.i*): tandır.
- vazam** (*a.i*): (c.evzâm) kasap tezgahı.
- vecd** (*a.i*): 1.kendinden geçecek derecede dalgınlık. 2.tas. kendini kaybedercesine ilahi aşka dalma. 3.aşırı heyecan. 4.kederlenme.
- vedd** (*a.i*): dostluk.
- veham** (*a.s*): ağır, tehlikeli.
- vehem** (*a.i*): coşma, şaşakalma, tutulma.
- verâ** (*a.i*): takvânın ileri derecesi, bilmediği ve şüphe ettiğini öğrenip iyiye ve doğruya göre hareket edip bütün günahlardan çekinme hâleti.
- verd** (*a.i*): (c.evrâd, virâd, vürd) gül.
- verem** (*a.i*): (c. evrâm) şiş, yumru, şişme.
- vesem** (*a.i*): iz, işaret, belirti.
- vikâye** (*a.i*): 1.kayıрма, koruma, esirgeme. 2.hek. herhangi bir hastalık için önleyici tedbir alma.
- vilâdet** (*a.i*): doğurma, doğma.
- virid** (*a.i*): (c.evrad) belli zamanlarda okunması âdet olan Kur'ân cüzleri, duaları.
- vürûd** (*a.i*): (verade'den) gelme, ulaşma; [özl. metinde] geçme; teslim alınma, ele ulaşma; ortaya çıkma.
- vüşât** (*a.i*): fitneci, koğucu, gammaz.

Y

- ye'is** (*a.i*): (c.yüûs) ümitsizlik, elem, keder.
- yed** (*a.i*): (c.eyâdî, eydî, yüdî) 1.el. 2.kuvvet, kudret, güç. 2.yardım. 3.vasıta. 4.mülk.
- yedâ** (*a.f*): el uzatmak.
- yemem** (*a.i*): bir şeye yönelme, ona doğru gitme.
- yesam** (*a.f*): “avlar, perişan eder, vurup öldürür” anlamında muzari fiil.
- yetâmâ** (*a.s*): (yetim'in c.) yetimler.
- yusam** (*a.f*): “avlanır, katledilir” anlamında muzari fiil.
- yügrük** (*t.i*): 1.yürük, hızlı giden, çok koşan, işlek. 2.hızlı gitme.

Z

za'f (*a.i*): 1.zayıflık, kuvvetsizlik, arıklık. 2.meyil, gönül akışı, bir şeye karşı duyulan aşırı istek.

zâ'il (*a.s*): (zevl ve zevâl'den) 1.sona eren, devamlı olmayan. 2.geçen, geçmiş olan.

zâd (*a.i*): azık, yolda yenilecek veya içilecek gıda maddesi.

zâhirâ (*a.zf*): zâhiren, görünüşte.

zahr (*a.i*): (c.zuhûr, zuhrân.) 1.arka, sırt. 2.kağıt ve sairenin arka tarafı, gerisi.

zalâm (*a.i*): karanlık, zulmet.

zalem (*a.i*): noksan.

zalmâ (*a.s*): çok karanlık.

zamâ (*a.i*): çok susama.

zâmin (*a.s*): kefil, tazmine mecbur olan.

zamme (*a.i*): ötre denilen ve "o, ö, u, ü" okunan Arap harekesi.

zanâ (*a.f*): gevşemek, zayıf düşmek ya da yıpranmak; üzüntüden bitkin düşmek.

zarim (*a.i*): yanmış nesne.

zarr (*a.i*): zarar.

zarr (*a.s*): zarara sebep olan.

zav' (*a.i*): aydınlık, ışık.

zayf (*a.i*): konuk, misafir.

zaym (*a.i*): 1.zulüm. 2.sıkıntı. 3.ihtiyaç.

zehre (*a.i*): (c.ezhâr) çiçek, şükûfe.

zehre (*f.i*): 1.öd, safra. 2.yiğitlik, cesâret.

zelle (*a.i*): (c.zellât) 1.sürçüp kayma. 2.yanılma, yanlış. 3.ufak suç.

zenb (*a.i*): günah.

zerrîn (*f.s*): 1.altından yapılmış, altın. 2.altın gibi sarı. 3.parlak.

zî (*a.s*): "sahip" manasına kelimelerin başlarına getirilerek birleşikler yapar.

zîbâ (*f.s*): 1.süslü. 2.yakışıklı, güzel.

ziyâ (*a.i*): ışık, aydınlık.

zulmâ (*a.i*): karanlık, çok karanlık.

zulmâ (*a.z*): haksızlık olarak, zulüm olarak.

zulmet (*a.i*): (c.zulümât, zulemât) karanlık.

zurr (*a.i*): 1.zarar. 2.acı.

zühd (*a.i*): dünyaya rağbet etmemek, nefsâni zevk ve arzudan kendini çekerek ibâdete vermek.

zümürred (*a.i*): 1.zümrüt 2.mc.çok yeşil olan renk.

KAYNAKÇA

397 Numaralı Halep Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (943/1536), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 109, Defter-i Hâkânî Dizisi: XVI, hzl.: Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu, Ankara 2010.

Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, hzl. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 1991.

Âbidîn Paşa, *Terceme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde*, Kütüphâne-i 'İrfân Matbaası, İstanbul 1324.

AĞRALI, Ahmet, “Aziz Mahmud Hüdâyi'nin Necâtü'l-Garîk Adlı Eseri”, Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyi Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, C. I-II, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006.

AK, Coşkun, *Şair Padişahlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001,

AKBAŞ, Sıddıka, *Süleyman Nahîfî'nin Mirâciyyesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Ali Öztürk, İzmir 2006.

AKBAYAR, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001.

AKGÜN, Ahmet, “Şeyhülislam Hoca-zâde Mehmed Efendi ve Eseri İbtihâcü't-Tevârih”, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 1, S. 2, Balıkesir 1998.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, No: 42, İstanbul 2009.

AKKAYA, Hüseyin, *Abdülahad Nuri ve Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

AKKUŞ, Mehmet, *Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî (Salahî) Hayatı ve Eserleri*, MEB Yayınevi, Ankara 1998.

AKKUŞ, Metin, *Nef'î Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.

_____, Nefî ve Sihâm-ı Kazâ, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

AKSOY, Hasan-Fevzi, BALCI, Mehmet, *İmâm Bûsîrî Kasîde-i Bürde*, Ferhat Yayınları, No:3, İstanbul 1975.

AKSOY, Hasan (edit. vd.), *Türk İslam Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Eskişehir 2011.

Ali b. Osman b. Ebû Ali Cüllâbî Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1982.

ALPARSLAN, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1999.

ALTINSU, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972.

ARMUTÇUOĞLU, İlhan, *Kasîde-i Bürde*, Erkam Yayınları, İstanbul 2009.

_____, *Kasîde-i Bürde-Manzûm Tercüme*, Erkam Yayınları, İstanbul 2012.

ARSLAN, Mehmet, “*Şeyhülislâm Şairlerden Mekkî ve Divanı Üzerine*”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.4, S:2, Haziran 2007.

_____, *Mekkî Mehmed Efendi Divanı İnceleme-Metin*, İnönü Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Sadık Armutlu, Malatya 1998.

ÂŞIK, Nazan, “*Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi'nin İcmâlü'l-Kelâm Adlı*

Mevlidi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:6, Sayı:26, Bahar 2013.

AŞKAR, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2001.

_____, *Niyâzî-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

ATEŞ, Ahmet, “*Metin Tenkidi Hakkında (Dâstân Tevârih-i Mülûk-ı Âli Osman Münasebeti İle)*”, Türkiyat Mecmuası, C. VII-VIII, 1942.

- ATİK, Turan, *Rifâilîk Tarîkatı Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Ali Coşkun, İstanbul 2007.
- ATLANSOY, Kadir, *Bursa Şairleri-Bursa Vefâyetnâmelerindeki Şairlerin Biyografileri*, Asa Kitabevi, Bursa 1998.
- AYAN, Gönül, “*Lâmi‘î Çelebi’nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:1, Konya-Kasım 1994.
- AYAN, Hüseyin, *Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Basım Evi, Erzurum 1981.
- AYAR, Fatih, *Zâkirzâde Abdullah Bîçâre’nin Dîvânı’nın Transkripsiyonu*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Hüseyin Yorulmaz, Sakarya 2008.
- AYCAN, İrfan, “*Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul 1996.
- AYDIN, Abdullah, *Üsküdarlı Fenâyî Cennet Mehmed Efendi ve Dîvânı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004.
- AYDIN, Mehtap, *Bîçâre Dîvânı İnceleme-Metin*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Bilal Kemikli, Bursa 2007.
- AYGEN, Mehmet Saadettin, *Şair ve Mutasavvîf Gülaboğlu Muhammed Askerî*, Türkeli Matbaası, Afyon 1979.
- AYPAY, A. İrfan, *Nahîfî Süleyman Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı’nın Tenkitli Metni)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Dan. Hüseyin Ayan, Konya 1992.
- Aziz Mahmud Hüdâyî, *Divân-ı İlâhiyyât*, hzl. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, H Yayınları, İstanbul 2008.
- BABACAN, İsrail, *Tezkire-i Mecâlis-i Şu‘arâ-yı Rum-Garibi Tezkiresi*, Vizyon Yayınevi, Ankara 2010, s.90.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*, tashih: Mahmud Kemal İnal-Avni Aktuç, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951.
-
- _____, *Keşfü’z-Zünûn Zeyli İzâhu’l-Meknûn fî ez-Zeyli ‘Alâ Keşfü’z-Zünûn ‘An-Esâmî el-Kütûbi ve’l-Fünûn*, tas-

- hih: Şerefettin Yaltkaya, Muallim Kilisli Rifat Bilge, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- BALTACI, Cahid, *Anadolu Medreseleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, C. 1, İstanbul 1970-72.
- BAŞARAN, Orhan, “*İdris Bitlisi'nin Şerh-i Kasîde-i Hamriyye'si ve İki Yazma Nüshası*”, Nüsha Dergisi, Yıl:IV, Sayı:12, Kış 2004.
- BAŞPINAR, Yakup, *Mekkî Divanı'nın Transkripsiyonlu Karşılaştırılmalı Metni*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. M.Şehabettin Ünlü, Eskişehir 2002.
- BAŞTÜRK, Şükrü, *Rüşdî Şerh-i Dîbâce-i Gülistân İnceleme-Metin*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Kadir Atlansoy, Bursa 1997.
- BAYBARA, Neriman, *Kureyşî-zâde Mehmed Fevzi Efendi Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Mehmet Akkuş, Ankara 2007.
- BAZ, İbrahim, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Dan. Ethem Cebecioğlu, Ankara 2004.
- BEKTAŞ, Ekrem, “*Diyarbakırlı Kâmi ve Mevlid'i*”, Turkish Studies, C.6, Sayı:1, 2011.
- BİLGİLİ, Ali Sinan “*Osmanlı Tarih Yazarlarına Göre Sultan I. Ahmed Devri Deniz Muharebeleri (1603-1617)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi”, Sayı: 26, Erzurum 2004.
- BİLGİN, Azmi, *Ümmî Sinan Dîvânı (İnceleme-metin)*, ekitap.kulturturizm.gov.tr.
- BİLKAN, Ali Fuat, “*Mesnevîler*” Maddesi, Türk Edebiyatı Tarihi, C. 2, editörler: Talat Sait Halman-Osman Horata, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, *Nâbî Dîvânı I-II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- _____, *Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1999.

_____, *Nâbî Hikmet-Şair-Tarih*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

BİTİCİ, Tacettin, “*Balkanlarda Celvetilik ve Münîrî-i Belgradî*”, Uluslararası Aziz Mahmud Hüdayi Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, C. I-II, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006.

_____, *Münîrî-i Belgradî ve Silsiletü'l-Mukarrebîn Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Mahmut Erol Kılıç, İstanbul 2001.

BOZ, Erdoğan, *Hakikî Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.

BOZKIR, Ömer, *Neccârzâde Mustafa Rıza'nın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Cengiz Gündoğdu, Erzurum 2006.

BOZKURT, Nahide, “*Hârûnürreşîd*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 16, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, hzl. Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz, Bursalı Mehmed Tahir Osmanlı Müellifleri I-III Ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu'l-Kütüb Ve Esâmî-i Müellifin Fihristi, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2009.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte (Hadis Ansiklopedisi)*, C. 9, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

CANIM, Rıdvan, *Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

_____, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

CANKURT, Hasan, “*Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî ve 'Tuhfetü'l-Kudât' Adındaki Manzûm Eseri*”, İstanbul Kültür Üniversitesi IV. Uluslar arası Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi 27-28 Ağustos 2012-Bildiriler, TUDOK 2012.

_____, “*Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'ye Derli Toplu Bir Bakış Ve Eserlerinde Tasavvufî İçerik (Ahvâlü'l-Ebrâr Ve'l-*

Mukarrebîn Ekseninde”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C: 11, S: 3, Aralık 2013 Manisa Özel Sayısı.

_____, “Şeyhî'nin Gazellerine Tasavvufî Bakış”, Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/3 Winter, Ankara 2014.

CANPOLAT, Hülya, *Sâdî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Şerife Yalçınkaya, İzmir 2006.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Hacı Bayram Velî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Cevrî Çelebi, *Melhame-i Cevrî*, yay. Sâbit Efendi, İstanbul 1294 (1877).

CEYHAN, Adem, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara 2006.

_____, *Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-Berg*, Buhara Yayınları, İstanbul 2008.

COŞKUN, Menderes, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2002.

_____, “Seyahatnâme ve Sefâretnâmeler” Maddesi, Türk Edebiyatı Tarihi, C. 2, editörler: Talat Sait Halman-Osman Horata, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007.

COŞKUN, Ali Osman, Abdülahad Nûrî Divanı, Mill Eğitim Basımevi, Divanalar Dizisi, İstanbul 2001.

ÇAĞIRICI, Mustafa, *Hasan Rızâyî Ve Tezkiretü's-Sâlikîn İle Mahmûdiyye Adlı Eserlerin Tahkik Ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul, 2006.

ÇAKAN, İsmail L., “Bûsîrî Ahmed b. Ebû Bekir” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.6. İstanbul 1992.

ÇAKMAK, Muharrem, *Cemâl-i Halvetî Hayatı Sanatı Eserleri Tasavvufî Düşüncesi Ve Cemâliyye Kolu*, Atatürk Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000.

ÇALIŞKAN, Adem, “Edebiyat Teorisi Üzerine-2: Yöntemleri, Kaynakları ve Tarihçesi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:4, S:16, Kış 2011.

ÇAVUŞOĞLU, Ali (edit.), *Somuncu Baba ve Kültür Çevresi Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, Aksaray Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları No: 5, 1. Basım, Aksaray 2012, s. 37-403.

_____, *Tasavvuf Risalesi ve Metâliu’l-Îmân İnceleme ve Metin*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004. Ali Çavuşoğlu, Muhabbet-nâme-Yusuf Hakiki Baba, Aksaray Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları-1, Ankara 2009.

_____, “Yusuf Hakiki Baba’nın Tasavvuf Risalesi”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 13, Kayseri 2002.

_____, *Muhabbetnâme-Yusuf Hakikî Baba*, Aksaray Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, Ankara 2009.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet-TANYERİ, M.Ali, *Zâtî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.

ÇELEBİ, İlyas, “Kemalpaşazâde” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.25, İstanbul 2002.

ÇETİNKAYA, Ülkü, “Divan Şiirinden Örneklerle Mübalağa Sanatının Mizahla İlişkisi”, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/2 Spring 2011.

ÇİFT, Salih, “III./IX Yüzyıl Sûfîleri’nin Azîz Mahmud Hüdâyî’ye Teşirleri”, Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyi Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, C. I-II, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006..

ÇÖRTÜ, Mustafa Meral, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, No: 84, 6. Basım, İstanbul 2009.

DANIŞMAN, Zuhuri, Koçi Bey Risalesi, Milli Eğitim Basımevi, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, İstanbul 1972.

- DANKOFF, Robert, “*Bir Edebiyat Anıtı: Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*”, Türk Edebiyatı Tarihi, C. 2, editörler: Talat Sait Halman-Osman Horata, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- DEMİR, Remzi, “*Melhameler ve Bir On Yedinci Yüzyıl Osmanlı Âlim ve Edîbi Cevrî Çelebi'nin Melhame'si*”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. VIII, Ankara 2000.
- DEMİRAYAK, Kenan, “*Kasîdetü'l-Bürde*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.24, İstanbul 2001.
- _____, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, Fenomen Yayınları, 1. Baskı, Erzurum 2009.
- _____, *Arap Edebiyatı Tarihi-II (Sadru'l-İslâm Dönemi)*, Fenomen Yayınları, 1. Baskı, Erzurum 2009.
- DEMİRAYAK, Kenan-ÇÖGENLİ, M. Sadi, *Binâ ve Tercümesi*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 1997.
- _____, *Emsile ve Tercümesi*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 1997.
- DEMİRCİOĞLU, Ayşe Akay, *Askerî Muhammed Divanı'nda Din-Tasavvuf*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Mehmet Sarı, Afyon 2012.
- DEMİREL, Mustafa, *Mehmet Ali Çelebi-Rızâyî Divânı-Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005.
- DEMİREL, Şener, “*Şeyh Rızâeddîn Remzi er-Rıfâî'nin Tasavvuf Dergisi'ndeki Mesnevî Şerhi*”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, S. 14, Ankara 2005.
- _____, *Şehrî Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, ekitap.kulturturizm.gov.tr.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, yay. haz. Aydın Sami Güneşal, Aydın Kitabevi Yayınları, 12.Baskı, Ankara 1995.
- DİLÇİN, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 517, Ankara 1997.

- _____, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- DOĞAN, Abdurrahman, *Kütahyalı Sunullâh Gaybî*, Önde Matbaacılık, İstanbul 2001.
- DOĞAN, Muhammed Nur, *Fatih Divanı ve Şerhi*, Yelkenli Yayınları, İstanbul 2006.
- DUMAN, Mahmut, *Köprülü Mehmet Paşa, Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. M. Ali Kapar, Konya 2006.
- DURAN, Hakkı, “Çankırlı Bir Ulema Ailesi: Damadzâdeler”, Çankırı Araştırmaları Dergisi, Yeni Gün Ofset, C.4, S.4, Çankırı 2009.
- DURMUŞ, İsmail, “*el-Emsile*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.11, İstanbul 1995.
- DÜNDAR, Seyhan, *Şem ‘î Şem ‘ullâh ‘ın Şerh-i Gülistân ‘ı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Tunca Kortantamer, İzmir 1998.
- Ebü’z-Zeyd eş-Şiblî, *El-Miftâh Şerhu Nûru’l-Îzâh*, trc. Mehmet Selim Bilge, Nûru’l-Îzâh Şerhi, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2008.
- ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- EKEN, Ramazan, *Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî’nin Kân-ı Me‘ânî Adlı Eseri*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Devam ediyor.), Dan. Kaplan Üstüner, Şanlıurfa.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınevi, Din Tarih ve Sosyoloji Dizisi, İstanbul 2006.
- EMECEN, Feridun, “*Mehmed III*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 28, Ankara 2003.
- _____, “*İbrahim, Osmanlı Padişâhı*”, Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 21, İstanbul 2000.
- ERDAL, Zekai, “*Beramuniye (Taciye) Medresesi*”, Kırk Bir Kere Aksaray Dergisi, C. 1, S. 1, Aksaray 2012.

- ERDEM, Sargon, “*Amâlika*” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, İstanbul 1993.
- ERDOĞAN, Kenan, *Niyâzi-i Mısri Divanı*, Akçağ Yayınevi, Ankara 1998.
- _____, “*Seyyid Aziz Mahmûd Urmevî, Urmevîlik ve Bilinmeyen Bir Eseri:* *Baba Kelâmı*” Bir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, S:9, İstanbul 1998.
- _____, “*Beş Er’den Biri, Kütahyalı Şeyh Muhammed Askerî*” Yedi İklim Dergisi, C 10, Sayı: 68, Kasım 1995.
- ERDOĞAN, Kenan-CANKURT, Hasan, “*Fenâyi Ehl-i Cennet Efendi, ‘Tecelliyyât’ Adlı Arapça Eseri Ve Tecelliyyât’a Hasan Rızâyî el-Aksarâyî Tarafından Yapılan Manzûm-Mensûr Türkçe Tercüme/Şerh Üzerine*, Turkish Studies Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/4 Spring 2013, Ankara-Turkey, p. 783-816.
- ERDOĞAN, Mehtap, “*Mehmed Fevzi Efendi’nin Kevâ’ib-i Şi’r ü İnşâ Adlı Eseri Ve Bu Eserdeki Şarkıları*”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl.3, Sayı:5, Aralık 2010.
- ERDOĞRU, M. Akif, “*Karaman Vilayeti Zaviyeleri*”, Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı: IX, İzmir 1994.
- ERKAL, Abdülkadir, “*Üsküdarlı Sâfi’nin ‘Şi’r-i Sâfi’ İsimli Eseri Üzerine*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 36, Erzurum 2008.
- ERTAN, Mehmet Emin, “*Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî’nin Edebî Şahsiyeti*”, Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, C. I-II, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet, *Şeyh Abdürrahîm Karahisârî Tercüme-i Kasîde-i Bürde*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Nr. 858, İstanbul 1968.
- ERTEK MORKOÇ, Yasemin, “*17. Yüzyıldaki Balkan Fetihlerinin Bosnalı Sâbit ve Fevzî’nin Tarih Manzumelerindeki Görünüşü*”, III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyum Bildirileri, yay. haz. Ünal Şenel, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2012.

- ERTEM, Rekin, *Şeyhülislam Yahya Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- ERÜNSAL, İsmail E., “*Abdürrahim Karahisârî*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.1, İstanbul 1988.
- _____, “*Yeni Bir Kaynağın Işığında Somuncu Baba*”, Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı, İstanbul 1995.
- Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, Tanzim: Nedim Duru, Tam Müzekkin Nüfus, Salah Bilici Yayınları, İstanbul 1972.
- Evlîyâ Çelebi, *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, hzl.: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, C. 3, İstanbul 1999.
- _____, *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş, Baskıya haz. : Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, C. 3-4, İstanbul 1980.
- EYDURAN, Aysun Sungurhan, *Beyânî-Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008.
- _____, Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- Fatin Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, haz. Ömer Çifçi,
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219117/h/metin.pdf>
- FINDIKLI, Mustafa İsmail, *Muhammed bin Saîd el-Bûsirî Kasîde-i Bürde Şerhi ve Havassı*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2011.
- FURAT, A. Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996.
- GALİTEKİN, Nezih(editör vd.), *İlmiyye Salnâmesi-Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar*, İşaret Yayınları, İstanbul 1998.
- GİBB, J. Wilkinson, *A History Of Ottoman Poetry (Osmanlı Şiir Tarihi)*, trc. Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, C. I-II, Ankara 1999.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, *Kâtip Çelebi, Türkiye İş Bankası Yayınları*, 2. Baskı, Ankara, Tarihsiz.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Gri Yayın, İstanbul 1992.
- GÜL, Âmine, *Abdurrahman Gubârî Hayatı Eserleri ve Menâsik-i Hacc Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensti-

tüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Hasan Aksoy, İstanbul 2006.

GÜLMEZ, Sema, *Cevri İbrahim Çelebi ve Hilye-i Çihar Yar-ı Güzin Adlı Eseri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Dan. Hüseyin Elmalı, İzmir 2006.

GÜLTEKİN, Hasan, “*Düzenleyeni Bilinmeyen Bir Nazire Mecmuası: Mecmûa ‘i-Nezâyir’*”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,/Journal of Faculty of Letters, Cilt/Volume 27, Sayı/Number 1, Haziran/June 2010.

Hacı Mehmed Ziyaeddin Türközâde, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi*, Bâbıali Caddesi 25 Numaralı Matbaa, İstanbul 1312 (1894).

_____, *Münşeat ve Muamelat-ı Umumiye Yahud Mükemmel ve Mufassal İnşa’-i Mülkî ve Askerî*, Bâbıali Caddesi 25 Numaralı Matbaa, İstanbul 1314 (1897).

_____, *Tenşitü’l-Hâtır Nebze min Menâkıbı’l-Gavsi Abdilkâdir*, Bâbıali Caddesi 25 Numaralı Matbaa, İstanbul 1312 (1894).

Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, haz. Ramazan Ekinci, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2012.

Hanifzâde Ahmed Tahir, *Âsâr-ı Nev*, Keşfü’z-zünûn’un Latince tercümesi sonunda, nşr. Gustavus Fluegel, Lexicon Bibliographicum et Encyclopedicum a Mustafa ben Abdallah, London, M.DCCC.LII, VI.

HAMMER, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, hzl. Mümin Çevik-Erol Kılıç, Üçdal Neşriyat, C.4, Tarihsiz.

HARMAN, Ömer Faruk, *Kaside-i Bürde Tercüme ve Şerhi*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2004.

HARMANCI, Esat, *Süheylî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s.23, 145.

Hasan Fehmî Efendi, *el-İktisâd ‘alâ-Kasîdeti’l-Bürde*, Matbaa-i Âmirre, İstanbul 1328.

HASAN, Nadirhan, “*Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Tarikatnâme ve Hazîni’nin Cevâhiru’l-Ebrâr İsimli Eserlerinde Tarikat Âdâbı*”, Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyi Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, C. I-II, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006.

- HAVVA, Said, *El-Esâsü Fi'-s-Sünne*, Çev. M. Ahmet Varol, Recep Çetintaş, Abdürrahim Ali Ural, Orhan Aktepe, H. Ahmet Özdemir, Hadislerle Hz. Peygamber'in Hayatı, C.1, İstanbul 1989.
- HUART, Clement, *Arap ve İslam Edebiyatı Tarihi*, Çev. Cemal Sezgin, Tisa Matbaacılık, Ankara, Tarihsiz.
- HÜLAGÜ, Orhan, “*Osmanlı'nın Son Döneminde Filistin'in İktisadî ve İctimâî Durumuna Bakış*”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi, S: 9, Ankara 1998.
- İbrahim Hâs, *Hasan Ünsi Halveti ve Menakıbnâmesi*, haz. Tatçı, Kırkambar Yayınları, Tasavvuf Dizisi, İstanbul 2013.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti Tarihi*, IRCICA (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi), C. 1, İstanbul 1999.
- İLGÜREL, Mücteba, “*Ahmed I*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, İstanbul 1989.
- _____, “*IV. Murad*” Maddesi, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 10, İstanbul 1989.
- _____, “*Celâli İsyânları*”, Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
- İmâm Birgivî, (Mehmed b. Pîr Ali Efendi), *Metn-i 'Avâmil*, trc. Nevzat H. Yanık-M.Sadi Çögenli, Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, 1. Baskı, Erzurum 1997.
- İMAMOĞLU, Ahmet Hilmi, *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2005.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz V, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- İNCE, Adnan, “*Nimetullâh Lügati'nin Metin Kuruluşu Üzerine*”, Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul 2010.
- İPEKTEN, Haluk, *Nâilî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi, Ankara 1986.
- _____, *Nâilî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.

_____, *Nef'î Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2000.

İPŞİRLİ, Mehmet, “*Minkârizâde Yahya Efendi*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 30, Ankara 2003.

_____, “Üsküdar’da Medfun Şeyhülislamlar”, Üsküdar Sempozyum-IV, Sempozyum Bildirileri, İstanbul 2006.

İPŞİRLİ, Mehmet İpşirli-KAYA, Eyyüp Said, “*Bâlîzâde*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul 2006.

İSEN, Mustafa, *Gelibolulu Âlî-Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994.

_____, *Latîfi Tezkiresi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

_____, *Sehi Bey Tezkiresi-Heşt Behişt*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1998.

İSEN, Mustafa, HORATA, Osman, MACİT, Muhsin, KILIÇ, Filiz, AKSOYAK, İ. Hakkı, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Genişletilmiş 5. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2009.

İsmail Belîğ, *Nuhbetü’l-Âsâr li-zeyli Zübdetü’l-Eş’âr*, Haz.: Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1999.

İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile-i Tarikat-ı Celvetiyye*, İstanbul 1887.

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, “*Rızâyî*” Maddesi-XVII. Asır, C. 2, Maarif Yayınevi, İstanbul 1959.

KAHRAMAN, Bahattin, “*Busirî’nin Kasîde-i Bürde’si Etrafında Yazılmış Türkçe Eserler*”, Selçuk Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, Sayı:6, Konya 1991.

_____, “*Le’âlî ve Abdurrahîm Karahisârî’nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümelere*” Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:4, Konya 1997.

KANAR, Mehmet, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Birim Yayınları, İstanbul 1998.

_____, *Türkçe-Farsça Sözlük*, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008.

KAPLAN, Mahmut, *Neşâtî Divanı*, Akademi Yayınları, İzmir 1996.

- KARACA, Yusuf, *Süleyman Nahîfî Efendi ve Mevlidi (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Mevlidin Tenkitli Metni)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Mehmet Akkuş, Ankara 1997.
- KARADÖL, Bünyamin, *Şeyhu'l-İslâm Minkârizâde Yahya Efendi'nin Nikâh Akdi/Evlilik İle İlgili Fetvaları*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Nasi Aslan, Adana 2006.
- KARAHAN, Abdülkadir, *Nef'î Divanından Seçmeler*, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1972.
- KARAKAŞ, Mahmut, *Müsbet İlimde Müslüman Âlimler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, *Gülistan Tercümesi: Kitâbu Gülistân bi't-Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- KARAMETE, Feride, *Bâkî'nin Gazellerinde Tasavvuf*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Bitirme Tezi, İstanbul 1971.
- KARAPANLI, Gürcan, *Mekkî Divanı ve Tahlili*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Kemal Yavuz, İstanbul 2005.
- KARATAŞ, Ahmet, "Türk-İslâm Edebiyatında Menâsik-i Haclar ve Kâbe", Hac, İstanbul Müftülüğü Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, "Türk-İslâm Edebiyatında Menâsik-i Hac Manzumeleri", Keşkül, S. 10, İstanbul 2007.
- _____, *Türk-İslâm Edebiyatında Manzûm Menâsik-i Haclar ve Nâlî Mehmed Efendi'ye Atfedilen Menâsik-i Hac*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Hasan Aksoy, İstanbul 2003.
- KARTAL, Ahmet, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân İsimli Eseri'nin Türkçe Tercümelei", Bilig, S. 16, Kış 2001.
- Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn Zeyli İzâhu'l-Meknûn fî ez-Zeyli 'Alâ Keşfü'z-Zünûn 'An-Esâmî el-Kütûbi ve'l-Fünûn*, hzl.Şerefettin Yaltkaya-Rifat Bilge, C.2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- _____, *Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ahakk*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1971.

- KAVRUK, Hasan, *Şeyhülislam Yahyâ Divânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Divanlar Dizisi, Ankara 2001.
- KAYA, Erdoğan, *On Bin Yıllık Tarihi Kent Aksaray*, Yeni Aksaray Basın Yayın, Aksaray 2009.
- KAYA, Mahmut, “*Bûsirî Muhammed b. Saîd*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.6, İstanbul 1992.
- _____, “*Kasîdetü’l-Bürde*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.24, İstanbul 2001.
- _____, *Kaside-i Bürde’yi Türkçe Söylemiş*, Damla Yayınevi, İstanbul 2011.
- _____, *Şerefüddîn el-Bûsirî ve El-Kevâkibü’-d-Dürriyye fi Medh-i Hayri’l-Beriyye (Kasîdetü’l-Bürde)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Lisans Bitirme Tezi, Nr.8946.
- KAYA, Resul, *Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâili’si (İnceleme-Metin-İndeks) Sayfa 301-400*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Sadık Erdem, Balıkesir 2008.
- KAYAALP, İsa, *Sultan Ahmed Divanı’nın Tahlili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999.
- KAYACIK, Ahmet, “*İslam Mantık Geleneğinde Fenari’nin Yeri-Fenari Şerhi ve İçeriği Üzerine*”, İslâmî İlimler Dergisi, Yıl:5, Sayı:2, Güz 2010.
- KEMALOĞLU, Muhammet, “*Ahmed Tantarânî Maragî ve Onun Tantarâniyye Kasîdesi*”, Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Yıl: 5, C: 5, S: 9, Ocak-Haziran 2012.
- KEMİKLİ, Bilal, *Oğlanlar Şeyhi İbrahim Müfîd ü Muhtasar İnceleme-Metin*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, *Sunullâh-ı Gaybî Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, Akçağ Yayınları, Kaynak Eserler Dizisi, 1. Basım, Ankara 2000.
- _____, “*Kütahya Yöresinde Bir Mutasavvıf Aile: Pir Ahmed ve Ahfâdi*”, I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri, Ankara 1998.
- Ken’an Rıfâî, *Kırk Hadis’in Ma’ânisi-Kasîde-i Bür’e’nin Nazmen Tercemesi*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1327 (1911).

- KILIÇ, Atabey, “*Altıparmak Mehmed Efendi ve Şerh-i Telhîs-i Miftâh’ında Şerh Metodu*” Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/3 Summer 2007.
- _____, “*Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)*” Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4 Fall 2007, p.516-546.
- _____, “*Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi*”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish of Turkic. I.Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Abdülkadir Karahan Anısına), İstanbul 12-13 Nisan 2007.
- _____, *Üskübî’nin “Şerh-i Telhis”i*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990.
- KILIÇ, Filiz, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1998.
- KILIÇ, Mahmud Erol, *İbn-i Arabî Düşüncesine Giriş-Şeyh-i Ekber*, Sufi Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2010.
- _____, Mahmud Erol, *Sûfî ve Şiir- Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İnsan Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2011.
- KOCA, Ferhat, *Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları*, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Yıl: 5, Sayı: 13, Ankara Temmuz-Aralık 2004.
- KOCATÜRK, Vasfî Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1968.
- KOÇ, Mehmet, *Şeyhu’l-İslâm Minkârizâde Yahya Efendi’nin Talak İle İlgili Fetvaları Ve Tahlili*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Nasi Aslan, Adana 2008.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Âşık Şair ve Padişahlar*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2005.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Şerefli Koçhisar Tarihi*, Fatih Matbaası, İstanbul 1971.
- _____, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi*, Fatih Yayınevi, C. 1, İstanbul 1974.

- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “*Mısır Memlûkleri (1250/1517)*” Maddesi, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 5, Ankara 2002.
- KORMAZ, Seyfullah, “*Tokatlı Şair Rızâî İshak bin Hasan’ın Bir Mersiyesi*”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, Yıl:2002.
- KORTANTAMER, Tunca, “*Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi*”, Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi, S.VIII, İzmir 1994.
- _____, *Nev’izâde Atâyî ve Hamse’si*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1997.
- KÖKSAL, M. Fatih, *Klâsik Türk Şiir Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005.
- KÖSE, İlham, *Oğlan Şeyh İbrahim Efendi’nin Kitâb-ı Müfîd ü Muhtasar Tercümesi’nin Edisyon Kritiği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Orhan Bilgin, İstanbul 1997.
- KÖSEM, Kevser, *İsmail Müfîd b. Ali el-İstanbulî’nin Şerhu Ahlâk-ı ‘Adudiyye Adlı Eseri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. İbrahim Çapak, Sakarya 2008, s.4-5.
- Kudsîzâde Halepli Kadri, *Kasîde-i Bür’enin Meâlen Tercemesidir*, Mahmûd Bey Matbaası, İstanbul 1302 (1884-85).
- KUMAŞ, Mehmet, Salih, “*İslam Hukuk Taihinde Araçsallaştırılmasına Bir Örnek Olarak Vâni Mehmed Efendi’nin Cehrî Zikre Dâir Risâlesi*”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 17, 2011.
- KURDOĞLU, Veli Behçet, *Şair Tabibler*, Baha Matbaası, İstanbul 1967.
- KURTOĞLU, Mehmet, *Urfalı Nabi*, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008.
- KUTLU, Mustafa, “*Gubârî, Âşık*” Maddesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Devirler/İsimler/Eserler/Terimler, C. III, Dergah Yayınları, İstanbul 1977-1998.

- KUZUBAŞ, Muhammet, “*Muhammed Fevzî'nin Miftâhu'n-Necât Adli Eseri*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.1, S.1, Ordu 2007.
- KÜLEKÇİ, Numan, *XI-XX Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevî Edebiyatı Antolojisi*, C. 2, Aktif Yayınevi, Erzurum 1999.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2008.
- MAZIOĞLU, Hasibe, *Kitâbu Evsâfî Mesâcidi's-Şerîfe*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, Hzl.: Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülâgû, C. 3, Sebil Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, *Sicill-i Osmânî-Osmanlı Ünlüleri*, Yayına hazırlayan: Nuri Akbayar, Akt.: Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Mekkî Muhammed Efendi, *Teveşül, Şerh-i Kasîde-i Bürde*, Esad Efendi Matbaası, İstanbul 1300.
- MENGİ, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi-Metinler*, Akçağ Yayınevi, 14. Baskı, Ankara 2008.
- _____, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991.
- MERT, Muhit, “*Oşlu Din Âlimi Ali b. Osman ve Bed'ü'l-Emâlî Adli Eseri Bağlamında İtikadî Görüşleri*”, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, C: IV, S:7-8, 1-2/2005
- Muallim Nâcî, *Lûgat-ı Nâcî*, Çağrı Yayınları, 5.Baskı, İstanbul 2006.
- _____, *Osmanlı Şairleri*, Çağrı Yayınları, 5.Baskı, İstanbul 2006.
- _____, *Osmanlı Şairleri*, haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Muhammed Nasırüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Zaîfe ve'l-Mevzûa*, C. 1, Dimaşk (Şam) 1965.
- Muhammed Fevzî, *Miftâhu'l-Merâm*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1306.

- Muhammed Seyyid Kilânî, *Bûsirî Şerefü'd-dîn Muhammed b. Saîd, Dîvânü'l-Bûsirî*, Kahire 1374/1955.
- MUM, Cafer, “*Sebk-i Hindî*” Maddesi, Türk Edebiyatı Tarihi, C. 2, editörler: Talat Sait Halman-Osman Horata, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007.
- MUSLU, Ramazan, “*Halvetiyye’de ‘Atvâr-ı Seb’a’ Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî’nin Atvâr-ı Seb’a Risâlesi*”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 18, İstanbul 2007.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- Müstakîmzâde Süleyman Sa’deddin Efendi, *Mecelletü’n-Nisâb*, Kültür Bakanlığı Yayınları/2355, Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Yayın No/32, Ankara 2000.
- NECDET, Ahmet, *Tekke Şiiri Dinî ve Tasavvufî Şiirler Antolojisi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1997.
- Nev’îzâde Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik fî Tekmîleti’ş-Şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, Şakâik-i Nu’mâniyye ve Zeyilleri, C.2, İstanbul 1989.
- ODABAŞI, Mihrican, *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhteva 1. Cilt S. 234-667*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Alim Yıldız, Sivas 2009.
- OKUDAN, Rıfat, “*Azîz Mahmud Hüdâyî Kuddise Sırruhû’nun Tarikatnâme-i Türkî Adlı Eserine Göre Tarikat Edepleri*”, Uluslararası Aziz Mahmud Hüdayi Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, C. I-II, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006.
- Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Hzl: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, C. 1-5, İstanbul 2006.
- ÖGKE, Ahmet, *Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî -Yiğitbaşı Veli- Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, Düşünürler Dizisi, 2. Baskı, İstanbul 2006.
- ÖNDER, Murat, *Şefkat ve Tezkire-i Şu’arası*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. İrfan Aypay, Afyon 2006.
- ÖNKAL, Ahmet, “*Cürhüm (Benî Cürhüm)*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 8, İstanbul 1993.

- ÖRS, Derya (v. dğr.), *Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu*, <http://yazmalardtcf.ankara.edu.tr>.
- _____, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yazmalar Kataloğu (I)*, Ankara 2006.
- ÖZ, Yusuf, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1999.
- _____, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Manzûm Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- ÖZARSLAN, Ersin, “*Harf İnkılabından Önce Neşredilmiş Türkçe İnşâ, Kitabet ve Münşeat Kitapları*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:34, Erzurum 2007.
- ÖZAYDIN, Murat, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Eseri Necâtü'l-Garîk*, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. İbrahim Düzen, Şanlıurfa 1999.
- ÖZBİLGİN, Erol, *Bütün Yönleriyle Osmanlı-Âdâb-ı Osmâniyye-*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011,
- ÖZCAN, Tahsin, “*Mekkî Mehmed Efendi*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.28, İstanbul 2003.
- _____, “*Ömer Hulûsî Efendi, Sâmânîzâde*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 34, İstanbul 2007.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “*Mehmed IV*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.
- ÖZCAN, Nuri, “*Osmanlılarda Mûsikî*”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 3, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- ÖZCAN, Nuri-Çetinkaya, Yalçın, “*Mûsikî*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul 2006.
- ÖZDAMAR, Mustafa, *İbrahim Hakkı Konyalı ve Konyalı Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul 1997.
- ÖZDEMİR, Mehmet, “*Mütercim ve Müellif Bir Şeyhülislam: Hocazâde Es’ad Efendi ve Eserleri*”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/2 Spring 2011.
- ÖZEL, Alper Tunga, *Pratik Osmanlı Tarihi*, Mavilale Yayınları, İstanbul 2011.

- ÖZERVARLI, Said, “*el-Emâlî*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 11, İstanbul 1995.
- ÖZKAN, Mustafa, *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs Gülistan Tercümesi Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- ÖZKAN, Nevzat, *Aziz Mahmud Hüdâyî Arapça ve Türkçe Tarikatnâme*, Kıvılcım Yayınları, Kayseri 1998.
- ÖZKIRIMLI, Atilla, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2004.
- ÖZTAHTALI, İ. İmran, “*Şerh Geleneği ve Lâmi ‘î’ nin Şerh-i Dibâce-i Gülîstân ‘ı*”, TÜBAR, XXIX-Bahar 2011.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yayınevi, C. 4, İstanbul 1994.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul 1993.
- PALA, İskender, *Divan Edebiyatı*, Kapı Yayınları, 13.Basım, İstanbul 2010.
- _____, “*Âbidîn Paşa*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.1, İstanbul 1988.
- _____, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, 14. Basım, İstanbul 2005.
- PAMUK, Arif, *Resûlullâh’ın Dilinden Dualar*, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2005.
- PARLIYAN, Abdullah, *Açıklamalı Tam Riyâzü’s-Sâlihîn Tercümesi*, Konya Kitapçılık Yayınevi, Tek Cilt, Düzenleme Tarihi: 2011.
- PEKOLCAY, Necla, *İslâmî Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.
- POLAT, Salahattin (edit. vd.), *Hadis Tarihi ve Usulü*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2010.
- Ruşuklu Muhammed Hayri, *Belâgat*, İzmir Vilâyet Matbaası, İzmir 1308 (1891).
- _____, *Türkçe Avamil Tuhfesi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1300 (1883).
- Ruşuklu Muhammed Hayri-Muallim Naci, *Süha*, Mahmud Bey Matbaası, Sayı:1-4, İstanbul 1300 (1883).

- SAK, İzzet-ÇETİN, Cemal, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri” Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 19, Bahar 2005, Konya 2005.
- SAK, Vesile Albayrak, “Şemseddin Sivâsî'nin Kasîde-i Bürde Tercümesi”, Turkish Studies, Volume 9/3 Winter 2014, p. 91-110.
- SARAÇ, M. A. Yekta (edit. vd.), *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2010.
- SARAÇ, M. A. Yekta-MACİT, Muhsin (editörler vd.), *XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara 2013.
- SARI, Mehmet, “Askerî Muhammed-Gülaboğlu- Dîvânı'nda Geçen Âyetler”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi, Sayı: 39, Hüseyin Ayan Özel Sayısı, Erzurum 2009.
- _____, *Askerî Muhammed –Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, AKÜ Yayınları, Afyon 2007.
- _____, “Sabûhî'nin Türkçe Sâkînâmesi”, Edebiyat Araştırmaları, Ankara 2007.
- _____, *Sabûhî Şeyh Ahmed Dede Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Dan. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Ankara 1992.
- SERİN, Muhittin (edit.), *İslâm Sanatları Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 4.Baskı, Eskişehir 2012,
- SERİN, Rahmi, *Kasîde-i Bürde Şerhi, Havas ve Esrârı*, bas. haz.Arif Pamuk, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2011.
- SEVGİ, Ahmet, “Gül-i Sad-Berg'in Yeni Bir Nüshası Üzerine”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr>.
- SEYİTHANOĞLU, Kenan, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Kombassan Yayınları, C. 10, Konya 1994.
- Seyyid Ahmed Rufâî, *Burhânü'l-Müeyyed*, çev. Kudsîzâde Halepli Kadrî, Matbaa-ı Tersane-i Âmire, İstanbul 1303 (1885-86).
- Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî, *Tuhfetü'l-Menâzil fi'l-Menâsik*, Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Nr. 249.

- _____, *Kadılık Merkezlerine Dair Bir Defter*, İstanbul Üniversitesi Ktp. İbnülemin Kol. Nr. 2928.
- _____, *Divançe-i Rızâyî*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, Nr. 3347.
- _____, *Kân-ı Me'ânî*, İstanbul Üniv. Ktp. Nüshası.
- _____, *Miftâhu's-Sa'âde*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İbn-i Mirza Bölümü, Nr: 201.
- _____, *Nüzhetu'l-Ebrâr min Ehli'l-Esrâr*, İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi, Nr. 65.
- _____, *Sad-Kelime-i 'Alî Tercemesi*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saib-I, Nr. 5266.
- _____, *Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, Nr. 3347.
- _____, *Cûy-ı Rahmet (Şerh-i Gülistan)*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Süleymaniye 869.
- _____, *Tuhfetü'l-Menâzil ve Tuhfetü'l-Huffâz*, Cambridge University Library, Nr. 284 (t) or. 662 (8).
- Seyyid Nurullah Emînyâr, *Özbek Edebiyatı Tarihi*, Matba'a-yı Beşâret, Mezâr-ı Şerîf 2008.
- SEZER, İsmail Hakkı, *Şâir Bûsirî ve Bürde'si*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Dan. İnci Koçak, Konya 1985.
- SOLMAZ, Süleyman, *Ahdî ve Gülşen-i Şuarâ'sı İnceleme-Metin*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005.
- _____, *Gülşen-i Şu'arâ-Bağdathî Ahdî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- ŞAHİN, Ebubekir Sıddık, "Le'âlî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi İle İlgili Bir İntihal", *Türkoloji Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1, 2001.
- _____, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan.Mustafa İsen, Ankara 1997.

- ŞÂKİR, Mahmud, *Binâtü'l Devleti'l-İslâm*, çev. Mustafa Nuhoğlu, M. Masum Bilen, Ravza Yayınları, C. 1-7, Ankara 2003,
- ŞEKER, Mehmet, *Ali bin Hüseyin el-Amasî ve Tarîku'l-Edeb'i/Fatih Devri Osmanlı Müelliflerinden Ali Bin Hüseyin El-Amasî Ve Tarîku'l-Edeb'i*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.
- _____, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Kaşgar Neşriyat, C.5, Ankara 1996.
- ŞEN, Nurcan, “*Tanzimat Devri Periyodikleri ve Dergicilik*”, Gazi Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:5, Güz 2009.
- ŞEŞEN, Ramazan-YAVUZ, Yusuf Şevki, “*Cahız*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul 1993.
- ŞİMŞEK, Selami, *Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 22.
- Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı*, Enderun Kitabevi, neş.haz.Kemal Edip Kürkçüoğlu, İstanbul 1994.
- TAHRALI, Mustafa, “*Kenan Rifâî*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.28, İstanbul 2003.
- TARLAN, Ali Nihad, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- _____, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2004.
- Taşköprülüzâde İsâmeddin Ahmed, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan, Osmanlı Bilginleri, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- TATCI, Mustafa, *Mutasavvıf Şair Bir Bestekâr Manisalı Kenzî Hasan Efendi*, Akademi Kitabevi, İzmir 2005.
- _____, *Burc-ı Belada Bir Merd-i Huda*, H Yayınları, İstanbul 2012.
- _____, *Divân-ı İlâhiyyât/Niyâzi-i Mısri Halveti*, H Yayınları, İstanbul 2013.

- TATCI, Mustafa-SEVER, Mustafa, *Ömer Fuâdî Halvetî Divançe-i İlâhiyât Sadefiyye Pendiyye*, Şeyh Şabân-ı Velî Kültür ve Sanat Derneği, Kastamonu 2012.
- TATCI, Mustafa-KURNAZ, *Cemal, Ümmî Sinan Hayatı ve Şiirleri*, Akçağ Yayınları, Kaynak Eserler Dizisi, Ankara 1998.
- _____, *Çavdaroğlu Müftî Dervîş Kütahyalı Bir Gönül Eri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- TEK, Abdürrezzak, “*XVII. Yüzyılda Melâmî Şeyhlerinden Sunullâh Gaybî'nin Bakışıyla Tarikat Âdâbı*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 18, Sayı: 1, Bursa 2009.
- TEKİN, Arslan-TEKİN, Melek, *Yazıcıoğlu Ahmed Bicân Envârü'l-Âşıkîn (Hak Âşıklarının Nurları)*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1983.
- TOPAL, Nevzat, *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*, Enstitü Matbaacılık, Ankara 2009.
- TOSUN, Necdet, “*Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Tecelliyât İsimli Eseri Ve Tasavvufta Rûhî Tecrübelerin Aktarılması Geleneği*”, Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu I-II, C. 1, İstanbul 2005.
- TULUM, Mertol, *Tazarru'nâme-Sinan Paşa*, Milli Eğitim Basımevi, 1. Basım, İstanbul 1971.
- TUĞLUK, İbrahim Halil, “*Lâmekânî Hüseyin'in Esrârname Tercümesi*”, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/4, Summer 2008.
- _____, *Lâmekânî Şeyh Hüseyin Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Cemal Kurnaz, Ankara 2001.
- TUMAN, M. Nail, *Tuhfe-i Nâilî*, hzl. : Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri, C. 1, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.
- TURAN, Muhittin, “*Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü*”, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/4, Fall, Ankara-Turkey 2012.

TÜLÜCÜ, Süleyman, “*Ka’b b. Züheyr ve Kasîde-i Bürde’si Üzerine Notlar-I*” Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S:5, Erzurum 1982.

Türk Ansiklopedisi, “*Sabûhî Şeyh Ahmed Dede*” Maddesi, C. 17, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/Eserler/Terimler, Kolektif, Dergah Yayınları, C.1-6, İstanbul 1977.

_____, “*Sabûhî Ahmed Dede*”, Maddesi, C. 7, Dergah Yayınları, İstanbul 1990.

Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, Kolektif, C. I-VII, AKM Yayınları, Ankara 2002-2007.

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2012.

_____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 2005.

_____, *Kelabazi-Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, Dergah Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013.

UZUN, Mustafa, “*Fevzi Efendi, Edirne Müftüsü*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.12, İstanbul 1997.

_____, “*Nahîfî Süleyman Efendi*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi,

Diyanet Vakfı Yayınları, C.32, İstanbul 2006.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, 2. Kısım, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

UZUNPOSTALCI, Mustafa, “*Ebû Hanîfe*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Neşriyat, C. 10, Ankara 1994.

ÜNAL, Özlem Çiçek, *Bilecik-Osmaneli (Lefke)’de Hagios Georgios Rum Kilisesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Dan. İsmet Ağaryılmaz, İstanbul 2007.

ÜNLÜ, Osman, “*Abdurrahmân Gubârî Efendi ve Kıssa-i Yusuf’u*”, Erciyes Dergisi, Yıl: 28, Sayı: 333, Eylül 2005.

ÜNVER, İsmail, “*Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler*”, Türkoloji Dergisi, C. XI, S. 1, Ankara 1993.

- ÜSTÜNER, Kaplan, “*Ahmet Talat Onay’a Göre Nedim’in Şiirlerinde Tasavvuf*”, Gazi Üniversitesi Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, Bahar, Ankara 2008.
- _____, *Divan Şiirinde Tasavvuf (14. ve 15. yy. Divanlarına Göre)*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007.
- ÜZGÖR, Tahir, *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân’ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991.
- VIDA, G. Levi Della, “Kusayy” Maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996.
- WOODHEAD, Christine, “*Estetik Nesir*” Maddesi, Türk Edebiyatı Tarihi, C. 2, editörler: Talat Sait Halman-Osman Horata, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007.
- Yağmur Dergisi, İsimless (editör sayfası), “*Payitahttan Altın Nefesler*”, Nisan-Mayıs-Haziran 2003, Sayı: 19.
- YAKUT, Esra, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2005.
- YANANLI, H. Rahmi, *Sun’ullâh Gaybî Sohbetnâme Biatnâme Devre-i Arşıyye*, Büyüyen Ay Yayın, İstanbul 2012.
- YANIK, Nevzat H.-ÇÖGENLİ, M. Sadi, *İzhâr ve Tercümesi*, Erzurum 1998.
- YAŞAROĞLU, Hasan, “*Osmanlı’da Bir Darbe ve Tahlili: Genç Osman Örneği*”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/7 Summer 2013.
- YAVUZ, Kemal-ŞANLI, İsmet (edit. vd.), *VIII-XIII. Yüzyıllar Türk Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Eskişehir 2011.
- YAZAR, İlyas, *Ömer Fuâdî Hayatı Sanatı Edebî Kişiliği ve Bülbüliyye’sinin Metni*, Hamle Yayınları, İstanbul 2001.
- YAZAR, Sadık, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dan. Yekta Saraç, İstanbul 2011,
- YAZICI, Hüseyin, “*16. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi Ve Hızır Bin Muhammed el-Amasî*”, Nüsha, Yaz, 2001.

- YAZICI, Tahsin, “*Gülistân*” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Neşriyat, C. 14, İstanbul 1996, s. 240-241.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Kur’an-ı Kerim Meali*, Tuva Yayınları, İstanbul 2008.
- YEĞİN, Abdullah, *İslâmî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lûgat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1973.
- YEKBAŞ, Hakan, “*Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şârihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları*”, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi-1.
- YILDIZ, Alim, “*Üsküdarlı Sâfi’nin ‘Şi’r-i Sâfi’ İsimli Eseri Üzerine*” Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. VI/II, Sivas 2002.
- _____, *Fenâyî Cennet Efendi Divanı*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2010.
- YILDIZ, Musa, *Niyâzî Mısri Kasîde-i Bürde Tesbii*, H Yayınları, İstanbul 2010.
- YILMAZ, Ahmet, *Mecelletü’n-Nisâb Fihristi*, Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, Konya 2000.
- YILMAZ, Ayşe, “*Kıyafet İlmîyle Oluşturulan Eserler ve Bu Eserlerden Seçilmiş Örnekler*”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:10, Sayı:1, Mustafa Aksoy Armağan Sayısı, Manisa 2012.
- YILMAZ, Fatma Büyükkarcı, *Zaifî’nin Manzûm Gülistân Tercümesi: Kitâb-ı Nigaristân-ı Şehristân-ı Dirahistân-ı Sebzistân*, 2. Cilt, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Dan.Orhan Bilgin, İstanbul 2001.
- YILMAZ, Hasan Kamil, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, Erkam Yayınları, İstanbul 2011.
- YILMAZ, Kaşif, *Güftî ve Teşrifâtü’ş-Şu‘arâsı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- YILMAZ, Necdet, “*Mustafa Efendi, Devâtî*” Maddesi, Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi, Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2012.

- _____, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Sûfîler, Devlet ve Ulemâ*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- YILMAZ, Nuri, *Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi Külliyyâtı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Turgut Karabey, Erzurum 1998.
- YILMAZ, Ozan, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, Çamlıca Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012.
- YILMAZ, Ömer Faruk, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, Osmanlı Yayınevi, C. 2, İstanbul 1999.
- YİĞİT, İsmail, *Memlûkler 648-923/1250-1517*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2008.
- YORULMAZ, Hüseyin, *Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemiyat-*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.
- YÖRÜK, Doğan, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Tablet Yayınları, Konya 2005.
- YURDAYDIN, Hasan, “*Türkiye'nin Dinî Tarihi ile İlgili Notlar I: Üstüvânî Risalesi*”, Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi, C. 20, Ankara 2962.
- YÜCEL, Yaşar-SEVİM, Ali, *Türkiye Tarihi*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- ZAVOTÇU, Gencay, *Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rıza Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- Zebihullâh Safâ, *Târîh-i Edebiyât der Îrân-I*, çev. Hasan Almaz, İran Edebiyatı Tarihi-I, Nüsha Yayınları, Ankara 2002.
- ZEYDAN, Corci, *Abbase Sultan*, trc. Ahmet Almaz, Bilge Yayınevi, İstanbul 2003.